UNIVERSAL
LIBRARY

OU_162134

UNIVERSAL
LIBRARY

INTRODUCTION

TO THE

YASHTS

BY

POURE DAVOUD

Translated by

D. J. IRANI.

1928

P. D. MARKER AVESTAN SERIES
VOL. II.

Published under the joint auspices of the
Iranian Zoroastrian Anjuman and the
Iran League, Bombay.

Printed by Hosang T. Anklesaria at the Fort Printing Press, 1, Parsi Bazaar Street, Fort, Bombay
and Published by Rustom Khodadad Kuchebiogi, Jt Hon. Secy., The Iranian Zoroastrian
Anjuman, at Shapur House, Cawasji Patel Street and Kaikhosro Ardeshir Fitter,
Secy., The Iran League, at 4, Cama St., Hornby Road, Fort, Bombay.

DEDICATION

This Volume No. I of the Holy Yashts

is respectfully dedicated to

SETH PESTONJI DOSSABHOY MARKER,

a Patron of the Irani Zoroastrian Anjuman and the Iran League of Bombay, and the Founder of Educational Institutions in Persia (Yezd), who has with a view to the uplift of Persian Zoroastrians established a fund for promoting researches into Iranian history, Zoroastrian religion, philosophy and literature, and for strengthening the ties of fraternity between the various religious denominations of Persia and India, especially between the Irani Zoroastrians and Irani Moslems.

FOREWORD

It is a matter of congratulation for the Parsis of Iran and India that for the first time in the history of their sacred literature, a translation of the holy hymns of Zarathustra has been made in the Irani language by an Irani, who is one of the few and foremost writers and poets of the land of his birth. Aga Poor-e Dawood, born in Resht, left his place at a young age and went to Teheran to study medicine. He then went to Beirut to study French, thence to Paris to study International Law, and from there to Germany to prosecute Oriental studies; for a number of years he sat at the feet of great masters of the sacred literature and lore of the Zoroastrians in Germany and France, and has become able to give to the world a translation, in the modern language of Iran, of the hymns of the Prophet of Iran composed in the old Avestan dialect. For the first time in the history of Iran, within a period of twelve centuries and more, the children of Iran, be they Zoroastrian or Mussulman, have been enabled to read in their mother-tongue and understand the story of the divine mission and inspiration of Zarathustra, and the cultured Iranis of Iran have begun to take a keen interest in all that pertains to Zarathustra and the sacred lore of the Zoroastrians. Old time-worn prejudices and misconceptions, born of ignorance and intolerance, against the 'Magians', the 'Guebres', and the fire and idol (!) worshippers, are gradually being expurgated, and our Irani brethren, who have embraced Islam, will be disabused of many of the views they may have formed of Zarathustra and Zoroastrianism, after reading this translation of the Yasts, which will be unto them a treasure-trove of Irani epic poetry and of Irani religious and moral literature. The translation is prepared in a lucid style characteristic of the writer, who is himself a poet and a lifelong student and lover of Irani poetry, and of all that is noble and good in the soil, society and culture of Iran. The Irani language used in the translation of the sacred hymns of Zarathustra and the Yasts, is the language spoken and written by the children of Iran, from one end of the country to the other, a language which will appeal to the masses as well as to the aristocracy of Iran, a language which will never be misunderstood by Iranis, in whatever part of the world they stay, who claim the Irani language as their mother-tongue. Those who, staying out of Iran, Iranians or non-Iranians, whosoever they may be, have studied the Irani language through the medium of books or book-worm teachers may at first sight, deem it difficult to grasp the meaning of the language, but after going through a few pages, they too will appreciate the Irani translation of an Irani enthusiast, who has faithfully translated the original Avestan text after a deep and careful study of all the existing French, German, English and Gujarati translations with a steady eye on the latest and upto-date translation of Wolff, pupil of Bartholomae.

Perhaps the unique portion of this Irani rendering of the Yasts, will be the copious notes on the Zoroastrian theological concepts and on the historic persons and tales of Iran, prepared after a diligent research into all available sources, whether Iranian or European. A glance at the existing works written in the Arabic or Irani language will show the general ignorance of Iranis of the religion and theology of Zarathustra and of the old history of Iran saved from the hands of barbarians such as Chenghiz Khan and his followers. These long laborious notes, prepared with great patience and research, will open the eyes of the children of Iran and give them sufficient reason to be proud of their renowned ancestors and of the rational religion, which the ancient Prophet of Iran gave to their forefathers centuries ago.

This volume of the Yasts contains the original Avestan text of the Yasts: Hôrmezd, Haftân (short), Haftân (long), Ardibehest, Khûrdâd, Âbân, Khûrsîd, Mâh, Tistar, Gôs (Drvâspa), Mihir, Sarôs Hâdôkht, Sarôs Yast i sar-i-sab, and Rasn, with their translation in the modern Irani language.

The translation will remain a standard authoritative work for a long time to come. Aga Poor-e Dawood has ever tried to select the best of the existing translations in cases of difficulty, and whilst treating the obsolete words of the text, he has utilized the abundant resources at his disposal and given a very rational rendering of the obscure passages which are as yet dimly explored.

Besides the translation, perhaps the most important part of this volume consists of the numerous notes, prepared by the translator in order to make the translation intelligible to all who are brought face to face with the Yast literature for the first time in their life. It is this portion of the work which will remove all faulty notions and misconceptions formed by hasty writers and readers, Zoroastrians and non-Zoroastrians alike, as regards Zoroastrian theology, Zoroastrian ritual, Zoroastrian history and Zoroastrian morals. The learned scholars and students of the Avestan and Pahlavi literature will rarely find elsewhere the material collected in this one volume, and it is a pity that, to the learned Iranists, who have taken to the study of Iranian literature without any knowledge, or with only a smattering of the modern Irani language, this volume will be a sealed book. Let the Parsis of India study the modern Irani language and make it their mother tongue, if for anything, at least to come in touch with their ancient heritage, the glorious traditions preserved in their ancient records of the past and so ably and carefully sieved and garnered in this one volume of over 600 pages.

As soon as this volume reaches Iran after publication and is read by the Iranis, they will begin to find out the correct history of old Iran given in miniature in these pages, and will have the true conception of Ahura Mazdâ, Lord Omniscient, and the Mazda-yasni religion of Ancient Iran, than which no purer worship has Iran ever seen during these many centuries and ages of its vicissitudes.

The expositions on Hôrmezd, Ameshaspends, Nâhîd, Khûrsîd, Mâh, Tistar, Gôs (=Drvâspa), Mihir, Âdhar, Sarûs, Barsam, Rasn Râst, Farûhar, a great portion of the interesting Dîbâcha, the notes on the Yasts, the Âyîn-e Mazdayasna, and the Proper Names in the Âbân Yast, occupying about 241 pages, require to be translated into English to be read by those Parsis who cannot find time to study the Irani language. There is the greater need for an English rendering of these important pages, as the teachers and students of Avestan literature cannot do their work efficiently, without these expositions written in such a facile style by a writer, who was born to do signal service to the ancient Iranian literature,—a writer whose services to Iran will be appreciated in Iran and elsewhere by future generations reaping the fruit of his labours, when Iran, just now rising from its ashes, will see its restoration to its ancient grandeur, under the benign influence of the renaissance of the ethical principles of the pure faith—Hûmata, Hûkhta, Hvarsta—the faith which Ahura Mazdâ sent to it through his Messenger and Prophet Zarathustra.

Evolution or involution, call it whatever we will, Iran has given birth to a noble soul, who is inspired with the lofty ideal of rendering service to his fatherland by bringing within reach of all cultured people the truths of Zoroastrianism from one end of Iran to the other, wherever beats a pure Irani heart, ready to appreciate the genuine fragrance of the old Iranian religion and the spiritual greatness of its founder, and the essential unity pervading the great religious systems and philosophies of ancient and modern Iran.

This translation of the Sacred Books of Zarathustra, is destined no doubt to play an important part in the evolution of Iran, and it should be the unanimous prayer of all the Iranis of the world that Aga Poor-e Dawood will continue his zeal for the great work he has undertaken and achieve a greater success than he has already done by finishing the version of the remaining portions of the Avesta as soon as time and opportunities can permit.

Over 540 years ago Kh^{v}âjah Hâfez requested the Sâkî :

بباغ تازه کن آئین دین زرتشتی
کنونکه لاله بر افروخت آتش نمرود

“ Revive the principles of the religion of Zarathûst
in the garden,
Now that the tulip has kindled the fire of Nimrod.”

The Sâḳî was born at Resht in the year of grace 1303 A.H., Rûz-i jum‘a, 28 Jumadi ul-awal (= 5th March 1886 A.D.) to carry out this request of Kh^{v}âjah Hâfez in the person of Aga Poor-e Dawood, and worshippers at the sacred sanctuary of Kh^{v}âjah Hâfez's tomb need not be surprised if they see the spirit of the Kh^{v}âjah resurrected and quaffing the ‘âb-i ḥayât’ so skilfully prepared by Sâḳi Poor-e Dawood as per the saintly Kh^{v}âjah's prescription.

The thanks of the lovers of Zoroastrianism are due to Mr. Dinshaw Jijibhai Irani, President of the Irani Anjuman of Bombay, for having been so fortunate as to have unearthed Aga Poor-e Dawood from his seclusion in Europe and secured his services to take up this great work of translation. It is a matter of great congratulation to the Irani Anjuman and to the Iran League and the Presidents of both the Associations, Sir Hormasji Dinshaw Adenwala and Mr. Dinshaw Jijibhai Irani, for having been able to publish such monumental works as the Sacred Hymns of Zarathustra and the Yasts within such a short period.

روح نیاکانِ ماست حافظِ این ملك   سعدی و فردوسي اند پشت و نگهبان
آمده ایران ز زرتهشت و ز ماني   مشعل یزدان و پر ز معني و ازجان

“ The souls of our ancestors are the protectors of this land;
Sa‘adi and Firdausi still act as its watchmen.
Through Zoroaster and from Mani, Iran has been
The torch of heavenly light, full of reality and life.”

BEHRAMGORE TAHMURAS ANKLESARIA.

INTRODUCTORY NOTE

by

Dr. Irach Jehangir Sorabji Taraporewala,

B.A., PH.D.

It is a privilege to be asked to write a few lines of introduction for this great work of Aga-Poure Davoud. It is, indeed, a matter of great satisfaction to find that the gifted sons of Iran are now turning their minds to a study of the ancient Faith of that land—the Faith that had led her to such glorious heights of spiritual and material prosperity in the ages past. The present time is a time of resurrection and of renovation for the whole world and especially for Asia. Signs of the coming new day are clearly visible; and Iran, the Twin-Sister of Hind, has awakened from her long sleep and is gazing at the new light suffusing her horizon. In the coming new civilisation Iran shall surely take her pre-ordained place; and the first step towards this goal is a reinterpretation and a right understanding of her Ancient Faith, brought to her by the great Light-Giver ZARATHUSHTRA, the greatest son of Iran. With right understanding fanaticism dies and feelings of fraternity revive. Nothing happens without reason in God's plan and it was not without a special reason that the Faith of Zarathushtra was kept alive in the hearts of a mere handful of human beings during all these centuries. The Message of Zarathushtra is the Ancient Wisdom, ancient but ever fresh. It is, in very fact the ETERNAL TRUTH, which needs reinterpreting from age to age in language suitable to the land and the culture attained. And the modern world, especially Iran, needs such a reinterpretation more than ever today for fostering the spirit of patriotism and establishing the feeling of fraternity so essential for a nation's uplift.

We are fortunate in having such an interpreter as Aga Poure Davoud to undertake this task. He is a rare person, combining within himself the natures both of a poet and a scholar. In general these two natures are regarded as being mutually opposed. A poet's imagination is thought to be out of place in the equipment of a scholar, for the latter is ordinarily supposed to be specially concerned with the minutest details of the ancient texts and with the dissection of each word, nay, sometimes each letter (as Andreas has striven to do). The scholar, therefore, especially one trained according to the laborious German methods, looks at each individual tree and twig and leaf and loses all sense of the beauty of the wood as a whole. This is what makes most of the "scholarly works" uninteresting to the general public, except to a few specialists. Aga Poure Davoud has the full equipment of a scholar, for he has been trained for years in the traditions of the minute and painstaking German scholarship in Germany itself. Knowing thoroughly both French and German, and several other languages besides, he has had complete access to the works of all the great Iranists of modern times. A mere glance at the numerous footnotes in the present volume is enough to prove to the student that no important authority on Iranian subjects has been left unconsulted. And added to this first-rate scholarly equipment, acquired in the land of modern Iranists, the Aga Saheb has rare poetic gifts. As a poet he is among the finest in Iran today, and has long since won for himself an assured position in Persian Literature. He has not been content with merely copying the sentiments and the phrases of "the great ancients", like Firdausi, Sa'adi and Hafiz, but has boldly struck out a new line for himself. The Renaissance in modern Iran has found in him its finest interpreter. Every line of his poems breathes the modern spirit, and though so utterly different in style and diction from the ancient "classical" Masters, one cannot but feel that he worthily carries forward their poetic traditions.

So here we have a poet of rare gifts, and a scholar equipped with the latest methods of critical study and research, and a man of first-rate abilities and of untiring industry undertaking the task of reinterpreting the past of Iran to her sons today. There could scarcely have been a happier combination of qualifications possible. Surely Ahura Mazda has sent the right man at the right time for the right task! He has already given us the magnificent volume of the Gâthâs, a work that has, within a few short months, already captured the hearts of hundreds of Iranians. In the present volume he has taken up the Yashts (all except the last few) which embody the most ancient traditions of the Iranian—indeed of the Aryan—race. These ancient traditions, dating back from the dawn of history, had been put together in poetic form at a comparatively early date in the history of Zoroastrianism. These ancient traditions had been interpreted and modified in the light of Zoroastrian Theology of those days, and they are among the most valuable documents of the Aryan peoples. Their value for Iran and Iranian culture may be compared to that of the Vedas and the Puranas for India, and thus in many ways they are of the highest importance for understanding the spirit of Ancient Iran. It is surely in the fitness of things that their latest interpreter is one of the most gifted of modern Iran. Aga Poure Davoud has done full justice to the cultural aspect of the Yashts, and has given excellent introductory notes upon each. One may be sure that for years to come this volume, like its predecessor on the Gâthâs, shall be the standard work on this most interesting aspect of Iranian History.

To say that the writings of Aga Poure Davoud are of great significance to all Zoroastrians is to repeat a mere truism. Their real importance lies in the fact that they shall help to re-establish the position of our Faith in the world of Islam. The one essential feature of the coming civilisation shall be the Brotherhood of Man and consequently the recognition of the essential Unity of all Religions. The Faith of the future shall recognise this Unity and shall honour all Teachers and Prophets as Messengers from the Great Source of All Wisdom. Aga Poure Davoud has by his labours done signal service to us Zoroastrians and to humanity as well, for he has shown clearly the position which Zarathushtra has occupied among the Great Saviours of the World. May his powers be increased and his life prolonged, may the blessings of Ahura Mazda and of Asha and Vohu-Manô and Khshathra-Vairya be his always so that he may continue to serve Iran and through her the human race!

INTRODUCTORY NOTE.

By the grace of Ahura Mazda, the second volume of the Marker Avestan Series, containing twelve Yashts and their translation with several scholarly essays on relevant subjects, is placed before the Persian-reading public.

The welcome given to the first volume of the Series, *viz.*, "The Gathas of Holy Zarathushtra," by cultured Persians without distinction of caste or creed, has justified our belief that blind fanaticism has no place in the cultured Persia of to-day, and educated Persians, of whatever denomination, are as interested as the Zoroastrians, in the study of their own ancient literature, from a sense more of patriotism and cultural habits than anything else.

To the Persian-Zoroastrians, this volume will give first-hand information after centuries, about that part of their own religious scriptures which are known as the Later Avesta.

To our Persian brethren belonging to other great religions, this volume will be of considerable historical and literary interest, and will also show how the t eaching of the Persian Master was assimilated by ancient Iranians from time to time.

The Gathas are the word of Zarathushtra himself, or as considered by some, of Zarathushtra and his colleagues. They are the root foundation of the Zoroastrian Faith, and the Later Avesta is to be considered as based on the Gathas.

Because the Later Avesta is not written in the same sublime style and does not treat its subjects in the same eminent way as the Gathas, many people wrongly consider that they were written at a time when there was degeneration amongst the Iranian race.

This is a wrong assumption. The Gathas, written by Zarathushtra himself, undoubtedly form the supreme and the most sublime portion of the sacred Zoroastrian literature, but as pointed out by Poure Davoud in his masterly preface and introduction, the value of the later Avesta is also very high, although very naturally it occupies a place next to the Gathas in our sacred Scriptures. As Poure Davoud says, not only from the historical and philological but even from the religious standpoint, the study of the Later Avesta, *viz.*, the Yashts, etc., is an absolute necessity to a student of the Mazdayasni religion and Zoroastrian Scriptures.

In most of the Yashts, Zoroastrian leaders of thought have recorded their traditions. In some of them they have tried to turn the mind of a true Zoroastrian to what is good in nature. Therein, a Zoroastrian is taught to praise and hold sacred all the natural elements and all that conduces to the happiness of men ; and thus from praising nature, he is led to think of and render homage to the Great Architect of the Universe, Who created all these things good. Those who seem to think that the Later Avesta has a tendency to compromise the pure monotheism taught by Zarathushtra in the Gathas, I would refer to all the Yashts and the Niyaishes, wherein the good forces of nature are remembered and extolled, but where, *first and foremost, perfect homage is rendered to the Creator of Nature and of all natural forces*, viz., *Ahura Mazda*, in a phrase which can well be translated: "Joy and Glory to the Most High Lord Ahura Mazda." The Supreme God-head remains ever Supreme—the One Lord of the Whole Creation.

It is often said that the Gathas are sufficient to expound the teaching of Zarathushtra and that the Yashts and the later Zoroastrian religious literature need little publicity, for they do not come up to the excellence of the Gathas. This is a mistaken notion. To my mind the Later Avesta is a valuable portion of the Zoroastrian Scriptures enabling us to see what effect the teachings of Zarathushtra had on people given to polytheism and how it brought them round eventually through the medium of the philosophy of Yazatas to the worship of the One Supreme Creator, Ahura Mazda, the Wise Lord. All

Evil-worship was eliminated, all polytheism became dead, and the One Supreme Ahura Mazda was enthroned in the minds of the people. As practically admitted by every dispassionate scholar, the supreme authority of Ahura Mazda remains ever supreme and unchallenged throughout the entire Later Avesta, in spite of the fact that portions of it may not claim to have the excellence and eminence of the Gathas.

This is the right way, in my humble opinion, to look at the Gathas and the Later Avesta.

Three of our most eminent Parsi scholars have associated themselves with the laborious work of Poure Davoud, and the unanimity of opinion with which they give their meed of praise to the second big volume written by Poure Davoud in India, enables us to place it before the Persian-reading public with the perfect confidence that at least in the Persian tongue, this will be a standard work on Avestan literature for many a decade to come.

Just to give an idea to those Parsis who are unacquainted with the Persian language, I have translated the learned preface of Poure Davoud and that part of his introduction which is an essay on the Mazdayasni religion. But this is only one of the many essays with which the whole volume is full, and of which a list is given hereunder, to indicate how faithfully and laboriously Poure Davoud has carried out the responsibilities entrusted to him :—

Preface—The Advantages of Avestan Studies—Translation of Yashts by Orientalists—Contents of this Volume. Pages 1-13.

The Yashts—Antiquity of the Yashts and their metrical Composition—Contents of the Yashts—Pahlavi Commentaries—Fragments still known as Yashts. Pages 13-27.

Mazdayasni Religion—Foundation of Monotheism—The Twin Principles of Good and Evil—Fight on the side of Good against Evil—The triad of Good Thoughts, Good Words and Good Deeds—Truth and Right—Courage, Knowledge, Charity and Optimism—Patriotism—The Ultimate Goal. Pages 27-32.

Introduction to Hormuzd Yasht—The One Supreme Creator of Zarathushtra—Contents of the Yasht. Pages 33-42.

Essay on Ameshaspendan—Etymology—Spiritual Attributes of Ahura Mazda—The Holy Number of seven—Their Position in the Avesta and Pahlavi Literature. Pages 69-96.

Introductions to the Haptan Yasht, Pages 109-111,—Ardibehesht Yasht, page 135,—Khurdad Yasht, Page 151.

Essay on Anahita—Introduction to the Aban Yasht. Pages 157-230.

Introductions to Khurshid Yasht, pages 304-309—Mah Yasht, pages 316-319—Teshter Tir Yasht, pages 325-336—Gosh Yasht, pages 371-375.

Essay on Mithra and the Cult of Mithra—The Antiquity of Mithra—The Jashn-e Meherangan—Mithra in the Avesta—Mithraism in Rome—Effect of Mithraism on Christianity, etc. Pages 396-460.

Essays on Azar and Sarosh. Pages 504-524.

Short Essays on Barsom, pages 556-560—and Rashnu Rast, pages 561-563.

Essay on Farohar. Pages 572-602.

Glossary of Important Avestan Words. Pages 603-626.

To our good fortune Ervad Bahmanji N. Dhabhar, M.A., an eminent Parsi scholar, as deep in learning as he is retiring by nature, has gone through every line and word of this big volume, whilst going through the Press, and has helped Aga Poure Davoud throughout with his views and corrections for which the author has himself expressed his thanks to him. The thanks of the Institutions which publish this volume are also due to Mr. Dhabhar for the great trouble taken by him, not only over the Zend Text, but also in going over every line of the Persian translation, and for the assurance that he has given us that this volume is a superb production, an assurance which has proved to be the precursor of similar opinions which his two other colleagues Mr. Behramgore T. Anklesaria, M.A., and Dr. Irach J. Taraporevala, B.A., Ph.D., both equally eminent in scholarship and equally modest in their retiring disposition, have given about this work of Poure Davoud.

D. J. Irani.

49, Esplanade Road,
Fort, Bombay,
1st December 1928.

PREFACE

IN THE NAME OF THE BENEVOLENT PROVIDENCE.

Let him prepare and bedeck the fire of Zoroaster,
Let him take in his hands the sacred volume of the Zend Avesta,
Let him observe this omen and keep going the Sadeh,
The glory of the Nowroze and of the Fire-temple.
Let him remember Ahura Mazda and the day of Meher,
And cleanse his soul with this water of wisdom and love.
Let the Faith of Lohrasp be rejuvenated,
Let him follow the religion of Gushtasp.

FIRDAUSI

I consider it a great honour that by the grace of Ahura Mazda, and the help of His great angels, and of Zarathushtra Spitama, the Holy Prophet of Iran, I have been enabled to publish the second volume of the auspicious Avestan Scriptures, and I dedicate it to my beloved country by way of a present and offering. I do not consider any offering more precious than that the Holy Songs contained in these ancient Scriptures, which, for thousands of years, vibrating from the tongues of our illustrious ancestors of the ancient land of Iran, were wafted to the heavens above, be rendered by me in modern Persian and brought now within the reach of all the children of that holy soil. I do this that they may realise what the Almighty Creator Ahura Mazda had said to his chosen Prophet, "O Zarathushtra, if thou dost wish to conquer all evil and evil-doers, thieves and robbers, magicians and deceivers, evil men on two legs and the wild wolves on four, if thou dost wish to oppose the hostile army with its fortified works and fluttering banners, thirsting for blood, then under all such circumstances, night and day, thou shouldst chant slowly My Names: I am the Creator, I am the Supporter, I am the Protector," etc.[1]

---

[1] Hormazd Yasht, paras. 10 to 12.

The study of this volume will not only tend to make us follow the ways and customs of our ancestors, and make us seek the noble attributes of the good and glorious Iranians of old, but I hope that the publication of this work will simultaneously render a service to the literature, language and history of Iran.

Advantages of Avestan Studies

In the Introduction to the Gathas I have stated that the religion, history and language of a nation are closely connected together, for a goodly part of its historical events has religion for its cause. Many an incident in history is explained by understanding the precepts of the current religion, just as some of the problems of religion are elucidated by the help of history. Similarly, if we wish correctly to appraise the words of a nation's language and interpret its original spirit and understand its idioms, the knowledge of its history and religion is an unavoidable necessity. The source of the modern Persian language is to be found first in the language of the Achaemenians of which more than 400 words do not survive, and next in the language of the Avesta which to-day comprises 83,000 words, and particularly in the Pahlavi language from which modern Persian is directly derived. In the commentaries of the Avesta, written in the Pahlavi language, during the times of the Sassanians, to-day we happen to possess more than 140,000 words. Apart from this we possess some very important works in Pahlavi, which with the exception of a few volumes, all relate to the Mazdayasnan religion and contain approximately 446,000 words. Secular works in the Pahlavi language have given us only 41,000 words. In our discourses and explanatory notes we have made mention of most of these works.

In the Gathas, which contain the Divine Songs sung by the Holy Prophet of Iran himself, I did not have the opportunity to point out how Avestan studies would be a necessity for our historians and scholars of the future. Apart from the fact that the ravages of time have deprived us of an important portion of the Gathas, they contain collectively the ethical precepts and philosophical teachings of Zarathushtra. There was no room therefore for an ampler commentary than what has been given there. But the Yashts, which form the subject of this work, are comparatively a very substantial portion of the Avestan literature, and give us ample ground for ethical, historical, literary and philological dissertations. After the publication of the Gathas, we particularly chose this portion of the Avesta in order to treat a chain of subjects which might bring within our purview a general survey of all the important problems of the Mazdayasnan religion. Subjects not treated in this work will find their place in the second volume of the Yashts. And in course of time I hope with the help of Providence, to be able to publish the Yasna and the Khurdah Avesta as well, so that the entire Avestan scriptures with the exception of the Vandidad may be placed before the public in five volumes. The field of work in respect of this ancient religion is so vast that all its subjects and problems would hardly be treated with justice in ten big volumes; for a hundred and fifty years' efforts of the most renowned scholars of Europe, and the hundreds of valuable and voluminous works published by them about Zoroastrian Iran, have left the Mazdayasnan faith a fountain-spring incapable of being dried up.

And really it does not behove us that with all these resources of study available, with special reference to the faith of our fore-fathers, we should be content with the nonsensical and fanciful information our old historians and writers have given us on the subject. If, in the past, absence of knowledge and learning was the cause of the silly twaddle of former authors, there was some reasonable excuse for them, but unfortunately in their words Arab (religious) fanaticism is quite patent. From heaps of examples, we shall content ourselves with quoting a couple of passages from our history and one from our literature, and from them we shall see how it is necessary for Persians of the future to remove, by means of Avestan studies, the inaccuracies and falsities from their history, and to appreciate well the value and signification of words and use them properly in their literature.

Errors in History: Tabari and Mirkhond's mistakes. Result of fanaticism

Abu Ja'far Muhammad bin Jarir, well known as Tabari who was born in Amol in 224 A.H. and who died at Baghdad in 310 A.H., in his great history writes much nonsense about Zarathushtra, and he has become the cause of mistake and repetition of such falsities by subsequent historians. In the Tarikh-e-Bal'ami which is the Persian translation of Tabari's history by Abu Ali Muhammad bin Muhammad bin Abdulla Al-Bal'ami written in 352 A.H. the following passage appears:—"These Magians had a prophet whose name was Zarathushtra. He brought into vogue the religion of fire-worship. He claimed that he was a prophet, and he approved of their fire-worship until the time of Gushtasp. He was a disciple of Esdras, against whom he revolted. Esdras cursed him praying that God Almighty might make him notorious. The Israelites then expelled him from their midst, and from Jerusalem he repaired to Iraq and thence to Balkh before Gushtasp's father and claimed to be a prophet."[1]

For the rest of the disgraceful untruths, the result of fanaticism, the reader may refer to the original work itself. Tabari is himself a Persian coming from Tabaristan, a place where particularly Islam took its foothold rather late, although Amol, the birth-place of Tabari, had fallen into the hands of the Arabs earlier (143 A.H.) than the rest of Tabaristan. Further, probably in his time almost one-third of the population of Iran was yet Zoroastrian. It was possible for him to have made himself better acquainted with these subjects through the learned Zoroastrian sages who lived in that age, to avoid errors, and become the cause of perpetuating them through subsequent historians; but it seems that the 'ill-omened fanaticism of the Arabs, which had bred hypocrisy and falsehood into the blood of the Persians, prevented that historian and commentator from this sort of verifying researches. However, to do justice to this author we must say that in this very volume, where there is so much error as regards the religion of ancient Iran, the history of the Sassanians therein given is the most important authority on the subject. It is this very history which the great master Noeldeke has translated into the German language, and published with very valuable notes and commentaries.

---

[1] Bal'ami, p. 206, Cawnpore Edition.

In order that there may not be any doubt that the references in our historical works relating to the Mazdayasnan religion were tainted with fanaticism, we shall refer to Rauzat-us-Safa which makes Zarathushtra the pupil of one of the disciples of the Jewish prophet Jeremiah. And if we just refer to his account of the reign of Gushtasp, we shall find that even there Mirkhond has said things which could only be attributed to blind fanaticism.

Same case with Fazlullah's Tarikh-e-Mu'ajjam

In the same way Fazlullah, the author of Tarikh-e-Mu'ajjam, whilst writing about the reign of Gushtasp, entrusts the reins of his Persian-spoiling pen to the hand of fanaticism, and he has not been able to restrain himself from saying all manner of unworthy things about the faith of ancient Iran. In this very century only a short time before Tabari was reading in Baghdad the myth of Àd and Thamud, and writing the story of Ibrahim and Nimrod, renowned leaders of the Zoroastrian faith like Ator Faranbog, the son of Furrokhzad, in that very city of Baghdad, during the Caliphate of Mamun (198-218 A.H.) was composing the famous Dinkard which gives, in nine volumes in the Pahlavi language, the religion, traditions, usages and customs and the history and literature of the Mazdayasnan religion.[1] To this day this work is the largest and the most valuable Pahlavi work on the subject. Another Dastur by the name of Âtarpat, son of Hamid, completed the compilation of these Dinkard volumes. This Âtar Frenbag is the very man, who in the presence of Mamun himself, held a religious controversy with a heretic named Abalish, whom he vanquished, and was thus a cause of delight to Mamun and his court. This controversy of Âtar Frenbag with Abalish is the subject of a small Pahlavi work containing in twelve hundred words the seven answers which were given by the learned Dastur to the heretic. The name of the book is Mâtigân-i Gajastak Abalish and has been translated into the French language too.[1]

---

[1] Volumes 3-9 of Dinkard were composed in 411 A.H. at Baghdad; and comprises 169,000 words. The well-known western scholar Dr. West published the English translation of volumes 8 and 9 in 1892 (S. B. E. Vol. XXXVII). Five years later in 1897 he also published a translation of volumes 5 and 7 (S. B E. Vol. XLVII). All the volumes together with their Gujerati and English translations saw the light of day through the late Dastur Peshotan Sanjana and thereafter through his son Dastur Darab Sanjana in 18 volumes. The 19th volume, which will be the last of the series, is not published as yet.

Al-biruni only reliable

Although Abu-Rihan Biruni lived a century after Tabari, and was farther removed than he from the Zoroastrian age, yet his love for Iran and his contempt for the Arabs who had ruined the splendour and glory of his fore-fathers, moved him to consult and communicate with the Zoroastrian sages of his own time, and sought for explanation on religious subjects from them.[2]

The Âthâr-ul-Bâqieh, the work of this distinguished philosopher and mathematician, who was born on the 3rd of Zil Hajjah 362 A.H. at Kh^{v}arazm, and died on the 2nd of Rajab 440 A.H. at Ghaznah, is the most reliable authority that has come down to us from ancient times, as regards the Mazdayasnan religion and the calendar and the usages and customs of the Zoroastrians.

Errors in Literature: Sa'adi

Apart from history, in literature as well, the errors of authors and the inappropriate and improper use of words and expressions concerning the Mazdayasnan religion are far too many. Without doubt, these have all arisen from fanaticism, not of a particular individual but general fanaticism which naturally takes hold of even a poet or an author. We shall give one instance. The poet Sa'adi in his Bustân, relating a tale about the idol temple of Somnâth in Hindustan, says :

---

[1] Adrien Barthélemy : Gujastak Abalish : relation d'une conférance théologique présidée par le calif Mâmoun, Paris, 1887.

[2] *Cf.* the introduction of Dr. Sachau to his translation of Al-biruni Leipzig, 1923 ; also the Chahar Maqaleh of Aruzi Samarkandi, edited by Mohmmed bin Abdul Wahab Qazwini, pp. 193-197. Leyden, 1327 A.H.

> I saw an idol made of ivory in the temple of Somnâth,
> Set with jewels like Manat, the idol of the ignorant pagan Arabs.

People from all sides used to come to the pilgrimage of this temple. I asked them the cause of their worshipping this soulless and powerless image.

> The Magian who was constantly coming in touch with me,
> A man of good words and a comrade, and a friend to me,—
> Him, I asked gently, O Brahmin
> I am surprised at the works of this monastery.

This Magian was very much incensed at my question and informed his leaders about the same.

> The Magi were informed and so the elders of the temple ;
> I did not see anything good coming to me from these people.
> These Pazand-chanting *guebres* all assailed me
> Like dogs for that bone of contention.

And in the gathering of those (angry) men,

> I praised aloud the Head Brahmin, saying,
> " O you venerable authority on Avesta and Zend,
> I too am happy to see the picture of this idol,
> For it has fine features and a lovely stature.

But what are its virtues ?" The Brahmin replied, " This idol is particularly held in veneration because every morning it raises its hands towards the sky ". In order to ascertain this fact, I passed the night in the idol-temple.

> The night seemed long like the Day of Judgment
> And the Magi around me were offering prayers without ablutions.
> These Christian priests had never given any trouble to water,
> And their arm-pits were stinking like a carcass decaying under the sun.

When the dawn broke, people collected to witness the miracle of the idol.

The Magi of perverse minds and unwashed faces,
All came up from fields, plains and mountains.

Beholding forty of them I saw no advantage in entering into a strife with them. On the contrary I behaved with dissimulation, and weeping hypocritically, I went and kissed the hand of the idol.

For a short time I became an imitation infidel
I became a Brahmin inZend prayers.

By the help of this deceit, I became the object of their care and attention and became an inmate of the idol temple; till at last I found one day that under the seat of the idol a man was hidden, who, pulling the end of the rope, made the hands of the idol go up towards the sky.

Behind the screen was the fire-worshipping priest,
The custodian of the temple with the end of the rope in
his hand.[1]

We are not concerned with the literary value of this poem. Sa'adi is one of the greatest poets of the world and is a source of pride to our country. His attractive and sweet style should be a model for all of us Iranians. Our object in quoting these verses is only to show how words and expressions having reference to the Mazdayasnan religion are improperly and inappropriately used in our literature. Just see that the priest of an idol temple in India is sometimes rightly called a Brahmin, but mostly wrongly styled a Magian, a name denoting a Zoroastrian priest only. At first Sa'adi addresses a Magian as a Brahmin. Then the Brahmins instead of reading their own books of Vedas, are described as *guebres* reciting Pâzand prayers. He calls them Avesta-reciting Zoroastrians. Then to placate and please the Brahmins, he expresses his delight about Avesta and Zend, not about the Vedas. Forthwith his Brahmins become priests professing the Christian religion (Kashish). At last Sa'adi too, for the sake of expediency, temporarily becomes an infidel and a Brahmin. But what sort of a Brahmin? One following the teachings of the Avesta, not the Vedas. Before long a Brahmin, who was one of the fire-worshipping Christian priests, all of a sudden jumps to the position of an archbishop and gains the highest rank in the Christian Church. But what manner of an archbishop? One who sets aside the Holy Ghost and worships fire. Really we must not rebuke Sa'adi, for at the end of the tale he cast this Pâzand-reciting Christian and Magian Brahmin, who offered his prayers without ablutions and eventually became an archbishop worshipping fire, into a well, and killed him with stones and bricks, and relieved the holy idol from the services of such an inconstant priest of many religions!

---

[1] Kuliyât-i-Sa'adi, p. 175, Bombay edition, 1309 A.H.

Ignorance makes the spurious work Dasatir considered a genuine authority

Similarly because of such absence of knowledge about the Mazdayasnan religion, the fabricated book and fraudulent work like the Dasâtir has been considered one of the religious books of the Zoroastrian religion,—a book, the contents of which are contrary to the teachings of the Zoroastrian Faith, a book in which Alexander the Macedonian, known throughout the Pahlavi religious literature as Alexander the wicked and the accursed, is described as one of the Prophets of Iran! And it is due to the same ignorance that the Nâsikh-ut-Tavârikh, imagines that the Dasâtîr, the writer of which was some fraud and a knave, gave us the principles of faith of the ancient Iranians, and our modern dictionaries like the Burhân-i Qâta' and Farhang-i Anjuman Ârây-i Nâserî have taken the spuriously fabricated words therein as Zend and Pâzand.

During these recent years when the Iranians, contrary to olden times, have again with love and respect been mentioning the name of the Prophet of their ancestors, the very same absence of knowledge makes them commit literary and philological errors in their writings. For instance, when they want to speak about the laws of Zarathushtra, they use the word *Yâsâ-i Zartosht*. Now this word *Yâsâ* is a Turkish expression brought by the Mongols, by which the ancient writers used to denote the sanguinary laws and oppressive edicts of blood-thirsty

Mongol sovereigns like Changiz and Taimur.[1] Under no circumstances therefore can this word be used with reference to the divine religion of ancient Iran or its holy Prophet.

It is not possible in this preface to point out the various historical and philological discrepancies in our literature with reference to the Mazdayasnan religion. Let it be stated generally that the references in the works of Arabic and Iranian historians cannot be wholly relied upon without the critical study thereof by a scholar and specialist.[2] With reference to the religious words and expressions said to be Zoroastrian as are to be found in the dictionaries, they are to be totally discarded and set aside.

Avestan studies a check on untrue statement in Greek and Roman histories

Further, after having a knowledge of the principles of the Mazdayasnan Faith, we will be able to appreciate well the fact that a portion of the statements made by ancient Greek, Roman and Byzantine historians had no foundation in fact, and were prompted by malice and enmity, the result of the hostilities prevailing between these nations and Iran. Of this type is the story of Herodotus that Cambyses consigned to fire the dead body of the Pharaoh (Amasis) in Egypt for the sake of vengeance, and that Xerxes whipped the waters of the Dardanelles in his war with the Greeks. Fire and water were held as holy elements by the ancient Iranians according to the precepts of the Mazdayasnan religion, and till to-day the Zoroastrians regard them as holy. It is not possible at all that the Achaemenian kings would sin by showing contempt towards these noble elements.[3]

Avestan studies necessary for historical and philological researches

We must always bear in mind that the history and language of Persia are very closely related to the ancient Zoroastrian religion. The roots of this old tree had been watered and fostered in the soil of Iran. It had blossomed and given its fruitage in that soil. It is not a faith that has emigrated into our country from some foreign soil like the teachings of Buddha, going from India to China, or the religion of Jesus, spreading from Palestine over Europe, or Islam, travelling from Arabia to Persia. For the purpose of elucidating the events of the history of ancient Iran, and for researches into the source and origin of words used in the Persian language, Avestan studies are a necessity to us. The yellow races of China are under no such necessity with reference to their religion of Aryan origin, nor are the Europeans, with reference to the Semitic religion of Jesus Christ. The history of us Iranians which begins with the 8th century B.C., that is, more than 1350 years before the onslaught of the Arabs, is all closely connected with the Mazdayasnan Faith. During this long age, which has been the epoch of our eminence, the religion of Zarathushtra was one of the most important causes of the glory and greatness of Iran. However much our language might have been mixed with Semitic words after the conquest of the Arabs, yet it radiates its Aryan origin and its connecting links with the languages of the Avesta and the ancient Achaemenian Persian and the Pahlavi have not been snapped. It would be right if in our colleges, we make current the teaching of the ancient Persian languages, the Avesta and the Pahlavi, even as in the colleges of Europe, Latin and Greek which are the source of the Western languages are commonly taught. It is hoped that our Government will take early steps to attract several of the Parsi scholars knowing Avesta and Pahlavi to Teheran and establish chairs for the study of these two languages so that a fresh life may be breathed into our spirit of nationality. The modern Persian springs from the Pahlavi language, and the Pahlavi from the ancient Persian of the Achaemenians. But the language of the Avesta is also one of the languages of ancient Iran, which is closely related to the ancient

---

[1] Ân hama *yâsa-hâ-i* sakht be-raft.
Yâr bâmâ hanuz bar sar-i-jang — Nazâri Qâhestânî.
(Farhang-i Jehāngîrî.)

[2] For references in Arabic and Persian books to Zarathushtra, see Jackson's "Zoroaster, the Prophet of Ancient Iran," New York, 1901.

[3] *Cf.* Essay on Anâhita, pp. 161-162, and Essay on Âdhar, p. 510.

Avesta and Pahlavi in Persian colleges

Sanskrit, as well as to the old Persian of the Achaemenians. The Achaemenian Persian was the current and the court language, whereas the language of the Avesta was the ancient language of the holy scriptures. The latter language, according to the belief of the writer, had already become dead, even in the age of the Achaemenians and was not the current language of the people.

Yeoman services of European savants

The language was preserved artificially for several centuries by the ecclesiastics and by the people as the holy language of the scriptures. With all its remote antiquity, many words used even now in modern Persian are to be found in the Avestan original almost without a change, and a still larger number, with a slight variation. In company with the Vedas of the Brahmins and the Old Testament of the Jews, it is the oldest of the written records of the world. The study of the ancient Iranian scriptures has been for a long time an established branch of learning in the universities of the civilised countries of Europe. The Vedas and the Avesta are the most important and the most ancient records of Indo-European origin and as the European nations consider themselves as coming from the same stock as the Indians and the Iranians, they have traced their languages together with the languages of the Indians and the Iranians as proceeding from the same fountain-source. In the enlarged studies of their own languages philologically, they have rendered yeoman services to the Avesta and the ancient Persian languages, so much so that through their efforts the path has been laid out and smoothed for us. What we have to do is to resolve to reap the benefit of their labours, and pluck the roses from the gardens they have reared, and glean the ears of corn from the harvest they have sown. The European savants who have specialised in Avestan and Iranian studies have become more famed in the world than the scholars in other arts and sciences, like medicine, mathematics, astronomy, chemistry, philosophy, history, etc. The extent of the services rendered by these scholars, in view of the present state of Persia, should not be regarded as meagre. Firstly, as stated before, the Avesta is one of the oldest written records of the world, and its language is an important branch of the languages of the ancient Indo-European race. Secondly, the Iranians themselves were one of the noble and valiant off-shoots of the Indo-European stock. In the battle-fields of the world they had wrested the ball of superiority from all rivals. They had brought within their grasp the most important inhabited portions of the world, and because of their world-conquest and sovereign power, they had spread their ways and customs in countries far and wide. More specially through their Prophet Zarathushtra, they had brought into vogue the worship of One Supreme Creator, a pure monotheism which upto that date was not conceived of amongst the Indo-European people. Many of the religious principles and beliefs of Persia afterwards influenced the Jews, which subsequently influenced other Semitic religions like Christianity and Islam. Apart from this fact, the Christian religion was considerably influenced by the cult of Mithra, one of the angels of the Mazdayasnan religion, which subject will be more fully dealt with in our article on the "Cult of Mithra in Rome" (see pages 407-420).

The influence of the Mazdayasnan over subsequent religions of the world

Because of its relations with the religion of the Brahmins on the one hand and of the influence it has exerted on all other subsequent religions, the Mazdayasnan religion has secured for itself a most important position in the history of religions in the world. Many a problem in the existing great religions of the world can be solved by the Mazdayasnan religion, and many a doubtful point in the Mazdayasnan Faith can be explained by the help of the study of other religions. Consequently, ancient Iran by reason of its language, its history and its religion, is the subject of general importance so much so that no historian or philologist or student of the history of religions can ever be independent of Iranian studies.

Avestan studies a help for an Ethical Revival

Apart from these advantages, which have drawn the attention of a body of scholars and Orientalists of Europe to the Iran of old, in recent years a group of learned men of Europe styling themselves the friends of Zarathushtra, the ancient Prophet of the Aryans, and taking pride in their Aryan descent, have called themselves Mazdayasnans; just as another group attracted by another Aryan teacher, show their devotion and love to Buddha. Our ancient country has always had a portion of spirituality in it, and in future too, it will continue to have it. Let us only strive that the language and the history and the ethical principles that have been ours, may not lag behind before the onslaught of material interests which necessarily face every civilised country. A civilisation which is destitute of sublime verities is crude and well worth being cast aside. I stress this point, lest it may occur to some to question the utility of Avestan and Pahlavi studies in the struggles of the modern age. They might question the utility of these studies, both from the literary and the spiritual point of view. The advantages of Avestan studies are not limited to the fields of history and philology. Another important advantage of which we are specially very much in need is this: This country of ours stands badly in need of pure morals and pleasant attributes. The character and virtue which our great ancestors possessed and which made prosperous this land of theirs, has departed bag and baggage from Iran. The devil of untruth has usurped the place of the angel of truthfulness. Effort and exertion have given way to sloth and self-indulgence. Courage and valour have disappeared in favour of fear and flattery. Wealth and glory have given place to beggary and penury. Through the study of the Avesta, we shall realise the causes of the glory of our past and the misery of our present. By these studies, we will also understand that according to the teachings of our ancient religion, the world was an arena for testing the powers of men. Whoever allowed himself to be conquered by the devil of sloth, had necessarily to wail and moan and call this world a terrible prison; but he who stood firm against the demon of weakness, reached the stage of dignity and glory and by his good and benevolent deeds in this world, prepared for himself, while here, a secure abode in the next. By these studies, we would further understand that the ill-omened and superfluous belief in fate and destiny does not exist by itself before the resolution and determined will of men. The Yashts and the Avesta throughout speak about glory and greatness, piety and benevolence, effort and exertion, truthfulness and valour, and the love and patriotism of our great ancestors.

Yashts in general: Religious and historical traditions recorded in poems

The same elegant taste which we find in the poems of our poets of the Samanide, Ghaznavide and Saljukide periods is patent in the songs contained in the Yashts too, with this difference that while most of the panegyrics of our poets are in praise of some sovereign or minister or governor, sung in the hope of a poetic reward, the Yashts are in praise of the Almighty and His angels sung in the hope of a spiritual reward on the last day. Because we have compared the Yashts with the panegyrics of poets, let it not be supposed that the writers thereof have sung them according to their own whim and fancy. The fact is that though the Yashts are poetic interpretations, yet their contents strictly conform to the religious and historical traditions which from most ancient times have come down from generation to generation to the Iranians, the antiquity of some of which reaches back to the Indo-Iranian period of Aryan history, for references similar to some of them can be found in the Vedas of the Brahmins too. Just as Firdausi edited and made current the episodes and traditions of the ancient past by versifying them in his Shah-Namah, similarly the Yashts have been composed in verses too. After the Gathas and the Haptaṅ Haiti, the Yashts form the oldest portion of the

Inspite of innumerable difficulties the meaning and spirit of Avestan teachings are clear and manifest

Avesta and some of the passages thereof are obscure and very difficult to understand. There is no room for wonder at this state of affairs. Many a verse of Khâqânî seems involved and incomprehensible to us to-day, although in point of time, we are only separated from that poet of Shirvan by seven centuries, and the Persian language of that age has not changed considerably as compared with the language of to-day. Notwithstanding this, the sayings current in those times seem to have been forgotten, and the idioms of that age seem foreign to us. What wonder, therefore, if in the Yashts we encounter difficulties and obscurities, for they were composed in an antiquity, more than 2500 years ago, and its language even during the time of the Achaemenians was perhaps a dead language. Apart from all these, on account of the terrific blows which befell Iran on the invasions of Alexander, the Arabs and the Mongols, and the many cataclysms through which this land of ours has passed during all these years, the religious scriptures necessarily were endangered and the vicissitudes of time left them shattered and scattered like the glorious palaces of the Achaemenian emperors. In spite of all this, just as to-day through the help of the science of architecture, we know for a certainty, from the ruins that are extant in Persia, how the great palaces of our emperors originally stood and were constructed, in the same way by the help of the science of philology, history and comparative study of religions, we are able to know what must be the Avestan literature in ancient times, the scattered remains of which alone are in our hands, and what is the meaning and interpretation of these remnants. The efforts of a hundred and fifty years of learned Orientalists and the utilisation of collective materials like the Pahlavi commentaries on the Avesta and the numerous other Pahlavi, Pâzand and Persian writings and the works of all the ancient historians, the histories of Iran and its ancient religion written after the Arab conquest, the religious scriptures of the Hindus, the comparative study of Indo-

European languages, aided by investigations and researches into other religions, and the study of the ancient customs and usages which are preserved to this day among the Zoroastrians, etc., etc., have made clear the meaning of the Avesta as a whole. If differences of opinion exist among the Avestan Orientalists of recent times, it is in respect of the formation of certain sentences or the philological meaning of certain words or their original pronunciations, etc.

At the time when the writer was busy in India with the translation of the Yashts and the writing of the various essays concerning them, the famous German scholar Lommel was busy in Germany translating the Yashts too. This work which was published a few months before the publication of this book is just now with the writer. It is worth observing that there is no considerable difference in important matters with the complete translation of the Avesta as made by Wolff and Bartholomae and published 16 years ago, and which has been up to now the most recent complete translation of the Avesta in our hands. The differences of opinion are mostly philological differences, which though giving a different meaning to some sentences on account of the alteration of the signification of certain expressions, yet are not of a nature as would at all go to the foundation and give any contrary meaning or a radically different interpretation.

Yashts are later Avestan Literature

It should be remembered that the Yashts are an important portion of the Mazdayasnan literature but their composition cannot be ascribed to Holy Zarathushtra. Whatever there is in the Avesta which is recognised as coming from the mouth of the founder of the religion, are the five Gathas which we published last year. In the Old Testament of the Jews too, only five books are ascribed to Moses. The rest of the Old Testament is the composition of other prophets written at different times. In the same way the Vedas of the Brahmins too have been written by different persons at different times. Similarly the oldest religious book of the

Buddhists, namely Tipitaka, was edited in the last century before Christ.[1] The New Testament too has been written long after Jesus and the writers of the various portions thereof were neither from one country nor belonged to one age.

In the same way the 21 Yashts of the Avesta in point of antiquity were not written at the same time nor by the same writers. We shall speak at length about them later on.

The translations of the Yashts by European Orientalists

This translation follows in the first instance the Avesta text of Geldner, which he published in three volumes in Germany during the years 1886-1890.[2] The Parsis of Hindustan generally use the text of the Avesta as published by Westergaard.[3]

In making the present translation the writer has had the advantage of consulting the translations made in European languages by each and every Orientalist, with the exception of the very first translation of Anquetil du Perron which was made one hundred and fifty-seven years ago.[4] Apart from the fact that this translation is a very old one and of comparatively little utility to-day, it is a translation which has been made from traditional renderings given to him by the Dasturs of Surat in the years 1758-1761. It must not be supposed that a translation based on traditions is useless. On the contrary the Pahlavi commentaries on the Avesta, which are traditional renderings, are one of the important factors in understanding the spirit of the holy scriptures. What I mean to say is that a traditional translation as a translation is less worthy of credence than a translation based on the science of philology, because the chances of mistakes and slips creeping into the former are greater. However, in the third volume of Anquetil very useful information is given about the manners and customs of the Parsis of that age which is worthy of study in every way. After this old translation of the Avesta, come the following translations thereof and of the Yashts by Orientalists in order of their publications.

---

[1] Der Buddhismus nach älteren Pali-Werken, von Edmund Hardy, Münster I. W. 1919, S. 7.

[2] "Avesta, the Sacred Books of the Parsis," edited by Karl F. Geldner, Part I—Yasna, 1886; Part II—Visperad and Khordeh Avesta, 1889; Part III—Vendidad, 1895, Stuttgart.

[3] "Zend-Avesta, or the Religious Books of the Zoroastrians,' edited by N. L. Westergaard, Copenhagen, 1852-54.

[4] "Zend-Avesta, Ouvrage de Zoroastre," 3 Vols., Paris, 1771. Kleuker, on the authority of these French translations, published a German translation of the same in two volumes in 1781 to 1783.

The first is the translation of Spiegel in three volumes, which, because of its very numerous notes, is of considerable use to scholars and students, although the original of the translation itself is of lesser utility because of its antiquity.[1] But the two volumes which Spiegel has written as commentaries on the translation of the Avesta contain observations and informative notes of very great value.[2]

The second translation of the Avesta is by De Harlez. This is in one big volume with the necessary elucidatory commentaries.[3] This translation is more or less under the influence of Spiegel's work.

The third translation is by Darmesteter in three big volumes, which is one of the most important contributions to the Mazdayasnan literature.[4] No Avestan scholar can dispense with the study of these volumes, not because of the translation itself, but because of its copious notes, commentaries and explanations. It must be remembered, however, that no blind reliance should ever be placed on the translation or the notes of Darmesteter, but these should be considered as the means for further personal researches and the accuracy or inaccuracy of his notes should be weighed at the right time ; for unfortunately the writings of this great scholar are not free from many a mistake and error. In particular, all his personal beliefs must be strictly avoided, including his belief about the antiquity of the Avesta which he considers a composition of much later times,—a belief the urging of which created a considerable sensation and made all his contemporary scholars rise up against him

---

[1] Avesta die heiligen Schriften der Parsen, übersetzt von F. Spiegel, 3 Bände, Leipzig, 1852-63. The English translation published by Arthur Henry Bleeck (London 1864) is based on this German translation.

[2] Commentar über das Avesta, von F. Spiegel, 2 Bände. Wien, 1864-68.

[3] Avesta, Livre sacré du Zoroastrisme, traduit du texte zend, par C. de Harlez, Paris, 1881.

[4] Le Zend-Avesta, traduit par James Darmesteter, 3 Vols *Paris*, 1892-93.

The fourth translation of the Avesta is by Wolff which is a complete translation of the Avesta made according to the Avestan text of Geldner, exclusive of the Gathas.[1] Five years before the publication of this translation of the Avesta by Wolff, Bartholomae[2] had translated the five Gathas in the German language. Hence Wolff in his translation of the Avesta did not repeat what Bartholomae had done, for his rendering of the Avesta was a result of the labours of Bartholomae himself, since his translation is based on the great dictionary of the ancient Iranian languages, which Bartholomae has published, and which is the *magnum opus* of that great scholar.[3] Wolff in his translation of the Avesta has taken the meaning of words directly from the dictionary of Bartholomae, without making any changes whatever. Bartholomae had himself perused Wolff's translation and corrected it wherever necessary, and in my opinion this work is not only the most modern but the best and the most precious translation of the Avesta at present available to us. For my translation of the Yashts, I am mostly obliged to this work of Wolff, and to the great dictionary of Bartholomae. In the case of all difficult passages, with conflicting translations, I have always given preference to Wolff and Bartholomae. Most unfortunately, this work is without a single note or commentary, and refers the reader to the dictionary of Bartholomae for the accuracy of the meanings and the construction of sentences given therein, so that the understanding of the work becomes a very difficult task for one who has not a wide and correct knowledge of the Mazdayasnan religion, and whose study of the subject does not extend over many years. To such a person Wolff's translation would not be so very helpful. It might be said that all the publications of the later Orientalists are practically of the same type, scholarly and useful to scholars only, for they are not written for ordinary readers who are not interested in this type of studies, and who cannot therefore derive any benefit from them. They are written nowadays only for those who have made these studies a speciality.

---

[1] Avesta, die heiligen Bücher der Parsen, von Fritz Wolff, Strassburg, 1910.

[2] Die Gathas des Avesta, Zarathushtra's verspredigten, übersetzt von Christian Bartholomæ, Strassburg, 1905.

[3] Altiranisches Wörterbuch, von Chri. Bartholomæ, Strassburg, 1904.

Apart from these four complete translations, translations of various portions of the Avesta appear from time to time in the works and essays of various other scholars. We shall rest content with mentioning some of these works and essays in which translations of some of the Yashts appear. Of this type are the translations of the Yashts by Geldner which appear separately in his various works and essays.

First is the translation of the five Yashts, *viz.*, Âbãn, Khorshed, Teshter, Meher and Farvardin, which being completed in February and May 1880 appeared in the magazine "The Comparison of Languages".[1] Two years thereafter in his book "Lessons from the Avesta", the translation of the seven small Yashts, *viz.*, Ardibehesht, Khordâd, Mâh, Sarosh, Din, Astâd and Vanant, was published.[2] Within the next two years, the translations of three more Yashts, *viz.*, Zamiyâd, Behram and Ar*s*is*v*ang, appeared in his work called "The Three Yashts".[3] Thus fifteen Yashts have been translated by Geldner. If Geldner has translated and published six other

---

[1] Zeitschrift für vergleichende sprachforschung herausgegeben von Kuhn.

[2] Studien zum Avesta, von Karl Geldner, Strassburg, 1882, S. 104-132.

[3] Drei yasht aus dem Zendavesta übersetzt und erklärt von K. Geldner, Stuttgart, 1884.

Yashts, *viz.*, Hormuzd, Haftân, Drawâsp, Rashn, Râm, and Hom, the writer is not aware of them. The translations of this great scholar together with his learned commentaries are almost authoritative and of very considerable use. Geldner has rendered yeoman's service to Avestan studies and has placed all Iranians generally under a great obligation. His numerous works are the fountain-source of information in respect of Avestan studies.

Amongst the various works of the late scholar Bartholomae the translation of two Yashts, *viz.*, Zamiyâd and Hormuzd, appear in his work entitled "Aryan Researches".[1] In my own collection I have got also the translation of the Arsisvang Yasht by Bartholomae but cannot ascertain when and in what book it was published, as the translation with me forms part of a bound volume of collected essays by various Orientalists concerning the Mazdayasnan religion and I have no means to ascertain the date of this publication or the name of the journal and book in which it appeared.[2]

The translations of several Yashts by Windischmann are also with us which had appeared separately in several works, as for instance the Meher Yasht in his volume of "Mithra"[3] and the Farvardin in his volume of "Zoroastrian Studies."[4] As it will appear, all the renowned Orientalists, both ancient and modern, have taken various portions of the Avesta and have translated them and have made them the subject of their discussions and researches, and the mention of all of them will only lengthen this discourse.

Amongst all these translations of the Yashts, the translation by Lommel mentioned above is specially deserving of careful consideration. This work, which was published in German a few months before the publication of this work, has been based on the text of the Avesta by Geldner and contains the translations of all the Yashts. In addition to the translation of the 9th, 10th and 11th Hâs of the Yasna which have been named Hom Yasht and Fargard 2nd of the Vendidad which records the episode of Jamshid, every one of these Yashts is prefaced by a small and useful introduction.[1] The fact that this translation differs very slightly from the translation of Wolff-Bartholomae is the best proof of its accuracy. It is rather a gem of a book which has freshly entered the treasury of books relating to the Mazdayasnan religion. I must further add that the late Parsi scholar, K. E. Kanga, had translated all the portions of the Avesta in five volumes and some of the Yashts are incorporated in his volume of the "Khordeh Avesta" which he published in 1880.

---

[1] Arische Forschungen, von Chri. Bartholomæ erste Heft, Halle, 1882, S. 99-147 and 149-154.

[2] Beiträge zur Kenntniss des Avesta II, von Chr. Bartholomæ. Der Aši Yašt (Yt. 17), S. 560-585.

[3] Mithra, von Fried. Windischmann, Leipzig, 1857, S. 1-52.

[4] Zoroastrische Studien, von F. Windischmann, Berlin, 1863, S. 313-324.

The contents of this volume and the mode of its composition

The writer had first the intention of publishing the translation of these 21 Yashts in one volume. But when I entered on the work I found it necessary to explain the contents, so that no abstruse question might be left unsolved, specially as in the Persian language we do not possess any work concerning the Mazdayasnan religion which might have been based on scholarly studies. To our shame, we must confess that practically we do not possess a single work on Avestan studies in the Persian language worth mentioning. I had, therefore, to write this book in a way that its readers might find it satisfactory and might have a clear and succinct view about the Mazdayasnan religion and literature and thereby reap the advantages in ethics, history and philology that these studies offer. Written from this point of view, the scope of this work was enlarged considerably, and during the period of my stay in India, I was not able to complete the whole work. And even if it should have been completed, it could not possibly have been published in one volume. Consequently 12

---

[1] Die Yäšt's des Avesta übersetzt und eingeleitet, von Herman Lommel, Göttingen, 1927.

Yashts have been published in this volume together with the discourse on the Farvardin Yasht. This 13th Yasht is itself a very long one, and with text and commentaries would cover more than 100 pages, and hence its publication has been reserved for the second volume, which I propose to publish in Europe.

In this translation I have not rendered literally certain particular Zoroastrian expressions as is the disagreeable habit of several of the Orientalists to do. As for instance the word Ahura Mazdâ, I have left as Ahura Mazdâ and not translated by the word Wise Lord, nor the words Fravahr and Zôhr, by spirit and offering. Every science and every branch of learning has some special words and phrases of its own which are specially attached to that science or branch of study. Wherever we come across such words and phrases, I have given ample and necessary commentaries and explanations regarding the same. Not only that, but for every one of the angels, I have composed detailed discourses, and as far as it was within my power, all historical and philological points connected therewith I have given in the corresponding Yasht. Amongst the works left by various Orientalists, we have not yet got a book, giving a detailed account of these angels published in one volume, and available for the general public.

In my introductory essays to the various Yashts, I have invariably given all the original sources so that for the students the path of research may remain open. Similarly all the questions and points taken out from the Avesta have been given their proper references. Further, more than 450 Avestan words have been given, and their meaning explained in the essays or commentaries, and the connections of many of them with their modern Persian equivalents have been explained. Further, the various kings and heroes whose names are mentioned in the Avesta have each been given a detailed note, and all the references to them in the Avesta and in the Pahlavi works have been indicated, so that the reader may have in his hands, the most ancient documentary proof of Iranian origin itself for checking the accuracy of our national epics and traditions. I draw the attention of the readers of this volume particularly to peruse with care every one of the footnotes and not to overlook them, for the study of these footnotes is absolutely necessary for the correct understanding of the matter subsequently dealt with. Similarly it is necessary that before these Yashts are studied, the essays and discourses written by this writer in his volume of the Gathas are perused, for the Gathas must be considered as the first and fundamental volume of this series of Avestan studies. The subjects treated therein have not been repeated at length in this volume of the Yashts.

Further it ought to be remembered that whilst reading the Yashts, one must not look merely at their outward and simple language. The words used must be considered as a means for understanding the meaning. The simplicity of words used as appearing in the Yashts is not a special peculiarity of the Avesta only. In all ancient books the style is simple, the sentences are short, and thoughts repeated. The expressions which to-day would appear to us as very simple, were, in ancient times, full of eloquence and rhetoric, allusions and metaphors, which, because of the revolutions of times, may not appear quite agreeable to our tastes, even as we find the way of life and the mode of dress of olden times so simple and far removed from modern ways and tastes. To the writer the simple ancient style, apart from the deep meaning the language conveys, has a charm in its simplicity which we must make every effort to preserve in its original form. We must not mix modern embellishments with the simplicity of the old. On the contrary, an effort to insert modern embellishments must be considered as an act of treason in the realm of learning, specially in relation to religious scriptures, the contents of which are considered as inspired and revered.

In Sasanian times the Avesta was rendered into Pahlavi word by word and for the solution of difficulties separate commentaries were added. However, such a translation into Persian or any other language is impossible, for it is not possible to bring out any meaning from a collection of Pahlavi words. The syntax and composition of the Avesta bear little resemblance to Persian, and consequently the translation of words only, from beginning to end, would be tormenting reading. Whoever has studied the Avestan text and gone over the translations of the Orientalists in any language, will understand well what great difficulties confronted the author in making this Persian translation, particularly because in the Persian language we possess no book about Mazdayasnan studies, from which we can reap some benefit, as regards the words, style and idiom of the ancient language. Necessarily, we have to build up the edifice with new materials, and the edifice must be so built that it may be both true to the original, as well as to the structure of the modern Persian tongue. The author has only kept in view this one point that the translation may be in modern Persian and it may be as faithful to the original text as possible. I have not made the slightest effort to give adornment to the translation. Amongst modern writers, we find considerable effort at an elegant and attractive style. Yet, from these ancient times several thousand years ago till to-day, we cannot trace a beautiful sentence like the following, which, in spite of its great simplicity, gives expression to such sublime ethics: "Thus spake Ahura Mazda, 'O, Zarathushtra Spitama, thou oughtst not to break thy promise; neither the promise given to a liar nor the promise given to the truthful, for in the matter of promises, both are solemn, whether given to the faithful or to the infidel'." (Meher Yasht, p. 2.)

As this book is the final volume which I am publishing in India, I think it incumbent upon me, in concluding, to render my thanks to the members of the Iranian Zoroastrian Anjuman, Bombay, from whom, during the period of my stay in India, I was always the recipient of kindness and affection. I am particularly thankful to its President who shouldering a great burden, discharged the dues of hospitality towards me, and so gathered all means for my comfort that, with his help, I was enabled, with a mind and heart at peace, to pursue my studies of the Mazdayasni religion, and to collect all information to my utmost capacity about this ancient faith. It is incumbent on me to say that for this divine wealth that I have gathered in the centre of Mazdayasnans, I ought ever to be thankful to him. For all the trouble he has taken I have no means to compensate him, but I know that if a little service is rendered by me, which may be of benefit to the Iranians in general, he will consider that to be a sufficient recompense for the trouble he has taken over me for years.

Among the learned, I am further thankful to the well-known scholar Shams-'ul-ulama Dr. Jivanji Jamshedji Modi who, always acceding to my request, furnished me with whatever books I wanted, and through whom I was presented by the revered Trustees of the Parsi Panchayet with nearly 20 books of great use to me about the Mazdayasni religion.

Another renowned scholar to whom I owe my thanks is Mr. G. K. Nariman, who throughout helped me by placing at my disposal the most recent publications of European Orientalists. Books from his library he always made available to me for my use, and naturally from a great scholar who has practically dedicated his whole life to knowledge and learning, one can desire nothing more.

I am further obliged to that learned Herbad Mr. Bomanji Nusserwanji Dhabhar, M.A., who with scholarly care which is his speciality, went through the entire Avestan text of this volume and corrected it and also checked my Persian rendering and many a time corrected my mistakes.

I am further thankful to the well-known Avesta and Pahlavi scholar Mr. Behramgore Anklesaria, who for several months and every day for several hours, personally helped me in my studies and gave me the advantage of his vast knowledge and information.

To his brother Mr. Hoshang Anklesaria, the owner of the Press, in which my publications have been printed, I am thankful for the great care with which this work has been printed. It seems that he himself was anxious that books about the holy Mazdayasni religion should be so well printed and published that they might be a worthy offering to the Home of Zarathushtra.

It may be said that this volume is one of the best printed Persian books which have come out of a press in India, specially in view of the fact that it is printed in three characters, Zend, Persian and Latin, all of which are foreign to India. To do all this with the various marginal notes and footnotes in small characters was indeed not an easy work.

POURE DAVOUD.

FIRDAUS,
COLABA, BOMBAY,
1st Farvardin 1307.
21st March 1928.

MAZDAYASNI RELIGION.

The religion of the Prophet of Iran, Zarathushtra Spitaman, is known as 'Mazda-yasni', meaning thereby the "worship of Mazda",—'Mazda' being the name given to the one supreme Creator. In the Avesta the word 'Mazda-yasni' by itself and linked with the word 'Zarathushtri' is used on many an occasion to signify the religion brought by Zarathushtra.[1] Very often the word 'Mazda-yasni' is also used with the expression "the worshippers of truth."[2]

The Evil Ones

The word 'Mazda-yasna' is also used in opposition to the word *daeva-yasna* referring to the worshippers of the evil spirits. In the Pahlavi commentary, the word becomes *div-yasn*, and in the commentaries it is stated that it was a non-Iranian faith. In the Avesta the word *daeva-yasna* is mostly used for the Turanians[3] and has frequently been used to indicate those who follow the creed of untruth and unrighteousness.[4] It is appropriate here to inform the readers that wherever the word *daeva* is used in the Avesta, it is used to indicate either "the false cause" or "a group of evil spirits" or "evil-minded and treacherous men". Very often the word *daeva* is used in company with sorcerers and genii, all who make men miss the true path.

The word *div* used in our national myths and mostly in the Shah-Nameh, has by the passage of time acquired a wonderful significance, and come to connote hideous monsters. From the Avesta itself what appears is this, that during the age when the holy books were composed, the people of Mazanderan and Gilan or at any rate some portion of them, were following the ancient Aryan creed and were attached to the worship of many gods; for often in the Avesta, of the *daevas* of Mazanderan and the untrue worshippers of Dilam and Gilan (Varena), mention has been made.

---

[1] Refer Yasna XII, 6-7; also Farvardin Yasht, § 89; Vispered IV, 2 and XV, 1, etc.

[2] Meher Yasht, 66 and 120.

[3] Aban Yasht, § 113 and Dravasp Yasht, §§ 30-31.

[4] Aban Yasht, 68, 94, 109; also Vandidad, VII, 36; XIX, 24 and 41 and Sarosh Yasht Hadokht, §§ 4, 6.

After his advent, the Holy Zarathushtra established the belief in the One Supreme Creator and called him Ahura Mazda, and designated all other gods of ancient times as *daevas* and evil principles, misguiding men away from the right path.

The word Daeva

The expression *daeva*, however, retains the same original meaning amongst all other Indo-European nations except the Iranians, and the Hindus use the word *deva* till to-day to designate God, the word signifying light or brilliance in the Sanskrit language. The Greek word *Zeus* representing the premier deity among the Greeks, and the Latin *deus*, and the modern French *dieu*, all come from the same Aryan source.[5] It is most surprising, however, to find that the Indians have adopted the word *dîvâne* from the Persian language using it in the same sense of a lunatic as we do, perhaps unaware of the fact that this term of abuse has been formed by the Iranians from the word *deva* which they use to designate their Creator. Again, in the Avesta the word *daeva* has been used together with the names Karapan and Kavi, designating the leaders of religion of two opposing factions. The Karapan and the Kavi were two tribes professing the ancient Aryan faith, who had continued in their ancient polytheistic worship of various *daevas*. In the Gathas, Zarathushtra repeatedly complains about them that they are the cause of misguiding men away from the right path and that they deceive people by their false teachings.[6]

As stated above, the words "sorcerers" (*jadus*) and "charmers" (*paris*) are used together with the word *daeva*. As we often find their mention in the Yashts, we shall shortly refer to them. *Jadu* (sorcerer) is *yatu* in the Avesta. In the Gathas the word is not to be found, but in the rest of the Avesta we find it repeatedly mentioned.[8] In the Pahlavi it became *yatuk* and *yatukih*. *Yatu* in the Avesta has the same meaning as we attach to the modern Persian word *jadu*, *viz.*, "magic". In the Avesta this sort of sorcery has been most severely censured and is considered most heinous. Frequently the word *jaduan* means evil men who deceive and mislead mankind by their profession of magic. The word "fairy" (in the Avesta *Pairikâ*) is used in the same sense even to-day in modern Persian as when Sa'adi says:—" If they say that there is a fairy like you amongst mortals I cannot believe it."

---

[5] Vergleichendes Wörterbuch der Indogermanische Sprachen. von August Fick 1 B 3 umgearbeitete Auflage, Göttingen, 1874.

[6] See my Gathas, p. 93.

Here all that is meant is a delicate and most handsome being, invisible to the world, who because of her excessive charm berefts mankind of their reason. This word also is not used in the Gathas, but in the rest of the Avesta it is used as the feminine of *Jadu* (sorcerer), and connotes a being deputed by Ahriman to mislead Mazdayasnans from the right path and hold them back from doing good deeds. One such fairy was Khnā̃thaiti by name who practised her fascination on the hero Kershasp.[9]

In the same way these fairies are poetically described as Ahriman's Amazons, not wishing well of the world and fighting with the spirit of Teshter, the guardian angel of rains, in the shape of comets so that the rains may be withheld and the lands may be rendered desolate by draughts.[10]

Pure Monotheism

In the Mazdayasni literature all the gods of the Polytheists rejected by its founder have been designated as evil spirits that deceive mankind. At the same time the foundation of Monotheism is so well laid on the other hand, that nobody could dare to conceive of a partner or an equal to Ahura Mazda, the One Unique Creator

---

[8] Hormazd Yasht §§ 6 and 10; Ardibehesht Yasht § 5; Khurdad Yasht § 3; Khorshed Yasht § 4; Teshter Yasht § 12, Farvardin Yasht § 135; Zamyad Yasht, § 28, etc.

[9] See the Essay on Kershasp, p. 202.

[10] See Teshter Yasht § 8 and the footnotes on p. 343.

He is the One Creator Without Beginning and Without End. All that has been, and is, and will be, proceeds from Him. In Hormuzd Yasht approximately some sixty names of Ahura Mazda are enumerated and all the attributes which can be assigned to the one wise, kind and supreme Creator have been given to Him. In order that no accusation may be made against the Creator, as in the following lines of Nasere-Khosrove-Alavi,

> "O Lord to speak the truth, all mischief proceeds from Thee;
> However, I cannot mention this out of sheer fear,"

His Being is considered free from all evil. With reference to His good creation, God is in the position of father, and hence all diseases and calamities and all the unpleasant events to which a man is susceptible in his journey through life, the harm which may reach him through the claws of wild beasts or the poison of harmful reptiles, all the poverty and destitution, sorrow and unhappiness, and eventually death which overtake him, are not attributed to the Almighty.

Consequently everything ugly and harmful has been attributed to the spirit of evil, Ahriman. Ahura Mazda from the pure and spiritual world of Fravashis, created man, and made him pure and untainted. Ugly attributes which tarnish the mirror of his mind, woes and calamities which overpower him, proceed from the evil suggestions of Ahriman and his influence. However, that divine essence, that 'rûḥ' from the spiritual world which is styled Farohar (Fravashi) and which has been loaned to him, remains untainted and unalloyed. After the separation of the soul from the body it will eventually resort to the same spiritual abode from which it had descended.

The angel of good and the spirit of evil

Man in his journey through the stages of earthly existence travels in the company of the angel of all good and benevolence and the ugly spirit of evil. The one strives to help him to reach the real goal, the other exerts his utmost to make him lose the path and lead

The final Triumph of the Good

him astray from the caravan of happiness. Betwixt these two, a human being is required, with mental resolution and courage, to strive and fight against the spirit of evil and see that the kingdom of his existence is not conquered by the evil-wishing Ahriman. All the pages of the Avesta bring immediately before the vision of our mind this arena of fight between evil and good. All agreeable attributes like truth, righteousness, courage, benevolence, justice, effort and exertion are represented as confronted by and fighting with untruth, deceit, fear, envy, oppression, sloth, etc. As long as the world will last, this fight will last. The kind Providence, the benevolent Ahura Mazda, sent His Prophet and His teachings so that mankind might be victorious in this great battle. Through this religion of truth, He placed destructive weapons in the hands of mankind to resist the onslaught of the legions of untruth and falsehood. It is particularly noteworthy that in the 'Mazdayasni', pessimism and despair are not known, and mankind is assured convincingly that they will be finally victorious in their fight on the side of right, and eventually promise has been given that, in the end, 'Soshyant', that is the Mazdayasnan Messiah, would vanquish Ahriman. As stated in paras. 88 to 96 of the Zamyâd Yasht, "After the advent of 'Soshyant', the world will be filled with justice and wisdom. Happiness will prevail continuously in the world. Good thoughts, good words and good deeds will always be victorious, the world will be cleansed of all untruth, all anger will vanish, and truth will for ever vanquish lie. The evil mind will be finally destroyed by the good mind and the two Amesha-Spentas, Haurvatat and Ameretat, will eventually overthrow the devil of hunger and thirst."[1]

---

[1] This beautiful poetical passage taken either literally or as an allegory makes the claims of many a recent Messiah we have had during the last one century, unsustainable according to Zoroastrian scriptures for in spite of their alleged advent, the world is as much in the throes of the fight between right and wrong as before.—D. J. I.

The supreme sovereignty of Ahura Mazda and the divine quality of humility

Ahura Mazda with the group of the holy Amesha-Spentas and the other angels rules in His divine kingdom of heaven, which sovereignty of His is known as Khshathra. Everything in the world, spiritual and material, is under the protection of one of His divine emissaries or angels; the heavens and the sun and the moon, the stars and the endless source of light, the atmosphere and the swift-flowing winds, the land and the running waters, the vegetable and the animal kingdom, the life-giving fire, the useful metals, etc. are severally under the protection of a particular angel. Within each of these good creations, a divine essence is lodged as a trust, known as its Farohar (Fravashi).

> Split open the heart of every atom,
> And you will find a sun shining within.

This One Supreme and Only Real Lord Ahura Mazda, although He is everywhere, has His holy abode which is known by the word 'Garo-demâna' or the "House of Songs". The law of Order established in this divine kingdom particularly attracts notice, as nothing in the world can act independently or place itself beyond the circle of divine command. This divine sovereignty, one might say, was the ideal of the Achaemenian kings who, for over two hundred years, through their organization and establishment of law and order, brought within their rule, a very large portion of the populated globe, and the history of the world knows not of an empire of this greatness, organization and duration.

And although Ahura Mazda is the all-powerful and supreme Creator, and although all glory and strength is completely attributed to Him, yet even for the Divine and Holy Presence pride or arrogance has not been considered proper. Hence Aḥura Mazda Himself, the glorious giver of all laws and commands, OBEYS THEM HIMSELF and to give an example of the divine quality of humility to mankind, when He established His angels in the charge of things or attributes, as for instance Anahita, the guardian angel of water, He Himself first pays homage to His own created law or spirit (see para. 17 of the Aban Yasht). Similarly in para. 15 of the Tir Yasht, Ahura Mazda says: "I created Teshter, the angel presiding over life-giving rain, worthy of homage like Myself." In the same way in para. 1 of the Meher Yasht, Ahura Mazda speaks in identical language about Meher, the Angel of Light.

This world should be full of Joy and Happiness

As the foundation of monotheism is laid in 'Mazdayasni' in the supreme and divine sovereignty of Ahura Mazda, special importance is consequently given to the thoughts of glory and greatness, strength and power in the Zoroastrian religion. Contrary to the other great religions, the 'Mazdayasni' does not turn its face away from a good and glorious earthly existence. Life is something good and noble. The world with everything in it is a holy gift. Joy and happiness are gifts from God to men and we should not deprive ourselves of them. Poverty and destitution are the acts of Ahriman. In the hope of getting reward in the next world, we should not shut our eyes to the material bounties of this world. Distress and abject misery in this world are not the wherewithals to obtain honour and dignity in the other world. On the last day of judgment, wages will be paid to that man who by his endless efforts had tried to make this earth prosperous and had sought to make mankind happier. The abode of the highest heaven is pledged to the beauty of a man's actions in this world. The man who exerts his utmost for the happiness and welfare of others and brings these to them, himself shares the happiness which results from the efforts of others, and will eventually be in happiness and joy. Probably because of these fundamental principles, we read so often in the books of scholars and Orientalists that the 'Mazda-yasni' religion is very appropriate to the life of the present age.

Repeatedly we come across passages in the Avesta, that wealth and a large family, a prosperous home and plenty of children, horse and carriage, herds and flocks of cattle, corn-yielding fields, even a variety of eatables, are considered as things worth desiring. Whatever the ancient Greek historians such as Herodotus, Xenophon, Ctesias, and

Curtius, Dinon and others[11] have recorded, about the pomp and glory of Iranians, is also quite apparent from the Yashts themselves. Many a mention do we find therein of palaces of a hundred shining columns, of scented and fragrant beds and glittering and sonorous wheeled carriages, neighing steeds and cracking whips, of swords and arrows, and maces and lances and helmets and armours of silver and gold, of rich gold-embroidered robes and cloaks, of crowns and necklaces, and ear-rings and armlets set with gems. Naturally in a religion where life is not considered as a thing abject, and where the happiness of the future is not made conditional upon a miserable present, all the joys of life are welcome. Whatever thing in the world is beneficial or useful, the religion is friendly to it and seeks it. Similarly, whatever thing from which a possible harm may come or which may be a source of trouble or grief must be considered as inimical, for the destruction of which a man must exert himself.

All things good and beautiful are holy

Consequently, it is entirely logical that in the 'Mazdayasni' religion, the heavens and all they contain, the sun, the moon, the stars, etc., and the earth and all that is on it like waters and vegetation, fire and metals and useful cattle, etc., are considered sacred and precious, and homage is rendered to every angel to whose care these are consigned, and thanks are offered to the Court of the great Creator, through His divine emissaries, for the joy-bringing gifts of variegated lights, of fertilising waters, for life-giving vegetables and useful animals; and even the natural sights which bring comfort and delight to the eyes of mankind are appreciated and thanked for. As for instance, the summits of mountains, the high-soaring birds are mentioned in the songs of praise in paras. 3 and 6 of Yasna 42. In short, whatever is good and beautiful is holy. Repeatedly in the Avesta, the whole good creation is remembered and we will give one instance, *viz.*, para. 3 of Yasna 42 where it is stated: "To all things good and beautiful we render our homage of praise."

---

[11] Rapp: die Religion u. Sitte der Perser nach den Griechi. u. Römi. quellen, S. 102-103.

In para. 22 of Sarosh Yasht Hadokht it is stated: " We render our praise to the entire good creation." Thus we see that the meaning of the famous line of Sa'adi: " I am in joy with the whole world, for the whole world proceeds from Him.—I am in love with all creation, for the whole creation is from Him," is completely borne out by the Mazdayasni Faith.

This honour and homage is not paid particularly to the material creation only, but individual good attributes which are also represented by individual angels, are remembered with joy. Such are, for instance, justice and love, courage, might and victory, benevolence and majesty, religion and learning, truth and righteousness, purity and well-being, patience and obedience, the truthful word and the ancient traditions, etc. A group of these angels has been mentioned in particular in paras. 21 and 22 of Sarosh Yasht Hadokht. In opposition to this group of angels whatever is bad or ugly, disagreeable or harmful, either corporeal or incorporeal, like nasty winds and distempers, slothful sleep and falsehood, greed and anger, etc., is said to be bodied forth in evil spirits, raised up by the Evil Mind against mankind.

All things evil must be destroyed

Contrary to the religion of the Hindus, in which the killing of even a harmful animal is not permitted, so much so that on the festival of 'Nâg Panchami', milk is given to serpents, and of the Jains, a sect of Hindus who will not touch a noxious insect if found on their person, but will leave it there, not to mention the Brahmins and Vaishnavs who do not slaughter animals or take any kind of animal food, in the 'Mazda-yasni' religion it is imperative to fight against anything that is harmful, and the killing of noxious reptiles is considered a meritorious act. In ancient Iran it was compulsory for the Moubeds to go about with a stick in their hands with an iron head (called in the Avesta *Khrafstra-ghna*, "reptile-killer", and in the Pahlavi, *Mâr-gan*). The snakes, through the misplaced kindness of the Indians, drink milk from their hands, and yet every year sting and kill a large number of them. It is worthy of note that such sort of weakness is not to be found in the 'Mazda-yasni' religion. It teaches us not to submit to any calamity; it teaches us that all things evil and bad have no right to live in this God-created world ; they must perish to keep the expanse of the world clear from all molestation for the friends of Ahura Mazda. An instance of this we find in paras. 7–9 of the Ardibehesht Yasht : " O Wind blowing from the North! be gone; O Diseases! go away; O Evil Spirits, O Disorders and Noises! get away; vanish, O Fever! perish, O Tyrant!..."

The holy triad of Humata, Hukhta and Huvarshta

In the 'Mazda-yasni' religion, what attracts our attention more than anything else is the mention of the holy triad of Humata, Hûkhta and Huvarshta, *viz.*, good thoughts, good words and good deeds. In every page of the Avesta, it is repeated. Not one single good work in the world can exist beyond the all-embracing circle of these words. Whoever is the possessor of these three radiant gems, has reached the treasury of divine secrets. That man has reached the state of perfection and has embodied in himself all the divine attributes.

Ahura Mazda sees no happiness or wealth more worthy of His chosen Prophet than these, for in para. 18 of Aban Yasht the wish is expressed that Holy Zarathushtra, the son of Pourushasp, will always think, will always speak and will always act in accordance with this Divine Message; and Zarathushtra, too, in his turn expressed the same in the Gathas. And then throughout in the Avesta the same yearning for the blessing of this holy triad for all the followers of the 'Mazda-yasni' is expressed. It is not my object to give in detail all the principles of 'Mazda-yasni'. That would occupy much more space than the few pages of this introduction could afford. My object is to speak generally about the contents of the Yashts and give an example or two from their pages for illustrating my points so that the understanding of the rest of the Yashts may become easier. In the Yashts, too, we come across topics, out of the ordinary and supernatural beyond human comprehension, and often opposed to the principles of science, just as we meet with similar topics in the books of all other religions. For instance, no question can appear more surprising to us than the birth of Jesus as described in the beginning of the New Testament. We must, however, not linger over the incident of his miraculous birth: we ought, rather, to devote our attention to the fact of that great personage giving up his life on the Cross in pursuit of his ideals. In perusing, therefore, such supernatural portion of the contents of a religious book, which does not harm anyone, we must devote our attention to the ethics and morals treasured in them, which are capable of bringing benefit to the people generally. We share the mention of problems of such supernatural influences in our holy books in common with all other religions. What distinguishes them from one another are the ethics and morals contained in them, and moreover the mode of worship, the usages and ceremonials that are to be found particularly in each of them.

Ceremonial Symbols

The external symbols of 'Mazda-yasni', which distinguish it from other religions are Ab-zôr, Hom, and Barsam, which are the principal means of prayer. Each one of them indicates a special object, about which we have spoken in its proper place. All these three must be regarded as a motive for worship, for preparing Âb-zôr, and squeezing the Hom plant, and tying and untying the branches of Barsam, entail the chanting of Avesta and praying and praising the Almighty. Similar practices and observances with special instruments and utensils are to be found in the temples of Brahmins, the synagogues of Jews, and the churches of Christians.

Apart from the outward ceremonials we find in 'Mazda-yasni', contrary to all other religions, the great importance assigned to this world and the life herein, that is, the joys of this world are not considered as in any way derogatory to the happiness of the next as we have noted before. The other important points to be noted in 'Mazda-yasni' are the philosophy of Amesha-Spentas and of Farohar, for which the reader may be referred to the two particular discourses written in that behalf in this volume.[12]

Further the ideas in 'Mazda-yasni' about the end of the world and the advent of Soshyant and the day of judgment and the resurrection of the dead, the bridge of judgment, the balance, heaven, purgatory, and hell have prevailed in all other religions from and through Iran.

Truth and Righteousness

One thing on which most particular stress has been laid in 'Mazda-yasni', (and because of the great insistence and importance with which it is constantly urged may be considered to be the very basis of this religion,) is Truth. There is no room for surprise that the ancient Iranians were renowned in the world for truthfulness and even their worst enemies, the Greeks, could not deny them their due on this point, for Herodotus himself writes: "Iranians taught their children from the age of 5 till they reached the age of 20 to become perfect in three things: (1) Riding, (2) Archery, and (3) Truthfulness." Some lines later he says: "The Iranians will not mention anything which they are forbidden to do, for before them, untruthfulness is a great disgrace. Likewise they consider it a shame to be in debt, for according to them, a man who borrows money will necessarily have to be untruthful."[13]

The highest ideal and goal of a follower of 'Mazdayasni' is to attain to the attribute of 'Ashavan', that is, to be truthful and righteous. There is no need for us to cite passages for truth and righteousness from the Avesta, for every page of this Holy Book which we may open, will be found full of praise for the quality of truth and contempt for untruth. Just as a man is expected to exert himself to embody in himself this divine attribute of truth, in the same way he is exhorted to avoid untruth which is a quality of the spirit of evil. Untruth known in the Avesta as *druj* is the most dreadful of all demons in whose hands a man may unfortunately fall.

---

[12] As regards the philosophy of Amesha-Spentas, also see 'Paik-e-Mazdayasnan', Volume I, by D. J. Irani. (November 1927.)

The influence of the teaching of the Avesta against falsehood can be readily seen in the Cuneiform inscriptions of Darius at Behistun and Fars. This great Achæmenian emperor says in his inscriptions at Behistun:—"O thou, who shalt be a sovereign, in times hereafter, refrain particularly from the evil of untruth if thou shouldst wish this realm of ours to endure. Whoever tells a lie, give him condign punishment." Further on he says: "With the help of Ahura Mazda many other works have been accomplished by me, which have not been recorded in these inscriptions lest in future any one reading them may consider that my deeds are exaggerated, and possibly not believe them, and think that I was speaking an untruth. Lo! believe this that has been done by me. Ahura Mazda and the other angels helped me, for neither I, nor my royal house have ever been vengeful, tyrannous or liars." In another place he says: "O thou, who shalt be a king in the future, do not make friends with a liar or a tyrant but give him his due punishment." In his inscriptions at Takht-e-Jamshid, he says: "Darius the King speaks: 'May Ahura Mazda and his angels come to my help. May Ahura Mazda ward off from this realm all hostile armies and protect it from the evil of famine and untruth.' "[14] Our object in citing these passages is to show how the teachings of the Avesta had influenced our ancient Iranians and had made them the friends of truth while a lie was abhorrent to them.[15] These last passages from the inscriptions at Takht-e-Jamshid are practically a perfect interpretation of the teachings of the Avesta in Achæmenian Persian.

Inscriptions of Darius

The most vicious of men is he who sides with the army of *dregvant* or liars. Is it not wonderful that in that dim and distant past our ancestors so thoroughly understood the beauty of truth and the odiousness of untruth? Meher, the angel of Light, who is the guardian angel of promise and compact, poetically described as possessing a thousand ears, a thousand eyes and ten thousand sentinels, ever wakeful night and day, is said to be standing on the summit of a very high tower, keenly watchful that he may give adequate punishment to any one who speaks an untruth and breaks his promise. In the chariot of this valiant angel, whose hands reach from East to West of the world, are a thousand arrows and bows, a thousand lances, a thousand swords and a thousand maces. All that armoury is for use against the speaker of untruth and the breaker of promise. Mithra brands a liar's heart with the loss of his children, he makes his house desolate, he lays waste his lands and flocks. In the field of battle he brings him defeat, deprives his life of joy and holds him back from gaining his reward on the day of judgment. In the Meher Yasht, the best recompense and the worst punishment are assigned to the truthful and the liar respectively. To the extent to which the conception of good and evil was possible to mankind in those distant ages, to the extent to which in those ancient times it was possible for them to express their thoughts in language, to that extent is truth extolled and untruth despised in the Meher Yasht, and it is done in such a marvellous way that we bow down our head involuntarily in respect and esteem, before the sublime morals of our great ancestors whilst reading the Meher Yasht.

---

[14] Die Keilinschriften der Achämeniden von Weissbach, Leipzig 1911.

[15] 'Khorramshah', by Poure Davoud, (Bombay, 1305, Shamsi, pp. 61-73.

Courage and Justice; Benevolence, Learning and Optimism

Amongst the other acceptable attributes and praiseworthy morals, what draws the attention of a man particularly is the attribute of courage. All the Yashts are full of heroism and manliness, horse-riding and combats, archery, etc. All the angels are poetically described as clothed in silver or golden armour from head to foot and everywhere the blessings of success and victory, strength of heart, resolute endurance, fleet horses, etc., are sought as blessings from the valiant angels. In a religion where the world is considered a battlefield between the forces of good and evil, in a religion where mortals are exhorted to exert their utmost in a fight against the army of Ahriman, men are necessarily taught and inspired with the quality of courage and manliness. Just as the 'Mazda-yasni' Faith made the ancient Iranians well-known for their quality of truthfulness, in the same way it made them renowned in the East and the West for their courage and might, and made them so often victorious and triumphant in the field of battle.

If we should wish to comment on all the good moral traits expounded in the Yashts, the discourse would be inordinately lengthened. Therefore, shortening the subject necessarily, we might say that in each of the Yashts some particular attribute becomes the object of the theme. As for instance, in the Rashnu Yasht, the attribute of justice is referred to. In the stanzas of this Yasht, each one of the seven regions of the earth, from the summit of the mountain Hara and the shores of the ocean Frakh-kart, to the heavens, the moon and the sun, the stars and the endless expanse of light, and the highest heaven are mentioned and wherever Rashnu, the angel of Justice, may be, his help is sought for.

In the Farvardin Yasht, charity and benevolence are inculcated. The Fravashis of the departed ones who, at the end of every year, at the period allocated to them (at the time of the Nowroz), come down from the heavens to see those whom they have left behind, are anxious that their survivors here should contribute their mite for the sake of the God of goodness, so that they may be happy and again ascend to the heavens in joy and pray to the Almighty Ahura Mazda for the permanence of joy and happiness and the increase of prosperity of those who are left here. The angel of Charity is known by the name of Râtâ, and is referred to in para. 3 of the shorter Haptan Yasht.

In the Din Yasht, Chistâ, that is, "knowledge and wisdom", is spoken of and praised. In the first para. of the said Yasht, it is stated: "We praise knowledge the best created by the Holy Ahura Mazda, knowledge which shows the right path, knowlege which makes us reach the goal." In paras. 6 and 7 of the same Yasht, it is stated: "Zarathushtra praised

Knowledge, because of his good thoughts, good words and good deeds, and prayed to it for steadfastness of purpose, for the power of hearing things, for strength of his arms, for the health of his body and the power of his vision." In the smaller Haptan Yasht, paras. 1 and 6, mention is made of 'Khratu' which means "wisdom and learning", and distinction is made between "natural wisdom" and "acquired wisdom". It is stated there: "We praise inborn wisdom created by Mazda. We also praise wisdom acquired through learning which is also created by Mazda." Para. 126 of the Meher Yasht and para. 16 of the Sarosh Yasht Hadokht may also be referred to. As has been observed, knowledge and learning, which are the foundation of happiness worldly and divine, have never been neglected in the 'Mazda-yasni' religion.

Zamyad Yasht, which refers to the royal glory of Iran, beautifully brings out the fact that hope and optimism are necessary for the progress of man and for success in all his efforts. According to the contents of that Yasht, glory and greatness are the birthright of Iran, and they will not be wrested from it as long as the world endures, and at the end of time, this glory will be entrusted to the 'Soshyants', the promised ones of the 'Mazda-yasnan'.

Throughout the Avesta and in the body of the Yashts, particular stress is laid on men exerting themselves in cultivating the earth and making it prosperous, and in rearing flocks and herds, and protecting all good animals useful to men, and it is due to such habits and intrinsic virtues that the glory of Iran has evidently out-distanced in time, the glory of her two enemies, Greece and Rome.

Patriotism

At the end of this discourse, we think it incumbent upon us to direct our attention to a very important point, *viz.*, one of the attributes praised in the Avesta, of which at this moment, our country is in the greatest need, and without which it would never work out its salvation. That particular attribute is what we understand by the word "patriotism" to-day, and which our illustrious forefathers dearly cherished for our beloved land. Contrary to the rumours which, here and there, we hear from some source or another, that the ancient Iranians had no great attachment for their own country,—a false belief, the origin of which I do not know,—the sacred volumes of the ancient Iranians prove the fact beyond all doubt that they were never devoid of this great feeling. Apart from the fact that ancient historians have always described Iranians as having a great love for their country, in a book named after Emperor Maurice of Rome, it has been reported by the Byzantine historians of the sixth century that the Iranians had great love for their country, and then comments are made about their valour and their war-time organizations. We must remember that this is an admission which comes from the pen of enemies, though they have not hesitated to use any amount of unbecoming and abusive language about the Iranians. Evidently, they could not possibly deny to the Iranians the great qualities for which they were famous.[16]

Further, if the rock inscriptions of the Achæmenian Emperors,—where Darius the Great earnestly prays before the Court of Ahura Mazda that his land may never be overwhelmed by a hostile army, by a famine and by the spirit of untruth,—do not mean that the Iranians were full of love for their country, what else could the inscriptions mean? He had not left a single powerful kingdom unconquered on the face of the earth that he might be afraid of the probability of a particular enemy over-running Iran in his time. Is his prayer then merely for the permanence of his own sovereignty and not for his beloved Iran for all time?

In the Avesta repeatedly we meet with the word 'Airya', as for instance, in the Khordad Yasht, para. 5 ; Aban Yasht, paras. 49, 58, 69 and 117 ; Teshter Yasht, paras. 6, 36, 56, 58, 61 ; Meher Yasht, para. 4 ; Ashtad Yasht, para. 5; Zamyad Yasht, paras. 56, 69; Vendidad, Farg. 19, para. 39, etc. This word means "Irani" or "Persian". A similar word 'Airyana' which appears in Ashtad Yasht, para. 1 and in the smaller Siruza and the bigger Siruza, para. 9, etc., also means "related to Arya (= Iran)". The meaning of this word is the same as "Iran" of to-day. In my translation wherever these words appear in the Yashts, I have translated them by the word 'Airya' or 'Arya'. I believe, the right course would have been to translate them as Irani and Iran, so that it may be clearly manifest to what extent our Holy Land has been remembered in our ancient sacred scriptures. There is not the slightest doubt that in ancient times, the Iranians called themselves 'Airya'. Darius the Great, in the rock inscriptions of Fars (at Naksh-e-Rustam), calls himself an 'Airiya'. Thus: " I am Darius, the king of kings, the king of many countries and nations, the king of this great and vast land, the son of Vishtaspa the Achæmenian. I am from Fars and the son of one who came from Fars. I am an Airiya (= Iranian) and claim my descent from Arya (=Iran)." [16]

---

[16] Byzantinische quellen zur Länder-und Völkerkunde 5—15 Jhd. von Karl Dietrich, Leipzig, 1912. S 36.

In Achæmenian Persian, the word 'Airiya' always means "Iranian". As Herodotus himself writes, the Medes were formerly known as Airiya.[17] In short the word 'Airya' in the Avesta, 'Airiya' in Achæmenian Persian, and 'Irani' in modern Persian, are one and the same. Corresponding to what has been stated in the rock inscriptions of Darius above quoted, in para. 56 of the Teshter Yasht it is stated: " If the angel Teshter is held in reverence, no hostile army will enter the kingdom of the Airyas (Iran), no floods, no poison, no chariots of enemies, no hostile army with hoisted banners will visit the land." With reference to the central dominion known as Kh^vaniras Bami which is said to be the abode of the Iranians, refer to page 433. Although this attachment of the Iranians to their own country is so well manifested in the Avesta, yet this love has not prevented the Avesta from speaking well of other kingdoms too. In paras. 143 and 144 of the Farvardin Yasht, next to the Fravashis of the Iranians, praise and blessings are showered upon the Fravashis of good men and women of foreign countries, four of which are specifically named which we shall comment upon in their proper place.

---

[17] Herodotus, VII, p. 62; also 'Aufsätze zur persischen Geschichte, von Th. Noldeke, Leipzig, 1887, S. 148.

Ultimate Goal

Now let us see what is the ultimate goal, what is the object desired, what is the final aim in the Mazda-yasni religion. It is this: through piety, truth, righteousness, cleanliness, effort and exertion, valour and generosity, charity and benevolence, learning and wisdom, optimism, patriotism and friendship with all humanity, it is evident that the reward in this world is happiness and peace, and prosperity and joy, rest and comfort, glory and greatness, and after this period of happy and pleasant earthly existence has ended, the ultimate hope of bliss in the other abode, corresponding to the teachings of the Sufi philosophy of Iran, is thus described in para. 2 of Yasna 40 (Haptañ Haiti):—" O Ahura Mazda, Thou hast reserved this reward for us in this world and the world divine, so that thereby we may attain to Thy propinquity and live eternally with Thee and with Truth."

The key to salvation, Holy Zarathushtra
Entrusts in the hands of each one of us.

He announces that a man, by his own deeds,
Becomes fit for the Court of Ahura Mazda.

There is no path but the path of Truth (Asha),
In this world full of clamour and noise.

Beware, and go not by any other way,
Take heed, and lose not thyself in some mirage and wilderness.

Strive for the perfection of thine own soul,
That thereby thou mayst be in joy To-morrow.

Verily he would be a ruler and a leader
Who obeys implicitly the heavenly command.

Hoist in thy heart the banner of Truth (Asha),
Pitch firm the tent of the Good Mind (Vohu Manah)

Shouldst thou yearn for an ever-prosperous realm,
Then bring into vogue the Holy Sovereignty of
Khshathra.

With the grace of Aramaiti, the Angel of Love,
Cleanse thy heart of the rust of all hateful feelings.

Happy the man to whom Love becomes
His guide in the affairs of this world!

He gives his hand of help to the poor,
He becomes like a brother to one and all.

Till the name of Truth and Right shall last
The Mazdayasnan Religion also shall endure.

اعلان

انتشارات انجمن زرتشتیان ایرانی بمبئی و ایران لیگ

تألیفات پور داود

ایرانشاه	تاریخچه مهاجرت زرتشتیان بهندوستان ۵ قران
خرمشاه	نطقهای پورداود در هندوستان راجع بآئین و تاریخ و لغت ایران قدیم ۳ قران
گاتها	سرودهای مقدّس پیغمبر ایران زرتشت اسپنتمان (جزوی از اوستا) با ترجمه انگلیسی دینشاه جی جی باهای ایرانی جلد مقوائی ۱۲ قران جلد خوب ۱۵ قران
سوشیانس	رساله ایست راجع بظهور سوشیانس موعود مزدیسنا ۲ قران
پوراندخت نامه	دیوان پور داود با نضمام ترجمهٔ انگلیسی دینشاه جی جی باهای ایرانی قیمت جلد معمولی ۱۲ قران جلد خوب ۱۵ قران

پیک مزدیسنان

کتابی است راجع بتعلیمات و فلسفهٔ مزدیسنا

تألیف دینشاه جي جی باهاي ایرانی (سلیستر)

بیست مقالهٔ قزوینى

جلد اول	کتابی است مشتمل بر مقالات ادبي و تاریخی دانشمند معروف میرزا محمد خان ابن عبدالوّهاب قزوینى باهتمام پورداود در بمبئی بطبع رسیده

محّل فروش هندوستان بمبئی

Iranian Zoroastrian Anjuman,
Shapur House,
Cawasji Patel Street, Fort, Bombay.

Iran League,
Cama Street,
Bombay

ایران طهران کتابخانه طهران خیابان لاله زار کتابخانهٔ کاوه خیابان ناصریه

رشت سرای دو مرتبه حجرهٔ آقا میرزا عباس زرکش

اروپا برلن اداره ایرانشهر

Iranschähr, Berlin Grunewald Friedricherstr, 37

صفحه	سطر	خطا	صواب
٢١٣	٤	هئوسروه	هئوسرونگهه
		𐬵𐬀𐬊𐬯𐬭𐬀𐬎𐬎𐬀𐬵	𐬵𐬀𐬊𐬯𐬭𐬀𐬎𐬎𐬀𐬢𐬵
٢١٤	٢٢	[illegible]	[illegible]
٢٣١	١٠	[illegible]	[illegible]
٢٥٥	٤	گردونه‌ها	گردونها
٢٦٧	فقره ٧٨	کفشها زرین	کفشهای زرین
٢٧١	پاورقی سطر ١١	منشتر	منتشر
٢٧٧	پاورقی سطر ١٦	مبتلاء	مبتلیٰ
٢٩١	فقره ١١٨	نماز بلند	با نماز بلند
٣٠٦	١٧	مبتلا	مبتلیٰ
٣١٧	١١	تولّد یافت	تولّد یافتند
٣٢٦	٦	بود بخصوصه	بوده بخصوصه
٣٣٤	١٢	[illegible]	[illegible]
٣٤٥	پاورقی سطر ٩	مشترقین	مستشرقین
٣٦٩	پاورقی سطر ٣	متشرقین	مستشرقین
٣٧٧	فقره ٢	(راه) پیماید	(راه) پیمایند
٣٧٧	پاورقی سطر ١	پیشن	پیشن
٣٨٩	پاورقی سطر ١٩	[illegible]	[illegible]
٣٩٥	١٠	کاپاتوکا	کاتپاتوکا
٤٢٣	پاورقی ٢	میثروزباه	میثروزیه
٤٦٣	فقره ٧٦	گردونها زیبا	گردونهای زیبا
٤٨٥	٤	خوشنوی	خوشنودی
٤٩٩	١	پزبرفته	پذیرفته
٥٣٥	پاورقی سطره ٢	[illegible]	[illegible]
٥٣٧	فقره ٢٠	تمام خانهائی	تمام خانه هائی
٥٣٧	فقره ٢٠	در آن (خانهائی که)	در آن (خانه هائی که)
٥٧٩	فقره ٣١	ستارگان گیاهها	ستارگان حامل نطفهٔ گیاهها

غلطنامه

صفحه	سطر	خطا	صواب
۳۵	پاورقی	Iraniche	Iranische
۳۶	۳	داغ باطل	داغ باطله
٤۲	۱۷	دئنَ daena	دئنا daenâ
٤۲	پاورقی	Xădata	Xădhâta
٤۳	۲۳	بشکل آدم	بشکل آدمی
۵۹	پاورقی	ماکورات	مارکوارت
۸۰	۳	پادشان	پادشاهان
۸۳	پاورقی	کاپاتوکا	کاتپاتوکا
۸٤	۱٤	کاپاتوکا	کاتپاتوکا
۹۵	۱۹	چنانچکه	چنانکه
۹۶	۲	این رز	این روز
۹۶	۶	زئیریکَ	زئیریچَ
۱۳۱	پاورقی سطر ۱۸	Kutlur	Kultur
۱۵۸	۳	هریك از	برخی از
۱۶۵	۱	اردیسور	اردویسور
۱۶۷	۵	سینهاي	سینه هاي
۱۷٤	۲۰	کاپاتوکا	کاتپاتوکا
۱۸۸	پاورقی سطر ٤	Adamsage	Adamssage
۱۹۷	٤	زشم زان پس اترط آمدیدید	زشم زان سپس اترط آمدپدید
۲۰۲	سطر ۷-۸	از فقره اول نهمین فرگرد وندیداد	از فرگرد اول وندیداد فقره نهم
۲۰۲	پاورقی سطر ۵	پشنیه	پَشَنَ
۲۰۸	۲۰	تواریخ ماسطورات	تواریخ ما مسطور است

(ی = 𐬫)

یاتو	𐬫𐬁𐬙𐬎	جادو	٢٩
یارِ	𐬫𐬁𐬭𐬆	سال	١٠١، ٥٩٨
یائیرَیهٌ	𐬫𐬁𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀	سالي فصلی	١٠١، ٥٩٨
یثا اَهو وئیریو	𐬫𐬀𐬚𐬁.𐬀𐬵𐬏.𐬬𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬋	نماز معروف یثا اهو	١٠٣
یَزْ	𐬫𐬀𐬰	فدیه آوردن قرباني کردن عبادت کردن پرستش نمودن	٢١٧
یَزَتَ	𐬫𐬀𐬰𐬀𐬙𐬀	ایزد	٢١٧
یَسْنَ	𐬫𐬀𐬯𐬥𐬀	یسنا	١٤
یشتی	𐬫𐬀𐬱𐬙𐬌	یشت	١٤
یشتر	𐬫𐬀𐬱𐬙𐬀𐬭	نماز گزار پرستنده	١٤
یوَنْ	𐬫𐬀𐬎𐬎𐬀𐬥	جوان	٥٤٥
یوَ	𐬫𐬀𐬎𐬎𐬀	جو گندم	٥٥٧
یِیمَ	𐬫𐬌𐬨𐬀	جم	١٨٠
یِمَ	𐬫𐬆𐬨𐬀	توامان	١٨١
یوْایشتَ	𐬫𐬋𐬌𐬱𐬙𐬀	یکی از ناموران تورانی از خاندان فریان	٦٦٢، ٢٦٩

هَپْتوْ کَرشوَرِ	𐬵𐬀𐬞𐬙𐬋.𐬐𐬀𐬭𐬱𐬎𐬎𐬀𐬭𐬆	هفت کشور	٤٣١
هَپْتواِیرِنگَ	𐬵𐬀𐬞𐬙𐬋.𐬌𐬭𐬌𐬧𐬔𐬀	هفتورنگ	٣٢٨
هَرَئیتی	𐬵𐬀𐬭𐬀𐬌𐬙𐬌	کوه هرا هرُبرز البرز	٢١٢، ١٣١
هَرابرزِئیتی	𐬵𐬀𐬭𐬁.𐬠𐬆𐬭𐬆𐬰𐬀𐬌𐬙𐬌	هربرز البرز	١٣٣
هَرِتَ	𐬵𐬀𐬭𐬆𐬙𐬀	یک قسم ناخوشی است	٢٧٥
هَراِوَ	𐬵𐬀𐬭𐬀𐬌𐬎𐬎𐬀	هرات	٤٣١
هَزَنکرَوْ ستُونَ	𐬵𐬀𐬰𐬀𐬢𐬭𐬋.𐬯𐬙𐬏𐬥𐬀	هزار ستون	٢٩١
هَمَ	𐬵𐬀𐬨𐬀	تابستان	٣٩٧
هَمسْپَثمئِدْیهَ	𐬵𐬀𐬨𐬀𐬯𐬞𐬀𐬚𐬨𐬀𐬉𐬛𐬀𐬌𐬌𐬀	همسپتمدم ششمین گهنبار	٥٩٥
هَنکَنَ	𐬵𐬀𐬢𐬐𐬀𐬥𐬀	هنگ افراسیاب	٢١١
هشی	𐬵𐬀𐬱𐬌	دیوی است	١٥٣
هوْتئوسا	𐬵𐬎𐬙𐬀𐬊𐬯𐬁	زن کی گشتاسب	٣٨٧، ٢٦٧
هوْیائیریَهٔ	𐬵𐬎𐬌𐬌𐬁𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀	سال نیک سال رزق و فراوانی	٣٦٧
هوْمایا	𐬵𐬎𐬨𐬁𐬌𐬌𐬁	هوَمیّا 𐬵𐬎𐬨𐬌𐬌𐬁 همایون فرخنده و اسم دختر کی گشتاسب که همای گویند	٣٩١، ٢٨٩
هومیکَ	𐬵𐬎𐬨𐬀𐬌𐬌𐬀𐬐𐬀	یکی از تورانیان دیویسنا	٢٨٧
هوْگوَ	𐬵𐬎𐬎𐬋𐬔𐬎𐬎𐬀	اسم خانوده جاماسپ و فراشوشتر	٢٧٩، ٢٢٨
هوَرِ خشئِتَ	𐬵𐬎𐬎𐬀𐬭𐬆.𐬑𐬱𐬀𐬉𐬙𐬀	خورشید،	٣٠٤، ١٨٠، ١٥
هیزوارِنَ	𐬵𐬌𐬰𐬎𐬎𐬁𐬭𐬆𐬥𐬀	نیرو ؟	٢٣٧
هَیتاسپَ	𐬵𐬀𐬉𐬙𐬀𐬯𐬞𐬀	اسم کسی است	٢٠٢
هوَنْتوَ	𐬵𐬎𐬎𐬀𐬧𐬚𐬡𐬀	دارنده گله ورمهٔ خوب	١٨٠
هوشیتی	𐬵𐬎𐬱𐬌𐬙𐬌	منزل نیک	١٠١

ویونگهوت 𐬬𐬍𐬎𐬎𐬀𐬢𐬵𐬎𐬎𐬀𐬝 ویونگهان پدر جمشید ١٨٠

ویستئورُو° 𐬬𐬌𐬯𐬙𐬀𐬎𐬭𐬎 یکي از ناموران ازخاندان نوذر ٢٦٥

ویشَ 𐬬𐬌𐬱𐬀 زهر ١٧٥

وِیشپتَثَ 𐬬𐬍𐬱𐬀𐬞𐬙𐬀𐬚𐬀 وقتی که دائره ماه رو
بکاهش است ٣٢٣

ویس°پئیتی 𐬬𐬌𐬯𐬞𐬀𐬌𐬙𐬌 بزرگ ده دهخدا ٤٣٥

وِیدَذ°فشو° 𐬬𐬍𐬛𐬀𐬜𐬀𐬟𐬱𐬎 کشور جنوب غربی ٤٣١

ویسپَ ثئوْروُاشتی 𐬬𐬌𐬯𐬞𐬀-𐬚𐬀𐬎𐬭𐬎𐬎𐬋𐬀𐬱𐬙𐬌
پدر آشتَ ائوروَنت رقیب کی گشتاسب ازتورانیان
دیویسنااز قبیله خیون ٣٨٩

(ه = 𐬵)

ها°ترَ 𐬵𐬁𐬚𐬭𐬀 هزارکام ١٨٣،٣٣٢،٣٥١

هاوَنَ 𐬵𐬁𐬎𐬎𐬀𐬥𐬀 هاون ٤٦٩

هاوَنی 𐬵𐬁𐬎𐬎𐬀𐬥𐬌 هاونگاه طرف صبح ٤٦٩

هاوَنن° 𐬵𐬁𐬎𐬎𐬀𐬥𐬀𐬥 بزرگترین پیشوای دینی دارای
نخستین درجه بوده است ٤٦٩

هَئوْمَ 𐬵𐬀𐬊𐬨𐬀 هوم گیاه و شربت هوم واسم
فرشته ایست ١٦،٤٦٩

هَئوْروَتات° 𐬵𐬀𐬎𐬭𐬎𐬎𐬀𐬙𐬁𐬝 خرداد امشاسپند ١٥،٩٥

هَئوْروَ 𐬵𐬀𐬎𐬭𐬎𐬎𐬀 کامل رسا .بي عیب ٩٥

هَئو°شینگهه° 𐬵𐬀𐬊𐬱𐬌𐬌𐬀𐬢𐬵𐬀 هوشنگ ١٧٩

هَئو°سرَونگهه° 𐬵𐬀𐬊𐬯𐬭𐬀𐬎𐬎𐬀𐬢𐬵𐬀 خرد ٢١٣،٢٣٥

هَپتَ 𐬵𐬀𐬞𐬙𐬀 هفت ٧٥

هَپتنگ° هائیتی 𐬵𐬀𐬞𐬙𐬀𐬢𐬵𐬁𐬌𐬙𐬌 هفت ها ١١٠

وَرَنگهَ	𐬬𐬀𐬭𐬀𐬢𐬵𐬀	سوگند محاکمه Ordalie	۵۶۷
وَرِدَ	𐬬𐬀𐬭𐬆𐬜𐬀	بالیدن نموکردن	۵۸۵
وِرِثرَغنَ	𐬬𐬆𐬭𐬆𐬚𐬭𐬀𐬖𐬥𐬀	بهرام پیروزی فرشته پیروزي	۱۶
وَرازَ	𐬬𐬀𐬭𐬁𐬰𐬀	گراز	۴۵۹
وَزرَ	𐬬𐬀𐬰𐬭𐬀	گرز	۴۹۵
وَچستَشتی	𐬬𐬀𐬗𐬀𐬯𐬙𐬀𐬱𐬙𐬌	یک قطعهٔ شعر	۵۴۳
ونگوهی داٰئتیا	𐬬𐬀𐬢𐬵𐬎𐬵𐬌.𐬛𐬁𐬌𐬙𐬌𐬌𐬁	رودی است در آریاویج	۱۸۳،۱۸۲
وَندَرِمئینیش	𐬬𐬀𐬥𐬛𐬀𐬭𐬆𐬨𐬀𐬌𐬥𐬌𐬱	اندریمان	۲۸۹
وُهو	𐬬𐬊𐬵𐬎	نیک خوب	۸۸
وُهوفریانَ	𐬬𐬊𐬵𐬎-𐬟𐬭𐬌𐬌𐬁𐬥𐬀	آتش کالبدآدمی حرارت غریزیه	۵۱۱
وُهومننگه	𐬬𐬊𐬵𐬎.𐬨𐬀𐬥𐬀𐬢𐬵𐬀	بهمن امشاسپند	۸۸
وَیه	𐬬𐬀𐬌𐬌𐬀	دیوي است	۵۱۱
وَیاخمَن	𐬬𐬌𐬌𐬁𐬑𐬨𐬀𐬥	انجمن	۴۲۷
وَیاخنَ	𐬬𐬌𐬌𐬁𐬑𐬥𐬀	انجمنی	۴۲۷
ویتنگوهئیتی	𐬬𐬌𐬙𐬀𐬢𐬵𐬎𐬵𐬀𐬌𐬙𐬌	رودی است	۴۲۷
ویذاتو	𐬬𐬍𐬜𐬁𐬙𐬎	دیو مرگ	۴۷۵
ویسپوبیش	𐬬𐬌𐬯𐬞𐬊-𐬠𐬌𐬱	پزشک و دارو و درمان همه چیز	۵۷۷
ویسیّه	𐬬𐬌𐬯𐬌𐬌𐬀	فرشته ایست که از برای نگهداری ده گماشته شده است	۳۲
وِهرکَ	𐬬𐬆𐬵𐬭𐬐𐬀	گرگ	۴۵۹

واسی 𐬬𐬁𐬯𐬌 اسم ماهی بزرگی است در اقیانوس
فراخکرت ۱۳۱

وَاِکرِتَ 𐬬𐬀𐬉𐬐𐬆𐬭𐬆𐬙𐬀 کابل ۲۰۲

وُاوْرُوْ گَئُوّیئوایتی 𐬬𐬊𐬎𐬭𐬎.𐬔𐬀𐬊𐬌𐬌𐬀𐬊𐬌𐬙𐬌
فراخوکویوت دارندهٔ دشتهای فراخ صفتی است که
همیشه از برای ایزد مهر آمده است ۴۲۳

و اُوْرُوْکَش 𐬬𐬊𐬎𐬭𐬎𐬐𐬀𐬱𐬀 اقیانوس فراخکرت ۳۳، ۱۳۵، ۳۳۲

وُاُوْرُوْبرِشیتی 𐬬𐬊𐬎𐬭𐬎.𐬠𐬀𐬭𐬆𐬱𐬙𐬌 کشور شمال
غربی است ۴۳۱

وُاُوْرُوَجرِشیتی 𐬬𐬊𐬎𐬭𐬎.𐬘𐬀𐬭𐬆𐬱𐬙𐬌 کشور شمال شرقی ۴۳۱

وَئیرّیه 𐬬𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀 مطلوب آرزو شده ۸۸

وَئیری 𐬬𐬀𐬌𐬭𐬌 دریاچه رود ۲۸۷

وَیّو 𐬬𐬀𐬌𐬌𐬎 فرشته هوا ۱۶، ۱۵۸

وَنَنْت 𐬬𐬀𐬥𐬀𐬥𐬙 ستاره ایست ونند ۱۵، ۳۲۷

وَرِنَ 𐬬𐬀𐬭𐬆𐬥𐬀 دیلم گیلان ۵۷، ۱۷۸

وَهیشتَ 𐬬𐬀𐬵𐬌𐬱𐬙𐬀 بهتر بهشت ۸۸، ۹۱

وَرْ 𐬬𐬀𐬭 برگزیدن گرویدن باور کردن ۵۶۷

وَرْ 𐬬𐬀𐬭 بارور نمودن آبستن کردن ۵۶۷

وَرْ 𐬬𐬀𐬭 پوشاندن پنهان کردن ۵۶۷

وَرَ 𐬬𐬀𐬭𐬀 سینه ۲۸۷

وَرَ 𐬬𐬀𐬭𐬀 باغي است که جشید بنا نهاد ۱۸۳

وَرَ 𐬬𐬀𐬭𐬀 یکي از تورانیان ۲۶۵

وَرِشوَ 𐬬𐬀𐬭𐬆𐬱𐬀𐬬𐬀 اسم کسی است ۲۰۲

وَرِش 𐬬𐬀𐬭𐬆𐬱𐬀 ورشان کبوتر جنگلی بیشه ۲۰۳

وَئسکَ 𐬬𐬀𐬉𐬯𐬐𐬀 ویسه ۲۱۸

وَزَغَ 𐬬𐬀𐬰𐬀𐬖𐬀 وزغ نر وَزَغا وزغ ماده ۲۷۵

مَئیذْیوئی شِمَ	𐬨𐬀𐬌𐬜𐬌𐬌𐬋𐬌𐬹𐬱𐬆𐬨	میدیوشهم دومین گهنبار	۵۹۴
مَئیذْیا ایرْیه	𐬨𐬀𐬌𐬜𐬌𐬌𐬁𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀	میدیارم پنجمین گهنبار	۵۹۴
مهرکَ	𐬨𐬀𐬵𐬭𐬐𐬀	مرگ	۱۸۵
مَهرکوُشَ	𐬨𐬀𐬵𐬭𐬐𐬎𐬱𐬀	دیو ملکوش	۱۸۵
مَئیرْیهٔ	𐬨𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀	مجرم سزاوار مرگ	۲۱۱

(ن = 𐬥)

نَسوُ	𐬥𐬀𐬯𐬎	نسا لاشه مردار	۱۵۳
نَسوُکَشَ	𐬥𐬀𐬯𐬎𐬐𐬀𐬱𐬀	لاشه کش نعش کش	۱۵۳
نَئیرِ مَناو	𐬥𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬋𐬹𐬨𐬀𐬥𐬂	نرمنش مرد دلیر	۱۹۹
نَرَوَ	𐬥𐬀𐬭𐬀	نر دلیر	۲۱۳
نَئوتَرَ	𐬥𐬀𐬊𐬙𐬀𐬭𐬀	نوذر	۳۸۷٬۲۶۵
نَئوتَئیریانَ	𐬥𐬀𐬊𐬙𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬁𐬥	خاندان نوذر	۲۶۵
نمانو پَئیتی	𐬥𐬨𐬁𐬥𐬋𐬹𐬞𐬀𐬌𐬙𐬌	بزرگ خاندان رئیس خانواده	۴۳۵ ید
نمانیّه	𐬥𐬨𐬁𐬥𐬌𐬌𐬀	فرشتهٔ مستحفظ خان و مان	۳۲
نَئیرَیوسنگهه	𐬥𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬋𐬯𐬀𐬢𐬵𐬀	نریوسنگ پیک ایزدي	۵۲۹٬۵۱۸

(و = 𐬬)

واتَ	𐬬𐬁𐬙𐬀	باد فرشته باد	۴۲۷
وارِیذْ کَنا	𐬬𐬁𐬭𐬌𐬜𐬐𐬀𐬥𐬁	به آفریدخواهر همای دختر کی گشتاسب	۳۹۱
وازیشتَ	𐬬𐬁𐬰𐬌𐬱𐬙𐬀	آتش برق	۵۱۱

مَرْ	𐬨𐬀𐬭	شمردن	٦٩
مِرِتَ	𐬨𐬆𐬭𐬆𐬙𐬀	مرد انسان مردنی درگذشتنی	٦٩
مَرَشَونَ	𐬨𐬀𐬭𐬆𐬱𐬀𐬊𐬥𐬀	دیو فراموشی و فنا وزوال	٣١٣
مَرِزْ	𐬨𐬀𐬭𐬆𐬰	پسودن مالیدن	٣٧٧
مِرِغَ	𐬨𐬆𐬭𐬆𐬖𐬀	مرغ	٥٧٥
مَزْدَ یَسْنَ	𐬨𐬀𐬰𐬛𐬀𐬫𐬀𐬯𐬥𐬀	مزدیسنا	٢٨
میثرَ	𐬨𐬌𐬚𐬭𐬀	مهر	٣٩٢، ١٦
مَنثْرَ	𐬨𐬄𐬚𐬭𐬀	کلام مقدس و فرشته ایست .	٥٣٥، ١٤١، ٤٩
مشیّه	𐬨𐬀𐬱𐬫𐬀	مردم مردنی در گذشتنی	٦٩
مَئش	𐬨𐬀𐬉𐬱𐬀	میش	٣٧٢، ٢٩١، ٧٠
مَئشی	𐬨𐬀𐬉𐬱𐬍	میش ماده	٣٧٢
مَئینیُوْ	𐬨𐬀𐬌𐬥𐬌𐬌𐬎	مینو بهشت	٧١
مَئینیَو	𐬨𐬀𐬌𐬥𐬌𐬌𐬀𐬎𐬀	مینوی معنوی روحانی	٧١
مَنْوش چیثرَ	𐬨𐬀𐬥𐬎𐬱𐬗𐬌𐬚𐬭𐬀	منوچهر	٢٦٥
مَئثنَ	𐬨𐬀𐬉𐬚𐬀𐬥𐬀	خان ومان میهن	٣٣٩
مِیزْدَ	𐬨𐬌𐬌𐬀𐬰𐬛𐬀	میزد فدیه نثار	٣٣٩
مَئثنّیا	𐬨𐬀𐬉𐬚𐬥𐬌𐬌𐬀	میهن سرا خانه	٣٩٣
مَئثمن	𐬨𐬀𐬉𐬚𐬨𐬀𐬥	میهمان	٣٩٣
میثرَو دروج	𐬨𐬌𐬚𐬭𐬋𐬹𐬛𐬭𐬎𐬘	پیمانشکن	٤٢٣، ٣٩٤
میثرَو آئوجنگه	𐬨𐬌𐬚𐬭𐬋𐬹𐬀𐬊𐬘𐬀𐬢𐬵𐬀	نادرست گو	٤٢٣
میثرَوْزیه	𐬨𐬌𐬚𐬭𐬋𐬹𐬰𐬫𐬀	پیمانشکن	٤٢٣
موُاوُرُوْ	𐬨𐬋𐬎𐬭𐬎	مرو	٤٣١
مَئیذیوئی زَرِمیّه	𐬨𐬀𐬌𐬜𐬌𐬌𐬋𐬌𐬹𐬰𐬀𐬭𐬆𐬨𐬀𐬌𐬌𐬀	میدیوزرم نخستین گهنبار	٥٩٤

گَذا 𐬔𐬀𐬜𐬀 گرز ۱۹۹، ۴۹۵

گَذوَرَ 𐬔𐬀𐬜𐬀𐬬𐬀𐬭𐬀 گرزدارنده ۱۹۹

گَرُوْنمانَ 𐬔𐬀𐬭𐬋𐬥𐬨𐬁𐬥𐬀 گرزمان عرش ۸۶، ۱۴۱

گَرِمو وَرنکه 𐬔𐬀𐬭𐬆𐬨𐬋-𐬬𐬀𐬭𐬆𐬢𐬐𐬀 ورکرم ۵۶۹

رجوع کنید به وَرَنکه

گَندَرِوْ 𐬔𐬀𐬥𐬛𐬀𐬭𐬆𐬡𐬀 کندرب زرین پاشنه

دیوی است که بدست گرشاسب کشته شد ۲۰۰

گَوَ 𐬔𐬀𐬬𐬀 سُغد ۴۳۱

گُوْذَ 𐬔𐬎𐬜𐬀 یکی از شعبات رودارنگ ۲۲۷

رجوع کنید به رنگها

گَوَسْنَ 𐬔𐬀𐬬𐬀𐬯𐬥𐬀 جانوری است ۴۹۳

گِئُوش 𐬔𐬆𐬎𐬱 گاو ۳۷۲

گَیّهِ مَرَتنوْ 𐬔𐬀𐬌𐬌𐬋-𐬨𐬀𐬭𐬆𐬙𐬀𐬥 کیومرث ۶۰۰

گِئُوش 𐬔𐬆𐬎𐬱 گاو ۳۷۲

گِئُوشْ اوُرْوَنْ 𐬔𐬆𐬎𐬱 𐬎𐬭𐬬𐬀𐬥 گوشورون ۱۲۳، ۳۷۲

گَئَوْکِرِنَ 𐬔𐬀𐬊𐬐𐬆𐬭𐬆𐬥𐬀 گوکرن درخت بزرگي است

که در فراخکرت روئیده است ۶۵، ۱۰۱

گَئِسَ 𐬔𐬀𐬉𐬯𐬀 گیسو ۱۹۹

گَئسُوْ 𐬔𐬀𐬉𐬯𐬎 گیسو دارنده ۱۹۹

گَئَوْ چیثرَ 𐬔𐬀𐬊𐬗𐬌𐬚𐬭𐬀 تخمه و نطفهٔ گاو ۳۲۱

گَئَوْشَ 𐬔𐬀𐬊𐬱𐬀 گوش آلت شنوائی ۳۷۲

(م = 𐬨)

ماونگه 𐬨𐬁𐬢𐬵𐬀 ماه ۱۵، ۳۱۶

مَرْ 𐬨𐬀𐬭 مردن ۶۹

کَرَ	𐬐𐬀𐬭𐬀	یکی از تورانیان	٢٦٥
کَرِتَ	𐬐𐬀𐬭𐬆𐬙𐬀	کارد خنجر	١٤٣،١٥
کَرَپَنْ	𐬐𐬀𐬭𐬀𐬞𐬀𐬥	از پیشوایان دیویسنا	١٥٥،٢٩
کَرْشوَرِ	𐬐𐬀𐬭𐬱𐬎𐬀𐬭𐬆	کشور	٧٥
کِرِساسپَ	𐬐𐬆𐬭𐬆𐬯𐬁𐬯𐬞𐬀	گرشاسپ	١٩٥
کِرِسَوزْدَ	𐬐𐬆𐬭𐬆𐬯𐬀𐬎𐬎𐬀𐬰𐬛𐬀	کرسیوز	٢١١
کَرشیپتَرْ	𐬐𐬀𐬭𐬱𐬌𐬞𐬙𐬀𐬭	چرغ مرغي است	١٨٤
کَسْوِیش	𐬐𐬀𐬯𐬎𐬌𐬱	یک قسم ناخوشی است	٢٧٥
کَن	𐬐𐬀𐬥	کندن	٢١١
کَنگَهَ	𐬐𐬀𐬢𐬵𐬀	کنگ سیاوش	٢٢٠
کُونْدَ	𐬐𐬎𐬥𐬛𐬀	دیوکندی و سستی ؟	٥١٩
کَوَئنمْ خوارِنو	𐬐𐬀𐬎𐬎𐬀𐬉𐬨 𐬓𐬀𐬭𐬆𐬥𐬋	فرکیاني	١٦
کَوِیْ	𐬐𐬀𐬎𐬎𐬌	از پیشوایان دیویسنا	٢٩
کَوِیرَنتْ	𐬐𐬎𐬎𐬌𐬭𐬀𐬥𐬙𐬀	کرند	١٩٠
کَواُسَنْ	𐬐𐬀𐬎𐬎𐬀-𐬎𐬯𐬀𐬥	کیکاوس	٢١٤
کَواتَ	𐬐𐬀𐬎𐬎𐬁𐬙𐬀	قباد	٢١٤
کَوِیْ کَواتَ	𐬐𐬀𐬎𐬎𐬌.𐬐𐬀𐬎𐬎𐬁𐬙𐬀	کیقباد	٢٣١
کَیذَ	𐬐𐬀𐬉𐬜𐬀	یک قسم جرم و گناهي است	٥٣١،٤٢٣،٥٧
کَئِتَ	𐬐𐬀𐬉𐬙𐬀	اسم گروهی از بدخواهان و دشمنان ؟	٣٤١
کَئُورْوَ	𐬐𐬀𐬊𐬭𐬎𐬎𐬀	کچل	٣٥١
کَئوفَ	𐬐𐬀𐬊𐬟𐬀	کوه کوهه	٢٧٧
کَهرْکتاس	𐬐𐬀𐬵𐬭𐬐𐬀𐬙𐬁𐬯	خروس	٥٢٠

(𐬔 = ک)

گاوْ	𐬔𐬁𐬎	گاو	٣٧٢
گااُوشَ	𐬔𐬁𐬎𐬱	گوش فرشتهٔ موکّل چارپایان	٣٧٢

فرستویه	𐬟𐬭𐬀𐬯𐬙𐬎𐬌𐬌𐬉	دعائي است	یج ۳۲
فرَوَرانِ	𐬟𐬭𐬀𐬬𐬀𐬭𐬁𐬥𐬉	فرورانه نمازی است دراعتراف بدین زرتستي	یج ۳۲
فراشمی	𐬟𐬭𐬀𐬱𐬨𐬌	مفرح پرورانده مقوّی	۳۸۳،۳۵۷
فرَبرِتَرْ	𐬟𐬭𐬀𐬠𐬆𐬭𐬆𐬙𐬀𐬭	پیشوای دینی دارای سومین رتبه است	٤٦٩
فردَذَفْشُوْ	𐬟𐬭𐬀𐬛𐬀𐬜𐬀𐬟𐬱𐬎	کشورجنوب شرقی	٤٣١
فرَزْدانوَ	𐬟𐬭𐬀𐬰𐬛𐬁𐬥𐬀𐬬𐬀	دریاچه ایست درسیستان	١٨٥
فرَکوَ	𐬟𐬭𐬀𐬐𐬀𐬬𐬀	پیش‌قوز کسی که درسینه قوز دارد	۲۷۷
فرَنگْرَسیّنَ	𐬟𐬭𐬀𐬢𐬭𐬀𐬯𐬌𐬌𐬁𐬥𐬀	افراسیاب	۲۰۷
فرَشَئوشترَ	𐬟𐬭𐬀𐬱𐬀𐬊𐬱𐬙𐬭𐬀	پدر زن زرتشت برادر جاماست	۲۲۷
فرَوَشْی	𐬟𐬭𐬀𐬬𐬀𐬱𐬌	فروهر فرورد	٥٨۳،۳١
فرَیانَ	𐬟𐬭𐬌𐬌𐬁𐬥𐬀	اسم یک خاندان تورانی از دوستان زرتشت	۲٦٩،۲۲٦
فشُوْشوْمنثرَ	𐬟𐬱𐬏𐬱𐬋.𐬨𐬄𐬚𐬭𐬀	دعائی است	٥٤٩
فشَئونی	𐬟𐬱𐬀𐬊𐬥𐬌	فربه	۳۷۷

(کَ=و)

کَپَسْتي	𐬐𐬀𐬞𐬀𐬯𐬙𐬌	کبست زهر	۳٦٩
کَشْوَ	𐬐𐬀𐬯𐬎𐬎𐬀	خر	١۳۳
کخوارِذَ	𐬐𐬀𐬑𐬬𐬀𐬭𐬆𐬜𐬀	اسم طبقه مخصوصی از مردمان که باعمال زشت شهرت داشته اند	١٤٥
کَرِ	𐬐𐬀𐬭𐬀	اسم یک ماهي است	۲۲۷،٦٥

سَوَ 𐬯𐬀𐬎𐬎𐬀 سود نفع (درگاتها سَوا 𐬯𐬀𐬎𐬎𐬁) ٧٠

سُوغذَ 𐬯𐬎𐬖𐬜𐬀 سغد ٤٣١’٢٢٣

سوَهی 𐬯𐬀𐬎𐬎𐬀𐬵𐬌 کشور شرقی ٥٢٣’٤٣١

سُوْورا 𐬯𐬎𐬎𐬭𐬁 نگین حلقه ١٨٢

سُوْرَ 𐬯𐬏𐬭𐬀 قوّی توانا ١٦٥’٢١١

سیّاوَرْشنْ 𐬯𐬌𐬌𐬁𐬎𐬎𐬀𐬭𐬱𐬀𐬥 سیاوش سیاوخش ٢١٣

سَئیرِیمَ 𐬯𐬀𐬌𐬭𐬌𐬨𐬀 مملکت سرم (سلم) خاور زمین
مغرب مملکت روم اروپا ١٩٤

سَئُوْشیانتْ 𐬯𐬀𐬊𐬱𐬌𐬌𐬀𐬥𐬙 سوشیانس موعود مزدیسنا ٥٣٥’٦٠٠

سَئنی 𐬯𐬀𐬉𐬥𐬌 اسم دیوی است ١٥٣

سَئورُوَ 𐬯𐬀𐬎𐬭𐬎𐬎𐬀 دیو آشوب و مستی رقیب شهریور
امشاسپند ٩٣

سَئُوْکَ 𐬯𐬀𐬊𐬐𐬀 فرشته صحت و خوشي و ترقی ٥٩’٩٩

سَئِنَ 𐬯𐬀𐬉𐬥𐬀 سیمرغ ٥٧٥’٤٠

(ف = 𐬟)

فرَ = فرا 𐬟𐬭𐬀 = 𐬟𐬭𐬁 پیش مقدم فرارسیدن ٥٨٦’٥٨٥

فرَاشْتَ 𐬟𐬭𐬀𐬉𐬱𐬙𐬀 فرشته فرستاده پیک ٥٨٧

فرادَتْ گَیثَ 𐬟𐬭𐬁𐬛𐬀𐬝.𐬔𐬀𐬉𐬚𐬁 گیتی افزا ١٠٣

فرادت ویسپم هوجیائیتی 𐬟𐬭𐬁𐬛𐬀𐬝.𐬬𐬍𐬯𐬞𐬄𐬨.𐬵𐬎𐬘𐬌𐬌𐬁𐬌𐬙𐬌
فرشته ایست موکل برافزودن رشتینها يد ٣٢

فرادت فشو 𐬟𐬭𐬁𐬛𐬀𐬝.𐬟𐬱𐬎 فرشته ایست که بافزودن
چارپایان بزرگ گماشته شده است يد ٣٢

فرادت ویرَ 𐬟𐬭𐬁𐬛𐬀𐬝.𐬬𐬍𐬭𐬀 فرشته ایست که
بافزودن انسان گماشته شده است يد ٣٢

سپنجغر 𐬯𐬞𐬆𐬧𐬘𐬀𐬖𐬭𐬀 دیوی است رقیب تشتر ٣٣٠
سپینج اورُوشك 𐬯𐬞𐬌𐬧𐬘𐬀-𐬎𐬭𐬎𐬱𐬐𐬀 یکی از
دیوسنان رقیب کی گشتاسب ٣٨٩
سپنیشت 𐬯𐬞𐬆𐬥𐬌𐬱𐬙𐬀 آتشي است که در گرزمان
افروخته است ١١٥
سپیتیور 𐬯𐬞𐬌𐬙𐬌𐬌𐬎𐬭𐬀 کشنده جمشید ١٨٧
ستورئوچن 𐬯𐬀𐬙𐬋-𐬭𐬀𐬊𐬗𐬀𐬵 صد روزنه
صد پنجره ٢٩١
ستیذات 𐬯𐬙𐬌𐬜𐬁𐬙𐬀 جهان مادی دیوی ١٨٤
ستوئس 𐬯𐬙𐬀𐬬𐬀𐬉𐬯𐬀 ستویس اسم ستاره ایست ٢٢٠،٣٢٧
ستارو کرماو 𐬯𐬙𐬁𐬭𐬋-𐬐𐬆𐬭𐬆𐬨𐬀 ستاره کرم ذو ذنب
دنباله دار ٣٤٣
ستئور 𐬯𐬙𐬀𐬊𐬭𐬀 ستور ٢٩١،٣٧٢
سچی 𐬯𐬗𐬌 یك قسم ناخوشی است ٢٧٥
سرو 𐬯𐬭𐬎 شنیدن ٥١٦
سرئوش 𐬯𐬭𐬀𐬊𐬱𐬀 سروش و بمعني اطاعت نیز
آمده است ١٦،٥١٦
سرئوشاورز 𐬯𐬭𐬀𐬊𐬱𐬁𐬬𐬀𐬭𐬆𐬰 پیشوای دینی دارای
هفتمین رتبه ٤٦٩،٥٢١
سرو 𐬯𐬭𐬬𐬀 سرو شاخ ٢٠١
سرور 𐬯𐬭𐬬𐬀𐬭𐬀 شاخدار ٢٠١
سریر 𐬯𐬭𐬍𐬭𐬀 زیبا ـ خوشگل ١٨٠
سناویذك 𐬯𐬥𐬁𐬎𐬌𐬜𐬐𐬀 اسم کسی است که بدست
گرشاسب کشته شد ٢٠٢
سنگهوك 𐬯𐬀𐬢𐬵𐬀𐬬𐬀𐬐 شهرناز خواهر جمشید ١٩٣

زرَیهٔ 𐬰𐬭𐬀𐬌𐬌𐬀 دریا ۲۰۰

زَمْ 𐬰𐬀𐬨 زمین ۱۸

َزنتوْپئیتی 𐬰𐬀𐬥𐬙𐬎-𐬞𐬀𐬌𐬙𐬌 زندپت (زند)
بزرگ ناحیه ٤٣٥

ید

َزنتومَ 𐬰𐬀𐬥𐬙𐬎𐬨𐬀 فرشته مستحفظ ناحیه ۳۲

زَیَّنَ 𐬰𐬀𐬌𐬌𐬀𐬥𐬀 دي زمستان ۳۹۷

زَئوْثرَ 𐬰𐬀𐬊𐬚𐬭𐬀 آبزَورْ آب مقدس ٥٩،١٥٩،٤١٨،٤٦٩

زئیریچْ 𐬰𐬀𐬌𐬭𐬌𐬗𐬀 زاریچ دیو ي که گیاه را مسموم میکند
دیوگرسنگی رقیب امرداد ۹٦

زَئوتر 𐬰𐬀𐬊𐬙𐬀𐬭 زوت ١٠٣،١٣٩،١٥٥،٤٦٩

زَئیری 𐬰𐬀𐬌𐬭𐬌 زرین ۲۰۰

زئیري پاشنِیم 𐬰𐬀𐬌𐬭𐬌𐬞𐬁𐬱𐬥𐬌𐬨 زرین پاشنه ۲۰۰

زَئینیا وَرَخویذَهِٔ 𐬰𐬀𐬉𐬥𐬌𐬌𐬁-𐬬𐬀𐬭𐬆𐬓𐬀𐬜𐬀𐬵𐬆
اسم محلی است ۳۸۹

زَئیري و ئیري 𐬰𐬀𐬌𐬭𐬌-𐬬𐬀𐬌𐬭𐬌 زریر ۲۸۷

(س = 𐬯)

ساونگهی 𐬯𐬀𐬎𐬎𐬀𐬢𐬵𐬌 فرشته ایست که با فزودن چارپایان

ید

بزرگ گاشته شده است ۳۲

سایوژدری 𐬯𐬁𐬌𐬌𐬎𐬲𐬛𐬭𐬌 پدر اشاوزدنگهه یکی ازمقدسین ١٩٩،٢٦٣

سپِنتَ 𐬯𐬞𐬆𐬧𐬙𐬀 سپند مقدس ۸۸

سپنتَودَاتَ 𐬯𐬞𐬆𐬧𐬙𐬋𐬜𐬁𐬙𐬀 اسفندیار ۷۰،۲۸۷

سپِنْتا آرَمئیتی 𐬯𐬞𐬆𐬧𐬙𐬀-𐬁𐬭𐬨𐬀𐬌𐬙𐬌 سپندارمذ
امشاسپند ۹۳

دَئینگهو پئیتی 𐬛𐬀𐬌𐬢𐬵𐬎-𐬞𐬀𐬌𐬙𐬌 دهوبت مرزبان ٤٣٥

(ر = 𐬭)

ط

رَانا 𐬭𐬁𐬥𐬀 سخاوت و فرشته سخاوت ١٠١،٣٢

یه

رَپیثوِینَ 𐬭𐬀𐬞𐬌𐬚𐬡𐬌𐬥𐬀 ازنیمروز تا عصر رفتون ٣٢

رَتو 𐬭𐬀𐬙𐬎 راد بخرد دانا و رئیس روحانی ٣٣٩،١٠١

رز 𐬭𐬀𐬰 مرتب ساختن نظم دادن ٥٦٢

رَزمَن 𐬭𐬀𐬰𐬨𐬀𐬥 رزمگاه میدان جنگ ٥٦٢

رَشنو 𐬭𐬀𐬱𐬥𐬎 رشن فرشتهٔ عدالت ٥٦١،١٦

رَنگها 𐬭𐬀𐬢𐬵𐬀 اسم رودی است ٢٢٥،٢٢٢

رَثویشکَرَ 𐬭𐬀𐬚𐬡𐬌𐬱𐬐𐬀𐬭𐬀 راسپی اسمی است
که در وقت بجای آوردن مراسم مذهبی بیکی از موبدان
میدهند ٤٦٩،٣٠١

رَئوچنگه 𐬭𐬀𐬊𐬗𐬀𐬢𐬵 روشنی فروغ ١٨٤

رَئوذیتَ 𐬭𐬀𐬊𐬌𐬜𐬌𐬙𐬀 اسم کوهی است ٣٤١

رَئورَثَ 𐬭𐬀𐬊𐬭𐬀𐬚𐬀 باگردونه رونده ٣٥٩

رئوَنت 𐬭𐬀𐬉𐬎𐬎𐬀𐬧𐬙 رایومند دارندهٔ فروغ و شکوه
و شهری در نیشاپور (ریوند) ٤٣

(ز = 𐬰)

زَرَثوشترَ 𐬰𐬀𐬭𐬀𐬚𐬎𐬱𐬙𐬭𐬀 زرتشت

زَرَثوشتروتَمَ 𐬰𐬀𐬭𐬀𐬚𐬎𐬱𐬙𐬭𐬋𐬙𐬆𐬨𐬀 زرتشتوم مثل
زرتشت عنوان مسمغان بوده است و اسم فرشته
ایست که مستحفظ مرکز حکومت روحانی زرتشتوم

یه

میباشد ٤٨٧،٣٢

(د = 𐬛)

داتَ	𐬛𐬁𐬙𐬀	قانون داد و اسم فرشته‌ایست	۵۳۵
داشتیانه	𐬛𐬁𐬱𐬙𐬌𐬌𐬁𐬥𐬀	اسم خانواده ایست	۲۰۲
دَاَموئیشْ اُوپَمَنَ	𐬛𐬄𐬨𐬋𐬌𐬱 𐬎𐬞𐬀𐬨𐬀𐬥𐬀	فرشته ایست	۴۲۷
دانَ	𐬛𐬁𐬥𐬀	اسم خانواده ایست	۲۰۲
دانوْ	𐬛𐬁𐬥𐬎	اسم یک قبیلهٔ تورانی است	۲۶۳
دائیتیا	𐬛𐬁𐬌𐬙𐬌𐬌𐬁	رودی است در آریاویج	۹۵
دَخمَ	𐬛𐬀𐬑𐬨𐬀	دخمه	۵۰۹
دَخیوْ	𐬛𐬀𐬑𐬌𐬌𐬎	ده پت دهخدا شهریار	۴۳۵ ید
دَخیوَمَ	𐬛𐬀𐬑𐬌𐬌𐬎𐬨𐬀	فرشته مستحفظ ایالت	۳۴
دَرْشینیکَ	𐬛𐬀𐬭𐬱𐬌𐬥𐬌𐬐𐬀	یکی از دیویسنان	۳۸۹
دَرِغَ	𐬛𐬀𐬭𐬆𐬖𐬀	دیر درنگ دراز	۳۷۷
دروَ	𐬛𐬭𐬎𐬎𐬀	درست صحت عافیت	۳۷۴
درواسپا	𐬛𐬭𐬎𐬎𐬁𐬯𐬞𐬁	فرشته حافظ ستوران	۳۷۲،۱۶ ز
درِگوَنت	𐬛𐬭𐬆𐬔𐬎𐬎𐬀𐬥𐬙	دروغ پرست ناپاك	۹۱،۳۲
دَرَئونَ	𐬛𐬭𐬀𐬊𐬥𐬀	درون نان مقدس	۵۹۸،۴۱۹
دَئِنا	𐬛𐬀𐬉𐬥𐬁	دین وجدان و یکی از ارواح انسانی است	۵۸۸،۴۹۳،۴۲
دُورَئوَشَ	𐬛𐬏𐬭𐬀𐬊𐬱𐬀	دور دارندهٔ مرگ صفتی است از برای هوم	۴۷۳
دُورَ اِکَئیتَ	𐬛𐬏𐬭𐬀𐬉𐬐𐬀𐬉𐬙𐬀	یکی از تورانیان	۲۶۵
دُوژیائیریه	𐬛𐬎𐬲𐬌𐬌𐬁𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀	خشکسالی دیو قحطی	۳۳۴ و
دروج	𐬛𐬭𐬎𐬘	دروغ دیو دروغ	۳۲
دئوَیسنَ	𐬛𐬀𐬉𐬎𐬎𐬀𐬌𐬌𐬀𐬯𐬥𐬀	دیویسنا	۲۸

چیستا	𐬗𐬌𐬯𐬙𐬁	علم دانش و فرشته ایست	۵۳۵٬۴۹۳٬۱۵
چیستی	𐬗𐬌𐬯𐬙𐬌	علم دانش و فرشته ایست	۵۳۵
چَئِچَسْتَ	𐬗𐬀𐬉𐬗𐬀𐬯𐬙𐬀	دریاچهٔ ارمیه	۲۱۲٬۲۱۰

(خ = 𐬑)

خشتاوَ	𐬑𐬱𐬙𐬁𐬎𐬎𐬀	اسم خانواده ایست	۲۶۳
خشترَ	𐬑𐬱𐬀𐬚𐬭𐬀	شهر سلطنت	۹۲٬۳۲
خشترو سوکَ	𐬑𐬱𐬀𐬚𐬭𐬋.𐬯𐬎𐬐𐬀	اسم محلی است	۲۱۸
خشترَوئیریه	𐬑𐬱𐬀𐬚𐬭𐬀.𐬬𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀	شهریور امشاسپند	۹۲
خشنئوترَ	𐬑𐬱𐬥𐬀𐬊𐬚𐬭𐬀	خشنوتره دعائی است	یج ۳۲
خرَ	𐬑𐬀𐬭𐬀	خر	۱۳۳
خرَتو	𐬑𐬭𐬀𐬙𐬎	خرد	ط ۳۲
خراوس	𐬑𐬭𐬀𐬊𐬯	خروش	۵۲۰
خشئتَ	𐬑𐬱𐬀𐬉𐬙𐬀	شید نور	۱۸۰
خرفسترَغنَ	𐬑𐬭𐬀𐬟𐬯𐬙𐬭𐬀𐬖𐬥𐬀	چوبدستی حشرات کُش	ج ۳۲
خنه ثیتی	𐬑𐬥𐬄𐬚𐬀𐬌𐬙𐬌	اسم یکی از پریها ست	۲۰۲٬۳۰

خ = 𐬓 پیش از واو معدوله

خوارننکه	𐬓𐬀𐬭𐬆𐬥𐬀𐬵	خُره فر	۵۱۲٬۴۹۳
خوارننکهونتْ	𐬓𐬀𐬭𐬆𐬥𐬀𐬢𐬵𐬀𐬥𐬙	فرهمند خُرهمند	۴۳
خوانونتْ	𐬓𐬀𐬥𐬎𐬎𐬀𐬥𐬙	اسم کوهی است	۳۴۱٬۳۳۴
خواذاتَ	𐬓𐬀𐬜𐬁𐬙𐬀	خودکام خود آفریده خدا	۴۲
خوانیرَثَ	𐬓𐬀𐬥𐬌𐬭𐬀𐬚𐬀	کشور مرکزی	۴۳۳
خوائیریزم	𐬓𐬁𐬌𐬭𐬌𐬰𐬆𐬨	خوارزم	۴۳۱
خوَیئونَ	𐬓𐬌𐬌𐬀𐬊𐬥𐬀	خیون اسم یك قبیلهٔ تورانی	۳۸۹٬۲۶۳

تَفْنُوْ	𐬙𐬀𐬟𐬥𐬎	تب	١٤٧
تَکَئِشَ	𐬙𐬐𐬀𐬉𐬱𐬀	کیش	١٧٧
تَنُوْ	𐬙𐬀𐬥𐬎	تن	٥١٨
تَنُوْ مَنْثرَ	𐬙𐬀𐬥𐬎.𐬨𐬄𐬚𐬭𐬀	تن ایزدین کلام	٥١٧
تُوسَ	𐬙𐬏𐬯𐬀	طوس	٢١٦
تِوِیشیِ	𐬙𐬆𐬬𐬍𐬱𐬌	توش توان تاب	٥٩٢
تیگری	𐬙𐬌𐬖𐬭𐬌	تیر	٣٢٥
تیگرَ	𐬙𐬌𐬖𐬭𐬀	سرتیز	٣٢٥
تیشترَیه	𐬙𐬌𐬱𐬙𐬭𐬌𐬌𐬀	تیشتر ستارهٔ تیر و فرشتهٔ باران	١٦، ٣٢٤
تیشترَینی	𐬙𐬌𐬱𐬙𐬭𐬌𐬌𐬥𐬌	اسم جمعی از ستارگان است	٣٢٤
تَئُرْوُ	𐬙𐬀𐬎𐬭𐬎𐬌	تاریچ دیوی که آب را مسموم می کند رقیب امساسپند خرداد دیو تشنگی است	٩٤
تَیرَ	𐬙𐬀𐬉𐬭𐬀	قلهٔ کوه هرا	١٣١
تَئُوخمَ	𐬙𐬀𐬊𐬑𐬨𐬀	تخم	١٨٣
تَئُوَریه	𐬙𐬀𐬊𐬭𐬌𐬌𐬀	اسم قومی است	٢٢٤

(ث = 𐬚)

ثرَاَتَئونَ	𐬚𐬭𐬀𐬉𐬙𐬀𐬊𐬥𐬀	فریدون	١٩١
ثریتَ	𐬚𐬭𐬌𐬙𐬀	پدر گرشاسب	١٩٨، ١٦٣

(ج = 𐬘)

جاماسپَ	𐬘𐬁𐬨𐬁𐬯𐬞𐬀	جاماسب	٢٢٧
جهي	𐬘𐬀𐬵𐬌	زن بدعمل را کاره	١٤٥

(چ = 𐬗)

چثرُوگَئُوشَ	𐬗𐬀𐬚𐬭𐬎.𐬔𐬀𐬊𐬱𐬀	چهار گوشه	١٩٢
چکُوشَ	𐬗𐬀𐬐𐬎𐬱𐬀	چکش	٤٩٥

پُوئُورُو داخشتی	𐬞𐬊𐬎𐬭𐬎𐬛𐬁𐬑𐬱𐬙𐬌	اسم کسی است	۲۶۳
پشن	𐬞𐬆𐬱𐬀𐬥𐬀	یکی از دیو یسنان	۲۸۵
پشوتنو	𐬞𐬆𐬱𐬋𐬙𐬀𐬥𐬎	پشوتن	۲۲۰
پنچسدورا	𐬞𐬀𐬧𐬗𐬀𐬯𐬀𐬛𐬬𐬀𐬭𐬀	پنجاه در دارنده	۱۳۱
پیتون	𐬞𐬌𐬙𐬀𐬊𐬥𐬀	اسم کسی است	۲۰۲
پیشینگه	𐬞𐬌𐬱𐬌𐬥𐬀𐬢𐬵𐬀	دریاچه ایست در کابلستان	۲۰۰
پئیتیار	𐬞𐬀𐬌𐬙𐬌𐬌𐬁𐬭𐬀	پتیاره	۱۴۳
پئیریکا	𐬞𐬀𐬌𐬭𐬌𐬐𐬁	پری	۳۰
پئیری مئیتی	𐬞𐬀𐬌𐬭𐬌-𐬨𐬀𐬌𐬙𐬌	خیال واهی و بی اساس و دیو وهم و اندیشه فاسد	۱۴۱
پوئوروچیستا	𐬞𐬊𐬎𐬭𐬎𐬗𐬌𐬯𐬙𐬁	کوچکترین دختر زرتشت	۲۲۷، ۵۳۵
پئوئیریوتکئش	𐬞𐬀𐬊𐬌𐬭𐬌𐬌𐬋-𐬙𐬐𐬀𐬉𐬱𐬀	پوریوتکیشان نخستین آموزکاران دین	۱۷۷
پئیس	𐬞𐬀𐬉𐬯𐬀	پیسی	۲۷۷
پئو ئیریه ائینی	𐬞𐬀𐬊𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀𐬉𐬌𐬥𐬌	پروین	۳۴۵
پئیتیش هیهیه	𐬞𐬀𐬌𐬙𐬌𐬱-𐬵𐬀𐬵𐬌𐬌𐬀	پتیه شهم سوم گهنبار	۵۹۴
پئیتی دان	𐬞𐬀𐬌𐬙𐬌𐬛𐬁𐬥𐬀	پنام و جامه ای که در زیر زره پوشند	۲۹۳

(ت=𐬙)

تثریه ونت	𐬙𐬀𐬚𐬭𐬌𐬌𐬀𐬬𐬀𐬧𐬙	یکی از دیو یسنان	۲۸۵، ۳۸۹
تخمو اوروپ	𐬙𐬀𐬑𐬨𐬋-𐬎𐬭𐬎𐬞𐬀	طهمورث	۲۳۱
تروْ مئیتی	𐬙𐬀𐬭𐬋-𐬨𐬀𐬌𐬙𐬌	(درگاتها 𐬙𐬀𐬭𐬇𐬨𐬀𐬌𐬙𐬌) دیو غرور و نخوت رقیب امشاسپند سپندارمذ	۹۴، ۱۴۳
تشن	𐬙𐬀𐬱𐬀𐬥	سازنده و آفریننده و اسم فرشته ایست	۱۲۳

بِرِزِیْ سَونگهْ	𐬠𐬆𐬭𐬆𐬰𐬌-𐬯𐬀𐬎𐬎𐬀𐬢𐬵𐬀	یك قسم آتشي است آتش بهرام	۵۱۱
بَرِزْ	𐬠𐬀𐬭𐬆𐬰	بالیدن نموکردن	۵۵۸٬۵۵۶
بَستَ وئیرِيْ	𐬠𐬀𐬯𐬙𐬀𐬎𐬎𐬀𐬌𐬭𐬌	نستور	۲۸۷
بَشيْ	𐬠𐬀𐬱𐬌	اسم دیوی است	۱۵۳
بُوْجی	𐬠𐬏𐬌𐬜𐬌	اسم دیوي است	۱۵۳
بُوْمیْ	𐬠𐬏𐬨𐬍	بوم مملکت	۴۱۳٬۷۵
بَوْریْ	𐬠𐬀𐬡𐬭𐬌	بابل	۲۹۷٬۱۹۰
بَوْریْ	𐬠𐬀𐬡𐬭𐬌	ببرَ	۲۹۷٬۱۹۰
بُوْ شینست	𐬠𐬏𐬱𐬌𐬌𐬄𐬯𐬙𐬀	بوشاسب دیو خواب سنگین	۵۲۲٬۴۷۷
بِیزَ نغرَ	𐬠𐬌𐬰𐬀𐬢𐬭𐬀	دوپا	۲۷۳
بَئوَرِ چَشمَنْ	𐬠𐬀𐬉𐬎𐬎𐬀𐬭𐬆-𐬗𐬀𐬱𐬨𐬀𐬥	ده هزار چشم دارنده	۲۹۱
بئوَرِ سپَسَنْ	𐬠𐬀𐬉𐬎𐬎𐬀𐬭𐬆-𐬯𐬞𐬀𐬯𐬀𐬥	ده هزار پاسبان دارنده	۲۹۱
بَئوذْ	𐬠𐬀𐬊𐬜𐬀	بوی یکی از ارواح انسانی است	۵۸۸

(پ = 𐬞)

پااُوْروَ	𐬞𐬀𐬊𐬎𐬭𐬎𐬎𐬀	اسم کسی است	۲۵۹٬۱۹۴
پارِندیْ	𐬞𐬁𐬭𐬆𐬥𐬛𐬌	نعمت ـ فیض ـ و فرشته ایست	۳۰۵٬۳۵۹
پَشنَ	𐬞𐬀𐬱𐬀𐬥𐬀	بهن	۲۰۲
پَشَنیّه	𐬞𐬀𐬱𐬀𐬥𐬌𐬌𐬀	اسم خانواده ایست	۲۰۲
پَرذاتَ	𐬞𐬀𐬭𐬀𐬜𐬁𐬙𐬀	پیشدادی	۱۷۹
پَرَوْدَرْشْ	𐬞𐬀𐬭𐬊-𐬛𐬆𐬭𐬆𐬱	خروس	۵۲۰
پِرِنوْماونگه	𐬞𐬆𐬭𐬆𐬥𐬊-𐬨𐬂𐬢𐬵𐬀	پرماه ـ بدر	۴۲۳

(اُو = 𐬎)

اُوپاپَ	𐬎𐬞𐬁𐬞𐬀	آبی جانوری که در آب زندگی میکند	۲۹۹
اُوپَرَتاتْ	𐬎𐬞𐬀𐬭𐬀𐬙𐬁𐬙	برتری و تفوّق و اسم فرشته ایست	۱۰۱
اُوپیّنَ	𐬎𐬞𐬀𐬌𐬌𐬀𐬥𐬀	سُنّت و اسم فرشته ایست	۵۳۵
اُوخشوَتْ اِرتَ	𐬎𐬑𐬱𐬌𐬌𐬀𐬙.𐬆𐬭𐬆𐬙𐬀	هشیدر نخستین موعود مزدیسنا	۲۸۵
اُورْواخشیّه	𐬎𐬭𐬬𐬁𐬑𐬱𐬌𐬌𐬀	برادر گرشاسب	۱۹۹
اُورْوازِیشتَ	𐬎𐬭𐬬𐬁𐬰𐬌𐬱𐬙𐬀	آتشی که در چوبها و گیاهها ست	۵۱۱
اُوروَرا	𐬎𐬭𐬬𐬀𐬭𐬁	اُرور گیاه رُستنی	۵۵۹
اُورْوَنْ	𐬎𐬭𐬬𐬀𐬥	روان	۵۸۹
اُوزَیه‌اِیرِینَ	𐬎𐬰𐬀𐬌𐬌𐬆𐬌𐬭𐬌𐬥𐬀	اُزیرنگاه از عصر تا سر شب	ید ۳۲
اُوشَهِینَ	𐬎𐬱𐬀𐬵𐬌𐬥𐬀	اُشهنگاه از نیمشب تا برآمدن خورشید	ید ۳۲
اُوشِیدَمْ 𐬎𐬱𐬌𐬛𐬀𐬨 اُوشِیدَرِنَ	𐬎𐬱𐬌𐬛𐬁𐬭𐬆𐬥𐬀	اسم یك کوه است	۶۵

(ب = 𐬠)

بَرْسَمَنْ	𐬠𐬀𐬭𐬆𐬯𐬨𐬀𐬥	برسم	۵۵۶
بِرِجیّه	𐬠𐬆𐬭𐬆𐬘𐬌𐬌𐬀	برنج حبوبات	ید ۳۴

آئیریه‌مَنْ	𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀𐬨𐬀𐬥	فرشته دارو و درمان بخش	١٣٦،٩٩
آئیپی وَنگْهُوْ	𐬀𐬌𐬞𐬌𐬬𐬀𐬢𐬵𐬎	پدر کیکاوس	٢١٤
آئیو یانگهن	𐬀𐬌𐬡𐬌𐬌𐬃𐬢𐬵𐬀𐬥𐬀	همیان کمربند ــ کشتی	٥٥٧،٣٤٧
آئیوی سرو ثرِ م	𐬀𐬌𐬡𐬌𐬯𐬭𐬎𐬚𐬭𐬌𐬨𐬀	ایوه‌ثریترمگاه. از سرشب تا نیمشب	ید ٣٢

(آ = 𐬁)

آ = اَ	𐬁-𐬀	از ادات نفی است	١٦٥،٦٩
آبرِتَ	𐬁𐬠𐬆𐬭𐬆𐬙	پیشوای دینی دارای چهارمین رتبه است	٤٦٩
آتَرْ	𐬁𐬙𐬀𐬭	آذر آتش و اسم فرشته ایست	٥١٦،٤٩٣،٤٢٥
آتِرِپاتَ	𐬁𐬙𐬆𐬭𐬆𐬞𐬁𐬙𐬀	آذر بد اسم کسی است	٥٠٧
آترِوَخشْ	𐬁𐬙𐬆𐬭𐬆𐬎𐬎𐬀𐬑𐬱	پیشوای دینی دارای دومین رتبه است	٤٦٩
آثْویه	𐬁𐬚𐬡𐬌𐬌𐬀	آبتین پدر فریدون	١٩١
آثْروَنْ	𐬁𐬚𐬭𐬀𐬎𐬎𐬀𐬥	آتربان آذربان پیشوای دینی مستحفظ آتش	٥٠٦،١٥٧
آزَئینتی	𐬁𐬰𐬀𐬌𐬣𐬙𐬌	زند تفسیر اوستا	٤٣٥
آسنَترْ	𐬁𐬯𐬥𐬀𐬙𐬀𐬭	پیشوای دینی دارای پنجمین رتبه است	٤٦٩
آ ـهیتَ	𐬁𐬵𐬌𐬙𐬀	چرکین ـ پلید ـ ناپاك	١٦٥

(اِ = 𐬆)

اِرِخشَ	𐬆𐬭𐬆𐬑𐬱𐬀	آرش تیرانداز	٣٣٤،٢١٣
اِرِزْیفیّه	𐬆𐬭𐬆𐬰𐬌𐬟𐬌𐬌𐬀	اسم کوهی است	٢١٥

۲۲۰	کوهی که در بالای آن کنگ سیاوش واقع بوده است	𐬀𐬥𐬙𐬀𐬭𐬆.𐬐𐬀𐬢𐬵𐬀	اَنْتَرَ کَنگهَه
۳۲۳	اندر ماه آغاز ماه	𐬀𐬥𐬙𐬀𐬭𐬆.𐬨𐬃𐬢𐬵𐬀	اَنْتَرِماونگهه
۲۹۱	چارپایان خُرد	𐬀𐬥𐬎𐬨𐬀𐬌𐬌𐬀	اَنُوْمیّه
ید ۳۲	دعائی است	𐬀𐬵𐬨𐬁𐬌 𐬭𐬀𐬉𐬱𐬗𐬀	اهمائی رَئشچه
۱۵، ۳۳	هرمزد خداوند	𐬀𐬵𐬎𐬭𐬀.𐬨𐬀𐬰𐬛𐬃	اَهورَ مزْدَ
۳۳۹	بزرگ و سرور	𐬀𐬵𐬎	اَهوْ
۵۸۷	قوّهٔ حیات و زندگی حرارت غریزّیه یکی از ارواح انسانی است	𐬀𐬵𐬎	اَهوْ
۴۷۵	نماز معروف یتا اهو	𐬀𐬵𐬎𐬥𐬀 𐬬𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀	اَهونَ وئیریه
۵۹۴	ایاسرم چهارمین گهنبار سال	𐬀𐬌𐬌𐬁𐬚𐬭𐬌𐬨𐬀	اَیاثرِمَ
ی ۳۲	آریائي ایرانی	𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀	اَئیرْیهَ
ی ۳۲	آریا ایران	𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀𐬥𐬀	اَئیرْیَنَ
۱۶	فرآریائی فر ایران	𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀𐬥𐬆𐬨 𐬓𐬀𐬭𐬆𐬥𐬋	اَئیرِینمْخوارِنو
۵۹، ۳۸۳	آریاویج خوارزم ؟	𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀𐬥𐬆𐬨 𐬬𐬀𐬉𐬘𐬋	ائیریْن وَئجنگهْ
۹۹	دعائی است	𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬆𐬨𐬁 𐬌𐬱𐬌𐬌𐬋	اَئیرْیه مَنْ اِیشْیه
۳۳۴، ۳۴۱	اسم کوهی است	𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬋.𐬑𐬱𐬎𐬚𐬀	اِئیریوخشوثَ
۴۷۵	هیزم	𐬀𐬉𐬯𐬨𐬀	اَئسمَ
۵۵۶	خیش گاو آهن	𐬀𐬉𐬱𐬀	اَئشَ
۴۷۵، ۵۲۰	خشم و دیو غضب و خشم	𐬀𐬉𐬱𐬨𐬀	اَئشمَ

اَژی دهاک	𐬀𐬲𐬌 𐬛𐬀𐬵𐬁𐬐𐬀	ضحاك	١٨٨
اَسمو خوانونت	𐬀𐬯𐬨𐬋 𐬓𐬀𐬥𐬬𐬀𐬧𐬙	یکی از پیروان زرتشت	٦٥
اَستوویذوتو	𐬀𐬯𐬙𐬋𐬬𐬍𐬜𐬋𐬙𐬎	دیومرگ	٢١٢، ٤٧٥، ٥١١
اَسن	𐬀𐬯𐬀𐬥	سنگ	٢٦٥
اَس بن	𐬀𐬯𐬀𐬠𐬀𐬥𐬀	یک خاندان تورانی	٢٦٥ یج
اَشِم وُهو	𐬀𐬱𐬆𐬨 𐬬𐬊𐬵𐬏	نماز معروف	٣٢، ١٣٦
اَشترا	𐬀𐬱𐬙𐬭𐬁	عصا چوبدستی	١٨٢
اَشوزدنگه	𐬀𐬱𐬀𐬬𐬀𐬰𐬛𐬀𐬢𐬵𐬀	پسرسایوژدری یکی از مقدسین	١٩٩، ٢٦٣
اشی	𐬀𐬴𐬌	ارت فرشته ثروت	٣٥٩، ٥١٨، ٥٢٩
اَشت اَئوروَنت	𐬀𐬱𐬙 𐬀𐬎𐬭𐬬𐬀𐬧𐬙	پسرویسپ ثورُواشتی رقیب کی گشتاسب از دیویسنان تورانی	٣٨٩
اشیش ونگوهی	𐬀𐬴𐬌𐬱 𐬬𐬀𐬢𐬎𐬵𐬍	یا اشي ونگوهي ایزد ارد	١١٦، ٤٠٥ و
اَشونت	𐬀𐬱𐬀𐬬𐬀𐬧𐬙	پاك مقدس	٣٢
اَشوَن	𐬀𐬱𐬀𐬬𐬀𐬥	اشو پاك مقدس	٩١
اَش وَهیشت	𐬀𐬴𐬀 𐬬𐬀𐬵𐬌𐬱𐬙𐬀	اردیبهشت	١٥، ٩١
اَغرَئِرث	𐬀𐬖𐬭𐬀𐬉𐬭𐬀𐬚𐬀	اغریرث	٢١١
اَفسمن	𐬀𐬟𐬯𐬨𐬀𐬥	یك فرد شعر	٥٤٣
اَکَ مننگه	𐬀𐬐𐬀 𐬨𐬀𐬥𐬀𐬢𐬵𐬀	آك منش بدنهاد زشت سرشت	٩١
اَمَ	𐬀𐬨𐬀	جرأت و قوّت و اسم فرشته ایست	١٠٣
اَمش سپنت	𐬀𐬨𐬆𐬱𐬀 𐬯𐬞𐬆𐬧𐬙𐬀	امشاسپند	١٥
اَمِرتات	𐬀𐬨𐬆𐬭𐬆𐬙𐬁𐬙	امرداد	٩٥

فرهنگ لغات اوستا

(لغاتي كه در اين كتاب معنی شد) ✡

(ا = 𐬀)

			صفحه
آئوروَنت	𐬀𐬎𐬭𐬎𐬎𐬀𐬧𐬙	چالاك تند	۲۲٤
آئوروَتآسپَ	𐬀𐬎𐬭𐬎𐬎𐬀𐬙-𐬀𐬯𐬞𐬀	لهراسب	۲۳۱، ۲۲٤
اَپَم نپات	𐬀𐬞𐬄𐬨 𐬥𐬀𐬞𐬁𐬙	یکی از فرشتگان آب	۲٦۳، ۱۵۹، ۱۰۱
آپوثرَ	𐬀𐬞𐬎𐬚𐬭𐬀	بی پسر. بی فرزند	٦۹
آپَ کَوَ	𐬀𐬞𐬀 𐬐𐬀𐬎𐬎𐬀	پشت قوز	۲۷۷
آپئوش	𐬀𐬞𐬀𐬊𐬱𐬀	دیو اپوش دو خشکی رقیب تشتر	۳۳۲
آختیه	𐬀𐬑𐬙𐬌𐬌𐬀	یکی از دیویسنان	۱٦۹
اردویسور آناهیتَ	𐬀𐬭𐬆𐬛𐬎𐬎𐬍 𐬯𐬏𐬭𐬁 𐬀𐬥𐬁𐬵𐬌𐬙𐬁	اردویسورناهید فرشته آب	۱۵، ۱٦٤
آرِد	𐬀𐬭𐬆𐬛	بالابرآمدن فزودن بالیدن	۱٦۵
آرِدوی	𐬀𐬭𐬆𐬛𐬎𐬎𐬍	رودی است	۱٦۵
آرِنوَك	𐬀𐬭𐬆𐬥𐬀𐬎𐬎𐬀𐬐	ارنواز خواهر جمشید	۱۹۳
آرِزوشمَنَ	𐬀𐬭𐬆𐬰𐬎𐬎𐬀𐬱𐬀𐬨𐬀𐬥𐬀	اسم کسی است	۲۰۲
آرَ	𐬀𐬭𐬀	یك قسم ناخوشی است	۲۷۵
آرِجَت آسپَ	𐬀𐬭𐬆𐬘𐬀𐬙.𐬀𐬯𐬞𐬀	ارجاسب	۲۸۵
ارزِهی	𐬀𐬭𐬆𐬰𐬀𐬵𐬍	کشور غربی	۵۲۳، ٤۳۱
آرائرو	𐬀𐬭𐬀𐬚𐬭𐬀	اورویشگاه تخت آلات آلاتکاه تخت سنکی که در هنگام مراسم آلات روي آن کذارند	۵۵۸
آرشتات	𐬀𐬭𐬱𐬙𐬁𐬙	ایزد ارشتاد	۵۳۵

✡ برای معاني مفصلتر و اشتقاق کلمات و ارتباط آنها بالغات فارسي رجوع کنید بصفحاتي که با اعداد معین شده است

در خصوص فروهر رجوع کنید بکتب ذیل

Darmesteter, Ormazd et Ahriman p. 128-132.

,, Le Zend-Avesta, Vol. II p, 500-505.

De Harlez. Avesta Livre sacré du Zoroastrisme p. CXIX-CXXV.

,, ,, origines du Zoroastrisme Paris MDCCCLXXIX p. 296-210

Spiegel, Erânische Alterthumskunde Band II s. 91-98

Haug, Essays on the Sacred Language, Writings and Religion of the Parsis, London 1878 p. 206-213

Windischmann, Zoroastrische Studien herausgegeben von Fr, Spiegel Berlin 1863 s. 313-324

L. C. Cassartelli, La Philosophie Religieuse du Mazdéisme sous les Sassanides Paris 1884 p. 76-80

Wilh. Geiger, ostiranische Kultur, Erlangen I882 s. 286-294

Nathan Söderblom. Les Fravaschis, Paris 1899 متأسفانه بمطالعه این کتاب موفق نشدم

N. Söderblom, La vie future d'après le Mazdéisme Paris 1901 p. 7 et s,

Scheftelowitz, Die altpersische Religion und das Judentum, Giessen 1920 s. 152-158

C, P. Tiele, Geschichte der Religion im Altertum. Die Religion bei den Iranischen Völker, Deutsche Ausgabe von G. Gehrich Gotha 1903 s. 256-264

Jackson, Die Iranische Religion (G I r P h) s. 643

Bartholomae, Altiranische Wörterbuch, Strassburg 1904

Konrad Schwenck, Mythologie der Perser, Frankfurt am Main I850 s. 314-320

Duncker, Geschichte des Alterthums Zweiter Band Berlin 1853 s. 377-378.

خرمشاه تألیف نگارنده بمبئی ۱۹۲۷ میلادی ص ۵٤ — ۶۰

گذشته از آنکه ترجمه فروردین یشت در جزو ترجمه اوستای هارلز واشپیگل و دارمستتر و وُلف Wolff و یشتهای گلدنر واومل Lommel موجوداست هوگ و وندیشمان نیز یشت مذکور را در جزو دو کتابیکه در فهرست فوق مندج است در صفحه ۲۰۶-۲۱۳ و صفحه ۳۱۳-۳۲٤ ترجمه کرده اند

از فروهرهای نخستین پیشوایان دین و نخستین رزمیان و نخستین کشاورزان و خانواده و قبیله و ده و ناحیه و مملکت خواه آریائی و خواه خارجه یاد شده نسبت بهر یك تعظیم و تکریم میشود نظام عالم بدست فروهرها سپرده شده است آنچه بوده و هست و خواهد بود بی‌نیاز از پاسبانی این فرشتگان نیست ۹۹۹۹۹ فروهر برای پاسبانی اقیانوس فراخکرت گماشته شده اند ۹۹۹۹۹ از آنها مستحفظ هفتورنگ میباشند ۹۹۹۹۹ از آنها نگهبان جسم سام گرشاسب هستند ۹۹۹۹۹ از آنها نطفهٔ زرتشت را که در آخرالزمان پدیدار خواهد شد دیده بانی میکنند [1]

وقتی که آب از اقیانوس فراخکرت برخاسته روی ببالا نهد صدها هزارها ده هزارها فروهر بتکاپو افتاده میکوشند که بخانواده و ده و محل خود باران برسانند [2] در انجام مقال متذکّر میشویم که بخصوصه در فرور دین یشت خیرات توصیه شده است فرو هرها خوشنود میشوند از باز ماندگانی که نعمت خود را از بینوایان دریغ نمیکنند در ایران قدیم جشن فروردگان اوقات خیرات بوده است

چون این مقاله در ۲۶ اسفندماه ۱۳۰۶ شمسی از برای تصحیح دگر باره از مطبعه بدست نگارنده رسیده بجاست در این اوقاتی که بنا بآئین کهن جشن نزول فروهرهاست این نامه را که باهمین مقاله انجام میپذیرد مانند فدیه و نثاری بفروهرهای پاک و دلیر و پارسای نیاگان مان تقدیم کنیم بشود که فروهر زرتشت و کورش و فردوسی و ابن سینا و خیّام و جلال‌الدین رومی و حافظ از ما باز ماندگان خوشنود گشته آبادی وطن ما ایران را از درگاه اهورا درخواست کنند

---

[1] رجوع کنید بمینوخرد فصل ۶۲ فقره ۲۳ و فقره ۲۹ در فصل ۴۹ فقره ۱۵ مینوخرد آمده است که ستاره هفتورنگ بهمراهی ۹۹۹۹۹ فروهر پاکان گماشته شده است که دروازه فروغ را محافظت نمایند تا ۹۹۹۹۹ دیو و پری و جادو را که بضد سپهر ایزدی و ثوابت هستند از هجوم باز دارند

[2] رجوع شود بمقالهٔ تشتر یشت ص ۳۳۳

ستارگان و فروغ بی پایان (انیران) و آب و گیاه هریك درجای خویش غیر متحرك بودند از پرتو فروهرهای پاکان است که کواکب بجنبش در آمده راه سیر پیش گرفتند و آب روان گردید و گیاه بالیدن آغاز بنمود و بطرف باغ و بستان بخرامید فروهرها در قوّه و قدرت باهم مساوی نیستند فروهرهای نخستین آموزگاران دین قوی‌ترین شمرده شده اند و پس از آن فروهرهائی که هنوز بقالب جسمانی در نیامده و آن فروهرهای سوشیانسهائی است که از ظهور خویش بجهان جان نودمند فروهرهای مقدسین زنده قوي تر اند تا فروهرهای مقدسین مرده معمولاً بفروهر نخستین بشر کیو مرث 𐬔𐬀𐬌𐬌𐬋.𐬨𐬀𐬭𐬆𐬙𐬀𐬥 درود فرستاده میشود تا بآخرین سوشیانت 𐬯𐬀𐬊𐬳𐬌𐬌𐬀𐬧𐬝 موعود مزدیسنا که آخرین آفریده اهور است

بخصوصه در میدانهای جنگ از فروهرها یاری طلب میشود فتح و پیروزی با امیر و شهریاری است که بیشتر فروهرها را از داد و دهش خویش خوشنود میکند ملت دلیر ایران از فروهرهای نامداران ویلان خویش باید استغاثه کند و شکست لشکر دشمن را از آنها بخواهد فروهرها خود نیز دلیرانه خود برسر گذاشته و سپر بدوش انداخته و خنجر بمیان بسته بهمراهي ایزد مهر و ایزد رشن و ایزدباد صفوف لشکر دشمن دیویسنارا از چپ و راست در هم میشکنند

در کلیّه مصائب و سختیها و در ناخوشیها و بیم و هراس باید از فروهرهای نیکان یاد نمود یاوری و دستگیری آنها را خواستارشد فروهر هریك از نامداران برای رفع بلای مخصوصی خوانده میشود مثلاً فروهر جمشید بضد فقر و خشکسالی فروهر فریدون برای رفع تب و ناخوشی فروهر گرشاسب بضد دشمن و دزد وغیره اساساً چون فروهر مقدس است از این رو بعموم آنها درود فرستاده میشود از فروهر اهورا مزدا و امشاسپندان و ایزدان مینوی و آذر و سروش ونیریوسنك و رشن و مهر و منتر (کلام ایزدی) گرفته تا بفروهر جانوران مفید اهلي و بري و مرغهای هوا و ماهیان دریا

است چون عدد آنها زیاد و شرح دادن هر یک جداگانه خودکار مستقلی است بناچار در طی ترجمه فروردین یشت از توضیح دادن و بیان کردن معانی آنها باید صرف نظر کنیم مخصوصاً درقسمت اخیر این یشت دقت شده است که اسم هیچ یک از مشهورین غفلت نشود اسامی تمام اقوام و بستگان و فرزندان و یاران زرتشت در آن ضبط است فروهرهای نخستین آموزگاران دین و پیروان معروف قدیم و پادشاهان و نامداران یک یک خوانده شده است

چون ترجمه یشت را ملاحظه خواهید کرد محتاج بدرج کلیه مطالب آن نیستیم مگر آنکه برای سهولت فهم خلاصه مضامین آن نگاشته میشود

اعمال فروهرها

عملیات فروهرها منحصر بعالم مادی و جهان خاکی نیست عالم بالا و مینوی نیز از یاری فروهرها بی نیاز نیست چون هر یک از آفریدگان خرد و بزرگ اهورامزدا را خواه معنوی و خواه مادی فروهری است ناگزیر قوّه محرکه در دست این روح ایزدی سپرده شده است حتی خود اهورامزدا قاعدهٔ کلّی را ملحوظ داشته باکمال فروتنی در فقرات اول فروردین یشت به پیغمبرش گوید ای زرتشت فروهرهای پاکان درکار آفرینش مرا یاری نمودند از پرتو فروشکوه آنهاست که من آسمان و زمین و آنچه در روی آن است از رودها و گیاهها و جانوران و مردمان را نگاه میدارم از پرتو فروهرهاست که بچگان را در شکم مادر حفظ میکنم و این چنین خواهد بود تا دامنهٔ رستاخیز روزی که مردگان را برانگیزانم و استخوان و گوشت و اعضاء واحشا و موی آنان را دگرباره بهم پیوندم اگر یاری فرو هرهای پاکان نبودی هرآینه نه گیتی پایدار ماندی و نه انسان و نه ستور سراسر جهان گرفتار چنگال دیو دروغ میشدی از پرتو فروهرهاست که زن بنعمت فرزند رسد و بآسانی وضع حمل کند از پرتو فروهرهاست که مرد فصیح زبان گردد از پرتو فروهرهاست که آفتاب و ماه وستارگان راه خود پیمایند در آغاز آفرینش مدت زمانی آفتاب و ماه و

یعنی در آخرین گهنبار سال سروده میشود [۱]

گفتیم که در کلیّه اوستا و کتب مذهبی پهلوی بمطالبي در خصوص فروهرها برنمیخوریم که در خود فروردین یشت نباشد در طیّ مقاله از مندرجات کتب پهلوي و پازند در این زمینه اشاره کردیم پیش از آنکه برویم بسریشت سیزدهم چند کلمه دیگر نیز از کتب مذکور استخراج کرده گوئیم در کتاب شایست لاشایست درفصل ۱۰ فقره ۲ آمده است که در هنگام جشن فروردگان باید نان درون 𐬛𐬭𐬀𐬊𐬥𐬀 (نان مقدس) حاضر نمود در آئوگمدَئچا Aogemadaĕčā که یکی ازقطعات اوستائی است در فقره ۱۵ گوید وقتی که روان در گذشته بفردوس رسد فروهرهای پاکان بنزد اوخورش جاوداني که در هنگام میدیوزرم تهیه شده است پیش آورند دراردای ویرافنامه در فصل ۵ میخوانیم وقتي که اردای ویراف از پل چنوت گذشت فروهر پاکان نیز در جزو فرشتگاني بوده که بملاقات وی آمده بودند اینک فروردین یشت کلمه فروشی در اوستا مؤنث است یشتی که باین فرشته مختص است بلند ترین یشتهای اوستا ست از فقره یك تا نود و شش بطور عموم از عظمت و جلال و اعمال فروهرها صحبت میشود از فقره مذکور تا آخر از فروهر پاکان و پادشاهان و نامداران و پرهیزگاران و کلیّه مقدسین و مقدسات مشهور یاد گردیده و بهر یك درود فرستاده شده است نگارنده اسامی خاصی که در این یشت ذکر شده شمردم اگر اشتباه نشده باشد بیشتر از سیصد و پنجاه اسم اشخاص درآن مندرج است این یشت خود گنجینه ایست از لغات بواسطه این اسامی یک دسته از لغات ایران قدیم محفوظ مانده چه معنی لفظی پیشتر از این اسامي معلوم

---

[۱] از برای کلمه گهنبار در اوستا یا ایریه 𐬫𐬁𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀 yāirya استعمال شده است این کلمه صفت است بمعنی سالی و فصلی از کلمه یار 𐬫𐬁𐬭𐬆 که بمعنی سال است مشتق گردیده است در زبانهای المانی و انگلیسی یار yahr وير year با یار اوستائي یکی است یا ایریه نیزاسم شش فرشتگان گهنبارهای سال میباسد کلمه مذکور در پهلوی به گاسان یار ترجمه گردیده لابد از کلمه گاس که در فارسی گاه گوئیم میباشد گهنبار و یا کاهانبار از گاسان‌بار پهلوی گرفته شده است مشتبه نشود با گاس دیگر پهلوی که بجای گاتا استعمال میگردد از جمله جاهائي که در اوستا شش یاایریه و یا گهنبار باهم ذکر شده است از این قرار است یسنا ۹۰۱ و ۹۰۲ و ۱۴۰۴ و ۸۰۶ و ۱۲۰۷ و ۸۰۱۷ و ۱۱۰۲۲ ویسپرد ۲۰۱ و ۲۰۲

میم و سیب و سنجد وغیره میگذارند این عدد هفت که اززمان قدیم مقدس بوده اشاره بهفت امشاسپندان و یا بزرگترین فرشتگان مزدیسنا میباشد .بي شك این رسومات که از روزگاران کهن بیادگار مانده اساساً برای این بوده که فروهرهای مقدسین و نامداران و در گذشتگان خانواده که از آسمان فرود آمده چند روزی برسم سرکشي در روی زمین میگذرانند از خانه و زندگاني بستگان و از دینداري و پرهیزگاری و دادودهش باز ماندگان خویش خوشنود گشته از درگاه خداوند خوشي و تندرستی آنان را بخواهند مورخین قدیم غالباً از جشن فروردین یا نوروز ذکري کرده اند بخصوصه آنچه ابوعثمان جاحظ درکتاب خویش المحاسن والاضداد و ابوریحان در آثار الباقیه نوشته اند قابل مطالعه است بواسطه قدمت زمان این دو دانشمند و نزدیك بودن آنان بعهد ساسانیان کلیّه اطلاعات آنان راجع بنوروز و فروردجان یادآور اساس مذهبی این جشن است ابوریحان مینویسد که در اوقات فروردگان در اطاق مرده و بالای بام خانه در فارس و خوارزم برای پذیرائي از ارواح غذا میگذارندو بوی خوش بخور میکنند گذشته از آنکه نخستین ماه سال باسم فروهر است نوزدهمین روز هر ماه نیز بنگهبانی این فرشته سپرده شده است فروردین روز در فروردین ماه موسوم است به فروردگان بنا .بموافق افتادن اسم روز با اسم ماه آن را هم عیدی میشمرند فروشی در یسنای ۱ فقره ۱۱ اسم ماه و در یسنای ۱۶ فقره ۵ اسم روز ۱۹ ماه استعمال شده است بقول بندهش گل بوستان اوروج که در فارسي بستان یا بوستان افروز و معمولاً تاج خروس گویند متعلق بفروهرها ست [1]

فروردین یشت و کتب پهلوي

اینك رسیدیم بمندرجات فروردین یشت قسمتی از این یشت که در قدرت وعظمت فروهرها و قسمت دیگری که در استغاثه وطلب یاری از آنها ست بخصوصه در هنگام فرودآمدن فروهرها

---

[1] بوستان افروز بنگر رسته باشاه اسپرم گرندیدستی خط قوس قزح برآسمان ازرقی
این گل را در لاتینی amarantus در فرانسه amarante گویند وست West ویوستی Justi
آن را در ترجه انگلیسی و المانی بندهش به Cockscomb و Hahnenkamm ترجه کرده اند

چنانکه اشاره کردیم هریک از این اعیاد ششگانه سال پنج روز طول میکشد ولی در موقع ششمین گهنبار که خلقت بشر در اوقات آن صورت یافته فروهرهای نامداران و درگذشتگان نیکوکار در مدت ده شب در روی زمین توقف میکنند بنابر این از روز بیست و ششم اسفند ماه تا بآخرین روز پنجه وه (خمسهٔ مسترقه) در فروردین یشت در فقره ۴۹ نیز چنین آمده است «فروهرهای مقدس و نیک و توانای پاکان را میستائیم که در هنگام همسپتمدم از آرامگاهان خویش پرواز نموده در مدت ده شب پی در پی در این جا بسر برند» ابوریحان بیرونی نیز در خصوص این جشن آخرین گهنبار سال مینویسد که این عید ده روز طول میکشیده آخرین پنج روز اسفند ماه را نخستین فروردگان و پنجه وه را دومین فروردگان میگفته اند بتوسط مورخین نیز میدانیم که این جشن ده روز بوده است خسرو انوشیروان در مدت ده روز جشن فروردگان سفیر امپراطور رُم ژوستین (Justin) را نپذیرفت چه مشغول بجای آوردن اعمال عید بود [1] مینوخرد فقط پنج روز کبیسه آخر سال را فروردیان مینامد [2] امروز زرتشتیان مانند پارینه ده روز اخیر سال را فروردیان خوانده تشریفات مذهبی بجای میآورند عموماً در ایران آغاز سال نو روزی که خورشید داخل برج بره میشود جشن فروردین است بنخستین ماه سال بمناسبت نزول فروهرها از آسمان فروردین نام داده اند

جشن نوروز

هنوز هم در ایران در اوقات این جشن خانه می آرایند همه جا را پاک میکنند رخت نو مي پوشند بوی خوش بخور میدهند گل و شیريني و شربت مي نهند دعا میکنند و نماز میگزارند در خوانچه اي هفت چیز که اسمشان با حرف سین شروع شده باشد مثل

---

[1] Darmesteter Le zend-Avesta vol. II p 503

[2] مینوخرد فصل ۵۷ فقره ۱۳

و بهرام روز (روز ۲۰) واقع میشود این روز بآفرینش جانور تخصیص دارد ششمین گهنبار موسوم است به همسپتمدم 𐬵𐬀𐬨𐬀𐬯𐬞𐬀𐬚𐬨𐬀𐬉𐬛𐬀𐬌𐬌𐬀 این جشن در آخرین روز کبیسه سال که وهشتواشت مینامند واقع میشود در این روز انسان آفریده شد معنی لفظی همسپتمدم درست معلوم نیست مستشرقین آن را بطور یقین معنی نکرده اند تریوسنگ آن را در سانسکریت به (خلقت همه گروهان) ترجمه کرده است دانشمند دیگر پارسی کانگا آن را بمعنی اعتدال و مساوات میان گرمی و سردی و تقسیم مدت ۲۴ ساعت شبانروز بدو قسمت مساوی و یا بعبارت دیگر مساوی شدن روز و شب گرفته است [1]

هر یك از این جشن ها پنج روز طول میکشد روزهائی که از برای هر یك از گهنبار معین کردیم آخرین و مهم ترین روز آن جشن است این گهنبارها چنانکه دیدیم بفاصله های غیر مساوي از همدیگر دور میباشد در خود آفرین گهنبار این فاصله ها این طور معین شده است

از نخستین گهنبار تا بآخرین روز دومین گهنبار ۶۰ روز از دومین تا بآخرین روز سومین ۷۵ روز از سومین تا بآخرین روز چهارمین ۳۰ روز از چهارمین تا بآخرین روز پنجمین ۸۰ روز از پنجمین تا بآخرین روز ششمین ۷۵ روز و از ششمین تا بآخرین روز نخستین ۴۵ روز فاصله است بنابر این نخستین گهنبار در چهل و پنجمین (۴۵) روز سال دومین در صد و پنجمین (۱۰۵) روز سومین در صد و هشتادمین (۱۸۰) روز چهارمین در دویست و دهمین (۲۱۰) روز پنجمین در دویست ونودمین (۲۹۰) روز ششمین در سیصدو شصت وپنجمین (۳۶۵) روز سال واقع میشود هر چند که خلقت آسمان و آب وزمین وگیاه و جانور و انسان بترتیبی که ذکر شد و معین بودن خلقت هر یک در یکی از گهنبارها متأخر است [2] ولي معلوم میشود از یک آبشخور بسیار قدیمی میباشد چه در خود فروردین یشت در فقره ۸۶ ترتیب فوق منظور شده مرتباً بفروهر آسمان و آب و زمین و گیاه و جانور و بشر درود فرستاده میشود

---

[1] K E Kanga, Avesta Dictionary

[2] رجوع شود به بندهش فصل اول فقره ۲۸ و زات سپرم فصل اول فقره ۲۰

از آنکه این موقع از سال بفروهرها تخصیص یافته و نخستین ماه سال بفروردین موسوم شده بی دلیل نیست در کتب مذهبی و سنّت مزدیسنان وجه مناسبت آن معلوم است

اعیاد مذهبی یا شش گهنبار سال

جشن فروردین که یکی از شش جشن سال و با آخرین گهنبار است در آئین مزدیسنا اوقات خلقت بشر است همانطوری که در تورات در سفر پیدایش در باب اول آمده است که خداوند در مدت شش روز آسمانها و زمین و روشنائی و آب و گیاه و خورشید و ماه و ستارگان و جانوران و انسان را بیافرید و در هفتمین روز بیاسود در سنّت مزدیسنان نیز اهورامزدا جهان را در شش بار بیافرید اما نه مانند یهُوَ در یک هفته بلکه در مدت یک سال در فصل ۲۵ بندهش آمده است «اهورامزدا میگوید که خلقت عالم در ۳۶۵ روز بتوسط من انجام گرفت و شش جشن گهنبار در هر سال قرار داده شده است» گفتیم که پیش از خلقت جهان مادی در مدت سه هزار سال عالم روحانی فروشي وجود داشته و پس از انقضاي این مدت از این صور مینوی جهان جسمانی ترکیب گردیده است این خلقت در شش بار در مدت یک سال صورت گرفته است در خورده اوستا در آفرین گهنبار فاصلهٔ این اوقات بهمدیگر نیز معلوم گردیده است نخستین گهنبار سال موسوم است به میدیوزرم 𐬨𐬀𐬌𐬜𐬌𐬌𐬋𐬌.𐬰𐬀𐬭𐬆𐬨𐬀𐬌𐬌𐬀 بقول سنت در این روز آسمان خلقت یافت این جشن در اردیبهشت ماه در روزدی بمهر (روز ۱۵) واقع میشود دومین گهنبار موسوم است به میدیوشهم 𐬨𐬀𐬌𐬜𐬌𐬌𐬋𐬌.𐬱𐬆𐬨𐬀 این جشن در تیر ماه در روزدی بمهر (روز ۱۵) واقع میشود در این روز آب وجود یافت سومین گهنبار را پتیه شهیم گویند 𐬞𐬀𐬌𐬙𐬌𐬱.𐬵𐬀𐬵𐬌𐬌𐬀 وقوع این جشن در شهریور ماه در انیران روز (روز ۳۰) میباشد در این روز زمین آفریده شد چهارمین گهنبار را ایا سرم خوانند 𐬀𐬌𐬌𐬁𐬚𐬭𐬌𐬨𐬀 موقع آن مهر ماه و در روز انیران (روز ۳۰) میباشد در این روز گیاه خلق شد بگهنبار پنجمین میدیارم 𐬨𐬀𐬌𐬜𐬌𐬌𐬁𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀 اسم داده اند در دی ماه

گوید روان مخصوص خود را میستایم فروهر مخصوص خود را میستایم از این قبیل مثال در اوستا بسیار داریم ولی در خود اوستا نیز مثال زیاد داریم که فروهر و روان طوری با هم ذکر شده که قهراً بایستی روزی بهم مشتبه گشته این دو را یکی تصور کنند و چیزی که بخصوصه ممدّ این اشتباه شده و تفکیک فروهر را از روان مشکل ساخته آن ملحق شدن روان‌است پس ازمرگ بفروهر در یسنا ۲۶ فقره ۱۱ آمده است "ما میستائیم همهٔ فروهای پاکان را ما میستائیم روانهای در گذشتگان را آن فروهرهای پاکان را" همین عبارت غالباً در اوستا تکرار شده است [۱]

جشن نوروز اوقات نزول فروهرها ست

جشن فروردین اوقات نزول فروهرهاست از آسمان برای دیدن باز ماندگان نظیر این جشن در سایر ادیان قدیم و جدید نیز موجود است و آن را عید اموات گویند در نزد هندوان نیز ستایش نیاگان (پیتارا Pitara) شباهتی بفروردگان ایرانی دارد رُمها نیزارواح مردگان را باسم مانس manes پروردگارانی تصور کرده فدیه تقدیم آنها میکردند عقیده داشتند که روح پس از بخاك سپرده‌شدن بدن بیك مقام عالی میرسدهرچند که معمولاً آرامگاه آن در داخل زمین است ولی قادر است که در روی زمین نفوذ و تسلطی داشته باشد بواسطه فدیه و قربانی توجه اورا از عالم زیرین بسوی خود میکشیدند در قبرستانها در ماه فوریه عیدی برای مردگان میگرفتند و فدیه و هدیه نیاز مینمودند [۲]

اینك که صحبت ما باین‌جا کشید مناسب است که چند کلمه در خصوص جشن فروردین گفته آید فروردین یگانه جشن ایران قدیم است که تا بامروز پایدار مانده و بزرگترین عید ملی ایران شمرده میشود از سایر عیدهای بزرگ ایران قدیم مثل مهرکان و سده نام و نشانی نیست ولی فروردین با خصایص قدیم مذهبی خود معمول است

---

[۱] رجوع شود بفقره ۷ از یسنای ۲۶ و بفقره ۲۳ از یسنای ۷۱

[۲] Otto Seemann, Mythologie der Griechen und Römer Leipzig 1910 S. 179.

و به Seignobos, Histoire du Peuple Romain, Paris 1909 p. 42

خویش در تحت نفوذ مزدیسنا نباشد و در جائی که میگوید هر یک از اجسام را یك صورت ذهنی و معنوی موجود است از فروشی بی اطلاع باشد افلاطون میگوید نه آنکه فقط انسان و آتش و آب را چنین صورت باطنی موجود است بلکه نیکوئی و خوبی و عدالت نیز دارای چنین صورت ذهنی است صُورت ذهنی (ideas) قالب و سر مشق (paradeigma) کلیّهٔ اشیاء موجوده است و یا بعبارت دیگر صُور ذهنی قالب اشیاء غیر حقیقی است چه صورت ذهنی فقط دارای وجود حقیقی است و اشیاء موجوده جسمانی تقلیدی است از صورت ذهنی (ideas) که قدیمي و جاویدانی و غیر مرئی است آنچه تقلیدی است در معرض همه قسم تغییرات است پس هر چیز را در عالم دو جزء است جزء ازلی و ایزدی و جزء فنا پذیر جزء ایزدی مثلاً روح انسانی که پیش از ترکیب جسماني اووجود داشته در صورتی که پاک و بی آلایش مانده باشد دوباره بعالم علوی عروج کرده بمقام اولی خود رسد و بحیات ابدی پیوسته گردد این فلسفه کاملاً یاد آور حکمت زرتشتی است مگر آنکه کلمه فروشی به ideas تغییر یافته است

در مینوخرد آمده است ستارگان بی حدومر که در آسمان دیده میشوند فروهرهای مخلوقات جهان میباشند چه از برای هر یک از آفریدگان اهورامزدا از هر قسم و نوعي که باشد خواه آنهائی که پا بدائره وجود گذاشته اند و خواه آنهائي که بعد صورت هستی پذیرند فروهری در آسمان موجود است [1] لابُد این عقیده که ستارگان فروهرهای مخلوقات اند در عهدی صورت یافته که علم نجوم در ایران نفوذ کرده بوده است در خود اوستا بهیچ وجه مناسبتی میان ستارگان و فروهران بنظر نمیرسد

فروهر غیر از روان است

گفتیم که فروهر غیر از روان است از فقره ٤ یسنای ۲۶ که شرحش گذشت این مسئله نیز بخوبی پیدا ست در یسنای ۵۵ فقره ۱ از تن و پیکر و استخوان و قوّه (𐬙𐬆𐬎𐬍𐬱𐬍 tevīšī توش توان) و بوی و روان و فروهر اسم برده شده است در یسنا ۷۱ فقره ۱۸

---

[1] رجوع شود به مینوخرد فصل ٤۹ فقرات ۲۲ و ۲۳

فروهر که صورت معنوي هر يك از مخلوقات اهوراست برای محافظت صورت جسمانی مخلوقات از آسمان فرود آمده است این فرشته موظف است از وقتی که نطفهٔ انسان بسته میشود تا دم مرگ اورا محافظت کند در دینکرد آمده است «همینکه زرتشت متولد شد دیوها خواستند که اورا هلاک کنند اما فروهر زرتشت بصورت مرد دلیری اورا پاسبانی نمود» [۱] پس از انفصال روح از بدن و سر آمدن دورهٔ زندگاني فروهر بعالم بالا عروج میکند ولی با صورت جسمانی ترک علاقه نمیکند چنانکه خواهیم دید باز ماندگان درگذشتگان همواره منظور او هستند از ساحت اهورامزدا خوشی و خرمي آنان را خواستار است

عقیدهٔ بفروهر شبیه است بعقیدهٔ بقای روح که کلیّه اقوام قدیم بآن قائل بوده اند اما در مزدیسنا رنگ و روی مخصوصی گرفته افکار لطیف فلسفی ضمیمه آن شده است بطوری که آن را باید از خصایص آئین زرتشتی شمرد در واقع در هیچ دینی نظیر آن هم دیده نمیشود چه فروهر چنانکه خواهیم دید غیر از روح است مگر آنکه برای فهم کلام ناگزیریم که عقاید سایر اقوام را که شباهتی باین عقیده دارد ذکر کنیم از آنجمله بابلیها اعتقاد داشته اند که هر کسی را خدای مخصوصی است که اورا حفظ میکند و هر کسی فرزند خدا نامیده میشده است بنظر میرسد چنانکه بسیاری از دانشمندان مستشرقین ذکر کرده اند عقیده فروهر ایرانیان بشکل دیگری داخل دین یهود و از آنجا بسایر ادیان سامي نفوذ کرده باشد

غالباً در انجیل مي بینیم که از برای انسان ملک و فرشتهٔ مخصوصي قائل شده اند بطوری که تردیدی باقی نمیماند از آنکه فقط اسم فروشي اوستا بملک تبدیل یافته باشد [۲] همچنین بسیار بعید بنظر میرسد که افلاطون در فلسفهٔ

---

[۱] دینکرد کتاب نهم فصل ۲٤ فقره ۷

[۲] رجوع شود بانجیل متی در باب هجدهم فقره ۱۰ و کتاب اعمال رسولان در . ب دوازدهم فقره ۱۵

صور اجسام از روی صورعالم معنوی فروشی ساخته شده است

در آغاز گفتیم که پیش از خلقت انسان و ترکیب یافتن جهان مادی فروشی ها وجود داشته اند و در عالم بالا صور معنوی و روحانی کلیّه مخلوقات اهورا بوده اند در فصل اول بندهش در فقره ۸ آمده است که پیش از آفرینش عالم مادی اهورامزدا عالم فروشی را بیافرید یعنی آنچه که بایستی در دنیا ترکیب مادی گیرد از انسان و جانور و گیاه وغیره پیش از آن صور معنوی آنها موجود بوده است عالم فروشی در مدت سه هزار سال طول کشیده پس از انقضای این دورهٔ روحانی از روی صور معنوی فروشی‌ها گیتی با آنچه در آن است ساخته شده است و آنچه بعد ها پا بدائره وجود خواهد گذاشت نیز از همین صور معنوی پدیدار خواهد شد آخرین فروهری که بزمین فرود خواهد آمد فروهر سوشیانت موعود مزدیسنا ست که پس از آن آخرالزمان است در پتت ایرانی در فقره ۲۲ نیز چنین آمده است "من امیدوار ظهور آخرین جسم هستم" [۱]

این عقیده از مزدیسنا با اندک تفاوتی داخل دین یهود گردیده قائل شده اند از آنکه ارواح انسانی را خداوند پیش از خلقت عالم بیافرید همانطوري که سوشیانت نزد مزدیسنان آخرین خلقت بشر است مشیاه (مسیح) در نزد یهودها آخرین روحی است که خداوند در قالب انسانی خواهد دمید پیش ازآنکه کلیه ارواح بزمین فرود بیایند مسیح بوجود نخواهد آمد

قبل از آنکه اهورامزدا بعالم فروشی ترکیب مادی دهد بقول بندهش با فروهرها مشورت نمود و آنها را آزاد و مختار گذاشت که جاویدان در عالم مینوی باقی بمانند و یا بقالب جسمانی در آمده بضد جنود اهریمن بجنگند فروهرها پذیرفتند که در جهان با بدی بستیزند چه دانستند که در انجام مظفر شده دیوها شکست خواهند دید و بدی از جهان نابود گشته نیکی و حیات ابدی دگر باره حکمروا خواهد شد [۲]

---

[۱] رجوع شود به Spiegel, Die Heiligen Schriften der Parsen 3 Bd S. 228

[۲] رجوع کنید به بندهش فصل ۲ فقرات ۱۰—۱۱

بوی با روان یکجا ذکر شده ازآنجمله در وندیداد فرگرد ۱۹ در فقره ۲۹ گوید «پس از آنکه روح در روز چهارم بعد از مرگ به پل چنود رسد بوی و روان وی را از اعمال جهاني باز خواست میکنند» چهارمی از این قواء اُورَونْ 𐬎𐬭𐬎𐬎𐬀𐬥 urvan را امروز روان گوئیم این قوه مسئول اعمال انسانی است چون انتخاب خوب و بد با او ست ناگزیر کردار نیك و زشت از او باز خواست خواهد شد روان موظف است که همیشه خوب را بگزیند پس از مرگ بحسب انتخاب خویش پاداش یافته یا در روضه خلد برین متنعّم است و یا در قعر جهنم معذّب روان مرد پاك و نیکوکار بافروهر پیوسته باهم بسر برند اینك رسیدیم بقوه پنجمی که فروشی باشد این قوّه فروشی یا فروهرنامیده میشود درصورتی که متعلق بمرد پاک ونیکو کار و پارسا باشد آنِ مرد ناپاک و ملحد دیو خوانده میشود در خود اوستا صحبتی از فروهر مجرمین نیست فقط در صددر بندهش آمده است که فروهر یك مرد شریر با بوي و روان درجهنّم بسرخواهند برد [1] از خود اوستا شاید بتوان استخراج کرد که دیو بمنزلهٔ فروهر مجرمین است چه در وندیداد فرگرد ۸ فقره ۳۱ از گناهکاران صحبت کرده گوید «کسی که پس از مرگش بدیو معنوی مُبدّل میگردد» چنانکه از معنی لفظي فروشی برمیآید این قوه بمعني حافظ ونگهبان میباشد نه آنکه فقط انسانرا چنین پاسبان و فرشته ایست بلکه در کلیّه مخلوقات اهورامزدا این قوّه موجود است هر یک از اجسام سماوي وآتش وآب و گیاه و جانوران سودمند را فروهر مخصوصی است حتیٰ خود اهورامزدا و امشاسپندان و ایزدان را فروهری است در وندیداد فرگرد ۱۹ فقره ۱۴ اهورامزدا بزرتشت میگوید «فروهر مرا که اهورا هستم بیاری بخوان» فروهر اهورامزدا بزرگتر و بهتر و زیباتر و پایدارتر و باهوش تر و رساتر و مقدس تر نامیده شده است

---

[1] رجوع شود به Justi, Handbuch der zend sprache بکلمهٔ فروشی

دومی از این قواء دئنا 𐬛𐬀𐬉𐬥𐬁 daēnā در پهلوی و فارسي دین گوئیم دین در همه جای اوستا بمعني کیش و آئین نیست بلکه غالباً بمعنی وجدان و حسّ روحانی و ایزدی انسان است در خودگاتها بسا باین معنی استعمال گردیده است [۱] این قوّه ایزدی مستقّل است از جسم فنا پذیر و آن را آغاز و انجامی نیست این قوّه را آفریدگار در باطن انسان بودیعه گذاشت تا همواره او را از نیکی و بدي عملش آگاه سازد آنچه نیك است میستاید و آنچه زشت است مذّمت میکند اثر عمل این قوّه منوط باین است که انسان باین آواز باطنی گوش فرا دهد تمجید و توبیخ آن را بشنود اگر انسان آواز دین و یا وجدان را نشنید و مرتکب بجرمی گردید از آن گناه دامن قدس این قوّه ایزدي آلوده و ناپاك نگردد مگر آنکه از معصیت و جرم افسرده و اندوهگین گشته بآسمان عروج میکند از مرگ و زوال نیز خللی بجنبه جاودانی آن نمیرسد پس از درگذشتن انسان دین را در جهان دیگر بروان او نفوذ و تسلّطی است درسر پل چنود دین بصورت دختر زیبا و درخشانی بروان مرد پاک و پارسا رو کند و بدو گوید پندارنیك و گفتار نیك وکردار نیک تو مرا بیا فرید منم پیکر اعمال نیک تو منم صورت خدا پرستي و پرهیز گاري تو همچنین بروان مرد گنه‌گار بصورت زن پتیاره و زشتی در آمده اعمال ناصواب اورا از هیکل منفور و ناموزون خویش در پیش چشم او مجسم میسازد [۲]

سومی از این قواء بئوذ 𐬠𐬀𐬊𐬜𐬀 Baodha در پهلوی بوذ و اکنون بوي گویند و آن قوّه درّاکه و فهم انسانی است موظف است که حافظه و هوش و قوه مميّزه را اداره کنند تا آنکه هر یک تکلیف خود بجاي آورده بدن را خدمت نمایند بنظر میرسد که بوی با بدن بوجود آمده اما پس از مرگ فاني نمیشود با روان پیوسته بجهان دیگر میشتابد چه بسا در اوستا مي بینیم که

---

[۱] رجوع کنید بگاتها ترجه نگارنده به یسنا ۳۳ قطعه ۱۳

[۲] رجوع شود به‌ها دُخت نسك (فرگرد ۲ فقرات ۱—۱٤) و ویشتاسپ یشت فرگرد ۸ فقرات ٥٦ — ٦٠ زند اوستای دارمستتر جلد دوم و رجوع شود به اردای ویرافنامه فصل ٤ و ۱۷

است «فروهر را کار آن است که طعامی و چیزی که خورند نصیب بوی دهد و هر ثقیل و ثقله است بیرون اندازد و جزم کند» [۱] بورنوف Burnouf نیز همین معنی را گرفته آن را قوهٔ نموّ و ترقی دادن دانسته است [۲] دارمستتر بعلمای پیش تأسی نموده فروشی را بمعنی پروریدن و غذا دادن تصور کرده است [۳] شلوتمان Schlottmann آن را از ریشه وخش vakhš که بمعنی روئیدن و بالیدن است دانسته و پس از آن از لغت وچ vač که بمعنی واژه و سخن گفتن است مشتق میداند [٤] اوپرت Oppert اسم فرورتي را که در کتیبه بیستون آمده است بمعنی غذا دهنده گرفته است [۵] بنظر اشپیگل Spiegel میرسد که فروشی مرکّب باشد از حرف فرَ fra که بمعنی پیش و مقدّم است و از ریشه وش vash که ممکن است بجای کلمه vakhš بمعني بالیدن استعمال شده باشد [٦]

گیگر Geiger مینویسد که جزء دومي فروشی از ریشه وَرِذ varĕđ 𐬬𐬀𐬭𐬆𐬜 که بمعنی بالیدن و نموّ کردن و روئیدن و ترقی نمودن است میباشد [۷] از این معنی سنّتی گذشته دسته دیگري از علما فروشی را بمعنی گرویدن و ایمان آوردن و یا بمعنی حمایت نمودن و محافظت کردن گرفته اند یوستی Justi میگوید که فعل ور var برای گرویدن بدین مزدیسنا استعمال شده است فراورتی fraoreti یعني ایمان و اعتقاد و فرورَتَ fravareta یعنی معتقد و متدین در خطوط میخي هخامنشیان نیز var بمعنی اعتقاد کردن است و با وروس vērus لاتینی و وار wahr المانی و ورَ wēra روسی نسبتی دارد فقط این کلمه قدری در اوستا تغییر یافته فروشی شد و از برای فرشته محافظ نیکان تخصیص یافته است فروشی قوّه ما به الامتیاز دینداران است از این جهت است که از برای غیر دینداران فروشی

---

[۱] Spiegel, Die Traditionnelle Literatur der Parsen Wien 1860 S. 172.

[۲] Burnouf Commentaire sur le Yaçna p. 271

[۳] Darmesteter, Le zend Avesta Vol. II p. 502.

[٤] Schlottmann. Commentar zu Hiob S. 91, 147

[۵] Oppert, Insc. des Achèmendes p. 105.

[٦] Spiegel, Eranische Alterthumskunde Zweiter Band S. 91.

[۷] Geiger, Handbuch der Avestasprache Erlangen 1879

و معروف شده و حتی اسم خاص خانواده ای گردیده است در فارسی فرور و و معمول تر آن فرورد میباشد فروردین که اسم عید ملی ایران و اسم نخستین ماه سال است از همین کلمه است بزودی از آن صحبت خواهیم داشت بنا بشواهد تاریخی از دیر زمانی در ایران باین کلمه آشنا بوده اند و باندازه ای معمولی و متداول بوده که در جزو اسامي خاص قدیم غالباً بآن برمیخوریم هرودت مینویسد که پدر دیاکو سر سلسله پادشاهان ماد که در سال ۷۱۳ پیش از مسیح در مغرب ایران بنای سلطنت گذاشت موسوم بوده به فراورِتس Phraortes و پسر دیاکو که دومین پادشاه سلسله ماد بشمار است نیز چنین موسوم بود [۱]

جغرافی نویس و مورّخ یونانی قرن دوم میلادی پوزانیاس Pausanias نیز از فراورتس دومین پادشاه ماد اسم میبرد [۲] یکی از مُدّعیان تاج و تخت داریوش بزرگ موسوم بوده به فرورتی شاهنشاه در کتیبه میخی بیستون از او اسم برده گوید "اورا در ۲۵ ماه ادُوْکَنیشَ Adukaniša (مطابق پائیز سال ۵۲۱ پیش از مسیح) شکست دادم» [۳] گذشته از این چند فقره باز در تاریخ ایران قدیم باسم فرورتی برمیخوریم ولی بذکر چند فقرهٔ فوق که دلیل قدمت و مشهور بودن این کلمه است در تاریخ اکتفاء میکنیم

مستشرقین را در سر معنی فروشی اختلاف است در سنّت مزدیسنان این کلمه را از ریشه ای که شبیه بلغت ورذ vardh سانسکریت است دانسته اند و بمعنی گواراندن و پروریدن گرفته اند نیریوسنگ دستور معروف سنجان که در اواسط قرن یازدهم میلادی میزیست در ترجمه سانسکریت یسنا فروشی را بکلمه سانسکریت ورذی vṛddhi ترجمه کرده است بنابر این فروشي روح یا قوّه و یا فرشته ایست که بگواراندن غذا موظف است در ادّبیات متأخّر نیز همین معني از فروهر اراده شده است چنانکه در صد در بندهش عین عبارت فارسی آن این

---

[۱] Herodotos 1,96 & 1,102.

[۲] Pausanias 4, 24, 2.

[۳] Die Keilinschriften des Achämeniden von Weissbach Leipzig 1911 § 31 & 32

مکرراً و مفصّلاً در اوستا از فروهر سخن رفته ولی باز از برای فهم پاره ای از مطالب آن از شرح و توضیحاتی بی نیاز نیستم اینك گوئیم در آئین مزدیسنا بسه طبقه از فرشتگان اعتقاد دارند نخست امشاسپندان که بتدریج عدد آنان بهفت قرار گرفته و شرحش درمقاله امشاسپندان (ص۶۹—۹۶) گذشت دوم ایزدان که تعیین عدد آنها غیر ممکن است چه در خورشید یشت فقره اول از صد ها و هزار ایزدان مینوی سخن رفته است ولی مشهورترین ایزدان همانهائی هستند که در دو سیروزهٔ کوچك و بزرگ از آنان اسم برده شده و بهر یك پاسبانی یک روز از سی روز ماه سپرده شده است و برخی از یشتها بآنان تعلق دارد یا عیدی باسم یکی از آنان است گذشته از این ایزدان مشهور در طی یشتها بیک دسته از ایزدان دیگری برمیخوریم که هر یک را تا باندازهٔ که ممکن بود در یاد داشتها و حواشی شرح دادیم طبقه سوم که موضوع مقاله ماست عبارت است از فروهران عدد آنها باندازهٔ عدد مخلوقات اهورامزدا ست بنابر این حد و حصری درآنها نمیتوان قائل شد شاید درجائی که مورّخ یونانی دیوژنس لرتوس Diogenes Lærtus (در قرن سوم پیش از مسیح میزیست) مینویسد که باعتقاد ایرانیان تمام آسمان پر از فرشتگان است همین فروهرها مقصود باشد

در گاتها بکلمه فروهر بر نمیخوریم چنانکه کلمه امشاسپند نیز در این قسمت از اوستا دیده نمیشود اما در هفت ها که پس از گاتها قدیمترین قسمت کتاب مقدس و از جزو ادّبیات گاسا نیك شمرده میشود در یك جا فروشي 𐬟𐬭𐬀𐬎𐬀𐬴𐬌 (فروهر) ذکر شده است در فقره سوم از یسناي ۳۷ (هفت ها) گوید «ما اهورامزدا و فروهرهای مردان و زنان نیک رامیستائیم»

اشتقاق کلمه فروهر

پس از دانستن این مقدمهٔ به‌بینیم فروهر چیست و معني لفظی آن کدام است این کلمه در اوستا فروشی و در فرس هخامنشي فرورتی و در پهلوی فَرَوَهرْ میباشد امروز در ادّبیات زرتشتیان فروهر گویند و در این سالهای اخیر بهمین شکل در تمام ایران مصطلح

فروهر

فروهر یکی از
ارواح جاودانی
انسان است

فروهر یکی از قوای باطنی انسان است که پیش از بدنیا آمدن او وجود داشته و پس از مرگ او دگرباره بعالم بالا از همانجائی که فرود آمده صعود کرده پایدار بماند نه آنکه فقط انسان دارای فروهری است بلکه کلیّه موجودات اهورامزدا دارای چنین قوه ایست که از طرف آفریدگار برای نگهبانی آنها بسوی زمین فرستاده شده است فنا و زوال جهان مادی را در این قوّه جاویدانی ایزدی که در باطن مخلوقات مانند موهبت آسمانی بودیعه گذاشته شده راهی نیست جرم و خطای بندگان نیز در طی زندگانی دامن پاک اورا آلوده نتواند نمود بهمان پاکی و تقدس ازلی خویش پس از انفصال روح از بدن بسوي بارگاه قدس پرواز نموده در ساحت پروردگار بسر برد

فروهر از خصایص مزدیسنا و از ارکان مهمّ این دین کهن است کلیّه مستشرقین در این زمینه مباحثات مفصل نموده مقالات و جزوات بسیار مفید راجع بآن نوشته اند در سراسر اوستا یسنا و ویسپرد و وندیداد ویشت و و خورده اوستا و در کلیّه کتب مذهبی پهلوی و پازند مفصلاً از فروهر سخن رفته است گذشته از آنکه در همه جاي کتاب مقدس مزدیسنان از فروهر صحبت میشود بلند ترین یشتهای اوستا که یشت سیزدهم باشد مختص بآن و موسوم است به فروردین یشت و بعلاوه یسناهای ۲۳ و ۲۶ نیز بفروهر اختصاص دارد در جزو خورده اوستا دعائی نسبتةً متأخر نامزد است به همازور فروردیگان در قسمت اولی این دعا بفروهر زرتشت و نخستین پیروان او و سایر نامداران دین مزدیسنا درود فرستاده میشود در قسمت دوم از برای همه بطور عموم تندرستی و خوشی و بخشایش ایزدی تمنّا میشود سر چشمه اطلاعات ما راجع بفروهر همان یشت سیزدهم و یسناهاي ۲۳ و ۲۶ است در قطعات دیگری که از فروهر ذکری شده بمطالبی برنمیخوریم که بیرون از مندرجات فروردین یشت و یسناهاي مذکور باشد هرچند که

۳۶ اگر هم تو ای رشن پاک در بهشت پاکان در فروغ در (آنجائی که) تمام خوشیها مهیا ست باشي ما ترا بیاری میخوانیم .... [۱] ⁂

۳۷ اگر هم تو ای رشن پاک در گرزمان درخشان (عرش) باشی ما ترا بیاری میخوانیم .... [۱] ⁂

۳۸ یتا اهو . . . . .

درود میفرستم برشن راست ترین و ارشتاد فزایندهٔ جهان و پرورانندهٔ جهان و کلام راستین الهام شده و فزایندهٔ جهان

اشم وهو . . . .

اهمائی رئسچه . . . . [۲] ⁂

---

[۱] تمام فقرات ۵ — ۸ همین یشت تکرار میشود

[۲] رجوع کنید بفقره ۳۳ از هرمزد یشت

٣٦ [illegible]
[illegible]
[illegible] ... [illegible]

٣٧ [illegible]
[illegible] ... [illegible]

([illegible]) [illegible]

٣٨ [illegible] (٢) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (١)
[illegible] ...... [illegible] ...... [illegible] ...... [illegible]
...... [illegible] ...... [illegible]

٢٦ اگر هم تو اي رشن پاك در (فلك) ستارهٔ ونند مزدا آفریده باشي ما ترا بیاری میخوانیم .... [١] ⁂

٢٧ اگر هم تو ای رشن پاك در (فلك) ستارهٔ تشتر درخشان و با شكوه باشي ما ترا بیاری میخوانیم ..... [١] ⁂

٢٨ اگر هم تو ای رشن پاك در (فلك) ستاره هفتو رنگ باشی ما ترا بیاری میخوانیم .... [١] ⁂

٢٩ اگر هم تو ای رشن پاك در (فلك) ستارگان حامل نطفهٔ آبها باشي ما ترا بیاری میخوانیم .... [١] ⁂

٣٠ اگر هم تو ای رشن پاك در (فلك) ستارگان حامل نطفهٔ زمین باشی ما ترا بیاری میخوانیم .... [١] ⁂

٣١ اگر هم تو ای رشن پاك در (فلك) ستارگان گیاهها باشی ما ترا بیاری میخوانیم .... [١] ⁂

٣٢ اگر هم تو ای رشن پاك در (فلك) ستارگاني كه متعلق بخرد مقدس است باشی ما ترا بیاري میخوانیم .... [١] ⁂

٣٣ اگر هم تو ای رشن پاك در (فلك) ماه حامل نطفهٔ ستور باشي ما ترا بیاری میخوانیم . . [١] ⁂

٣٤ اگر هم تو ای رشن پاک در (فلک) خورشید تیز اسب باشی ما ترا بیاری میخوانیم .... [١] ⁂

٣٥ اگر هم تو ای رشن پاک در جوّ جاودانی فروغ بی پایان (ایران) باشی ما ترا بیاری میخوانیم .... [١] ⁂

---

[١] تمام فقرات ٥ — ٨ از همین یشت تکرار میشود

٢٦ [illegible]
[illegible]

٢٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]

٢٨ [illegible]
[illegible]

٢٩ [illegible]
[illegible]

٣٠ [illegible]
[illegible]

٣١ [illegible]
[illegible]

٣٢ [illegible]
[illegible]

٣٣ [illegible]
[illegible]

٣٤ [illegible]
[illegible]

٣٥ [illegible]
[illegible]

۲۱ اگر هم تو ای رشن پاك در مرکز این زمین باشي ما ترا بیاری میخوانیم . . . . [۱] ⁂

۲۲ اگر هم تو ای رشن پاك در هر جائی از جاهای این زمین باشی ما ترا بیاری میخوانیم . . . . [۱] ⁂

۳۲ اگر هم تو ای رشن پاك در بالای هرُبرز درخشان کثیرالسلسله باشی در آن جائی که نه شب است و نه تاریکی نه باد سرد است نه گرم نه ناخوشی بسیار مُهلک نه کثافت دیو آفریده و آن هربرزی که از آن مه برنخیزد ما ترا بیاری میخوانیم . . . [۱] ⁂

۲٤ اگر هم تو ای رشن پاك در بالای کوه در همه جا ستودهٔ و زرین هکر باشي آنجائی که بارتفاع هزار قد آدم اردویسور ناهید برای من سرازیر میشود ما ترا بیاری میخوانیم . . . . [۱] ⁂

۲۵ اگر هم تو ای رشن پاك در بالای قلّه کوه هرابتی درآنجائی که گرداگرد آن ستارگان و ماه و خورشید من دور میزنند باشی ما ترا بیاری میخوانیم . . . . [۱] ⁂

درختي که بقول اوستا محل آشیانه سیمرغ است در کتب پهلوی نیز مکرراً یاد شده است این درخت که در اوستا ویسپوبیش 𐬬𐬍𐬯𐬞𐬋.𐬠𐬌𐬱 خوانده شده درفصل ۱۸ از بندهش در فقره ۹ کلمه مذکور چنین معنی گردیده است (هماك بزشك) یعنی پزشك و دارو و درمان همه چیز ویسپوبیش اوستا یا هماك بزشك پهلوی صفت درخت مذکور است اسم خود آن درخت در کتب پهلوی هرویسپ تخمك ضبط شده است یعنی درخت کلیه تخمهای گیاه و رستنی بندهش در فصل ۹ مینویسد «درخت هرویسپ تخمك درمیان اقیانوس فراخکرت روئیده است درکنار درخت گوکرن (رجوع کنید بصفحه ٦٥ و ۱۰۱ همین کتاب) دانه هائي که از این درخت فرومیریزد فرشته باران تشتر برگرفته با باران فرومیبارد» بواسطه مندرجات مینوخرد در فصل ٦۲ فقرات ۳۷-٤۲ مسئلهٔ روشن تر میشود از این قرار «آشیانه سین مرو (سیمرغ) در بالای درخت هرویسپ تخمه که جد بیش (ضدّ گزند) خوانندش میباشد هر وقت که سیمرغ از روی آن برمیخیزد هزار شاخه از آن میروید و هر وقت که بروی آن فرودمی آید هزار شاخه از آن شکسته تخمهای آنها پاشیده و پراکنده میگردد مرغ دیگري موسوم به چمروش تخمهائي که از هرویسپ تخمه فروریخته گرد آوری نموده بجائي میبرد که از آنجا تشتر آب برمیگیرد انواع و اقسام تخمها بواسطه وي با باران فرومیریزد (و گیاههای گوناگون) میروید»

[۱] تمام فقرات ٥ — ۸ از همین یشت تکرار میشود

۲۱ [illegible]
[illegible]

۲۲ [illegible]
[illegible]

۲۳ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۲۴ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۲۵ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

تخمهای کلیّه گیاهها نهاده شده است ما ترا بیاری میخوانیم [1] . . . [2] ⁂

۱۸ اگر هم توای رشن پاك درسر چشمهٔ رنگها باشی ماترا بیاری میخوانیم . . . . [2] ⁂

۱۹ اگرهم تو ای رشن پاک در دهنهٔ رنگها باشی ماترا بیاري میخوانیم . . . . [2] ⁂

۲۰ اگر هم تو اي رشن پاك در آخر (حدود) این زمین باشی ما ترا بیاری میخوانیم . . . . [2] ⁂

---

[1] سیمرغ در اوستا سَئِنَ 𐬯𐬀𐬉𐬥𐬀 آمده است در پهلوی سین مرو گویند یعنی مرغ سین گذشته از فقرهٔ مندرج در فوق در فقره ٤١ از بهرام یشت نیز باین مرغ برمیخوریم (مرغو سَئِنَ 𐬨𐬆𐬭𐬆𐬖𐬋 𐬯𐬀𐬉𐬥𐬀) مستشرقین این کلمه را بشاهین و عقاب ترجمه کرده اند لغت سیمرغ فارسی همان سَئِنَ اوستا ست که از آن یك مرغ بسیار بزرگ شکاری اراده شده است در فرهنگهاي فارسی و در اشعار متقدمین بسا سیرنگ بجاي سیمرغ آمده است جزخیالی ندیدم از رخ تو جز حکایت ندیدم از سیرنگ (خیالی فرهنگ سروری) در شاهنامه داستان سیمرغ که در بالای کوه البرز زال را پرورش داده بزرگ کرد و بعدها وی را تعلیم داده که چگونه پسرش رستم میتواند باسفند یار روئین تن غلبه کند مشهور است در کتاب رزمی ما آشیانه سیمرغ در بالای کوه البرز است

> یکی کوه بُد نامش البرز کوه بخورشید نزدیك و دور از گروه
> بدانجای سیمرغ را لانه بود که آنخانه از خلق بیگانه بود

ولی در اوستا چنانکه ملاحظهٔ میشود آشیانه آن در بالاي درختی است که درمیان اقیانوس فراخکرت برپاست در کتب پهلوي نیز چنین مندرج است از یك فرد شعر فردوسی که در فرهنگ انجمن آرا ضبط است و نگارنده خود در شاهنامه ندیده ام برمیآید که سیمرغ بادریا نیز سروکاری داشته است از آنجا یکه باز گشتن نمود که نزدیك دریای سیرنگ بود در اوستا نیز سَئِنَ اسم اشخاص میباشد در فقره ۹۷ از فروردین یشت آمده است « سَئِنَ نخستین کسی است که با صد نفر پیرو بروی این زمین بسر برد » این سَئِنَ همان است که بقول دینکرد صد سال پس از ظهور دین زرتشت متوّلد گشته و دویست سال پس از آن در گذشت در فقره ۱۲۶ از یشت مذکور نیز از یك خانوادهٔ سَئِنَ یاد شده است در فرهنگهای فارسی سیمرغ نیزاسم حکیم و دانائي بوده شاید سَئِنَ پارسا و دانائي که در فقره ۹۷ فروردین یشت مندرج است مأخذ دومین معنی سیمرغ فرهنگها باشد اسم خاص سیندخت که در شاهنامه آمده از سَئِنَ اوستا ست و او زن مهراب پادشاه کابل و مادر رودابه بوده است بپرسید سیندخت مهراب را ز خوشاب بگشود عنّاب را

[2] تمام فقرات ۵ — ۸ از همین یشت تکرار میشود

ࡔࡅࡁࡄࡀ࡞ ࡃࡌࡀࡓࡀ࡞ ࡃࡀࡁࡀࡄࡀࡕࡀ࡞ ࡒࡀࡃࡌࡀࡉࡀ࡞ ࡌࡀࡋࡊࡀ࡞
ࡆࡃࡉࡒࡀ࡞ ࡆࡀࡊࡉࡀ ࡅࡍࡄࡉࡓࡀ... ࡌࡔ࡞ ࡅࡄ࡞

١٨ ࡔࡀࡌࡉࡔ ࡔࡀࡌࡉࡔ࡞ ࡀࡍࡀ࡞ ࡀࡁࡄࡀࡕࡀࡉ࡞ ࡀࡋࡄࡀࡉ࡞ ࡃࡄࡀ࡞ ࡀࡁࡓࡀ-
ࡔࡀࡌ࡞ ࡀࡋࡍࡀࡓࡀ࡞ ࡆࡀࡊࡉࡀ ࡅࡍࡄࡉࡓࡀ... ࡌࡔ࡞ ࡅࡄ࡞

١٩ ࡔࡀࡌࡉࡔ ࡔࡀࡌࡉࡔ࡞ ࡀࡍࡀ࡞ ࡀࡁࡄࡀࡕࡀࡉ࡞ ࡀࡋࡄࡀࡉ࡞ ࡃࡄࡀ࡞ ࡃࡀࡓࡀࡌࡀࡍ࡞
ࡀࡋࡍࡀࡓࡀ࡞ ࡆࡀࡊࡉࡀ ࡅࡍࡄࡉࡓࡀ... ࡌࡔ࡞ ࡅࡄ࡞

٢٠ ࡔࡀࡌࡉࡔ ࡔࡀࡌࡉࡔ࡞ ࡀࡍࡀ࡞ ࡀࡁࡄࡀࡕࡀࡉ࡞ ࡀࡋࡄࡀࡉ࡞ ࡃࡄࡀ࡞ ࡀࡁࡀࡓࡀࡅࡀࡓ࡞
ࡀࡍࡊࡍࡀࡓ࡞ ࡅࡆࡉࡅࡉ࡞ ࡆࡀࡊࡉࡀ ࡅࡍࡄࡉࡓࡀ... ࡌࡔ࡞ ࡅࡄ࡞

۱۵ اگر هم توای رشن پاك در این کشور درخشان خوانیرس باشی ما ترا بیاری میخوانیم [۱] ... ⁂

۱۶ اگرهم تو ای رشن پاك تو در دریای فراخکرت باشی ما ترا بیاری میخوانیم [۱] ... ⁂

۱۷ اگر هم توای رشن پاک در بالای آن درخت سیمرغ که در وسط دریای فراخکرت برپاست آن (درختی که) دارای داروهای نیك و داروهای مؤثر است و آن را ویسپوبیش (همه را درمان بخش) خوانند و در آن

مندرج است سودابه نامادري سیاوخش وی را بمعاشقه با خویش مُتهم ساخت و پدرش کیکاوس را از وی بدگمان نمود کیکاوس از پسرش خواست که درمیان کوه آتشی که از هیزم افروخته بودند رفته بیگناهی خود را ثابت کند

زهر دو سخن چون براین گونه گشت   بر آتش بباید یکي را گذشت
چنین است سوگند چرخ بلند   که بر بیگناهان نیاید گزند

. سیاوش حکم پدر پذیرفته سواره باحضور سران و بزرگان و سپهبدان درمیان آتش رفت و پس از چندی سالم و خندان بیرون آمد

چو بخشایش پاك یزدان بود   دم آتش و باد یکسان بود
چو از کوه آتش بهامون گذشت   خروشیدن آمد ز شهر و ز دشت

فخرالدین اسعد استرا بادی گرگانی سراینده داستان ویس و رامین که بقول خودش داستان مذکور را از یك کتاب پهلوی ترجمه کرده است مینویسد (شاه موبد از زنش ویسه بدگمان شده وي را دوستدار برادرش رامین پنداشت برای رفع سوء ظن خویش و تهمت دیگران از ویسه خواست که در حضور بزرگان شهر درمیان آتش برود

وز آتشگاه لختی آتش آورد   بمیدان آتشی چون کوه برکرد
بسی از صندل وعودش خورش داد   بکافور و بمشکش پرورش داد

ویسه شکوه کنان گوید   مرا گوید که برآتش گذرکن   جهان را از تن پاکت خبر کن
بدان تا کهتر و مهتر بدانند   کجا در ویس و رامین بدگمانند)

پس از این مقدمه گوئیم در فقرات ۳ — ۷ از رشن یشت اسامی برخی از ورهای معمولی محفوظ مانده است مثل ور آتش ور برسم ور کف دست سرشار یا بقول دارمستتر مایع سرشار ور روغن ور شیرهٔ گیاه این ورها بچه ترتیب بعمل می آمده نمیدانیم شاید ور روغن جزوور گرم بوده که روغن داغ روی عضوي میریختهٔ اند وور شیره گیاه عصاره نباتات سمی بوده که بخورد همیتکاران (مدّعیان) میداده اند مقصود از ذکر این ورها در فقرات فوق این است اهورامزدا به پیغمبرش میگوید که مردمان باید در موقع چنین امتحانات سخت و در هنگام این گونه محاکمات خطر ناك نجات خود را در ذکر کلام مقدس دانند و بخداوند متوجه شوند و بفرشته عدل و انصاف رشن متوسّل گردند تارستگاری و پیروزی و سرافرازی نصیب آنان شود

[۱] تمام فقرات ۵ — ۸ از همین یشت تکرار میشود

١٥ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]… [illegible] [illegible]

١٦ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]… [illegible] [illegible]

١٧ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] —

۸ اکر تو رنجیده خاطر نباشی بهتر (انسان را بمقصد) رسانی بهتر ضربت فرود آوری و بهتر دزد و راهزن را نابود سازي . . .
[۱] ∴
. . . .

۹ اگر هم تو ای رشن پاك در کشو آرِزهی [۲] باشي ما ترا بیاري میخوانیم [۳] . . . ∴

۱۰ اگر هم تو ای رشن پاك در کشور سَوَهي باشی ما ترا بیاری میخوانیم [۳] . . . ∴

۱۱ اگر هم تو ای رشن پاك در کشور فرَدَذَفشو باشی ما ترا بیاری میخوانیم [۳] . . . ∴

۱۲ اگر هم تو اي رشن پاك در کشور ویدَذَفشو باشی ما ترا بیاری میخوانیم [۳] . . . ∴

۱۳ اگر هم تو ای رشن پاك در کشور و اوروَ برِشتی باشي ما ترا بیاری میخوانیم [۳] . . . ∴

۱٤ اگر هم توای رشن پاك در کشور واوروَ جرِشتی باشی ما ترا بیاری میخوانیم [۳] . . . ∴

ودیگر یا اُورُو خوران ظاهراً در این قسم از ور طرفین بایستی چیزی بخورند شاید زهر که نظر باثر سم حقا نیت یکی از آنان ثابت میشده است در دادستان دینیك در فصل ۳۷ وفقره ۷٤ باین قسم از ور اشاره شده است چنانکه وست West احتمال میدهد در فقره مذکور زهر استعمال کردن مدّعیان (همپتکاران) مقصود میباشد

در سنت مزدیسنان معروف است و در کتب پهلوی مثل دینکرد و شایست لاشایست و اردای ویرافنامه نیز مندرج است که آذر بد مهراسپند مشهور و بزرگترین دستور عهد شاپور دوم (۳۱۰ — ۳۷۹ میلادی) مرتب سازندهٔ خورده اوستا برای رفع اختلافات منهبی و صحت کتاب مقدس و اثبات حقانیت مزدیسنا امتحان ور داده فلز گداخته بروی سینه اش ریختند و بوی آسیبی نرسید (Livre d' Arda viraf, Traduction par Barthélemy p 143) بقول سوگند نامه (در جزو کتاب روایت دفتر اول ص ٤٦ — ٥٤ بمبئی ۱۹۲۲ میلادي) ۹ من روی گداخته روی سینه آذر بد مهر اسپند ریختند آزمایش روی گداخته معمولاً در روي سینه تصور میشده و آن را ور نیرنگ میگفته اند (ور این جا بمعنی سینه است) شایست لاشایست در فصل ۱۵ فقرات ۱۵ — ۱۷ ور را معنی کرده مینویسد (آزمایش فلز گداخته این است که در روی دل (سینه) بعمل می آید دل باید باندازهٔ پاك و بي آلایش باشد که وقتی فلز گداخته روی آن ریخته شد نسوزد آذربدمهراسپند چنان زیست که وقتی فلز گداخته بروي سینه اش ریختند باین میماند که بروی سینه اش شیر دوشیده باشند اما وقتی فلز بروی سینه زشتکردار و گناهکاري چکیده شد سوخته و خواهد مرد) در ادّبیات ما نیز اثرات این محاکمه قدیم باسم سوگند موجود است از آن جمله است داستان بآتش رفتن سیاوخش که در شاهنامه

---

[۱] در آخر این فقره چندین کلمات خراب شده معنی درستی از آنها مفهوم نمیشود

[۲] از فقره ۹ — ۱۵ از هفت کشور روی زمین اسم برده شده است رجوع کنید بتوضیحات فقره ۱۵ از مهریشت ص ٤۳۱-٤۳۲

[۳] تمام فقرات ۵ — ۸ از همین یشت تکرار میشود

٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]

١٠ [illegible]
[illegible]

١١ [illegible]
[illegible]

١٢ [illegible]
[illegible]

١٣ [illegible]
[illegible]

١٤ [illegible]
[illegible]

٥ ما استغاثه میکنیم ما خواستاریم خوشنود سازیم آن رشن توانا را همچنین دوستی را من باین ور برقرار شده بیاری میخوانم بسوی آتش و برسم بسوی کف دست سرشار بسوی ور روغن و بسوی شیره گیاهها. ⁂

٦ پس بیاری تو خواهد آمد آن رشن بزرگ توانا بسوی این ور برقرار شده بسوی آتش و برسم بسوی کف دست سرشار بسوی ور روغن بسوی شیره گیاهها بهمراهي باد پیروز بهمراهی داموئیش اُوَپمن بهمراهي فرکیانی بهمرامی سود مزدا آفریده ⁂

٧ ای رشن پاك ای راست ترین رشن ای مقدس ترین رشن اي دانا ترین رشن ای رشنی که بهتر از همه تشخیص توانی داد ای رشنی که دور را بهتر از همه توانی دریافت ای رشنی که دور را بهتر از همه توانی دید ای رشنی که گله مند را بهتر از همه بفریاد رسی ای رشنی که دزد را بهتر از همه براندازی ⁂

در فقره ۹ از آفرین گهنبار آمده است (اگر بر کسی سومین جشن سال پتیشهم بگذرد و در راه خدا انفاق نکند هر آینه او درمیان مزدیسنان در روز آزمایش در هنگام طلب حقا نیّت در مقابل ور گرم فرو ماند) چنانکه ملاحظه میکنید در فقره مذکور ور گرم قید شده است گَرمو ورنگهه [illegible] (در شایست لا شایست نیز که ذکرش گذشت بهمین قید برخوردیم لابد ور گرم در مقابل ور سرد بوده است در اوردالي (Ordalie) اروپا نیز هر دو قسم موجود بوده و هر یك دارای چندین شعبات بوده است مثلاً یك قسم از اوردالی گرم این بوده که دستها یا عضو دیگر مدعی و مدعی علیه را داغ نموده می بستند و مهر موم میکردند پس از انقضای مدت معیّن مهر موم را کشوده ملاحظه میکردند زخم هر کدام که زودتر خوب شده ذی حق بود یك قسم از اوردالی سرد این بوده که مدعي و مدعی علیه را در حوض آبی انداخته بایستی سر در آب فروبرند نفس هر کدام که زودتر تنگ شده سر از آب بدر میکرد تقصیر کار بود در تمام قرون وسطی انواع و اقسام اوردالی در اروپا وجود داشته است بعدها کشیش ها برای آنکه از شدّت این محاکمات سخت بکاهند اوردالی صلیب اختراع کردند و آن عبارت بوده از برافراشتن صلیبي و مدعی و مدعی علیه را در زیر آن سر پا نگاهداشتن هر کدام که زودتر خسته شده می نشست محکوم میشد

از کتاب مذکور دینکرد نیز چنین برمیآید که در ایران قدیم چند ین قسم ور معمول بوده است یکي از آنها موسوم بوده گَرمك ور (ورگرم) و دیگر برسمك ور (ور با برسم)

٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

میخوانم بسوي آتش و برسم و بسوی کف دست سرشار بسوی ور روغن و بسوی شیره گیاهها [۱] ⁂

٤ پس من بیاری تو آیم من اهورامزدا بسوی این ور برقرار شده بسوی آتش و برسم بسوی کف دست سرشار بسوی ور روغن بسوی شیره گیاهها بهمراهي باد پیروز بهمراهی داموئیش اُوَپمن بهمراهی فرکیانی بهمراهی سود مزدا آفریده ⁂

---

[۱] فقرات ۳ — ۷ این یشت نامفهوم بنظر میرسد اما پس از دانستن معنی کلمه ور (𐬬𐬀𐬭) که هشت بار در فقرات مذکور تکرار گردیده مطلب روشن شده بی بمقصود خواهیم برد هرچند که جملات مربوط بهم نباشد

کلمه ور در پهلوی بجای لغت اوستائی ورنگهه (𐬬𐬀𐬭𐬆𐬢𐬵) آمده است و آن یك قضاء و حکمی است که درمیان ایرانیان قدیم و اقوام دیگر معمول بوده است در زبان فرانسه اوردالي (ordalie) گویند در سایر زبانهای اروپائ نیز همین لغت با اندك تفاوتي در املاء موجود است

کلمه ورنگهه از ور (𐬬𐬀𐬭) مشتق است که در فرس هخامنشي و اوستا بمعنی برگزیدن و مصمم شدن و باور کردن است کلمه مذکور در پهلوي واور و در فارسی باور شده است بنابر این ورنگهه یعنی امتحان و آزمایش و اثبات حق مشتبه نشود با کلمه دیگر که بهمین املاء بمعنی پوشاندن و پنهان کردن است کلمه ای که در پهلوی به نهفتن ترجمه شده است و نه با کلمه دیگری که باز بهمین املاء (ور 𐬬𐬀𐬭) بمعنی بارور نمودن وآبستن کردن است در طی این مقاله ترکیب پهلوی کلمه را نگهداشته (ور) استعمال میکنیم دینکرد درکتاب هشتمش مینویسد که در سکاتوم نسك یك فصل از آن در خصوص اقسام ورها (ورستان) صحبت میدارد سکاتوم نسك هجدهمین نسك اوستای عهد ساسانیان بوده که امروز در دست نداریم گذشته از فقرات فوق رشن یشت و فقره ۹ از آفرین گهنبار که ذکرش بیاید دیگر بجائ بکلمه ور برنمیخوریم و از اقسام آن بنا بسنّت متأخرین که در کتب پهلوي مندرج است ۳۳ قسم بوده اطلاعی نداریم در کتاب پهلوی شایست لا شایست در فصل ۱۳ (چم گاسانیك) در فقره ۱۷ مینویسد که (شش فقره از یسنای ۳٦ راجع بشش قسم ور گرم میباشد) راست است یسنای مذکور چنانکه ترجمه آن را در جزو هفتن یشت بزرگ در صفحه ۱۱۷ ملاحظه میکنید از آتش صحبت میدارد اما نمی توان گفت که در آن جا ور معمولی مقصود است و در هیچ جای آن هم بکلمه ور برنمیخوریم بي شک در آنجا آزمایش روز واپسین اراده شده است که نیکوکاران از آن شاد و خرم گذشته اما گناهکاران دچار گزندش خواهند شد نظیر این گونه آزمایش در روز واپسین و گداخته شدن فلزات و جاري شدن رودی از آن در سایر ادیان هم موجود است (رجوع کنید به **Altper. Reli. u. Judentum Scheftelowitz S. 206.**)

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

رشن یشت

رشن راست‌ترین و ارشتاد فزایندهٔ جهان و پرورانندهٔ جهان و کلام راستین الهام شده و فزایندهٔ جهان را خوشنود میسازیم ⁂

۱ (زرتشت) مقدس از او پرسید ای اهورامزدای پاك
من بتوی روی آورده ای اهورامزدا باگفتار راستین از تو میپرسم
مرا پاسخ ده تو ای کسی که از آن آگاهی و فریفته نشوی تو ای
خردفریفته نشدنی ای از همه‌چیز آگاه فریفته نشدنی چه حقیقتی در کلام
مقدس آفریده شده آنچه ترقّی دهنده آنچه ممتاز آنچه پرستار آنچه قوی
آنچه ماهر و سرآمد مخلوقات دیگر است ؟ •

۲ آنگاه اهورامزدا گفت براستی من ترا خبر دهم ای اسپنتمان پاك از
این کلام مقدس بسیار فرهمند از آن حقیقتی که در کلام مقدس
آفریده شده آنچه ترقّی دهنده آنچه ممتاز آنچه پرستار آنچه قوی آنچه
ماهر و آنچه سرآمد مخلوقات دیگر است •

۳ و اهورامزدا گفت یك ثلث از برسم را تو باید بطرف راه خورشید
بکسترانی (بکوئی) ما استغاثه میکنیم ماخواستاریم که خوشنود سازیم
من اهورامزدا را همچنین دوستی را من باین ور برقرار شده بیاری

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (٣) [illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]

که او باشد بطرف خود جلب کند گفتیم که در کتب متأخر مزدیسنان وظیفه محاکمه اعمال انسان در روز قیامت برشن برگذار شده غالباً در کتب پهلوی اورا در مباشرت چنین اعمالی ذکر کرده اند در بندهش بزرگ مندرج است «رشن فرشته درستی است اوست که از برای نجات و سعادت جهان خاکی دیوها و زشتکرداران را نابود میسازد و بحساب کردار خوب و بد ارواح میرسد اگر قاضی اي بناحق حکم کرده رشن آن را ندیده باشد آن گاه سروش مقدس زبان شکوه گشوده گوید فضای جهان بمن تنگ گردید زیرا که در آن عدالتی وجود ندارد»

در آئو کمدَئچا در فقرات ۸ و ۹ مندرج است «در صبح روز چهارم پس از مرگ سروش و رشن راست و ایزد باد و اشتاد و مهر و فروهر پاکان و ایزدان مینوی دیگر باستقبال روح پاك مرده می‌شتابند و آن روان جاودانی را باخوشی و آسانی و دلیری از پل چینوات (پل صراط) میگذرانند[1]

در اردای ویرافنامه در فصل ٥ اردای ویراف مقدس میگوید «وقتی که بهمراهی سروش مقدس و آذر ایزد از پل چینوات گذشتم مهر ایزد و رشن و باد ایزد نیك و بهرام ایزد توانا و اشتاد ایزد و فروهر پاکان و فرشتگان دیگر باستقبال من آمدند و بمن درود و آفرین خواندند من خود در آن جا رشن راست را دیدم که ترازوی زرین در دست گرفته اعمال نیك و زشت مردم را میسنجید» مینوخرد در فصل ۲ در فقرات ۱۱٤—۱۲۸ نیز از وظیفه رشن و همراهانش در روز واپسین صحبت داشته گوید «پس از آنکه روح سه روز در بالای سر کالبد مرده پاسبانی نموده در صبح روز چهارم بهمراهی سروش مقدس و بادنیك و بهرام توانا از ستیزه اهریمن و یارانش رهائی یافته از پل چینوات میگذرد آنگاه رشن راست ترازودار اعمال را میسنجد کفه ترازو را بهیچ طرف متمایل نسازد سر موئی خطا نکند نه از برای پاکان و نه از برای ناپاکان نه از برای گدا و نه از برای شاه با همه یکسان رفتار کند خواه توانگر خواه درویش» نگفته نگذریم بقول بندهش نیسترون (نسرین) گل مخصوص رشن است از گیسوی او نسیم مشك آیذ و ززلفک او نسیم نسترون (روذکی)

---

[1] آئو کمدَئچا 𐬀𐬊𐬖𐬆𐬨𐬀𐬛𐬀𐬉𐬗𐬀 یکی از قطعات اوستائي است دارای ۲۸۰ کله است اسم آن از کله ایست که جزوه مذکور با آن شروع میشود

کلمه رشن از رَزْ 𐬭𐬀𐬰 که بمعنی مرتبّ ساختن و نظم دادن است میباشد کلمه مذکور باین معنی در اوستا بسیار استعمال شده از آن جمله است در مهریشت فقره ١٤ لغتَ فارسی آراستن نیز از همین ریشه و بُنیان استِ کلمه دیگر اوستائی رَسْمنْ 𐬭𐬀𐬯𐬨𐬀𐬥 که بمعني میدان جنگ و صف معرکه است باز از همین ریشه است لغت رزم فارسي و رَسْمَنْ اوستائی یکی است در این لغت معني اصلی کلمه را بمناسبت صفوف منظم لشکریان و ردیف مرتبّ جنگاوران منظور داشته اند

گذشته از آنکه رشن از یاران مهر و سروش است یك جهت یکرنگی و اتّحاد هم با ایزد ارشتاد دارد چه بسا با او یکجا خوانده شده چنانکه در یسنا ١ فقره ٧ و یسنا ٢ فقره ٧ در آغاز گفتیم که روز هجدم ماه برشن مختص است در دو سیروزهٔ کوچك و بزرگ هم در فقره هجدم بفرشته موّکل روز هجدهم درود فرستاده شده است در فقرات ٤—٦ از یسنای ١٦ که اسامی سی فرشتگان روز یاد شده روز رشن در فقره ٥ بجای خود مندرج است رشن نیز در ادّبیات فارسی رش بدون نون گفته میشود چنانکه فردوسی گوید

چو هور سپهر آورد روز رش ترا زندگی باد پد رام و خوش

و عنصری نیز گوید در آمد در آن خانهٔ چون بهشت بروز رش از ماه اردیبهشت

مطالبی که از رشن یشت میتوان استخراج نمود این است که این فرشته مخصوصاً برضد دزدان و راهزنان است و وجود او همیشه مایه بیم و هراس آنان است ترس دزدهای متعدّی از فرشته عدل و انصاف بسیار منطقي است دگر آنکه از رشن یشت برمیآید که این فرشته در همه جاست در سراسر هفت کشور روی زمین و در بالاي کوهها و درمیان اقیانوس موجود است از جهان خاکي گذشته عالم بالانیز مثل کرهٔ ستارگان و فلك ماه و خورشید و فضای فروغ بی پایان (اینران) تا بعرش اعظم (گرزمان) از حضور او خالی نیست یعني که در عالم زیرینَ و زبرین جائي نیست که از عدل و انصاف بی نیاز باشد مرد پاکدین باید بواسطه عبادت و اطاعت خویش توّجه این فرشته را در هرجائی

رشن راست

در مقالات مهر و سروش و در یشتهای آنان غالباً از رشن اسم برده دانستیم که این سه فرشته مناسبات مخصوصی باهمدیگر دارند و در اجرای وظایف شان همدیگر را یاری میکنند حتی در مهریشت در فقره ۷۹ دیدیم که مهر و رشن هممنزل هستند یشتهائی که متعلق باین ایزدان است نیز پهلوی همدیگر جای داده شده است همچنین روزهائی از ماه که روز شانزدهم و هفدهم و هجدهم باشد و باسامی آنان نامزد شده در تعاقب همدیگر میآید

درمیان این سه فرشته مهر دارای نخستین مقام و سروش دارای درجهٔ دوم و رشن در مرتبهٔ سوم است در ادبیات متأخر مزدیسنان هر سه بمحاکمهٔ روز جزا گماشته شده اند رشن سومین داور محکمه روز واپسین بشمار رفته است در خود اوستا در جائی صراحةً اشاره باعمال آنان در رستاخیز نشده است هرچند که رشن یکی از ایزدان بزرگ است اما اطلاعات ما در خصوص وی نسبةً کم است از یشت ۱۲ که مخصوص باوست مطالب مهمّی بدست نمی آید بقول بارتولومه از حیث قدمت هم بسایر یشتها نمیرسد در سراسر اوستا (غیر از گاتها) و در کلیّه کتب پهلوی و پازند غالباً باسم رشن برمیخوریم که باو درود فرستاده میشود یا از او استغاثهٔ میکنند رشن در اوستا رشنو 𐬭𐬀𐬱𐬥𐬎 آمده این کلمه صفت است یعنی عادل و دادگر و باین معنی در اوستا بسیار استعمال شده از آن جمله در ویسپرد کردهٔ ۱۶ فقره ۱ گذشته از این رشن اسم خاص فرشتهٔ عدالت است چنانکه درطيّ یشتها مکرراً از او یاد شده از آن جمله در مهریشت فقره ۱۰ و ۱۰۰ و بهرام یشت فقره ۴۷ رزیشته 𐬭𐬀𐬰𐬌𐬱𐬙𐬀 صفت خاص او ست یعني راست تر درست تر و در پهلوي رزیستک گفته اند معمولاً در فارسی این ایزد را باصفتش خوانده رشن راست گوئیم کلمات فارسی رجه و رژه که بمعني صف و ردیف است از ماده رزیشته است [1]

---

[1] جاهائي که در اوستا رشن باصفت رزیشته آمده از این قرار است یسنا ۱ فقره ۷ یسنا ۲ فقره ۷ یسنا ۱۶ فقره ۵ یسنا ۶۵ فقره ۱۲ | یسنا ۷۰ فقره ۳ خردادیشت فقره ۳ سروش یشت فقره ۱۶ | ویسپرد کردهٔ ۷ فقره ۲ ویسپرد کردهٔ ۱۱ فقره ۶ وغیره|

بیامد نیاطوس[1] بارو میان   نشستند بافیلسوفان بخوان
چو خسرو فرود آمد از تخت بار   ابا جامهٔ روم گوهر نگار
خرامید خندان و برخوان نشست   بشد تیز بندوي و برسم بدست
جهاندار بگرفت باژ مهان   بزمزم همی رای زد در نهان
نیاطوس کان دید انداخت نان   ز آشفتگي باز پس شد ز خوان
همیگفت باژو چلیپا بهم   ز قیصر بود برمسیحا ستم

همچنین وقتی که یزدگرد سوم در مرو بآسیا پناه برد خسرو آسیابان نان کشکین زد وی نهاد یزدگرد بوی گفت

بدو گفت شاه آنچه داری بیار   خورش نیز با برسم آید بکار

خسرو رفت پی برسم   ببرسم شتابید و آمد براه   بجائی که بود اندران باژگاه

از او پرسیدند که برسم از برای که میخواهي او در جواب گفت
بدو گفت خسرو که در آسیا   نشست است کند آوری برکیا

. . . .

یکی کهنه خواني نهادمش   برو نان کشکین سزاوار خویش

ببرسم همي باژ خواهد گرفت   سزد گر بمانی از او در شگفت

از تعریف خسرو دانستند که این کس باید یزدگرد باشد اورا بنزد ما هوی سوری بردند آن ناپاک بوی فرمان داد که مهمان خود را بکشد او نیز چنین کرد خنجر بتهیگاه شاهنشاه ناکام یزدان پرست فرو برده وی را از برسم گرفتن و ادای شکر نعمت نان کشکین فارغ ساخت

---

[1] این اسم باید Theodosius = Taïadus باشد
راجع برسوم برسم بکتب ذیل ملاحظه کنید

Haug's Essays p. 397—398.

Sacred Books of the East by West Vol. V p. 284; vol. XVIII, p. 142; vol. XXXII, p. 162—3.

Le zend-Avesta par Darmesteter vol. I p LXXIII

The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees by Jivanji Modi Bombay 1922 p 277—286

و مزرع و از کشت و کار و حاصل زمین که اساس تغذیه انسان و چارپایان است منتقل میگردد در آداب مراسم برسم که آن را در آب زَورْ میگذارند و از رطوبت بآن قوّتی می بخشند بخوبی یاد آور باران و بالیدن رستنی‌ها و آبیاری نمودن محصولات و باور نمودن زمین است چنانکه دارمستتر هم بهمین معنی اشاره کرده است [1] دگر آنکه در تاریخ میخوانیم که در عهد ساسانیان پیش از غذا برسم بدست گرفته دعا میخوانده اند لابد در این موقع شکر نعمت بجای می آورده اند

گذشته از اوستا بواسطه خبری که از استرابون رسیده میدانیم که رسم برسم گرفتن نزد ایرانیان بسیار قدیم است جغرافی دان مذکور راجع بیک آتشکده در کاتپاتوکا (در آسیای صغیر) مینویسد مغها در آنجا آتشی که هرگز خواموش نمیشود نگاهداری میکنند و هر روز در آتشکده تقریباً یک ساعت در مقابل آتش سرود میخوانند و یک بسته چوب در دست میگیرند و پردهٔ تا بپائین چانه آویخته که لبهای آنان را می پوشاند» [2] مقصود از بسته چوب و پرده همان برسم و پنام است

گفتیم که برسم گرفتن پیش از غذا در عهد ساسانیان رسم بوده است مکرراً درشاهنامه باین رسم برمیخوریم از آنجمله است در ضیافت نیاطوس سفیر روم نزد خسرو پرویز وقتی که بندوی یکی از گماشتگان پادشاه پیش از غذا با برسم داخل شده و شاه بذکر باج (باژ) مشغول شد سفیر مذکور برآشفته از سرخوان بر خاست

---

[1] Le Symbolisme de ces opérationsest transparent : le Baresman représente la nature végétable, le zôhr représente les eaux : on met le zôhr en contact idéal avec le Baresman pour pénétrer toute la flore des vertus de l'eau et féconder la terre (Z. A. Vol. 1, p. 397.)

[2] رجوع کنید به Rapp, die Religion u. Sitte der Perser nach den Griechi. u. römi. quellen S. 85.

از آنکه برخی از مستشرقین پنداشته اند که در تورات در کتاب حزقیال باب هشتم فقرات ۱۶—۱۷ به برسم اشاره شده بکلی سهو است بهیچ وجه مناسبتی میان مندرجات فقرات مذکور و برسم ایرانیان در آنجا دیده نمیشود

رجوع کنید به Die altpersische Religion und das Judentum von Scheftelowitz Giessen 1920 S. 5.

وقت مراسم برسمها در روی یک میز سنگی که آن را ارائروُ [illegible] وحالیه اوروشگاه یا تخت آلات یا آلاتگاه گویند در مقابل موبدی که موسوم است به زوت گذاشته میشود

آداب شست و شوئی که از برای برسمها بعمل می آید و قسمتی از آنها که در اورویشگاه و قسمت دیگری که در روي ماهروی میهاند و آب زَورْ و (جیوم) که بآنها ضمیمه میگردد و ادعیهٔ که برآنها خوانده میشود بسیار مفصل است از ذکر جزئیّات باید صرف نظر کنیم

اینک به بینیم که مقصود از برسم چیست مقصود از برسم گرفتن و مدّتی دعا بر آن خواندن همان از برای نعمت نباتات که مایهٔ تغذیه انسان وستوران و زینت طبعیت است سپاس بجای آوردن است برسم را که گفتیم از شاخه های تر درختی است نمونهٔ کلیّه رَستنی ها قرار داده بآن درود میفرستند و شکر نعمت ایزدی ادا میکنند گذشته از آنکه کلمه برسم که گفتیم از بَرِزْ 𐬠𐬀𐬭𐬆𐬰 بمعنی بالیدن و نموّ کردن مشتق و خود دلیل است که از برسم نمونهٔ کلیه نباتات اراده شده است دلایل دیگری هم داریم که از بکار بردن برسم همان شکر نعمت مقصود میباشد در فقرات ۱۷ و ۱۸ از فرگرد ۱۹ وندیداد چنین آمده است « زرتشت از اهورامزدا پرسید اي آفریدگار چگونه ستایش تو بجاي آورم اهورامزدا در پاسخ گفت ای اسپنتمان زرتشت تو باید بنزدیك گیاه از زمین روئیده روی و چنین گوئی درود بتو ای گیاه زیبای توانای خوب روئیده تو ای نیك مزدا آفریده ای گیاه مقدس » پس از این فوراً در فقره ۱۹ که ذکرش در صفحه اول همین مقاله گذشته آمده است مردان پاک باید در دست چپ برسمی . . . »[1] همچنین در همین فقره ذکر کردیم که برسم باید ببلندی یک گاو آهن و بپهنای یک جو باشد قهراً خیال انسان در این فقره از ذکر گاو آهن و جو بشخم و شیار زمین

---

[1] بعینه همین دستور را براي شکر نعمت که در فقرات ۱۷ — ۱۹ فرگرد ۱۹ وندیداد مندرج است زرتشت بنوبت خویش بکي گشتاسب داده است رجوع کنید بگشتاسب یشت فرگرد ۳ فقرات ۲۱ — ۲۳

یو 𐬫𐬀𐬎𐬎𐬀 باشد گرفته نثار کنند و باهورامزدا و امشاسپندان نماز آورند . . . »
کلمات مذکور در پهلوی چنین تفسیر شده است: اِش دراج جوک پهنا یعنی بدراز ای یک خیش و بپنهای یک جو خیش که در فارسی بمعنی گاو آهن است وشعراء نیز استعمال کرده اند با کلمه اوستائی ائشَ یکی است اما کلمه یوَ در اوستا بخصوصه معنی جو فارسی را ندارد بلکه بمعنی گندم و مطلق حبوبات و غلّه است در اوستا از عدد این برسمها نیز سخن رفته در سروش یشت سر شب (یسنا ۵۷) فقره ٦ آمده است «سروش نخستین کسی است که برسم بگسترد سه تای و پنج تای و هفت تای و نه تای تا ببلندی زانو و تا بوسط پاها . . . » حالیّه عدد برسمها در مراسم فرق میکند در مراسم وندیداد و ویسپرد سی و پنج تای و در مراسم یسنا بیست و سه تای و در باج پنج تای بکار میبرند کمترین عدد آن در نیرنگستان سه تای معین شده است معمولاً اعدادی میان پنج و سی و سه (۵—۳۳) ذکر شده است بنا بمندرجات اوستا مراسم برسم در خود کتاب مقدس بسیار قدیم تصور شده چه در فقره ۷ از رام یشت آمده است که «هوشنگ پیشدادی از برای وایو (فرشته هوا) در روی تخت زرین و بستر زرین بنزدیک برسم گسترده نثار آورد» گذشته از جاهائی که نشان دادیم در فقرات دیگر هم در تمام جزوات اوستا و کتب پهلوي کم و بیش از برسم سخن رفته است براي اختصار بنشان دادن برخی از مواضع اکتفاء کرده میگذریم [1] یسناي دوم که در نماز زَورْ و برسم است در نسخ خطی قدیم برسم یشت نامیده شده است در هنگام مراسم با بندی که از برگ خرما بافته شده برسمها را بهمدیگر مي بندند بعینه همانطوری که هر زرتشتی بند معروف کشتی را سه بار بدور کمر می‌بندد این بند برسم نیز کشتی نامیده میشود یا بلغت اوستائی ائیوینگهن 𐬀𐬌𐬡𐬌𐬌𐬃𐬢𐬵𐬀𐬥𐬀 که بمعنی همیان و کمربند است در

---

[1] رجوع کنید به تشتر یشت فقره ۵۷ و مهریشت فقرات ۸۸ و ۱۳۷ ورشن یشت فقره ۳ و فروردین یشت فقره ۲۷ و رام یشت فقرات ۲ و ۵۵ وارت یشت فقره ٦۱ و فرگرد ۱۸ وندیداد فقرات ۱—۳ وغیره و به کتب پهلوی دینکرد کتاب ۸ باب ٤٤ فقره ٦۵ بهمن یشت فصل ۲ فقرات ۳٦ و ۵۷ و ۵۸ فصل ۳ فقرات ۲۹ و ۳۷ و شایست لا شایست فصل ۲ فقره ۱۸ فصل ۳ فقرات ۱۰ و ۱۱ و ۲۰ و ۳۲ و ۳۳ فصل ۱٤ فقره ۲ وغیره

برسم

پرستندهٔ آتش زردهشت همیرفت باباژو برسم بمشت (فردوسی)

زوْر و هوم و برسم از خصایص مزدیسنا و در مراسم دینی عمده اسباب ستایش است در این آئین از زورْ و هوم صحبت داشتیم اینک در خصوص برسم گوئیم

این کلمه در اوستا بَرِسْمنْ 𐬠𐬀𐬭𐬆𐬯𐬨𐬀𐬥 آمده و از کلمه بَرِزْ 𐬠𐬀𐬭𐬆𐬰 که بمعنی بالیدن و نموّ کردن است مشتق شده است و در سانسکریت برْه barh میباشد آن عبارت است از شاخه های بریده درختی که هر یک از آنها را در فارسي تای و در پهلوی تاک گویند در اوستا معیّن نگردیده که این شاخه ها از چه درختی باید باشد همینقدر در یسنا ۲۵ فقره ۳ آمده اُوروَرَمْ برِسْمنیمْ 𐬎𐬭𐬎𐬎𐬀𐬭𐬀𐬨 𐬠𐬀𐬭𐬆𐬯𐬨𐬀𐬥𐬌𐬨 یعنی برسم درخت یا گیاه از این عبارت و از فقرات دیگر اوستا معلوم میشود که برسم باید ار جنس اُوروا 𐬎𐬭𐬎𐬎𐬀𐬭𐬀 یعني نباتات باشد در کتاب پهلوی شایست لا شایست در فصل ۱٤ فقره ۲ نیز معیّن نشده که برسم از کدام درخت باید چیده شود فقط بذکر آنکه آن باید از درخت پاکیزهٔ باشد اکتفاء گردیده است ولی در کتب متأخرین قید شده که برسم باید ازدرخت انار چیده شود این شاخه ها یا تای ها باشست و شو و آداب و ادعیه مخصوصی با کارد مخصوصی که آن را برسمچین گویند بریده میشود مدّتهاست که بجای برسمهای نباتي برسمهای فلزی که از برنج و یا نقره ساخته میشود بکار میبرند این تای های فلزی باریک به بلندی نه بند انگشت و بقطر یک هشتم بند انگشت است در جائی که این برسمها گذاشته میشود موسوم است به برسمدان یا ماهروی برای آنکه قسمت بالائی آن که دو انتهای برسمها را نگاه میدارد بشکل تیغه ماه است در خود اوستا درازا و پنهای برسم نیز معیّن شده است در فرگرد ۱۹ وندیداد فقره ۱۹ آمده است « مردان پاک باید در دست چپ برسمن که ببلندی یک آئشَ 𐬁𐬌𐬱𐬀 و به پهنای یک

آن فتح کنندهٔ و پیروزگر مقدس را و برتري پیروزی بخشنده سروش پاک
و ایزد ارشتی را (ما میستائیم) ⁂

۳۳ تمام خانه هائی که در حمایت سروش است ما میستائیم در آن (خانه هائی که)
سروش مقدس محبوب و عزیز خوب پذیرفته شود و مرد پاکدین
با پندارهای نیك سرشار با گفتارهای نیک سرشار با کردار های
نیک سرشار [۱]
برای فروغ وفرش برای نیرو وپیروزیش . . . . [۲]
یتا اهو . . . . [۳] ⁂

---

[۱] این فقره بعینه مثل فقره ۲۰ از سروش یشت ها دُخت میباشد

[۲] مثل فقره ۸ از سروش یشت هادُخت

[۳] رجوع کنید بفقره ۳۳ از هرمزد یشت

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۳۳ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]
[illegible]

[illegible] (۲) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (۱) [illegible]

[illegible]
[illegible]

۲۸ بهمه کسانی که آنها (اسبها) از پی تعاقب کرده خواهند رسید (اما بخود) آنها که از پی تعاقب شوند نتوانند رسید بآن اسبهائی که سروش نیک مقدس را میکشند با دو اسلحه اش [1] اگر هم (دشمن) در مشرق هند باشد او (سروش) اورا گرفتار کند اگر هم او در غرب باشد اورا براندازد ∴

برای فروغ و فرش برای نیرو و پیروزیش . . . . [2] ∴

(کردهٔ ۱۲)

۲۹ سروش پارسای خوش اندام پیروزمند جهان آرای مقدس و سرور راستی را میستائیم کسي که قامت برافراشته کمربند بمیان بسته برای پاسبانی آفرینش مزدا ایستاده است ∴

۳۰ کسي که سه بار در هر روز و در هر شب باین کشور درخشان خوانیرس آمده اسلحه ای با تیغه تیز و قوی ضربت براي فرق دیوها بدست دارد ○

۳۱ برای برانداختن اهریمن نابکار برای برانداختن دیو خشم اسلحهٔ خونین آزنده برای برانداختن دیوهای مازندان برای برانداختن همه دیوها

برای فروغ و فرش براي نیرو و پیروزیش . . . . [2] ∴

(کردهٔ ۱۳)

۳۲ سروش پارسای خوش اندام پیروزمند جهان آرای مقدس و سرور راستی را میستائیم این جا و جاي دیگر این جا و در سراسر روی زمین ما میستائیم همه پیروزیهاي پیروزگر سروش پاک دلیر فرمانبردار یل نیرومند جنگاور قوی بازوان را که دیوها را سربکوبد (پیروزیهای)

---

[1] معلوم نیست که از دو اسلحه مقصود چیست

[2] مثل فقره ۸ از سروش یشت هادُخت

٢٨ [illegible]

[illegible]

([illegible] ١٢)

٢٩ [illegible]

٣٠ [illegible]

٣١ [illegible]

([illegible] ١٣)

٣٢ [illegible]

۲۴ بشود که تو در هردوجهان ای سروش مقدس زیبا بالا برای هر دو جهان بما پناه خویش بخشی برای این جهان خاکی و آن (جهان) مینوی در مقابل تبه‌کار ناپاك در مقابل خشم ناپاك در مقابل لشکریان ناپاکان که درفش خونین برافرازند در مقابل حملات دیو خشم از آن (حملات) دیوخشم نابکار که بهمراهی ویذاتو [1] دیو آفریده برانگیخته شود ⁂

۲۵ بشود که تو ای سروش مقدس زیبا بالا بمرکبهای ما قوّت و بابدان ما صحّت بخشی که ما دشمنان را از دور کشف توانیم نمود هماوردان را رانده و دشمنان بد اندیش کینور را بیك ضربت شکست دهیم

برای فروغ و فرش برای نیرو و پیروزیش . . . [2] ⁂

(کردهٔ ۱۱)

۲۶ سروش پارسای خوش اندام پیروزمند جهان آرای مقدس و سرور راستی را میستائیم کسی را که چهار اسب سفید فروغ افشان هوشیار بدون سایه در جوّ هوا میکشند سمهای آنها که (از جنس) شاخ است با زر پوشیده است ⁂

۲۷ تندتر از اسبها تندتر از بادها تندتر از بارانها تندتر از ابرها تندتر از یك جفت مرغ در پرواز تندتر از یك جفت تیر خوب از چله رها شده ⁂

---

[1] ویذاتو دیو مرگ است رجوع کنید بفقره ۹۳ از مهر یشت و توضیحات آن

[2] مثل فقره ۸ از سروش یشت هادُخت

٢٤ [illegible]

٢٥ [illegible]

[illegible]

([illegible] ١١)

٢٦ [illegible]

٢٧ [illegible]

۲۱ کسی که (دعای) اهونِ وئیریه پیروزمند ترین سلاح اوست و یسنای
هفت ها و فشوشو مَنترَ و سراسر یسنو ـکرِتي[۱]
برای فروغ و فرش برای نیرو و پیروزیش . . . [۲] ꙳

(کردهٔ ۱۰)

۲۲ سروش پارسای خوش اندام پیروزمند جهان آرای مقدس و سرور راستی را میستائیم از قوّت و پیروزی و فرزانگی و دانش اوست که امشاسپندان بهفت کشور محیط زمین فرود آمدند کسی که آموزگار دین است ꙳

۲۳ با قدرت کامل او بسوی جهان مادی روی آورد

باین دین اعتراف نمود اهورامزداي پاك همچنین وهمن همچنین اردیبهشت همچنین شهریور همچنین سپندارمذ همچنین خرداد همچنین امرداد همچنین الهام اهورا همچنین کیش اهورا ꙳

---

[۱] اَهوُنَ وئیریه همان یتا اهو است که در سر فقرات ۱۴ و ۱۵ و ۱۸ نیز دیده میشود جای اصلی آن در یسنای ۲۷ در فقره ۱۳ میباشد در خصوص یسنای هفت ها رجوع کنید بصفحه ۱۱۰—۱۱۱

فشوشومَنترَ 𐬟𐬱𐬎𐬱𐬋-𐬨𐬄𐬚𐬭𐬀 دعائي است از برای توفیق و ترّقی مکرراً در اوستا از آن اسم برده شده است از آن جمله در ویسپرد کردهٔ ۱ فقره ۸ و ویسپرد کرده ۲ فقره ۱۰ و در جزو دعاهای معروف بشمار رفته است در فقره ۳۳ از یسنای ۵۹ آمده است «ما نماز فشوشو مَنْترَ را که متعلق به هادخت است بجای می آوریم»

از این فقره معلوم میشود که فشوشو مَنْترَ بهادخت نسك که نسک بیستمین عهد ساسانیان را تشکیل میداده متعلق بوده است در پهلوی آن را فشوش مانسر ها ُتختیک گویند یسنا ۵۸ باسم فشو شو مَنْترَ معروف است کتاب شایست لاشایست در فصل ۱۳ (چم گاسانیك) در فقره ۴۹ آن را جزو ادبیات گاتها (گاسانیك) شمرده است

از یسنو ـکرِتي 𐬫𐬀𐬯𐬥𐬋-𐬐𐬆𐬭𐬆𐬙𐬌𐬨 دعای معروف ینگهه‌هاتام مقصود میباشد جای آن در یسنای ۲۷ فقره ۱۵ است

[۲] مثل فقره ۸ از سروش یشت هادخت

٢١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ١٠)

٢٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٢٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

(کردهٔ ۷)

۱۴—۱۷ سروش پارساي خوش اندام پیروزمند جهان آرا و سرور راستی را میستائیم کسی که شکست دهنده (مرد) آلوده بگناه کیّذ است . . . .[1] ∴

(کردهٔ ۸)

۱۸ سروش پارسای خوش اندام پیروزمند جهان آراي مقدس و سرور راستی را میستائیم کسی که از برای اوهوم مفرّح درمان بخش و سرور زیبا با چشمهای زرد رنگ در بالاي بلند ترین قلّه هربرز فدیه آورد ∴

۱۹ کسی که خوش کلام و سخنان پناه دهنده گو و بموقع سخن گو است کسی که ازهر قسم علم آگاه و بکلام مقدس بي برده دارای آن است
برای فروغ و فرش برای نیرو و پیروزیش . . . .[2] ∴

(کردهٔ ۹)

۲۰ سروش پارسای خوش اندام پیروزمند جهان آرای مقدس و سرور راستی را میستائیم کسی که خانه صدستون پیروزمندش در بالای بلندترین قلّه هربُرز ساخته شده است داخل آن با روشنائی خود و خارج آن با ستارگان آراسته است ∴

---

[1] از فقره ۱۴ تا خود فقره ۱۷ بعینه مثل فقرات ۱۰—۱۳ از سروش یشت هادخت میباشد

[2] مثل فقره ۸ از سروش یشت هادخت

([illegible] ۷)

۱۴-۱۷ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] *

([illegible] ۸)

۱۸ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۹ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ۹)

۲۰ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

---

* از فقره ۱۴ تا خود فقره ۱۷ بعینه مثل فقرات ۱۰ — ۱۳ از سروش یشت هادخت میباشد

۹ کسی که از برای مرد فقیر و از برای زن فقیر پس از غروب آفتاب یك خانه محکمی بنا میکند [1] کسي که با یك اسلحهٔ مهلک زخم خونین بدیو خشم وارد آورد و اورا سرکوبان براند چنان که یک قوی یک ضعیف را (میراند)

برای فروغ و فرش برای نیرو و پیروزیش . . . [2] ∴

(کردهٔ ٥)

۱۰ سروش پارسای خوش اندام پیروزمند جهان آرای مقدس و سرور راستی را میستائیم آن دلیر چستِ زورمندِ جسورِ قوی بلند بالا را ∴

۱۱ کسی که از تمام جنگها پیروز بانجمن امشاسپندان مراجعت کند

برای فروغ و فرش برای نیرو وپیروزیش . . . [2] ∴

(کردهٔ ٦)

۱۲ سروش پارساي خوش اندام پیروزمند جهان آراي مقدس و سرور راستی را میستائیم در میان جوانان (ازقوی‌ترین جوانها دلیرترین جوانها کوشاترین جوانهاچست ترین جوانها) بیشتر از او باید بهراس بود [3] ∴

۱۳ بسیار دور از این خانه بسیار دور از این ده بسیار دور از این ناحیه بسیار دور از این ایالت رانده شود احتیاج زشت و سیلاب از آن خانه ای که سروش مقدس پیروزگر و مرد پاکدین با پندار نیک سرشار و گفتار نیک سرشار و کردار نیک سرشار خوشنود گشته خوب پذیرفته شده باشند

برای فروغ وفرش برای نیرو و پیروزیش . . [2] ∴

---

[1] یعنی که در شب درهنگام آسایش سروش نگهبان بیچارگان و بینوایان است که آنان هم مانند توانگراني که در زیر پناه خانه‌های خویش آرام دارند در تحت حمایت سروش از نعمت آسایش برخور باشند

[2] مثل فقره ۸ از سروش یشت هادخت

[3] از کلمه جوان ([illegible] یوَنْ) دلیر ویل اراده شده است

٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ٥)

١٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]

١١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ٦)

١٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٣ سروش پاك را میستائیم سرور بزرگ اهورامزدا را میستائیم کسی که در . . . . [١]

(کردهٔ ٢)

٤ سروش پارسای خوش اندام پیروزمند . . . [٢] ⁂

٥ نخستین کسی که برسم بگسترد سه شاخه و پنج شاخه و هفت شاخه و نه شاخه تا (ببلندی) زانو تا وسط پا برای ستایش و نیایش و خوشنودی و ثنای امشاسپندان [٣]
برای فروغ و فرش برای نیرو و پیروزیش . . . [٤] ⁂

(کردهٔ ٣)

٦ سروش پارسای خوش اندام پیروزمند . . . [٢] ⁂

٧ نخستین کسی که پنج گاتهای اسپنتمان زرتشت پاك را ابیات شعر و قطعات را با تفسیر و پاسخ بسرود [٥] برای ستایش و نیایش و خوشنودی و ثنای امشاسپندان
برای فروغ و فرش برای نیرو و پیروزیش . . . [٤] ⁂

(کردهٔ ٤)

٨ سروش پارسای خوش اندام پیروزمند . . . [٢] ⁂

---

[١] مثل فقرهٔ ٩ از سروش یشت هادخت

[٢] مثل فقره ١ از همین یشت

[٣] رجوع کنید بمقاله برسم بعد از این یشت

[٤] مثل فقره ٨ سروش یشت هادخت

[٥] یك فرد شعر در اوستا افسمن 𐬀𐬟𐬯𐬨𐬀𐬥 و یك قطعه وَچَسْ تشتی 𐬬𐬀𐬗𐬀𐬯𐬙𐬀𐬱𐬙𐬌 و تفسیر آزَنتی 𐬀𐬰𐬀𐬌𐬥𐬙𐬌 آمده است

٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ٢)

٤ [illegible]
٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ٣)

٦ [illegible]
٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ٤)

٨ [illegible]

سروش یشت سرشب (یسنا ۵۷)

در یشت گذشته عنوان (سروش یشت هادخت) اشتباهاً (سروش هادخت یشت) چاپ شده است معلوم است که ترکیب اولی درست است

در مقالهٔ سروش گفتیم که یسنای ۵۷ نیز سروش یشت سه شبه نامیده میشود این اشتباه از دارمستتر است بجاست که آن را برای امتیاز از سروش یشت هادخت (سروش یشت سرشب) بنامیم این یشت در تفسیر پهلوی هم این طور نامیده شده است راست است که یشت مذکور چنانکه ذکر کردیم در سه شب اولی پس از وفات کسی سروده میشود اما آن را سرشب نامیده اند برای آنکه در تمام سال در هر شب آن را پیش از بخواب رفتن میخوانند رجوع کنید به Zand-i Khūrtak Avistak edited by Dhabar Bombay 1927 p. 24.

سروش مقدس دلیر فرمانبردار اسلحهٔ قوی آزندهٔ اهورائی را خوشنود میسازیم

(کردهٔ ۱)

۱ سروش پارسای خوش اندام پیروزمند جهان آرای مقدس وسرور راستی را میستائیم نخستین کسی که درمیان آفریدگان مزدا در مقابل برسم گسترده نماز مزدا بجای آورد نماز امشاسپندان بجای آورد بنگهبان و آفریدگاری که همهٔ موجودات را بیافرید نماز آورد ∘∘

۲ برای فروغ و فرش برای نیرو و پیروزیش . . . . [۱]

---

[۱] مثل فقره ۸ از سروش یشت هادخت

[illegible]

[illegible]

[illegible] (٣) ∴

[illegible]

([illegible] ١)

١ [illegible]

٢ [illegible]

پیکر ارشتاد فزایندهٔ جهان و پرورندهٔ جهان و سود رسانندهٔ جهان
را میستائیم
پیکر اشی نیک را میستائیم پیکر چیستی نیک را میستائیم
پیکر چیستای درست ترین را میستائیم ⁂

۲۲ پیکر همه ایزدان را میستائیم پیکر کلام مقدس را میستائیم
پیکر داتَ (قانون) ضدّ دیوها را میستائیم پیکر سنّت کهن را میستائیم
پیکر امشاسپندان را میستائیم پیکر سوشیانسهای خود ما مقدّسین جنس
دوپارا میستائیم
پیکر سراسر آفرینش پاک را میستائیم
برای فروغ و فرش برای نیرو و پیروزیش . . .[۱] ⁂

۲۳ یتا اهو . . . . . .
درود میفرستم بسروش مقدس دلیر فرمانبردار اسلحه قوی آزندهٔ اهورائی
اشم وهو . . . . .
اهمائی رئسچه . . . .[۲] ⁂

---

[۱] مثل فقرات ۸-۹ از همین یشت
[۲] رجوع کنید بفقره ۳۳ از هرمزد یشت

[illegible] 𐬫𐬀𐬰𐬀𐬨𐬀𐬌𐬛𐬈.
[illegible] 𐬫𐬀𐬰𐬀𐬨𐬀𐬌𐬛𐬈. [illegible]
[illegible] 𐬫𐬀𐬰𐬀𐬨𐬀𐬌𐬛𐬈. [illegible]
[illegible] 𐬫𐬀𐬰𐬀𐬨𐬀𐬌𐬛𐬈.

٢٢ [illegible] 𐬫𐬀𐬰𐬀𐬨𐬀𐬌𐬛𐬈.
[illegible] 𐬫𐬀𐬰𐬀𐬨𐬀𐬌𐬛𐬈.
[illegible] 𐬫𐬀𐬰𐬀𐬨𐬀𐬌𐬛𐬈.
[illegible] 𐬫𐬀𐬰𐬀𐬨𐬀𐬌𐬛𐬈.
[illegible] 𐬫𐬀𐬰𐬀𐬨𐬀𐬌𐬛𐬈.
[illegible]
[illegible] 𐬫𐬀𐬰𐬀𐬨𐬀𐬌𐬛𐬈. [illegible]
[illegible] 𐬫𐬀𐬰𐬀𐬨𐬀𐬌𐬛𐬈. :·

[illegible] 𐬫𐬀𐬰𐬀𐬨𐬀𐬌𐬛𐬈. ⁘

([illegible])
[illegible]

٢٣ 𐬫𐬀𐬚𐬁 𐬀𐬵𐬏 𐬬𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬋 (٢) :· [illegible]
[illegible]
[illegible] :·
𐬀𐬱𐬆𐬨 𐬬𐬊𐬵𐬏 (١) :·

[illegible]
[illegible] 𐬀𐬱𐬆𐬨 𐬬𐬊𐬵𐬏. ⁘

یاران کلیّه آفرینش پاك را
برای فروغ و فرش برای نیرو پیروزیش . . . . . [۱] ؞

(کردهٔ ۵)

۱۸ یتا اهو . . . . . [۲]

سروش پارسای خوش اندام پیروزمند جهان آرای مقدس و سرور راستی را میستائیم مانند نخستین وآخرین و وسطي و پیشین (ستاینده) با نخستین و آخرین و وسطی و پیشین نثار ؞

۱۹ ما میستائیم همهٔ (پیروزیهاي) سروش پاك دلیر فرمانبردار یل نیرومند جنگاور قوی بازوان را که دیوها راسر بکوبد (پیروزیهاي) آن فتح کنندهٔ و پیروزگر مقدّس را و برتری پیروزی بخشندهٔ سروش پاک و ایزد اَرْشتی را ؞

۲۰ تمام خانهائی که در حمایت سروش است ما میستائیم درآن (خانهائی که) سروش مقدس محبوب وعزیز خوب پذیرفته شود و مرد پاکدین با پندارهای نیك سرشار با گفتار های نیک سرشار باکردارهاي نیک سرشار [۳] ؞

۲۱ پیکر سروش پاک را میستائیم پیکر رشن راست را میستائیم
پیکر مهر دارندهٔ دشتهای فراخ را میستائیم
پیکر (ایزد) باد مقدس را میستائیم پیکر دین نیک مزدیسنا را میستائیم

---

[۱] مثل فقرات ۸ و ۹ از همین یشت

[۲] تا آخر دعای یتا اهو مثل آغاز فقره ۱٤

[۳] این فقره از فقره ۳۳ از یسنای ۵۷ برداشته شده است

[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ٥)

١٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٢٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٢١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۶ یاران سروش پاك را یاران رشن راست را یاران مهر دارندهٔ
دشتهاي فراخ را یاران (ایزد) باد مقدس را یاران دین نیك مزدیسنا را
یاران ارشتاد فزایندهٔ جهان و پروردندهٔ جهان و سود رسانندهٔ جهان را
یاران اشي نیك را یاران چیستي نیك را یاران چیستاي
راست ترین را •

۱۷ یاران همه ایزدان را یاران کلام مقدس را یاران داتَ (قانون) ضدّ
دیوها را یاران سنّت کهن را یاران امشاسپندان را
یاران سوشیانسهاي ما مقدسین جنس دوپارا [1]

---

[1] در این جا بیك دسته از فرشتگان مزدیسنا برمیخوریم که از برخی از آنان مفصلاً و برخی دیگر مختصراً صحبت داشتیم از رشن ایزد در مقاله بعد سخن خواهد رفت در فقره ۲۱ از همین یشت نیز اسامی تمام این فرشتگان تکرار شده است اینك در خصوص فرشتگاني که تاکنون صحبت نداشتیم مختصراً چند کلمه گفته میگذریم ارشتات 𐬀𐬭𐬱𐬙𐬁𐬙 که الحال اشتاد گوئیم و محافظت روز ۲۶ هر ماه سپرده باو ست فرشته درستی و راستی است در مهر یشت فقره ۱۳۹ باو برخوردیم و در فقره ۱۸ از فروردین یشت هم باو خواهیم رسید گذشته از این فقرات غالباً اسم او در اوستا تکرار شده است از آن جمله در یسنا ۱ فقره ۷ و یسنا ۲ فقره ۷ و یسنا ۱۶ فقره ٦ وغیره غالباً با صفت فزاینده جهان و پرورانده گیتی آمده است ارشتی 𐬀𐬭𐬱𐬙𐬌 ترکیب دیگری است از ارشتات هر دو فرشته مؤنث تصور شده اند در فقره ۳۳ از یسنا ۵۷ باین ترکیب اخیر بر میخوریم چون فقره مذکور بعینه بسروش یشت نقل داده شده فقره ۱۸ آن را تشکیل میدهد بنابراین اسم ارشتی نیز در فقره بعد هم دیده میشود

ارشتی نیز بهمین املاء بمعنی نیزه است

چیستا 𐬗𐬌𐬯𐬙𐬁 فرشته علم و معرفت است در توضیحات فقره ۱۲٦ از مهر یشت از آن صحبت داشتیم چیستی 𐬗𐬌𐬯𐬙𐬌 ترکیب دیگری است از چیستا هر دو فرشته مؤنث تصور شده اند در یسنا ۱ فقره ١٤ و وندیداد ۱۹ فقره ۳۹ وغیره باو بر میخوریم در ترجه پهلوی فرزانك شده است گذشته از آنکه از چیستا و چیستی فرشته اراده شده بسا در کتاب مقدس بمعنی دانش و علم استعمال گردیده است اسم جوان ترین دختر زرتشت پورو چیستا 𐬞𐬀𐬊𐬎𐬭𐬎𐬗𐬌𐬯𐬙𐬁 از همین کله ترکیب یافته بمعنی بسیار دانا و پرُدان میباشد

کلام مقدس درمتن مَنْترَ 𐬨𐬄𐬚𐬭𐬀 میباشد غالباً در اوستا آمده و بمعنی گفتار ایزدي است در این جا بمعنی فرشته استعمال شده است

داتَ 𐬛𐬁𐬙𐬀 که بمعنی قانون است غالباً در اوستا استعمال شده از همین کلمه است داد و دادگر وندیداد که جزوی از اوستاست بمعنی قانون بضدّ دیو میباشد در فرس هخامنشی نیز دات بمعنی قانون است در فقره فوق بنظر میرسد که از آن فرشته قانون یا عدل و انصاف اراده شده باشد سُنّت کُهن اوپین 𐬎𐬞𐬀𐬉𐬥𐬀 در فقرات ۱۳ از یسنای ۱ و ۲ و در فقره ۵ از یسنای ۷۱ نیز آمده است بجای ترادیسیو traditio لاتنني میباشد سوشیانس 𐬯𐬀𐬊𐬱𐬌𐬌𐬀𐬧𐬙 موعود مزدیسنان سه تن شمرده شده هریك بنوبت خویش در آخرالزمان ظهور خواهد کرد رجوع کنید برسالهٔ سوشیانس تألیف نگارنده

١٦ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]

١٧ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

۱۳ او از دیوها هراسان و ترسان فرار نکند تمام دیوها بناچار از او هراسیده روی بگریز نهند ترس بآنان چیره گشته بطرف ظلمت بشتابند [۱]
برای فروغ و فرش برای نیرو و پیروزیش . . . . [۲] ⁂

(کردهٔ ۳)

۱۴ یتا اهو . . . «مانند بهترین سرور (زرتشت) بهترین داور است کسی که برطبق قانون مقدّس اعمال جهانی منش نیک را بسوی مزدا آورد و شهریاری را که بمنزلهٔ نگهبان بیچارگان قرار داده شد بسوی اهورا آورد »

سروش پارسای خوش اندام پیروزمند جهان آرای مقدس و سرور راستی را میستائیم کسی که پاسبان قرار داد و معاهدهٔ دروغ (مشرك) و مقدسترین (موحّد) است امشاسپندان در هفت کشور محیط زمین بسوی او فرود آمدند کسی که آموزگار دین است (خود) اهورا مزدای پاك باو دین بیاموخت
برای فروغ و فرش برای نیرو و پیروزیش . . . . [۲] ⁂

(کردهٔ ٤)

۱۵ یتا اهو . . . . [۳]
سروش پارسای خوش اندام . . [٤]
کسی که اهورا مزدای پاك اورا در همشکنندهٔ دیو خشم سلاح خونین دارندهٔ قرارداد صلح و فتح را ما میستائیم که جنگ و ستیزه را در همشکند ⁂

---

[۱] از فقره ۱۰ تاخود فقره ۱۳ بدون کم و زیاد از فقرات ۱۵ — ۱۸ یسنا ۵۷ میباشد
[۲] مثل فقرات ۸ — ۹ از همین یشت
[۳] تا آخر دعای یتا اهو که در آغاز فقره ۱٤ معنی شده است
[٤] مثل فقره ۱

١٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ٣)

١٤ [illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ٤)

١٥ [illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۹ سروش پاك را میستائیم سرورِ بزرگ اهورامزدا را میستائیم کسی که در تقدس سر آمد و در تقدس بالا دست است تمام تعلیمات زرتشت را میستائیم تمام اعمال نیک را میستائیم (آنچه) بجای آورده شده (و آنچه بعدها) بجای آورده خواهد شد

ینگهه‌ها تام . . . ∴ [۱]

(کردهٔ ۲)

۱۰ سروش پارسای خوش اندام پیروزمند جهان‌آرای مقدس و سرور راستی را میستائیم . . . . . . [۲]

کسي که شکست دهنده (مرد) آلوده بگناه کیّذَ است
کسي که شکست دهنده (زن) آلوده بگناه کائیذیه است [۳]
کسی که زنندهٔ دیو دروغ بسیار قوی تباه سازنده زندگانی میباشد
کسی که پاسبان و نگهبان سعادت کلیّه نوع بشر است ∴

۱۱ کسی هرگز بخواب نرفته هوشیار آفرینش مزدا را پاسباني میکند
کسی که هرگز بخواب نرفتهٔ هوشیار آفرینش مزدا را نگهبانی میکند
کسي که سراسر جهان را پس از فرو رفتن خورشید باسلاح آخته حفظ میکُند ∴

۱۲ کسي که از آن زمان که آن دو گوهر آن خرد مقدس و آن (خرد) خبیث خلقت (خوب و زشت) پدید آوردند بخواب نرفته و آنچه را که متعلق براستی است پاسبانی نموده تمام روزها و شبها را با دیوهاي مازندران میجنگد ∴

---

[۱] فقرات ۸ و ۹ در انجام سه کردهٔ دیگر همین یشت تکرار میشود
[۲] مثل فقره ۱
[۳] کَیّذَ [illegible] اسم جرمی است رجوع کنید بتوضیحات فقره ۲ از مهر یشت

٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ٢)

١٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٥ یا در موقعی از مواقع یا در بیم و هراسی از محکمهٔ قضاء هرگز نه در این روز و نه در این شب و بوسیلهٔ هیچ تجسّسّی دیدگان دروغ پرست غضبناك خشمگین او را کشف نتواند کرد خصومت رهزنانی که گله و رمه می‌ربایند با هیچ وسیلهٔ باو نرسد ∴

٦ ای زرتشت این کلام مُنزل را وقتی که راهزنی نزدیک شود یا دسته ای از دزدان یا گروهی از دیوها بآواز بلند بخوان آنگاه دروغگویان دروغ پرست کینور و جادوان که جادوئی بکار برند و پریها که باعمال پری پردازند بهراس افتاده روی بگریز نهند
(دیوها منقاد بقهقرا رفته پنهان شوند دیو پرستان منقاد و دهان بسته شوند همچنین سرکشان)[1] ∴

٧ مانند سگ چوپان (که گرداگرد گله میگردد) ما پیرامون سروش پارسا آن پیروزمند مقدس میگردیم این چنین ما سروش پاك آن پیروزمند مقدس را با پندار نیک و گفتار نیک و کردار نیک میستائیم ∴

٨ برای فروغ و فرش برای نیرو و پیروزیش براي ستایشش (نسبت) بایزدان من اورا با نماز بلند و بازوَر میستایم آن سروش پاك را و اشی[2] بزرگ نیک و بزرگ را و نریوسنگ[3] زیبا بالا را بشود که سروش پاك پیروزمند برای یاری ما آید ∴

---

[1] معنی جملاتي که درمیان ابروان گذاشته شده تقریبی است

[2] اشی 𐬀𐬴𐬌𐬱 در پهلوي و فارسی ارت و ارد گویند فرشته ثروت و توانگری است شت هفدهم که نامزد است به ارت یشت مختص باوست روز ۲۵ ماه در تحت نگهباني او قرار اده شده است

[3] نریوسنگ (𐬥𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬊.𐬯𐬀𐬢𐬵𐬀 نئیریوسنگهه) فرشته ایست که بخدمت پیغامبری گماشته ده پیك اهورامزداست در یسنا ۱۷ فقره ۱۱ نیز اسم یك قسم آتشی است در مقاله آذر از آن صحبت خواهیم داشت از همین کلمه است اسم خاص نرسی

٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] :·

٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] :·

٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] :·

٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] :·

۲ این است (آنچه) بهتر مرد دروغ پرست و زن دروغ پرست و دشمن را باز تواند داشت این است (آنچه) بهتر چشمها و گوشها و دستها و زانوها و دهن مرد دروغ پرست و زن دروغ پرست را بسته نابودشان سازد (بو.ژه) نیایش نیک که نفریبد و آزار نرساند رشادت گرد و دلیری مانند جوشنی دیو دروغ را بهتر از همه باز دارد [1] ⁂

۳ سروش مقدس است که بهتر از همه بیچارگان را در پناه گیرد آن پیروزمندی که بهتر از همه دیو دروغ را براندازد مرد پارسائي که بیشتر حمد و ثنا بزبان آورد در پیروزی پیروزمندترین است کلام مقدس دیوهای غیر مرئی دروغ را بهتر از همه براند (دعای) اهونَ وئیریه پیروزمندترین کلام است [2] سخن راست در سرانجام پیروزمندترین است دین مزدیسنا درمیان همه چیزهای خوب و همه چیزهائی که از راستی برخاسته است بهتر قابل اعتماد است همچنین آئین زرتشت ⁂

٤ ای زرتشت کسی که این کلام مُنزل را چه مرد و چه زن با اندیشه پارسا با گفتار پارسا با کردار پارسا بیان کند در مقابل آب بزرگی یا خطر بزرگی یا در شب تاریک مه آلود یا در هنگام گذشتن از رود قابل کشتی رانی یا در تقاطع راهها یا در انجمن مردان پاك یا در مجمع دروغگویان دیو پرست •

---

[1] شاید از جملهٔ اخیر چنین مقصود باشد که ستایش مانند مرد دلیری ومثل جوشنی دیو دروغ را میراند

[2] اهون وئیریه همان دعای معروف یتااهو میباشد برای معنی آن رجوع کنید بفقره ١٤ همین یشت

٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] .:.

٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] .:.

٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] .:.

سروش هادُخت یشت

سروش مقدس دلیر فرمانبردار [1] اسلحهٔ قوی آزندهٔ اهورائی را خوشنود میسازیم

(کردهٔ ۱)

۱ سروش پارسای خوش اندام پیروزمند جهان آرای مقدس و سرور راستی را میستائیم نیایش نیك (و) بهترین نیایش جهان ای زرتشت [2] •

---

[1] کلمه فرمانبردار بجای صفت تنو مَنْترَ یعنی کسی که تنش کلام مقدس است میباشد در پهلوی تن فرمان گفته اند در طی مقاله سروش ذکر آن گذشت

[2] دو جمله اخیر مربوط بما قبل بنظر نمیرسد ولی مقصود معلوم است میگوید نیایش و ستایش در جهان بهترین چیزهاست معنی مذکور از فقرات بعد بخوبی روشن میشود

در قسمت اولي در تأثير ادعيه و نمازهاست كه خود سروش مظهر كليّه ستايشها و نيايشهاست

در سه كردهٔ اخير از قدرت و پيروزی سروش سخن رفته است

گذشته از اين دو يشت دعائی نيز در خورده اوستا باسم سروش باج موجود است كه نسبةً متأخر ولی متضمّن برخی از قطعات قديم اوستاست از آن قبيل قطعهٔ ۱٦ از يسنای ٤٤ (باستثناي جمله اول) وقطعهٔ ۷ از اشتودگات يسنای ٤٦ جزو آن است

در انجام ياد آور ميشويم كه های ۳ و ٤ و ۵ و ٦ و ۷ و ۸ از يسنا نيز سروش درون ناميده ميشود اين فصول از يسنا كه بمراسم درون يعني نان مقدس تخصيص دارد باسم سروش نامزد شده است

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (۳) ⁖

[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ۱)

۱ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

گذشته از اوستا درکلیّه کتب مذهبی مزدیسنان غالباً باسم سروش برمیخوریم بهمن یشت بسروش شغل پیك و قاصدی داده چندین بار بانیرو سنگهه که امروز در جزو اسامی خاص نرسی گوئیم یکجا نامیده شده است [1]

در هرجای از کتاب بندهش که ذکری از سروش شده مثل اوستا او رقیب دیو خشم تعریف گردیده است و خروس را مخصوص باو دانسته است [2]

اردای ویراف مقدس در سیر آسمانها و بهشت و برزخ و دوزخ با ایزد آذر و ایزد سروش همراه بوده تمام سئوالات او را این دو فرشته جواب گفته اند [3] در مینو خرد آمده است که دانای مینو خرد از مینو خرد از اقامتگاه سروش بپرسید مینو خرد در پاسخ گفت اقامتگاه او ارزه 𐬀𐬭𐬆𐬰𐬀𐬵𐬌 (کشور غربی میباشد) و پس از آن در سوه 𐬯𐬀𐬬𐬀𐬵𐬌 (کشور شرقی) و در همه جای جهان [4] اینك رسیدیم بسر سروش یشت در اوستا دو سروش یشت داریم اوّلی عبارت است از یسنای ۵۷ که در جزو یسناها میباشد و نیز آن را در جزو یشتها مینگارند برای تشخیص آن را سروش یشت سه شبه گویند و آن در سه شب اولی پس از وفات کسی سروده میشود چه محافظت روح انسان در سه شب اوّل پس از مرگ با سروش است در بعضی از نسخ بآن سروش سر شب نام داده اند سروش یشت دومی که در ردیف بیست و یك یشت اوستاست و یشت یازدهمی آن را تشکیل میدهد موسوم است به سروش یشت هادُخت بقول دینکرد (هادُخت بیستمین نسك اوستای عهد ساسانیان بوده) که امروز موجود نیست فقط چند قطعهٔ از آن باقی مانده است بنابراین سروش یشت هادخت منسوب به نسك مفقود شده است در طی مقاله مطالب اساسی سروش یشت سه شبه را بیان کردیم مطالب عمده سروش یشت ها دخت از این قرار است

---

[1] بهمن یشت فصل ۳ فقره ۲۵ Sacred Books of the East by West

[2] بندهش فصل ۱۹ فقره ۳۳ و فصل ۳۰ فقره ۲۹ Sacred Books of the East

[3] اردای ویراف نامه فصل ٤ Ardâvirâf : Traduction par Barthélemy

[4] مینو خرد فصل ٦۲ فقرات ۵ و ۲۵ ترجمه وست West

در سپیده دم بیدار گشته بخواب انداخته گوید ای انسان خوش بخواب هنوز وقت برخاستن تو نرسید ترا با آن سه چیز بهتر از همه (یعنی) پندار نیك و گفتار نیك و کردار نیك کاری نباشد ترا جز با پندار زشت و گفتار زشت و کردار زشت کاری مباد»[1] فردوسی نیز در شاهنامه خروس را پیك ایزدی میشمرد[2] در تاریخ بلعمی در ذکر پادشاهی کیومرث داستانی از خروس که مایه نجات پسرش سیامك گردیده نقل شده از آن جمله مینویسد «عجم خروس را و بانگ او را نیکو خجسته دارند خاصه سفید و گویند در خانه که او باشد دیو در نیاید» ابو ریحان در شب زنده داری سروش و گماشته او خروس چنین ذکر میکند «روز هفدهم ماه که موسوم است بسروش روز در همه ماهها روز مبارکی است سروش اول کسی است که بزمزمه کردن امر کرد پاسبانی شب سپرده باو ست او را نیز جبرئیل گویند درمیان فرشتگان نسبت بپریها و جادوان شدیدترین است در هر شب سه بار برخاسته پریها را رانده جادوان را برمی‌اندازد از برخاستن خویش شب را میدرخشاند جوّ هوا را خنك میسازد آب را شیرین مینماید خروس را ببانگ زدن میگمارد در چارپایان شهوت برمی‌انگیزد یکی از آن اوقات سه‌گانه در طلوع فجر است که گیاه نمو میکند.[3] چنانکه دیدیم محافظت روز هفدهم ماه بسروش ایزد سپرده شده است همیشه سروشت بروز سروش نگهبان و افزون ترت رای و هوش[4] در دوسیروزه کوچك و بزرگ در هفدهمین روز بسروش درود فرستاده شده است

---

[1] وندیداد فرگرد ۱۸ فقرات ۱۴ـ۲۵ دیو بوشاسب در اوستا بوشیانست 𐬠𐬏𐬱𐬌𐬌𐬄𐬯𐬙𐬀 آمده است در فرهنگهای فارسی نیز این لغت موجود بخواب و رؤیا ترجمه شده است زراتشت بهرام گوید نه در بیدار گفتم نه بیوشاسب نگویم جز به پیش تخت گشتاسب

[2] نگارنده در شاهنامه باشعاری که خروس پیك ایزدی خوانده شده باشد برنخورده‌ام مطلب فوق از قاموس اوستائی یوستی Justi در تحت کلمه سروش نقل شده است Handbuch der Zendsprache

[3] آثارالباقیه چاپ زاخو ص ۲۱۹

[4] فردوسی

نیست بلکه همیشه معنی خروشیدن و فریاد بر آوردن از آن اراده شده است کلمات خروس و خروش هر دو یکی است مگر آنکه حرف سین و شین بهم مُبدّل شده است بمناسبت بانگ زدن و فریاد کشیدن و خروش بر آوردن خروس آن را بچنین اسمی نامزد کرده‌اند [۱] در فرگرد هجدهم وندیداد شرحی راجع بسروش و خروس مندرج است دانستن آن از نقطهٔ نظر اخلاقی و لغوی بسیار مفید است "زرتشت از اهورامزدا پرسید کیست گماشته و خدمتگزار [۲] سروش مقدّس دلیر اهورائي و تن ایزدین کلام و سلاح قوی آزنده اهورامزدا در پاسخ گفت ای سپنتمان زرتشت پرَو درَش (خروس) که مردمان بدزبان آن را کهرکتاس مینامند گماشته سروش است وقتی که سه قسمت از شب میگذرد آذر مقدّس از بیم خاموش شدن سروش را بیاری خود میخواند تا انسان را برآن دارد که بدو مدد رساند آنگاه سروش خروس را بیدار نموده ببانگ زدن وادار میکند این مرغ در سپیده دم آواز بلند نموده میگوید ای انسان برخیز نماز اشا [۳] بجای آور بدیوها نفرین فرست اگر نه دیو دراز دست بوشاسب بشما غالب آمده دوباره جهان خاکی را که

---

[۱] لغت خروه که شعرای ما استعمال کرده‌اند همین کلمه خروس است در اینجا مین به هاء تبدیل یافته است مثل کلمه آماس و آماه — احتمال دارد که اسلاوها لغت کورو Kur را از خروس فارسی گرفته باشند چنانکه کلمات دیگر روس سُباکا Sobaka و سُکا Suka ز سگ فارسی است اتفاقاً دو جانوری که در ایران قدیم بسیار معزز و محترم بوده اند رچند که خروس در نزد بابلیها هم مقدّس بوده و از دیر زمانی حتی از عهد سومر در سرزمین راق حالیه با این مرغ آشنا بوده‌اند اما بنظر میرسد که بتوسط ایرانیان در اروپا با آن شنا شده اند چه در کتب یونانیهای پیش از عهد جهانگیری کوروش اسمی از آن نیست و بعدها عرای یونان آن را مرغ ایرانی نامیده اند رجوع کنید به Kulturpflanzen und Haustiere von Victor Hehn achte Auflage Berlin 1911 S. 326—340

[۲] لغتی که ما به گماشته و خدمتگزار سروش ترجمه کردیم در اوستا سَرَاوشاوَرِزَ 𐬯𐬭𐬀𐬊𐬱𐬁𐬎𐬎𐬀𐬭𐬆𐬰𐬀 آمده است گذشته از آنکه سَرَاوشاوَرِزَ عنوانی است که بخروس ده شده یعنی پیشخدمت و عامل سروش این عنوان نیز بکوچکترین موظف یك پرستشگاه دیسنا داده شده بکسی که درمیان درجات مذهبی دارای هفتمین رُتبه است

[۳] نماز اشا عبارت است از نماز معروف اشم وهو . . . . رجوع شود ناله ملحقات

دروغ و کلبهٔ مردمان ناپاك دیو پرست سرنگونش سازد [۱] بخصوصه اَئِشمَ 𐬀𐬉𐬱𐬨𐬀 (Aeॢma) بزرگترین رقیب سروش است معني آن غضب و ویراني و فساد است این دیو همان است که امروز خشم گوئیم در اوستا هیچ دیوی شریرتر و ناپاك تر از خشم تعریف نشده در خود گاتها شش بار از او اسم برده شده است در خباثت سرآمد ناپاکان دیگر شمرده شده برای آنکه دیوها بتوانند زندگانی بشر را تباه سازند بزیر علم خشم پناه برده اند [۲] از آنکه مکرراً گفتیم ایزد سروش حربه در دست گرفته با هماوردان خود در زد و خورد است حربه او گرز و شمشیر و تیر و خنجر نیست فرشته ای که تنش کلام ربّانی است باسلاح مادی کاري ندارد آلات جنگ و رزم او چنانکه خود سروش یشت بما میگوید نماز و دعاست مثل نمازهای یتا اهو وئیریو ــ و هفت‌ها ــ و فشوُش منترَ ــ و ینگهه هاتام [۳] مرغ سحر خیز خروس از طرف سروش فرشته شب زنده دارگماشته شده که بامدادان بانگ برداشته مردم را از بی ستایش خداوند بخواند بخصوصه سحر خیزی نزد مزدیسنان بسیار ممدوح و از فضایل بزرگ شمرده میشود بنابراین خروس که در سپیده دم مژده سپری شدن تاریکی شب و برآمدن فروغ روز میدهد نزد آنان مقدس و خوردن گوشت آن را بخود روا نمیدانند اسم خروس در اوستا پَرُوْدَرْش 𐬞𐬀𐬭𐬋.𐬛𐬀𐬭𐬆𐬱 میباشد این لغت مذهبی است یعني از پیش بیننده مقصود این است که فروغ روز را از پیش دیده مژده و رود آن میدهد اسم دیگر خروس کهرکتاس 𐬐𐬀𐬵𐬭𐬐𐬀𐬙𐬁𐬯 میباشد این اسم از اسماء اصوات است مثل کیکری کیتوم Kikeri Kitum لاتیني که با اندك تغییری در تمام زبانهای اروپائی برای بانگ خروس استعمال میشود هنوز هم در گیلان آواز ماکیان را کرکتاس میگویند ولی در اوستا آمده است که مردمان بدزبان پرَوَدرش (خروس) را کهرکتاس مینامند در اوستا کلمه خراوَس 𐬑𐬭𐬀𐬊𐬯𐬀 نیز داریم و خروس فارسی ازهمان ماده است ولی بمعني نرینه ماکیان

---

[۱] وندیداد فرگرد ۱۹ فقره ٤١

[۲] گاتها یسنا ۳۰ قطعه ٦

[۳] سروش یشت سه شبه (یسنا ٥٧) فقره ۲۲ در خصوص نمازهاي مذکور رجوع کنید بمقاله ملحقات یشتها و بگاتها ترجمه نگارنده ص ۱۰۰ــ۱۰٥

گاهها سروش با اشی مربوط است و در سایر قسمتهای اوستا نیز اثری از این ارتباط قدیم موجود و با اشی متحدّ خوانده شده است [۱]

سروش نیز مانند مهر همیشه بیدار و هرگز بخواب نمیرود مخلوقات مزدا را پاسبانی میکند کلیّه جهان مادی را پس از فرو رفتن خورشید باسلاح آخته خویش نگهبان است [۲] گردونه سروش نیز مانند گردونه مهر با چهار اسب سفید درخشان که سایه نیندازند و سُمهای آنها زرین است کشیده میشود [۳] مانند مهر مقام سروش در بالای کوه البرز در یك بارگاه هزار ستون و ستاره نشان میباشد [٤]

سروش در اوستا عموماً بضد دیو و دروغ تعریف شده است برای محافظت نوع بشر هر روز و هر شب سه بار بدور زمین میگردد و با دیوهای مازندران در سر رزم و ستیز است [۵] در فرگرد هیجدهم وندیداد از فقره ۳۰ تا ۶۰ سروش با حربه آخته با دیو دروغ در پرسش و پاسخ است سبب خوشنودی وی و ازدیاد دروغ را بواسطه گناهان مردم و چارهٔ بطلان و انهدام آن را از دیو دروغ جویاست

درمیان گروه دیوهائی که از دشمنان سروش بشماراند از چندتن از آنان بخصوصه اسم برده شده است از آنجمله است دیو کُنْدَ 𐬐𐬎𐬥𐬛𐬀 (Kunda) که در وندیداد از او سخن رفته این دیو بدون شربت مُسکري مست است احتمال برده میشود که لغت کُند و کُندی در زبان فارسی از همین دیو اوستائي مشتق باشد از سروش که با صفات دلیری و ناموری و زورمندی و چُستی و چالاکی آراسته است [٦] درخواست گردیده که دیو کندی را براندازد و در سرای

---

[۱] یسنا ۱۰ فقره ۱ یسنا ۲۷ فقره ٦ ویسپرد ۷ فقره ۱ ویسپرد ۱۱ فقره ۱٦ ویسپرد ۱۲ فقره ۱

[۲] سروش یشت سه شبه (یسنا ۵۷) فقره ۱٦

[۳] سروش یشت سه شبه (یسنا ۵۷) فقره ۲۷

[٤] سروش یشت سه شبه (یسنا ۵۷) فقره ۲۱

[۵] سروش یشت سه شبه (یسنا ۵۷) فقرات ۱۵ و ۳۱ و ۳۲

[٦] سروش یشت سه شبه (یسنا ۵۷) فقره ۱۳

یعني کسی که سراسر وجودش فرمانبرداری است مَنْثْرَ بمعني کلام ایزدی است ترکیب این کلمه با تنو (تن) یك صفت بسیار برازندهٔ برای سروش تشکیل داده است چه گفتیم که این فرشته مظهر اطاعت از اوامر آلهی است وظیفه اش این است که خاکیان را راه اطاعت نشان دهد و رسم بندگی بیاموزد از این رو خود در مقابل قوانین مصدر جلال تسلیم محض است چشم و گوش بامر و نهی خدائی دوخته تن بقبول احکام عالم بالا در داده است نظر بوظیفه این فرشته است که در اوستا میخوانیم اوست درمیان مخلوقات مزدا اوّل کسی که زبان بستایش خداوند و نیایش امشاسپندان گشود اوست نخستین کسی که مراسم مذهبي بجای آورد و پنج گاتهای زرتشت را بسرود [۱] ابو ریحان بیرونی نیز مینویسد سروش اول کسی است که مردم را برای ستایش پروردگار بزمزمه نمودن امر کرد

در ادّبیات متأخرین مزدیسنان سروش پیك ایزدی و حامل وحی خوانده شده است و در کتب فارسی او را با جبرائیل سامی یکی دانسته اند ابو ریحان بیرونی نیز مینویسد که سروش را جبرائیل میدانند نظر به معني لفظی نیریوسنگهه 𐬥𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬋.𐬯𐬀𐬢𐬵𐬀 مناسب تر است که این ایزد بجبرئیل و حامل وحی ترجمه شود اما سروش را پیك خدائی دانستن از این جهت است که گفتار آسمانی و کلام رحمانی در وجود او حلول کرده او بهر جای که رو آورد آئین ایزدی و حکم اطاعت کردن از آن با او همراه است غالباً در اوستا سروش و مهر و رَشْن یکجا نامیده شده اند در مهر یشت دیدیم که میگوید سروش مقدس و نیك از طرف دست راست مهر میراند و رَشْن از طرف چپ او میتازد [۲] در آرْت یشت که ذکرش در جای خود بیاید به اشی 𐬀𐬴𐬌 فرشته ثروت خطاب شده است «اهورامزدا پدر تُست آرمیتی مادر تُست سروش نیك و مقدس و رَشْن و مهر برادران تو هستند» [۳] برخلاف در

---

[۱] یسنا ۵۷ فقرات ۲ و ۶ و ۸

[۲] مهر یشت (یشت ۱۰) فقره ۱۰۰

[۳] ارت یشت (یشت ۱۷) فقره ۱۶

می‌بینیم و بصفت مهین و بزرگ متصّف است [۱] سروش یکی از مهّم‌ترین ایزدان آئین مزدیسناست مظهر اطاعت و فرمانبرداری است نماینده خصلت رضا و تسلیم است در مقابل آئین خداوندی از حیث مقام و رتبه سروش با مهر همسر و برابر است حتی گاهی در جزو امشاسپندان شمرده میشود در مقاله امشاسپندان گفتیم که نخست سپنتَ مینو (خرد مقدس) در سر امشاسپندان جای داشته پس از آنکه از دسته امشاسپندان جدا شده برای آنکه عدد هفت را کامل کنند اهورامزدا را بجای سپنت مینو قرار داده‌اند و گاهی هم برای تکمیل عدد مقدس سروش را آخرین امشاسپند قرار داده و وهمن در سر جای گرفته است

در ادّبیات متأخر مزدیسنا سروش از فرشتگانی است که در روز قیامت برای حساب و میزان گماشته شده است از خود گاتها نیز معلوم میشود که این فرشته را در اعمال روز واپسین مدخلّیتی است چه در یسنا ۴۳ در قطعهٔ دوازده زرتشت باهورامزدا میگوید «از آنچه تو فرمان دادی سر نه پیچیدم وقتی که گفتی برخیز و بشتاب پیش از آنکه سروش من بهمراهی اشا با گنج و مال مزدُ هریك از دو گروه راستی و دروغ پرست را از سود و زیان تقسیم کند» غالباً در اوستا سروش با صفت مقدس آمده است [۲] بسا با صفت نیك و پاداش نیك دهنده [۳] بسا با صفت توانا و پیروزمند و خوش اندام [۴] بسا با صفت دلیر و اسلحهٔ قوی آزنده و اهورائی آمده است درمیان اوصافی که از برای سروش آورده شده بخصوصه صفت تنومَنْترَ 𐬙𐬀𐬥𐬎.𐬨𐬄𐬚𐬭𐬀 بسیار قابل دقت است [۵] این صفت را در تفسیر پهلوی اوستا به (تن فرمان) ترجمه کرده‌اند

---

[۱] گاتها یسنا ۳۳ قطعه ۵

[۲] یسنا ٤ فقره ۲ یسنا ۲۲ فقره ٤ یسنا ۷۰ فقره ۳ ویسپرد ۷ فقره ۱ ویسپرد ۱۱ فقرات ٦ و ۱٦ هرمزد یشت (یشت ۱) فقره ۹ فروردین یشت (یشت ۱۳) فقره ۱٤٦ وندیداد فرگرد ۹ فقره ٥٦

[۳] یسنا ۱۰ فقره ۱ یسنا ٥٦ فقره ۳

[٤] یسنا ٦٥ فقره ۱۲ ویسپرد ۱٦ فقره ۱ وندیداد ۱۹ فقرات ۱٥ و ٤۰ مهر یشت (یشت ۱۰) فقره ٥۲

[٥] یسنا ۳ فقره ۲۰ یسنا ٤ فقره ۲۳ فروردین یشت (یشت ۱۳) فقره ۸٥

سروش

عفو الٓهی بکند کار خویش   مژده رحمت برساند سروش   (حافظ)

سروش در اوستا سَراَوَش 𐬯𐬭𐬀𐬊𐬱𐬀 (Sraoša) معنی آن اطاعت و فرمانبرداری است بخصوصه اطاعت از اوامر الٓهی و شنوائی از کلام ایزدی سروش از سرو 𐬯𐬭𐬎 (Sru) که بمعني شنیدن است و در اوستا بسیار استعمال شده مشتق میباشد کلمه سروش بمعني فرشته در ادّبیات فارسی معروف است کلمات دیگری نیز از جنس آن و از همان ریشه و بنیان در زبان ما باقی است که یادآور معني اصلی سروش هم میباشد و آن کلمات عبارت است از سرود و سرائیدن

در گاتها کلمه سروش غالباً بمعني مذکور آمده است [1] در سایر قسمتهای اوستا نیز بهمین معني بسیار استعمال شده است [2] حسّ اطاعت و قوّهٔ فرمانبرداری خود یکی از نعم الٓهی است بسا تمنّای داشتن آن گردیده است [3] بکلمه سروش حرف اَ که از ادات نفی است افزوده اَسراَوَش گفته اند یعني نافرمانبرداری و تمرّد از احکام ایزدی [4] بسا در یك فقرهٔ از اوستا چندین بار کلمه سروش تکرار شده است گهی اسم مجرّد بمعني مذکور و گهی اسم خاص فرشته معروف [5]

در قدیمترین قسمت اوستا نیز چندین بار از سروش فرشته اراده شده است در هرجائی از گاتها که باین فرشته برمیخوریم او را دارای مقام بسیار عالی

---

[1] گاتها یسنا ٤٤ قطعه ١٦ گاتها یسنا ٤٥ قطعه ٥ گاتها یسنا ٤٦ قطعه ١٧ گاتها یسنا ٣٣ قطعه ١٤

[2] یسنا ١٠ فقره ١٦، یسنا ٥٦ فقره ١ یسنا ٦٠ فقره ٥ فروردین یشت (یشت ١٣) فقره ٨٨ ویسپرد ٩ فقره ٧ ویسپرد ١٥ فقره ٢

[3] یسنا ٥٦ در فقرات ١ و ٢ و ٣

[4] وندیداد فرگرد ١٦ فقره ١٨

[5] یسنا ٥٦ فقره ٣

و جمله ایشان در بس کوه اند باوی سواران فرستاذ تا بدعوی او نکرند واو کسی را پیش فرستاذ و بفرموذ هر کسی بربام خانه خویش آتش افروختند زیرا که شب بوذ خواست که بسیاری ایشان بدیذ آیذ بس نزدیك آفریذون بموقع افتاذ و او را آزاذ کرد و بر تخت زرین نشاند و مسمغان نام کرد ای مه مغان و پیش ازسذه روز یست او را بر سذه کویند و نیز نو سذه کویند و حقیقت از وی چیزی نذانستم »[1] سنّت دیگری در شاهنامه محفوظ مانده و بنیان جشن سده بهوشنگ نسبت داده شده است از این قرار روزی هوشنگ باهمراهانش از کوهی میگذشت ماری سیاه رنگ و بسیار بزرگ و با چشمهای سرخ از دور بدید سنگی برگرفته بسوی آن انداخت مار بگریخت سنگ خرد بسنگ بزرگتری رسیده بشکست و شراره از آن برخاست هوشنگ خدای را از این فروغ سپاس گفته آن را قبله قرار داد

بگفتا فر وغیست این ایزدی پرستید باید اگر بخردی
شب آمد برافروخت آتش چو کوه همان شاه در گرد او با گروه
یکی جشن کرد آن شب و باده خورد سده نام آن جشن فرخنده کرد
ز هوشنگ ماند این سده یادگار بسی باد چون او دگر شهریار

---

[1] از یك نسخهٔ خطي که در کتابخانه ملی پاریس موجود است متأسفانه در اوقاتِ استخراجِ لغاتِ فارسي این کتاب غفلت نمود ه شماره آن را ضبط نکرده ام

جشن سده

در انجام مقال بی مناسبت نیست که چند سطر در خصوص جشن سده نوشته شود چه این عید مناسبت مخصوصي با آتش دارد از زمان بسیار قدیم تا بامروز (نزد زرتشتیان کرمان) در سده آتش افروزی میشود این جشن که در دهم بهمن ماه اتفاق مي افتد بنا بسنّت روزی است که آتش پیدا شده است در ادّبیات فارسی بسا باین اسم برمیخوریم فرهنگها برای وجه تسمیه این عید بسده دلایل بسیاری ذکر کرده اند برخی نوشته اند این عید را از این رو سده گویند برای آنکه در این روز فرزندان آدم ابوالبشر بصد رسیدند برخي دیگر نوشته اند برای آنکه پسران و دختران کیومرث در این روز بسّن رُشد و تمیز رسیدند و شب آن روز را بفرمان کیومرث جشن گرفتند و شادماني نمودند در این جا لازم است یاد آور شویم که در مزدیسنا کیومرث بجای آدم ابوالبشر سامی است [1] البتّه سنت قدیم ایران در کتاب‌التفهیم فی صناعة‌التنجیم که در سال ٤٢٠ یا ٤٢٥ بتوسط ابو ریحان تألیف شده است بهتر محفوظ مانده و بیشتر قابل اعتماد است اینك عین عبارت فارسی ابو ریحان «سذه آبان روز است از بهمن ماه و آن دهم باشذ و اندر شبش که روز دهم است و میان روز یاز دهم آتشها زنند بگوز و با ذام و گرد بر گرد آن شراب خورند و لهو و شاذی کنند و نیز گروهی از آن بگذرند بسوختن جانوران و اما سبب نامش آنست که از او تا نو روز پنجاه روز است و پنجاه شب و نیز گفتند که از فرزندان پذر نخستین سذ تمام شذ اما سبب آتش کردن و برداشتن آنست که بیورسب توزیع کرده بوذ بر مملکت خویش هر روز دو مرد تا مغزشان بذان دوریش کنند که بر کتفهاء او بوذ و اورا وزیری بوذ نام او رمایل نیك دل و نیک کردار و از آن دو تن یکی یله کردی و پنهان او را بدنباوند فرستاذی چون آفریذون ویرا بگرفت سرزنش کرد و این رمایل گفت توانائی من آن بوذ که از دو کشته یکی برهانیذ مي

---

[1] در فرهنگها نیز سده اسم درخت بسیار بزرگی است که بخصوصه در دارالمرز و ماوراء النهر میروید واز برگ انبوه و ثمرهٔ آن پشه تولید میشود آن را آغال پشه و پشه غال و پشه دار و در دار گویند و بعربي شجرة‌البق خوانند

و تسلّط مخصوص خدائی است که ممکن است انسان هم دارای آن گردد چنانکه یعقوب دارای شخینا بود ولی از فرقت پسرش یوسف بی صبری کرد ناله و فغان بسیار نمود و راضی بتقدیر نماند از این رو شخینا از او جدا شد ولی دوباره باو پیوست   این داستان سامی بخوبی یاد آور سرگذشت جمشید است هم چنین در مقابل فر کیانی شخینای بنی اسرائیل درست شده است [1] در فصل ۱۷ از بندهش از آتش سه آتشکده معروف ایران قدیم که عبارت باشد از آذر گشسب شیز نزدیك ارُمیه و آذر فروبا درکاریان فارس و آذر برزین مهر در ریوند خراسان صحبت شده است این سه آتش از آسمان فرود آمده چندی از جنبش باد دورگیتی میگشت تا آنکه هر یك در عهد یکی از پادشاهان پیشدادی یا کیانی بمحلی فرود آمد بندهش از این سه آتش مفصلاً صحبت میدارد آنچه تاریخی است این است که سه آتشکده مذکور در عهد ساسانیان از زیارتگاهان خاص و عام بوده است (رجوع کنید بگاتها ص ۲۳ — ۲۵) در سُنّت است که حضرت زرتشت آتش جاودانی با خود داشت دقیقی نیز از زبان پیغمبر ایران در شاهنامه گوید

یکی مجمر آتش بیاورد باز   بگفت از بهشت آوریدم فراز

نهمین ماه سال و نهمین روز ماه موسوم است بآذر یعنی پاسبانی این ماه و این روز بآذر ایزد برگذار شده است   دست آذر مه از کمان هوا تیرها زد چو ناوك دلدوز (ازرقی هروی) آذر روز در آذر ماه در ایران قدیم عیدی بوده بقول ابو ریحان بیرونی موسوم بآذر جشن در این روز بخصوصه بزیارت آتشکده ها میرفتند

در مقاله امشاسپندان گفتیم که در عالم مادی پاسبانی آتش بامشاسپند اردیبهشت سپرده شده است بقول بندهش در فصل ۲۷ فقره ۲٤ گل آذر گون مختص بآذر است   ز خون و تف همه روزهٔ دو دیده و دل من یکی به آذر ماند یکی بآذرگون (قطران)

---

[1] رجوع کنید به Eranische Alterthumskunde von Spiegel Band II S. 50

در تفسیر پهلوی این فقره این پنج قسم آتش بحسب ترتیب این طور معنی شده است نخستین که به بلند سوت (بزرگ سود) ترجمه گردیده در توضیحات اسم عمومی آتش بهرام خوانده شده است دومین آتشی است که در کالبد انسانی است یا بعبارت دیگر حراوت غریزّیه است سومین آتشی است که در رستنی‌ها و چوبها موجود است چهارمین آتش برق است همان آتشی است که از گرز تشتر ایزد شراره کشیده دیو (سپینچکر) را هلاك نمود (بصفحه ۳۳۰ ملاحظه شود) پنجمین آتشی است که در گرزمان (عرش) جاویدان در مقابل اهورامزدا افروخته است در فصل ۱۷ از بندهش که مخصوصاً از آتش صحبت میدارد همین پنج قسم آتش یاد شده است مگر آنکه در قسم اولی و پنجمی با تفسیر پهلوی اوستا فرقی دارد باین معنی که بقول بندهش برزی سونگ آتشی است که نزد اهورامزدا افروزان است و سپنیشت آتشی است که در روی زمین بکار برند و از آن است آتش بهرام در فصل ۱۱ از زاد سپرم نیز از این پنج قسم آتش یاد شده است

فر یا خُره

خُلاصه و جوهر آتش در اوستا موسوم است به خوارِنگهه 𐬓𐬀𐬭𐬆𐬥𐬀𐬵 که در فارسی خرُه یا فر گوئیم آن عبارت است از فروغ یا شکوه و بزرگی و اقتدار مخصوصی که از طرف اهورا بپیغمبر یا پادشاهی بخشیده میشود در جلد دوم یشتها مفصلاً از آن صحبت خواهیم داشت در این جا مختصراً یاد آور میشویم که در اوستا (چنانکه در ادّبیات ما نیز مصطلح است) غالباً از فر کیانی و فر آریائی سخن رفته دریای فراخکرت آرامگاه آن شمرده شده است ضحاك برای بدست آوردن آن کوشید و افراسیاب تورانی بیهوده خود را سه بار برای رسیدن بآن بفراخکرت انداخت زامیاد یشت که یکی از یشتهای دلکش اوستا ست یکی از مآخذ اطلاعات ماست راجع بفر در مقاله جمشید (ص۱۸۶—۱۸۷) گفتیم جمشید پس از آنکه دروغ گوئی و خود ستائي آغاز نمود فر از او بصورت مرغی جدا شد عقیده فر بعدها از مزدیسنا بدین یهود نفود نموده شخینا Šexina در این دین اخیر فروغ

برای اختصار فقط بذکر چند فقره دیگر اکتفاء میکنیم چون آذر در مزدیسنا از بزرگترین نعم ایزدی بشمار و از برای سود و بهرهٔ انسان از عالم بالا بسوی جهان خاکی فرستاده شده است لاجرم آن را از ضرر و آسیب رسانیدن نیز عاری دانسته اند در فرگرد ٥ از وندیداد در فقره ٩ آمده است «ای آفریدگار جهان ای پاك آیا آتش انسان را میکشد؟ آنگاه اهورامزدا در پاسخ گفت آتش انسان را نمیکشد بلکه دیو مرگ استو ویذوتوُ (𐬀𐬯𐬙𐬋.𐬬𐬍𐬜𐬋𐬙𐬎) او را بسته و دیو (وَیه) 𐬬𐬀𐬌𐬌𐬎 او را این چنین بسته همی راند آنگاه آتش تن و جانش را بسوزاند در این صورت بخت و قسمت در انجام دادن زندگانی وی ذیمدخل است» در فقره پیش همین فرگرد بعینه همین سؤال در خصوص آب شده است باز جواب منفی است دیو مرگ و بخت شخص آدمی کش است نه آب و آتش در صورتی که باد هم که یکی از عناصر و در مزدیسنا ستوده و محترم است باندازه آتش و آب معصوم قرار داده نشده است بلکه دو قسم باد تشخیص داده اند بادی که خوب و سود بخشنده است ستوده و باد موذی و مضر نکوهیده است در رام یشت در فقره ٥ آمده است «ای باد آنچه از تو از طرف سپنت مینو (خرد مقدس) است ما میستائیم» باز برای رفع اشتباه و خارج نمودن باد موذی مکرراً در فقره ٥٧ همین یشت آمده است «ای باد بآن قسمتی از تو که از طرف سپنت مینو است ما تعظیم نموده درود میفرستیم»

در یسنا ١٧ فقره ١١ پنج قسم آتش تشخیص داده شده و بهر یك جداگانه درود فرستاده شده است از این قرار

(١) بِرِزی سونگهه 𐬠𐬆𐬭𐬆𐬰𐬌.𐬯𐬀𐬬𐬀𐬢𐬵𐬆𐬨

(٢) وُهوُ فریانَ 𐬬𐬊𐬵𐬎.𐬟𐬭𐬌𐬌𐬁𐬥𐬆𐬨

(٣) اُوروازِیْشتَ 𐬎𐬭𐬬𐬁𐬰𐬌𐬱𐬙𐬆𐬨

(٤) وازِیْشتَ 𐬬𐬁𐬰𐬌𐬱𐬙𐬆𐬨

(٥) سپنیشتَ 𐬯𐬞𐬆𐬥𐬌𐬱𐬙𐬆𐬨

مُسلّم است که این عادت بسیار قدیم ایران بوده است گذشته از مندرجات اوستا بواسطه خبر هرودُت نیز که ذکرش گذشت میدانیم که در قرن پنجم پیش از مسیح سوختن لاشه در آتش نزد ایرانیان گناه بوده است نگفته خود پیداست که هرودت در همانجائی (کتاب ٣ فقره ١٦) که از مقدس بودن آتش نزد ایرانیان صحبت داشته وبعد دومین پادشاه هخامنشی کمبوجیا را متهّم ساخته که در مصر لاشه فراعون امازیس Amasis را از گور بیرون کشیده پس از انواع زجرها فرمان داد تا او را بسوختند افسانه ایست که از هرحیث مخالف عادت وآئین ایرانیان قدیم است و کشف شدن خطوط قبطی در مصر نیز سلوك کمبوجیا را در آن سرزمین برخلاف مندرجات هرودت شرح میدهد

آتش در اوستا

آذر ایزد در اوستا غالباً پسر اهورامزدا خوانده شده است از این تعبیر خواسته اند عُلّو مقام او را برسانند چنانکه سفندارمذ را که فرشته مُوکل زمین است نظر بفائده آن دختر اهورامزدا نامیده‌اند در یسنا ٢٥ فقره ٧ آمده است «آذر پسر اهورامزدا را ما میستائیم ترا ای آذر مقدس و پسر اهورامزدا و سرور راستی ما میستائیم همه اقسام آتش را ما میستائیم» در فقرات ٤٦ — ٥٠ از زامیاد یشت ایزد آذر رقیب اژی دهاك (ضحاك) شمرده شده است که از طرف سپنت مینو بضدّ ضحاك برانگیخته شده تا وی را از رسیدن بفر یعنی فروغ سلطنت باز دارد در یسنا ٣٦ (هفت‌ها) فقره ١ آذر میان پروردگار و بندگان واسطه تقرّب بدرگاه ایزدی قرار داده شده است در فقرات ٧٧—٨٧ از فروردین یشت آمده است «وقتی که اهریمن بضدّ آفرینش نیك راستی (اشا) قیام نمود وهومن و آذر از پی یاری برخاسته خصومت اهریمن نابکار را در هم شکستند بطوری که اهریمن نه توانست بجهان راستی آسیب زده آب را از جریان و گیاه را از نموّ باز دارد» سراسر یسنا ٦٢ در ستایش آذر میباشد آتش نیایش که نماز مخصوص آتش است از یسنای مذکور و از فقره ٩ از سیروزه استخراج شده است چنانکه در آغاز این مقاله گفتیم در تمام قطعات اوستا مکرراً از آذر یاد شده است

آنچه مورّخین قدیم راجع بآتش نقل کرده اند مطابق آئین مزدیسناست و هنوز هم پیروان این دین همان احترامات کهن را از عنصر مقدس منظور میدارند در آتشکده یا آتشگاه و درمهر و آذران و آتش بهرام آتش همواره روشن و شعله‌ور است قریب بیقین است که آتش پرستشگاهان زرتشتیان ایران و پارسیان هندوستان که در وقت مهاجرت از ایران بهندوستان با خود همراه آورده اند همان آتشی است که در عهد ساسانیان در ایران مشتعل بوده است امروز نیز مانند پارینه بخار دهن و نفس بآتش نمیرسانند موبدان در پرستشگاهان در وقت سرودن اوستا در مقابل آتشدان پنام که ذکرش گذشت پیش دهان می‌آویزند تا نفس بعنصر مقدس نرسد بهمین ملاحظه است که سیگار و قلیان کشیدن نزد زرتشتیان نارواست اگر کسی مرتکب چنین جُرمی شود در انظار خوش‌نما نیست همچنین گذشته از آتش معابد از آتش معمولی خانه نیز که از برای طبخ غذا وشُست وشو وغیره بکار میرود احتراماتی منظور میدارند یعنی که آن را بکثافاتی نمی‌آلایند هیچ شکی نیست که آریائیها در قدیم مردگان خود را در آتش میسوزانیده اند چنانکه هندوان از زمان بسیار قدیم تا بامروز آتش انبوهی افروخته در آن نفت یا روغنی پاشیده مردگان خود را در آن میسوزانند و خاکسترش را بآب میدهند لابدُ ایرانیان هم در این عادت با هندوان شرکت داشته اند چنانکه کلمه دخمه که در اوستا دَخمَ 𐬛𐬀𐬑𐬨𐬀 و در پهلوی دخمک گویند بمعنی داغگاه است یعنی محلّی که مردگان را میسوزانند چه ریشه این کلمه که دگ باشد بمعنی سوزانیدن است وکلمه داغ از همین ماده است از خود اوستا هم مفهوم میشود که در قدیم ایرانیان لاشه مردگان را میسوزانیده اند چه بسا در وندیداد از جرمِ سوختن لاشه در آتش سخن رفته و تکلیف دینداری که خود دیده مرده را در آتش میسوزانند معیّن شده است فردوسی در شاهنامه هم باین عادت قدیم اشاره کرده گوید

همی هرکسی هرسو آتش فروخت یکی خسته بست و یکی کشته سوخت [1]

---

[1] شاهنامه چاپ ترنر مکان ص ۲۱۰۶

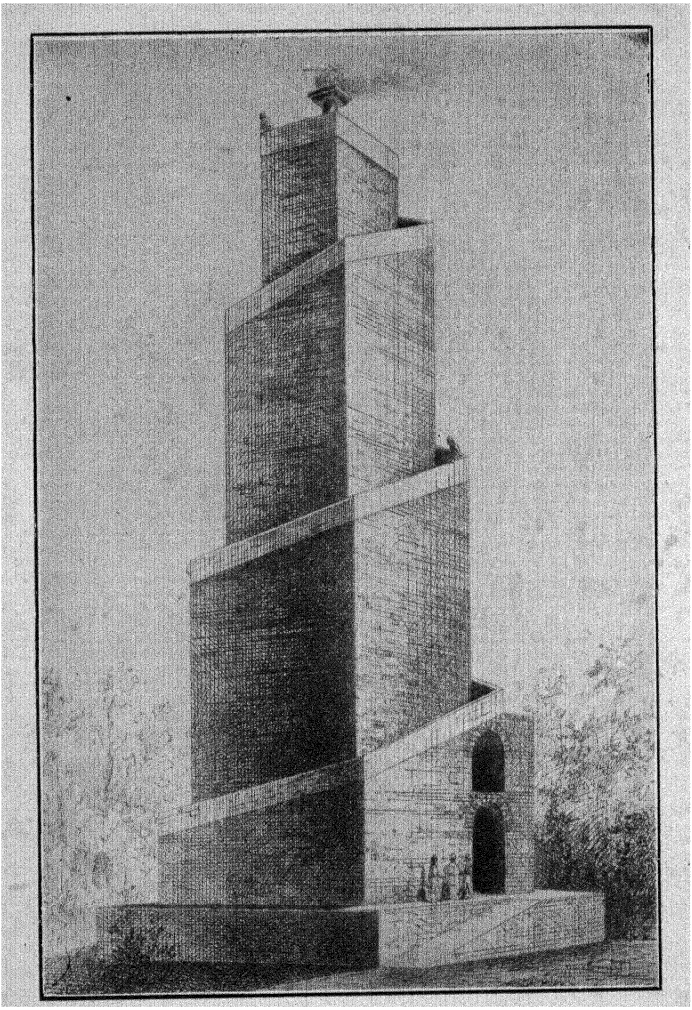

آتشگاه فیروزآباد (جُور) در وقت آبادی ظاهراً از بناهای اردشیر بابکان است

رجوع کنیدبه Perse Ancienne par Flandin et Coste Texte p. 36-45

وبه L'Art Antique de la Perse par Dieulafoy, IV Partie p. 79-84

آتش مي افروزند و از روی آن میگذرند و همیشه وقتی که چراغ روشن شده بی اختیار بآن سلام و تعظیم میکنند و قسم (بسوی سلیمان) که مقصود شعله آتش یا چراغ است بسیار معمولی است

اخبارات مورخین قدیم

یونانیان از قدیم بستگی ایرانیان را بآتش میدانسته اند مگر آنکه از برای آنان چنانکه مکرراً در طی مقالات گفتیم ممکن نبوده که مقصود ایرانیان را از محترم داشتن آتش بدانند چیست بناچار آذر ایزد ایرانیان را مثل الاهه آتش هستیا (Hestia) یونانی که بعدها در رُم وستا (Vesta) نامیده شده تصّور نموده‌اند هرودُت و کزنفون (Xenophon) و دیوژنس لِرتوس (Diogenes Laertes) و دینون (Dinon) مینویسند که آتش و آب شکل برخی از پروردگاران ایران است ماکسیموس تیروس (Maximus Tyrus) نیز ذکر میکند که آتش صورت خدای ایرانیان است همان دیوژنس لِرتوس که گفتیم آتش را پروردگاری پنداشته در جای دیگر مینویسد که مغ ها بکلی بضد عقیده کساني هستند که بپروردگاران مُذکّر و مؤنّث قائل اند هرودُت مینویسد که نزد ایرانیان سوختن لاشه در آتش گناه است استرابون نیز این خبر را ذکر نموده مي افزاید که بعقیده ایرانیان بآتش نَفَس رسانیدن جُرمي است هرودت و کزنفون هر دو ضبط کرده اند که ایرانیان برای آتش فدیه مي آورند استرابون از این فدیه اسم برده میگوید که چوب خشك و روغنی که بروی آن میپاشند فدیه ای از برای آتش است ماکسیموس تیروس نیز همین فدیه را از طرف اثربانان بآذر تقدیم میکند کورتیوس (Curtius) مینویسد سوگندی که ایرانیان در مقابل آتش یاد میکنند بسیار اهمّیت دارد بقول کزنفون در اعیاد رسم است که آتش را در آتشدانها گردش میدهند باز کورتیوس ذکر میکند که آتش در آتشدانهای نقره در وقت جنگ در سر لشکریان حرکت داده میشود و داریوش سوم در اربلا (Arbela) از خورشید و مهر و آذر استغاثه نموده که لشکریانش را دلیر ساخته باسکندر غلبه کنند [1]

---

[1] رجوع کنید به Die Religion und Sitte der Perser und übrigen Iranier nach den Griech. u. Römi. Quellen von Rapp S. 73—74

چگونه آنها مکرراً در تورات و قرآن ستوده شده است [۱] در این مقاله ما فقط از این عنصر آنچه راجع بایران است صحبت میداریم راجع بسایر ممالک و اقوام هر که خواهد بکتب مذکور رجوع کند و از ذکر مبسوط و مشروح آن نیز باید صرف نظر کنیم و بگوشه و کنار مسئله بپردازیم چه از آن در اوستا و کتب مذهبی باندازه ای صحبت شده که در چند صفحه نمی توان کلیّه مطالب راجع بآن را فرا گرفت همینقدر که یک نظر اجمالی ازآن بهمرسانیده بتوانیم .بمعانی فقراتی که در یشتها از آن یاد شده پی بریم اکتفاء خواهیم کرد آتش مثل همه عناصر و کلیّه چیزهائی که از قبل آن فائده ای بانسان میرسد در مزدیسنا ستوده و در نزد ایرانیان قدیم و حالیّه نزد زرتشتیان محترم بوده و هست قطع نظر از اقوام سامی این عنصر از زمان بسیار قدیم نزد طوایف هند و اروپائی مقدس بوده بخصوصه نزد آریائیها یعنی هندوان و ایرانیان بیشتر مورد توجه گردیده است نظر باینکه در آئین مزدیسنا آنچه آفریده اهورامزداست باید ستوده و معزّز باشد ایرانیان بآذر بستگی مخصوصی پیدا کرده‌اند و آن را موهبت ایزدی دانسته شعله اش را یادآور فروغ رحمانی خوانده‌اند و آتشدان افروزان را در پرستشگاهان .بمنزلهٔ محراب قرار داده‌اند در ریگ وید هندوان و در اوستای ایرانیان اسم پیشوای دینی هردو دستهٔ از آریائیها اثرون 𐬁𐬚𐬭𐬀𐬎𐬎𐬀𐬥 میباشد یعنی آذربان و آن کسی است که از برای پاسبانی آتش گماشته شده چنانکه وستالیس Vestalis در رُم قدیم دختری بوده پاکدامن و دانا و از خانواده شریف بنگهبانی و زنده داشتن آتش مقدس در معبد وستا Vesta موظف بوده است در مدت خدمتش که سی سال بوده بایستی پاکدامن بسر برد و نگذارد آتش مقدس که پشتیبان دولت رُم تصوّر میشده خاموش گردد [۲] در نزد هندوان اگنی Agni اسم آتش و اسم پروردگار آن است اما ایرانیان باین عنصر و بفرشته موکّل آن آتر 𐬁𐬙𐬀𐬭 نام نهاده اند در فرس هخامنشی نیز آتر میباشد در پهلوی آتُر گفته اند لغت آثورنان که در

---

[۱] Parsis: A People of the Book by Rezwi Calcutta 1928 P. 7

[۲] رجوع کنید به Mythologie der Griechen und Römer von Otto Seemann Leipzig 1910 S. 72—76

فرهنگهای فارسی ضبط و بمعنی طبقه پیشوایان دینی است از همین کلمه است کلمه آذر فارسی نیز از همین ریشه است آتش هیئت دیگری است از آن و در اوستا آترْش آمده است این کلمه با کلمات دیگری ترکیب یافته یک دسته از اسامی خاص ایران قدیم را تشکیل داده بخصوصه در فروردین یشت فقره ۱۰۲ بیکدسته از این قبیل اسامی بر میخوریم که از مقدسین بوده و بفروهرها یشان درود فرستاده شده است از آن جمله است آتِرپاتَ 𐬁𐬙𐬆𐬭𐬆𐬞𐬁𐬙𐬀 که در پهلوی آترُپات و در فارسی آذرباد شده است بزرگترین و مهمّ‌ترین ایالات ایران آذربایجان وطن اصلی پیغمبر ایران حضرت زرتشت دارای همین اسم است آتِرپاتَ بقول مورّخین یونانی آتروپاتِس سلسله خشترَپاون (ساتراپ) که پیش از اسکندر ما کدونی و بعد از او نیز در آنجا حکمرانی داشة اسم خود را بقلمرو امارت خویش داده اترپاتکان (آذر بایجان) نامیده اند [1] در این جا نیز متذکر میشویم که زبان آذری یکی از لهجات ایران بوده مثل مازندرانی و گیلکی و سمنانی و کردی و لری که پیش از استیلای مغول در آذربایجان متداول بوده است چنانکه گفتیم از زمان بسیار کهن آتش میان آریائیها بخصوصه مقدس بوده قطع نظر از گاتها که قدمت آن بعقیده نگارنده تا بهزار سال پیش از مسیح میرسد در جزو آثار قدیم ایران در اسحٰق آوند در جنوب بهستان (بیستون) نقشی از عهد مادها (مِدها) مانده که قدمت آن بقرن هشتم پیش از مسیح میرسد والحال نقش مذکور موسوم است بدکان داود و آن قبری است در بدنه کوه تراشیده شده نقش آن عبارت است از یك ایرانی که در مقابل آتش ایستاده است

در قرون بعد هم در آثار پادشاهان هخامنشی در فارس مي بینیم که پادشاه روبروی آتشدان ایستاده است در روی مسکوکات عهد هخامنشی نقش آتشکده دیده میشود در دورهٔ ساسانیان آتشدان علامت ملی گردیده در روی سکه های پادشاهان این سلسله نقش شده است هنوز هم در ایران میان مسلمانان اثراتی از عهد کهن باقی مانده در شب چهارشنبه آخر سال در خانه و بازار و کوچه

---

[1] بمعجم‌البلدان یاقوت نیز بکلمه آذربیجان ملاحظه کنید

چگونه آنها مکرراً در تورات و قرآن ستوده شده است [1] در این مقاله ما فقط از این عنصر آنچه راجع بایران است صحبت میداریم راجع بسایر ممالک و اقوام هر که خواهد بکتب مذکور رجوع کند و از ذکر مبسوط و مشروح آن نیز باید صرف نظر کنیم و بگوشه و کنار مسئله بپردازیم چه از آن در اوستا و کتب مذهبی باندازه ای صحبت شده که در چند صفحه نمی توان کلیّه مطالب راجع بآن را فرا گرفت همینقدر که یک نظر اجمالی ازآن بهمرسانیده بتوانیم بمعانی فقراتی که در یشتها از آن یاد شده پی بریم اکتفاء خواهیم کرد آتش مثل همه عناصر و کلیّه چیزهائي که از قِبل آن فائده ای بانسان میرسد در مزدیسنا ستوده و در نزد ایرانیان قدیم و حالیّه نزد زرتشتیان محترم بوده و هست قطع نظر از اقوام سامی این عنصر از زمان بسیار قدیم نزد طوایف هند و اروپائی مقدس بوده بخصوصه نزد آریائیها یعنی هندوان و ایرانیان بیشتر مورد توجه گردیده است نظر باینکه در آئین مزدیسنا آنچه آفریده اهورامزداست باید ستوده و معزّز باشد ایرانیان بآذر بستگی مخصوصی پیدا کرده‌اند و آن را موهبت ایزدی دانسته شعله اش را یاد آور فروغ رحمانی خوانده‌اند و آتشدان افروزان را در پرستشگاهان بمنزلهٔ محراب قرار داده‌اند در ریگ وید هندوان و در اوستای ایرانیان اسم پیشوای دینی هردو دستهٔ از آریائیها اثرون 𐬁𐬚𐬭𐬀𐬎𐬎𐬀𐬥 میباشد یعنی آذر بان و آن کسی است که از برای پاسبانی آتش گماشته شده چنانکه وستالیس Vestalis در رُم قدیم دختری بوده پاکدامن و دانا و از خانواده شریف بنگهبانی و زنده داشتن آتش مقدس در معبد وستا Vesta موظف بوده است در مدت خدمتش که سی سال بوده بایستی پاکدامن بسر برد و نگذارد آتش مقدس که پشتیبان دولت رُم تصوّر میشده خاموش گردد [2] در نزد هندوان اگنی Agni اسم آتش و اسم پروردگار آن است اما ایرانیان باین عنصر و بفرشته موکّل آن آتر 𐬁𐬙𐬀𐬭𐬱 نام نهاده اند در فرس هخامنشي نیز آتر میباشد در پهلوی آتُر گفته اند لغت آثورنان که در

---

[1] Parsis: A People of the Book by Rezwi Calcutta 1928 P. 7

[2] رجوع کنید به Mythologie der Griechen und Römer von Otto Seemann Leipzig 1910 S. 72—76

خشیارشا (۴۸۵—۴۶۵ پیش از مسیح) از شوشتر و همدان دو پایتخت بزرگ تا بسرحدّ ممالک وسیعه ایران برجهای بسیار بلند بفاصله های معین ساختند و در بالای آنها پاسبانان گماشته تا در شبها بواسطه شعله آتش و حرکات و علائم مخصوص و معیّنی که بآن میدادند از این برج ببرج دیگر وقایع مهمّ دورترین حدود مملکت را بمراکز میرسانیدند هر خاکی که بتصرف ایران در میآمد فوراً در آنجا از همین برجها برپا میکردند در سال ۴۷۹ پیش از مسیح وقتی که سپهبد ایران ماردونیا آتن پایتخت یونان را فتح نمود در شب همان روز به سارد پایتخت لیدی (Lydie) بشاهنشاه که در آنجا اقامت داشت خبر رسید [۱] در شاهنامه و در یادگار زریران نیز آمده که بواسطه آتش افروزی در بالای کوههای بلند لشکریان را بگرد آمدن و مهیّای حرکت شدن خبر میداده اند

بملاحظه آنکه درمیان عناصر آتش لطیف تر و زیباتر و مفیدتر است بخصوصه توّجه اقوام روی زمین را بخود جلب نموده است در ادیان آریانی مثل برهمنی و زرتشتی و بودائي چنانکه در مذاهب سامي مثل یهودی و عیسوی و اسلام حتیٰ نزد بت پرستهای افریقا آتش دارای اهمّیت مخصوصی است دانشمند المانی (شفتلوویتز) در کتاب گرانبهای خود موسوم به (آئین قدیم ایران و یهودّیت) [۲] مقاله بسیار مفیدی در این مبحث نوشته نشان میدهد که چگونه ملل دنیا از نژادهای سفید و سرخ و زرد و سیاه در اروپا و امریکا و آسیا و افریقا آتش را مي ستایند متمّدن ترین ملل اروپا با وحشی ترین قبایل افریقا در ستودن این عنصر با همدیگر شرکت دارند بخصوصه کتابی که اخیراً یکی از فضلای هندوستان موسوم به رضوی منتشر ساخته و مدلل میدارد که پارسیان اهل کتاب هستند بسیار قابل توجه است از صفحه هفت ببعد این کتاب که موسوم است به (پارسیان اهل کتاب اند) از آتش و فروغ صحبت میدارد که

---

[۱] Das Feuer, Eine Culturhistorische Studie von Gustav Lindner S. 26

[۲] Die Altpersische Religion und das Judentum von Scheftelowitz, Giessen 1920 S. 66—73

آذر

بیک هفته بر پیش یزدان بُدند   مپندار کآتش پرستان بُدند
که آتش بد انگاه محراب بود   پرستنده را دیده پرّ آب بود

فردوسی

آتش
بطور عموم

چون در طیّ مقالات و ترجمه یشتها غالباً از آتش سخن رفت لازم آمد که شرحی در خصوصی آن نگاشته آید آتش یا آذر از روزگاران بسیار کهن تا بامروز توّجه کلیّه اقوام روي زمین را بخود کشیده هرکس بشکلی و عنوانی آن را ستوده معزّز و محترم میدارد ترّقیات دنیا از پرتو این عنصر است مؤجد و موّلد و محرك بُخار و الیکتریک و گاز و کشتی و راه آهن و کارخانه و کلیّه صنایع یعنی آنچه که ممالک متمدن را باین پایه رسانید همین آتش است امروز در روی زمین خوش بخت ملّتی است که در خاك او موّاد سوختنی یعنی چشمه نفت و معدن زغال سنگ زیاد باشد آن کاری که در عالم بالا از خورشید بر آمده ظلمت شب را برطرف میسازد و بواسطه حرارت خود رستنی‌ها مثل حبوبات و میوه ها را برای تغذیه ما نضبح میدهد همین کارها بتوسط آتش در روی زمین انجام میگیرد در شب چراغ هدایت ما و در روز طباخ غذای ماست و باید نیز بنظر داشت که در سرمای زمستان در فصلی که گیتی دچار چنگال دیو افسردکی و پژ مردکی است آتش یگانه رهاننده نوع بشر است بهمین ملاحظه جشن سده را که ذکرش بیاید در دهم بهمن ماه یعنی تقریباً در وسط زمستان قرار داده اند تا باوجود باد سرد و برف ویخ و تگرگ بهتر بارزش آذر برخورند

گذشته از این فوائد معمولی نیاکان ما در پارینه فائده دیگری نیز از این عنصر داشتند که بنظر ما امروز عجیب میآید و آن این است که بواسطه آن یک قسم تلگراف بي سیم ساخته بودند بنا بفرمان شاهنشاه هخامنشی

بالای مملکت است ما میستائیم مهری که در پائین مملکت است ما میستائیم مهری که در پیش مملکت است ما میستائیم مهری که در پشت مملکت است ما میستائیم ⁂

١٤ مهر (و) اهورای بزرگ فنا ناپذیر مقدس را ما میستائیم ستارگان و ماه و خورشید را نزد گیاه برسم و آن مهر را که سرور سراسر ممالک است ما میستائیم

برای فروغ و فرش . . . . . . [1] ⁂

١٤ یتا اهو . . . . .

درود میفرستم بمهر دارنده دشتهای فراخ و برام کشت زار خوب بخشنده

اشم وهو . . . .

اهمائی رئسچه . . . . [2] ⁂

---

[1] فقرات ٤ — ٦ در این جا تکرار میشود

[2] رجوع کنید بفقره ٣٣ از هرمزد یشت

ر انجام مهریشت بی فائده نیست که قارئین را از انتشار کتاب جدیدی راجع بمهر اطلاع دهیم
ن کتاب بزرگ موسوم به (خورشید و مهر در اوستا) تألیف دانشمند المانی استاد هرتل میباشد
، چند ماه پیش از این ازطبع خارج شده و پس از اتمام مهریشت و مقاله آن بدست نگارنده
سیده است اینک که موقع استفاده ازمطالب آن گذشت ذکر اسم آن را در این جا غنیمت
بشمریم تابعد ها درجای دیگر توفیق استفاده از آن روی دهد

Die Sonne und Mithra im Avesta von Johannes Hertel, Leipzig 1927.

[illegible] ࡅࡄࡉࡉࡀ ࡆࡀࡊࡉࡍ. ⁘
[illegible] ࡅࡄࡉࡉࡀ ࡆࡀࡊࡉࡍ. ⁘ [illegible]
[illegible] ࡅࡄࡉࡉࡀ ࡆࡀࡊࡉࡍ. ⁖

١٤٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
ࡅࡄࡉࡉࡀ ࡆࡀࡊࡉࡍ. ١ :

[illegible] ࡅࡄࡉࡉࡀ ࡆࡀࡊࡉࡍ. ⁘
([illegible]) [illegible]

١٤٦ [illegible] (٢) : [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (١) :

[illegible]......[illegible]......[illegible]......[illegible]......[illegible]
......[illegible]......[illegible] ⁘ ⁘

درمیان دلیران دلیرترین است درمیان بخشندگان داناترین است آن پیروزمندی که از اوست فرکسی که هزار گوش ده هزار چشم و ده هزار دیده بان دارد آن (مهر) نیرومند دانای فریفته نشدنی

برای فروغ و فرش . . . . [1] ∴

(کردهٔ ۳٤)

١٤٢ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزارگوش است . . . [2]

کسی که ترکیبهای گوناگون خلقت خرد مقدس را (سپنتا مینو را) در بامداد ظاهر سازد آن ایزد سترگ نیک کنش بمحض آنکه او پیکر خود را مانند ماه بدرخشاند [3] ∴

١٤٣ چهره اش مانند ستاره تشتر میدرخشد گردونه اش را ای اسپنتمان آنکه درمیان مخلوقات زیباترین و هیچ وقت بخطا نرود میگرداند من آن (گردونه را) که خرد مقدس آفریدگار ساخت میستایم آن (گردونه) با زینت ستارگان آراسته مینوی ساخته (مهر را) که ده هزار دیده بان دارد آن نیرومند از همه چیز آگاه فریفته نشدنی

برای فروغ و فرش . . . . [1] ∴

(کردهٔ ۳٥)

١٤٤ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . [2]

مهری که در گرداگرد مملکت است ما میستائیم مهری که درمیان مملکت است مامیستائیم مهری که در مملکت است ما میستائیم مهری که در

---

[1] فقرات ٤ — ٦ در این جا تکرار میشود

[2] مثل فقره ٧

[3] یعنی آنچه در شب در پرده ظلمت پیچیده غیر مرئی است در روز از روشنائی مهر دیده میشود

[illegible]

[illegible]

([illegible] ٣٤)

١٤٢ [illegible]

١٤٣ [illegible]

[illegible]

([illegible] ٣٥)

١٤٤ [illegible]

پذیرفته پیش برسم گسترده با ذکر (اسم) مهر عبادت ایزدی بجای می آورد مستقیماً مهر بخانه چنین مرد پیشقدمی نزول کند اگر او برای رضای خاطر مهر فرمانش را بموقع اجرا گذارد و حکمش را اطاعت کند ⁂

۱۳۸ بدا باین مرد پیشقدم ای زرتشت پاك چنین گفت اهورامزدا آن (مردی) که از برای او زوت نا مقدسی تعلیم نیافته و کلام ایزدی نپذیرفته در پیش نیاز برسم جای گیرد اگرچه او برسم بسیار بگستراند و مدتی طولانی یسنا بسراید ⁂

۱۳۹ اهورامزدا را خوشنود نسازد نه سایر امشاسپندان را نه آن مهر دارندهٔ دشتهای فراخ را کسی که مزدا را حقیر بشمرد سایر امشاسپندان را حقیر (بشمرد) آن مهر دارنده دشتهای فراخ را حقیر بشمرد دات را (قانون را) و رشن را آن رشن فزاینده جهان و بالنده جهان را حقیر (بشمرد)

برای فروغ و فرش . . . . . [1] ⁂

(کردهٔ ۳۳)

۱۴۰ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . [2]

ای اسپنتمان من مهر را میستایم آن نیک نخستین دلیر مینوی بسیار رحیم بی نظیر بلند مقام نیرومند دلاور یل رزم آزما را ⁂

۱۴۱ آن پیروزمندی که یک سلاح خوب ساخته شده با خود دارد کسی که درظلمت پاسبان فریفته نشدنی است درمیان زورمندان زورمند ترین است

---

[1] فقرات ۴—۶ در این جا تکرار میشود

[2] مثل فقره ۷

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٣٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٣٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ٣٣)

١٤٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٤١ [illegible]
[illegible]

فَرَدَذْفشوُ (و) وِیدَذْفشوُ از بالای وَاُورو بَرِشتی (و) وااُورو جَرِشتی و از بالای این کشور درخشان خونیرثَ [1] ∴

۱۳۴ براستی اهریمن بسیار تبه کار بهراس افتد براستی (دیو) خشم مکار بد کنش بهراس افتد براستی بوُشیَنستَ دراز دست بهراس افتد [2] براستی همه دیوهای غیر مرئی و دروغ پرستان وَرِنَ بهراس افتند ∴

۱۳۵ (نکند) که ما خود را بمعرض مخاصمه مهر غضب آلود دارنده دشتهای پهن اندازیم ای مهر دارنده دشتهای فراخ مبادا که تو غضب آلود بما ضربت فرود آوری کسی که از قوی‌ترین ایزدان کسی که از دلیرترین ایزدان کسی که از چالاک‌ترین ایزدان کسی که از تندترین ایزدان کسی که از پیروزمندترین ایزدانی است که در روی این زمین جلوه می‌کند او آن مهر دارنده دشتهای فراخ [3]

برای فروغ و فر‌ش . . . [4] ∴

(کردهٔ ۳۲)

۱۳۶ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . [5]

کسی که بگردونه‌اش اسبهای سفید بسته شده بوسیلهٔ چرخهای زرین کشیده میشود و با سنگهای فلاخن درخشان (روان) او زَوْرهای نیاز شده را بمنزل خود می آورد ∴

۱۳۷ خوشا باین مرد پیشقدم ای زرتشت پاک چنین گفت اهورامزدا بآن (مردی) که از برای او زوت [6] مقدسی از میان مردمان تعلیم یافته و کلام ایزدی

---

[1] رجوع کنید بتوضیحات فقره ۱۵

[2] رجوع کنید بتوضیحات فقره ۹۷

[3] این فقره مثل فقره ۹۸ میباشد

[4] فقرات ٤ — ٦ در این جا تکرار میشود

[5] مثل فقره ۷

[6] رجوع کنید بتوضیحات فقره ۸۹ بکلمه زوت

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٣٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٣٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ٣٢)

١٣٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٣٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۳۰ در گردونه مهر دارنده دشتهای فراخ یك هزار نیزه تیغه تیز خوب ساخته شده موجود است آنها بسرعت قوّهٔ خیال پران بسرعت قوّهٔ خیال بسوی سر دیوها پرتاب شود

در گردونه مهر دارنده دشتهای فراخ یك هزار تبرزین (چکش) [1] دو تیغه پولادین خوب ساخته شده موجود است آنها بسرعت قوّه خیال پران بسرعت قوّه خیال بسوی سر دیوها پرتاب شود ꕥ

۱۳۱ در گردونه مهر دارنده دشتهای فراخ یك هزار خنجر دوسره خوب ساخته شده موجود است آنها بسرعت قوّهٔ خیال پران بسرعت قوّهٔ خیال بسوي سر دیوها پرتاب شود

در گردونه مهر دارنده دشتهای فراخ یك هزار گرزه [2] آهنین خوب ساخته شده موجود است آنها بسرعت قوّهٔ خیال پران بسرعت قوّهٔ خیال بسوی سر دیوها پرتاب شود ꕥ

۱۳۲ در گردونه مهر دارنده دشتهای فراخ گرز زیبای سبك پرتاب با صد گره و صد تیغه موجود است (که آن را) حواله کنان مردان را برافکند (این گرز) از فلّز زرد ریخته شده از زر سخت ساخته شده است محکم ترین سلاحی است پیروزمندترین سلاحی است آن بسرعت قوّهٔ خیال پران بسرعت قوه خیال بسوی سر دیوها پرتاب شود ꕥ

۱۳۳ پس از کشتن دیوها پس از برانداختن پیمانشکنان مهر دارنده دشتهای پهن سواره از بالای (کشور) اَرِزَهی (و) سَوَهی بگذرد از بالای

---

[1] کلمه ای که به تبرزین ترجه کردیم در متن چَکوُشَ ٢ 𐬗𐬀𐬐𐬎𐬱 آمده است معلوم میشود که چکش در قدیم یکی از آلات جنگ بوده است

[2] کلمه ای که بگرزه ترجه کردیم در متن گذا 𐬔𐬀𐬜𐬁 آمده است ظاهراً یك گرزی بوده که می انداخته اند گرز معمولی در اوستا وَزْرَ 𐬬𐬀𐬰𐬭𐬀 میباشد که همیشه گره دار و تیغه دار تعریف شده است چون الحال در فارسی اسمی از برای گرزی که می انداخته اند نداریم یعنی که نگارنده در جائي بچنین اسمی برنخورده‌ام از این جهت از برای امتیاز اولی را بگرزه و دومی را بگرز ترجه کردم مسلم است که گرزه در فارسی بدون هیچ فرقی همان گرز است رجوع کنید به The Arms of the Ancient Persians by Jackson p. 111

١٣٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٣١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٣٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٣٣ [illegible]
[illegible]

۱۲۶ از طرف راست او دادگرترین رشن مقدس میتازد کسی که بهترین مدافع است و از طرف چپ درستکردار چیستا میتازد [1] آن زَورْ نیاز کننده مقدس که سفید و سفید پوش است و اُوپمنَ دین مزدیسنا [2]

۱۲۷ داموئیش اُوپمنَ [3] دلیر سواره بدر آید بصورت یك گراز که با دندانهای تیز اُز خود مدافعه کند یك (گراز) نر با چنگالهای تیز گرازی که بیك ضربت هلاك کند (گراز) غضبناکی که بآن نزدیك نتوان شد با صورت خال خال دار یك (گراز) دلیر چالاك تند تاز [4] از پی او (مهر) وآذر شعلهور و فر توانای کیانی میتازند [5] ⁂

۱۲۸ در گردونه مهر دارندهٔ دشتهای فراخ هزار کمان خوب ساخته شده موجود است بسا از این کمانهای بزه آراسته از زه گوَسْنَ (جانوری است) [6] ساخته شده است آنها (کمانها) بسرعت قوّهٔ خیال پران بسرعت قوّه خیال بسوي سر دیوها پرتاب شود ⁂

۱۲۹ در گردونه مهر دارنده دشتهای فراخ هزار تیر بپر کرگس نشاندهٔ ناوك زرین با سوفارهائی از استخوان خوب ساخته شده موجود است بسا از چوبه های آنها آهنین است آنها بسرعت قوّه خیال پران بسرعت قوه خیال بسوي سر دیوها پرتاب شود ⁂

---

[1] چیستا 𐬗𐬌𐬯𐬙𐬁 یعنی دانش و معرفت و فرزانگی و اسم فرشته علم است بخصوصه با دین 𐬭𐬀𐬰𐬌𐬱𐬙𐬁 سیك جا نامیده شده است در یشت کوچك دین یشت ۱۳ بار چیستا با صفت درسترین تکرار شده است در فقره ۱۶ از سروش یشت هادخت نیز بآن بر میخوریم بسا با صفات مزدا آفریدهٔ و مقدس آمده است چنانکه در فقره ۲۴ از یسنا ۲۲

[2] رجوع کنید بتوضیحات فقره ۹

[3] رجوع کنید بتوضیخات فقره ۹

[4] رجوع کنید بتوضیحات فقره ۷۰

[5] در این جا از آذر فرشته آتر (𐬁𐬙𐬀𐬭𐬱 آتش) و از فرکیاني فرشته خورنگهه 𐬓𐬀𐬭𐬆𐬥𐬀𐬵 (خُره) اراده شده چنانکه در فقره ۶۶ همین یشت نیز از فرکیانی فرشته شکوه و جلال سلطنت ایران اراده شده است در فقره ۲ از تشتر یشت و در فقره ٤ از رشن یشت نیز بهمین معنی است

[6] گوَسْنَ 𐬔𐬀𐬎𐬎𐬀𐬯𐬥𐬀 فقط همین یك بار این کلمه در اوستا دیده میشود بارتولومه احتمال داده که آن یك جانور مخصوصی بوده که از زه آن زه کمان میساخته‌اند دار مستتر آن را روده گاو دانسته است همچنین کانگا

١٢٦ [illegible]

١٢٧ [illegible]

١٢٨ [illegible]

١٢٩ [illegible]

۱۲۲ آنگاه گفت اهورامزدا در مدت سه روز و سه شب باید آنان بدن خویش بشویند از برای کفّاره (گناهان) باید سی تازیانه آنان بخود به پسندند برای ستایش و نیایش مهر دارندهٔ دشتهای پهن در مدت دو روز و دو شب باید آنان بدن خویش بشویند از برای کفّاره (گناهان) باید بیست تازیانه آنان بخود به پسندند برای ستایش و نیایش مهر دارندهٔ دشتهای پهن کسی نباید از برای من از این زَورها استفاده کند (بنوشد) در صورتی که او خود را از برای (سرودن) استوت یسنا ها [1] و ویسپرد قابل نشان نداد
برای فروغ و فرش . . . [2] ∴

(کردهٔ ۳۱)

۱۲۳ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوري که دارای هزار گوش است . . . [3]
کسی که اهورامزدا او را در گرزمان (عرش) درخشان بستود ∴

۱۲۴ بازوان برای حفاظت (پاکدینان) گشوده آن مهر دارندهٔ دشتهای فراخ از گرزمان درخشان روان گردد کسی که گرداننده گردونه ایست زیبا و یکسان و برازنده با زینتهای گوناگونان آراسته و زرین ∴

۱۲۵ این گردونه را چهار اسب سفید یکرنگ جاودانی که از آبشخور مینوی غذا می یابند میکشند سُمهای پیشین آنها از زر و سُمهای پسین از سیم پوشیده است و این (اسبها) همه بمالبند و قلاده و یوغ بسته شده که بواسطه پیوستن بیك قلاب شکافدار خوب ساخته شده از فلزّ قیمتی بهلوی هم می ایستند ∴

---

[1] استوت یسنا 𐬯𐬙𐬀𐬊𐬙𐬀 𐬫𐬈𐬯𐬥𐬌𐬌𐬀 یعنی آن یسناهائي که باید در هنگام عبادت و مراسم دینی سروده شود

[2] فقرات ٤ — ٦ در این‌جا تکرار میشود

[3] مثل فقره ۷

۱۲۲ [illegible]

([illegible] ۳۱)

۱۲۳ [illegible]

۱۲۴ [illegible]

۱۲۵ [illegible]

مزدیسنا [1] این چنین پیروزی (مهر) داراست هر روز چنین خواهد بود ⁂

۱۱۸ با ستایش پسین با ستایش پیشین من تقرب میجویم ما دامی که خورشید از بالای آن (کوه) بلند هرا طلوع کند و غروب نماید این چنین من خواستارم نیز ای سپنتمان که با ستایش پسین و با ستایش پیشین تقرب جویم برخلاف میل اهریمن نابکار

برای فروغ و فرش . . . . [2] ⁂

(کردهٔ ۳۰)

۱۱۹ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . . [3]

مهر را بستای ای اسپنتمان پیروان را بیاموز که از برای او مزدیسنان از چارپایان خرد و بزرگ از مرغهای پرنده که با شهپر پرواز کنند فدیه آورند ⁂

۱۲۰ مهر حامی و پشتیبان همه مزدیسنان پاکدین است هوم نثار و نذر شده را باید زوت تقدیم نموده نیاز کند مرد پاك میتواند از زَورِی که از روی دستور تهیه شده استفاده کند (بنوشد) و آنچنان سازد که مهر دارنده دشتهای فراخ کسی که او ستایشش را بجای می آورد خوشنود و آسوده خاطر شود ⁂

۱۲۱ از او پرسید زرتشت چگونه باید ای اهورامزدا مرد پاکدین از زَورِی که از روی دستور تهیّه شده است استفاده کند و آنچنان سازد که مهر دارندهٔ دشتهای فراخ کسی که او ستایشش را بجای می آورد خوشنود و آسوده خاطر شود؟ ∘

---

[1] مقصود این است که تا بچه اندازهٔ طبقات مختلف مردم باید نسبت بهمدیگر حقوق پاس بدارند و تا بچه اندازه نسبت بهمدیگر مهرو اوفا مدیون هستند

[2] فقرات ۴ — ۶ در این جا تکرار میشود

[3] مثل فقره ۷

[illegible]
[illegible]
[illegible]

118 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ٣٠)

119 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

120 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

121 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۱۳ بشود که هر دو بزرگ مهر و اهورا بیاری ما آیند وقتی که از تازیانه صدای بلند برخیزد و از منخرین اسبها خروش برآید و تازیانه ها طنین براندازد و از زه کمانها تیرهای تیز پرتاب شود آنگاه پسران کسانی که بسختی زور نیاز نمودند کشته گشته و موکنده بخاك در غلطند ⁂

۱۱۴ این چنین بشود که تو ای مهر دارنده دشتهای فراخ بمرکب های ما قوّت بابدان ما صحّت بخشی تاکه ما دشمنان را از دور کشف کنیم از هماوردان مدافعه نمائیم رقیبهای بد اندیش کینه ور را بیك ضربت شکست دهیم [۱]
برای فروغ وفرش . . . . [۲] ⁂

(کردهٔ ۲۹)

۱۱۵ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . . [۳]
تو ای مهر دارنده دشتهای فراخ تو ای سروری که با مان پت با ویس پت با زند پت با دهو پت با زرتشتوم مربوط هستی [٤] ⁂

۱۱۶ (درجه) مهر (عهد و میثاق و وفا) بیست است میان دو همدوش (همسر) سی است میان دو همکار چهل است میان دو (نفر) از یك خانواده پنجاه است میان دو همنزل شصت است میان دو تن از پیشوایان هفتاد است میان شاگرد و آموزگار هشتاد است میان داماد و پدر زن نود است میان دو برادر ⁂

۱۱۷ صد درجه است میان پدر مادر و پسر هزار درجه است میان دو مملکت (دوقوم) ده هزار درجه مهر برقرار است میان (پیروان) دین

---

[۱] این فقره مثل فقره ۹٤ میباشد
[۲] فقرات ٤ — ٦ در این جا تکرار میشود
[۳] مثل فقره ۷
[٤] راجع به مان پت و ویس پت و زند پت و دهو پت که بمعنی بزرگ خانه و رئیس ده و بزرگ ناحیه و حاکم و شهریار ایالات است در پاورقی فقره ۱۷ شرح دادیم زرتشتوم کلمه پهلوی است بجای زرتشتروتمه 𐬰𐬀𐬭𐬀𐬚𐬎𐬱𐬙𐬭𐬋𐬙𐬆𐬨𐬀 اوستائی یعنی مانند زرتشت عنوانی بوده که ببزرگترین رئیس روحانی میداده اند بمنزلهٔ پاپ کاتولیکها بوده همان است که باسم مسمغان یا بقول بیرونی مصمغان معروف است ری مرکز سلطنت روحانی وی بوده است (رجوع کنید بگاتها ص ۲۰)

[illegible]
[illegible] ∴ 113 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

114 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ⁘

([illegible] ٢٩)

115 [illegible]
[illegible]
[illegible]

116 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

117 [illegible]
[illegible]

سر بکوبد یك (پادشاه) دلیر پیروزمند مغلوب نشدنی که مجازات مجریٰ دارد که فوراً پس از حکم مجریٰ گردد همان که او غضبناك فرمان آن صادرنماید هم چنین باین واسطه خاطر خسته و ناخوشنود مهر را تسکین بخشد برای خوشنودی مهر ⁂

۱۱۰ بکه باید من منی که آن را بجای توانم آورد ناخوشی و مرگ و بکه فقر زجر دهنده بخشم از که باید من فرزندان برازنده را بیك ضربت هلاك سازم ⁂

۱۱۱ از که باید من بدون آنکه او در خیال آن باشد سلطنت قوی را سلب نمایم با آلات زیبا با لشکر بسیار سلطنت یك پادشاه قادر را (که جمله را) سر بکوبد یك (پادشاه) دلیر پیروزمند مغلوب نشدني که مجازات مجریٰ دارد که فوراً پس از حکم مجریٰ گردد همان که او غضبناك فرمان آن صادر نماید که بدان واسطه خاطر خوشنود و شاد مهر را مکدّر میسازد

برای ناخوشنودی مهر

براي فروغ و فرش . . . . [۱] ⁂

(کردهٔ ۲۸)

۱۱۲ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . [۲] ⁂

کسی که سپر سیمین و زره زرین در بر کرده با تازیانه (گردونه) میراند آن سرور نیرومند دلیر و یل رزم آزما راههائي که مهر می پیماید از برای دیدن ممالکی که از او در آنجا خوب توجه میشود روشن است با دشتها پهن و ژرف و در آنجا چارپایان و مردمان آزاد در گردش اند ⁂

---

[۱] فقرات ٤ — ٦ در اینجا تکرار میشود

[۲] مثل فقره ۷

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١١٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١١١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ٢٨)

١١٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۰۶ اما من در خیال خود چنین تصّور میکنم که در جهان بشری نباشد که تا بآن
اندازه بتواند بداندیشی کند که مهر مینوی قادر بنیك اندیشی است
که در جهان بشری نباشد که تا بآن اندازه بتواند بدگوئی کند که مهر مینوی
قادر بنیك گوئي است که در جهان بشری نباشد که تا بآن اندازه بتواند
بدکرداری کند که مهر مینوی قادر بنیك کرداری است [1] ∴

۱۰۷ در جهان بشری نیست که بیشتر از عقل طبیعی بهره‌مند باشد بآن اندازهٔ که
مهر مینوی از عقل طبیعی بهره‌منداست در جهان بشری نیست که
تا بآن اندازه گوش شنوا داشته باشد مثل مهر مینوی تیز گوش که با هزار
مهارت آراسته است
هر که را که دروغ گوید او می بیند مهرتوانا قدم بپیش گذارد آن قادر
مملکت روان گردد از چشمان خویش نگاه زیبای دوربین روشن بر اندازد ∴

۱۰۸ که مرا خواهد ستود کیست که دروغ میگوید
کیست که مرا با ستایش نیك کیست که مرا با ستایش بد ستوده پندارد
بکه باید من جلال و شرف و صحت بدن بخشم منی که آن را بجای توانم آورد
بکه باید من ثروت آسایش بخشنده ارزاني دارم منی که آن را بجای توانم آورد
از برای که باید من اعقاب برازنده برُشد رسانم ∴

۱۰۹ بکه باید من بدون آنکه او در خیال آن باشد یك سلطنت قوی ارزاني دارم
با آلات زیبا با لشکر بسیار سلطنت یك پادشاه قادر (که جمله را)

---

[1] یعنی بداندیشی و بدگوئي و بدکرداري بشر در مقدار بپایه نیك اندیشي و نیك گوئي و
نیك کرداری مهر نخواهد رسید

١٠٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٠٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٠٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٠٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]

(کرده ٢٦)

١٠٢ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . [١]

کسی که سوار اسب سفید نیزه سر تیز چوبه بلند و تیرهای دور زن با خود دارد آن یل جنگ آزمای چالاك ⁂

١٠٣ کسی که اهورا او را پاسبان و نگهبان سعادت کلیّه نوع بشر گماشت
کسی که پاسبان و دیده بان سعادت کلیه نوع بشر است
کسی که هیچ وقت بخواب نرفته زنده دل خلقت مزدا را حفظ میکند
کسی که هیچ وقت بخواب نرفته زنده دل خلقت مزدا را پاسبانی میکند
برای فروغ و فرش . . . . [٢] ⁂

(کردهٔ ٢٧)

١٠٤ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . [١]

کسی که دست‌های (بازوان) بسیار بلندش پیمانشکن را گرفتار سازد او را بگیرد اگرچه او در مشرق هندوستان باشد او را بر افکند اگر او در مغرب باشد اگر هم او در دهنه (رود) ارنگ باشد اگر هم او در مرکز این زمین باشد [٣] ⁂

١٠٥ هم چنین مهر با بازوان (او را) احاطه نموده گرفتار سازد آن بی شرفی را که از راه راست منحرف شده است آن تیره ضمیر بی شرفی که با خود چنین می اندیشد آنچه زشت (از من) سرزند و آنچه دروغ گفته شد مهر نا بینا نمی بیند ⁂

---

[١] مثل فقره ٧

[٢] فقرات ٤ — ٦ در این جا تکرار میشود

[٣] رجوع کنید بمقاله رنگها ص ٢٢٢ — ٢٢٧

([illegible] ٢٦)

١٠٢ [illegible]

١٠٣ [illegible]

[illegible]

([illegible] ٢٧)

١٠٤ [illegible]

١٠٥ [illegible]

فرود آوری کسی که از قوی ترین ایزدان کسی که از دلیر ترین ایزدان کسی که از چالاك ترین ایزدان کسی که از تند ترین ایزدان کسی که از پیروزمند ترین ایزدانی است که در روی این زمین جلوه می کند او آن مهر دارنده دشتهای فراخ

برای فروغ و فرش ۱ ٥٥

(کردهٔ ۲۵)

۹۹ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . ۲
در مقابل او تمام دیوهای غیر مرئی و دروغ پرستان وَرِن بهراس افتند آن سرور مملکت آن مهر دارنده دشتهای فراخ سواره از طرف راست این زمین پهن کُروی بعیدالحدود بدر آید ٥٥

۱۰۰ از طرف راستش سروش نیك مقدس سوار است از طرف چپش رشن برومند بلند بالا سوار است گرداگرد از هر طرف (فرشتگان) آبها و گیاهها و فروهرهای پاکان میستازند ٥٥

۱۰۱ بآنان (بهمراهان) مهر صاحب اقتدار تیرهای یك اندازهٔ بپر عقاب نشانده ببخشد وقتی که او سواره بآنجائی رسد که ممالك پیمانشکنان (واقع است) نخست گرز باسب و مرد حواله کند بناگهان هر دو را بهراس در اندازد اسب و سوار را هلاك کند ٥٥

برای فروغ و فرش ۱ ٥٥

---

۱ فقرات ٤ — ٦ در این جا تکرار میشود

۲ مثل فقره ۷

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ٢٥)

٩٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٠٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٠١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

٩٤ این چنین بشود که تو ای مهر دارندهٔ دشتهای فراخ بمرکب های ما قوّت بابدان ما صحّت بخشی تاکه ما دشمنان را از دور کشف کنیم از هماوردان مدافعه نمائیم رقیبهای بداندیش کینه ور را بیك ضربت شکست دهیم برای فروغ و فرّش . . . . . [١] ∴

(کردهٔ ٢٤)

٩٥ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . . [٢]
کسی که پس از فرو رفتن خورشید بپهنای (کره) زمین بدر آید دو انتهای این زمین فراخ کُروی بعیدالحدود را پسوده آنچه درمیان زمین و آسمان است بنگرد ∴

٩٦ گرزی با صد گره (و) صد تیغه بدست گرفته (آن را) حواله کنان مردان را برافکند (این گرز) از فلز زرد ریخته شده از زر سخت ساخته شده است محکم ترین سلاحی است پیروزمند ترین سلاحی است ∴

٩٧ اهریمن بسیار تبه کار در مقابل او بهراس افتد (دیو) خشم مکار بد کنش در مقابل او بهراس افتد بُوشَینَست [٣] دراز دست در مقابل او بهراس افتد همه دیوهای غیر مرئی و دروغ پرستان وَرنَ در مقابل او بهراس افتند ∴

٩٨ (نکند) که ما خود را بمعرض مخاصمه مهر غضب آلود دارندهٔ دشتهای پهن اندازیم . ای مهر دارنده دشتهای فراخ مبادا که تو غضب آلود بما ضربت

---

[١] فقرات ٤—٦ در این جا تکرار میشود

[٢] مثل فقره ٧

[٣] بُوشَینَست 𐬠𐬏𐬱𐬌𐬌𐬄𐬯𐬙𐬀 دیو خواب است در اشتاد یشت فقره ٢ و وندیداد فرگرد ١١ فقره ٩ و فرگرد ١٨ فقره ١٦ نیز از او اسم برده شده غالباً دراز دست تعریف شده است در پهلوی و فارسی بوشاسپ گویند در فرهنگهای فارسي نیز این کلمه ضبط شده بمعني خواب ورؤیا گرفته اند

٩۴ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ٢۴)

٩٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٩٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٩٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٩٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]

شسته با هاون شسته نزدیک برسم گسترده نزدیک هوم حاضر شده [1] و با سرود (دعاي) اهون و ئیریه [2] ⁂

۹۲ باین دین شهادت داد اهورا مزدای پاك و وهومن و اردیبهشت و شهریور و سپندارمذ و خُرداد و امرداد هم چنین (بآن) اعتراف نمودند امشاسپندان بر طبق دستور دین اهورا مزدای نیك کنش ریاست روحانی بنوع بشر را با و [3] برگذار نمود تا آنکه (او) ترا درمیان موجودات بزرگ جسمانی و روحانی و کامل کننده این بهترین مخلوق بشناسد ⁂

۹۳ این چنین بشود که تو ای مهر دارنده دشتهاي فراخ براي هر دو زندگانی آری برای هر دو زندگانی ما را پناه بخشی برای زندگانی جهان خاکی و برای آن زندگانی مینوی از آسیب دروغ پرست از (دیو) خشم [4] دروغ پرست از گروه لشکریان دروغ پرست که بیرق خونین بر افرازد از هجومهای (دیو) خشم آن (هجومهائی) که خشم مکار با همراهی ویذاتو [5] دیو آفریده برانگیزاند ⁂

---

[1] در این فقره از لوازم عمده برای مراسم مذهبی اسم برده شده است هیزم در اوستا اَئِسمَ [illegible] از برای سوزاندان در آتشدان شیر از برای آمیختن با زَوْر هاون از برای فشردن هوم میباشد از برسم در جای دیگر مفصل تر صحبت خواهیم داشت

[2] اهون وئیریه [illegible] همان نماز و دعای معروف یتا اهو میباشد از برای معنی آن رجوع کنید بصفحهٔ ٦١ بفقره ۲۳ از هرمزدیشت و گاتها ترجمه نگارنده صفحه ۱۰۰

[3] (او) باید راجع بمهر باشد

[4] خشم در اوستا اَئِشمَ [illegible] دیو غضب و خشم است که رقیب سروش فرشته اطاعت قرار داده اند هیچ دیوی در اوستا شدیدتر و شریرتر از خشم تعریف نگردیده در گاتها شش بار از خشم اسم برده شده است در اوستا غالباً باسلحه خونین دارنده تعریف شده است در بندهش فصل ۲۸ فقره ۱۵ آمده که بدیو خشم هفت قوّه داده شده تا با آنها سراسر موجودات را فنا تواند نمود

[5] ویذاتو [illegible] دیو مرگ است معمولاً استوویذوتو [illegible] گفته میشود در یسنا ۵۷ فقره ۲۵ و وندیداد ٤ فقره ٤۹ و وندیداد ۵ فقرات ۸ و ۹ از او اسم برده شده است (بصفحه ۲۱۲ همین کتاب نیز ملاحظه کنید)

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۲ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۳ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۹۱ درود بمهردارندهٔ دشتهای فراخ (و) هزارگوش و ده‌هزارچشم(دارنده) توئی شایسته ستایش و برازنده نیایش درخان و مان مردمانْ توئی شایسته ستایش و برازنده نیایش خوشابآن مردي که ترا براستی نماز آورد هیزم در دست برسم در دست شیر در دست هاون در دست بادستهای

این گیاه را از ایران برای مراسم معابد پارسیان بهندوستان میآورند در اوستا غالباً منبت این گیاه کوه بلند ذکر شده است بندهش در فصل ١٤ فقره ١٨ فشرده هوم را در خواص سرور و بزرگ کلیهٔ گیاهاي دوائی خوانده است

استعمال هوم در مراسم مذهبی بسیار قدیم است اساساً شربت مسکری بوده پس از ظهور حضرت زرتشت کلیه فدیه خونین و استعمال شربت مسکر نزد ایرانیان باز داشته شده است هرچند که از هوم در هیچ جای گاتها سخنی نیست ولی بارتولومه نوشته است که در گاتها یسنا ٣٢ قطعه ١٤ پیغمبر ایران استعمال شربت مُسکر را باز داشته است چه در قطعه مذکور از صفت دورَئوشه 𐬛𐬏𐬭𐬀𐬊𐬱𐬀 سخن رفته است یعنی دور دارنده مرگ همین صفت است که غالباً در اوستا از برای هوم آمده است هومی که امروز استعمال میکنند طوری نیست که احتمال سُکر در آن برده شود و در قدیم هم نزد ایرانیان پس از زرتشت شربت مُسکری نبوده است پلوتارك نیز از استعمال این گیاه مثل فدیه در نزد ایرانیان صحبت میدارد از آنکه مراسم هوم پیش از زرتشت هم درمیان ایرانیان معمول بوده از خود اوستا بخوبی برمیآید در یسنا ٩ آمده است «در صبحگاهی فرشته هوم خود را بزرتشت ظاهر ساخت زرتشت از او پرسید نخستین کسی که در جهان مراسم هوم بجای آورد کیست هوم در پاسخ گفت ویونگهان نخستین بار هوم بفشرد وباو در عوض پسری مثل جمشید داده شد دومین ستاینده هوم آبتین است در عوض فریدون باو عنایت شد سومین اترط میباشد که در پاداش دو پسر مثل اورواخشیه و گرشاسب باو بخشیده شد چهارمین پوروشسب است که در پاداش پسري مثل تو زرتشت از او بوجود آمد»

مراسم هوم از مهم‌ترین مراسم مزدیسنا ست با آداب و شست و شوي مخصوصی با سرود اوستا در مقابل مجمر آتش پنج تا هفت ساقه از هوم با قدری آب زوْر و شاخه کوچکی از اوروران (شاخه انار) در هاون با ترتیب مقرّره فشرده میشود و بآن اسم پراهوم میدهند در واقع پراهوم چند قطره آب است که چندین ساعت برآن اوستا خوانده اند میتوان گفت که بمنزلهٔ افخارستیا Eukharitia میباشد یا شرابی که در دین عیسٰی روح و خون مسیح در آن پنداشته میشود چنانکه در مقالهٔ مهر ذکر کردیم احتمال دارد که مراسم هوم در جزو آئین مهر برُم رفته درانجا بعدها بشراب تبدیل یافته افخارستیا شده است [1]

---

[1] رجوع کنید بکتابهای ذیل

Somacultus der Arier von Windischmann.

Le Zend Avesta par Darmesteter Vol. 1 p. LXXVII.

Die älteste Iranische Religion von Justi in Preuss. Jahr. Bl. 83 S. 58, Nr. 7

Haug's Essays p. 399.

Sacred Books of the East by West vol. XVIII. p. 164.

The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees by Jivanji Jamshedji Modi, Bombay, 1922 p. 300—313.

[illegible] ۹۱
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۹۰ کسی که مثل نخستین هاونان [۱] (آشامهای) هوم ستاره نشان مینوي تهیّه شده را در بالای کوه هَرَئیتی نیاز نمود بترکیب زیبایش اهورا مزدا آفرین خواند امشاسپندان (نیز) آفرین خواندند خورشید دارندهٔ اسبهای تند از دور ستایش وی را بشارت داد [۲] ꙰

---

[۱] رجوع کنید بتوضیحات فقره پیش به کلمه هاوَنَنْ

[۲] تمام این فقره و فقره پیش راجع است بهوم در هوم یشت مفصلاً از آن صحبت خواهیم داشت در این جا فقط از برای توضیح بذکر چند کلمه اکتفاء نموده گوئیم

هوم در اوستا هَئومَ 𐬵𐬀𐬊𐬨𐬀 در وید برهمنان سومَ soma اسم گیاهی است که از آن آشام هوم میسازند این شربت نیز مانند خود گیاه هوم نامیده میشود در نزد برهمنان سوم اسم پروردگاری است چنانکه هوم در مزدیسنا اسم فرشته ایست که بهدیه هوم گماشته شده است در فقرات ۸۹ و ۹۰ از مهریشت نیز این فرشته مقصود میباشد هوم نیز اسم یکی از پارسایان بوده و در فقرات ۱۷ و ۱۸ از درواسپ یشت از او اسم برده شده است کسی است که افراسیاب را دستگیر کرده بکیخسرو تسلیم نمود آنچه راجع باین هوم عابد در شاهنامه آمده در مقاله افراسیاب (ص ۲۱۰) نگاشتیم در عهد ساسانیان نیز بنا بنقوش نگین ها هوم اسم معمولی اشخاص بوده چنانکه امروز هم این اسم درمیان پارسیان معمول است

یشت بیستم اوستا مختص بهوم است گذشته از این یشت مختصر یسنای ۹ و ۱۰ و ۱۱ هرسه متعلق بهوم و مفصلاً از آن صحبت میدارد در خصوص هوم مستشرقین مشروحاً صحبت داشته اند در موقع خود مطالب عمده آنان را ذکر خواهیم کرد هیچ شکی در این نیست که سوم هندوان و هوم ایرانیان اصلاً یك گیاه بوده است امروز بطور حتم نمی توانیم بگوئیم هومی که مستعمل پارسیان است و سومی که برهمنان در جنوب و مغرب هندوستان بکار میبرند همان گیاه قدیم باشد حالیه برخلاف پارینه گیاه سوم و هوم باهمدیگر فرقی دارد هم چنین گیاهی که باسم هوم حالیه در بلوچستان و افغانستان و کشمیر و مغرب تبت مثل دوای جوشانده استعمال میشود و در آنها اثرات و خواص چندی تصور میگردد از یك جنس نیست موبد دانشمند پارسي مُدی نقل از یك عالم گیاه شناس انگلیسی (Dr. Aitchinson) هوم را قسمتی از اِفدرا Ephedra نوشته است در مقاله هوم از گیاههائی که حدس زده اند صحبت خواهیم داشت عجالةً در این جا متذکر میشویم که تاکنون بطور یقین نمی توانیم هوم را با یکی از گیاههاي معروف در علم گیاه شناسی مطابق کنیم حکیم مؤمن در تحفته المؤمنین مینویسد «هوم المجوس گیاهی است ساقش یك عدد و باریك و صلب و گاش زرد و تیره و شبیه بیاسمین و برگش ریزه است و ظاهراً از جنس ارغوان زرد باشد و نزد بعضی بخور مریم است . . . . » در جای دیگر مینویسد «مرانیه هوم المجوس است مراهه اسم فارسی هوم المجوس است» هوم آن طوری که نگارنده خشك آن را دیده ام گیاهی است بسیار کوچك ساقه های بی برگ و پرگره آن شبیه است بساقه رز در قطر و رنگ شبیه است بکاه گندم

۱۰ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

بی آلایش آن (هوم) بی آلایش از برسم بی آلایش و از زَورْ بی آلایش و از کلام بی آلایش (فدیه آورد) ؞

۸۹ کسی را (هوم مقصود میباشد) که اهورامزدای پاك بمنزلهٔ پیشوا (زوت) قرار داده که باآواز بلند یسنا سروده زود (مراسم) بجای آورد او مانند زوت بچالاکی (مراسم) یسنا بجای آورنده و بلند سراینده با آواز رسا ستایش نمود مثل زوت اهورامزدا مثل زوت امشاسپندان آواز خویش تا بآن فروغ ز برین (عالم بالا) بپیچانید گرداگرد (کُرُه) زمین طنین برانداخت که در روی هفت کشور منتشر گشت [1] ٥

---

[1] زوت در اوستا زَاوتَر 𐬰𐬀𐬊𐬙𐬀𐬭 اسمی است که ببزرگترین پیشوای مزدیسنا داده شده است وظیفه زوت چنانکه از اسمش برمیآید تهیّه نمودن زَوْر (زاوثْرَ 𐬰𐬀𐬊𐬚𐬭𐬁) یا آب مقدس میباشد (ص ٥٣ را ملاحظه کنید) امروز این اسم را بیکی از دو موبدان که برای یزشنه کردن و مراسم هوم بجای‌آوردن گماشته میشوند میدهند و دیگری را راسپی مینامند حضرت زرتشت خود را در گاتها یسنا ۳۳ قطعه ٦ زوت مینامد قدمت این کلمه تا بعهد آریائي میرسد در سانسکریت هوتر hotar گویند

در قدیم هریک ازپیشوایان بحسب مقام و وظیفه اسمی مخصوصی داشته و هفت طبقه‌بوده‌است اسامی این طبقات در وندیداد فرگرد ٥ در فقرات ٥٧ و ٥٨ و در ویسپرد کرده ۳ فقره ۱ محفوظ و با اندك تفاوت در پهلوی موجود است از این قرار

۱ هاوَنَنْ 𐬵𐬁𐬎𐬀𐬥𐬀𐬥 در پهلوی هاونان بزرگترین پیشوائی بوده که به تهیه نمودن هوم گماشته میشده است چنانکه ملاحظه میشود در این اسم کلمه هاون 𐬵𐬁𐬎𐬀𐬥𐬀 دیده میشود که یکی از آلات و ابزار مقدس پرستشگاه مزدیسنان است برای آنکه گیاه هوم در هاون فشرده شده شربت معروف هوم ساخته میشود صدای هاون بمنزلهٔ ناقوس کلیساست که دینداران را بی ستایش میخواند هاونی 𐬵𐬁𐬎𐬀𐬥𐬌 در اوستا که الحال هاونگاه گویند یکی از اوقات پنجگانه روز است و آن وقتی است که در آن هوم تهیه میشود مدت آن را از برآمدن خورشید تا نیمروز قرار داده اند

۲ آتْرِوخش 𐬁𐬙𐬭𐬆𐬎𐬀𐬑𐬱 در پهلوی آتروخش پیشوائی بوده که بخدمت آذر مقدس می پرداخته است

۳ فرَبرِتَرْ 𐬟𐬭𐬀𐬠𐬆𐬭𐬆𐬙𐬀𐬭 در پهلوی فربرتار موّظف بوده که آلات را در هنگام مراسم مذهبی زیردست پیشوای بزرگتر بگذارد

٤ آبِرِت 𐬁𐬠𐬆𐬭𐬆𐬙 در پهلوی آبرت چنانکه از اسمش برمیآید خدمت آب در وقت رسومات باو محوّل بوده است

٥ آسنتر 𐬁𐬯𐬥𐬀𐬙𐬀𐬭 در پهلوی آسنتار شست و شوی آلات و کار تصفیه نمودن هوم با او بوده است

٦ رَئتْویشکَرَ 𐬭𐬀𐬉𐬚𐬡𐬌𐬱𐬐𐬀𐬭𐬀 در پهلوي رثویشکر (راسپی) نظر بمعنی لفظی این کلمه پیشوائی بوده که کار مخلوط کردن هوم با شیر وغیره و تقسیم کردن آن با او بوده است

۷ سرَاوشاوَرِز 𐬯𐬭𐬀𐬊𐬱𐬁𐬎𐬀𐬭𐬆𐬰𐬀 در پهلوی سروشاورز هفتمین وکوچک ترین رتبه بوده نظم و ترتیب پرستشگاه باو سپرده بوده است در این اسم کلمات سروش وورزیدن دیده میشود رجوع کنید بمقاله سروش

[illegible]
[illegible]
[illegible]

٨٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

او را بیاری میخوانند در هرجائی که بیچاره ای پیرو آئین راستین از حقش محروم شده باشد براستی دستها را بلند نموده اورا بیاری میخواند ⁂

۸۵ گله مندی که باو شکایت برد آوازش تا بستارگان زبرین رسد بگرد اگرد (کره) زمین طنین براندازد در روی هفت کشور منتشر شود اگراودر نماز صوت خود بلند کند هم چنین گاو ٥

۸۶ که بغنیمت برده شود باشتیاق گله خویش اورا بیاری میخواند[1]
کی دلیر ما مهر دارندهٔ دشتهای پهن از پی تاخته گله گاوان را نجات خواهد داد؟
چه او ما را که بمنزل دروغ رانده شدیم (رهانیده) دگرباره براه راستی (اشا) خواهد برگردانید ⁂

۸۷ از کسی که مهر دارندهٔ دشتهای فراخ خوشنود است بیاری وی شتابد اما از کسي که مهر دارنده دشتهای فراخ آزرده است خانه و ده وشهر و مملکت و شهریاری وی را ویران کنند
برای فروغ و فرش . . . . [2] ⁂

(کردهٔ ۲۳)

۸۸ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . . [3]
هوم مقوّی درمان بخش و فرمانده زیبا با چشمهای زرد رنگ در بلندترین قلّه کوه هرَئیتی که موسوم است به هکر از برای آن (مهر)

---

[1] در این جمله نیز مانند جملات فقرات ۸۳ و ۸۴ (دستهارا بلند نموده) موجود است ولی بدو آنکه ملتفت باشند در وقت نوشتن نسخهٔ از فقرات پیش علاوه کرده‌اند

[2] فقرات ٤ — ٦ در این جا تکرار میشود

[3] مثل فقره ۷

[illegible]

٨٥ [illegible]

٨٦ [illegible]

٨٧ [illegible]

[illegible]

([illegible] ٢٣)

٨٨ [illegible]

میکنم در محکمه داوری او (اهورا) گروه مردمان پیمانشکن بخاك در افتد
برای فروغ و فرش . . . . . [1] ⁂

(کردهٔ ۲۱)

۸۱ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از
کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . . [2]
کسی که از رشن منزل دریافت نمود بکسی که رشن از برای مصاحبت
طولانی منزل برگذار کرد ⁂

۸۲ کسی که اهورا مزدا باو هزار چُستی ارزانی داشت ده هزار چشم برای
نگریستن بخشید و از قوّت این چشمها و این چُستیهاست که او کسی را که
پیمان خویش نپاید و عهد بشکند نگران است و از قوّت این چشمها و
این چستیهاست که مهر فریفته نشدنی است آن کسی که ده هزار دیده بان
دارد آن توانای از همه چیز آگاه فریفته نشدنی
برای فروغ و فرش . . . . . [1] ⁂

(کردهٔ ۲۲)

۸۳ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از
کلام راستین آگاه است زبان آوري که دارای هزار گوش است . . . [2]
کسي که اورا شهریار مملکت براستی دستهارا بلند نموده بیاری میخواند
کسی که اورا بزرگ شهر براستی دستها را بلند نموده بیاري میخواند :

۸٤ کسی که او را کدخدای ده براستی دستها را بلند نموده بیاری میخواند
کسی که او را رئیس خانواده براستی دستهارا بلند نموده بیاری میخواند
در هرجائی که دو نفر بحمایت همدیگر برخیزند براستی دستها را بلند نموده

---

[1] فقرات ٤—٦ در این جا تکرار میشود

[2] مثل فقره ۷

[illegible]
[illegible]

([illegible] ٢)

٨١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٨٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ٢٢)

٨٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٨٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۷۶ توئی که این دشمن را توئي که این خصومت (مرد) بداندیش را نابود توانی کرد کشنده (مرد) پاك را نابود ساز توئی دارندهٔ اسبهای زیبا و گردونهای زیبا توئی از پی استغاثه یاور توانا ⁂

۷۷ من (مهر را) بیاری میخوانم بشود که او از برای یاری ما آید بواسطه نذر فراوان و خوب زَورْها بواسطه نیاز فراوان و خوب زَورْها تا ما از پرتو تو مانند پناه یافتگان تو دائماً در منزل مطمئن و خوش بسر بریم ⁂

۷۸ توئی که ممالك را (اقوام را) حفظ میکنی در صورتی که آنان مهر دارندهٔ دشتهاي فراخ را با مواظبت نیک بنوازند توئی که (آنهارا) نابود میسازي در صورتی که آنها ازممالك دشمن باشند من ترا این جا بیاري میخوانم بشود که او این جا بیاری ما آید (آن) مهر قوي در همه جا پیروزمند سزاوار ستایش و برازنده نیایش و سرور با شکوه مملکت برای فروغ و فرش . . . . ۱ ⁂

(کردهٔ ۲۰)

۷۹ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است کسی که از کلام راستین آگاه است زبان آوري که دارای هزار گوش است . . . ۲
کسی که از رشن منزل دریافت نمود بکسی که رشن از برای مصاحبت طولانی منزل بر گذار کرد ⁂

۸۰ توئي نگهبان خان و مان توئی نگهدار کسی که دروغ نگوید توئی پاسبان قبیله و پشتیبان کسانی که دروغ بکار نبرند آری از پرتو مانند تو سروری من از برای خود بهترین مصاحبت و پیروزی اهورا آفریده را تحصیل

---

۱ فقرات ۴—۶ در این جا تکرار میشود

۲ مثل فقره ۷

٧٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٧٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٧٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ٢٠)

٧٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٨٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۷۱ که دشمن را در تاخت بگیرد پر از غضب بارشادت مردانه دشمن را در جنگ بخاك افکند و هنوز باور نمیکند که (دشمن را) هلاك کرده باشد بنظر او چنین نمیرسد تا آنکه ضربتی فرود آورده مغز سر و ستون فقرات را در هم شکند و (همان) مغز سری که سر چشمه قوّه زندگی است ⁂

۷۲ فوراً او همه را قطعه قطعه کند استخوانها و موها و مغز و خون مرد پیمانشکن را درهم و برهم در روی زمین فرو ریزد
برای فروغ و فرش . . . . [۱] ⁂

(کردهٔ ۱۹)

۷۳ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . [۲]
کسی که براستی دستهارا بلند کرده باضمیرشاد آواز بلند نموده گوید ای اهورامزدا ای خرد مقدس ای آفرینندهٔ جهان مادی ای پاك ٥

۷٤ اگر از من مردمان در نماز نام برده بستایند چنانکه از سایر ایزدان در نماز نام برده میستایند هرآینه من خود را باحیات درخشان و جاویدانی خویش در وقت معیّن از زمان بمردان پاك خواهم نمود در وقت مقرّره فرا خواهم رسید [۳] ⁂

۷٥ ما میخواهیم که مملکت ترا حمایت کنیم ما نمیخواهیم که از مملکت (تو) جدا شویم نه از خان و مان جدا شویم نه از ده جدا شویم نه از ناحیه جدا شویم نه از مملکت جدا شویم و جز از این (مباد) تا (مهر) قوی بازو مارا از دشمن حفظ کند ⁂

---

[۱] فقرات ۴—٦ در این جا تکرار میشود

[۲] مثل فقره ۷

[۳] این فقره مثل فقره ٥٥ میباشد

٧١ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

٧٢ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

([illegible] ١٩)

٧٣ [illegible]

[illegible]

[illegible]

٧٤ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

٧٥ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

مینوي درخشان مقدس هوشیار بی‌سایه اسبهاي (مهر) در فضاي هوا پران بگردش در آیند از براي او داموئیش اُوَپمَنَ همارہ خط سیر را مهیا دارد در مقابل او تمام دیوهاي غیر مرئی و دروغ پرستان وَرِنَ بهراس افتند ∴

۶۹ نکند که ما خود را بمعرض ستیزه سرور غضبناك اندازیم کسی که هزار ستیزه بضد رقیب بکار تواند برد کسی که ده هزار دیده بان دارد (آن مهر) توانای از همه چیز آگاه فریفته نشدنی

برای فروغ و فرش . . . . ۱ ∴

(کردهٔ ۱۸)

۷۰ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسي) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . ۲

کسی که ورهرام اهورا آفریده از پیش او روان گردد بصورت یك گراز که با دندانهای تیز از خود مدافعه کند یك (گراز) نربا چنگالهای تیز گرازی که بیك ضربت هلاك کند (گراز) غضبناکی که بآن نزدیك نتوان شد با صورت خال خال دار یک (گراز) قوی با پاهای آهنین با چنگالهای آهنین با اعصاب آهنین با دُم آهنین باچانه آهنین ۳ ∴

---

۱ فقرات ۴—۶ در این جا تکرار میشود

۲ مثل فقره ۷

۳ کلمه اوستائي وَرازَ 𐬬𐬀𐬭𐬁𐬰𐬀 در فارسی گُراز میباشد چنانکه وِهرکَ 𐬬𐬆𐬵𐬭𐬐𐬀 را در فارسی گرگ گوئیم گراز در ایران قدیم علامت زور و قوّت بوده است در بهرام یشت خواهیم دید که بهرام فرشته پیروزي ده ترکیب جسمانی گرفته خودرا بحضرت زرتشت ظاهر ساخة است از هر یك از این ترکیبهای مختلف که اسب و شتر و ورزاو وغیره باشد یك قسم قوّتي اراده شده است در فقره ۱۵ از یشت مذکور بهرام بصورت گرازی جلوه میکند بهمین مناسبت قوّت این جانور است که وَرازَ جزو اسامی اشخاص هم شده است در فقره ۹۶ از فروردین یشت آمده است «ما درود میفرستیم بپاکدین ایسونت پسر وَرازَ» درمیان نامداران و شاهزادگان ایران قدیم و ممالك همسایه مثل ارمنستان و البانیا وغیره بگروهي برمیخوریم که اسمشان باکلمه وَرازَ ترکیب یافته است مثل ورازبنده وراز دخت ورازدات ورازسورن ورازپیروز ورازمهر ورازنرسی وغیره (رجوع کنید بهٔ Iranisches Namenbuch von Justi)

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٦٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

(ࡃࡓࡀࡔࡀ ١٨)

٧٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

کسی که از برای انتشار دین نیك خود را در همه جا نموده مقام بگرفت و فروغ بهفت کشور بتابید ∴

٦٥ درمیان چالاکان چالاك ترین درمیان وفاشناسان وفاشناس ترین درمیان دلیران دلیرترین درمیان زبان آوران زبان آورترین درمیان گشایش دهندگان گشایش دهنده ترین است کسی که گله و رمه بخشد کسی که شهریاری بخشد کسی که پسران بخشد کسی که زندگانی بخشد کسی سعادت بخشد کسی نعمت راستی بخشد ∴

٦٦ کسی که ارت نیك یار اوست و پارند بگردونه سبك سوار [1] و نیروي مردانه و نیروي فرکیانی و نیروی جوّ جاودانی و نیروی داموئیش اُوپمَنَ و نیروي فروهرهاي پاکدینان [2] و آن که گروهي از مزدیسنان پاکدین را گرد هم آورد [3]

براي فروغ و فرش . . . . [4] ∴

(کردهٔ ١٧)

٦٧ مهر را میستائیم (کسی) که داراي دشتهاي پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوري که داراي هزار گوش است . . . [5]

کسی که با گردونه چرخ بلند بطرز مینوی ساخته شده از کشور ارزهي بسوی کشور خونیرث شتابد از نیروي زمان و از فرمزدا آفریده و از پیروزي اهورا آفریده برخوردار است ∴

٦٨ گردونه اش را ارت نیك بلند رُتبت میگرداند از برای او دین مزدا راه را مهیّا ساخت تا که او (راه را) خوب بتواند پیمود آن فروغ سفید

---

[1] پارند فرشته نیك بختی و فراواني است رجوع کنید بفقره ۳۸ از تشتریشت و بتوضیحات آن

[2] در خصوص داموئیش اُوپَمَنَ رجوع کنید بفقره ۹ همین یشت و بتوضیحات آن

[3] شاید حضرت زرتشت مقصود باشد که بواسطه اتحاد مذهبي مردم را بهمدیگر نزدیك نمود

[4] فقرات ۴—٦ در این جا تکرار میشود

[5] مثل فقره ۷

[illegible]
[illegible]

٦٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٦٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ١٧)

٦٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٦٨ [illegible]
[illegible]

طوري که دلخواه است سعادت بخشد . . . . . .

. . . .[1]

کسی که داراي ده هزار دیده بان است (آن مهر) تواناي از همه چیز آگاه فریفته نشدني

براي فروغ و فرش . . . .[2] ⁂

(کردهٔ ١٥)

٦١ مهر را میستائیم (کسی) که داراي دشتهاي پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . .[3]

کسی که همیشه بپا ایستاده است پاسبان بیدار دلیر زبان آوري که آبها را زیاد کند استغاثه را بشنود باران بباراند گیاهها برویاند برای ناحیه قانون گزارد زبان آور ماهر فریفته نشدني بسیار هوشمند و آفریدهٔ کردگار ⁂

٦٢ کسی که هرگز نه قدرت نه قوت بیك مرد پیمانشکن دهد
کسی که هرگز نه شرف نه پاداش بیك مرد پیمانشکن ارزاني دارد ⁂

٦٣ تو تواني (وقتی) که غضبناك شوي قوت از بازوان آنان بیرون بري از پاهاي آنان ثبات و از چشمهای آنان بینائي و از گوشهای آنان شنوائي (سلب کنی) نه یك نیزه خوب تیزشده نه یك تیر پران . . . .[4]

برای فروغ و فرش . . . .[2] ⁂

(کردهٔ ١٦)

٦٤ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . .[3]

---

[1] چندین کلمات در این فقره خراب شده است بطوري که چندین کلمات پس و پیش جمله که خراب نشده است بی ربط مانده است

[2] فقرات ۴—٦ در این جا تکرار میشود

[3] مثل فقره ۷

[4] مثل فقره ۲٤

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ١٥)

٦١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٦٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٦٣ [illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ١٦)

٦٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]

اي خوب کنش مردمانِ در ستایش از من در نماز نام نمیبرند آن طوري که سایر ایزدان را در نماز نام برده میستایند ⁂

٥٥ اگر از من مردمان در نماز نام برده بستایند چنانکه از سایر ایزدان در نماز نام برده میستایند هر آینه من خود را با حیات درخشان و جاودانی خویش در وقت معین از زمان .بمردمان پاك خواهم نمود در وقت مقرّره فرا خواهم رسید ⁂

٥٦ با نمازي که نام تو در آن برده شود با دعاي .بمناسبت وقت با نیاز زَورْ ترا مرد پاك میستاید با نمازي که نام تو برده شود با دعاي .بمناسبت وقت و با زَورْ من ترا میستایم اي مهر تواناتر با نمازي که نام تو برده شود با دعاي .بمناسبت وقت و با زَورْ من ترا میستایم اي مهر تواناترین با نمازي که نام تو برده شود با دعاي .بمناسبت وقت من ترا میستایم ای مهر فریفته نشدنی [1] ⁂

٥٧ بستایش ما گوش فرا ده ای مهر . . . . . [2] ⁂

٥٨ بنا بپایدار ماندن بسر قولی که داده شد . . . [3] ⁂

٥٩ تا که ما با جرأت خوب و جرأت تازه . . . . [4]

برای فروغ و فرش . . . . [5] ⁂

(کردهٔ ١٤)

٦٠ مهر را میستائیم (کسی) که داراي دشتهاي پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوري که داراي هزار گوش است . . . . . [6]
کسی که باو نام نیك بالاي خوب و مدح نیك و (برازنده است) (و) آن

---

[1] این فقره بعینه مثل فقره ٣١ میباشد
[2] مثل فقره ٣٢
[3] مثل فقره ٣٣
[4] مثل فقره ٣٤
[5] فقرات ٤-٦ دراین جاتکرارمیشود
[6] مثل فقره ٧

[illegible]
[illegible]

٥٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٥٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٥٩ ٥٨ ٥٧ [illegible]
[illegible]

([illegible] ۱۴)

٦٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]

٥٠ کسی که از برای او آفریدگار اهورامزدا در بالای کوه بلند و درخشان و با سلسله های متعدّد آرامگاه قرار داد در آن جائی که نه شب است نه تاریکی نه باد سرد است و نه گرم و نه ناخوشی مُهلك و نه کثافت دیو آفریده و از بالای کوه هَرَئیتی مِه متصاعد نگردد ⁂

٥١ آرامگاهی که امشاسپندان با خورشید هم اراده بطیب خاطر و صفای عقیده ساختند تا آنکه او (مهر) از بالای کوه هَرَئیتی بسراسر جهان مادی تواند نگریست ⁂

٥٢ اگر (مرد) حیله‌گر بدکنشی پیش آید (آنگاه) مهر دارنده دشتهای پهن با گامهای تند گردونه تندرو بجولان در آورد وهم چنین سروش مقدس توانا ونریوسنگ چُست او (مهر) بکشد او را (مرد حیله‌گر را) خواه در صف جنگ خواه در مبارزه تن بتن برای فروغ و فرش . . . . [1] ⁂

(کردهٔ ۱۳)

٥٣ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . . [2] کسی که براستی دستها را بسوی اهورامزدا بلند نموده این چنین گله گویان است ⁂

٥٤ من حامی تمام آفریدگانم ای خوب کنش من پاسبان همه آفریدگانم

---

[1] فقرات ٤ — ٦ در این جا تکرار میشود

[2] بمثل فقره ۷

۵۰ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۵۱ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۵۲ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ۱۳)

۵۳ [illegible]
[illegible]
[illegible]

۵۴ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٤٦ آن مهر دارنده دشتهای فراخ خود را برای حفاظت نمودن مهیّا ساخته از پشت سر حمایت کند از پیش حمایت کند مانند دیده بان فریفته نشدنی بهر طرف نظر اندازد (این چنین) حاضر است برای کسی که باخیال پاک مهر را یاری کند آن (مهری که) ده هزار دیده بان دارد آن دانای توانای فریفته نشدنی
برای فروغ و فرش . . . [١] ⁂

(کردهٔ ١١)

٤٧ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوري که دارای هزار گوش است [٢]
ناماوری که (اگر) غضب کند درمیان دو مملکت (دو قوم) جنگجو (اسب) سُم پهن برانگیزد بضد لشکر دشمن خونخوار بضد صفوف جنگ که بهم در آویختند ⁂

٤٨ اگر مهر بضد لشکر دشمن خونخوار بضد صفوف جنگ که بهم در آویختند درمیان دو مملکت جنگجو مرکب برانگیزد آنگاه دستهاي پیمانشکنان را از پشت سر ببندد چشمهاي آنان را برآورد گوش آنان را کر کند و پاهاي آنان را از ثبات براندازد از برای کسی یارای مقاومت نخواهد ماند (چنین شود حال) این ممالك و این هماوردان در صورتی که از مهر دارنده دشتهای فراخ غفلت ورزند
برای فروغ و فرش . . . . [١] ⁂

(کردهٔ ١٢)

٤٩ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . [٢] ⁂

---

[١] فقرات ٤—٦ در این جا تکرار میشود

[٢] مثل فقره ٧

١٤٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

(ࡁࡀࡅࡕࡀ ١١)

١٤٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٤٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

(ࡁࡀࡅࡕࡀ ١٢)

١٤٩ [illegible]

دارنده دشتهای پهن خشمگین و آزرده مانده خوشنودي خاطرش بعمل نیامده باشد ⁂

٤٢ آنگاه آنان بمهر دارنده دشتهای پهن چنین گویند تو ای مهر دارنده دشتهای پهن اینان ای مهر اسبهاي تیز رو را از ما بر بودند اینان ای مهر بازوان قوی ما را با تیغ نیست کردند ⁂

٤٣ پس آنگاه مهر دارنده دشتهای فراخ آنان را بخاك افکند پنجاهها صدها صدها هزارها هزارها ده هزارها ده هزارها صد هزارها برای آنکه مهر دارنده دشتهای پهن خشمگین و آزرده است .
برای فروغ و فرش . . . . ١ ⁂

(کردهٔ ١٠)

٤٤ مهر را میستائیم (کسي) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . ٢
کسی که منزلش بپهنای زمین در جهان مادي بنا شده است فضای وسیعی است بیرون از خطر احتیاج درخشان و پناگاهان بسیار بخشنده است ⁂

٤٥ هشت تن از یاران او (مهر) در بالای کوهها در بالای برجها بمنزله دیده بانان مهر نشسته بسوی پیمانشکنان نگرانند بخصوصه بکسانی چشم دوخته و بکسانی توّجه نموده که نخست بمهر دروغ گویند و راه کسی را در حمایت خود گیرند که بپیمانشکنان و بدروغ پرستان و بقاتلین پاکدینان حقیقي حمله برد ⁂

---

١ فقرات ٤ — ٦ در اینجا تکرار میشود

٢ مثل فقره ٧

[illegible]
[illegible]
[illegible]

۴۲ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۴۳ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ۱۰)

۴۴ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۴۵ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

وقتی او در طول منازل مردمان پیمان شکن بگردونه کشیده شود آنها (گاوها) ایستاده اشک از پوزه روان کنند [1] ⁂

٣٩ هم چنین تیرهای با پر عقاب آراسته آنان (دروغگویان. مهر و پیمانشکنان) (هرچند) که از زه کمان بسیار خوب کشیده شده تند پرواز کند (اما) بنشان نرسد در صورتی که مهردارنده دشتهای پهن خشمگین و آزرده مانده خوشنودی خاطرش بعمل نیامده باشد

هم چنین نیزه های خوب سر تیز آنان بادستهٔ بلند (هرچند) که از (قوّت) بازوان پران شود (اما) بنشان نرسد در صورتی که مهر دارنده دشتهای پهن خشمگین و آزرده مانده خوشنودی خاطرش بعمل نیامده باشد

هم چنین سنگهای فلاخن آنان که از (قوّت) بازوان پران شود بنشان نرسد در صورتی که مهر دارنده دشتهاي پهن خشمگین و آزرده مانده خوشنودی خاطرش بعمل نیامده باشد ⁂

٤٠ هم چنین کاردهاي (تیغ) خوب آنان که بسر مردمان حواله شود بنشان نرسد در صورتی که مهر دارنده دشتهای پهن خشمگین و آزرده مانده خوشنودی خاطرش بعمل نیامده باشد

هم چنین گرزهای خوب پرتاب شده آنان که حواله سر مردمان شود بنشان نرسد در صورتی که مهر دارنده دشتهای پهن خشمگین و آزرده مانده خوشنودی خاطرش بعمل نیامده باشد ⁂

٤١ مهر (آنان را) از پیش بهراس اندازد رشن از پی بهراس اندازد
سروش مقدس بهمراهی ایزدان محامي آنان را از هرطرف بهم در افکند
این صفوف جنگ را او بمعرض خطر در آورد در صورتی که مهر

---

[1] مقصود این است حتّی ستوران هم که غنیمت و دست برد پیمانشکنان و دروغگویان شده و بگردونهاي آنان بسته شده اند نالان و گریان هستند از اینکه در خدمت چنین اشخاصی در آمده اند

[illegible]
[illegible]

٣٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٤٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٤١ [illegible]
[illegible]
[illegible]

تا که ما با جرأت خوب و جرأت تازه شاد و خرم تمام دشمنان را شکست دهیم (چه) از دیوها و مردمان (چه) از جادوان و پریها (چه) از کاویها و کرپانهای ستمکار

برای فروغ و فرش . . . . . . [۱] ∴

(کردهٔ ۹)

۳۵ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . [۲] (کسی) که آنچه قول داده شد بعمل وا دار کند (کسی) سپاه بیاراید (و) دارای هزار چستی است شهریاری (است) توانا (و) دانا ∴

۳۶ کسی که جنگ برانگیزاند کسی که بجنگ استحکام بخشد کسی که در جنگ پایدار مانده صفوف (دشمن) را از هم بدرد تمام جناح صفوف مبارز را پراکنده و پریشان سازد. بمرکز لشکر خونخوار لرزه در افتد ∴

۳۷ اوست کسی که میتواند پریشانی و هراس بآنان (دشمنان) مستولی نماید سرهای مردمانی که بمهر دروغ گویند او (از بدنها) پرتاب کند سرهای مردمانی که بمهر دروغ گویند جدا شود ∴

۳۸ منازل وحشت انگیز ویران گردد از انسان تهی ماند آن منازلي که پیمانشکنان و دروغ پرستان و قاتلین پاکدینان حقیقي در آنها بسر میبرند وحشت انگیز است راه اسارت از آن جائي که گاو چراگاه

---

[۱] مثل فقرات ٤ — ٦

[۲] مثل فقره ۷

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ۲ [illegible]

([illegible] ۹)

۳۵ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۳۶ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۳۷ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۳۸ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۳۰ از تست که خانه‌های سترگ از زنان برازنده برخوردار است از گردونهای برازنده از بالشهای پهن و بسترهای گسترده بهره‌مند است از تست که خانه های بلند ساخته شده از زنان برازنده برخوردار است از گردونهای برازنده از بالشهای پهن از بسترهاي گسترده بهره‌مند است آن خانه پیر و راستی که ترا در نماز نام برده با دعاي بمناسبت وقت و با زَورْ میستاید ⁂

۳۱ با نمازي که نام تو برده شود با دعاي بمناسبت وقت با زَورْ من ترا میستایم اي مهر تواناتر با نمازي که نام تو برده شود با دعاي بمناسبت وقت با زَورْ من ترا میستایم اي مهر تواناترین با نمازي که نام تو برده شود با دعاي بمناسبت وقت با زَورْ من ترا میستایم اي مهر فریفته نشدني ⁂

۳۲ بستایش ما گوش فرا ده ای مهر ستایش ما را بپذیر اي مهر ستایش (دعای) ما را مستجاب گردان بنیاز زَورْ ما توّجه کن باین مراسم حضور بهمرسان آنها را (ادعیه را) در خزینه استغفار جمع کن آنها را در خانه ستایش (بهشت) فرود آر ⁂

۳۳ بنا بپایدار ماندن بسر قولی که داده شد این کامیابي را بما بخش اي تواناتر آنچه را که از تو خواهش داریم (این است) ثروت زور پیروزي خرمی و دولت دادگري نام نیك و آسایش روح معرفت و علم روحاني (تقدس) فتح آفریدۀ اهورا و برتري پیروزمندي که از بهترین راستی (باشد) و درك کلام مقدس ⁂

۳٤ تاکه ما با جرأت خوب و جرأت تازه شاد و خرم بتمام رقیب ها ظفر یابیم تاکه ما با جرأت خوب و جرأت تازه شاد و خرم بتمام بدخواهان ظفر یابیم

۳۰ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۳۱ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۳۲ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۳۳ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۳۴ [illegible]
[illegible]

(کردهٔ ۷)

۲۵ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام
راستین آگاه است زبان‌آوری که دارای هزار گوش است . . . . [۱]
(آن مهر) عمیق سرور توانای سود بخشندهٔ زبان آور نیایش بجای‌آورندهٔ
عالیمقام دولتمندی که پیکرش کلام ایزدی (منترَ) است یل جنگ آور
قوی بازوان را ⁂

۲۶ (کسی) که دیوها را سر بکوبد کسی که نسبت باشخاصی که خود شان را
مقصر میسازند خشم گیرد کسی که از مردمان پیمانشکن انتقام کشد پریها
را بتنگنا اندازد کسی که (در صورتی که) باو دروغ گفته نشود بمملکت
قوه سرشار بخشد کسی که (در صورتی که) باو دروغ گفته نشود بمملکت
پیروزی سرشار دهد ⁂

۲۷ کسی که مملکت دشمن را از (راه) راست محروم سازد فر را از آن برگیرد
پیروزی را دور نماید کسی که از پی آن (دشمنان) بی قوّه مدافعه تاخته
ده هزار ضربت فرود آورد (آن مهری) که ده هزار دیده بان دارد
توانا و از همه چیز آگاه و فریفته نشدنی است
برای فروغ وفرش . . . . [۲] ⁂

(کردهٔ ۸)

۲۸ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام
راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . . [۱]
کسی که ستونهای خانه های بلند ساخته شده را حفظ کند تیرکها را قوی
دارد و بخان و مان گله ای از ستوران و (گروهی) از مردمان بخشد
از آن (خانه ای) که او خوشنود باشد خانه های دیگر را او براندازد
در صورتی او آزرده شود ⁂

۲۹ نسبت بممالك تو (هم) بدی (وهم) خوب ای مهر نسبت بمردمان تو (هم)
بدی (وهم) خوب ای مهر تو ای مهر از تست صلح و از تست ستیزه ممالك ⁂

---

[۱] مثل فقره ۷

[۲] فقرات ٤ — ٦ در این جاتکرار میشود

([illegible] ۷)

٢٥ [illegible] ⁘
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٢٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ⁘

٢٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ⁘

[illegible] °°

([illegible] ۸)

٢٨ [illegible] ⁘
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٢٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ⁘

از اثر کثرت کلام زشت که کار دشمن مهر است نیزهٔ که از دشمن مهر برتاب شود بقهقرا بر گردد ⁂

٢١ اگر هم نیزه خوب برتاب شود اگر هم آن ببدن رسد اما زیانی بآن (بدن) نرساند از اثر کثرت کلام زشت که کار دشمن مهر است باد نیزهٔ که از طرف دشمن مهر برتاب شود بر گرداند از اثر کثرت کلام زشت که کار دشمن مهر است

برای فروغ و فرش . . . . . [1] ⁂

(کردهٔ ٦)

٢٢ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . . [2]
کسی که اگر بوی دروغ گفته نشود مرد را از احتیاج نجات دهد از خطر برهاند ⁂

٢٣ تو از احتیاج از احتیاجات ما را برهان ای مهری که بتو دروغ گفته نشد تو توانی که به ابدان مردان پیمانشکن بیم و هراس مستولی سازی تو توانی (وقتی) که غضبناك شوی قوت از بازوان آنان بیرون بری از پاهای آنان توانائی و از چشمهای آنان بینائی و از گوشهای آنان شنوائی (سلب کنی) ⁂

٢٤ نه یك نیزهٔ خوب تیز شده نه یك تیر پران بکسی که از روی خلوص نیّت بیاری مهر آید نرسد (آن مهری) که ده هزار دیده بان دارد توانا و از همه چیز آگاه و فریفته نشدنی است ⁂

برای فروغ و فرش . . . . [1] ⁂

---

[1] فقرات ٤ — ٦ در این جا تکرار میشود

[2] مثل فقره ٧

[illegible]
[illegible]
[illegible]

٢١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ٦)

٢٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]

٢٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٢٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

کسی که هیچ کس باو دروغ نتواند گفت نه بزرگ خانواده نه بزرگ ده نه رئیس ناحیه و نه شهریار ایالت [۱] ⁂

۱۸ اگر باو بزرگ خانواده دروغ بگوید یا بزرگ ده یا رئیس ناحیه یا شهریار مملکت (آنگاه) مهر غضبناك آزرده خانه و ده و ناحیه و مملکت و بزرگان خانواده و بزرگان ده و رؤسای ناحیه و شهر یاران مملکت و سروران مملکت را تباه سازد ⁂

۱۹ مهر غضبناك آزرده بهمان طرفی روی آورد که در آنجا پیمانشکن است و بخاطر او اشتباه روی ندهد ⁂

۲۰ و اسبهای پیمانشکنان در زیر بار (راکب) خیره سری کنند از جای خود بیرون نتازند (اگر) بتازند پیش نروند در تاخت جست و خیز نکنند

---

[۱] کلماتی که ببزرگ خانواده و بزرگ ده و رئیس ناحیه و شهریار ایالت ترجمه شده در متن بحسب ترتیب چنین است نمانوپئیتی 𐬥𐬨𐬁𐬥𐬋.𐬞𐬀𐬌𐬙𐬌 در پهلوی مان پت جزء اول این کلمه در فارسی باقی است اسدی گوید

چو آمد بر مهمن و مان خویش ببردش بصدلا به مهمان خویش

جزء دوم که بمعنی صاحب و سرور است در جزو کلمات موبد و سپهبد و هیربد وغیره محفوظ مانده است

ویس پئیتی 𐬬𐬍𐬯.𐬞𐬀𐬌𐬙𐬌 در پهلوی ویسپت یعنی بزرگ ده دهخدا

زنتوپئیتی 𐬰𐬀𐬧𐬙𐬎.𐬞𐬀𐬌𐬙𐬌 در پهلوی زندپت یعنی رئیس ناحیه زند در پهلوی بجای کلمه زنتو اوستائی میباشد اسم خانواده کریم خان زند که مؤسس سلسله زندیه است بیشك مربوط به زنتو اوستائی یا زند پهلوی میباشد کریم خان برخلاف نادرشاه افشار و آقا محمد خان قاجار هر دو ترك نژاد که قبل از او و بعد از او سلطنتی تشکیل داده اند ایرانی نژاد بوده است اسم خانواده اش مناسبتی با کلمات ترکی ندارد مشتبه نشود با کلمه زند که در پهلوی بمعنی تفسیر اوستا ست و از کلمه اوستائی آزئینتی 𐬀𐬰𐬀𐬌𐬧𐬙𐬌 آمده است دئینگهوپئیتی 𐬛𐬀𐬌𐬢𐬵𐬎.𐬞𐬀𐬌𐬙𐬌 در پهلوی ده پت یا دهوپت بمعنی شهریار و مرزبان ایالت است در عهد هخامنشی در سر هر یك از دهیو در اوستا دخیو 𐬛𐬀𐬑𐬌𐬌𐬎 یك خشتَرپاوَن (ساتراپ) گماشته بوده است این کلمه همان است که امروز ده گوئیم و در کتب فارسی قدیم دَه و دیه مسطور است

هفت سالار کاندرین فلکند همه گرد آمدند در دو و داه (رودکی لغت فرس اسدی طوسی)

استاد ابوالقاسم فردوسی از دهاقین طوس بود از دیهی که آن دیه را باز خوانند (چهار مقالهٔ عروضی) درزبان فارسی از وسعت دائره این کلمه کاسته آن را بجای 𐬬𐬍𐬯 اوستائی و ویکوس vicus لاتینی استعمال میکنیم کلمات مذکور در فقرات ۷۵ و ۱۴۵ نیز آمده است

[illegible]
[illegible]

۱۸ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۹ [illegible]
[illegible]
[illegible]

۲۰ [illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۶ آن ایزد مینوي فر بخشنده بسوي همه کشورها روان گردد آن ایزد مینوي شهرياري بخشنده بسوي همه کشورها روان گردد بآن کسانی او پیروزي دهد و بآن پاکدینان واقف برسوم دینی (ظفر دهد) که وي را با زَورْ میستایند

براي فروغ و فرش ۱ ٥

(کردهٔ ٥)

۱۷ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . ۲

پهلوی وُرُوجرشت (۷) خونیرَثَ 𐬓𐬀𐬥𐬌𐬭𐬀𐬚𐬀 کشور مرکزی است در پهلوی خونیرس یا خوانیرس (با واو معدولهٔ مثل خواهر و خواهش) در اوستا از کشور خونیرس بیشتر از کشورهای دیگر اسم برده شده است چه خونیرس شریف ترین قسمت زمین و مسکن ایرانیهاست بقول بند هش (فصل ۱٥ فقره ۲۷) شش نژاد در آنجا زندگاني میکنند گذشته از فقراتي که در فوق ذکر کردیم و در آنجاها خونیرس باشش کشور دیگر یك جا ذکر شده در فقره ٦۷ از مهر یشت باز بهخونیرس وارزه برمیخوریم در یسنا ٥۷ فقره ۳۱ و در هادُخت نسك فرگرد ۱ فقره ۱۴ نیز از این وطن ایرانیان یاد شده است شاید معنی لفظی خونیرس این باشد « باگردونهای خوب » در فصل ۱۱ از بندهش نسبةً مفصل‌تر از کشورها صحبت شده است از این قرار : سی و سه قسم زمین موجود است در روزی که تشتر بارندگي کرد نصف گیتی را آب گرفت و زمین بهفت کشور منقسم گردید کشوري که درمیان واقع است موسوم است به خونیرس و آن ببزرگی شش کشور دیگر است یعنی شش کشوری که در پیرامون خونیرس است ببزرگی یك کشور میانکي است در طرف خوراسان (مشرق) سوه واقع است و در طرف خورواران (مغرب) ارزه و در طرف نیمروچ (جنوب) فردذفش و ویدذفش و در طرف اپاختر (شمال) وُرو برشت و وُرو جرشت خونیرس درمیان واقع است قسمتی از اقیانوس فراخکرت اطراف خونیرس را گرفته است درمیان وُروبرشت و وُروجرشت کوهی برپاست که ممکن نیست کسی بتواند از این کشور بکشور دیگر برود درمیان این کشورها خونیرس از همه بهتر و زیباتر است اهریمن بخصوصه در این کشور آسیب و گزند بسیار پدید آورد زیرا که دید در این کشور کیانیان و دلیران بوجود آمدند و دین نیك مزدیسنا از این جا برخاست و بسایر ممالك نفوذ نمود و سوشیانس از این جا ظهور خواهد نمود و اهریمن را ناتوان خواهد ساخت و رستاخیز خواهد برانگیخت و زندگاني مینوی آینده را آغاز خواهد نمود (بمقاله مهر بصفحه ٤۰٥ نیز ملاحظه کنید)

۱ فقرات ٤ — ٦ در این جا تکرار میشود

۲ مثل فقره ۷

١٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ٥)

١٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]

مروِ هرات بسوي سغد (گوَ) و خوارزم شتابد ۱ ٥٥

۱۵ به (کشور) اَرِزهی و سَوَهی به فَرَدَذْفشوْ و وِیدَذْفشوْ به واُرو بَرِشْتي و واُرو جَرِشتی باین کشور خونیرثْ درخشان ۲ آنجائي که ستوران آرام دارند و پناه‌گاه سالم ستوران است مهر توانا نگران است ٥٥

---

۱ از این رودها هری رود و زرافشان وجیحون اراده شده است بار تولومه در فقره فوق مرو را (در اوستا مواُورو 𐬨𐬊𐬎𐬭𐬎) جزو هَرَاِوَ 𐬵𐬀𐬭𐬀𐬉𐬎𐬎𐬀 شمرده است در فرس هخامنشی هَرَئیوَ Haraiva همان هرات حالیه است رود این مملکت موسوم است به هری رود در صورتي که مثل سایر مستشرقین در فقره فوق مرو را مستقل بشماریم نه جزوی از هَرَاِوَ باید درمیان رودهای مذکور مرغاب را نیز که رود مرو است محسوب بداریم مرگو (مرو) چندین بار در کتیبه بیستون ذکر شده است هرچند که داریوش از آن در جزو ممالك عمدهٔ که میگوید در تحت تصرفش میباشد اسم نمیبرد ۱ گوَ 𐬔𐬀𐬎𐬎𐬀 بجای مملکت سغد آمده است در متن نیز اسم سوغذَ 𐬯𐬎𐬖𐬜𐬀 موجود است ظاهراً این اسم در تفسیر برای توضیح افزوده شده که بعد جزو متن گردیده است ۲ درکتیبه‌هاي خطوط میخی نیز مکرراً سوگودَ Suguda ذکر شده است رود معروف آن امروز موسوم است به زرافشان خوا ایریزم 𐬓𐬁𐬌𐬭𐬌𐬰𐬆𐬨 در اوستا و (هووارزمی) درکتیبه هخامنشی مملکت خوارزم است که معمولاً خیوه نامیده میشود رودی که از این خاك میگذرد موسوم است به آمو دریا یا جیحون

۲ در اوستا مکرّراً از هفت کشور یاد شده است در گاتها یسنا ۳۲ قطعه ۳ هفت بوم (بومی 𐬠𐬏𐬨𐬌) ذکر شده که بعدها کلمه کشور جای آن را گرفته است در سایر قسمتهای اوستا غالباً به هپتو کرشورِ 𐬵𐬀𐬞𐬙𐬀.𐬐𐬀𐬭𐬱𐬎𐬎𐬀𐬭𐬆 برمیخوریم در آئین برهمنان نیز روی زمین بهفت کشور منقسم شده سپت دوی‌پا septa dvipa گفته اند (رجوع کنید به ص ۷۵) در فقره ۹ از تشتر یشت دیدیم که ستویس یکي از فرشتگان و از یاوران تشتر فرشته باران آبهارا بهفت کشور روی زمین میرساند در همین مهریشت در دوجا باسامی هفت کشور برمیخوریم نخست در فقره ۱۵ وپس از آن در فقره ۱۳۱ ودر فقرات ۹—۱۵ از رشن یشت ودر فرگرد ۱۹ از وندیداد فقره ۳۹ ودر کرده ۱۰ از ویسپرد فقره ۱ مرتباً از هرهفت یاد شده است اسامی این کشورها از این قرار است (۱) اَرِزَهی 𐬀𐬭𐬆𐬰𐬀𐬵𐬌 کشوری است که درمغرب واقع است در پهلوی ارزه (۲) سَوَهی 𐬯𐬀𐬎𐬎𐬀𐬵𐬌 کشوری است در مشرق در پهلوی سوه (۳) فَرَدَذَفشوُ 𐬟𐬭𐬀𐬛𐬀𐬜𐬀𐬟𐬱𐬎 اسم کشور جنوب شرقی است در پهلوی فردذفش (٤) وِیدَذَفشوُ 𐬬𐬍𐬛𐬀𐬜𐬀𐬟𐬱𐬎 اسم کشور جنوب غربی است در پهلوی ویدذفش (٥) وُاُورُو بَرِشتی 𐬬𐬊𐬎𐬭𐬎.𐬠𐬀𐬭𐬆𐬱𐬙𐬌 کشور شمال غربی است در پهلوی وُرو.برشت (٦) وُاُورُو جَرِشتی 𐬬𐬊𐬎𐬭𐬎.𐬘𐬀𐬭𐬆𐬱𐬙𐬌 کشور شمال شرقی است در

Die Keilinschriften der Achämeniden von Weissbach II § 6. ۱

Erānšahr von Marquart S. 29 No. 2. ۲

[illegible]
[illegible]

١٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

(کردهٔ ۳)

۱۰ مهر را میستائیم (کسی) که داراي دشتهاي پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوري که داراي هزار گوش است . . [1] ∴

۱۱ کسی را که جنگجویان در بالاي پشت اسب بدو نماز برند و براي قوّت مرکب و صحت بدن (خویش) اشتغاثه کنند تا آنکه دشمنان را از دور بتوانند شناخت و هماوردان را بتوانند باز داشت تا بدشمنان کینه جوي بد اندیش بتوانند غلبه نمود

براي فروغ و فرش . . . . . [2] ∴

(کردهٔ ٤)

۱۲ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) از کلام راستین آگاه است زبان آوری که دارای هزار گوش است . . . . [1] ∴

۱۳ نخستین ایزد مینوی که پیش از خورشید فنا ناپذیر تیز اسب در بالای کوه هرا بر آید [3] نخستین کسی که با زینت‌های زرین آراسته از فراز (کوه) زیبا سر بدر آورد از آن جا (آن مهر) بسیار توانا تمام منزلگاهان آریائی را بنگرد . ∴

۱٤ آنجائي که شهریاران دلیر قُوای بسیار مرتّب سازند آنجائي که کوهمای بلند و چراگاهان بسیار برای چارپایان . . . . [4] موجود است آنجائي که دریاهای عمیق و وسیع واقع است آنجائي که رودهای پهن قابل کشتی رانی با خیل امواج خروشان بسنگ خارا و کوه خورده بسوي

---

[1] بعینه مثل فقره ۷

[2] فقرات ٤ — ٦ در این جا تکرار میشود

[3] از این جمله بخوبی برمیآید که مهر غیر از خورشید است

[4] بجای نقاط کلمه ثاتئیرو Thătairo خراب شده است

([illegible] ۳)

۱۰ [illegible] ·:·۱·

۱۱ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ۱
[illegible]
[illegible] ·:·۱·

[illegible] °°

([illegible] ۴)

۱۲ [illegible] ·×·

۱۳ [illegible]
[illegible] ۱
[illegible]
[illegible] ۱·
[illegible]
[illegible] ·×·

۱۴ [illegible]
[illegible] ۱·
[illegible]
[illegible] ۱·
[illegible]
[illegible] ۱·

گفتار و کردار با زَوْرْ و با کلامِ بلیغ میستائیم
ینگهه ها تام . . . . ∴

(کردهٔ ۲)

۷ مهر را میستائیم (کسی) که دارای دشتهای پهن است (کسی) که از کلام راستین آگاه است زبان آوری [1] که دارای هزار گوش است خوش اندامی که دارای هزار چشم است بلند بالائی که در بالای برج پهن (ایستاده) زورمندی که بی خواب پاسبان است ∴

۸ از کسی که سران هر دو مملکت جنگجو یان استغاثه کنند وقتی که آنان بمیدان جنگ در مقابل دشمن خونخوار در مقابل صف هجوم (هماوردان) در آیند ∴

۹ بآن یکی از دو (دسته هماوردان) که از طیب خاطر با منش نیک و اعتقاد حقیقی نماز آورده باشد مهر دارندهٔ دشتهای فراخ بهمراهی باد پیروزمند [2] و بهمراهی داموئیش اُوْپَمَنَ [3] بهمان طرف روی آورد برای فروغ و فرش با نماز بلند با زَوْرْ میستایم آن مهر . . . . [4] ∴

---

[1] صفت زبان آور که غالباً در این یشت برای مهر تکرار شده است بجای کلمه اوستائی ویاخنَ 𐬬𐬌𐬌𐬁𐬑𐬀𐬥𐬀 میباشد که در تفسیر پهلوی به هنجمنیك ترجمه شده است یعنی انجمن آرا در محفل گویا زبان آور و نطاق از کلمه ویاخْمَنْ 𐬬𐬌𐬌𐬁𐬑𐬨𐬀𐬥 (انجمن) مشتق شده است

[2] فرشته باد مقصود است (واتَ 𐬬𐬁𐬙𐬀)

[3] داموئیش اُوْپَمَنَ 𐬛𐬁𐬨𐬋𐬌𐬱 𐬎𐬞𐬀𐬨𐬀𐬥𐬀 در فقرات ٦٦ و ٦٨ و ١٢٦ و ١٢٧ همین یشت نیز این اسم تکرار شده است و در سایر جاهای اوستا هم غالباً بآن برمیخوریم از آن جمله در رشن یشت فقره ٤ و فروردین یشت فقره ٤٧ و یسنا ۱ فقره ١٥ و یسنا ۲ فقره ١٥ و یسنا ۷ فقره ٢٦ و یسنا ۸ فقره ۱ و یسنا ۷۱ فقره ۲۳ و در دو سیروزه کوچك و بزرگ فقره ۳۰ آن اسم فرشته ایست که در مهر یشت از یاران و همرهان مهر محسوب شده است در فقرات که در فوق از جاهای دیگر اوستا ذکر شد این فرشته باسایر فرشتگان نامیده شده غالباً ایزد قوی و دلیر خوانده شده است با آنکه اسم این ایزد غالباً تکرار شده است ولی از هیچ یك از فقرات نمي توان وظیفه و شغل اورا معیّن نمود در پهلوی «دهم اپر یه ِمنشن ِ یزت» شد بقول دارمستتر (زند اوستا جلد ۱ ص ۱۷) آن عبارت است از اندیشهٔ نفرین و لعن از طرف دانا و خردمندی la Pensèe de malèdiction du sage جکسن (گرندریس ۲ ص ٦٤٥) نیز این ایزد را نماینده چنین شغلی تصور کرده است "Verwünschung„ welche das Anathema des Priester, oder den Fluch des Weisen vorstellt.

[4] فقرات ٤—٦ در این جا تکرار میشود

[illegible]
[illegible]
[illegible] ⁘

([illegible] ٢)

٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ∵

٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ∴

٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ∵

[illegible] ⁘

تو با یك دروغ پرست و نه آن که تو با یك راستی پرست بستی زیرا معاهده با هر دو درست است خواه دروغ پرست و خواه راستی پرست [۱] ⁂

۳ مهر دارندهٔ دشتهای فراخ اسبهای تیز رو دهد بکسی که بمهر دروغ نگوید (پیمان نشکند) آذر مزدا اهورا راه راست نماید بکسی که بمهر دروغ نگوید [۲] فروهر های مقدس و نیك و توانای پاکان فرزندان کوشا دهند بکسی که بمهر دروغ نگوید ⁂

٤ برای فروغ و فرّش با نماز بلند با زَورْ میستایم آن مهر دارندهٔ دشتهای فراخ را مهر دارندهٔ دشتهای فراخ را میستائیم که بممالك آریائی خان و مان با سازش و آرامش و خان و مان خوش بخشد [۳] ⁂

۵ بشود که او برای یاری ما آید   بشود که او برای گشایش (کار) ما آید
بشود که او برای دستگیری ما آید   بشود که او برای دلسوزی ما آید
بشود که او برای چارهٔ ما آید   بشود که او برای پیروزی ما آید
بشود که او برای سعادت ما آید   بشود که او برای دادگری ما آید
آن کسی که قوی و در همه جا پیروزمند و هرگز فریفته نشدنی و در سراسر جهان مادی سزاوار ستایش و نیایش است آن مهر دارندهٔ دشتهای فراخ ⁂

۶ آن ایزد نیرومند توانا را و درمیان موجودات قوی ترین را (آن) مهر را با زَورْ میستائیم آن مهر دارندهٔ دشتهای فراخ را مهر دارندهٔ دشتهای فراخ را با هوم آمیخته بشیر با برسم با زبان خرد با پندار و

---

[۱] از دروغ پرست و راستی پرست موحّد و مشرك مقصود میباشد

[۲] آذر (آتر 𐬁𐬙𐬀𐬭) فرشته موکّل آتش مقصود است رجوع کنید بمقاله ای که بعد از مهر یشت مندرج است

[۳] از ممالك آریائی ایران اراده شده در قدیم ایران خاك آریا نامیده میشده است

[illegible]
[illegible]

٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

مهر یشت

مهرِ دارندهٔ دشتهای فراخ [1] و رام کشت زار خوب بخشنده را خوشنود میسازیم «مانند بهترین سرور» زوت باید آن را بمن بگوید (زرتشت) «بر طبق قانون مقدس بهترین داور است» باید مرد پاکدین دانا آن را بگوید

(کردهٔ ۱)

۱ اهورامزدا باسپنتمان زرتشت گفت ای اسپنتمان هنگامی که من مهر دارندهٔ دشتهای فراخ را بیافریدم او را در شایسته ستایش بودن مساوی در سزاوار نیایش بودن مساوی با خود من که اهورامزدا (هستم) بیافریدم ٥٥

۲ ای اسپنتمان مهر و پیمان شکنندهٔ نابکار [2] سراسر مملکت را ویران سازد مثل صد (تن از اشخاصی است) که (بگناه) کَیَذ آلوده باشد [3] و قاتل مرد پاکدینی باشد ای اسپنتمان تو نباید مهر و پیمان بشکنی نه آن (پیمانی که)

---

[1] دارندهٔ دشتهای فراخ بجای کلمات اوستائی وُاُورُوگئویه اِیتی 𐬬𐬊𐬎𐬭𐬎.𐬔𐬀𐬊𐬌𐬌𐬀𐬊𐬌𐬙𐬌 (vōuru gaoyaiti) میباشد صفتی است که همیشه از برای مهر استعمال شده در پهلوی به فراخو گویوت تبدیل یافته است بمناسبت آنکه مهر فرشته فروغ و روشنائی است سراسر روی زمین میدانهاي فراخ و پهن و دشتهاي جلوه و تکاپوی وي دانسته شده است

[2] کلمه ای که به پیمانشکن ترجه شد در متن میثرو دروج 𐬨𐬌𐬚𐬭𐬋.𐬛𐬭𐬎𐬗 آمده است و آن صفتی است بمعنی دروغگویندهٔ بمهر از آن عهدشکن اراده شده است در پهلوي مهر دروژ گویند هم چنین از کلمات میثرو آئوجنگهه 𐬨𐬌𐬚𐬭𐬋.𐬀𐬊𐬘𐬀𐬢𐬵𐬀 که در فقره ۱۰٤ آمده یعنی نادرست گو و فریبندهٔ مهر و میثرو زیا 𐬨𐬌𐬚𐬭𐬋.𐬰𐬌𐬌𐬁 که در فقره ۸۲ آمده و در پهلوی مهرژن شده یعنی بمهر زیان رساننده نیز پیمانشکن و عهد و میثاق ندان و رسم مهر و وفانشناس مقصود میباشد

[3] کیذَ 𐬐𐬀𐬌𐬌𐬀𐬜𐬀 اسم گناه مخصوصی است نمیدانیم که چه جرمی در قدیم از آن اراده میشده است در فقره ۳ از یسنای ٦۱ جزو دزدی و راهزنی و جادوئی و پیمانشکنی بشمار رفته است هم چنین در فقره ۱۵ از یسنای ۵۷ و در فقره ۷۱ از فروردین یشت در ردیف معاصي کبیره محسوب شده است

[illegible]

[illegible]

[illegible] (٣) ∴

[illegible] ∴

([illegible] ١)

١ [illegible] ∴

٢ [illegible]

[illegible]

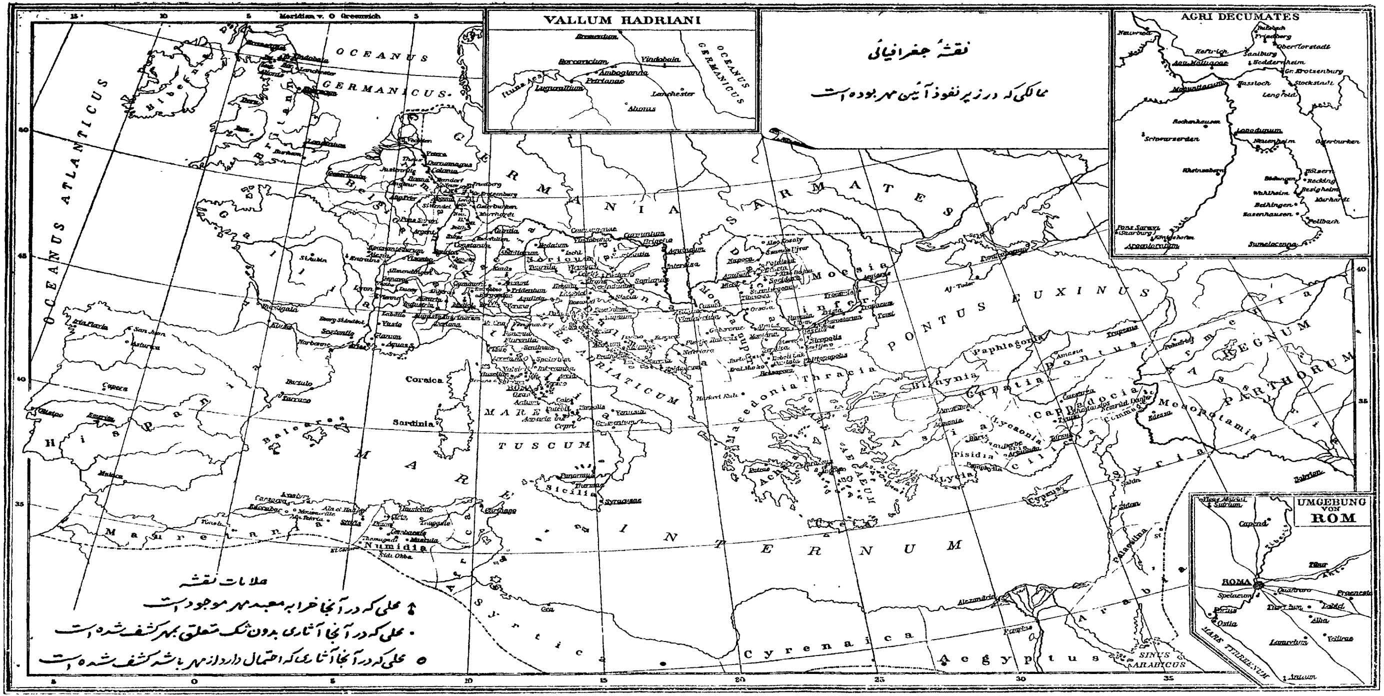
نقشهٔ جغرافیائی
ممالکی که در زیر نفوذ آئین مهر بوده است
علامات نقشه
محلی که در آنجا خرابه معبد مهر موجود است
محلی که در آنجا آثاری بدون شک متعلق بمهر کشف شده است
محلی که در آنجا آثاری که احتمال دارد از مهر باشد کشف شده است
VALLUM HADRIANI
AGRI DECUMATES
UMGEBUNG VON ROM
ROMA
OCEANUS ATLANTICUS
OCEANUS GERMANICUS
GERMANIA
SARMATES
PONTUS EUXINUS
REGNUM PARTHORUM
MARE INTERNUM
MARE TUSCUM
MARE ADRIATICUM
AEGAEUM
MARE TYRRHENUM
SINUS ARABICUS
Hispania
Gallia
Britannia
Belgica
Mauretania
Numidia
Syrtica
Cyrenaica
Aegyptus
Arabia
Syria
Mesopotamia
Armenia
Cappadocia
Galatia
Bithynia
Paphlagonia
Pontus
Asia
Lycaonia
Pisidia
Cilicia
Lycia
Cyprus
Macedonia
Thracia
Moesia
Dacia
Pannonia
Noricum
Dalmatia
Achaia
Sicilia
Sardinia
Corsica
Baleares
Meridian v. 0 Greenwich

ملاحظه آنکه اغلب فضلاي ایران با حروف لاتینی آشناهستند بهتردانسته دراین نقشه اسامی قدیم شهرهارا که در مقابل اسامی جدید آنهانگاشته شده است بهمان شکل اصلی نگاهداریم.

این نقشه از کتاب آئین مهر کومون برداشته شده است

روز برخاستن عیسیٰ و بآسمان صعود کردن وی تصوّر میشده و هم نزد مهرپرستان روز مخصوص مهر شمرده میشده است [1] مقصود نگارنده نیست که کلیهٔ آداب و رسومات مذهب عیسی را با آئین مهر مقایسه کنم نخست چنانکه گفته شد تعصب اثری از مهر نگذاشته است که ما بتوانیم کلیه اصول و رسومات این دو کیش را باهم بسنجیم دوم آنکه مقابله این دو آئین کلام را بدرازا کشانده مارا از حدود اوستا و ایران دور خواهد کرد گذشته از چند فقره عمده که ذکر شد بسا عادات و رسومات درمیان اقوام عیسوی موجود است که بخوبی یاد آور مهر است بخصوصه درمیان عیسویان آسیای صغیر و ارمنستان در همانجائي که مهر از زمانهای بسیار قدیم پرستیده میشده است هنوز بعضی از علمای متعصب عیسوی در این قرن بیستم میلادی مانند عیسویان قرن سوم و چهارم اصراري میورزندکه حقیقت را نهفته دارند ولي در نزد مورّخین دانشمند بیطرف که نزد آنان همای علم و معرفت مانند پیغمبر و فرشته اي مقدس و محترم است از حقیقت گوئی خود داري نکرده صراحةً مینویسند که قسمتی از اصول و بیشتر از رسومات ظاهری کیش عیسی از مهر است در قرن چهارم در وقتی که پروردگار خورشید در مغرب زمین رو بغروب گذاشته بود دین دیگری از ایران زمین که از روی اصول مزدیسنا و بخصوصه آئین مهر تأسیس شده بود باروپا رسیده مدّعی دین عیسيٰ گردید بطوری که نزدیک بود لرزه بارکان آن اندازد آن دین مانی است که در عهد شاپور اول بوجود آمده تا قرن سیزدهم میلادی فرقه هاي آن در اروپا با پیروان مسیح رقیب قدیم مهر مشغول زد و خورد خونین بودند

---

[1] Histoire du Peuple Romain par Seignobos p. 448

در خصوص آئین مهر رجوع شود بکتابهای ذیل

Jean Réville. Le Mithriacisme (Revue de l'histoire des religions).

Friedrich Windischmann, Mithra Leipzig 1857.

F. Cumont Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra Bruxelles 1894—1900, 2 vol.

Les Mystères de Mithra par Cumont, deutsche ausg. von Gehrich Leipzig u. Berlin 1923.

Albrecht Dieterich. Eine Mithrasliturgie Leipzig u. Berlin 1923.

G. von Wesendonk, Der Mithrakult (der Neue Orient Band 4 Heft 5/6 Berlin).

Franz Meffert Das Urchristentum IV Teil. Gladbach 1921.

Theodor kluge, Der Mithrakult, Leipzig1911.

و چند قرص نانی که در آئین مهر بکار میرفته چنانکه حالا نزد زرتشتیان معمول است چهار و یا شش عدد بوده است در اوستا درَئونَ 𐬛𐬭𐬀𐬊𐬥𐬀 Draona آمده است و اینک درون گویند تمام این رسومات از مهر بمسیح انتقال یافته که هنوز هم در دین عیسیٰ معمول است آب زَوَرْ باسم آب مقدس یا ماء العماد (Holy Water, Weihwasser, eau bènite) یکی از شاهکارهای کلیساست

و هم چنین در مذهب عیسیٰ eukharistia که در عربی افخارستیا گویند عبارت است از شراب و نان که آنرا خون و گوشت و روان مسیح پنداشته در مراسم استعمال میکنند همان هوم و درون مهر است که فقط اسمش تغییر یافته است هم چنین هنگام تشریفات مذهبی مانند ایرانیان چنانکه تا کنون نزد زرتشتیان معمول است برسم بدست میگرفته‌اند لابد اول پیشوایان آئین مهر مُغها بوده اند بعدها آنان را Sacerdos میگفته اند و مثل مُغها لباس میپوشیده اند هر روز سه بار در صبح و ظهر و عصر نماز بجای میآورده اند در نماز صبح رو بمشرق در ظهر رو بجنوب و در عصر رو بمغرب میکرده اند از ناقوس و ارغنون (Orgue) کلیسیا گرفته تا عقیده آنکه مسیح خود را برای نجات دنیا فدا ساخت از آئین مهر برداشته شده است غالباً در آثار مهر دیده میشود که پروردگار خورشید در وقت قربانی کردن گاو ازلی روی خود را بآسمان کرده با اکراه و سختی فدیه نیاز میکند ولی چون نجات جهان در آن بوده متحمّل چنین امر دشواری شده است برخی از نقوشاتی که در کلیساهای عیسویان کاتولیك راجع بتولّد و نشوونما و صعود مسیح دیده میشود شباهت تامّ دارد با نقوشات خرابه‌های معابد مهر که حاکی داستان ظهور مهر و اعمال او است صلاح کار در کیش عیسیٰ چنین بوده که عادات و رسومات دینی مهر را که در قرون متمادی در رُم ریشه دوانده بود اخذ کنند و باین ترتیب آن را بسلیقه مردمان آنزمان نزدیک نمایند و هیچ چاره هم جز از این نبوده است مردم از روز یکشنبه که مخصوص بخورشید و روز بیست و پنجم دسامبر که جشن ظهور آن بوده منصرف نمیشده اند تا بالاخره بناچار از قرن چهارم میلادی ۲۵ دسامبر روز تولد عیسیٰ قرار داده شده است روز یك شنبه هم نزد عیسویان

میشده است و روز یکشنبه را که مخصوص بخود خورشید بوده مقدس میشمرده اند بزرگترین جشن مهر در روز ۲۵ دسامبر بوده که روز تولد مهر تصور میکرده اند یعنی که کوتاه ترین روز سال جشن مهر بوده است در همین اوقات نیز فینیسیها از برای پروردگار خود ملکارت Melkart جشن میگرفته اند ظاهراً در فصول سال نیز جشنهای مخصوصی داشته اند در بهار ماه فروردین یا اردیبهشت در همان موقعی که حالا نزد عیسویان عید فصح و روز صعود عیسیٰ تصور میشود جشنی نزد مهر پرستان معمول بوده است زنان در مجلس تشریفات مذهبی مهر شرکت نداشته اند در عوض بمجلس تشریفات ماگنا ماتر Magna mater که بجای ناهید ضمیمه مراسم مذهبی مهر بوده شرکت میکرده اند بی شك ماگنا ماتر مظهر مادر زمین بوده است و ایمان آوردگان بآن خود را در مقابل برادران ایمانی مهر خواهران مینامیده اند [1]

در هنگام ستایش و سرودن ادعیه مهر نوازندگی هم درکار بوده و در مواقع مخصوص زنگ هم میزده اند مثلاً پس از بجای آوردن مراسم وقتی که میخواستند پرده از روی مجسّمه مهر بردارند و بایمان آوردگان ارائه دهند زنگ میزده اند هنوز هم در آتشکد ها زنگ آویخته و در مواقع مخصوص زده میشود در وقت ستایش زانو زدن هم معمول بوده است در آئین زرتشتی موبدان نان و آب را تقدیس نموده با هوم آمیخته در وقت مراسم مذهبی میخوردند این رسم قدیم ایرانی نیز با مهر باروپا رفته ولی چون گیاه هوم در اروپا نبوده که از فشرده آن شربت مخصوص ساخته شود از این جهت بجای آن عصاره شاخه های تروتازه درخت رز را استعمال میکرده اند چند قرص نان و یك پیاله آب هم در وقت مراسم حاضر بوده که پشیوایان بر آن دعا میخوانده اند متدرجاً عصاره شاخه های رز بفشرده انگور یعنی شراب مبدّل شده است هنوز هم هوم در دین زرتشتي معمول است و در مراسم دینی با آب و نان مقدس مذکور بکار برده میشود این آب در اوستا موسوم است به زاوثرَ 𐬰𐬀𐬊𐬚𐬭𐬀 Zaothra که امروز زَوْر گویند

---

[1] رجوع شود به Mythologie der Griechen und Römer von Otto Seemann Leipzig 1910 S. 126

با آن رفت تا آنکه ورزاو خسته گشته تسلیم شد آنگاه مهر سمهای دوپای آن را گرفته بدوش خویش کشید و بزحمت زیاد بغاری که منزلش بود فرود آورد این داستان کنایه از زحمت و رنج انسانی است در این جهان   مهر دگرباره ورزاو را رها نموده که آزاد در روی زمین میگردید آن گاه خورشید پیك خود کلاغ را بسوی مهر فرستاد باو امر کرد که گاونر را گرفته فدا سازد هرچند که مهر باجرای چنین امری خوشدل نبود و بحال جانور رقّت میآورد ولی چاره ای جز از اطاعت کردن بامر آسمانی نداشت ناگزیر با اکراه سگ خود را برداشته ورزاو را دنبال نمود و فوراً دستگیرش کرد زیرا که در غاری پناه برده بود مهر با دستی دو منخرین او گرفته با دست دیگر دشنه بتهیگاه او فرو برد فوراً از کالبد جانور جانسپار معجزه ای روی داده گیاههای درمان بخش روئید بطوری که سراسر زمین سبز شد از مغز فقرات پشت آن حبوبات بوجود آمد و از خونش تاك (رز) پدید شد که .بمقدسین در وقت اجرای رسومات مذهبی شراب داد   خرد خبیث (اهریمن) بامیدی که از موقع استفاده کند مخلوقات ناپاك خود مثل مار و کژدم و مورچه را شتابان بسوی جانور جانسپار فرستاد تا سرچشمه زندگانی آنرا مسموم سازند و آلات توالد و تناسل جانور حاصل خیز را بخورند و از خونش بیاشامند اما کوشش آنها بی فایده ماند بروز معجزات را نتوانستند که باز دارند   ماه نطفه ورزاو را پاك نموده بخود گرفت انواع و اقسام جانوران مفید از آن وجود یافت روح گاو که بتوسط سگ وفادار مهر محافظت شده بود بآسمان عروج نمود و در آنجا باسم سیلوانوس Silvanus نگهبان گله و رمه گردید   مهر بوسیله این فدیه بدرگاه پروردگار زندگانی جهان را تجدید نمود این داستان در بندهش نیز مندرج و شرحش در مقاله ماه (ص ٣١٧) گذشت

آنچه در کیش عیسیٰ از آئین مهر گرفته شده است

از برای آئین مهر هفت درجه و مقام تقدس قائل بوده اند از برای دخول بهر یك از درجات شست و شوی مخصوصی لازم بوده است و مأخذ غسل تعمید عیسویان همین است در هر یك از روز های هفته در جای معینی در معبد از ستاره مخصوص همان روز استغاثه

معابد مهر و داستان ظهور وی

معبد مهر که موسوم بوده به میتراوم Mithraüm و یا مترایهٔ Mithraea سرداب مانند در زیر زمین یا غار ساخته میشده است برای آنکه گاو ازلی درمیان غاری بدست مهر قربانی شده بوده است عموماً مجسمه مهر در آن دیده میشود که گاوی را در زیر پا انداخته قربانی میکند دو پسر بچه هریك مشعلی بدست گرفته در طرف راست و چپ او ایستاده اند (Cautes, Cautopates) مشعل دست راست سر ببالا و مشعل دست چپ سر بپائین است و این علامت طلوع و غروب خورشید میباشد در زیر دست و پای گاونر (ورزاو) مار و عقرب دیده میشود در مقابل مجسمه ها آتشدان است که آتش مقدس با یستی همیشه مثل آذر مزدیسنان در آن افروخته باشد نقوش و اشکال معبد منحصر بهمین نیست انواع و اقسام صورتهای مختلف که از هر کدام معنی اراده میشده است موجود است و ذکر همه آنها موجب طول کلام خواهد شد از روی اشکال و نقوش دانشمند بلژیکی کومون Cumont داستان مهر را باعتقاد رُمیها اینطور نقل میکند مهر از سنگ خارا تولّد یافت کلاهی بطرز فریژی Phrygie (ولایت قونیه حالیّه) بر سر دارد در دستی خنجر و در دست دیگر مشعلی که از برای روشن نمودن تاریکی است ظاهر گشت چوپانهائي که معجزه تولد او را دیدند باو نماز آوردند بره و گوساله و سایر محصولات تازه خود را نیازش نمودند چون مهر جوانمرد دلیر برهنه و در معرض آسیب باد تند بود خود را در پس شاخهٔ های درخت انجیر پنهان کرد با کارد خود از درخت میوه چیده غذا ساخت و از برگ آن پوشاکي برای خود تهیه نمود نخستین پروردگاری که مهر در مقابل او زور آزمائي کرد خورشید است از این رو خورشید علوّ مقام مهر را شناخته اشعه ای از نور دور سر او قرار داد از این روز ببعد مهر و خورشید بهم دست داده در هرکاری همدیگر را یاری میکنند جنگ مهر با گاونر (ورزاو) که ذکرش گذشت اشاره باین معنی است • گاو که نخستین آفرینش ژوپیتر اورمزدس (Jupiter Oromazdes) میباشد آزاد در بالای کوه میچرید میل مهر بآن کشید که شاخ او را گرفته بپشتش سوار شود جانور خشمگین دویدن آغاز کرد هرچند که مهر زمین خورده بود اما دست بر نداشت خود را بشاخهای او آویخته چندي کشان کشان

که بدانیم تا بچه اندازه از اصول آن داخل دین عیسی شده است هرچند که اساس این دو دین باهم تفاوت دارد ولي بواسطه نقوش و آثاری که در خرابه های معابد مهر پیدا شده و بواسطه یك رشته اخباری که بواسطه مورخین بما رسیده میتوانیم بگوئیم تقریباً آنچه متعلق برسومات و آداب آئین مهر بوده .بمذهب عیسی منتقل گردیده است ازهمان زمان قدیم پیش از آنکه دین مهر ازاروپا بیرون رود این تصاحب و دست اندازی روی داده است و باندازه ای شباهت میان این دو دین بزرگ گردیده بوده که فیلسوفهای قرن دوم میلادی آنها را بهم مقابله مینموده اند ولي رجحانیت و برتری .بمهر داده میشده است بعدها علما و پشیوایان عیسوی متعصب قرون اولیهٔ میلادی باز این دوکیش را بهم مقابله نموده میگفته اند مهر پرستان از دین مقدس عیسی تقلید شیطانی کرده اند اگر تعصب این علماء میگذاشت که از دین مهر هم کتابی بما برسد بدون شك در آن میخواندیم که عیسي پرستان از دین مقدس مهر تقلید شیطانی کرده اند

رسومات وآئین وآداب مهر بسیار قدیم چه بیشتر از آنها در ایران معمول بوده و نیز قدمت برخی از آنها تا بعهد آریائی میرسد دین عیسي وقتی که داخل اروپا شد خود را در مقابل دین کهن سالي دید که بواسطه عادات قرون متمادي برگ و بری بآن بسته وصورت ظاهری آن طوري شده بود که بمذاق مردمان آنزمان درست میآمد و توجه را بطرف خود میکشید دین نوزاد که حتی از طرف مؤسس خود عیسي بهیچ وجه دستور و آداب و کتابی نداشة است بناچار بایستی آداب و رسومات یا بعبارت دیگر شکل ظاهرش را لا اقل از دیگران بعاریت بگیرد تا بجائی رسید که پیروان هر دو دسته بهمکیش خود برادر میگفتند هر دو دسته غسل تعمید میکردند هر دو بهمدیگر آب مقدس میپاشیدند هر دو وعظ اخلاقی میکردند و از عذاب اخروی صحبت میداشتند هر دو در هفته یکروز تعطیل میکردند هر دو گمان میکردند که طریقه مخالف قوانینش را از روی مذهب او برداشته است لابد در آغاز برتری با مهر بود تا آنکه بواسطه طول زمان و فراموش شدن مأخذ و سرچشمه عیسویان در ادّعای خویش جسورتر شدند

آنکه ما بقی اشکال را حفظ کنند در معابد زیر زمینی خود را با دیواری می بستند آثار مقدس را تا باندازهٔ که می توانستند پنهان میکردند چون یقین داشتند که تسلط عیسویان موقتی است از طرف دیگر عیسویان از برای آنکه مهر را از ریشه و بنیان براندازند و پرستشگاهان را برای بعد هم غیر قابل استفاده کنند در خود معابد پشیوایان را کشته در زیر طاق و دیوار فرو ریخته میگذاشتند چون میدانستند که بنا بآئین مزدیسنا زمینی که آلوده بمردار و لاشه باشد همیشه ناپاك خواهد بود آئین مهر زودتر از سایر مذاهبی که در ممالك رُم وجود داشته از میان رفت چه از طرف مقامات رسمي خصومت مخصوصی بآن میورزیدند

در خود شهر رُم (پایتخت) آئین مهر بیشتر پایداري نمود چه شرفا بواسطه نفوذ و ثروت خود میتوانستند از آن مدافعه کنند و بخصوصه مقید بودند که بکیش آباءِ و اجداد خویش با وفا باشند و بیش از پیش بفدیه و اوقاف معابد میا فزودند پس از مرگ ژولیا نوس باز در گوشه و کنار امید بهبودی حال مهر پرستان و رونق گرفتن آئین خورشید برده میشد بخصوصه در سال ۳۹۲ وقتی که اُژِنیوس Eugenius عنوان امپرا طوری گرفت امیدها زیادتر شد ولی دوسال پس از این واقعه تئودُزیوس Theodosius او را کشته و این فتح که در سال ۳۹٤ روي داده تاریخ قطع امید شدن مهر پرستان و ریشه کن شدن آئین خورشید است تئودزیوس جداً در انتشار دین عیسیٰ کوشید دگر مجالي برای مهر پرستان نماند مگر آنکه در جاهای دور مثل کوه الپ Alpes و وُسژ Vosges تا قرن پنجم میلادی آئین مهر باقی بود

اثرات آئین مهر در دین عیسیٰ

آئین مهر بیشتر از سیصد سال در ممالك رُم دوام داشت ولی بسیاری از اصول آن مثل فدیه و نیاز و رستا خیز و عقیده بپل صراط و برزخ و بهشت و جهنم و حساب و میزان و ثواب و گناه در دین عیسیٰ باقی مانده است و بعلاوه بسا از آداب و رسومات آئین مهر داخل اعیاد و عادات اقوام عیسوی گردیده است از آئین مهر کتابی از قدیم در دست نداریم

درجه تربیت عیسوی داشت و غسل تعمید یافته بود ولی از کودکی ارادتي بمهر میورزید و خود را از طرف خورشید برانگیخته و پسر معنوی او می پنداشت فوراً پس از بتخت نشستن پرستش مهر را در قسطنطنیه رواج داد و در قصر خود معبدی برپا نمود پس از بسرکار آمدن چنین امپراطوری لابدّ دوباره مهر پرستان جاني گرفتند حتی در عهد او پیشوای بزرگ (بطرك) اسکندریه جرُج Georgios خواست در روی خرابه معبد مهر کلیسیائي برپا کند مردم شوریده او را گرفته بزندان کشیدند و در ۲۴ ماه دسامبر ۳۶۱ میلادی یعنی یك روز پیش از روز جشن سالیانه مهر او را بسختترین شکلی کشتند چون ژولیانوس خود را در تحت حمایت پروردگار نصرت و پیروزی تصور میکرد از این جهت بسیار دلیر بود و مانند اسکندر خواست تمام ایران همان مملکتی که سرچشمهٔ آئین او بود تصاحب کند لشکر بزرگی بطرف ایران کشید و تا مقابل طیسفون آمد امّا فرشته پیروزی مهر وطن اصلی خود ایران را خوار و زبون نخواست در میدان کارزار تیر کارسازی به ژولیانوس رسید گویند امپراطور کف خود را از خون زخمش پر نموده بطرف آسمان پاشیده گفت ای جلیلیّ تو شکست دادی [1] در وقت مردن تقصیر را از عیسی دانست نه از مهر پس از سپری شدن روزگار کوتاه ژولیانوس مهر پرستان در اروپا طرف سؤظن واقع شدند چنانکه عیسویان در ایران دوباره پیروان مهر بي پشتیبان مانده در سال ۳۷۱ گروهی از آنان کشته گردید و امپراطورها مستقیماً بضدّ آنها بنای ستیزه گذاشتند در ایالتها غالباً در معرض خطر هجوم عیسویان بودند معبدها را غارت میکردند و میسوزانیدند هنوز هم آثار معابدی که از زیر خاك کشف میشود دلیل شکستن و سوختن دشمنان است همانطوریکه محمود غزنوی دینداری خود را در هندوستان در ریختن و شکستن مجسّمه های پروردگاران هندو میخواست ثابت کند رُمها نیز برای نمودن درجه اخلاص خود بپسر روح القدس درْ ویران نمودن پرستشگاهان مهر و شکستن مجسمه ها اصراری داشتند غالباً پیشوایان مهربرای

---

[1] جلیل محلّی است از بیت‌المقدس عیسیٰ در آنجا تولّد یافت رُمهای غیر مسیحی عیسیٰ ا جلیلیّ Galilee مینامیده اند

امر کرد که یك معبد بزرگي برای مهر بسازند چه فتح خود را در سوریه بضد زنوب Zenobe ملکه پامیر (تدمر) از پرتو مهر پروردگار پیروزی میدانست دیوکلسیان Diocletian که از سال ۲۸٤ تا ۳۰۵ سلطنت داشت بقول معاصرین خودش وضع دربار خود را مثل دربار ساسانیان نموده بخصوصه مایل بود که بیش از بیش آئین مهر منتشر شود در سال ۳۰۳ فرمان داد تا عیسویان را تعاقب کنند و پس از او قیصر گالریوس Galerius (۳۰٦–۳۱۱) بشدّت تمام عیسویان را تعاقب مینمود در قرن سوم میلادي مهر در ممالك رُم باوج ترقی رسید و بنظر میرسید که تمام دنیا را فرا گیرد تا آنکه در سال ۳۲٤ قیصر لیسیلیوس Licilius که در زیر علم پروردگار پیروزی مهر بضد کونستانتین Constantin که بنزد عیسویان بمنزله گشتاسب زرتشتیان است جنگید و شکست یافت در این شکست خورشید نیز مغلوب صلیب گردید

مهر بپوشید رو ریخت ز مُغ آبرو — ترسا چون شب پره دیدهٔ بینا گرفت
لاف زد و هرزه گفت مهر خدائی نهفت — زبان گستاخ چون زنگ کلیسا گرفت

دوره انحطاط آئین مهر

پس از فتح کونستانتین پیروان عیسیٰ جسور شدند نه آنکه فقط برسوم و عادات مهر پرستان خنده میزدند و آنها را پست بقلم میدادند بلکه تمنّا داشتند که کلیه معابد آنانرا خراب کنند و حاجت آنان نیز برآورده شد چه از مامر Mamert مطران وینه که در سال ٤٧٤ در گذشت نقل شده است که در عهد کونستانتین کسی جرأت نمیکرد که خورشید را در وقت بر آمدن و فرو رفتن نگاه کند دهقانان و دریا نوردان هم جرأت نداشتند که بستارگان نظری افکنند از بیم جان لرزان چشم خود را بزمین میدوختند

کونستانتین در آخر عمرش در سال ۳۳۷ غسل تعمید نمود و در همان سال بمرد در مدت سی و شش سال مهر پرستان گرفتار بودند تا آنکه در سال ۳٦۱ میلادی ژولیانوس Julianus بسلطنت رسید این امپراطور فیلسوف

دین عیسی و مهر تقریباً هر دو در یك زمان از آسیا داخل اروپا شد در آخر قرن دوم هر دو در دور ترین نقاط ممالك رُم پیروانی داشت بنا بکثرت آثاری که از زمان امپراطور سوِر Sévér (۲۰۸ — ۲۳۵) باقی مانده میتوان احتمال داد که مهر پرستان بیش از عیسیٰ پرستان بودند راست است کتابی که شاهد عظمت مهر باشد از قدیم در دست نداریم تعصب عیسویان آن زمان آثاری از مهر حریف پر زور عیسی باقی نگذاشت بواسطه مورخین میدانیم که کتب عدیده در خصوص اصول آئین مهر و نماز و ادعیه و طریقه ستایش و رسوم و عادات آن موجود بود از آن جمله است کتاب بزرگ نویسنده رُم پلاس Pallas که فقط اسمش بما رسیده است ولی آثار معابد مهر و نقوشی که از آن در تمام ممالك اروپا پیدا شده است تا بیک اندازه حاکی جاه و جلال دیرین و مبیّن برخی از عادات و رسوم آن طریقه است و ادعیه و نماز اول بزبان یونانی وبعدها لاتینی بود برای قوّت کلام یا مؤثر نمودن آن بعضی از لغات ایرانی (پهلوی) داخل میکردند صفتی که همیشه از برای مهر میاوردند کلمه نبرذ میباشد این کلمه همان است که امروز نبرد یا نبرده گوئیم و بمعنی دلاور و جنگجو میباشد چنانکه فردوسی گوید

هم اکنون ترا ای نبرده سوار   پیاده بیاموزمت کار زار

در اوستا نیز صفتی که همیشه برای مثرَ آورده شده است کلمه سُورَ 𐬯𐬏𐬭𐬀 Sura میباشد که بمعنی نبرده است پیشوایان دین مهر میبالیدند از آنکه پروردگاران خود را از روی اصول قدیم ایران که زرتشت آورد میستائید و میکوشیدند که اصل و بنیان ایرانی مهر بهم نخورد گرچه مهر پس از قرنها اقامت در آسیای صغیر و عراق برخی از خصایص پروردگاران خورشید محل دیگر بخود گرفته بوده است ولی نه بطوری که آب و رنگ ایرانی خود را ببازد بخصوصه رونق کار مهر در اروپا در این بود که لشگریان و شرفا و قیصرها طرفدار او بودند و فرمان میدادند که عیسویان را تعاقب کنند

تعاقب عیسویان در سال ۲۵۰ میلادی بواسطه امپرا طور دسیوس Decius در تاریخ رُم مشهور است در سال ۲۷٤ قیصر اورلیان Aurelian

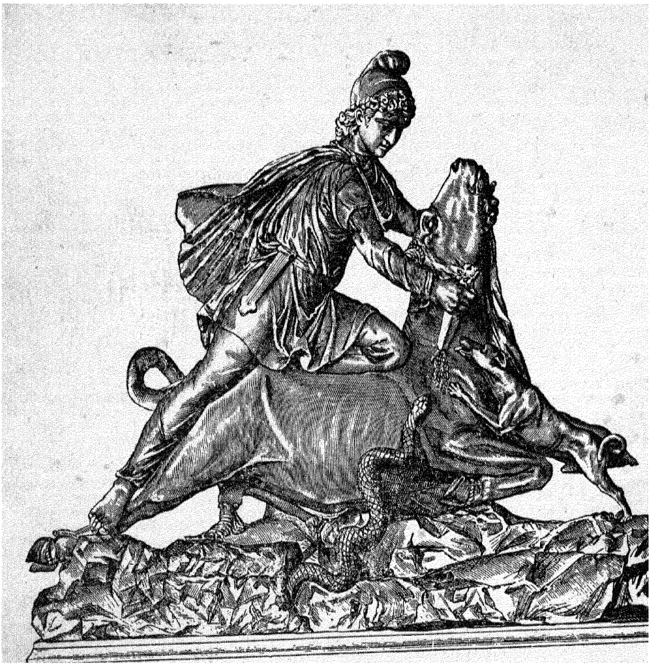

مجسمهٔ مهر در قصر واتیکان Vatican (رُم)

امپراطور رُم بود ارمنستان کوچك و کوماگن Kommagene همان مملکتی که در آنجا بخصوصه مهر ستایش میشد مفتوح گردید و از آنجا لشکریان رُم آئین مهر را مانند ارمغان از آسیا باروپا آورند و بعد ها لشکر کشی های بزرگ قیصران رُم مثل ترژان Trajan (۹۸–۱۱۷) و لوسیوس ورُوس Lucius Verus (۱۶۱–۱۶۹) و سپتیمیوس سِورُوس Septimius Severus (۱۹۳–۲۱۱) بضد آسیا و استیلای بر عراق بیش از بیش مهر بواسطه این آمد و شدها در دنیای غربی پر و بال گشود از همان آغاز حکومت و سپاهیان سربازان رُم (لژیون ۱۵) در مراجعت از آسیای صغیر درکارنونتوم Carnuntum در دانوب (طونه) معبد مهر برپا کردند

انتشار آئین مهر و دوره ترقی آن

سبب عمده انتشار آئین مهر همان سر باز های رُم میباشند که بسیار پارسا و خدا پرست بودند در آغاز هم در اروپا ستایش مهر بجنگجویان تخصیص داشت همان مقامی که در ایران درمیان امراو لشکریان داشت در ممالك رُم محفوظ ماند گذشته از سر بازان اُسرای جنگ که از آسیا باروپا نقل داده شدند ممد انتشار آن گردیدند و بعلاوه ارتباط تجارتی و مسائل اقتصادی و تبادل افکار مغربیان با مشرقیان در نفوذ مهر مدخلیت تمام داشت و بسرعت سراسر ممالك وسیعه رُم قدیم را فرا گرفت در سال ۱٤۸ درمیان لشکریان دلیر ژرمن (المانهای قدیم) نفوذ نمود در عهد امپراطور کومودُوس Commodus که از سال ۱۸۰ تا ۱۹۲ میلادی سلطنت کرد و خود بمهر گرویده بود جائی نماند که اثر مهر در آنجا نباشد بطوری که وسعت قلمرو مهر در اروپا از سواحل دریای سیاه کشیده به اکوس Ecosse جزیره انگلستان کشیده میشد و در افریقا نفوذ آن تا بحدود صحرا میرسید نظر به نقشه ممالك رُم قدیم و وسعت خاك آسیا باستثنای ممالك زرد نژاد میتوان گفت در هیچ قرنی هیچ پروردگار یا فرشته یا پیغمبری بشهرت مهر نبوده است بقول فیلسوف و مورخ معروف فرانسه رُنان Renan (۱۸۲۳–۱۸۹۲ میلادی) «اگر علّت و حادثه ای روی داده ترقی عیسویت را باز میداشت هر آینه جهان از آن مهر بود»

آغاز نفوذ مهر از آسیای صغیر بامپراطوری رُم

پس از دانستن این مقدمه بعید بنظر نمیرسد که آئین مهر از ١
آسیای صغیر بخاك یونان داخل شده باشد هرچند که اساساً
میدانیم یونانی زبانها کمتر در زیر نفوذ مهر بوده اند پلوتارك
مینویسد که از دیر زمانی را هزنان دریائی سیلیسی Cilicie (ولایت ترسوس حالیّه)
در بالای کوه اولنپ Olympe یعنی در همان جائی که همیشه مقرّ پروردگاران
یونانی بود عبادت سرّی و فدیه و قربانی از برای مهر برقرار داشتند بنا بشهادت
همین مُورّخ در زمان خود او که از سال ٤٩ تا ١٢٥ میلادی باشد فرقه ای از
مزدیسنا که مقصودش آئین مهر است در اروپا معروف بود بهرحال پیروان مهر
در این زمان زیاد نبودند ولی در وسط قرن اول میلادی مهر مقام بلندی داشت
چه بنا بقول یکی از مورخین رم دیوکاسوس Dio Cassus وقتی که تیرداد
پادشاه ارمنستان و برادر بلاش اول اشکانی برُم آمد تا از دست امپراطور
نرون Neron تاج ارمنستان بسر گذارد در روز جشن تاجگذاری بامپراطور
خطاب نموده گفت من بنزد تو آمدم تا تورا مثل مهر بستایم و نیز پلوتارك
مینویسد که در عهد پومپهٔ Pompée بزرگ در سال ٦٧ پیش از مسیح وقتی
که رُمها براهزنان سیلیسی شکست دادند از همان تاریخ با آئین مهر که در کلیّه
اسیای صغیر منتشر بود آشنا گردیدند در واقع در شکست مذکور فقط چند
نقطه ای از سواحل سیلیسی بدست رُمها افتاد و در دو قرن بعد کلیه مملکت
فتح شده در سال ١٠٢ میلادی از ایالتهای رُم محسوب گردید هرچند که
بروز آئین مهر در اروپا این قدر قدیم است ولی شیوع آن در
اواخر قرن اوّل میلادی است لشکرکشی های دولت رُم و فتوحات
آن در آسیای صغیر و عراق متدرجاً مهر را باروپا نفوذ داد در عهد
قیصر تیبریوس Tiberius که از سال ١٤ تا ٣٨ میلادی سلطنت داشت
کاتپا توکا (در آسیای صغیر) فتح شده جزو ممالك رُم گردید در زمان سلطنت
نرون که از سال ٥٤ تا ٦٨ امتداد داشت قسمت غربی پونتوس یا سواحل دریای
سیاه بدست رُمها افتاد در عهد وسپازیان Vespasian که از سال ٦٩ تا ٧٩ میلادی

که در باختر تشکیل یافت و بعدها باسم سلطنت هند و اسکیت Indo-Scythic بشمال غربي هندوستان کشیده شد در روی سکه کانیشکا Kaniška و هُویشکا Huviška از پاد شاهان سلسله تروشکا Turuška از قرن اول و دوم میلادی شعاع و دائره نور مهر دیده میشود و بعلاوه بخط یونانی روی آنها مترو Mitro (مهر) و اترو Athro (آذر) نقش شده است [1]

هم چنین از طرف مغرب پس از اسکندر در هر کجای از آسیای صغیر که سلطنت مستقلی برپا شد کلیه شهریاران آن ممالك خود را از خاندان هخامنشیان میشمردند حقیقةً هم ایراني نژاد بوده اند یا نه ولی افتخار اتشان در این بود که منسوب بشاهنشاهان مقتدر قدیم باشند ودر زنده نمودن سنّت اباء و اجداد خود اصراری داشتند و غالباً از پدر بپسر بخود اسم متری‌داتس Mithridates یعنی مهرداد میدادند آنتیوخس Antiochos اول که از سال ٦٩ تا ٤٤ پیش از مسیح در کوماگن Kommagene سلطنت داشت خود را از طرف پدر بهخامنشیان منسوب میدانست امرداد که بافتخار خدا وندو فرشتگان نیاکانش معابد بزرگ برپا کنند و پشیوایان مذهبي مانند مغها لباس بپوشند از آنجمله معبدی برای مترا ساخت نقوشی که از او در نمرود داغ پیدا شده خود روبروی مهر ایستاده است در دوره اشکانیان باز مقام مهر محفوظ و اسم سه نفراز پادشاهان پارت مهرداد بوده است (مثل اشك ششم و نهم و سیزدهم) در زمان ساسانیان درمیان مردان نامدار آن زمان وزیر دانا و هوشمند یزدگرد دوم مهر نرسی دام داشت که معروف بهزار بنده میباشد و خود را باسفندیار منسوب میدانست در طاق بستان که نزدیك کرمانشاه در شمال غربی شهر واقع است سه مجسّمه دیده میشود وسطی اردشیر دوم ساساني است که از سال ٣٧٩ تا ٣٨٤ میلادی سلطنت کرد درطرف دست راست او اهورا مزداست و در طرف دست چپ آنکه مشعلي بدست گرفته مهر است نه زرتشت چنانکه بعضی گمان کرده اند [1]

---

[1] رجوع شود به Grundriss der Iranischen Philologie. Zeweiter Abschmitt Pahlavi literature by E. W. West S. 75

[1] رجوع شود به Die Kunst des Alten Persien von Friedrich Sarre, Berlin 1922 S. 42

پل چنوت گذشت مهر و رشن و اندرِ وایِ و بهرام با او در گردش همراه شدند ۳

بقول بندهش انواع گل بنفشه مخصوص بمهر است ٤

آئین مهر در رُم

شهرت مهر در ایران و ممالك مجاور

چون پادشاهان ایران توّجه مخصوصی بمهر داشتند وکلیه لشگریان فتح و پیروزی خود را از او میدانستند از این رو ستایش مهر سراسر ایران زمین را فرا گرفته در همه جا از او یاری و پناه خواسته میشد قلمرو نفوذ او از حدود ایران هم گذشته بتمام ممالکی که در تحت استیلای شاهنشاهان بود رسید در بابل که یکی از پایتختهای ایران و اقامتگاه زمستانی پادشاهان بود مهر با پروردگار محلي شمش Schmasch بواسطه شباهتی که با او داشت یکی تصور شده بنظر اهالی انجا ستایش او بیگانه و غریب نیامد چنانکه ناهید ایران باالاهه بابلی ایستار Istar برابری نموده پرستیده شد آئین مهر از بابل بتمام آسیای صغیر انتشار یافت در ممالك یونانی زبان نیز با پروردگار خورشید یونانی هلیوس Helios خویشی بهم رسانید مختصراً بهرجا که رفت با پروردگار محلي خورشید ساخته طرف توجه و محبت همه گردید بدون آنکه اساس آریائی آن بهم بخورد هر یك از اقوام بیگانه رسم و عادتی از پروردگار خود باو بسته بمذاق خویش نزدیك نمود باین شکل وسعت خاك مهر از طرف مغرب کشیده شد بدریای سیاه و بدریای یونان اژه Égée و از طرف مشرق بسند یعنی بهندوستان بهمان مملکت آریائی که در آنجا مهر از زمان بسیار قدیم پروردگار فروغ بوده است میتوان گفت که عظمت و جلال مهر در تمام این ممالك وسیع آسیائی از عهد هخامنشیان تا چندین قرن پس از میلاد مسیح برقرار بود از فتح اسکندر ماکدونی بدرخت کهن سال آئین مهر آسیبی نرسید چه پس از مردن اسکندر وتقسیم شدن ممالکش درمیان سردارانش دوباره بشدت تمام در سراسر ممالك قلمرو مهر مانند پارینه آئین این فرشته روشنی وپیروزی برقرار بود از طرف مشرق سلطنتی

---

[۳] رجوع شود به Arta Vîrâf—Namah par Barthélemy, Chapitre V Paris 1887

[٤] رجوع شود به Bundehesh von Fer. Justi, Capitel XXVII

نگهبانی یك قسمتی از روز که موسوم است به هاونی یا هاون گاه که از سپیده دم تا نیمروز باشد با مهراست

گفتیم که روز شانزدهم ماه مخصوص بمهر است اگر مهر و خورشید یکی بود نبایستی روز یازدهم ماه هم مخصوص بآفتاب گشته خورشید روز نامیده شود گذشته از دین که اسم خداوند است اسامی فرشتگان در سی روز ماه مکرر نشده است شکی نیست که مهر و خورشید یکی نیست و هیچ شکی هم نیست که این دو از زمان بسیار قدیم بهم مشتبه گشته یکی پنداشته شده است چنانکه فروهر و روان بهم مشتبه شده است و ذکرش در مقاله فروهر بیاید چه استرابون که ذکرش گذشت مینویسد که ایرانیان خورشید را باسم مهر میستایند پنج قرن بعد از آن هم Elische مورخ ارمنی قرن پنجم میلادی نقل از وعاظ زرتشتی کرده میگوید «خورشیدی که بواسطه اشعهٔ خود جهان را روشن کند و بواسطه حرارت خود غذای انسان و جانوران را نضج دهد کسی که از سخاوت یکسان و داد و دهش مساوی خویش مهر نامیده شده است» [1]

از روی دستور یشت دهم آنانی که باحکام مذهبی آشنا نیستند و کسانی که شایسته مقام پیشوائی نباشند نباید مباشر مراسم و تشریفات آئینی مهر گردند در هنگام بجای آوردن آن باید پاك بود وغسل نمود بعدها این شروط با آئین مهر باروپا رفته شاید مأخذ غسل تعمید عیسویان همین باشد

از آنچه گذشت میتوان گفت که مهر فرشته روشنائی و جنگ است در کتب متأخرین نیز وظیفه حساب و رهنمای روز واپسین باو داده شده است از آن جمله مهر در روز قیامت بهمراهی سروش و رشن روان راستگویان را در سر پل چنوت از دست دیوهائی که میخواهند او را بدوزخ کشانند نجات میدهد [2] اردای ویراف مقدس در سیر بهشت و دوزخ پس از آنکه از

---

[1] رجوع شود به Darmesteter, Le Zend—Avesta vol II p 441

[2] رجوع شود به La vie Future d'après Le Mazdéisme par Nathan Söderblom Paris 1901 p. 95–96

و فرشته دادگری رشن و فرشته درستی ارشتاد و فرشته نیك بختی و فراوانی پارند و فرشته توانگری و ثروت اشی (ارت) از پیش و پس و راست و چپ مهر میتازند [۱] بخصوصه ایزد رام از یاران اوست چون دین زرتشتی عملی است مهر نیز درهمین دنیا بدروغگو یان و پیمان شکنان سزا میدهد آنانرا پریشان و سرگردان میسازد خان ومان شان را بباد میدهد و در میدانهای جنگ ضربت تیغ و تیر و نیزه آنان را کارگر نمیسازد خوار و زبون آنانرا بخاك سیاه میافکند هم چنین دینداران راستکردار را بنعمت و خوشی و سرافرازی و آبادی و شهریاری و برتری می نوازد و در میدانهای جنگ پیروز مند شان میگرداند .بمناسبت زور و توانائی مهر است که در زمان قدیم پادشاهان بخصوصه باو توجّه داشته‌اند در خود یشت دهم نیز غالباً آمده است که مهر شهریاری بخشنده است از این جهت درمیان طبقه شرفا و جنگجویان بیشتر از فرشتگان دیگر ستوده میشده است

از آنکه مهر خورشید نیست بلکه فرشته روشنائی و فروغ است بخوبی از خود یشت دهم از فقره ۱۳ و ۹۵ برمیآید در این دو فقره از برخاستن مهر پیش ازخورشید و گردش او پس از فرو رفتن خورشید صحبت شده است در فقره ۱۴۵ همین یشت آمده است « ما ستارگان و ماه و خورشید و مهر شهریار همه ممالک را میستائیم » گذشته از مهر یشت در سایر قسمتهای اوستا نیز میان خورشید و مهر امتیاز داده شده است از آن جمله در وندیداد فرگرد ۱۹ فقره ۲۸ از هویدا شدن مهر و بدر آمدن خورشید سخن رفته است در کتب متأخرین هم این امتیاز موجود است در فصل ۵۳ کتاب مینوخرد گوید « دانای مینوخرد پرسید که چگونه نماز و ستایش یزدان باید کرد مینوخرد در پاسخ گفت هر روزسه بار وقتیکه خورشید و مهر برابر گشته روان گردند» در فصل ۳ از بهمن یشت درفقره ۴۷ آمده است " مترو (مهر) دارنده دشتهای فراخ خروش بر آورده به هوشیدر گوید ای پسر زرتشت دین نیك را بر قرار ساز و بخورشید تیز اسب بانك زده گوید بجنبش درآی چه هفت کشور گیتی تیره و تارگردید"

---

[۱] پارند Parend پهلوی کلمه اوستائی پارندی Pārendī 𐬞𐬁𐬭𐬆𐬧𐬛𐬌 میباشد اشي را نیز اشیش ونگوهی 𐬀𐬴𐬌𐬱 𐬬𐬀𐬢𐬵𐬎𐬵𐬌 مینامند

از عُهدهٔ خدمت پاسباني و نگهباني بر آید اهورامزدا باو هزار گوش و ده هزار چشم داده در تفسیر پهلوی این یشت چنین آمده است که این گوشها و چشمها خود جداگانه فرشتگاني هستند که از طرف مهر گماشته شده تا همه اعمال مردمان را از آنچه دیده و شنیده اند باو خبر دهند در تاریخ ایران میخوانیم از آنکه قسمتی از لشکریان شاهنشاهان قدیم بچشم و گوش مملکت نامیده میشده‌اند بي شك مهر یشت مأخذ آن است و بعلاوه ده هزار دید بان بخدمت او گماشته دائماً در اطراف زمین در گردش اند و وقایع را بمهر خبر میدهند مقام مهر در بالای کوه هرا Hara میباشد در آنجائی که نه روز است و نه شب و نه تاریکی و نه باد سرد و گرم و نه ناخوشی و نه کثافت از آنجا بممالك اريائي نگران است این آرامگاه خود به پهنای کره زمین است یعنی که مهر در همه جا حاضر است کسی که از حق خویش محروم گشته بنزد مهر شکایت برد هرچند که آواز او ضعیف باشد امّا ناله گله آمیز سراسر زمین را فراگیرد و بعالم بالا رسد مهر از آن آگاه گشته بیاری شتابد و نیز از برای مهر برج بزرگی معین است که همیشه در آنجا مانند پاسبانان بپا ایستاده آماده خدمت است مهر مانند سروش همیشه بیدار و دشمن دیو خواب است بازوان او باندازه‌ای توانا و رساست که تمام دنیا را تواند فرا گرفت و دروغگو را در هر کجا که باشد خواه در مشرق خواه در مغرب خواه در مرکز زمین بچنگ تواند آورد دلیری و بينائي و فریفته نشدني از صفات مختصه بمهر است کلیه خصایصی که لازمه وظیفه او ست باو داده شده است هم چنین اسباب کار پاسباني او از هر جهت فراهم است مهر مانند ناموران شاهنامه خود بر سر زره زرین در بر سپر سیمین بدوش افکنده گرز گران بدست گرفته بگردونه زرین که بیك طرز مینوی ساخته شده و داراي چرخهای درخشان بلند است نشسته است چهار اسب سفید اورا چُست و چالاك گرد گیتی میگرداند در گردونه مهر یك هزار تیر ناوك زرین یك هزار نیزه یك هزار تبرزین پولادین یك هزار تیغ یك هزار گرز آهنین و فلاخن موجود است فرشته پیروزی بهرام و فرشته فرمانبرداری سروش

از آن فرشتگان است هرچند که در جزو دسته هفتگانه مهین فرشتگان امشاسپندان نیست ولی سراسر اوستا سرودگوی عُلّو مقام او است مستشرق دانشمند هلاندی تیل Tiele کلیّه مطالب مهر یشت را تجزیه نموده آثار آریائي و تجدّد زرتشتی آن را بطوری که در ذیل ملاحظه میکنید نشان میدهد [1] از مهر یشت دو مطلب عمده میتوان استخراج نمود و آن را بنیان و پایه قرار داد اول راستی ودوم دلیری این یشت را نیز میتوان سرچشمه راستگوئی و پهلوانی ایرانیان دانست که در دنیای قدیم مخصوصاً باین دو صفت شهرت داشتند و یونانیان دشمنان دیرین هم آن را انکار نکرده اند مهر ایزد همواره بیدار و غرق اسلحه برای یاری کردن راستگویان و برانداختن دروغگویان و پیمان شکنان در تکاپو است در آغاز یشت دهم در فقره دوم در همان جائیکه در واقع مهر یشت از آنجا شروع میشود اهورامزدا بسپنتمان زرتشت گوید من مهر را مانند خود شایسته ستایش و سزاوار نیایش آفریدم ای سپنتمان کسی که بمهر دروغ گوید و پیمان شکند و شرط وفا نداند ویران کنندهٔ کشور و کشنده راستی است ای سپنتمان تو نباید عهدی که بستی بشکنی خواه با یك مزدیسنا خواه با یك دیویسنا چه معاهده با هر که بسته شد درست و قابل احترام است [2] چنانکه اشاره کردیم مهر در آغاز یشت از آفریدگان اهورامزدا محسوب است و از برای محافظت عهد و میثاق مردم گماشته شده است از این رو فرشته فروغ و روشنائی است تا هیچ چیز از او پوشیده نماند و در سراسر جهان آنچه از راست و دروغ میگذرد و عهدی که بسته و شکسته میشود کلیه نزد او پیدا و آشکار باشد برای آنکه خوب

---

[1] مهریشت از قطعه ۱ — ٦ مقدمهٔ ایست در توحید که اصلاً متعلق باین یشت نیست بعدها افزوده شده است از قطعه ۱۱۸ — ۱۳۹ شامل قسمت رسومات دینی است از قطعه ۱٤۰ — ۱٤٤ عبارت است از توصیف و مدح و ثنا در صورتی که از قطعه ۱۱۵ — ۱۱۷ را از قطعات مستقل ندانیم میتوان آنرا نیز جزو قسمت رسومات دینی شمرد و بقطعه ۱۱۸ مذکور مربوط و متصل کرد بطور یقین در قطعات ۹ و ۱۸ — ۲۱ و ۲۳ — ۲٤ و ۲۸ — ۳٤ و ۳۷ — ٤۳ و ٤۸ و ۸۳ — ۹٤ و ۹۸ — ۱۰۱ و ۱۰۵ — ۱۱۱ علائم نفوذ آئین زرتشتی است پس از تجزیه قطعات مذکور ما بقی را باید یادگار عهد آریائي دانست رجوع شود به C. P. Tiele. Die Religion bei Iranischen Völker, Deutsche Ausgabe von Gehrich Gotha 1903 S. 32

[2] مزدیسنا و دیویسنا را میتوان به مؤمن و کافر ترجمه نمود

اورانیا Urania را آموخته جزو عبادت خود ساخته‌اند اشور ها اورانیا را میلیتا Mylitta و عربها الیتا Alitta و ایرانیان مترا مینامند

در این جا مقصود هرودت اناهیتا (ناهید) میباشد چون این فرشته مؤنّث بیادش نیامده و مترا که مشهورتر بوده زودتر بخاطرش افتاده لهذا اورا بجای الاهه اشور و سامی ذکر نموده است [1]

مهر در اوستا

هر چند که در گاتها اسمی از مهر بمعنی فرشته فروغ و روشنائی برده نشده است چنانکه از هوم و فروهر هم در این قسمت اوستا اثری نیست ولی سایر جزوات کتاب مقدس پر است از عظمت او یشت دهم که پس از فروردین یشت بلندترین یشت است منسوب باوست مهر یشت مانند همه یشتهای بلند بسیار قدیم و بی اندازه دلکش است مهر یشت منظوم و به ٣٥ باب تقسیم گردیده که مجموعاً ١٤٦ قطعه است هر یك از قطعات بطور غیر مساوی دارای ابیات می باشد این منظوم طوری نیست که بتوان اوزان آنها را مثل پنج گاتها معین نمود و یا یك قاعده کلّیه از برای عدد سیلابها و یا آهنگها قرار داد مگر آنکه خواسته باشیم قطعات آنرا تجزیه نموده هر یك را منفرداً شرح دهیم [2] مهر یشت بخوبي یادآور عهد آریائي است و نیز واضحاً در آن اصلاح زرتشتی دیده میشود در سنّت است که پیش از حضرت زرتشت پیغمبراني آمدند و رفتند وخشور ایراني آئین کهن را تجدید نمود و به تکمیل رسانید این سنت را نیز حقیقی است زرتشت دین پیشین آریائي را همان دینی که امروز اصول آن در وید برهمنان مندرج است تجدید نمود و مردم را به پرستش خدای یگانه هدایت کرد گروه پروردگاران قدیم را آفریده اهورامزدا خواند همه را گماشتگان پروردگار بزرگ نامید که از طرف مصدر جلال مانند کارگزاران در تمشیت امور دینوی بندگان پردازند باین کارگزاران ایزدی در مزدیسنا مانند سایر ادیان ایزدان (فرشتگان) نام داده اند مهریکی

---

[1] از برای اطلاعات مفصلتر رجوع شود به Rapp Die Religion u. Sitten der Perser nach den Griechischen und Römischen Quellen S. 53–60

[2] رجوع شود به Über die Metrik des jüngeren Avesta von Karl Geldner Tübingen 1877

در نزدیك اربلا Arbela از مهر استغاثه نمود که بلشکرش نصرت دهد این خبر نیز موافق است با آنچه در اوستا آمده که مهر فرشته ایست بخصوصه در میدانهای جنگ از او یاری خواسته میشود استرابون Strabon میگوید که ایرانیان خورشید را باسم میترس میستایند از این خبر میتوان دانست که در یك قرن پیش از مسیح مهر با خورشید مشتبه شده این دو را یکی میپنداشته اند موثق ترین خبری که بما رسیده همان خبر پلوتارك میباشد که مینویسد زرتشت تعلیم داد که هرمزس Hormozes (هرمز) در عالم معنوی شبیه است به نور و فروغ و ارمینیوس Armeinios (اهریمن) شبیه است بظلمت درمیان این دو میترس (مهر) قرار داده شده از این جهت ایرانیان اورا واسطه و میانجی میدانند این خبر پلوتارك اشاره است بمعنی اصلی کلمه متر که ذکرش گذشت و باید نیز متذکر شویم که عقیده ایرانیان در واسطه بودن مهر بسیار قدیمتر از عهد پلوتارك است که درقرن اول میلادی میزیست زیرا که آنچه او راجع بمذهب ایران مینویسد چنانکه خود ذکر میکند از کتاب فیلیپینا Philippina که امروز در دست نیست برداشته شده است و مؤلف آن کتاب تئپو نپوس Theopompos در قرن چهارم پیش از مسیح معاصر فلیپ پدر اسکندر بوده است

هرودت که از حیث زمان قدیمتر از مورّخین فوق است مستقیماً راجع بمهر چیزی نمینویسد فقط از اسامی خاصی که در طی تاریخ خود ذکر میکند میتوان دانست که مهر در زمان ماد (مد) و فارس مشهور و بواسطه تبرّك جزو اسامی اشخاص گردیده بوده است از آنجمله هرودت داستاني از کورش دختر زاده استیاج آخرین پادشاه ماد مینویسد که استیاج کورش نوزاد را بدست یکی از گماشتگان خود که مهرداد نام داشت سپرد تا نوزاد را پنهاني بکشد هرودت نیز در کتاب اول خود در فقره ۱۳۱ از مترا اسم میبرد ولی بدون شك در ذکر این اسم اشتباهی کرده است میگوید ایرانیان گذشته از زوس Zeus (Jupiter مقصود او هرمزد است) که بنزد آنان اسم سراسر آسمان است بآفتاب و ماه و زمین و آتش و آب و باد نیز فدیه میفرستند از اشورها و عرب ها ستایش

میگوید بدون شك جشن مهرگان که در ممالك رُم قدیم روز ظهور خورشید تصور میشده و آن را Sol Natalis invicti یعنی روز ولادت خورشید مغلوب نشدنی میگفته اند به ٢٥ ماه دسامبر کشیده شده و بعد از نفوذ دین عیسی در اروپا روز ولادت مسیح قرار داده شده است در انجام این مبحث متذکر میشویم که در فرهنگها مهرگان بزرگ و مهرگان خُرد اسم دو مقامی است از موسیقی

مهر در کتب مورخین قدیم

از مورخین قدیم یونان و رُم اخبار زیادی راجع بمهر بما نرسیده یعنی از مورخین پیش از زمان نفوذ دین عیسیٰ در اروپا اگر نه از قرون بعد از میلاد در اوقاتی که آئین مترا سراسر ممالك وسیعه رُم را فرا گرفته بود در خصوص این فرشته ایرانی اطلاّعات بسیار داریم ولی غالباً آلوده بغرض و کینه بیشتر این اطلاعات از مأخذ آباء و روحانیون دین عیسیٰ میباشد که سعی مخصوصی در باطل بودن مترا و برحق بودن عیسی دارند بطوری که این اطلاعات از نقطه نظر تاریخی و دینی چندان مربوط بملیّت ما ایرانیان نیست کتبی که در خصوص آئین مترا نوشته شده بود و ممکن بود که یك سرچشمه بسیار خوبی از برای تاریخ و مذهب ایران قدیم باشد از تعصب نو مسیحی شدگان از میان رفته همانطوری که دست تطاول و تعصب مسلمانان اوراق دینی زرتشت را در ایران نابود نموده است

غالباً مورخین یونانی بفرشتگان مزدیسنا بمناسبت مقام و شغل شان اسم یکی از پروردگاران خود را که با او شباهتی داشته میداده اند مثلاً بناهید ایرانی اسم الاهه یونانی داده ارتمیس Artemis میگفته اند مگر مهر که اسم او مبدّل نشده میترس Mithres نامیده میشده است و این دلیل شهرت و بزرگی مهر است کزنفون Xenophon در کتاب کیروپدی Cyropedie مینویسد که پادشاهان هخامنشی بمهر سوگند یاد میگودند پلوتارك نیز بنوبت خود نقل میکند از آنکه داریوش در یك امر مهمّی بیکی از خواجگان خود امر میکند که راست بگوید و از مهر بترسد از این دو فقره برمیآید که از قدیم مهر گواه راستی و دروغ بوده و دروغگویان را بسزا میرسانید کُرتیوس Curtius مینویسد که داریوش در جنگ بضد اسکندر

ابو ریحان بیرونی در کتاب دیگر خود موسوم به کتاب التفهیم فی صناعة التنجیم در نسخه فارسی آن گوید «مهرجان روز است از مهر ماه و نامش مهر و اندرین روز آفریذون ظفر یافت بر بیور اسب جاذوانك بضحاك معروف است و بکوه دنباوند باز داشت و روزها از بس مهرگانست همه جشن اند بر کردار انچ از بس نوروز بوذ و ششم این مهرگان بزرگ و رام روز نامست و بذین دانندش» [۲]

بلعمی مینویسد «آفریدون ظفر یافت و ضحاك را بگرفت و بکشت و همان روزگار تاج برسر آفریدون نهاده ، جهان بروی سپرد و آن مهر روز بود از مهر ماه و آن را مهرگان نام کردند و عید کردند و آفریدون بملك بنشست» [۳]

فردوسی نیز در خصوص بر تخت نشستن فریدون گوید

بروز خجسته بر مهر و ماه   بسر بر نهاد آن کیانی کلاه

. . . .

بفرمود تا آتش افروختند   همه عنبر و زعفران سوختند
پرستیدن مهرگان دین اوست   تن آسائی و خوردن آئین اوست
کنون یادگار است از او ماه و مهر   بکوش و برنج ایچ منمای چهر

این عید باندازهٔ بزرگ و محترم بوده که استیلای عرب هم نتوانست آنرا از میان ببرد بسا از عادات ورسومات ایران در مدت غلبه و قهر مغول از دست رفت از اشعار منوچهری برمیآید که در عهد سلطان مسعود غزنوی که در سال ۴۲۱ هجری جلوس نمود با شکوه و جلال تمام در دربار سلطان مثل سابق جشن مهرگان میگرفتند جشن مهرگان در تمام آسیای صغیر نیز معمول بود و از آنجا با آئین مهر باروپا رفت که ذکرش بیاید جای تعجب است که از این عید باین بزرگی و شریفی در طی اخباراتی که در خصوص آئین مترا در اروپا خوانده میشود اسمی نیست مستشرق دانشمند بلژیکی کومون Oumont در کتاب نفیس خود "آئین مترا"

---

[۲] نقل از یك نسخه خطی که در کتابخانه ملّی پاریس موجود است نگارنده در اوقاتی که لغات فارسی کتاب مذکور را استخراج میکردم غفلت نموده شماره نسخهٔ را ضبط نکردم

[۳] بلعمی چاپ کانپور ص ٤٦

چرخ نصب بود بسر میگذاشتند و گویند در این روز فریدون به بیور اسب که ضحاك خوانندش دست یافت چون در چنین روزی فرشتگان از آسمان بیاری فریدون فرود آمدند بیاد آن در جشن مهرگان در سرای پادشاهان مرد دلیری میگماشتند که بامدادان بآواز بلند ندا میداد ای فرشتگان بسوی دنیا بشتابید و جهان را از گزند اهریمنان برهانید و گویند خداوند در این روز زمین را بگسترانید و در اجساد روان بدمید و در این روز کره ماه که تا آن وقت گوی تاریکی بود از خورشید روشنائی و نور کسب نمود از سلمان فارسی نقل شده است که او گفت ما در زمان ساسانیان قائل بودیم از آنکه خداوند یاقوت را در روز نوروز از برای زینت مردمان بیافرید و زبرجد را در روز مهرجان و این دو روز را بر سایر ایام سال فضیلت داد چنانکه یاقوت و زبرجد را بر سایر جواهرات در آخرین روز این جشن که بیست و یکم ماه باشد فریدون ضحاك را در کوه دباوند بزندان انداخت و خلایق را از گزند او برهانید لاجرم در این روز عید گرفتند و آفریدون مردم را امر کرد که کُشتی بمیان بندند و واج زمزمه کنند و در هنگام خوردن و آشامیدن لب از سخن فرو بندند چون مدت استیلای ضحاك هزار سال طول کشید و ایرانیان خود مشاهده کردند که ممکن است عمر انسان این همه طولانی گردد از این روز ببعد دعای خیر شان در حق یکدیگر چنین بود (هزار سال بزی)

زرادشت فرمود که آغاز و انجام جشن مهرجان در عظمت و شرافت مساوی است پس هر دو روز را عید بگیرید از این پس هرمز بن شاپور در تمام روزهای مهرجان جشن برپا داشت در زمن بعد پادشاهان و مردمان ایرانشهر از آغاز مهرجان تا مدت سی روز مانند نو روز عید میگرفتند و هر پنج روز را بیك طبقهٔ از شاهزادگان و موبدان و بزرگان و بازرگانان و رزمیان و دهقانان و اهل حرفه وصنایع مخصوص نمودند» [1]

---

[1] رجوع کنید بکتاب آثارالباقیه چاپ زاخو Sachau ص ۲۲۲ — ۲۲٤ هنوز هم دعای هزار سال بزی معمول است چون جشن مهرگان درمیان مسلمانان منسوخ شده این دعا را در جشن نوروز بعبارات دیگر بهمدیگر میگویند تا در این سالهای اخیر پارسیان در وقت غذا خوردن صحبت نمیکنند

فقط دو فصل داشتند اول تابستان (هَمَ Hama 𐬵𐬀𐬨𐬀) پس از آن زمستان (زَینَ Zayana 𐬰𐬀𐬌𐬌𐬀𐬥𐬀 از همین کلمه است دی) در کلیه اوستا از همین دو فصل اسم برده شده است نوروز جشن آغاز تابستان است و مهرگان جشن آغاز زمستان بخصوصه جشن مهرگان بسیار شوخ و سرور انگیز بود کتزیاس مینویسد که پادشاهان هخامنشی هیچ نبایستی مست شوند مگر در روز جشن مهرگان که لباس فاخر ارغوانی پوشیده در باده پیمائی با میخوارگان شرکت مینمودند مورّخ دیگر دوریس Duris مینویسد که در این جشن پادشاه میر قصید [1] بقول استرابون Strabon خشترپاون (ساتراپ) ارمنستان در جشن مهرگان بیست هزار کره اسب برسم ارمغان بدربار شاهنشاه هخامنشی میفرستاد اردشیر بابکان و خسروانوشیروان در این روز رخت نو بمردم می بخشیدند در بندهش آمده است که روز مهرگان مشیا و مشیانه (آدم و حوّا) از نطفه کیومرث پدید آمدند [2] از علمای ایرانی و عرب اخبارات زیادی در خصوص مهرجان نقل شده است از آن جمله مذکور است که در موقع این جشن موبدان موبد خوانچه ای که در آن لیمو و شکر و نیلوفر و به وسیب و یك خوشه انگور سفید و هفت دانه مورد گذاشته شده بود زمزمه کنان (واج گویان) نزد شاه میاورد [3]

ابو ریحان بیرونی که در سال ۳۶۲ هجری تولد یافت و از بزرگان علمای ایران شمرده میشود در کتاب معروف خود الآثارالباقیه عن‌القرون‌الخالیه مفصلاً از عید مهرجان صحبت میدارد از آن جمله مینویسد «گویند مهر که اسم خورشید است در چنین روزی ظاهر شد باین مناسبت این روز بدو منسوب کرده اند پادشاهان در این جشن تاجی که بشکل خورشید و در آن دائره ای مانند

---

[1] Clemen, Die Griechi. u. Latein. Nachrichten über die Persische Religion S. 90

[2] رجوع شود به بندهش فصل ۱۵ چاپ یوستی gusti

[3] وندیشمان Windischmann در کتاب خود میترا Mithra در صفحه ۵۷ در جزو اشیاء خوانچه سیسیف Sysiphe هم افزوده است نگارنده این کلمه را در جائي ندیدم شاید سیسنبر Sisymbrium باشد که میدانیم گیاه مقدسی است و بندهش آن را گیاه مخصوص بهرام ایزد ذکر کرده است آن گیاهی است شبیه بنعناع و خوشبو تخم آن ریزه تر از تخم ریحان است رجوع شود به بحرالجواهر و تحفةالمؤمنین

«این ایوان را (اپدانَ Apadana) داریوش (اول) از نیاگان من بنا نمود بعد در زمان اردشیر (اول) پدر بزرگ من طعمه آتش گردید من بخواست اهورامزدا و اناهیتا (ناهید) و میثرَ (مهر) دوباره این ایوان را ساختم بشود که اهورامزدا اناهیتا و میثر مرا از همه دشمنان حفظ کنند و آنچه من ساخته ام خراب نسازند و آسیب نرسانند» باز از همین پادشاه در پایهٔ ستونی که در همدان پیدا شده و امروز در انگلستان موجود است چنین منقوش است «این ایوان را من بخواست اهورامزدا اناهیتا و میثر بنا نمودم بشود که اهورامزدا اناهیتا و میثر مرا از کلیّه دشمنان حفظ کنند و آنچه من ساخته ام ویران نسازند»

پسر و جانشین پادشاه فوق اردشیر سوم که از سال ۳۵۹ تا ۳۳۸ سلطنت داشت در فارس در خرابه پرسپولیس (تخت جمشید) بنوبت خود گوید «اهورامزدا و بغ میثرَ مرا و این مملکت را و آنچه را که بتوسط من ساخته شده است باید نگهداری کنند»[1]

چنانکه ملاحظه میکنید در این چند فقره ناهید هم مثل مهر بار اول است که در آثار پادشاهان ظاهر میشود مگر آنکه در فقره اخیر مهر تنها ذکر شده است

جشن مهرگان[2]

روز شانزدهم هر ماه مخصوص بفرشته فروغ و بمهر روز موسوم است و این روز عیدی است بخصوصه روز مذکور در خود مهر ماه جشن بسیار بزرگی است بقول بندهش مشیا و مشیانه در چنین روزی تولّد یافتند این جشن را در قدیم مترا کانا میگفتند یعنی متعلق بمهر بعد مهرگان شد و مهر جان معرب آن است این جشن بزرگ شش روز طول میکشد از روز شانزدهم شروع شده بروز بیست و یکم که رام روز باشد ختم میگردد روز آغاز را مهرگان عامه و روز انجام را مهرگان خاصه گویند در ایران قدیم

---

[1] رجوع کنید به Die Keilinschriften der Achämeniden von F. H. Weissbach Leipzig 1911

[2]
ملکا جشن مهرگان آمد   جشن شاهان و خسروان آمد
خز بجای مُلحمَ و خرگاه   بدل باغ و بوستان آمد
موردبجّای سوسن آمد باز   می بجایّ ارغوان آمد

رودکی المعجم فی معاییر اشعارالعجم ص۲۷۰

تحقیق گفت که هر دو دسته اریائی نژاد که ایرانیان و هندوان باشند روزی باهم مهر را میستوده اند هرچند که میتر در وید دارای مقام بلندی است ولی در مقابل سایر پروردگاران روشنائی مثل اندرا Indra و سویتر Savitar از اهمیّت او کاسته اینک باید میثرَ اوستا را با وارونای وید مقابل نمود که در بسیاری از خصایص و اوصاف نزدیك باو ست

قدمت مهر

اینك که دانستیم مهر در وید هم که قدیمترین کتاب مذهبی دنیا بشمار است نام و نشانی دارد و ضمناً هم دانستیم که این فرشته راستی و پیروزی نیز بسیار کهن سال است از خطوط میخی که از هزار و چهار صد سال پیش از مسیح میباشد نیز از قدمت او خبری داریم خطوط میخی مذکور که در کاپاتوکا Kapatuka (مملکتی از آسیای صغیر) پیدا شد شاهد است که دسته ای از قوم حتیت در میتانی Mitani در شمال عراق حالیه (بین النهرین) مترا و وارونا و اندرا و نساتیا Nasatya را که از پروردگاران هندو ایرانی هستند میپرستیده اند [1] این پروردگار عهد اریائی و فرشته زرتشتی در همه جا همراه ایران بوده و باندازهٔ ملیّت ما قدیم است هنوز هم در ایران پیروان آئین زرتشت در روز جشن مهرگان که ذکرش بیاید برایش قربانی میکنند و مجلس ایران پس از پیشتر از هزار سال فراموشی دگرباره مانند پارینه حمایت هفتمین ماه سال را بدست این فرشته مهربان سپرد

مهر در کتیبه های هخامنشیان

اسم میثرَ از قرن چهارم پیش از مسیح در کتیبه پادشاهان هخامنشیان جای گرفته فقط پنج بار این اسم تکرار شده است نخست در کتیبه اردشیر دوم که از سال ٤٠٤ تا ۳۵۹ پیش از مسیح سلطنت کرد در جزو کتیبه ای که در خرابه شوش باقی مانده گوید

---

[1] حتیت ها قوم اریائی نژاد که در سوریه و آسیای صغیر سلطنت یافتند در تورات باسم هاختی Hakhtti قادر از آنها ذکری شده است مادر سلیمان که داود بخیانت او را از دست شوهرش گرفت از این قوم است آنان نیز مانند ایرانیان بخدا بغ میگفتند بواسطه زد و خورد هائی که میان آنان ومصریان و اشوریان واقع شده کتیبه های قدیم این دومملکت آنانرا در قبطی خیتا Kheta و در اشوری ختی Khatti نامیده اند رجوع شود به Cumont Mithra p. 2 و به Geschichte der Meder und Perser von Justin Prášek Gotha 1906 I Band S. 25

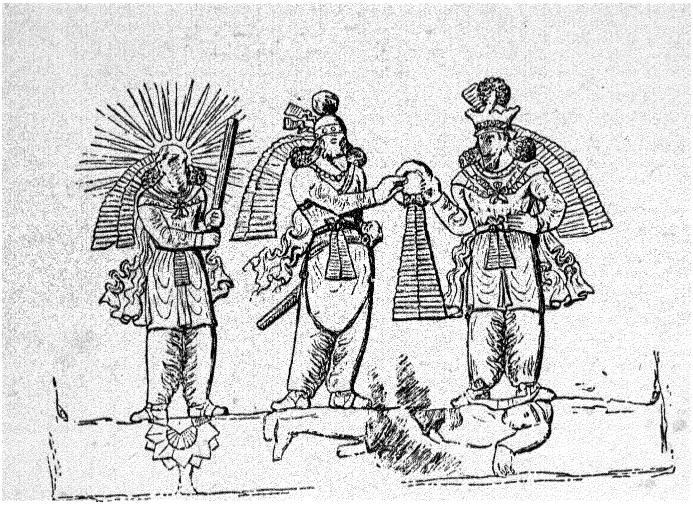

طاق بستان نزديك كرمانشاه   آنكه درطرف دست چپ اردشير دوم
ايستاده و بدور سرش اشعهٔ قرار داده شده
مهر است نه زرتشت چنانكه برخي گمان كرده‌اند

رجوع كنيد به L'Art Antique de la Perse par Dieulafoy V Partie p. 115
وبه Die Kunst des Alten Persien Von Sarre Abb. 11

بمعنی وظیفه مذهبی و تکلیف دینی [1] در فرگرد چهارم وندیداد که مفصلاً از معاهده بستن و در آن پایدار ماندن و یا شکستن آن و گناه و سزای پیمان شکن و اقسام معاهدات و شروط آنها صحبت میشود کلیّه کلمه مثرَ بمعنی عهد و پیمان آمده است در یشت دهم که مخصوص باین فرشته است بسا کلمه مثرَ بجای عهد و میثاق آمده است میثرو دروج 𐬨𐬌𐬚𐬭𐬋.𐬛𐬭𐬎𐬘 (Mithrō-druǰ) که بمعنی تحت‌اللفظی دروغگوی بمهر میباشد در همه جا پیمان شکنی از آن اراده گردیده است هیچ یك از این معانی مخالف همدیگر نیست معنی ریشه کلمه پیوستن و واسطه بودن است معنی‌های دیگر بعد ها بواسطه مقام و شغل این فرشته برخاسته است برخی از مستشرقین از آن جمله دارمستتر Darmesteter معنی قدیمی و اصلی آنرا دوستی و محبّت گرفته است [2]

مهر نزد برهمنان

در سانسکریت هم میترَ بمعنی دوستی است و در وید برهمنان مانند اوستا پروردگار روشنائی و فروغ میباشد در کتاب مقدس هندوان نیز بیك دسته از پروردگارانی که عدد آنها هفت میباشد اشاره گردیده است ولی اسامی همه آنها برخلاف هفت امشاسپندان ایرانیان معلوم نیست چنانکه اسامی همه ۳۳ پروردگاران دیگری که در وید از آنها صحبت شده بما نرسیده است دسته هفتگانه هندوان موسوم است به ادی‌تیا Aditya یعنی پسران ادی‌تی Aditi که اسم الاهه ای میباشد از میان این هفت برادران اسم وارونا Varuna و میترَ غالباً تکرار شده است و گاه هم ایرمان که مفصلاً از آن در گاتها صحبت داشتیم در جزو ادی‌تیاها شمرده میشود [3] میترَ در وید برهمنان مانند میثرَ در اوستای مزدیسنان پاسبان راستی و پیمان است در هر دو کتاب بضد دروغ و خطا میباشد فقط در سرودهای مقدس هندوان از میترَ یکی یادگار مجمل و مبهمی مانده است و یك قطعه مختصر و بدون اهمیّت متعلق بدو است و همیشه میترَ با وارونا آمده است با آنکه فلسفه وید و اوستا با همدیگر فرق دارد ولی باز اینقدر بهم نزدیك و شباهت دارد که بتوان از روی

---

[1] رجوع کنید بگاتها یسنا ٤٦ قطعه ٥ میثروائیبیو 𐬨𐬌𐬚𐬭𐬋𐬌𐬠𐬌𐬌𐬋 Mithrōibyo

[2] رجوع شود به Le Zend—Avesta par Darmesteter vol II Paris 1892 p. 441

[3] رجوع کنید بگاتهای نگارنده در فصل (چند لغت از گاتها) ص ۸۵ — ۸۷

لفاح گویند [۱] در طبّ نیز میتری داتیسم Mithridatisme معروف و آن عبارت است از استعمال کردن زهر و متدرجاً مقدار زیادتری بکار بردن و طبیعت خود را بآن عادت دادن بطوری که بعدها سم در وجود اثری نخواهد کرد این لغت علمی که در طب اروپائیان مصطلح است یادآور مهر ایرانیان است چه عمل میتری دایتسم بمهرداد رقیب بزرگ رُمها پادشاه مملکت پونتوس (ساحل دریای سیاه) که در سال ۱۲۳—۶۳ پیش از مسیح سلطنت کرد منسوب میباشد میگویند که او از بیم زهر خوراندن دشمنان متدرجاً خود را باستعمال آن عادت داد تا سمّی در وجور او اثری نکند بیشتر از مستشرقین معنی اصلی مهر را واسطه و میانجی ذکر کرده اند در نزد هندوان کلمه میث Mith که بُن و ریشه مهر است بمعنی پیوستن و بجائي فرود آمدن است لغت مئیثنیا 𐬨𐬀𐬉𐬚𐬀𐬥𐬌𐬌𐬀 Maethanya که در اوستا بسیار استعمال شده بمعنی خانه و سرا میباشد این کلمه همان است که امروز میهن گوئیم بنا براین فرهنگهائی که آنرا بوطن ترجمه کرده قدری از معنی حقیقی منحرف شده اند کلمه میهمان یا مهمان نیز از همین اصل و بنیان است و در اوستا مئثمن 𐬨𐬀𐬉𐬚𐬨𐬀𐬥 Maethman میباشد [۲] یوستی Justi مهر را بمعنی ای که ذکر شد گرفته آن را واسطه و رابطه میان فروغ محدث و فروغ ازلی میداند و یا بعبارت دیگر مهر واسطه است میان پروردگار و آفریدگان [۳] در گاتها که قدیمترین قسمت اوستاست فقط یکبار کلمه میثرَ استعمال شده است اما نه بمعنی فرشته بلکه

---

[۱] تحفةالمؤمنین مینویسد یبروج‌الصنم بیخ لُفاح بری است بشکل دو انسان که رو.بروی یکدیگر گذاشته باشند و او را مهر گیاه وسك کن نامند نبات مذکور شبیه بعلیق و بقدر زرعی برگش شبیه به برگ انجیر و باریکتر از آن و ثمرش سرخ و بقدر زیتونی و در بوی شبیه بمیعه سایله و گلش سفید بیخش بصورت دو انسان مواجه و مستور بلیفهای اشقر شبیه بموی رجوع کنید نیز به بحرالجواهر خاقانی در معنی مردم گیا گوید

من همی در هند معنی راست همچون آدمم   وین خران در چین صورت راست چون مردم گیا

حافظ گوید

سبزهٔ خط تو دیدیم و زبستان بهشت   بطلبگاری این مهر گیاه آمده ایم

[۲] رجوع کنید به Altiranisches Wörterbuch von Christian Bartholomae Strassburg 1904

[۳] رجوع شود به Geschichte des alten Persiens von Fer. Justi Berlin 1879 S. 92-93

مهر

اشتقاق کلمهٔ مهر

مهر در اوستا و در کتیبه های پادشاهان هخامنشی میثرَ Mithra 𐬨𐬌𐬚𐬭𐬀 و در سانسکریت میترَ Mitra آمده است در پهلوی میتر Mitr شده امروز مهر گوئیم و معانی مختلف از آن اراده میکنیم عهد و پیمان و محبّت و خورشید جمله از معانی آن است هفتمین ماه سال شمسی و روز شانزدهم هرماه نیز مهر نامیده میشود مسعود سعد این معانی را در یك بیت شعر جمع کرده گوید

روز مهر و ماه مهر و جشن فرّخ مهرگان مهر بفزا ای نگار مهر چهر مهربان

بسا اسامی اشخاص تاریخی بما رسیده و بسا اسامی شهرها و محال قدیم ایران در کتب مورخین و جغرافیادانهای ایرانی و عرب قرون وسطی ضبط شده که با کلمه مهر ترکیب یافته است مثل مهرداد و مهربندگشای در تورات کتاب عزرا در باب اول فقره ۸ مندرج است که خزینه دار کورش بزرگ موسوم بوده است به مِثرَداث چون مهر یکی از فرشتگان دین زرتشتی و دارای مقام بلندی است بسا آتشکدهای عهد باستان باسم او بوده است چنانکه فردوسی گوید

چه آذرگشسب و چه خرداد مهر فروزان چو ناهید و بهرام و مهر

امروز هم زرتشتیان پرستشگاه خویش در مهر گویند در فرهنگها نیز مسطور است که مهرقبه زرینی است که بر سر چتر و علم و خرگاه نصب کنند کلیه این معانی درست و از برای هریك در اوستا و تاریخ مأخذی میتوان نشان داد اسم بیخ گیاهی هم که بمناسبت شباهتش بدو نفری که در مقابل هم ایستاده باشند مهر گیاه میباشد و نیز بمردم گیاه و استرنگ وسك کن معروف است این بیخ و ریشه را در عربی یبروج‌الصنم و خود گیاه را

را براندازم که من دگرباره همای و واریذکنا [1] را از مملکت خیونها بخانه برگردانم که من ممالك خیون را برافکنم پنجاهها صدها صدها هزارها هزارها ده هزارها ده هزارها صد هزارها ꙳

۳۲ او را کامیاب ساخت درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس پناه دهنده کسی که خواستاری را که زَورْ نیاز کند و از صفای عقیده فدیه آورد کامروا میسازد

برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم . . . . [2] ꙳

۳۳ یتا اهو . . . . . .

درود میفرستم به درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس

اشم وهو . . . . . .

اهمائی رئسچه . . . . . . [3] ꙳

---

[1] همای و وارِیْذکنا همای در اوستا هومایا 𐬵𐬎𐬨𐬁𐬌𐬌𐬁 یا هومایه یا هومَیه دو معنی دارد اول بمعنی فرخنده و همایون است چنانکه در یسنا ٤١ (هفت ها=هفتن یشت بزرگ) فقره ۳ استعمال شده است دوم اسم دختر کی گشتاسب است در فقره ۱۳۹ از فروردین یشت نیز بفروهر همای پاك درود فرستاده شده است در پهلوی هماك گویند در یادگار زریران آمده است کی گشتاسب برای تشویق و تشجیع بلشکریانش چنین گفت «کیست درمیان شما ایرانیان که از زریر انتقام بکشد تا من دخترم هماك را که در مملکت زیباترین زن است بدو دهم از برای او در قصر زریر جای سازم و او را سپهبد لشکر گردانم» فردوسی نیز گوید

بلشکر بگفتا کدام است شیر که باز آورد کین فرخ زریر . . . .
که هرگز میانه نهد پیش پای مراورا دهم دخترم را همای

وارِیْذکنا 𐬬𐬁𐬭𐬌𐬜𐬐𐬀𐬥𐬁 باید اسم دختر دیگر کی گشتاسب و خواهر همای باشد که در شاهنامه به آفرید شده است بی شك فقره ۳۱ از درواسپ یشت اشاره بشکست اولی است که ایرانیان از تورانیان دیده و دو دختر کی گشتاسب همای و به آفرید اسیر ارجاسب شدند در شاهنامه مفصلاً از گرفتاری این دو دختر و بعد آزاد شدن آنان بتوسط برادر شان اسفندیار صحبت شده است

ببردند پس دخترانت اسیر چنین کار دشوار آسان مگیر
اگر نیستی جز شکست همای خردمند را دل برفتی ز جای
دگر دختر شاه به آفرید که باد هوا هرگز اورا ندید
که از تخت زرینش برداشتند برو باره و طوق نگذاشتند

[2] فقره ۶ همین یشت در این جا تکرار میشود

[3] رجوع کنید بفقره ۳۳ هرمزد یشت

[illegible]

٣٢ [illegible]

[illegible]

[illegible] (٢) [illegible]

٣٣ [illegible] (١) [illegible]

[illegible]

۳۰ این کامیابی را بمن ده ای نیک ای تواناترین درواسپ که من به اَشْتَ اَئوروَنْتْ پسر وِیسپَ تَئورْ وُ اَشْتی [1] . . . . [2] با خود سر تیز با سپر سر تیز و با گردن ستبر که دارای هفتصد شتر است در پشت زَئینیاوَرَ خویذاهه [3] در یك جنگ (پیروزمند) مقابل توانم شد که من بارجاسب خیون [4] نابکار در یك جنگ (پیروزمند) مقابل توانم شد که من به دَرْشینیکَ [5] دیویسنا در یك جنگ (پیروزمند) مقابل توانم شد ⁂

۳۱ که من تثریاونت [6] زشت نهاد را براندازم که من دیو یسنا سپینجاُورُوشکَ [7]

---

[1] اَشْتَ اَئورونت [illegible] پسر وِیسپَ تَئورْوُ اَشْتِی [illegible]. [illegible] از رقبای کی گشتاسب لابد از دیویسنان و از تورانیان خیون میباشد معنی لفظی آن چنین است «کسی که هشت سوار دارد»

[2] بجای نقاط از کلمه وِیسپ تَئورْوُ که باید صفتی باشد معنی درستی برنمیآید کلمه خراب شده بنظر میرسد

[3] زَئینیاوَرَ خویذاهه [illegible] بقول بارتولومه اسم محلی است این اسم را گلدنر در متن اوستای خود جَئینیاوَرَ ضبط کرده است و زَئینیاوَرَ را نسخه بدل

[4] خیون اسم یك قبیله تورانی است خاك این قبیله نیز مملکت خیون نامیده میشود ارجاسب در اوستا و یادگار زریران پادشاه تورانیان خیون نامیده شده است این اسم در اوستا خویثونَ [illegible] میباشد این قبیله همان است که بعدها باشاپور دوم (۳۰۹ — ۳۸۰ میلادی) نیز در زد و خورد بوده است مُورّخ رُم امیانوس مارسلینوس Ammianus Marcellinus که در سال ۳۳۰ میلادی میزیست از گرُومباتس Grumbates نامی پادشاه خیونیت (Chionitae) که در داغستان سلطنت داشت و رقیب شاپور دوم بود اسم میبرد (بیاد داشت ص ۲۶۳ نیز ملاحظه کنید) در زامیاد یشت فقره ۸۷ آمده است که کی گشتاسب به تثریاونت زشت نهاد و بدیویسنا پِشَنَ و بدروغ پرست ارجاسب و بسایر خیونهای نابکار زشت کردار ظفر یافت

[5] دَرْشینیکَ [illegible] چنانکه در فقره فوق ذکر شده است یکی از دیویسنان و دشمن مزدیسنان است معنی لفظی آن چنین است (کسی که گستاخانه حمله برد)

[6] تثریاونت [illegible] همان است که در فقره ۱۰۹ از آبان یشت باو برخوردیم (نسخهٔ بدل تثریهونت) و مثل فقره ۸۷ از زامیاد یشت که ذکرش گذشت باز با پِشَنَ و ارجاسب یك جا ذکر شده است در هرجائی که باین اسم برمیخوریم اورا رقیب گشتاسب می بینیم تثریاونت لفظاً یعنی تیره و ظلمانی

[7] سپینْجَ اُورُوشْکَ [illegible] در پهلوی سینجروش شد از دیویسنان و دشمن کی گشتاسب است

٣٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٣١ [illegible]
[illegible]

۲۶ این کامیابی را بمن ده ای نیك ای تواناترین درواسپ که ٌهوٌتس نیك و شریف را [۱] همواره بر آن دارم که بحسب دین بیندیشد بحسب دین سخن گوید بحسب دین رفتار کند [۲] که او بدین مزدیسنای من ایمان آورد و آن را در یابد که او از برای جمیعّت من مایه ٌشهرت نیکی شود ∴

۲۷ او را کامیاب ساخت درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس پناه دهنده کسی که خواستاری را که زَورْ نثار کند و از صفای عقیده فدیهٔ آورد کامروا میسازد

برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم . . . [۳] ∴

(کردهٔ ۷)

۲۸ درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس را میستائیم کسی که چارپایان را . . [٤] ∴

۲۹ از برای او کی گشتاسب بلند همّت روبروی آب دائیتیا صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد و زَورْ نیاز کنان (چنین درخواست)

---

[۱] ٌهوٌتس در پهلوی بجای اسم اوستائی ٌهوتئوسا 𐬵𐬎𐬙𐬀𐬊𐬯𐬁 آمده است ٌهوٌتس از خاندان نئوترَ (𐬥𐬀𐬊𐬙𐬀𐬭𐬀 نوذر) ص ۲٦۵ — ۲٦۷ ملاحظه شود) زن کی گشتاسب است در فروردین یشت فقره ۱۳۹ و در رام یشت فقرات ۳۵ و ۳٦ نیز از او اسم برده شده است در کتاب پهلوی یادگار زریران مندرج است « آنگاه پادشاه کی گشتاسب گفت اگرهم تمام پسران و برادران و بزرگان من و نیز زن من ٌهوتس از کسی که برای من ۳۰ پسر و دختر متولد شدند کشته شوند باز من پیرو این دین پاك خواهم ماند آنچه را که از اهورامزدا یافتم از دست نخواهم داد» در شاهنامه زن گشتاسب موسوم است به کتایون بنا بداستانی که در کتاب رزمی ما مندرج است ٌهوٌتس غیر از کتایون است چه این اخیر دختر قیصر رُوم است که کی گشتاسب در اوقاتی که از پدرش ٌلهر اسب رنجیده خاطر در مملکت رُوم متواری بود اورا شیفته ٌحسن جمالش نموده بزنی گرفت

[۲] در این جا یاد آورد میشویم که حضرت زرتشت در فقره ۱۰٤ از آبان یشت خواستار است که شاه گشتاسب بوی ایمان آورد در فقره فوق آرزو دارد که هوٌتس زن کی گشتاسب با و بگرود

[۳] فقره ٦ همین یشت در این جا تکرار میشود

[٤] فقره اول و دوم همین یشت در این جا تکرار میشود

٢٦ [illegible]

٢٧ [illegible]

[illegible]

([illegible] ٧)

٢٨ [illegible]

٢٩ [illegible]

(کردهٔ ۵)

۲۰ درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس را میستائیم کسي که چارپایان را . . [۱] ∴

۲۱ از برای او پل ممالك آریائي استوار سازندهٔ کشور خسرو روبروی دریاچه ژرف و پهن چئچست صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد و زَورْ نیاز کنان (چنین درخواست) ◦

۲۲ این کامیابی را بمن ده ای نیك ای تواناترین درواسپ که من افراسیاب مجرم تورانی را روبروي دریاچه چئچست ژرف و پهن بکشم من پسر انتقام کشنده از سیاوش نامور که بخیانت کشته شد و از برای انتقام اغریرث دلیر ∴

۲۳ او را کامیاب ساخت درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس پناه دهنده کسی که خواستاری را که زور نیاز کند و از صفای عقیده فدیهٔ آورد
کامروا میسازد

برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم . . . [۲] ∴

(کردهٔ ٦)

۲٤ درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس را میستائیم کسی که چارپایان را . . [۱] ∴

۲۵ او را بستود زرتشت پاك در آریاویج درکنار (رود) ونگوهی دائیتیا [۳] با هوم آمیخته بشیر با برسم با زبان خرد با پندار و گفتار و کردار با زَورْ و با کلام بلیغ و از او این کامیابی را درخواست ◦

---

[۱] فقرات اول و دوم همین یشت در این جا تکرار میشود

[۲] فقره ٦ همین یشت در این جا تکرار میشود

[۳] در خصوص مملکت آریاویج و رود ونگوهی‌دائیتیا رجوع کنید بیاد داشت صفحه ۵۹ و صفحه ۲۸۳

([illegible] ٥)

٢٠ [illegible]

٢١ [illegible]

٢٢ [illegible]

٢٣ [illegible]

[illegible]

([illegible] ٦)

٢٤ [illegible]

٢٥ [illegible]

۱۵ اورا کامیاب ساخت درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس پناه دهنده کسی که خواستاری را که زَورْ نیاز کند و از صفای عقیده فدیه آورد کامروا میسازد
برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم . . . [1] ⁂

(کردهٔ ٤)

۱٦ درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس را میستائیم کسی که چارپایان را . . [2] ⁂

۱۷ از برای او هوم . . [3] درمان بخش و سرور نیك با چشمان زرد رنگ در بلندترین قُلّه کوه هرا فدیه آورد و از وی برای این کامیابی درخواست نمود .

۱۸ این کامیابی را بمن ده ای نیك ای تواناترین درواسپ که من افراسیاب مجرم تورانی را بزنجیر کشم و بزنجیر بسته بکشم و بسته برانم و در بند بنزد کیخسرو برم تا اورا روبروی دریاچهٔ چیچست عمیق و با سطح وسیع بکُشد کیخسرو آن پسر انتقام کشنده از سیاوش نامور که بخیانت کشته شد و از برای (انتقام) اغریرث دلیر [4] ⁂

۱۹ اورا کامیاب ساخت درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس پناه دهنده کسی که خواستاری را که زَورْ نیاز کند و از صفای عقیده فدیه آورد کامروا میسازد
برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم [1] ⁂

---

[1] فقره ٦ همین یشت در این جا تکرار میشود

[2] فقره اول و دوم همین یشت در این جا تکرار میشود

[3] در متن بجای نقاط کلمه فراْشمِی 𐬟𐬭𐬁𐬱𐬨𐬌 آمده است در طی ترجمه یشتها در هر جائی که باین صفت برخوردیم آن را باآشامیدنی ترجمه کردیم این معنی در فقره فوق از برای هوم که اسم کسی است مناسبتی ندارد مگر آنکه صفت مذکور را بمعنی ترّقی دهنده و پرورانده بگیریم چنانکه برخی از مستشرقین باین معنی گرفته اند
درخصوص هوم رجوع کنید بمقالهٔ افراسیاب ص ۲۱۰

[4] راجع بکیخسرو رجوع کنید بفقره ٤۹ از آبان یشت و بتوضیحات پاورقی ص ۲۵۳–۲۵۵

١٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ١٤)

١٦ [illegible]
[illegible]

١٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

۱۱ اوُرا کامیاب ساخت درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس پناه دهنده کسی که خواستاری را که زَورْ نیاز کند و از صفای عقیده فدیه آورد کامروا میسازد

برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم . . . .[1] ⁂

(کردهٔ ۳)

۱۲ درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس را میستائیم کسی که چارپایان را . .[2] ⁂

۱۳ از برای او فریدون پسر آتویه از خاندان توانا در (مملکت) چهار گوشه (وَرِنَهْ) صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد و زَورْ نیاز کنان (چنین درخواست) ٥

۱٤ این کامیابی را بمن ده ای نیک ای تواناترین درواسپ که من بازی دهاك (ضحاك) سه پوزه سه کله شش چشم هزار چستی و چالاکی دارنده ظفر یابم باین دیو دروغ بسیار قوی که آسیب مردمان است باین خبیث و قوی‌ترین دروغی که اهریمن برضد جهان مادی بیافرید تا جهان راستی را از آن تباه سازد و که من هر دو زنش را بربُایم هر دو را سنگهوك (شهرناز) و اَرِنَوَكْ (ارنواز) که از برای توالُد و تناسُل دارای بهترین بدن میباشند هر دو را که از برای خانداری برازنده هستند [3] ⁂

---

[1] فقره ٦ از همین یشت در این جا تکرار میشود

[2] فقرات اول و دوم همین یشت در این جا تکرار میشود

[3] رجوع کنید بمقاله فریدون ص ۱۹۱ — ۱۹۵ و بفقرات ۳۳ — ۳٤ آبان یشت

١١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] :·

[illegible] ፨

([illegible] ٣)

١٢ [illegible]
[illegible] ፨

١٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] :·

١٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] :·
[illegible]
[illegible]
[illegible] :·

۵ اورا کامیاب ساخت درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس پناه دهنده کسی که خواستاری را که زَورْ نیاز کند و از صفای عقیده فدیهٔ آورد کامروا میسازد ⁂

۶ برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم من اورا با نماز نیك بجای آورده (و) با زَورْ میستایم آن درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس را درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس را ما میستائیم با هوم آمیخته بشیر با برسم با زبان خرد با پندار و گفتار و کردار با زَورْ و با کلام بلیغ ینگه ها تام . . . . اهورامزدا درمیان موجودات از زنان و مردان میشناسد آن کسی را که برای ستایشش باو بتوسط اشا بهترین پاداش بخشیده خواهد شد این مردان و این زنان را ما میستائیم [1] ⁂

(کردهٔ ۲)

۷ درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس را میستائیم کسی که چارپایان . . [2] ⁂

۸ از برای او جمشید دارندهٔ گله ورمه خوب در بالای کوه هکر صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد و زَورْ نیاز کنان (چنین درخواست) ⁰

۹ این کامیابی را بمن ده ای نیك ای تواناترین درواسپ که من از برای مخلوقات مزدا گله پرواری مهیّا سازم که من مخلوقات مزدا را از خطر ایمن بدارم ⁰

۱۰ که من از مخلوقات مزدا گرسنگی و تشنگی را دور نمایم و که من از مخلوقات مزدا ضعف پیری و مرگ را دور سازم و که من در مدت هزار زمستان (۱۰۰۰ سال) از مخلوقات مزدا باد گرم و سرد را دور بدارم [3] ⁂

---

[1] فقره ششم در انجام شش کردهٔ دیگر این یشت تکرار میشود

[2] فقرات اول و دوم از همین یشت در این جا تکرار میشود

[3] رجوع کنید بمقاله جمشید ص ۱۸۰ — ۱۸۸ و بفقرات ۲۵ — ۲۶ از آبان یشت

٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ⁘

٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ٢)

٧ [illegible]
[illegible] ⁘

٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ⁘

٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ⁘

١٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ⁘

گوش یشت=درواسپ یشت

درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس را خوشنود میسازیم ⁂

(کردهٔ ۱)

۱ درواسپ توانای مزدا آفریدهٔ مقدس را میستائیم کسی که چارپایان خُرد را سلامت نگه میدارد کسی که چارپایان (ستوران) بزرگ را سلامت نگه میدارد کسی که دوستان را سلامت نگه میدارد کسی که بچگان را سلامت نگه میدارد با دیده با نان بسیار دور و . . . . . [1] با سعادت . . . . [2] ⁂

۲ کسی که دارای اسبهای زین شده گردونهای تکاپو کننده چرخهای خروشنده است که فربه (راه) بپیماید [3] نیرومند خوش اندام بهرهٔ نیك بخشنده و درمان بخشی که برای یاری مردان پاك پیشه سالم واقامتگاه مُهیّا دارد [4] ⁂

۳ از برای اوهوشنگ پیشدادی در بالای کوه زیبای مزدا آفریدهٔ (هرا) صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد [5] و زَورْ نیاز کنان (چنین درخواست) •

٤ این کامیابی را بمن ده ای نیك ای تواناترین درواسپ که من بهمه دیوهای مازندران ظفر یابم که من بهراس نیفتاده از بیم دیوها گریزان نشوم که همه دیوها برخلاف میل شان بهراس افتاده در مقابل من فرار کنند (و) از بیم در تاریکی بدوند ⁂

---

[1] بجاي نقاط کله پیشنَ 𐬞𐬀𐬉𐬱𐬀𐬥𐬀 خراب شده معنی درستی ازآن برنمیآید

[2] بجای نقاط کلمات درغو پخذْ ریثن 𐬛𐬀𐬭𐬆𐬖𐬋.𐬞𐬀𐬑𐬜𐬆𐬨.𐬭𐬀𐬉𐬚𐬥𐬆𐬨 خراب شده است فقط کله اولی را میدانیم که بمعنی دراز و بلند و دیر و درنگ است (𐬛𐬀𐬭𐬆𐬖𐬀)

[3] معنی این جله اخیر روشن نیست هرچند که معنی کلمات آن که فشئونی 𐬟𐬱𐬀𐬊𐬥𐬌 (فربه) وِمرزْ 𐬬𐬍𐬨𐬀𐬭𐬆𐬰 (پسودن و مالیدن) باشد معلوم است

[4] فقرات اول و دوم در آغاز شش کردهٔ (فصل) دیگر این یشت تکرار میشود

[5] رجوع کنید بمقاله هوشنگ ص ۱۷۸—۱۷۹ و بفقرات ۲۱—۲۲ آبان یشت

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible] (٣)

[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ١)

١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

ذکر شده آن را بدارندهٔ اسبهای زین شده و گردونهای تندرو و چرخهای خروشندهٔ متصفّ کرده اند دلیران و ناموران در نماز و ستایش از او اسبهای قوی پیکر و سالم استغاثه میکنند حتي اسب خورشید که ذکرش گذشت از او ست در گوش یا درواسپ یشت هفت تن از نامداران از فرشته مذکور برای غلبه کردن بهماوردان خویش یا برای موفق شدن بامري بد و نماز برده یاری درخواست میکنند نخست هوشنگ پیشدادی دوم جمشید سوم فریدون چهارم هوم پنجم خسرو ششم زرتشت هفتم کی گشتاسب این نامدران همانهائی هستند که در آبان یشت از اردویسور ناهید تمنّای رستگاری نمودند و هر یك را شرح دادیم و بعد هم آنها را بهمین ترتیبي که در گوش یشت ملاحظه میکنیم در ارت یشت هم خواهیم دید مگر آنکه در آبان یشت از هوم اسمی برده نشده است ولی در طی مقاله افراسیاب صفحه ۲۱۰ از او صحبت داشتیم

باشد و از فرشته نگهبان آن غالباً امداد خواسته شود در چندین جای گاتها از فرشته گوشورون یا روان نخستین ستور که براي حفاظت چارپایان نیک گماشته شده یاد گردیده است [۱] در سایر قسمتهای اوستا نیز بکالبد و روان این فرشته درود فرستاده میشود [۲] نگهبانی روز چهاردهم ماه با این فرشته است و به گوش روز موسوم است بقول ابوریحان بیرونی گوش روز در دیماه جشنی است موسوم به سیرسور در این روز سیر و شراب خورند و از برای دفع شر شیاطین سبزیهای مخصوصي با گوشت پزند [۳] در فرهنگها نیز جشن سیر سور ضبط است

فرشته نگهبان چارپایان گهی گوش خوانده میشود و گهی درواسپا بی شك از این دو کلمه یك فرشته اراده شده است در دو سیروزه کوچك و بزرگ فقره ۱٤ نیز این هر دو لغت باهم ذکر گردیده است کلمه درواسپا مرکّب است از دو جزءِ دروَ+اسپ معنی جزءِ اخیر معلوم است جزءِ اول در اوستا دروَ 𐬛𐬭𐬎𐬎𐬀 (drva) و درفرس دُرُوَ بمعنی عافیت و صحّت و تندرستی میباشد همین کلمه است که امروز در فارسي درُست گوئیم بنابر این درواسپا یعنی درست دارندهٔ اسب بي شک در این جا هم از کلمه اسب اسم جنس اراده گردیده و از آن مطلق ستوران مقصود میباشد در آغاز یشت نهم نیز درواسپا سالم نگهدارندهٔ چارپایان خُرد و بزرگ نامیده شده است از آنکه اسب هم برای تعیین اسم فرشته موکّل چارپایان تخصیص یافته برای این است که اسب پس از گاو مفید ترین ستور است بخصوصه در نزد ایرانیان دلیر و رزم آزما که از برای نبرد و جنگ بغایت محتاج آن بوده اند و بعلاوه اسب و گردونه هر دو علامت شرافت بوده است بسا از اسامی خاص ایرانیان قدیم مثل لهراسب و گشتاسب و جاماسب و گرشاسب و پوروشسب و هجتسب وغیره با کلمه اسب ترکیب یافته است در هرجائی که درواسپا

---

[۱] رجوع شود بگاتها یسنا ۲۸ قطعه ۱ و بتمام قطعات یسنا ۲۹ و بمقاله گوشورون ترجمه نگارنده

[۲] رجوع شود به یسنا ۱ فقره ۵ و یسنا ۲٦ فقره ٤ و یسنا ۳۹ (هفت ها) فقره ۱ و یسنا ۷۰ فقره ۲

[۳] آثارالباقیه چاپ زاخو ص ۲۲٦

در زبان مخصوص زرتشتیان ایران هنوز لغت گاو در سریک رشته از اسامی جانوران دیده میشود از این قبیل است گاو میش و گاو گوزن و گاو گراز و گاو کرگدن و گاو ماهی [1] و این خود دلیل است که کلمه گاو در زبان اوستا هم اسم جنس بوده است ولی بمعنی منسبط‌تر از کلمه بووین (Bovine) که در زبان فرانسه اسم جنس کلیّه چارپایان از جنس گاو میباشد

پس از دانستن این مقدمه اینك به بینیم که چرا گاو بخصوصهٔ این همه مورد توّجه گردیده و حتی اسم فرشته حافظ جانوران مفید ازکلمه گاو مشتق شده است دلیلش بسیار واضح است برای آنکه درمیان چارپایان گاو مفیدتر از همه است هرآن فوائدی‌که امروز از گاو داریم در قدیم هم داشته اند چون شیر و روغن و پنیر که اساس تغذیه اقوام قدیم بوده همه از گاو است ناگزیر آن را مورد نوازش و شفقّت ساخت هنوز پارسیان ذبح گاورا ناروا و گوشت آنرا بخود ناگوار میدانند چنانکه از خوردن خروسی که سحرگاهان بانگ زند و مردم را از پي ستایش خدای و کار و کوشش میخواند امتناع دارند گاونر یا ورزاو که بمعنی گاو ورز و کشت میباشد از برای قوم فلاّح و زارعی مثل ایرانیان برای عمل زراعت و شخم و شیار کردن یاور بسیار گرانبهائی بوده است غالباً در خود گاتها از قربانی گاو در مراسم مذهبي منع و پروراندن آنها برای زراعت توصیه شده است [2] و بعلاوه از پی گاو زه کمان میساخته اند و پوست آن چرم مثل امروز مورد استعمال داشته است گردونه و بار کشی نیز با این جانور بوده است این مسئله نیز از مهریشت فقره ۳۸ بخوبي برمیآید چه در این جا از گردونهٔ که با ورزاو کشیده میشود صحبت رفته است ممدّ برآن فردوسی نیز گوید

ز گاوان گردونکشان چل هزار   همیراند پیش اندرون شهریار [3]

نظر باین فواید ابداً شگفت آمیز نیست که گاو درآئین مزدیسنا معزّز

---

[1] Houtum-Schindler, Die Parsen in Persien, ihre Sprache u. einige ihrer Gebräuche.

[2] رجوع شود بگاتها یسنا ۳۲ قطعه ۱۴ و یسنا ۳۳ قطعه ۳ و ۴

[3] شاهنامه چاپ آموزنده یونه ۱۹۱۳ میلادی ص ۱۰۷

گوش = درواسپا

یشت نهم موسوم است به درواسپا و 𐬛𐬭𐬎𐬎𐬁𐬯𐬞𐬁 Drvāspā و آن را نیز در اوستا گاأوش 𐬔𐬁𐬎𐬱 (Gāuš) و در فارسی گوش گویند برای رفع اشتباه باید بگوئیم که گوش بمعنی آلت شنوائی در اوستا گئوش 𐬔𐬀𐬊𐬱𐬀 (Gaoša) میباشد ـ گئوش 𐬔𐬀𐬊𐬱 یا گئو 𐬔𐬀𐬊 بمعنی گاو و (گاأوش) فرشته حافظ چارپایان که از آن مشتق شده است بگوش آلت شنوائی مربوط نیست در مقاله ماه از گوشورون 𐬔𐬉𐬎𐬱.𐬎𐬭𐬎𐬎𐬀 صحبت داشته گفتیم که از آن روان نخستین جانور مفید مقصود میباشد در این جا لازم است متذکّر شویم که کلمه گاو در اوستا بعلاوه از معنی معمولی که امروز در فارسی از آن اراده میشود دارای یك معنی بسیار منبسطی است و بهمه چارپایان مفید اطلاق میگردد در خود اوستا برای تشخیص بچارپایان خُرد مثل میش و بُز آنومیّه 𐬀𐬥𐬎𐬨𐬀𐬌𐬌𐬀 یا 𐬞𐬀𐬯𐬎 گفته اند و بچارپایان بزرگ مثل شتر و اسب و گاو و خر ستئوَرَ 𐬯𐬙𐬀𐬊𐬭𐬀 (ستور) نام داده اند هریك از چارپایان خُرد و بزرگ را جداگانه اسمی است و بسیار نزدیك بفارسی از آنکه گفتیم کلمه گاو در اوستا اسم جنس است این معنی از خود کلمه گوسفند نیز بخوبی بر میآید که امروز برای میش استعمال میکنیم ولی اساساً آن از برای چار پایان خرد وضع شده است از جزء اخیر این کلمه که سفند یا سپند باشد در مقالهٔ امشاسپند صحبت داشتیم و معنی آن مقدس یا پاك و مفید میباشد جزء اوّلی همان گاو است که در این جا بهتر شکل اوستائی خود را محفوظ داشته است در وندیداد فرگرد ۲۱ فقره ۱ گوید درود بتو ای گاو مقدّس (گئو سپنت) مقصود همان گاو است نه میش بعدها از گئو سپنت چارپایان کوچك اراده کرده اند و بتدریج در فارسی برای میش تخصیص یافته اُست از برای میش نر در خود اوستا کلمه مئشَ 𐬨𐬀𐬉𐬱𐬀 maeša و از برای میش ماده مئشی 𐬨𐬀𐬉𐬱𐬌 استعمال شده است [1] در لهجه دری یعنی

---

[1] رجوع شود به یشت ۱٤ (وهرام یشت) فقره ۲۳ و یشت ۱۷ (ارت یشت) فقره ٥٦ و وندداد فرگرد ۱۹ فقره ۳۳

٦١ بناگاه سیل ممالک آریائی را فرا گیرد بناگاه لشکر دشمن بممالک آریائی
در آید بناگاه ممالک آریائی دوهم شکند پنجاه ها صدها
صدها هزارها هزارها ده هزارها ده هزارها صد هزارها
برای فروغ و فرش اورا میستایم . . . [1] ∴

٢٦ یتا اهو . . . . . .
درود میفرستم به تشتر رایومند فرهمند به ستویس آب آورندهٔ توانای
مزدا آفریده
اشم وهو . . . . . . [2] ∴

---

[1] فقره ۳ در این جا تکرار میشود

[2] رجوع کنید بهرمزد یشت فقره ۳۳

٦١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
([illegible]) [illegible]

٦٢ [illegible] (٢) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (١)

٥٦ اگر ای اسپنتمان زرتشت در ممالک آریائی از برای تشتر رایومند فرهمند ستایش و نیایش شایسته بجای آورند همان ستایش و نیایشی که از برای او شایسته ترین است و آن این است که بر طبق بهترین راستی باشد هر آینه لشکر دشمن باین ممالک داخل نتواند شد و نه سیل و نه جرب (گر) و نه کبست (زهر)[1] و نه گردونهای لشکر دشمن و نه بیرقهای بر افراشته (دشمن) ⁂

٥٧ از او پرسید زرتشت کدام است پس ای اهورامزدا از برای تشتر رایومند فرهمند ستایش و نیایش برازنده که بر طبق بهترین راستی است ؟ ⁂

٥٨ آنگاه اهورامزدا گفت از برای او ممالک (اقوام) آریائي باید زَوْر نثار کنند از برای او ممالک آریائي باید برسم بگسترانند از برای او ممالک آریائی باید یک گوسفند بریان کنند سفید یا سیاه یا رنگ دیگر (اما) یک رنگ (باشد) ⁂

٥٩ براهزن نباید از آن (فدیه) قسمتی برسد نه بزن بدعمل و نه بآن نابکاری که گاتها نمی‌سراید و برهم زن زندگانی است کسی که مخالف این دین اهورائی زرتشت است ⁂

٦٠ اگر قسمتی از آن (فدیه) براهزن رسد یا بزن بدعمل و یا به نابکاری که گاتها نمی‌سراید و برهم زن زندگانی است کسی که مخالف این دین اهورائی زرتشت است هر آینه تشتر رایومند فرهمند چاره و درمان را بر گیرد ⁂

---

[1] کبست فارسی در متن کپستی 𐬐𐬀𐬞𐬀𐬯𐬙𐬌𐬱 میباشد بطور یقین نمیدانیم که کبست فارسی آنچه در فرنگها بمعنی گیاه تلخ و کلیه گیاهها زهر دار ضبط است و غالباً شعراء استعمال کرده‌اند با کپستی اوستا یکی باشد متشرقین در سر معنی این لغت باهم متفق نیستند برخی بمعنی زهر (گلدنر) برخی دیگر بمعنی گیاه زهر آلود (دارمستتر) گرفته اند بارتولومه تصور میکند که اسم مرض مخصوصی باشد

٥٦ [illegible]

٥٧ [illegible]

٥٨ [illegible]

٥٩ [illegible]

٦٠ [illegible]

و خصومتش را (بوی) برگردانیدن بآن (پری) خشکسالی [۱] که
مردمان هرزه زبان سال نیک آورنده مینامند ⁂

۵۲ اگر من بخصوصه ای اسپنتمان زرتشت آن ستارهٔ تشتر را در شایستهٔ
ستایش بودن . . . . . . [۲] ⁂

۵۳ برای مقاومت کردن بضّد آن پری و (اورا) شکست دادن . . . [۳] ⁂

۵۴ هر آینه در هر روز یا هر شب آن پری خشکسالی این جا و آن جا سرزده
قوّهٔ زندگانی جهان مادّي را یکسره در هم میشکست ⁂

۵۵ آری تشتر رایومند فرهمند آن پری را ببند در کشد با زنجیر دو لا ببندد
و با زنجیر سه لا ببندد و با زنجیر از هم نگسیختنی و با زنجیر چندین
لا ببندد چنانکه گوئی یک هزار مرد که در قوت بدن قوی‌ترین
(مردمان) باشند یک مرد تنها را ببند در کشند ⁂

---

[۱] مقصود از پری یا دیو خشکسالی همان دیوی است که در مقاله تشتر از آن اسم برده ایم دُژیا ئیریه 𐬛𐬎𐬲𐬫𐬁𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀 در مقابل هویائیریه 𐬵𐬎𐬫𐬁𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀 یعنی سال نیك و خوب سال رزق و فراوان

[۲] فقره ۵۰ بعینه در این جا تکرار میشود

[۳] فقره ۵۱ بعینه در این جا تکرار میشود

[illegible]
[illegible]
[illegible]

٥٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٥٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٥٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٥٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

تقسیم کند که در آنجاها اورا ستوده و معزّز بدارند (وی را) خوشنود سازند و خیر مقدم گویند

برای فروغ و فرش اورا میستایم . . . [۱] ∴

(کردهٔ ۱۵)

۴۸ تشتر ستارهٔ رایومند فرهمند را میستائیم کسی را که تمام مخلوقات خرد مقدس (سپنتا مینو) مشتاق دیدار اند آنهائی که در زیر زمین بسر میبرد آنهائي که در روی زمین بسر میبرند و آنهائی که در آب و آنهائی‌که در خشکی زندگاني میکنند و آنهائی که پرنده و خزنده است و آنهائی در محل آزاد جای گزینند و آنچه در (عالم) بالا که از آفرینش بی انجام و بی آغاز راستی (اشا) نامیده میشود [۲]

برای فروغ و فرش اورا میستایم . . . [۱] ∴

(کردهٔ ۱۶)

۴۹ تشتر ستارهٔ رایومند فرهمند را میستائیم آن غمخوار نیرومند ماهر فرمانروا را که با هزار نعمت آراسته است کسی که او را خوشنود سازد او بمرد خواهشمند بدون عوض نعمتهای بسیار بخشد ∴

۵۰ من ای اسپنتمان زرتشت آن ستاره تشتر را در شایستهٔ ستایش بودن مساوی در برازندهٔ نیایش بودن مساوی در تکریم اورا خوشنود ساختن مساوی در قابل مدح و ثنا بودن مساوی با خود من که اهورامزدا هستم بیافریدم ∴

۵۱ برای مقاومت کردن بر ضدّ آن پری و (اورا) شکست دادن و برای چیر شدن

---

[۱] فقره ۳ از همین یشت در این جا تکرار میشود

[۲] مقصود از این جمله اخیر مخلوقات مینوی است در مقابل مخلوقات دنیوی که در جمله های پیش از آنها اسم برده شده است

[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ١٥)

٤٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ١٦)

٤٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٥٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٥١ [illegible]
[illegible]

تواناترین در صورتی که او را ستوده و معزّز بدارند (وی را) خوشنود سازند و خیر مقدم گویند
برای فروغ و فرش او را میستایم . . . [۱] ⁂

(کردهٔ ۱۳)

٤٤ تشتر ستارهٔ رایومند فرهمند را میستائیم کسی را که اهورامزدا سرور (رد) و پاسبان همه ستارگان قرار داد چنانکه زرتشت را (رد و پاسبان) مردمان کسی که اهریمن وی را تباه نتواند نمود و نه جادوان و نه پریها مردمان جادو و همه دیوها متّفقاً آسیبی بوی نتوانند رسانید
برای فروغ و فرش او را میستایم . . . [۱] ⁂

(کردهٔ ۱٤)

٤٥ تشتر ستاره رایومند فرهمند را میستائیم بکسی که اهورامزدا هزار چُستی بخشید بآن کسی که درمیان (ستارگان) حامل نطفه آب تواناترین است بآن کسی که با (ستارگان) حامل نطفه آب در فروغ در پرواز است ⁂

٤٦ کسی که بصورت یك اسب سفید زیبا با گوشهای زرین و لُگام زرنشان تمام خلیج ها و تمام رودهای زیبا و تمام جوهای زیبای دریای فراخکرت را دیدن کند (آن دریای) نیرومند خوش ترَکیب عمیق را که آبش سطح وسیعی را فراگرفته است ⁂

٤٧ آنگاه ای اسپنتمان زرتشت سیلان آب پاك کننده و درمان بخش از دریای فراخکرت سرازیر شود این (آب) را (تشتر) تواناترین بمملکت هائی

---

[۱] فقره ۳ از همین یشت در این جا تکرار میشود

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ١٣)

٤٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ١٤)

٤٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ٤٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٤٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]

(کردهٔ ۱۰)

۳۹ تشتر ستاره رایومند فرهمند را میستائیم کسی که پریها غلبه نمود کسی که پریها را درهم شکست آن پریهائی که اهریمن برانگیخت بامید آنکه تمام ستارگانی را که حامل نطفه آب اند باز بدارد [۱]

۴۰ تشتر آنها را شکست داد آنها را از دریای فراخکرت دور نمود آنگاه ابرها بالا برآمد و آبهای سال خوش آورنده روان گشت در آنهاست سیل باران شدید آبهائی که سیلان کنان در روی هفت کشور پراکنده شود
برای فروغ و فرش او را میستایم . . . [۲] ∴

(کردهٔ ۱۱)

۴۱ تشتر ستارهٔ رایومند فرهمند را میستائیم کسی که آبهای راکد (ایستاده) و جاری و چشمه و جویبار و برف و باران مشتاق اوست ∴

۴۲ چه وقت تشتر رایومند فرهمند از برای ما بدر خواهد آمد
چه وقت چشمه های آب سترگ تر از (شانه) اسبی بجریان در آید؟
چه وقت چشمه ها بسوی کشت زاران زیبا و منزلگاهان و دشتها جاری شود و ریشه گیاهها را از رطوبت قوی خود نمی بخشد ؟
برای فروغ و فرش او را میستایم . . . [۲] ∴

(کردهٔ ۱۲)

۴۳ تشتر ستارهٔ رایومند فرهمند را میستائیم که از تمام موجودات با آب جهنده خویش هول و هراس فروشوید (این چنین) او شفاء بخشد آن

---

[۱] در این جا از پریها همان ستارگان دنباله دار یا بقول اوستا ستارگان کرم مقصود میباشد

[۲] بعینه فقره ۳ از همین یشت در این جا تکرار میشود

([illegible] ١٠)

٣٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٤٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ١١)

٤١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٤٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ١٢)

٤٣ [illegible]
[illegible]

آیا ممالك آریائی از سال خوش برخوردار خواهد شد؟

برای فروغ و فرش او را میستایم . . . [1] ؞

(کردهٔ ۹)

۳۷ تشتر ستاره رایومند فرهمند را میستائیم که شتابان بدان سوی گراید چست بدان سوی پرواز کند تند بسوی دریای فراخکرت تازد مانند آن تیر در هوا پران که آرش تیر انداز بهترین تیر انداز آریائی از کوه ائیریوخشوث بسوی کوه خوانونت انداخت ؞

۳۸ آنگاه اهورامزدا باو (به تیر) نفخه ای بدمید (و امشاسپندان)[2] و مهر دارندهٔ دشتهای فراخ هردو از برای او راه را مُهیّا ساختند از پی آن (تیر) اشی نیك و بزرگ و پارند[3] سوار گردونه سبك و چُست روان شدند تا مدتی که آن (تیر) پران بکوه خوانونت فرود آمد در خوانونت آن بزمین رسید[4]

برای فروغ و فرش او را میستایم . . . [1] ؞

---

[1] بعینه فقره ۳ از همین یشت در این جا تکرار میشود

[2] امشاسپندان سابقاً در تفسیر برای توضیحات افزوده شده بعد ها جزو متن گردیده است

[3] اشی 𐬀𐬴𐬌 بصیغهٔ تأنیث اسم فرشته ثروت و نعمت است یشت هفدهم مختص باوست و آن را ارت یا ارد یشت گویند در مقاله ارت از او صحبت خواهیم داشت پارند در تفسیر پهلوی اوستا بجای کلمه پارندی 𐬞𐬁𐬭𐬆𐬧𐬛𐬌 استعمال شده است معنی آن نعمت و فیض و ثروت میباشد کلمه ای که در یسنا ۳۸ فقره ۲ بفیض ترجمه کرده ایم همین پارندی میباشد (رجوع کنید بصفحه ۱۲۱ همین کتاب هفت تن یشت بزرگ) غالباً از پارندی در اوستا فرشته ای اراده شده است که مثل اشی فرشته مؤنث است و مانند او نیز برای محافظت گنج و ثروت گماشته شده است بسا این دو در کتاب مقدس باهم نامیده شده اند از آنجمله در مهر یشت فقره ٦٦ و در دو سی‌روزه کوچك و بزرگ در فقره ۲۵ وغیره غالباً پارند با صفت رَئورَث 𐬭𐬀𐬊𐬭𐬀𐬚𐬀 آمده است یعنی با گردونه چست و سبك رونده

[4] تمام این فقره ۳۸ راجع بتیر آرش است که بامر خدا و یاری فرشتگان از کوه طبرستان بکوه خراسان سرحد ایران و توران رسید در مقاله تشتر دیده ایم که ابو ریحان بیرونی نیز مینویسد که خداوند بباد امر فرموده تیر را حفظ نماید تا از کوه رویان باقصی نقطه مشرق بفرغانه رسید

[illegible]

[illegible]

([illegible] ۹)

۳۷ [illegible]

۳۸ [illegible]

[illegible]

۳۳ و پس از آن مه های پاك ابر تشکیل دهندهٔ بجنبش در آید باد جنوب وزیده (آنها را) بطرف پیش براهی راند که از آن جا هوم مفرّح[۱] و فزایندهٔ جهان میگذرد پس باد چالاك مزدا آفریده باران و ابر و تگرگ را بسوی کشت زار و منزلگاهان و هفت کشور رساند ∴

۳۴ ای اسپنتمان زرتشت اپم نپات (بهمراهی) باد چالاك و فر در آب آرام گزیده و فروهر های پاکان بهر یك از امکنه در جهان مادی مقدار معینی از آب تقسیم کند

برای فروغ و فرش او را میستایم . . . ۲ ∴

۳۵ تشتر ستارهٔ رایومند فرهمند را میستائیم که از آن جا از سپیده دم درخشان براهی که از باد دور است بمحلّی که از بخشندگان مقرّر شده است بآن جای مقرّر پر آب روان گردد برای خاطر اهورامزدا برای خاطر امشاسپندان

برای فروغ و فرش اورا میستایم . . . ۲ ∴

(کردهٔ ۸)

۳۶ تشتر ستاره رایومند فرهمند را میستائیم وقتی که سال از مردم درکار سرآمدن است اُمرای خردمند و (جانوران) وحشی که در کوهساران بسر برند و درندگان بیابان نورد انتظار برخاستن او (تشتر) کشند کسی که از طلوع خویش از برای مملکت سال خوش یا سال بد آورد

---

۱ کلمه ای که بمفرّح ترجمه شده در متن فراشمی [illegible] میباشد ترجمه مذکور از گلدنر است رجوع کنید به Drei Yasht Geldner s. 115

۲ فقره ۳ از همین یشت در این جا تکرار میشود

٣٣ [illegible]

٣٤ [illegible]

([illegible] ٧)

٣٥ [illegible]

([illegible] ٨)

٣٦ [illegible]

خوشا بشما ممالك   آب جوهای شما بدون مانعی بطرف محصول با دانه های
درشت و چراگاه با دانه های ریز و بسوی جهان مادّی روان گردد ∴

۳۰ آنگاه ای اسپنتمان زرتشت تشتر رایومند فرهمند بپیکر اسب سفید زیبائی
با گوشهای زرین و لگام زرنشان بدریای فراخکرت فرود آید ∴

۳۱ او دریا را بتموّج در آورد   او دریا را بجنبش در آورد
او دریا را بخروش در آورد   او دریا را بطغیان در آورد
او دریا را بجوش در آورد   او دریا را بتلاطم در آورد
در تمام سواحل دریای فراخکرت انقلاب پدید شود و تمام میان
دریا بالا برآید ∴

۳۲ پس از آن ای اسپنتمان زرتشت تشتر رایومند فرهمند دگر باره از دریای
فراخکرت برخیزد ستویس رایومند فرهمند نیز از دریای فراخکرت بلند شود
و پس از آن مه از آن طرف هند از کوهی که در وسط دریای فراخکرت
واقع است برخیزد ∴ [1]

---

[1] از این فقره برمیآید که اقیانوس فراخکرت همان دریای جنوب ایران و اقیانوس هند باشد

[illegible]
[illegible]
[illegible]

۳۰ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۳۱ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۳۲ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۲۵ من خود اهورامزدا تشتر رایومند فرهمند را نام برده در نماز میستایم
من باو می بخشم قوّت ده اسب قوّت ده شتر قوّت ده گاو قوّت ده کوه
قوّت ده آب قابل کشتی رانی ∴

۲۶ آنگاه ای اسپنتمان زرتشت تشتر رایومند فرهمند بپیکر اسب سفید زیبائی
با گوشهای زرین و لُگام زرنشان بدریای فراخکرت فرود آید ∴

۲۷ برضد او دیو اپوش بپیکر اسب سیاهی بدر آید
یك (اسب) کل با گوشهای کل یك (اسب) کل با گردن کل
یك (اسب) کل با دُم کل یك (اسب) کر مُهیب ∴

۲۸ هر دو ای اسپنتمان زرتشت تشتر رایومند فرهمند و دیو اپوش بهم در آویزند
هر دو ای اسپنتمان زرتشت باهمدیگر بجنگند در وقت ظهر تشتر رایومند
فرهمند بدیو اپوش چیر شود او را شکست دهد ∴

۲۹ پس از آن او (تشتر) اورا (اپوش را) بمسافت یك هاثْرَ از دریای فراخکرت
دور براند تشتر رایومند فرهمند خروش شادکامی و رستگاری برآورد
خوشا بمن ای اهورامزدا خوشا بشما ای آبها و گیاهها خوشا بدین مزدیسنا

٢٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٢٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٢٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٢٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٢٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۲۱ بضدّ او دیو اپوش بپیکر اسب سیاهی بدر آید
یك (اسب) کل با گوشهای کل ۔ یك (اسب) کل با گردن کل
یك (اسب) کل با دُم کل یك (اسب) گر مهیب ؞ [۱]

۲۲ هر دو ای اسپنتمان زرتشت تشتر رایومند فرهمندو دیو اپوش بهم در آویزند هر دو ای اسپنتمان زرتشت در مدت سه شب (و) روز باهمدیگر بجنگند دیو اپوش به تشتر رایومند فرهمند چیر شود او را شکست دهد ؞

۲۳ پس از آن او (اپوش) او را (تشتر را) بمسافت یك هاثْرَ از دریای فراخکرت دور براند [۲] (آنگاه) تشتر خروش درد و ماتم برآورد وای بر من ای اهورامزدا بدا بحال شما ای آبها و گیاهها محنت بتو ای دین مزدیسنا اکنون مرا مردم در نمازی که از من نام برده شود نمی ستایند چنانکه سایر ایزدان را در نماز نام برده میستایند ؞

۲٤ اگر مردم در نماز از من نام برده بستایند چنانکه از ایزدان دیگر نام برده میستایند (این چنین) من قوّت ده اسب قوّت ده شتر قوّت ده گاو قوّت ده کوه قوّت ده آب قابل کشتی رانی خواهم گرفت ؞

---

[۱] کل یا کچل در اوستا کَئُورْوَ [illegible] میباشد جلال الدین اکبر شاهنشاه هندوستان ابن همایون شاهنشاه که در سال ۱۰۱۲ وفات یافت وقتی بسر کوبی میرزا یادگار که باغی شده کشمیر را گرفته بود میرفت در هنگام حرکت این شعر را گفت کلاه خسروی و تاج شاهی بهر کل کی رسد حاشا و کلاّ میرزا یادگار سرکش کچل بود نقل از (شعر فارسی و سلاطین و اُمراء خطا به مهاراجه سرکشن پرشاد بهادر یمین السلطنه صدر اعظم در جلسه شعبه جامعه معارف) حیدر آباد دکن ۱۹ ربیع الاول ۱۳٤٦

گر که در فارسی بمعنی جرب است بجای کلمه اوستائی [illegible] میباشد این ترجمه از گلدنر است

[۲] هاثْرَ [illegible] در پهلوی ها سر میباشد بندهش در فصل ۷ مفصلاً از منازعه تشتر و اپوش صحبت میدارد در فقره ۸ از فصل مذکور مینویسد که نخست ابوش تشتر را یك فرسنگ از دریای فراخکرت دور نمود در فصل ۲٦ در فقره اول کلمه هاسر را چنین معنی میکند «یك هاسر یك فرسنگ است که عبارت باشد از هزار گام»

٢١ [illegible]

٢٢ [illegible]

٢٣ [illegible]

٢٤ [illegible]

۱۷ کسی که در این جا در انجمن سخن گوید کسی که در این جا بپرسد که مرا اکنون با زَور آمیخته بشیر آمیخته بهوم میستاید؟
بکه باید من ثروتی از گاوان (ستوران) و گله ای از گاوان و کمال از برای روان بدهم؟
اکنون من در جهان مادّی سزاوار ستایش و برازنده نیایشم برطبق بهترین راستی ٥٥

۱۸ در ده شب سومی ای اسپنتمان زرتشت تشتر رایومند فرهمند ترکیب جسمانی پذیرد بشکل یك اسب سفید زیبا با گوشهای زرین و لگام زرنشان در فروغ پرواز کند ٥٥

۱۹ کسی که در این جا در انجمن سخن گوید کسی که در این جا بپرسد که مرا اکنون با زَور آمیخته بشیر آمیخته بهوم میستاید؟
بکه باید من ثروتی از اسبها و خیلی از اسبها و کمال از برای روان بدهم؟
اکنون من در جهان مادّی سزاوار ستایش و برازنده نیایشم برطبق بهترین راستی ٥٥

۲۰ آنگاه ای اسپنتمان زرتشت تشتر رایومند فرهمند بپیکر اسب سفید زیبائی با گوشهای زرین و لگام زرنشان بدریای فراخکرت فرود آید ٥٥

١٧ [illegible]

١٨ [illegible]

١٩ [illegible]

٢٠ [illegible]

١٤ بسّن یك چنین مردی که باو نخستین بار کمر بند دهند [1]
بسّن یك چنین مردی که نخستین بار قوّت گیرد
بسّن یك چنین مردی که نخستین بار ببلوغ رسد ❀

١٥ کسی که در این جا در انجمن سخن گوید کسی که در این جا بپرسد
که مرا اکنون با زَورْ آمیخته بشیر آمیخته بهوم میستاید؟
بکه باید من ثروتی از پسران و گروهی از پسران و کمال از برای روان بدهم؟
اکنون من در جهان مادّی سزاوار ستایش و برازنده نیایشم برطبق بهترین راستی ❀

١٦ در ده شب دومی ای اسپنتمان زرتشت تشتر رایومند فرهمند ترکیب جسمانی پذیرد بشکل یك گاو زرین شاخ در فروغ پرواز کند ❀

---

[1] از این فقره بخوبی برمیآید که در قدیم پس از سنّ پانزده سالکی کستی می بستند چه در فقره پیش گفته شده است تشتر بصورت جوان پانزده ساله ظاهر میشود اکنون پس از سنّ هفت سالکی هر زرتشتی ناگزیر از داشتن آن است این بند از ٧٢ نخ از پشم سفید گوسفند بافته میشود و سه بار بدور کمر بندند عدد ٧٢ بمناسبت ٧٢ یسنا (قسمتی از اوستا) میباشد و سه بار بدور کمر بستن اشاره است به پندار و گفتار و کردار نیك در روزی که مراسم کُستی بندی بعمل میآید در همان وقت به بچه نیز سُدره میپوشند و آن عبارت است از پیراهن سفیدی که در زیر لباس پوشند در موقع دیگر از آن صحبت خواهیم داشت کستی یا کستیك کلمه پهلوی است بمعنی طرف و کنار معمولاً این کلمه را کشتی گویند که در زبان فارسی هم باقی است مثل کشتی گیر و کشتی گرفتن کلمه اوستائی کستی آئیوینگهن 𐬀𐬌𐬡𐬌𐬌𐬂𐬢𐬵𐬀𐬥𐬀 میباشد در هرمزدیشت فقره ١٧ و یسنا ٩ فقره ٢٦ استعمال شده است در اوستا کلمه مذکور هم بمعنی مطلق کمربند است و هم بمعنی بند مخصوص که کستی یا کشتی باشد همیان که در فارسی بمعنی کمربند است با این کلمه اوستائی یکی است در این جا متذکر میشویم که کشتی از عهد بسیار کهن درمیان اقوام آریائی معمول بوده است برهمنان یعنی پیشوایان مذهبی کیش برهمن نیز چنین بندی بگردن آویخته طرف شانه راست حمایل میکنند
رجوع کنید به خرمشاه تألیف نگارنده بحاشیه صفحه ٧٥
و به The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees by Jivanji Jamshedj i Modi, Bombay 1922 p. 183—190

[illegible] ۱۴
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] ۱۵
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] ۱۶
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۱ اگر مردم در نماز از من نام برده بستایند چنانکه از ایزدان دیگر نام برده میستایند (پس) من با زندگانی درخشان و جاودانی خویش بمردمان پاك روی آورم در موقع معینی از زمان در مدت یك یا دو و یا پنجاه شب فرارسم ⁂

۱۲ تشتر را میستائیم تیشتریئنی ها (Tištryaēini) [1] را میستائیم (آن ستارهٔ) را که از پی اولی در آید میستائیم [2] پروین را میستائیم [3] آن ستاره هفتورنگ را برای مقاومت کردن بضّد جادوان و پریها (میستائیم) ونند ستاره مزدا آفریده را میستائیم برای قوّت برای پیروزی برازنده برای قوّه مدافعه اهورا آفریده برای برتری برای غلبه نمودن باحتیاج برای غلبه نمودن بخصومت تشتر درست چشم را میستائیم ⁂

۱۳ در ده شب اولي اي اسپنتمان زرتست تشتر رایومند فرهمند ترکیب جسمانی پذیرد بشکل یك مرد پانزده ساله درخشان با چشمهای روشن بلند بالا (و) بسیار نیرومند (و) توانا و چست در فروغ پرواز کند ⁂

---

[1] تیشتریئنی 𐬙𐬌𐬱𐬙𐬭𐬌𐬌𐬀𐬉𐬌𐬥𐬌 اسم یك دسته از ستارگانی است که در نزدیك تشتر میباشد در خورشید نیایش نیز در فقره ۸ از آنها اسم برده شده است گروهی از مستشرقین از انکتیل Anquetil که ترجمه اش فقط ترجمه سنّتی است گرفته تا اشپیگل و هارلز و گلدنر کلمهٔ مذکور را اسم جمعی از ستارگان که از یاران و همراهان تشتر محسوب است گرفته اند بتحقیق نمیدانیم که کدام ستارگان مجاور تشتر از آنها اراده شده است

[2] در این جمله آن ستارهٔ که پس از تشتر دارای دومین مقام و رُتبه است مقصود میباشد و آن عبارت است از ستارهٔ ستویس

[3] ستارهٔ که به پروین ترجمه‌شده در متن پَئوِاِیریه اِئینی 𐬞𐬀𐬊𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀𐬉𐬌𐬥𐬌 (paoiryaēini) میباشد و بصیغهٔ جمع آمده است گروهی از مشترقین آن‌را به پروین ترجمه کرده اند رجوع شود به
Beiträge Zur Altbaktrische Philologie von Lagarde S. 58
Über Alt-iranische Sternnamen von Weber
و به

۱۱ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۲ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۳ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۷ آنگاه آفریدگار اهورامزدا باو (به تیر) نفخهٔ بدمید آنگاه آب و گیاه[1]
ومهر دارنده دشتهای فراخ از برای او گردا گرد راهی مُهیا ساخت
برای فروغ و فرش او را میستایم . . . [2] ∴

(کردهٔ ۵)

۸ تشتر ستاره رایومند فرهمند را میستائیم کسی که به پریها غلبه کند
کسی که پریها را درهم شکند وقتی آنها بشکل ستارگان دنباله دار[3]
درمیان زمین و آسمان پرتاب شوند بنزدیك دریای فراخکرت نیرومند
خوش منظر ژرف که آبش سطح وسیعی را فرا گرفته است او براستی
بصورت اسب مقدسی (بسوی دریا) آید او از آب امواج برانگیزاند
و باد چُست وزیدن آغاز کند ∴

۹ آنگاه این آب را ستویس بهفت کشور رساند[4] وقتی که او در موقع تقسیم
پاداش حضور بهمرساند (آنگاه تشتر) زیبا و صُلح بخش بسوی ممالك
آید (تا آنکه آنها) از سال خوب بهره مند شوند این چنین ممالك آریائی
از سال خوش برخوردار گردند
برای فروغ و فرش او را میستایم . . . [2] ∴

(کردهٔ ٦)

۱۰ تشتر ستاره رایومند و فرهمند را میستائیم که این چنین سخن گویان
با هورامزدا گفت ای اهورامزدا ای خرد مقدس (سپنتامینو) ای آفریدگار
جهان جسمانی ای پاك ∘

---

[1] فرشتگان آب و گیاه مقصوداست

[2] فقره ۳ در این جا تکرار میشود

[3] ستاره دنباله دار یا ذوذنب در اوستا ستاره کرم 𐬯𐬙𐬁𐬭𐬋.𐬐𐬆𐬭𐬆𐬨𐬀 نامیده شده است همین ستارگانند که غالباً در این یشت به پریها تعبیر شده است

[4] ستویس که اسم ستاره ایست در آن واحد اسم یکی از فرشتگان مُوکل آب هم هست یکی از وظایف او چنانکه از فقره فوق بر میآید تقسیم کردن نعمت آب است

٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ٥)

٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ٦)

١٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

(کردهٔ ۲)

۴ تشتر ستارهٔ رایومند فرهمند را میستائیم (که) نطفهٔ آب در بر دارد (آن) توانای بزرگ نیرومند دور بینندهٔ بلندپایهٔ زبردست را آن بزرگواری که از او نیکنامی آید و نژادش از اپم نپات (میباشد)

برای فروغ و فرش او را میستایم . . . [۱] ⁂

(کردهٔ ۳)

۵ تشتر ستارهٔ رایومند فرهمند را میستائیم کسی را که چارپایان خرد و بزرگ منتظر اند و مردمانی که سابق جفاکار بودند و کَئِتَ ها [۲] که در پیش بشرارت پرداختند

چه وقت از برای ما تشتر رایومند فرهمند طلوع خواهد کرد؟

چه وقت سرچشمه های آب بقوّت اسبی دگرباره روان خواهد شد؟

برای فروغ و فرش او را میستایم . . . [۱] ⁂

(کردهٔ ٤)

۶ تشتر ستاره رایومند فرهمند را میستائیم که تند بسوی دریای فراخکرت تازد مانند آن تیر در هوا پران که آرش تیر انداز بهترین تیر انداز آریائی از کوه ائیریوخشوث بسوی کوه خوانونت انداخت [۳] ⁂

---

[۱] فقره ۳ از همین یشت در این جا تکرار میشود

[۲] کَئت 𐬐𐬀𐬉𐬙𐬀 معنی این کلمه معلوم نیست از فقره فوق بر میآید که از کئت ها گروهی از بدخواهان و دشمنان اراده شده است معانی که دانشمندان از برای این کلمه حدس زده اند هیچ یك نزد بارتولومه مقبول نیفتاده است

[۳] ائیریوخشوث 𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬋.𐬑𐬱𐬎𐬚𐬀 خوانونت 𐬓𐬀𐬥𐬎𐬎𐬀𐬥𐬙 تعیین محل این دو کوه مشکل است بنابر آنچه در مقاله تشتر از ابوریحان ذکر کرده ایم که تیر آرش از کوه رویان پرتاب گشته بفرغانه فرود آمد باید ائیریوخشوث همان کوه رویان باشد که سابق اسم ناحیه و شهری بوده است در طبرستان احتمال دارد که کوه رَئوذیتَ 𐬭𐬀𐬊𐬌𐬜𐬌𐬙𐬀 در فقره ۲ از زامیاد یشت و رویشن هومند در فصل ۱۲ در فقرات ۲ و ۲۷ از بندهش همان رویان باشد این حدس درست باشد یا نه بهیچ وجه ممدی برای تعیین محل ائیریوخشوث نیست فقط میتوانیم بگوئیم بنا بآنچه در کتب تاریخ ما از داستان جنگ منوچهر و افراسیاب سخن رفته است ائیریوخشوث باید در طبرستان واقع باشد و خوانونت در خراسان هم چنین گفته ایم که بقول طبری و بلعمی تیر آرش بلب جیحون (آمو دریا) فرود آمد میرخواند نیز نوشته است که از کوه دماوند پرتاب گشته بر کنار جیحون افتاد بنا بر این خبر اخیر خوانونت باید یکی از کوههای سرچشمه جیحون باشد

([illegible] ۲)

۴ [illegible]

[illegible]

[illegible]

([illegible] ۳)

۵ [illegible]

[illegible]

([illegible] ۴)

۶ [illegible]

(کردهٔ ۱)

۱ اهورامزدا باسپنتمان زرتشت گفت تو بزرگ جسمانی و روحاني باش [۱] ماه و خانه (میهن) (و) میزد را میستائیم [۲] تا اینکه از برای من ستاره فرهمند بهمراهی ماه بمردان (دلیران) شکوه ارزانی‌دارد
من تشتر ستارهٔ آرامگاه بخشنده را با زَوْر میستایم ⁂

۲ تشتر ستارهٔ رایومند فرهمند را میستائیم (آن ستارهٔ) که منزل آرام و منزل خوش بخشد (آن) فروغ سفید افشانندهٔ درخشندهٔ درمان دهندهٔ تند پرندهٔ بلندِ از دور درخشنده را که روشنائي بی آلایش (پاك) افشاند آب دریای فراخ را (رود) و نگوهی در همه مشهور را [۳] نام گوش مزدا آفریده را فرّ توانای کیانی را فروهر اسپنتمان زرتشت پاک را (ما میستائیم) ⁂

۳ برای فروغ و فرش من او را میستایم با نماز بلند بازَوْر (آن) ستارهٔ تشتر را تشتر ستارهٔ رایومند فرهمند را میستائیم با هوم آمیخته بشیر با برسم با زبان خرد با پندار و گفتار و کردار با زَوْر و با کلام بلیغ
ینگهه ها تام . . . . . . [٤] ⁂

---

[۱] کلمات که به بزرگ جسمانی و روحاني ترجمه شده در متن اَهُوْ 𐬀𐬵𐬎 و رَتوْ 𐬭𐬀𐬙𐬎 آمده است لغت رد که در زبان ادبی موجود و بمعنی بخرد و دانا گرفته اند از رَتوْ اوستائی است که بمعنی سرور روحانی و بزرگ معنوي است در فقره فوق اهورامزدا بپیغمبرش زرتشت امر میکند که در رسالتش مقام سلطنت جسمانی و روحانی هر دو را محفوظ بدارد

[۲] میهن در متن مئثنَ 𐬨𐬀𐬉𐬚𐬀𐬥𐬀 بمعنی خان و مان است شمس فخری گوید جهانیان را یك ذرّه از عنایت تو به از هزار عقار و قبیله و میهن میزد در متن میزدَ 𐬨𐬌𐬌𐬀𐬰𐬛𐬀 بمعنی فدیه ونثار میباشد در زبان ادب فارسی بمعنی مجلس ضیافت و عشرت گرفته اند فرّخی گوید
اندر میزد با هنر دانش وندر نبرد با هنر بازو

[۳] ونگوهی 𐬬𐬀𐬢𐬵𐬎𐬵𐬍 اسم رودی است غالباً در کتب پهلوی با رود رنگها یکجا نامیده شده وه روت خوانده میشود ونگوهی نیز لفظاً بمعنی به وخوب میباشد رجوع کنید بمقاله رنگها ص۲۲۲-۲۲۷

[٤] فقره ۳ در انجام هریك از کردهٔ های تشتر یشت تکرار میشود

([illegible] ١)

١ [illegible]

[illegible]

٢ [illegible]

٣ [illegible]

[illegible]

تیر یشت

تشتر ستاره درخشان (رایومند) با شکوه (فرهمند) را ستویس آب آورنده: توانای مزدا آفریده را خوشنود میسازیم

« مانند بهترین سرور » زوت آن را بمن بگوید (زرتشت) « برطبق قانون مقدس بهترین داور است » مرد پاکدین دانا آن را بگوید ⁂ .

مشرق افکنده از شست رها کرد وآن تیر از وقت طلوع آفتاب تا نیمروز در حرکت بود و هنگام استواء بر کنار جیحون افتاده»[1]

برای آنکه سخن بدرازا نکشد فقط تا باندازهٔ که از برای فهم مطالب عمدهٔ تشتر یشت محتاج بتوضیحات بوده ایم نگاشته آمد در انجام خوانندگان را منتقل میسازیم که این یشت مانند بیشتر از قطعات اوستا نمونه ایست از مصارعه خوبی و بدی زد و خورد فرشته باران در عالم بالا بضد دیو خشکی بایرانیان تلقین میکند که در مملکت خشك و کم آب خود نیز بضدّ خشکی بکوشند و چنین هم شد ایرانیان مخترع قنات گشتند و از پر تو آن در پارینه ایران آباد بود دگر آنکه در موقع بارندگی و ریزش ابر رحمت بانسان خیرات و مبرّات تعلیم داده شده است آنکه خواستار است تا ابر بخشایش جنبیده بکشت و ورز او ببارد و از آن در روزی بروی گشاده گردد نباید از جود و بخشش خود داری کند و نعمت خود را از دیگران دریغ نماید بعقیده نگارنده تشتر یشت یکی از یشتهای بسیار دلکش اوستاست بعبارت سادهٔ آن که درچند هزار سال پیش از این ترکیب یافته نباید نگریست فقط آنها را باید وسیله فهم معانی عالی و دقیق آنها قرار داد

[illegible]

[illegible]

[illegible] (۳)

[illegible]

---

[1] رجوع شود به روضة‌الصفاء چاپ لکنهو ۱۹۱٤ میلادی ص ۱۸۵

ابو ریحان بیرونی در آثارالباقیه راجع بجشن تیرگان که در تیر روز در تیر ماه اتفاق میافتد چنین مینویسد «پس از آنکه افراسیاب بمنوچهر غلبه نموده اورا در طبرستان محاصره کرد بر این قرار دادند که حدود خاکی که از ایران باید بتوران برگزار گردد بواسطه پرش و خط سیر تیری معین شود در این هنگام فرشته اسفندارمذ حاضر گشته امر کرد تا تیر و کمانی چنانکه در ابستا بیان شده است برگزینند آنگاه آرش را که مرد شریف و حکیم و دینداری بود برای انداختن تیر بیاوردند آرش برهنه شده بدن خویش بحضّار بنمود و گفت اي پادشاه و ای مردم به بدنم بنگرید مرا زخم و مرضی نیست ولی یقین دارم که پس از انداختن تیر قطعه قطعه شده فداي شما خواهم گردید پس از آن دست بچله کمان برد بقوت خداداد تیر از شست رها کرد و خود جان تسلیم نمود خداوند به باد امر فرمود تا تیر را حفظ نماید آن تیر از کوه رویان [1] باقصي نقطه مشرق بفرغانه رسید و بریشه درخت گردکان که در دنیا بزرگتر از آن درختی نبود نشست آن موضع را سر حدّ ایران و توران قرار دادند گویند از آنجائی که تیر پرتاپ شد و تا بآنجائي که فرو نشست شست هزار فرسخ فاصله است بنابر این جشن تیرگان بمناسبت صلح ایران و توران میباشد [2]

طبری نیز این داستان را ضبط کرده است عین عبارت بلعمی که از او نقل میکند چنین است «وهر دو ملک بر این عهد بستند وصلحنامه بنوشتند پس آرش را اختیار کردند و آرش مردی بود که از وی تیر انداز تر نبود و برتلی شد در آن حدود از آن بلندتر کوهی نیست و تیري را نشان کرد و بینداخت برلب جیحون بزمین آمد» [3] روضة‌الصفاء در صلح میان منوچهر و افراسیاب از زبان افراسیاب چنین مینویسد «مقرّر و مشروط برآنکه آرش از سر کوه دماوند تیری اندازد هر کجا که آن تیر فرود آمد فاصله میان دو مملکت آن محّل بود و آرش بر قُلّهٔ جبل دماوند رفته تیری بجانب

---

[1] رویان اسم ناحیه و شهری بوده است در طبرستان رجوع کنید به معجم‌البلدان و به Eranšahr von Marquart S. 136.

[2] آثارالباقیه چاپ زاخو ص ٢٢٠

[3] بلعمی چاپ کانپور ١٩١٦ میلادي ص ١١٥

میرسیم بماه باران ایران یا بماهی که بمناسبت با رندگی آبانماه نامیده شده است از روز نهم همین ماه تا هشتم آذر ماه (ماه نوامبر) تشتر فاتح در تمام شبهای ماه مذکور در آسمان دیده میشود یك رقیب دیگر تشتر که در فقره ۵۱ از آن اسم برده شده است دُژیائیریا 𐬛𐬏𐬲𐬌𐬌𐬁𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀 (Dužyāirya) میباشد یعنی بدسالی یا قحطسالی داریوش هم در یکی از کتیبه های پرسپولیس (تخت جمشید) از همین دیو در بیم و هراس افتاده گوید «اورمزد این مملکت پارس را از لشکر دشمن و بدسالی (دُشی ایارا duši iara) و دروغ نگهدارد نکند که این مملکت دچار لشکر دشمن و بدسالی (قحطی) و دروغ گردد[1]

تیر آرش کمانگیر

در فقره ۶ و ۳۷ آمده است که تشتر چُست و چالاك بسوی دریای فراخکرت بشتابد همانطوري که تیر در هوا از کمان بهترین تیر انداز آریائی اِرخش 𐬆𐬭𐬆𐬑𐬱𐬀 Erexša از کوه ائیریوخشوث 𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬋.𐬑𐬱𐬏𐬚𐬀 (Airyō.Xšutha) بطرف کوه خوانونت 𐬓𐬀𐬥𐬎𐬀𐬧𐬙 (x^{v}anvant) پرتاب گردید ارخش همان است که در مجمل التواریخ ارش شیوا تیر ضبط است بهرام چوبین رقیب خسرو پرویز مُدعی بود که از خاندان آرش میباشد داستان تیر اندازی آرش در جنگ منوچهر و افراسیاب برای تعیین حُدود خاك ایران و توران در ادّبیات و تاریخ ما معروف است کوههای اریوخشوث و خوانونت را نمیدانیم که در کجا واقع است و امروز بچه اسمی نامیده میشود ولی میتوان گفت که اوّلی در طبرستان و دومی در مشرق ایران واقع است فخرالدین گرگانی در داستان ویس و رامین گوید

اگر خوانند آرش را کمان گیر که از ساری به مرو انداخت یك تیر
تو اندازی بجان من ز گوراب همی هر ساعتی صد تیر پرتاب[2]

---

[1] Weissbach, Keilinschriften der Achämeniden, Leipzig, 1911 S. 83

[2] ویس و رامین صفحه ۲۸۰ چاپ کلکته ۱۸۶۵ میلادی رضا قلیخان هدایت در کتاب خود فرهنگ انجمن آرای ناصری خواسته که اشتباه دیگران را که فرد اولی اشعار فوق را به نظامی نسبت داده اند اصلاح کند فقط چندین اشتباه دیگری باشتباه دیگران افزوده است از آنجمله اشعار مذکور را از داستان وامق و عذرا نقل میکند قطعاتی که از وامق و عذرا باقی مانده است متعلق بعنصری است و شعرائی که بعدها آنرا اقتباس کرده اند نسبةً متاخر هستند

دور نماید بانگ شادمانی برآورده گوید ای اهورامزدا خوشا بمن خوشا بدین مزدا خوشا بآبها و گیاهها خوشا بممالک روی زمین آنگاه تشتر با قیانوس در آید دریا را بجوش و خروش در آورد از سینه دریا امواج برخیزد طغیان و تلاطم پدید آید در سواحل هیجان و انقلاب عجیبی برپا شود فرشته ستویس نیز بیاری آید از طرف کوه هند مه برخیزد و ابر بجنبش در آید باد جنوب وزیدن گیرد ابر و مه را از پیش براند باران و تگرگ را بدشتها و منزلگاهان و بهفت کشور رهنمون گردد آنگاه فرشته آب اپام نپات بهمراهی ایزد باد و فر و فروهر نیکان مقدار معیّنی از آب در جهان خاکی بممالک تقسیم نمایند

ابر و باد و مه و خورشید و فلک درکارند   تا تو نانی بکف آری و بغفلت نخوری
همه از بهر تو سرگشته و فرمانبردار   شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری

بقول مینوخرد (٦٢، ٤٢) انواع و اقسام تخمها بواسطه تشتر با باران فرو میریزد مدّت جنگ تشتر و اپوش سه شبانه روز قرار داده شده است این مدت همان است که پیش از بارندگی انقلاب در هوا و گرفتگی و تیرگی در فضای آسمان دیده میشود گهی برق میدرخشد و گهی رعد میغُرّد تا آنکه بقول بندهش گرز آتشین بر فرق خصم فرود آمده فرشته باران پیروزمند گردد

گذشته از دیو اپوش دسته ای از پریها با تشتر در زد و خورد اند در فقره هشتم میگوید که آنها بشکل ستارگان دنباله دار درمیان زمین و آسمان پراکنده خصومت میورزند تا آنکه شکست یافته فرشته باران بدون معارضه فرما نفرما میشود

بخصوصه این ستارگان دنباله دار از ۱۸ امرداد تا ۲۰ آبانماه (۱۰ اوت — ۱۱ نوامبر) بسیار دیده میشود [1] پس از انقضای مدت سی روز که اوقات جلوه تشتر است بسه شکل و خاتمه یافتن جنگ و زد و خورد تقریباً

---

[1] مقصود از ستاره دنباله دار ذوذنب و شهاب میباشد بقول زمخشری در مقدمة الادب ستاره دیو انداز و بقول بندهش موش پر (étoile filante) بخصوصه در فصل مذکور در فوق اوقات این گونه سوانح سماوی (météorite, aérolithe) میباشد

هستند کی دگر باره ستاره باشکوه و درخشان طلوع خواهد نمود کی دگر باره چشمه های آب بستبری شانه اسبی جاری خواهد شد» از آنکه تشتر در موقع معین از سال دیده میشود از فقره فوق و فقره یازده بخوبی برمیآید در جائی که تشتر باهورامزدا میگوید «اگر مردم مرا چنانکه سایر ایزدان را میستایند نام برده تعظیم و تکریم بجای آورند هرآینه من در موقع معین سال در مدّت یک شب یا دو شب یا پنجاه شب بدر آمده خود را بپاکان و نیکان خواهم نمود» راست است فوراً پس از مشاهده شدن تشتر باران نمیبارد ندرةً در ماه امرداد و شهریور در ایران باران دیده میشود اوستا هم میان جلوه اولین تشتر و ریزش باران مدت زمانی فاصله قرار میدهد همانطوری که از بندهش نقل شده است تشتریشت نیز گوید در ده شب اوّلی تشتر بصورت پسر جوان پانزده ساله باچشم درخشان و بالای رسا در فروغ پرواز میکند در ده شب دیگر بشکل ورزاو زرین شاخ جلوه مینماید در ده شب آخرین ترکیب اسب سفید زیبائی گرفته باگوشهای زرین و لگام زرنشان بسوی اقیانوس وُاوروکشَ 𐬬𐬊𐬎𐬭𐬎𐬹𐬐𐬀𐬱𐬀 که در پهلوی فراخکرت گویند شتافته تا از آنجا آب برگیرد دیو خشکی اپئوشَ 𐬀𐬞𐬀𐬊𐬱𐬀 بشکل اسب مهیب سیاه باگوش و یال و دُم کل (بی مو) در مقابل او آید از آنکه رقیب تشتر دیوخشکی مهیب و سیاه وکل تعبیر شده است با حال تابستان ایران که زمین از تشنگی سوخته و تیره و از زینت گیاه محروم مانده کل شده مناسبت تام دارد در نزدیک اقیانوس فرشته باران تشتر و دیو خشکی اپوش بهم درافتند در مدّت سه شبانه‌روز جنگ آنان طول کشد تشتر شکست یافته بمسافت یک هاثرَ 𐬵𐬁𐬚𐬭𐬀 hāthra یا هزارگام از فراخکرت رانده شود فرشته باران خروش ماتم برآورده بدرگاه اهورامزدا بنالد وای برمن افسوس بدین مزدا دریغ بآبها و گیاهها اگر مردم از بی شکرانه نعمت مرا میستودند و خیرات میکردند هرآینه من قوّت گرفته بدیو خشکی غالب میشدم آنگاه اهورامزدا به بندگان رحم آورد بفرشته باران دلداری دهد و بدو زور و توانائی بخشد پس از آن تشتر بضد اپوش بشتابد و جنگ از سر گیرد چندان بکوشد تا برقیب چیره گشته اورا هزار گام از فراخکرت

شده است از تشکیل دریاها سخنی نیست دگر آنکه در بندهش ستیزه تشتر و اپوش فقط در آغاز آفرینش مفهوم میشود امّا در تشتر یشت این جنگ دائمی است همیشه در فصل باران دیو قحطی و خشکسالی در مقابل فرشته رزق کوشاست اینک ببینیم که چرا تشتر اینهمه در نزد ایرانیان ستوده و معظّم است در خود تشتر یشت فقره ۵۲ اهورامزدا بزرتشت میگوید که من تشتر را مثل خود شایسته حمد و ثنا آفریدم دلیلش نیز در طیّ فقرات یشت بیان شده است برای آنکه تشتر فرشته باران است از اوست خوشی و خرّمی و روزی ممالک آریائی در مملکت کم آب و خشک و گرم ایران باران و آب از بزرگترین نعمتهای خداوند بشمار است ناگزیر فرشته باران بایستی عزیز و محترم باشد

چرا تشتر ستاره باران خوانده شده است

پس از دانستن این مقدمات باید دید که مناسبت میان تشتر یا شِعرَی یمانی و باران چیست که این ستاره را نیز فرشته باران دانسته اند بخصوصه دانستن این وجه مناسبت لازم است چه مندرجات تشتر یشت در اول نظر بسیار شگفت آمیز میباشد امّا پس از اندك تفکّری در آن خواهیم دید که کلیه مضامینش مطابق با واقع و بسیار طبیعی است مگر آنکه عوارضات ساده و طبیعی را که خود همیشه در طی زندگانی ناظر آنها هستیم با یك زبان مذهبی و تعبیرات شاعرانه بیان کرده اند نخست باید دانست که تشتر یا شِعرَی همیشه در افق دیده نمیشود تابستان و بخصوصه امرداد و شهریورماه اوقات جلوه و کارتشتر است

در تیرماه همان ماهی که باسم تشتر است این ستاره طلوع میکند در آخر ماه مذکور در طرف صبح در آسمان دیده میشود بخصوصه در ماه بعدش پیش از برآمدن خورشید بسیار باشکوه در طرف مشرق میدرخشد در بحبوحه تابستان در فصلی که دل خاك از تشنگی چاك چاك گیاهها سوخته و درختان پژمرده ستور و مردم چشم به بخشایش ایزدی و باران رحمت دوخته تشتر مانند پیک خدائی سر از گریبان افق بدر کرده مژده رحمت میرساند در فقره پنجم تشتر یشت گوید« چارپایان خُرد و بزرگ و مردم مشتاق دیدار تشتر

عفونت خاك را فرا گرفت براي آنكه زمين از زهر شسته و پاك شود دومين بار تشتر بشكل اسب سفيدى با سمهاى بلند بسوى دريا شتافت رقيب او ديو خشكى اپوش بصورت اسب سياهى باسمهاى كرد از پى خصومت بسوى وى دويد ازيك فرسخ دور تشتر را به بيم و هراس انداخت تشتر براى پيروزى و رستگارى از اهورامزدا يارى طلب نمود خداوند بدو قوّت بخشيد چنين آمده است كه تشتر فوراً زور ده اسب جوان و ده شتر جوان و ده ورزاو جوان و ده كوه و ده رود بخود گرفت آنگاه ديو اپوش هراسيده يكفرسخ دور بگريخت از اين جهت است كه ميگويند قوّت يك تير باتشتر بوده چه يك فرسنگ مسافت پرش يك تير ميباشد پس از آن تشتر ديو اپوش را .بمسافت يك هزار گام از دريا دور نمود و آب برگرفته بهتر از پيش بباريد قطرات بزرگ و كوچك هريك بدرشتى كله گاو و كله انسان بدرشتى يك مشت و يك دست فروباريد در مدت اين بارندگى ديوهاي سپينچكر (spinčakr) [1] و ديو اپوش بضد تشتر كوشيدند آتش وازيشته (vāzišta) از گرز تشتر شراره كشيده سپينچكر را هلاك نمود از اين ضربت گرز خروش بزرگى از نهاد سپينچكر برخاست اين خروش همان است كه هنوز هم پيش از بارندگى از رعد شنيده ميشود آنگاه تشتر در مدت ده شبانه روز باران فروريخت چرك و زهري كه از جانوران موذى در روي زمين مانده بود با آب مخلوط گرديد از اين رو است كه آب شور پديد آمد پس از انقضاي مدت سه روز دگر باره باد برخاست آبها را بانتها حدود كرهٔ زمين براند از آن است كه سه درياي بزرگ و ٢٣ درياي كوچك تشكيل يافت» بندهش در فصل يازدهم گويد «زمين پيش از بارندگى تشتر يك قطعه بود درياهاي روي زمين از اثر بارانهاي او بوجود آمد و زمين را بهفت كشور منفصل از هم تقسيم نمود»

در خود اوستا فقط از زد و خورد فرشته باران با ديو خشكى صحبت

---

[1] از ديو سپينچكر رقيب تشتر در خود تشتر يشت اسمى برده نشده است ولى در فرگرد ١٩ ونديداد فقره ٤٠ از سپينجغرَ 𐬯𐬞𐬆𐬧𐬘𐬀𐬖𐬭𐬀 Spenǰaghra و آتش وازيشته كه او را هلاك نمود ذكر شده است

مختص باوست در یشت مذکور از ونند بضد حشرات مُوذی استغاثه میشود در فصل ۴۹ مینوخرد آمده است که ونند برای محافظت دروازه و گذر البرز گماشته شده است آنجائي که در گرداگرد آن محل خورشید و ماه و ستارگان است درحرکت میباشد پریها و دیوها را نمیگذارد که خط سیر کواکب را باز دارند از این سه ستاره اخیر نسبةً در اوستا کمتر اسم برده شده است [1]

در دو سیروز فقره ۱۳ از تشتر و ستویس و ونند وهفتو رنگ یاد شده با آنها حامل نطفه آب و نطفه زمین و نطفه گیاه اسم داده شده است

ستاره تشتر در تیر یشت

بزرگترین و مهّم ترین درمیان این ستارگان همان تشتر است که اینك بشرح یشت آن میپردازیم وظایف عمده تشتر در یشت هشتم مفصلاً مندرج است ولی پیش از مطالعهٔ آن دانستن مطالبی که در بندهش در فصل هفتم راجع به تشتر آمده است وممّد فهم یشت مذکور است بسیار مفید میباشد

بندهش گوید « در آغاز وقتی که خرد خبیث بضّد خرد مقدس شروع بستیزه نمود تشتر نیز بیاري خرد مقدس برخاست تا وظیفه خود را دربارندگی بجاي آورد از نیروي باد آب بسوی بالا انتقال یافت تشتر برهنمائی ایزد بورج (بُرز) [2] و فروهر نیکان بایاری وهومن و ایزد هوم براي اجرای عمل خویش سه ترکیب بخود گرفت نخست بصورت مردي دوم بشکل اسبي سوم بقالب گاو نري (ورزاو) در آمد در مدت سی روز و سی شب درمیان فروغ پرواز نمود و از هر یك از ترکیب سه گانه خویش در مدت ده روز و ده شب باران شدید ببارید هر قطره ای از این باران بدرشتی پیاله ای بود از اثر آن باندازه یك قدمرد آب در روي زمین بالا آمد جانوران موذی هلاك و در سوراخهای زمین غرق شدند آنگاه باد ایزدی وزیدن گرفت تمام آبها را باقصیٰ حدود زمین راند از آن دریای فراخکرت (اقیانوس) بوجود آمد لاشه جانوران موذی در روي زمین بماند از آنها زهر و

---

[1] رجوع شود به رشن یشت (یشت ۱۲) فقره ۲۶ و بخورشید نیایش فقره ۸

[2] بقول دارمستتر ایزد بُرج اسم دیگر ایام نبات میباشد (Dar. Z A, vol. 2 p. 432.) که در هفتن یشت کوچك از آن صحبت داشته ایم

Ursa Major اراده میشود تابدین هفت فلك سیر کند هفت اختر
همچنین هفت بدیدار بود هفتورنگ فرّخی

هفتو رنگ در اوستا هَپتو ایرنگَ 𐬵𐬀𐬞𐬙𐬋𐬌𐬭𐬌𐬧𐬔𐬀 آمده است و معنی آن دارندهٔ هفت علامت و نشانهٔ میباشد جزء دومي این کلمه بمعنی رنگ است که در سانسکریت رنگَ range باشد در لغت سازی عامیانه جزء دوم این اسم را اورنگ پنداشته آن را بهفت تخت معنی کرده اند بقول زمخشری در مقدّمة الادب این ستاره را نیز در فارسی هفت برادر گویند بخصوصه وظیفه هفتورنگ بسیار دشوار است چه سپهسالاری شمال با اوست همانطرفي که در آئین مزدیسنا شوم شمردهٔ شده دوزخ در طرف شمال واقع است مسکن دیوها و پریها و جادوان است تمام بلایا و مصائب از شمال مُتوّجه ایران میگردد عجالةً بهمین قدر اکتفاء کرده تا بعد موقعی بدست آورده از نحوست شمال صحبت بداریم ولی در اینجا حسّ وطن پرستی مانع است که نگفته بگذریم و از بیداد روس همسایه شمال که کلیّه ذلت و بدبختی وطن مقدس ما از اوست صرف نظر کنیم بشود که اختران شمال بدل روسها تابیده آنان را از اجرای اندیشه سیاه و انعدام قوم قدیم ایران که بتمدّن نوع بشر در پارینه خدمات شایان نموده است باز بدارند

در فروردین یشت آمده است ما میستائیم فروهرهای توانای پاکان را که نه ونود و نهصد و نه هزار و نه بار ده هزار از آنها به نگهبانی ستاره هفتورنگ گماشته شده است در فصل ٤٩ مینوخرد گوید هفتورنگ بهمراهی ۹۹٬۹۹۹ از فروهر های پاکان و نیکان موظف است که در و گذر جهنم را محافظت کند و ۹۹٬۹۹۹ دیوها و پریها و جادوان را که بضدّ کواکب ثابته و افلاك ایزدی هستند باز دارد و نگذارد که از ستیزه و خصومت آنها زیان و آسیبي وارد آید ستاره چهارمي ونند در اوستا وننت 𐬬𐬀𐬥𐬀𐬥𐬙 آمده است از این ستاره نیز نمیتوانیم بطور حتم بگوئیم که کدام مقصود است بارتولومه احتمال میدهد که یکي از ستارگان نسرالواقع باشد(Wega) یشت بیست ویکم که مختصرین یشت است

باهم در زد و خورد هستند همینطوریکه در روی زمین همیشه خوب خصم بد است و با آن در نبرد و جنگ دائمی است در آسمانها نیز ستارگان نیك با اختران نحس در جدال میباشند سپهسالاری لشکریان ستارگان مشرق به تشتر سپرده شده است ستویس امیرالغرب سپاه مغرب است فرماندهی کُلّ قوای ستارگان نیك شمال با هفتورنگ است وَنَند هم برای سر کردی افواج کواکب جنوب معین گردیده است

اینك چند کلمه در خصوص نگهبانان مغرب و شمال و جنوب گفته میرویم بسر تشتر ستویس پهلوی است کلمه اوستائی آن سَتوَ-ئِس 𐬯𐬀𐬙𐬀𐬬𐬀𐬉𐬯𐬀 (satavaēsa) میباشد معنی لفظی آن صد چاکر دارنده است ✡ چنانکه خواهیم دید ستویس در عمل با رندگی یار و همراه تشتر میباشد و در چندین جای تیر یشت از او اسم برده شده است در فروردین یشت هم که در فقرات ٤۳ و ٤٤ از او ذکری شده مناسباتش با آب منظور است

متأسفانه نمیتوانیم بطور یقین بگوئیم که از ستویس کدام یك از ستارگان اراده شده است لابد نظر بعلائم و قرائن باید با حدس و احتمالات بسازیم دانشمند المانی گیگر احتمال میدهد که ستویس یکی از ستارگان برج نسرالواقع باشد [۱] دارمستتر به ثُرَیّا حدس زده است [۲] گمان بارتولومه به دَبَرَان رفته است [۳]

در تعیین ستاره سومی که هفتورنگ باشد اشکالی نداریم چه این کلمه برخلاف ستاره ستویس هنوز در زبان ما باقی است و از آن بنات النعش یا خرس بزرگ

✡ وبر Weber آن را بصد منزل دارنده ترجمه کرده است رجوع کنید به
Weber: Überalt-Iranische Sternnamen, Gesammtsitzung von 12 January 1888.

[۱] Ist diese Voraussetzung richtig, so müsste der Satavaisa die Wega im Sternbilde der Lyra sein. Ok. S. 313

[۲] Peut-être Satavaêsa est-il identique aux Pléiades. Z. A. vol II p. 417

[۳] Vielleicht ist der Aldebran gemeint, in dessen Nähe sich die Plejaden befinden Altir. Wört.

دَبَران را زمخشری به کوکرد ترجمه کرده است؟ گر ثور چو عقرب نشدی ناقص و بی چشم
بر قبضه شمشیر نشاندی دَبَران را

فر آریائی وغیره میآید [1] در هر جا که ذکر شده فرشته باران از آن اراده گردیده است [2] حتی در تفسیر فارسی خورشید نیایش تشتر بمنزل باران تعبیر شده است دو صفتی که همیشه از برای تشتر آمده اولی رایومند و دومی فرهمند میباشد مینو خرد آنرا اولین ستاره و بزرگ و نیك و ارجمند و فرهمند میخواند [3] هیچ شکی نیست که ستارگان از زمان بسیار قدیم مورد توجه ایرانیان بود بخصوصه که در هوای خوش ایران فروغ آنها بخوبی نمودار و زینت شب سراپردگیان عالم بالاست گذشته از این در شبهای تار ستارگان در بیابانها راهنمای کاروان و رهروان است در همسایگی ایران در خاك بابل واشور باندازهٔ ستارگان توجه مردمان آن سر زمین را بخود کشیده که سر ساکنین را در مقابل فروغ خود فرود آورده پروردگاران و خداوندان واجب‌التعظیم گردیدند از پرتو ستاره پرستان آن سامان علم نجوم بوجود آمده و تا امروز شرف این علم قوم سومر راست همان قومی که بعد ها بابلیها بجای آن بستایش اختران پرداختند

اسامی ستارگان در اوستا

در اوستا اسم چهار ستاره محفوظ مانده است نخستین تشتر که موضوع این مقاله است دوم ستویس سوم هفتورنگ چهارم ونند هرچهار از ثوابت میباشد احتمال دارد که در فقره ۱۲ تشتر یشت اسم ستاره پروین که ذکرش بجای خود بیاید نیز محفوظ باشد از آنکه فقط صراحةً از این چهار اسم برده شده بمناسبت جهات اربعه مشرق و مغرب و شمال و جنوب آسمان است فرماندهی و پادشاهی هر یك از جهات چهارگانه با یکی از این ستارگان است ما بقی ستارگان فرمانبردار و زیر دست آنان هستند در فصل دوم از بندهش آمده است تیشتر خوراسان سپاهپت ستویس خووروران سپاهپت ونند نیمروچ سپاهپت هفتو کرینك اپاختر سپاهپت از اینکه این ستارگان سپهبد خوانده شده اند برای این است که اجرام سماوی نیز

---

[1] رجوع کنید به یسنا ۱ فقره ۱۱ و یسنا ۱۶ فقره ٤ و یسنا ۲۷ فقره ۴ و اشتات یشت (یشت ۱۸) فقره ۵ و ۷ و وندیداد فرکرد ۱۹ فقره ۳۷

[2] رجوع کنید به مینو خرد فصل ۶۲ فقره ٤۱ و ٤۲ و فصل ۷ بندهش

[3] رجوع کنید به مینوخرد فصل ٤۹ فقره ۵ و ۶

کلیه مستشرقین و دانشمندان اروپا تشتر را همان سیریوس نوشته اند ابداً مناسبتی ندارد که آنرا بعطارد یا مرکور Mercure ترجمه نموده تیر را با تشتر یکی بدانیم [۱] از آنکه آیا تیر .بمعنی عطارد و تشتر .بمعنی شعری از یك ریشه و بنیان است و یا از دو اصل متفاوت درست معلوم نیست و مباحثهٔ در آن نتیجه مُسکتی نخواهد داد همینقدر میتوان گفت که تیر غیر از تشتر است هرچند که تشتر اوستائی در فارسی تیر هم گفته میشود یشت هشتم اوستا معمولاً به تیر یشت موسوم است و چهارمین ماه سال و روز سیزدهم هر ماه که باسم فرشته تشتر است تیر ماه وتیر روز گفته میشود بخصوصه در فصل پنجم بندهش آنچه راجع به تیر و تشتر آمده است قابل توجه میباشد در فصل مذکور سبعه سیّاره با سبعه ثابته در جنگ و ستیز است تیر (عطارد) بضد تشتر و بهرام (مریخ) بضد هفتورنگ وغیره ذکر شده است

تیري که .بمعنی سهم است بی شك از تیگری 𐬙𐬌𐬔𐬭𐬌 Tigri میباشد که در اوستا استعمال شده است و تیگرَ 𐬙𐬌𐬔𐬭𐬀 Tigra صفت است بمعنی سر تیز

در خطوط میخی فرس در کتیبه بیستون تیگرَ خودَ Tigra-Xauda .بمعنی خود سر تیز میباشد بنابر این ابداً ارتباطی باستاره تشتر ندارد

تشتر در فرهنگها .بمعنی فرشته باران ضبط است و بسا آن را .بمیکائیل ترجمه کرده اند لابد .بمناسبت آنکه تشتر فرشته باران و از این رو فرشته ارزاق است اورا .بمنزلهٔ میکائیل فرشته رزق دین یهود واسلام پنداشته اند چنانکه سروش مزدیسنا باجبرائیل یکی تصور شده است

در طی مقالات پیش گفتیم که خورشید و ماه و تشتر غالباً در اوستا باهم ذکر شده است یشتهائی که مخصوص بآنهاست نیز پهلوی همدیگر جای داده شده است

در گاتها اسمی از تشتر نیست در سایر قسمتهای اوستا غالباً بآن برمیخوریم همیشه در ردیف سایر فرشتگان و ایزدان مثل مهر و آذر و آبان و امشاسپندان و

---

[۱] هوگ تشتر را همان ستاره عطارد Mercury دانسته است (Essays p. 200)

تشتر

هرچند که دو یشت پیشین خورشید و ماه کوتاه و دائرهٔ اطلاّعات ما در خصوص آنها تنگ و محتاج بمدد خارجی بوده ایم برخلاف تشتر یشت مفصل و از این رو خود سرچشمه بسیار کافی است و بخوبی میتوانیم از روی مندرجات آن معرفتی بستاره تشتر یا فرشته باران بهمرسانیم مگر آنکه این یشت بسیار قدیم و با تعبیرات دقیق و شاعرانه بیان شده است برای فهم مندرجات آن از شرح و توضیحاتی ناگزیریم

تشتر در اوستا تیشتّریه 𐬙𐬌𐬱𐬙𐬭𐬌𐬌𐬀 آمده است و در پهلوی تیشتر و در فارسی تشتر گوئیم تیشتّرینی 𐬙𐬌𐬱𐬙𐬭𐬌𐬌𐬀𐬉𐬌𐬥𐬌 (tištryēini) اسم جمعی از ستارگان است که در نزدیك تشتر میباشد و او را یاری و همراهی میکند در فقره ۱۲ همین یشت از آنها اسم برده شده است

آنطوری که تشتر دراوستا تعریف شده ابداً شکی نمیماند که این ستاره شعری یمانی باشد بقول زمخشری در مقدمته‌الادب ستارهٔ که بنی خزاعه او را پرستیدند ابوریحان بیرونی شعریَ یمانی را بگذرنده تفسیر کرده است و گوید آن ستاره ایست بردهان کلب‌الجبارّ [1] ستاره مذکور در زبانهای اروپائی به سیریوس Sirius (Canicula) معروف است بنا بآنچه پلوتارك مینویسد از زمان بسیار قدیم هم میدانستند که تشتر ستاره شعری یمانیّه است چه مورّخ مذکور صراحةً از ستوده بودن این ستاره نزد ایرانیان اشاره کرده گوید «هرمزد سیریوس را نگهبان و پاسبان سایر ستارگان قرار داد» و این بکلی مطابق است با آنچه در خصوص تشتر در اوستا ذکر شده است در فقره ٤٤ از تشتر یشت آمده است «ما ستاره تشتر درخشان و با شکوه را تعظیم میکنیم که اهورامزدا او را سرور و نگهبان همه ستارگان برگزیده چنانکه زرتشت را برای مردمان»

---

[1] ابوریحان بیرونی در کتاب‌التفهیم کلب الجبّار از صور کواکب
Constellation du Grand Chien

آ گاهی یافتم امشاسپندان برخاسته آن فر را جمع میکنند امشاسپندان
برخاسته آن فر را در روی زمین اهورا آفریده پخش میکنند ⁂ [1]

۴ و در هنگامی که ماه روشنائی بتابد همیشه در بهار گیاه سبز از زمین بروید
اندر ماه پرُ ماه ویشپتث [2]
اندر ماه پاك (اشو) و سرور پاكي را ما میستائیم
پر ماه پاك و سرور پاكي را ما میستائیم
ویشپتث پاك و سرور پاكي را ما میستائیم ⁂

۵ من میستایم ماه حامل نژاد ستوران را بغ [3] رایومند فرهمند
آبرومند تابندهٔ ارجمند دولتمند مالدار چست و چالاك سودمند
سبزی رویانندهٔ آباد کنندهٔ بغ درمان دهنده را ⁂

۶ برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند و با زَوْر میستایم ماه حامل
نژاد ستوران را ماه پاك (اشو) حامل نژاد ستوران (و) سرور پاكي را
ما میستائیم با هوم آمیخته بشیر با برسم با زبان خرد با پندار و گفتار و
کردار با زَوْر و با کلام بلیغ
ینگهه ها تام . . . . ⁂

۷ یتا اهو . . . .
درود میفرستیم بماه حامل نژاد ستوران بگوش یگانه آفریده بچارپایان گوناگون
اشم وهو . . . . ⁂ [4]

---

[1] در فقره ۱ خورشید یشت نیز چنین آمده است که ایزدان مینوی فر (فروغ و روشنائی) خورشید را برگرفته در روی زمین پخش میکنند

[2] اندرماه پُرماه ویشپتث در متن 𐬀𐬥𐬙𐬀𐬭𐬆.𐬨𐬃𐬢𐬵𐬆𐬨 (آنترَ مانگهه) 𐬞𐬆𐬭𐬆𐬥𐬋.𐬨𐬃𐬢𐬵𐬆𐬨 (پرنو مانگهه) 𐬬𐬍𐬱𐬀𐬞𐬙𐬀𐬚𐬀 (ویشپتث) عبارت است از سه ترکیب ماه اولی در پهلوی اندرماه و دومی پُرماه شد سومی بهمان شکل اوستائی خود محفوظ مانده است اندرماه وقتی است که هنوز ماه تیغه است دومی وقتی است که دائره آن پُر باشد درسر سومی اختلاف است شاید آن وقتی باشد که ماه رو بکاهش است بندهش بزرگ مینویسد اندرماه عبارت است از اول ماه تا پنجم پرماه از دهم تا پانزدهم و ویشپتث از ۲۰ تا ۲۵ این لغات در یسنا ۱ فقره ۸ و یسنا ۲ فقره ۸ نیز آمده از آنها فرشتگانی اراده شده است که موکل سه اوقات ماه میباشند

[3] بغ در این جا بمعنی خدا نیست بلکه بمعنی اصلی خود که بخت و بهره باشد استعمال شده است بنابر این بمعنی بخشنده است رجوع کنید بصفحه ۴۱ — ۴۲

[4] رجوع کنید بهرمزدیشت فقره ۳۳

[illegible]
[illegible]
[illegible] ::

٤ [illegible]
[illegible]
[illegible] :: [illegible]
[illegible] :: [illegible]
[illegible] ::
[illegible]
[illegible] :: [illegible]
[illegible] ::

٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ::

٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
([illegible]) [illegible] ::

٧ [illegible] (٢) :: [illegible]
[illegible]
[illegible] ::
[illegible] (١) ::

ماه یشت

ماه حامل نژاد ستوران را گوش یگانه آفریده را چارپایان گوناگون را خوشنود میسازیم [1] «مانند بهترین سرور» زوت آن را بمن بگوید (زرتشت) «برطبق قانون مقدس بهترین داور است» مرد پاکدین دانا آن را بگوید ∴

۱ درود (نماز) باهورامزدا درود بامشاسپندان درود بماه حامل نژاد ستوران درود بآن (ماه) نگریسته شده درود بآن (درهنگام) نگریستن ∴

۲ در چند مدت ماه در فزایش است در چند مدت ماه در کاهش است؟ در پانزده (روز) ماه می افزاید در پانزده (روز) ماه میکاهد مدت طول فزایش آن مثل مدت طول کاهش آن است همانطوری که مدت طول کاهش آن است همانطور مدت طول فزایش آن است از کیست که ماه گهی میفزاید و گهی میکاهد؟ ∴ [2]

۳ ماه مقدس حامل نژاد ستوران (و) سرور راستی را ما میستائیم اینك ماه را نگریستم اینك ماه را دریافتم بفروغ ماه درنگریستم از فروغ ماه

---

[1] کلمه ای که بحامل نژاد ستوران ترجمه شده است در متن گئو چیثر 𐬔𐬀𐬊𐬗𐬌𐬚𐬭𐬀 میباشد یعنی تخمه و نطفه گاو در این جا گاو اسم جنس ستوران و چارپایان میباشد این کلمه در پهلوی به گوسفند تخمك و به گوسفند چهرك ترجمه شده است گوسفند در این جا نیز اسم جنس است از برای چارپایان و حیوانهای مفید و چهر بمعنی نژاد و تخمه است رجوع کنید بمقاله ماه و بخصوصه بمقاله گوش = درواسپ

[2] این جمله اخیر از گاتها یسنا ٤٤ قطعه ۳ میباشد

[illegible]

[illegible]

[illegible] (٣) [illegible]

[illegible]

١ [illegible]

٢ [illegible]

٣ [illegible]

تعظیم است [1] غالباً ماه تشکیل دهنده تخمه و نژاد ستوران نامیده شده است [2] در هیچ جای اوستا مناسبتی از برای این تعبیر دیده نمیشود فقط بتوسط کتاب بندهش وجه مناسبی بدست میآید در مقاله خورشید گفتیم که کره خورشید پاك کننده و نگهبان نطفه نخستین بشر (کیومرث) میباشد بقول بندهش کره ماه حافظ نطفه ستوران و جانوران است در کتاب مذکور آمده است نخستین آفریده اهورامزدا ورزاو (گاونر) بوده اهریمن دیو آز و رنج و گرسنگی و ناخوشی را برای آزار و گزند آن گماشت ورزاو از آسیب دیو لاغر و ناتوان گردیده تا آنکه جان سپرد در هنگام مردن از هریك از اعضایش ۵۵ قسم از حبوبات و ۱۲ قسم گیاه درمان بخش بوجود آمد آنچه از نطفه آن پاك و توانا بود بکره ماه انتقال یافت در آنجا بواسطه نور سیّاره تصفیه گردید و از آن یك جفت جاندار نر و ماده پدید گشت و از آنها ۲۸۲ جانوران دیگر تولّد یافت در هنگامیکه ورزاو جان میسپرد روان آن (گوشورون) از کالبدش بدر آمده در مقابل آن ایستاد چندان خروش برکشید که گوئی هزار مرد باهم فریاد برآورده باشند آواز برداشت ای هرمزد کشور مخلوقات را بکه سپردی اعمال زشت زمین را ویران نمود گیاه و رستنی بی آب ماند کجاست آن مردی که تو وعده آفریدن نمودی کسی که آئین رستگاری و نجات آورد هرمزد در پاسخ گفت ای گوشورون رنج تو از اهریمن است اگر آن مردی که از من پیمان رفت امروز وجود داشتی هر آینه اهریمن چنین گستاخ نگشتی آنگاه گوشورون بکره ستارگان بشتافت گله از سر بگرفت پس از آن بکره ماه در آمد باز خروش شکوه برآورد پس از آن بفلك خورشید شتافت در آنجا هرمزد فروهر زرتشت بدو نمود و گفت این است آن کسی که خواهم آفرید و آئین نجات خواهد آورد آنگاه گوشورون خوشنود گشته پذیرفت که وسیله تغذیه مخلوقات گردد [3] بقول ابو ریحان بیرونی ایرانیان عهد او

---

[1] رجوع کنید به تیریشت (یشت ۸) فقره ۱ و مهریشت فقره ۱٤۵ و بفقراتي که در مقاله خورشید نشان دادیم

[2] رجوع کنید به یسنا ۱ فقره ۱۱ و یسنا ۱٦ فقره ٤ و وندیداد فرگرد ۱ فقره ۸ و وندیداد فرگرد ۲۱ فقره ۹ و سیروزه کوچك و بزرگ فقره ۱۲

[3] رجوع کنید به Bundehesh IV و Ormazd et Ahriman par Darmesteter p. 144 -- 145.

ماه

از جمله کلمات فارسی که در مدت چندین هزار سال تغییر نیافته لغت ماه میباشد چه در اوستا و کتیبه هخامنشیان نیز ماه آمده است 𐬨𐬂𐬢𐬵𐬀 و در سانسکریت ماس گویند دائره اطلاّعات ما درخصوص آن بسیار تنگ است یشت هفتم که مختص به ماه است بسیار کوتاه و مطالبی از آن بدست نمیآید ولی بطور اجمال میدانیم که ماه هم مانند خورشید ستوده و مورد تعظیم و تکریم بوده چه در شب تار در مقابل دیو ظلمت که جهان را در پرده تیره پیچیده دیدگان بشر را از دیدار محروم میدارد ماه یگانه مشعل ایزدی است که پرده ظلمت دریده سرّ عفریت سیاه را فاش میکند ماه در اوستا چنانکه در فارسی بمعنی سیّاره معروف و ماهتاب است و هم اسم مدّت سی روزی است که قمر در پانزده روز از آن در افزایش و پانزده روز دیگر در کاهش است [1] زرتشت پیغمبر ایران دلداده حُسن صنعت ایزدی از اهورامزدا میپرسید کیست که بخورشید و ستارگان راه سیر بنمود از کیست که ماه گهی پر است و گهی تهی [2]

در مقاله خورشید گفتیم که ماه و خورشید و ستارگان غالباً در اوستا باهم ذکر شده است هم چنین غالباً مهر و تشتر (تیر) و انیران (روشنائی بی پایان) با آنها یکجا آمده است [3] در فروردین یشت گوید ما درود میفرستیم به فروهر های پاکان که بستارگان و بماه و بخورشید و با نیران راههای مقدس بنمودند چه پیش از این مدّت زمانی بواسطه ضدّیت دیو ها غیر متحرك بودند [4] در مهر یشت آمده است ما میستائیم مهر را که گاهی پیکر خود را مانند ماه میدرخشاند [5] گذشته از این فقرات بسا در اوستا بر میخوریم که بخصوصه ماه مورد

---

[1] رجوع کنید به ماه یشت فقره ۲

[2] رجوع کنید به گاتها یسنا ٤٤ قطعه ۳

[3] رجوع کنید به یسنا ۱ فقره ۱۱

[4] رجوع کنید به فروردین یشت (یشت ۱۳) فقره ٥۷

[5] رجوع کنید به مهریشت (یشت ۱۰) فقره ۱٤۲

خورشید جاودانی با شکوه تند اسب را ما میستائیم با هوم آمیخته بشیر با برسم با زبان خرد با پندار، و گفتار و کردار با زَوْر و با کلام بلیغ ینگهه ها تام . . . . . . ∴

۷ یتا اهو . . . .
درود میفرستم بخورشید جاودانی با شکوه تیز اسب
اشم و هو . . . . . . ∴ [۱]

---

[۱] رجوع کنید بهرمزدیشت فقره ۳۳

([illegible]) [illegible] …… [illegible] …… [illegible]

۷ [illegible] (۲) [illegible]
[illegible]
[illegible] (۱)

*

٤ کسی که خور جاودانی با شکوه تیز اسب را بستاید برای مقاومت کردن بضدّ ظلمت برای مقاومت کردن بضدّ تیرکی دیو آفریده برای مقاومت کردن بضدّ دزدان و راهزنان برای مقاومت کردن بضدّ جادوان و پریها برای مقاومت کردن بضدّ گزند مرشون [1] چنین کسی اهورامزدا را میستاید امشاسپندان را میستاید روان خودرا میستاید همه ایزدان مینوی و جهانی را خوشنود میسازد (آری همان کسی) که او را خور جاودانی با شکوه تیز اسب را میستاید ꙳

٥ من میستایم مهر دشتهای فراخ (و) هزار گوش (و) ده هزار چشم دارنده را
من میستایم آن گرزی که از مهر دارنده دشتهای فراخ بسر دیوها خوب نواخته گردد
من میستایم دوستی را آن بهترین دوستی که درمیان ماه و خور موجود است ꙳

٦ برای فروغ و فرش من او را میستایم با نماز بلند بازَوْر آن خورشیدجاودانی با شکوه تیز اسب را

---

[1] مَرَشَونَ (Mareɣaona) اسم دیوی است در فرگرد ۱۸ از وندیداد در فقرات ۸ و ۹ آمده است «زرتشت از اهورامزدا پرسید ای خرد مقدس چه آسیبها ممکن است که از مَرَشَون متوجّه انسان شود اهورامزدا در پاسخ گفت ای سپنتمان زرتشت ممکن است که او بواسطه آئین بدخویش کسي را گمراه نموده برآن دارد که در مدت سه سال پي در پي از تحصیل علم دینی باز بماند که کسی گاتها نسراید و آب نیك را نستاید»

مَرِشَونَ [illegible] صفتی است که از مرشون آمده در فرگرد ۱۹ از وندیداد در فقرات ۱ و ۲ و ٤۳ و فروردین یشت فقره ۱۳۰ استعمال شده است در تفسیر پهلوی سج نهان روان ترجه شده است در فصل ۲۸ از بندهش در فقره ۲٦ گوید سج دشمنی است که فنا و زوال آورد

در باب ۳۲ از صددر بندهش عین عبارت فارسی راجع باین دیو چنین است در دین به پیداست که دروجی است (دیو دروغ) آنرا سیج خوانند بهرخانه که کودك بود آن کوشد تاگزندی بدان خانه رساندش

بارتولومه مَرْشَوْن را این طور معنی کرده است فراموشی آورنده این معنی نیز از فقره ۹ از فرگرد ۱۸ وندیداد که در فوق ذکر شده برمیاید ذکر دزدان در این فقره بمناسبت شغل آنان‌است در شب هنگام غیبت خورشید

٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

خورشید یشت

خورشید جاودانی با شکوه (رایومند) تیز اسب را خوشنود میسازم «مانند بهترین سرور» زوت آن را بمن بگوید (زرتشت) «بطبق قانون مقدّس بهترین داور است» باید مرد پاکدین دانا آنرا بگوید

۱ خورشید جاودانی با شکوه تیز اسب را میستایم
در هنگامی که خور با فروغ (خوبش) بتابد [۱]
در هنگامی که خور روشنائی بتابد صد (و) هزار از ایزدان مینوی برخاسته این فر را جمع کنند این فر را بسوی نشیب فرود آورند این فر را آنان در روی زمین اهورا آفریده بخش کنند برای افزودن بجهان راستی
برای افزودن بهستی راستی ∴

۲ هنگامی که خور برآید زمین اهورا آفریده پاك شود
آب روان پاك شود آب چشمه پاك شود آب دریا پاك شود آب ایستاده پاك شود آفرینش راستی که از آنِ خرد مقدس است (سپنتا مینو) پاك شود ∴ [۲]

۳ اگر خور برنیاید دیوها آنچه در روی هفت کشور است نابود سازند ایزدان مینوی در این جهان مادی اقا متگاهی نیابند (و) آرامگاه (بجویند) ∴

---

[۱] تفسیر پهلوي در این جمله شرح داده مینوسد از آن برآمدن خورشید اراده شده است

[۲] مقصود این است آنچه در ظلمت بواسطه جنود اهریمن آلوده گردیده در روز بواسطه اشعه خورشید پاك میشود

[illegible]

[illegible] (٣)

[illegible]

١ [illegible]

٢ [illegible]

٣ [illegible]

گردند تا روز بعد پس از برآمدن خورشید روانه شوند هرودت در طی این خبر همراه سپاهیانی که دسته دسته از پل میگذشتند در جزو بارو بنه از گردونه های مقدّس و اسبهای مقدس اسم برده است [1] کتز یاس مینویسد که ایرانیان غالباً بخورشید سوگند یاد میکنند [2] در جزو اخبار کرتیوس میخوانیم که خورشید علامت سلطنت و اقتدار ایران بوده در بالای چادر شاه صورت خورشید که از بلور ساخته شده بود میدرخشید [3] در این جا متذکّر میشویم که امروز هم خورشید علامت ملی ایران و نقش بیرق و سکّه ما میباشد

درمیان ارمنیها که سابقاً مُتدیّن بآئین ایران بوده اند گرچه امروز عیسوی هستند ولی بسا از آثار ستایش خورشید درمیان آنان باقی مانده است در سرودهای مذهبی آنان غالباً خورشید نشانه رحمت ایزدی است کسی که در وقت جان سپردن رو بطرف مشرق نگرداند علامت بدبختی است نزد آنان در وقتی که خورشید میتابد مرده بخاك سپرده میشود در بیرون از کلیسا در وقت نماز روی بمشرق می کنند مخصوصاً دقّت دارند که بستر ناخوش و تابوت مرده را بطرف مشرق بگذارند در شب زفاف پیش از آنکه عروس و داماد پای به بستر گذارند نگاهی بطرف مشرق می افکنند [4]

گذشته از خورشید یشت که آن را خیر یشت هم میگویند و ترجمه آنرا ملاحظه میکنید در خورده اوستا یك خورشید نیایش هم داریم این نماز مختصر در صبح و ظهر و عصر خوانده میشود آنچه در آن متعلق بخورشید است از خورشید یشت استخراج گردیده سایر قطعاتش در ستایش اهورامزدا و امشاسپندان و فرشتگان است

---

[1] رجوع کنید بمقاله ناهید ص ۱۶۲ و به Herodote VII, 54—55

[2] Ktesias Persica, 15.

[3] Curtius III, 7.

[4] Erânische Alterthumskunde von Spiegel Bd. 2. S. 69—70.

جزو اسامی خاص بوده و هست از آن جمله است ابن خرداذ به که در طی مقالات از او اسم بردیم از آنکه همیشه خورشید در اوستا به تند اسب تعبیر شده بی شك خواسته اند از این تعبیر سرعت سیر آنرا بیان کنند بندهش سیر آنرا بشکل دیگری بیان کرده گوید سرعت سیر خورشید سه برابر سرعت پرش تیر بزرگی است که از کمان بزرگی بواسطه مرد بلند بالا و بزرگی پرتاب شده باشد سرعت سیر ماه سه برابر پرش تیر متوسّطی است که از کمان متوسطی بواسط مرد متوسط القامهٔ پرتاب شده باشد آنچه تاکنون گفته ایم از مأخذ اوستائی بوده است از تاریخ ایران هم بخوبی برمیآید که خورشید در ایران قدیم مورد توجه بوده بسا در اخبار مورخین یونانی راجع بایران از گردونه خورشید و اسب خورشید اسم برده شده است

کزنفون مینویسد که در اعیاد گردونه خورشید را در ایران میگردانند [۱] کرتیوس Curtius از اسب خورشید نام میبرد بعلاوه مینویسد که کورش بزرگ لشکریان خود را چنانکه عادت قدیم ایرانیان بوده پس از برآمدن خورشید حرکت میداد [۲] هرودت میگوید پس ازآنکه داریوش با شش نفر دیگر از بزرگان فارس گماتای مغ (اسمردیس غاصب) را کشتند درمیان خود قرار دادند که اسب هر یك در روزي که معین کرده بودند در وقت برآمدن آفتاب اول شیهه زد او پادشاه ایران برگزیده شود [۳] هرچند که این خبر هرودت افسانه است و ارزش تاریخی ندارد چه سلطنت ایران پس از مردن کمبوجیا و بیرون آمدن تخت و تاج از غصب بداریوش که بزرگ و رئیس خانواده هخامنشی بود میرسید محتاج بقرار داد و مقدماتی نبوده فایده خبر هرودت فقط در این است که در افسانه ای راجع بایران باز از برخاستن خورشید و اسب صحبت شده است باز همین مورّخ مینویسد که در وقت لشکرکشی بضدّ یونان ایرانیان در داردانل پلی ساختند تا از آن گذشته داخل اروپا شوند پس از اتمام پل مُهیای حرکت شدند ولی صبر

---

[۱] Xenophon Cyrapèdie VIII, 3, 9.

[۲] Curtius III, 7.

[۳] Herodote III, 84.

یونانیان پروردگار خورشید هلیوس Helios راکه در نزد رُمها باسم سول sol پرستیده میشده پسر جوانی با خود زرین و بدور سرش اشعه ای از نور سوار گردونه چهار اسبه تصوّر میکرده اند پرستش هلیوس بدون شك از آسیا بیونان سرایت کرده است [1] هم چنین در ریك وید گردونه سوریا sūrya با یك و غالباً با هفت اسب کشیده میشود [2] از خود اوستا اطلاعات زیادي در خصوص خورشید بدست نمیآید فرشته فروغ و روشنائی مهر است که یشت دهم مخصوص باوست مفصلاً از او صحبت خواهیم داشت هرچند که مهر غیر از خورشید است و این مسئله بخوبی از خود اوستا برمیآید [3] ولی از زمان قدیم این دو بهم مشتبه شده چه استرابون مینویسد که ایرانیان خورشید را باسم مهر میستایند. بمناسبت نزدیك بودن این دو باهم و بتدریج یکی پنداشته شدن آنان در اوستا غالباً از مهر صحبت شده و خورشید بدرجه دوم نزول کرده است بعدها که آئین مهر از آسیای صغیر برُم نفوذ نموده در آنجا مهر خورشید مغلوب نشدنی (sol invictus) نامیده شده است

روز یازدهم ماه خورشید یا خیر روز نامیده میشود در روز مذکور در دو سیروزه (کوچك و بزرگ) بآن درود فرستاده میشود بقول ابو ریحان بیرونی دی که اسم ماه دهم سال است نیز بخور ماه موسوم است در روز یازدهم همین ماه که خور روز باشد آغاز نخستین گهنبار سال است (مدیو زرم‌گاه) [4] در مقاله دیگری از تقویم اوستائی و اعیاد مذهبی و شش گهنبار سال صحبت خواهیم داشت عجالةً در اینجا متذکّر میشویم که گهنبار مدیوزرم از روز خیر شروع میشود ولی نه در دیماه بلکه در اردیبهشت ماه بقول بندهش گل مرو سفید مختص بخورشید است [5] خورشید نیز مانند سایر ایزدان و فرشتگان

---

[1] رجوع شود به Mythologie der Griechen und Römer von Otto Seemann Leipzig 1910. S. 98.

[2] رجوع کنید به Erânische Alterthumskunde von Spiegel Bd. 2 S. 69.

[3] رجوع کنید به مهریشت فقره ۹۵ و ۱٤۵ و به وندیداد فرگرد ۱۹ فقره ۲۸

[4] رجوع شود به آثارالباقیه چاپ پروفسور ساخو Sachau ص ۲۲۵—۲۲۶

برون رفت شادان بخرداد روز به نیك اختر و فال گیتی فروز فردوسی

[5] مرو اسم جنس گیاهی است قسمی از آن موسوم است به مرماهوس که آنرا نیز مرو سفید گویند کلیه این گیاه‌ها خوش بو است مرو سفید در المانی Weisse Malwe ترجمه گردیده است رجوع کنید به بندهش ترجمه یوستی Justi ص ۳۸ و به تحفة المؤمنین و بحرالجواهر

یشت ششم که مخصوص بخورشید است چنین گوید « ما خورشید فنا ناپذیر و با شکوه و تند اسب را خوشنود میسازیم » خورشید بواسطه عظمت و نور و فایدهٔ خویش همیشه نزد کلیه اقوام هندو اروپائی و سامی مورد تعظیم و تکریم بوده است از خود گاتها در جائی که گوید آموزگار گمراه کننده ستوران و خورشید را بزشتی یاد میکند [1] بخوبی برمیآید که از زمان بسیار قدیم خورشید نزد ایرانیان دارای جنبه تقدّسی بوده است در هفت‌پاره که از قطعات قدیم اوستا ست کالبد اهورامزدا مثل خورشید تصوّر شده است [2] در جای دیگر آمده است که خورشید چشم اهورامزدا ست [3] چنانکه در وید سوریا sūrya (خور) چشم برخی از پروردگاران هندو مثل مترا و وارونا varuna میباشد [4] در بندهش آمده است وقتي که کیومرث (نخستین بشر) از جهان در گذشت نطفه اش بکرهٔ خورشید انتقال یافته در آنجا پاك گشته محفوظ ماند یکی از وظایف خورشید تطهیر نمودن است از آنچه از وندیداد نقل کردیم که خورشید و ماه و ستارگان برخلاف میل شان بناپاکان میتابند و آنچه از بندهش بما رسیده این مسئله بخوبی برمیآید و بعلاوه صراحةً در خود خورشید یشت آمده است که از برآمدن خورشید زمین و همه آبهای دریا و رود وغیره و کلیّه موجودات که متعلّق بخرد مقدّس است پاك میشود مُمدّ این عقیده نیز خبری است که از هرودت مانده است مورّخ یوناني گوید اگر درمیان ایرانیان کسی مبتلا بمرض برص (پیسی) گردد باید بیرون از شهر منزل کند و با مردم معاشرت نه نماید ایرانیان گمان میکنند که مبتلایان باین مرض جرمی نسبت بخورشید مرتکب شده اند [5] گفتیم که غالباً در اوستا خورشید با صفت تیز اسب و یا دارنده اسبهای تند آمده است در این تعبیر ایرانیان با کلیه اقوام هند و اروپائی و سامی مثل اشوریها شرکت دارند

---

[1] رجوع کنید به گاتها یسنا ۳۲ قطعه ۱۰

[2] رجوع کنید به هفت پاره یسنا ۳۶ فقره ۶

[3] رجوع شود به یسنا ۱ فقره ۱۱

[4] Parsisme par Vic. Henry Paris 1905 p. 50.

[5] رجوع کنید به Herodote I, 133 در آبان یشت در یاد داشت فقره ۹۲ مفصلاً از پیسی صحبت داشته ایم

خراسان است معنی خور آیان   کجا زو خور برآید سوی ایران [۱]

لغت دیگری که امروز از برای خورشید استعمال میکنیم کلمه آفتاب است مرکّب است از کلمه آب که در این جا بمعنی روشنی و درخشندگی است و از تاب بمعنی تابیدن و گرم کردن در کلیّه اوستا هور و یا هور شئت هم بمعنی قرص خورشید و کره آفتاب آمده و هم از آن فرشته ای اراده شده است در جاهائی که بمعنی آفتاب است غالباً با ستارگان و ماه یکجا ذکر شده است در فروردین یشت گوید «بواسطه فرو شکوه فروهرها خور و ماه و ستارگان در بالا راه خود میپیمایند» [۲] در رشن یشت گوید «تو ای رشن مقدّس اگر هم در بالای قُلّه کوه هرایتی Haraiti برای احاطه کردن بستارگان و ماه وخورشید باشی ما ترا بیاری خواهیم خواند» [۳]

در وندیداد اهورامزدا در جواب زرتشت که از او میپرسد چه فروغی است که از قصر جمشید میتابد گوید «آنها فروغهای جاودانی ستارگان و ماه وخورشید است که در هر سال یکبار در آنجا طلوع نموده غروب میکنند» [٤] بسا در اوستا این سه یکجا نامیده شده بآنها درود فرستاده میشود [٥] و نیز در وندیداد آمده که خور و ماه و ستارگان برخلاف میل شان بناپاکان میتابند [٦] غالباً صفات جاودانی و با شکوه و تند اسب و غنی از آن خورشید است [۷] در آغاز

---

[۱] ویس و رامین چاپ کلکته ۱۸٦۵ ص ۱۱۹ دیوان مذکور دارای ۹۰۰۰ بیت میباشد موضوع آن داستان عشقبازی ویسه یا ویسو دختر شاه قارن است بارامین برادر شاه موبد سراینده آن فخرالدین اسعد استرابادی گرگانی است که در سال ۱۰٤۸ میلادی مطابق ٤٤۰ هجری آنرا برشته نظم کشیده است بنابر این سي سال پس از فردوسی داستان ویس ورامین بنا بخواهش عمیدالدین ابوالفتح مظفر نیشاپوری که از طرف طغرل حاکم اصفهان بوده از پهلوی بنظم فارسی آورده شده است

[۲] رجوع کنید به یشت ۱۳ (فروردین یشت) فقره ۱٦

[۳] رجوع کنید به یشت ۱۲ (رشن یشت) فقره ۲۵

[٤] رجوع کنید به فرگرد ۲ وندیداد فقره ٤۰

[٥] رجوع کنید به یسنا ۲ فقره ۱۱ و یسنا ۷۱ فقره ۹ و گاه سوم (گاه ازیرن) فقره ٦

[٦] رجوع کنید به فرگرد ۹ وندیداد فقره ٤۱

[۷] رجوع کنید به یسنا ۱٦ فقره ٤ ورشن یشت فقره ۳٤ و دو سیروزه (بزرگ و کوچك) ۱۱

خورشید

خورشید در اوستا هوَرِ خشئتَ 𐬓𐬀𐬭𐬆⸱𐬑𐬱𐬀𐬉𐬙𐬀 (hvare-xšaeta) و در پهلوی خورشت گویند در گاتها هوَرِ بدون شئتَ آمده است در سایر قسمتهای اوستا نیز مکرراً تنها دیده میشود [1] هرچند که کلمه خور فارسی همان هوَرِ اوستائی است فقط مثل بسیاری از کلمات دیگر هاء به خاء تبدیل یافته است ولی لغت دیگری در زبان ادبی ما باقی مانده که درست تلفظ قدیم خود را محفوظ داشته است و آن کلمه هور میباشد فردوسی گوید

ز عکس می زرد و جام بلور　　سپهری شد ایوان پر از ماه و هور

شئت صفت است بمعنی درخشان و درفشان بعدها جزء این کلمه گردیده خورشید گفتند چنانکه جم در گاتها بدون شئت میباشد [2] بعدها بآن پیوسته جمشید شد [3] بنا بقاعده کلّیه که های اوستا در وید برهمنان سین است در سانسکریت سوَرْ svar بجای هور میباشد و سول sol لاتینی نیز از همین اصل است خراسان نیز که از قدیم تا بامروز اسم ایالت شرقی ایران است بمعنی مشرق است [4] چه جزء اخیر این اسم آسان بمعنی برآینده و بالا رونده است معنی ای که فخرالدین گرگانی در منظومه خویش موسوم به ویس و رامین از خراسان کرده است بکلی درست است

بلفظ پهلوی هر کس سر آید　　خراسان آن بود کز وی خور آید
خراسان پهلوی باشد خورآمد　　عراق و پارس را زو خور بر آمد

---

[1] رجوع کنید به گاتها یسنا ٣٢ قطعه ١٠ و یسنا ٥٠ قطعه ١٠ و وندیداد فرگرد ٩ فقره ١٤ و فروردین یشت فقره ١٦ ورشن یشت فقره ٢٥ و یسنا ٢ فقره ١١ و یسنا ٧١ فقره ٩

[2] رجوع کنید به یسنا ٣٢ قطعه ٨

[3] رجوع کنید به آبان یشت فقره ٢٥ و فروردین یشت فقره ١٣٠ و یسنا ٩ فقره ٤ مخصوصاً بفرگرد ٢ وندیداد

[4] رجوع کنید به بندهش فصل دوم

۱۳۳ یتا اهو . . . . . .

درود میفرستم بآبهای نیک مزدا آفریده و باردویسور ناهید مقدس

اشم وهو . . . .

اهمائی رئسچه . . . . . . ∴ [۱]

---

[۱] رجوع شود بفقره ۳۳ از هرمزد یشت

١٣٣ [illegible] (٢) [illegible] ࡅࡄࡉࡉࡀ ࡆࡀࡊࡉࡀ (1) ⁖

[illegible] ࡅࡄࡉࡉࡀ ࡆࡀࡊࡉࡀ (1) ⁘

[illegible]

[illegible] ࡅࡄࡉࡉࡀ ࡆࡀࡊࡉࡀ (1) ⁖

[illegible] ࡅࡄࡉࡉࡀ ࡆࡀࡊࡉࡀ (1) ⁖

[illegible] ࡅࡄࡉࡉࡀ ࡆࡀࡊࡉࡀ (1) ⁖

[illegible] ࡅࡄࡉࡉࡀ ࡆࡀࡊࡉࡀ (1) ⁖

[illegible] ࡅࡄࡉࡉࡀ ࡆࡀࡊࡉࡀ (1) ⁖

[illegible] ࡅࡄࡉࡉࡀ ࡆࡀࡊࡉࡀ (1) ⁘

است که من بسیار معزّز بسلطنت بزرگ برسم (آن سلطنتی) که در آن بسیار غذا تهیه میشود بهره و بخش (هر یک) بسیار است (بآن سلطنتی) که با اسبهای شیهه زننده و گردونه های (خروشنده) و تازیانه های طنین براندازنده است (بآن سلطنتی) که در آن خوراك فراوان و آذوقهٔ ذخیره شده است بآن سلطنتی که در آن چیزهای معطّر موجود است و در انبارش آنچه دل کسی بخواهد و آنچه از برای زندگانی خوش بکار آید فراوان باشد ⁂ ❀

۱۳۱ اینک مرا ای نیک ای توانا ترین ای اردویسور ناهید خواهش داشتن دو چالاك میباشد یک چالاك دوپا و یک چالاك چهارپا این چالاك دوپا برای آنکه در جنگ چست و چالاك است و در (میدان) رزم گردونه را بخوبی تواند راند این چالاك چهار پا برای آنکه هردوجناح سنگر فراخ لشکر دشمن را برهم تواند زد از چپ براست و از راست بچپ ⁂

۱۳۲ برای این ستایش برای این نیایش از پی (آنچه نثار میشود) باین جا آی ای اردویسور ناهید از آن (کره) ستارگان بالا بسوی زمین آفریده اهورا بسوی زَوْر نیاز کننده بسوی نثار سرشار (بشتاب) برای یاری کردن خواستاری را که تو نجات می بخشی (برای یاری) کسی که زَوْر آورد و از ره راستین قربانی کند تا آنکه همه دلاوران مثل کی گشتاسب بخان و مان برگردند

برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم . . ⁂

❀ این فقره بخوبی یاد آور مجد و جلال ایران قدیم است و سلیقه مخصوص ایرانیان را از برای تجمل و زینت نشان میدهد همان مجد و جلالی که بتوسط مورّخین از شاهنشاهان هخامنشی و ساسانی بما خبر رسیده است اسب و گردونه و مطبخ بزرگ و خوراك فراوان لازمه شرافت ایرانیان قدیم بوده است ۱

۱ رجوع کنید به L'Empire des Sassanides par Christensen p 88—106.

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٣١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٣٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]

۱۳۰ اینک مرا ای نیک ای توانا ترین ای اردویسور ناهید خواهش این کامیابی

در خصوص قندُز حیوانی که از آن ُجند بیدستر استخراج کنند برهان قاطع چنین مینویسد ُقندز بضم اول بروزن هرمز جانوري است شبیه بروباه و پوستی باشدکه سلاطین پوشند و کلاه نیز سازند وبعضی گویند جانوري است شبیه بسگ ودر ترکستان بسیار است وبعض دیگر گویند سگ آبي است وآش بچها که ُجند بیدستر باشد خصیه او است

در برهان قاطع نیز لغت َبَبر ضبط است « َببر بفتح اول و ثانی و سکون راء جانوري باشد صحرائي شبیه بگربه لکن دُم ندارد و از پوست آن پوستین سازند» فرهنگ انجمن آراي ناصري نیز آن را جانوری مانند گربه ولی بي دُم نوشته است هیچ شکی در این نیست که بوری اوستا همان فیبر لاتینی است که در تمام زبانهای هند و اروپائي با اندك تفاوتي موجود است دارمستتر بخطا رفته آن را به لوتر loutre ترجمه کرده است بجای آنکه کاستور castor ترجمه کند در پهلوی َبورك و بفرك و در فارسی َوبَرو َببر شده است این جانور بخصوصه دم بزرگ پهنی دارد اما بي مو در علم جانور شناسی میخوانیم که قسمت عمده معماری این جانور برای ساختن لانه دو مرتبه منظم و مرتب در کنار رودها بواسطه همین دُم انجام میگیرد از فقره ۱۲۹ آبان یشت برمیآید که از زمان بسیار قدیم ایرانیان از پوست َببر لباس میساخته اند فردوسی نیز در خصوص هوشنگ مینویسد که او ست کسی که آهن از سنگ و آتش از سنگ پدید آورد وٰاز پوست جانوران پوشاك ساخت

ز پویندگان هر که مویش نکوست بکشت وز ایشان برآهیخت پوست
چو سنجاب وقاقم چو روباه نرم چهارم سمور است کش موی گرم

گذشته از این داستان هرودت هم در تاریخ خود (IV, 109) از لباس پوستین خبر میدهد بندهش َببر را از اقسام سگ میشمارد در فصل ۱٤ فقره ۱۹ مینویسد که ده قسم سگ موجود است از آنجمله از بورك آپیك (َوبرآبي) اسم میبرد و بخصوصه قید میکند که آن را نیز سگ آبي گویند در مینوخرد نیز در فصل ۳٦ فقره ۱۰ بیور آوی نامیدهٔ شده است

بنظر میرسد که در فقره ۱۲۹ از جملهٔ (براي آنکه ببر ماده زیبا ترین است . . .) تا آخر فقره تفسیر بوده که بعدها جزو متن شده است

در فقره مذکور مندرج است که جامه ناهید از سیصد پوست َببر میباشد نظر بانکه ممکن است طول این جانور بیك زرع برسد ۱۲ پوست آن از برای یك جبه کافی است لابد ناهید فرشته آب بی اندازه بزرگ و رسا و برومند تصوّر شده که سیصد پوست برای جبه اش لازم است دگرآنکه از َببرَی که چهار بچه زاید سخن رفة است در علم جانورشناسی نیز مندرج است که این جانور معمولاً سه یا چهار بچه میزاید و مدت حمل آن چهارماه است

در متن قید شده است َببرَ آبی (آو پاپَ 𐬎𐬞𐬁𐬞𐬀) این قید هم بسیار بجا ست چه َببرَهائی که در آب زندگانی نمیکنند پوستشان بیمصرف و بسیار کم قیمت است دگر آنکه قید شده است َببرَي که در وقت معین تهیه شده مانند سیم و زر میدرخشد در جانور شناسی نیز میخوانیم که صید َببرَها از وسط پائیز شروع شده تا بآغاز بهار طول میکشد بخصوصه موی آنها در این فصل بسیار خوب و انبود است در انجام متذکر میشویم که َببرَ در ایران قدیم زیاد بوده است بنابآنچه پولاك مینویسد هنوز هم در رودهائی که بخزر میریزد این جانوران دیده میشود (Polak, Persien 1, 188.)

نگفته نگذریم که ببر بیان جامه جنگ رستم از آنچه غالباً در شاهنامه ذکری شده است یاد آور پوستیني است که از پوست َببرَ بوده هرچند که معنی بیان را نمیدانیم چیست

١٣٠ [illegible]

۱۲۷ براستی همانطوري که درقاعدهٔ است (او) برسم در دست با یک گوشواره چهار گوشهٔ زرین جلوه گر است (آن) اردویسور ناهید بسیار شریف یک طوقی بدور گلوی نازنین خود دارد او کمربند بمیان می بندد تاسینه هایش ترکیب زیبا بگیرد و تا آنکه او مطبوع واقع شود ∴

۱۲۸ در بالای (سر) اردویسور ناهید تاجی با صد ستاره آراسته گذارده (یک تاج) زرین هشت گوشه بسان چرخ ساخته شده بانوارها زینت یافته (یک تاج) زیبای خوب ساخته شده که از آن چنبری پیش آمده است ∴

۱۲۹ اردویسور ناهید جامهٔ از پوست ببر دربردارد از سیصد ببری که چهار بچه زاید (از ببر ماده) برای آنکه ببر ماده زیباترین است چه موی آن انبوه تر است ببر یک جانور آبی است در صورتی که پوست آن در وقت معین تهیه شود بنظر مانند سیم و زر بسیار میدرخشد ∴ ☆

☆ کلمه ای که ما به ببر ترجمه کردیم در اوستا بَوْرِيْ 𐬠𐬀𐬡𐬭𐬌 میباشد و این کلمه نیز بهمین املاء بمعنی شهر بابل است که ذکرش گذشت

در این جا ببر بفتح باء اول و سکون باء ثانی وراء که جانوري است درنده ببزرگی شیر و در عربی موسوم به نمر وبه لاتینی تیگریس tigris مقصود نیست بلکه بَبرْ بفتح باء اول و ثانی و سکون راء مقصود است و آن جانوری است شبیه بگربه دشتی آن را نیز وَبرْ گویند در لاتینی فیبر fiber در المانی قدیم بیبرَ Bibar و حالیه بیبر Biber و در انگلیسی بیور beaver و در روسی برُو bobrŭ خوانند در سانسکرت ببهرو babhru بمعنی سرخ تیره (بور) میباشد[1]

این جانور بمناسبت رنگ مخصوصش چنین نامیده شده است در فرانسه موسوم است به کاستور castor پوست آن بسیار قیمتی است هم چنین دوغده ای که در زیر دُم دارد در طب باسم کاستور اُوم castoréum معروف و از دواهای پربهاء است و آن عبارت از دو نافه خوشبو است که در طب قدیم ایرانی نیز باسم جند بید ستر معروف است و بفارسی آش بچگان گویند در بحرالجواهر مندرج است «جند بید ستر هو خصیه حیوان فی‌البحر و له قشر رقیق ینکسر بادني مس قال‌الدّمیری هو حیوان کهیئة‌الکلب لیس کلب‌الماء و یسمّی القندز و لایوجد الاّ فی بلاد القفجاق و مایلیها و یسمّی‌السمور ایضاً . . . . . » در تحفة‌المؤمنین مندرج است «جند بفارسی آش نامند و آن شبیه بخصیه است و حیوان او مائی‌است و در انهار عظیمه بیشتر یافت میشود و از یك سگ بسیار کوچکتر و موی او سرخ مایل بسیاهی و در خارج آب تعیش نمیکند و در دیلم او را شنگ نامند»

[1] Kulturpflanzen und Haustiere von Hehn S. 15

۱۲۷ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۲۸ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۲۹ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۲۴ که مرا نیایش خواهد نمود که زَوْر آمیخته بهوم آمیخته بشیر که از روی دستور مقرّره تهیّه و تصفیه شده باشد نیاز خواهد نمود بچنین کس که نسبت بمن وفادار و مخلص است من خوشی پسندم که (او) خرم و شاد (ماناد) ❀

برای فروغ و فرش من اورا باتماز بلند میستایم . . . ∴ ۱

(کردهٔ ۳۰)

۱۲۵ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . . ∴ ۲

۱۲۶ اردویسور ناهید همیشه ظاهر میشود بصورت یک دختر جوان بسیار برومند خوش اندام کمر بند بمیان بسته راست بالا آزاده نژاد و شریف که یک جبه قیمتی پرچین زرین در بردارد ∴

می‌آورد استعمال پنام برای این است که نفس و بخار دهن بعنصر مقدس نرسد پنام از لوازم آتربانان (موبدان) است از هیچ جاي اوستا مفهوم نمیشود که بهدینی هم باید آن را در مراسم دینی بکار برد ۱ در فرگرد ۱۸ وندیداد در فقره اول آمده است «چنین گفت اهورامزدا درمیان مردمان هست کسی که پنام بسته اما بندي از دین بمیان بسته ندارد و خود را بدروغ آتربان (موبد) مینامد ای زرتشت پاك تو نباید که چنین کسی را آتربان بخوانی» در ایران قدیم نیز کسی که بنزد شاه میرفت بایستی برای احترام و ادب پنام بیاویزد ۲ این طرز ادب در دربار پادشاهان چین هم معمول بوده است ۳

❀ بعینه مثل فقره ۸

۱ فقره ۹ از همین یشت در این جا تکرار میشود

۲ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

---

۱ رجوع کنید به Haug's Essays p. 243.

و بفصل ۱۰ فقره ۴۰ و بفصل ۱۲ فقره ٤ شایست نه شایست نیز ملاحظه کنید

۲ L'Empire de Sassanides par Christensen p. 98.

۳ China, seine Dynastien, Verwaltung und Verfassung von Ferdi. Heigl. Berlin 1900 S. 25.

رجوع کنید نیز بگاتها ترجمه نگارنده ص ۱۲ و بیاد داشت پاورقی

١٢٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] °°

[illegible] °°

([illegible] ٣٠)

١٢٥ [illegible]
[illegible] ⁘

١٢٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

(کردهٔ ۲۸)

۱۱۹ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . . . ∴ ۱

۱۲۰ از براي او اهورامزدا از باد و باران و ابر و تگرگ چهار اسب ساخت همیشه ای زرتشت اسپنتمان از براي من (از این چهار) باران و برف میبارد و ژاله و تگرگ میریزد بکسی که نهصد و هزار تیر بخشیده شده است ∴ ✡

۱۲۱ من میستایم کوه زرین در همه جا ستودهٔ هکر را که ازآنجا برای من از یك بلندی هزار قد آدم اردویسور ناهید فرود میآید او ببزرگی همه آبهائی است که در روی این زمین جاری است (کسی که) با قوّت تمام روان است ❁ برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم . . . ∴ ۲

(کردهٔ ۲۹)

۱۲۲ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . . ∴ ۱

۱۲۳ پنام زرین در برکرده ✡ ✡ اردویسور ناهید نیک در آن جا ایستاده باشتیاق (شنیدن) سرود زَوْر این چنین در ضمیر خویش اندیشه کنان است

---

۱ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

✡ قطرات باران و دانه هاي برف وتگرگ مقصود میباشد

❁ بعینه مثل فقره ۹٦ میباشد

۲ فقره ۹ از همین یشت در این جا تکرار میشود

✡ ✡ پنام در اوستا پئیتی دانَ (𐬞𐬀𐬌𐬙𐬌.𐬛𐬁𐬥𐬀) و در پهلوی پدام و پندام و پنوم گویند در فقره فوق آن عبارت است از جامه ای که در زیر زره پوشند در فرگرد ١٤ از وندیداد در فقره ۹ پنام در جزو اسلحه و لوازم یك مرد جنگی شمرده شده است گذشته از این چند فقرات پنام در اوستا و کتب پهلوی عبارت است از دو قطعه پارچه سفید از جنس پنبه که بروی دهان آویخته با دو نوار بپشت سر گره میزنند زرتشتیان ایران آن را روبند نامند این پردهٔ کوچك که بنا بتوضیحات تفسیر پهلوی اوستا باید دو بند انگشت پائین تر از دهان باشد در وقتی بکار برده میشود که موبد در مقابل آذر مقدس اوستا سروده مراسم دینی بجاي

([illegible] ٢٨)

١١٩ [illegible]
[illegible] ::

١٢٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ::

١٢١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ::

[illegible]

([illegible] ٢٩)

١٢٢ [illegible]
[illegible] ::

١٢٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۱۷ و از او درخواست این کامیابی را بمن بخش ای نیک ای تواناترین ای
اردویسور ناهید که من بکی گشتاسب و به زریر سوار جنگجو ظفر یابم
که من ممالك آریائی براندازم پنجاهها صدها صدها هزارها
هزارها ده هزارها ده هزارها صد هزارها ∴

۱۱۸ او را کامیاب نساخت اردویسور ناهید
برای فروغ و فرش من او را نماز بلند میستایم . . ∴ ۱

پس از فقره ۱۱۶ دگر بناموران برنمیخوریم که از برای ناهید قربانی کرده خواهشی نمایند در این جا موقع را غنیمت شمرده چند سطر در خصوص این قربانی مینگاریم

نخست آنکه کلمه ای که ما به گوسفند ترجمه کرده ایم در متن اوستا چنانکه ملاحظه میشود مئش (𐬨𐬀𐬉𐬱𐬀 میش) که معمولاً از براي گوسفند استعمال میشود نیآمده است بلکه کلمه انوّمیه (𐬀𐬥𐬎𐬨𐬀𐬌𐬌𐬀) که بمعنی چارپایان کوچك است مثل بز و گوسفند در متن مندرج است انوّمیه در مقابل کلمه ستئورَ (𐬯𐬙𐬀𐬊𐬭𐬀 ستور) که بمعنی چارپایان بزرگ است مثل شتر و اسب و خر و گاو میباشد (رجوع کنید بمقاله گوش = درواسب) دوم آنکه اعداد صد و هزار و ده هزار (بیور) بمعنی حقیقی استعمال نشده است بلکه بمعنی استعاره و مجاز آمده است و از آنها بسیار و فراوان مقصود میباشد بمناسبت آنکه فدیه آورندگان از پادشاهان و سپهبدان و ناموران میباشند اعدادی از برای نثارها و قربانیهای آنان برگزیده اند که شایسته مقام باشد از زمان بسیار قدیم تا بامروز بسا از لغات صد و هزار معانی مجازی اراده شده است صد برگ اسم گلی است که درمقدمة الادب زمخشري در مقابل مُضاعَف عربی نگاشته شده است هزار چشان درختی است شبیهٔ برز در بحرالجواهر بمناسبت بلندی آن هزار چشان یعنی ذرع نامیده شده است هزار بنده عنوان مهر نرسی وزیر یزدگرد اول و بهرام پنجم بوده است بسا پادشاهان ساسانی بسرداران دلیر خود عنوان هزار مرد میدادند یعنی از زور هزار مرد بهره مند از این قبیل مثال در تاریخ و در زبان فارسي مثل هزار دستان و هزار تا بهٔ و هزار پا بسیار داریم مسلم است که در تمام این لغات صد و هزار بمعنی حقیقی خود نیست هم چنین در زبان معمولی صد یا هزار بار دیدن و گفتن وشنیدن و صد یا هزار سال عمر از براي کسی تمنا کردن در معنی مجازی است در اوستا غالباً اعداد صد و هزار و ده هزار (بیور) بمعنی بسیار آمده است در همین آبان یشت در فقره ۱۰۱ آرامگاه ناهید ستوروچن (𐬯𐬀𐬙𐬋.𐬭𐬀𐬊𐬗𐬀𐬥𐬀) یعني صد روزنه (پنجره) دارنده و هزنگرو ستونَ (𐬵𐬀𐬰𐬀𐬢𐬭𐬋.𐬯𐬙𐬏𐬥𐬀) یعنی هزارستون دارنده نامیده شده است هم چنین مهر فرشته فروغ و روشنائی و موّکل عهد و پیمان بَئورَ چشمن (𐬠𐬀𐬉𐬎𐬎𐬀𐬭𐬆.𐬗𐬀𐬱𐬨𐬀𐬥) یعنی ده هزار چشم دارنده و بَئورَ سپسنَ (𐬠𐬀𐬉𐬎𐬎𐬀𐬭𐬆.𐬯𐬞𐬀𐬯𐬀𐬥) یعنی ده هزار پاسبان دارنده خوانده شده است

[1] فقره ۹ از همین یشت در این جا تکرار میشود

١١٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١١٨ [illegible]
[illegible]

[illegible]

گشوده در هشت خانه (فضا) بسر میبرد ظفر یابم و به ارجاسب دروغ پرست در (میدان) جنگ گیتی ∴ ❀

۱۱۴ او را کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاری را که زَورْ نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد
برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم . . . . ∴ ۱

(کردهٔ ۲۷)

۱۱۵ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . . ∴ ۲

۱۱۶ از برای او وَنْدَرِمَئینیش (برادر) ارجاسب نزدیك دریای فراخکرت صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد ∴ ☆

❀ هُومَ یَكَ 𐬵𐬎𐬨𐬀𐬌𐬌𐬀𐬐𐬀 (Humayaka) کسی که بدست زریر کشته شد یکی از تورانیان دیو یسنا و دشمن مزدیسنا ست جز از همین یك فقره دیگر در جائی اسمی از او نیست در جزء اولی این اسم کلمه هومایا 𐬵𐬎𐬨𐬁𐬌𐬌𐬁 (در گاتها) یا هُومَیا 𐬵𐬎𐬨𐬀𐬌𐬌𐬀 (در سایر قسمتهای اوستا) دیده میشود که بمعنی همایون و فرخنده است و نیز بهمین املاء اسم خاص دختر کی گشتاسب بوده است که در فارسی همای گوئیم
کلماتی که ما به چنگ گشوده و هشت خانه ترجمه کرده ایم از روی فرهنگ اوستائی بارتولومه است این دو کلمه در متن چنین است پشوچنگهه peŝo čingha و اشتوکانَ aštō kāna در این کلمات لغاتی که در فارسی زبان هم موجود است دیده میشود مثل چنگ وهشت وخان (خانه = کن) در ترجمه این فقره از آبان یشت هیچ یك از مستشرقین باهم موافق نیستند مثلاً پشوچنگهه را یوستی و واشپیکل اسم خاص کسی تصور کرده اند برخلاف هوم یَكَ را اشپیگل از اسامی خاص نگرفته است هم چنین گلدنر آن را لغتی بمعنی حیله گر دانسته است

۱ فقره ۹ از همین یشت در این جا تکرار میشود

۲ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

☆ وَنْدَرِمئینیش 𐬬𐬀𐬥𐬛𐬀𐬭𐬆𐬨𐬀𐬌𐬥𐬌𐬱 Vandaremainiš یکی از شاهزادگان تورانی از قبیله خیون و برادر ارجاسب میباشد در جنگ ایرانیان و تورانیان از اسفندیار پسر کی گشتاسب شکست دیده کشته گردید معنی لفظی این اسم چنین است کسی که منش و خیالش در پی شهرت و مدح میبا شد در شاهنامه نیز این اسم موجود است ولی مثل اسم نستور خراب شده بجای آنکه وندریمان باشد اندریمان یا اندریمن آمده است اندریمان نیز در تاریخ طبري و شاهنامه اسم برادر افرسیاب است که بدست گرگین کشته شد
همان اندریمان یل شیرگیر که بگذاشتی نیزه برکوه و تیر

[illegible]
[illegible]

۱۱۴ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ٢٧)

۱۱۵ [illegible]
[illegible]

۱۱۶ [illegible]
[illegible]
[illegible]

(کردهٔ ۲۶)

۱۱۱ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . . ⁂ ۱

۱۱۲ از برای او زریر بر پشت اسب جنگ کنان روبروی آب دائتیا صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد ⁂ ❀

۱۱۳ و از او درخواست این کامیابی را بمن بخش ای نیک ای تواناترین ای اردویسور ناهید که من به دیو یسنا هوُمَ یكَ (کسی که) با چنگ

---

۱ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

❀ زریر در اوستا زَئیری وَئیری 𐬰𐬀𐬌𐬭𐬌-𐬬𐬀𐬌𐬭𐬌 پسر کی لهراسب برادر کی گشتاسب و سپهبد ایران بوده است گذشته از فقرات ۱۱۲ و ۱۱۷ از آبان یشت در فقره ۱۰۱ از فروردین یشت نیز از او یاد شده بفروهرش درود فرستاده شده است

جزء اولی این اسم بمعنی زرین و زرد رنگ است جزء دومی را وَرَ (𐬬𐬀𐬭𐬀𐬵) در پهلوی ور در فارسی بر (سینه) گویند مجموعاً زریر بمعنی زرین برو جوشن است وَئیری 𐬬𐬀𐬌𐬭𐬌 نیز در اوستا بمعنی دریاچه آمده است

فقره فوق یادآور جنگ مذهبی است که بواسطه گرویدن کی گشتاسب بدین زرتشت میان ایرانیان مزدیسنا و تورانیان دیویسنا اتفاق افتاده است از دقیقی هزار فرد شعر راجع بظهور زرتشت و دین پذیرفتن گشتاسب و برآشفتن ارجاسب و بالاخره جنگ ایرانیان و تورانیان بیادگار مانده که فردوسی در شاهنامه ضبط کرده است زریر یکی از ناموارانی بوده که از برای کیش نو جانفشانی کرده است این داستان نیز در یك کتاب کوچك پهلوی که دارای سه هزار (۳۰۰۰) کله است موسوم به یات کار زریران (یادگار زریران) محفوظ مانده است بقول شاهنامه زریر در میدان جنگ بخیانت بدست سپهبد تورانیان بیدرفش کشته شد و بعد نستور پسر زریر بهمراهی اسفندیار پسر کی گشتاسب از خون پدر انتقام کشیده بیدرفش را کشت مطالب شاهنامه و یادگار زریران بهم موافق است مگر آنکه پسر زریر در پهلوی موسوم است به بستور در اوستا نیز بستَ وئیری (𐬠𐬀𐬯𐬙𐬀𐬬𐬀𐬌𐬭𐬌) آمده است این اسم مرکب است از بَستَ 𐬠𐬀𐬯𐬙𐬀 و وَئیری که شرحش گذشت یعنی جوشن بسته در فقره ۱۰۳ از فروردین یشت بلافاصله پس از درود فرستادن بفروهر اسفندیار (در اوستا سپنتوداتَ 𐬯𐬞𐬆𐬧𐬙𐬋-𐬛𐬁𐬙𐬀) بفروهر بستور (بَستَ وئیری) درود فرستاده میشود بدون هیچ شکی نستور شاهنامه همان بستور پهلوی است مگر آنکه اشتباهاً بجای باء نون نوشته شده است این اشتباه از دقیقی نیست معلوم میشود در کتابی که از روی آن شاهنامه بنظم کشیده شده این اشتباه موجود بوده است چه محمد بن جریر طبری نیز نسطور بن زریر ضبط کرده است

([illegible] ٢٦)

١١١ [illegible]
[illegible] ࡞

١١٢ [illegible]
[illegible]
[illegible] ࡞

١١٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۰۸ از برای او کی گشتاسب بلند همّت روبروی آب فرزدان ☆ صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد ∴

۱۰۹ و از او درخواست این کامیابی را بمن بخش ای نیك ای تواناترین ای اردویسور ناهید که من به تثریه ونت ☆ زشت آئین و به پِشَنَ ☆ دیویسنا و بدروغ پرست (دروند) ارجاسب ☆ ظفر یابم در (میدان) جنگ گیتی ∴

۱۱۰ او را کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاری را که زَورْ نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد

برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم . . . ∴ ۱

☆ فرزدان در اوستا فرزِدانَو 𐬟𐬭𐬀𐬰𐬛𐬁𐬥𐬀𐬎𐬎𐬀 اسم دریا چه ایست نظر بمحل سلطنت کی گشتاسب باید در سیستان واقع باشد بندهش نیز در فصل ۲۲ در فقره ۵ مینویسد «فرزدان در سگستان (سیستان) واقع است اگر راد مرد پارسائی چیزی در آن افکند آن آب پذیرفته نگهدارد اگر آن مرد پارسا نباشد آب آن چیز بیرون افکند سر چشمه فرزدان بفراخکرت پیوسته است» بهمن یشت در فصل ۳ فقره ۱۳ میگوید «هشیدر (𐬎𐬑𐬱𐬌𐬌𐬀𐬝.𐬆𐬭𐬆𐬙𐬀 نخستین موعود مزدیسنان) در کنار دریاچه فرزدان تولد خواهد یافت یوستی گمان کرده است که این دریاچه همان باشد که امروز در جنوب غزنه در سیستان باسم آب ایستاده معروف است بنظر بارتولومه حدس یوستی درست نیامده است

در ارمنستان نیز رودی بهمین اسم که در زبان ارمنی هرزدان Hrazdan شده موجود است

☆ ☆ تثریه ونت (𐬙𐬀𐬚𐬭𐬌𐬌𐬁𐬎𐬎𐬀𐬧𐬙) یکی از دیویسنان است که بدست کی گشتاسب کشته شد معنی لفظی آن تیره و سیاه منش میباشد بملاحظه آنکه با ارجاسب یکجا ذکر شده باید از تورانیان باشد در فقره ۳۱ از درواسپ یشت (گوش یشت) نیز از او اسم برده شده است در فقره مذکور کی گشتاسب فدیه نثار فرشته ستوران نموده خواستار است که بگروهی از دشمنان خویش که همه را اسم میبرد از آن جمله به تثریه ونت ظفر یابد ولی مراسم فدیه کی گشتاسب در درواسب یشت مثل فقره ۱۰۸ از آبان یشت در کنار فرزدان بجای آورده نمیشود بلکه درکنار رود دائیتیا که ذکرش گذشت صورت میگرد در فقرات ۵۰ — ۵۱ از ارت یشت بعینه مثل فقرات ۳۰ — ۳۱ از درواسب یشت باز اسم تثریه ونت دیده میشود پِشَنَ 𐬞𐬆𐬱𐬀𐬥𐬀 دومین رقیب کی گشتاسب نیز از دیویسنان است پِشَنَ بهمین املاء در اوستا لغتی است بمعنی جنگ و پیکار احتمال دارد که اسم خاص پِشن مختصر شده جزء اخیر آن افتاده باشد درمیان این دیویسنانی که در این فقره از آنان اسم برده شده ارجاسب در اوستا اَرِجت اسپَ 𐬀𐬭𐬆𐬘𐬀𐬝.𐬀𐬯𐬞𐬀 معروف است او از تورانیان خیون و پادشاه بوده است پس از مدتی جنگ بضد کی گشتاسب عاقبت بدست اسفندیار پسر گشتاسب کشته شده است معنی لفظی این اسم دارنده اسب ارجمند و باقیمت میباشد

[1] فقره ۹ از همین یشت در این جا تکرار میشود

۱۰۸ [illegible]

۱۰۹ [illegible]

۱۱۰ [illegible]

۱۰۴ اورا بستود زرتشت پاك در آریاویج در كنار (رود) ونگوهی دائیتیا ☆ با هوم آمیخته بشیر با برسم با زبان خرد با پندار و گفتار و كردار نیك با زَوْر و باكلام بلیغ ∴

۱۰۵ و از او درخواست این كامیابی را بمن ده ای نیك ای توانا ترین ای اردویسور ناهید كه من كي گشتاسب دلیر پسر لهراسب را همواره بر آن دارم كه بحسب دین بیندیشد بحسب دین سخن گوید بحسب دین رفتار كند ∴

۱۰۶ اورا كامیاب ساخت اردویسور ناهید كسی كه همیشه خواستاری را كه زَوْر نثار كند و از ره راستین فدیه آورد كامروا میسازد
براي فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم ∴ . ۱

(كردهٔ ۲۵)

۱۰۷ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای كسی كه . . . . ∴ ۲

☆ ونگوهی دائیتیا 𐬛𐬁𐬌𐬙𐬌𐬌𐬁. 𐬬𐬀𐬢𐬵𐬌 اسم رودی است ونگوهی صفت است یعنی نیك بسا در اوستا دائیتیا بدون این صفت آمده است در پهلوی دائیتیك میباشد تعیین محل این كوه منوط بدانستن محل مملكت آریاویج 𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀𐬥𐬆𐬨. 𐬬𐬀𐬉𐬘𐬋 میباشد زیرا كه این رود در این مملكت جاری است بندهش در فصل ۲۰ در فقره ۱۳ گوید «آب رود دائیتیك از ایران ویژ آید و بكوه كوفسنان ؟ شود از همه رودها در آن جانوران موذی (خرفستر) بیشتر است گفته شده است كه دائیتیك رود پراست از جانوران موذی» یوستی Justi كلمه كوفستان را در پهلوی گرجستان خوانده است و دائیتیك را رود ارس دانسته است

در فصل ۲٤ بندهش در فقره ۱٤ رود دائیتیك سرور و بزرگ (رد) رودها خوانده شده است در جاهائی كه در اوستا از رود دائیتیا اسم برده شده از این قرار است:

وندیداد فرگرد اول فقره ۲ فرگرد ۲ فقرات ۲۰ و ۲۱ فرگرد ۱۹ فقره ۲ هرمزدیشت فقره ۲۱ آبان یشت فقرات ۱۷ و ۱۰٤ و ۱۱۲ درواسپ یشت (گوش یشت) فقرات ۲۵ و ۲۹ رام یشت فقره ۲ در اغلب این فقرات دائیتیا با صفت ونگوهی آمده و رودی در آریاویج شمرده شده است رجوع كنید بصفحه ۵۹ بیاد داشت شماره ٤ در این جا یادآور میشویم كه طرز ستایش زرتشت بعینه همانطوري است كه در فقره ۱۷ همین یشت اهورامزدا تعلیم داده است

۱ فقره نهم از همین یشت در این جا تكرار میشود
۲ فقره اول از همین یشت در این جا تكرار میشود

١٠٤ [illegible]

١٠٥ [illegible]

١٠٦ [illegible]

(٢٥ [illegible])

١٠٧ [illegible]

۹۹ آنان را کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاري را که زور نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد

برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم ⁂ . . . [۱]

(کردهٔ ۲۳)

۱۰۰ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . . . [۲]

۱۰۱ کسی که (داراي) هزار دریا چه (و) هزار رود است و هر یک از این دریاچه ها و هر یك از این رودها ببلندی چهل روز راه مرد سوار تندرو است در کنار هر یك از این (دریا چه ها) یك خانه خوب ساخته شده برپاست با یکصد پنجره درخشان و هزار ستون خوش ترکیب یك (خانه) جسیمی که در روی هزار پایه قرار گرفته است ⁂

۱۰۲ در هر یك از این خانه در روی دیوانی بستر زیبا و معطری با بالشها گسترده است ای زرتشت در این جا اردویسور ناهید از یک بلندی هزار قد آدم میریزد او ببزرگی همه آبهائی است که در روي این زمین جاری است (کسی که) با قوت تمام روان است

برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم . . . ⁂ [۱]

(کردهٔ ۲۴)

۱۰۳ از براي من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . . ⁂ [۲]

---

[۱] فقره نهم از همین یشت در این جا تکرار میشود

[۲] فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

٩٩ [illegible]

[illegible]

([illegible] ٢٣)

١٠٠ [illegible]

١٠١ [illegible]

١٠٢ [illegible]

[illegible]

([illegible] ٢٤)

١٠٣ [illegible]

۹۶ من میستایم کوه زرین درهمه جا ستوده هکرُ را که از برای من از یك بلندي هزار قد آدم اردویسور ناهید (از آنجا) فرود میآید اوببزرگی همه آبهائی است که در روي این زمین جاري است (کسی که) با قوّت تمام روان است براي فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم. . . ⁂ ۱

(کردهٔ ۲۲)

۹۷ از براي من اي زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستاي کسی که . . . . . ⁂ ۲

۹۸ کسی که در اطرافش مزدیسنان برسم بدست گرفته در آیند او را هوُوَها ستایش نمودند اورا نوذرها ستایش نمودند هوُوَها از او ثروت خواستند و نوذري‌ها اسبهاي تندرو ☆ بزودي هوُوَها از ثروت بسیار توانا شدند . بزودي نوذري‌ها (کامروا شدند) ویشتاسپ (گشتاسب) در این ممالك دارای اسبهای تند رو شد ⁂

هرچند که معنی تمام امراض مذکور در فوق را بدرستی نمیدانیم که چیست ولی بطور عموم میدانیم که مردمان بیمار و ناخوش و ناقص و مجنون و بی شعور و کلیّه کسانی که در آنان اندك نقصی در بدن و ضعفی در دماغ موجود است نباید که در مراسم مذهبی شرکت کنند اتربانان و پیشوایان دینی بایستی از این عیوبات عاری باشند چنانکه در تاریخ ایران میخوانیم که پادشاهان نیز نبایستی علت و نقصي داشته باشند در نزد هندوان قدیم هم صحت بدن و دماغ پیشوایان دینی ملحوظ بوده است هم چنین در نزد اسرائیلها یك پیشوای دینی ناقص‌الاعضا مأذون نبوده است که مراسم فدیه بجای آورد در تشریفات مذهبی یونانیان قدیم صحت بدن مباشرین عمل شرط بوده است ۱

در مزدیسنا محروم بودن مردمان ناقص‌الاعضاء و مجانین و ناخوشها از برای بجای آوردن مراسم دینی بکلی منطقی است چه عیب و نقص از آفات اهریمنی است

۱ فقره نهم از همین یشت در این جا تکرار میشود

۲ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

☆ هوُوَ در گاتها هُوگوَ [illegible] اسم یکی از خاندان دولتمند است جاماسب و برادرش فراشوشتر از این خانواده اند حضرت زرتشت در یسنا ۵۱ قطعه ۱۸ جاماسب را دولتمند مینامد نوذرها یا نوذران اسم خانواده ایست که کي گشتاسب منسوب بآن است رجوع کنید بفقرات ۷۵ و ۷۶ همین یشت بتوضیحات پاورقی

۱ Die Altpersische Religion und das Judentum von Scheftelowitz S. 123

٩٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ٢٢)

٩٧ [illegible]
[illegible]

٩٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۹۴ زرتشت پرسید از اردویسور ناهید ای اردویسور ناهید پس چه خواهد شد بآن زَوْرهای تو اگر دیویسنان و پرستاران دروغ آنها را از برای تو پس از فرورفتن آفتاب نیاز کنند ؞

۹۵ آنگاه گفت اردویسور ناهید براستی ای اسپنتمان زرتشت پاك ششصد و هزار (تن) از هول و هراس برانگیزندگان یاوه گویان هرزه سرایان فرو مایگان پس از من حضور بهمرسانند (در زَوْری) که من حاضر نباشم شایسته ستایش دیوهاست ؞

کلمه اي که ما به پیسی ترجمه کرده ایم در متن نیز پَئِسَ 𐬞𐬀𐬉𐬯𐬀 میباشد این کلمه در اوستا دو معنی دارد اول بمعنی زینت کردن و نقش بستن است دوم اسم مرض معروف پیس میباشدکه در عربی برص گویند بهمان مناسبت معنی اولی این کلمه است که این مرض پیس نامیده شده است چه در این ناخوشی بدن از خالها نقشي گرفته ابلق سیاه و سفید میشود پیسه نیز در زبان فارسی بمعنی دو رنگ و ابلق است گاو پیسه گاوی است با نشانهای سفید و سیاه کلاغ پیسه کلاغی است دو رنگ کلا پیسه لغتی است که از کلاغ پیسه آمده و آن زیر و بالا شدن سپیدی و سیاهی چشم است

متشرقین تا بآن اندازهٔ که بنظر نگارنده رسیده است این کلمه اوستائی را به lèpre یا Aussatz ترجمه کرده اند که بمعنی جذام است و مرضی است مُسری در قدیم بسیار شیوع داشته و حالا کمتر است اما در مرض جذام یاداءالاسد (léontiasique) در بدن خالهای سفید ظاهر نمیشودکه آن را پیسه یا ابلق و خلنگ کند بنابر این مناسب تر است که پَئِسَ اوستا در زبانهای اروپائی بکلمه یونانی leucoderma یا achroma ترجمه شود که درست در طب اسم همان مرضی است که در آن بدن ابلق و خالدار میشود مثل بهق در فرگرد دوم وندیداد نیز از پَئِسَ اسم برده شده است در پهلوی پیسك گویند در فقره ۹۲ آمده است که پیسی (ابرص) را باید از دیگران دور وجدا نمود هرودت نیز در کتاب اولش در فقره ۱۳۸ مینویسد «اگر کسی درمیان ایرانیان بمرض برص مبتلاء گردد نباید که در شهر بماند و در انجمنی در آید ایرانیان گمان میکنند که مبتلایان باین مرض گناهی نسبت بخورشید مرتکب شده اند اگرخارجه اي دارای این ناخوشی باشد اورا از مملکت بیرون میکنند» از یك فرد شعر انوری نیز چنین برمیآید که ایرانیان خورشید را در پیسه شدن ذی مدخل میدانسته اند جاه تو سایه ایست که خورشید را بعمر امکان پیسه کردن آن نیست در شمار (فرهنگ سروری)

کلمات پیش قوز و پشت قوز درمتن فَرَکَوَ 𐬟𐬭𐬀𐬐𐬀𐬎𐬎𐬀 و اَپَ کَو 𐬀𐬞𐬀𐬐𐬀𐬎𐬎𐬀 میباشد در پهلوی فراچ کوفك و اپیچ کوفك شد در فارسی باید قوز پشت و قوز سینه بگوئیم در فرگردِ دوم از وندیداد در فقره ۲۹ نیز از این دو قسم قوز اسم برده شده است بعلاوه کلمه کئوف 𐬐𐬀𐬊𐬟𐬀 در اوستا هم بمعنی کوه است و هم بمعنی کوهه که معمولاً از برای چارپایان بکار میبریم مثل کوهه گاو و کوهان شتر و از برای انسان قوز میگوئیم

[illegible] ۹۴
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ∴

[illegible] ۹۵
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ∴

۹۱ آنگاه گفت اردویسور ناهید براستی ای اسپنتمان پاك با این ستایش مرا بستاي با این ستایش مراسم مرا بجاي آر از هنگام بر آمدن خورشید تا بوقت فرورفتن خورشید از این زَورْ من تو توانی نوشید (ونیز) آتربانانی که از پرسش و پاسخ آگاه اند و خردمند آزمودهٔ که کلام مقدس در او حلول کرده باشد (𐬨𐬄𐬚𐬭𐬋.𐬙𐬀𐬥𐬎𐬱) ∴

۹۲ از این زَوْر من نباید بنوشد نه یک هَرِتَ نه یک تبدار نه یک ناقص‌الاعضاء نه یک سچي نه یک کسوَیش نه یک زن نه کسی که گاتها نمیسراید نه یك پیسی که باید (از دیگران) جدا باشد ∴

۹۳ من حاضر نمیشوم بآن (مراسم) زَوْري که از برای من کور وکر وکوتاه قد و بي شعور و آرَ و مصروع (و نه کسانی که) بنا بشهادت همه با علاماتی هستند که با آنها بیشعورها شناخته میشوند هم چنین نباید از این زور من بیاشامند نه کسانی که از پیش قوز دارند نه کساني که از پشت قوز دارند نه قصیرالقامه اي با دندانهای درهم و برهم [1] ∴

خورشید است نه در روي زمین و از این جهت مثل سایر آبهاي دینوی دُچار جانوران آبی اهریمنی مثل مار و وزغ وغیره نیست اشکال فقط در این است که نمیدانیم از کلمات ارثن **arethna** وَوْژَکَ **vawžaka** وَرِنَوَ varenava وَرِنَو وِیش varenava. viša کدام جانوران اراده شده است احتمال دارد که از آنها جانورانی که در آب زندگانی میکنند مقصود باشد بارتولومه همه را جانوران اهریمنی دانسته است سایر مستشرقین مثل هارلز و اشپیگل و یوستی و دارمستتر و گلدنر مثل بارتولومه همه این کلمات را از اسامی جانوران تصوّر نکرده اند بلکه لغاتی بمعانی مختلف گرفته اند در نسخ خطی نیز این کلمات با املاء هاي مختلف نوشته شده است دگرگون گشته و تحریف شده بنظر میرسد احتمال دارد که کلمه وَوْژَکَ ترکیب خراب شده کلمه وزغ ماده باشد که در اوستا وَزغا 𐬬𐬀𐬰𐬀𐬖𐬀 و نرش وَزَغَ آمده است

بارتولومه نیز احتمال میدهد که وَوْژَکَ زنبور وَرِنَوَ عنکبوت وَرِنَوَ ویش یك قسم عنکبوت زهردار باشد درمیان این کلمات فقط معنی ویش که جزء اخیر کلمه سومی است معلوم است چه این لغت در اوستا وِیْشَ 𐬬𐬌𐬱𐬀 بمعنی زهر بسیار استعمال شده است در پهلوي وِش و در فارسی بِش گویند در تحفه حکیم مؤمن ضبط است « بیش بهندی بش نامند و او بیخیست منبت او بلاد چین و کوهیکه هلاهل نامند و لهذا زهر هلاهل عبارت از اوست و او سریع نفوذ تر از سمّ افعی است و قلیل اقسام او کمتر از دو ساعت قاتل است و در بلاد هند نیز اقسام او میباشد »

[1] از ناخوشیهائی که در این فقره و فقره پیش اسم برده شده است برخی معلوم و برخی دیگر نا معلوم است و نمیدانیم چه امراضی از آنها اراده شده است از این قبیل هَرِتَ 𐬵𐬀𐬭𐬆𐬙𐬀 **harĕta** سچي 𐬯𐬀𐬗𐬌 **sači** کسویش 𐬐𐬀𐬯𐬬𐬌𐬱 **Kasviš** آرَ 𐬀𐬭𐬀 **ara**

۹۱ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۹۲ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۹۳ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

اتربانان از براي دانش و از براى تقدس استغاثه کنند و از براي آن
پیروزي اهورا آفریده و از براي برتري پیروزمند ∴

۸۷ از تو باید دختران . . . . قابل شوهر[1] و ساعی از براي
سروري استغاثه کنند و از براي یك خانه خداي دلیر
از تو باید زنان جوان در وضع حمل از براي زایش خوب استغاثه کنند
توئی تو آن کسی که (همه) این ها را بجاي توانی آورد ای اردویسور ناهید ∴

۸۸ اي زرتشت اردویسور ناهید از آن (کره) ستارگان بسوی زمین آفریده
اهورا فرود آمد و این چنین گفت اردویسور ناهید ∘

۸۹ براستی ای اسپنتمان پاك ترا اهورامزدا بزرگ جهان مادی قرار داد
مرا اهورامزدا نگهبان کلیّه آفرینش مقدس قرار داد
از فروغ و فر من است که ستوران خُرد و ستوران بزرگ و بشر دوپا در
روی این زمین در گردش اند من براستی . . . . [2] تمام
مزدا آفریدگان نیك و مقدس را حفظ میکنم چنانکه گوئی آغلی چارپایان
را حفظ کند ∴

۹۰ زرتشت پرسید از اردویسور ناهید ای اردویسور ناهید با کدام ستایش
ترا بستایم با کدام ستایش مراسم تو بجاي آورم تو ای کسی که مزدا
از براي تو راهی از بالای کره خورشید نه راهی از پائین آن مهیّا ساخت
تا بتو آسیبي از مارها آرِشنَ ها وَوْژكَ ها وَرِ نوهاوَرَنوَوِيْشَ ها نتواند رسید[3] ∴

Priester, die in drei Ordnungen getheilten Priester.
یوستی مینویسد Einem der drei (priesterlichen) Orden (Herpat, Maupat und Doctur) angehörig.
دار مستتر élève ترجه میکند کانکا از یوستی پیروی کرده و بعلاوه مینویسد giving nourishment (to the soul).

[1] بجای نقاط یك کلمه خراب شده یئونَ 𐬫𐬀𐬊𐬥𐬀 معنی درستی از آن برنمیآید مستشرقین مذکور در فوق در سر معنی آن متفق نیستند و بعلاوه رجوع کنید باوستای هارلز Harlez و اشپیگل Spiegel

[2] بجای نقاط در متن کلمه بیزنغرَ 𐬠𐬌𐬰𐬀𐬢𐬭𐬀 آمده که صفت است بمعنی (با دوپا) یا (دوقوزك دارنده) در این جا وجه مناسبت نمیدانیم چیست

[3] هرچند که این فقره اندکی مبهم بنظر میرسد ولی در فهمیدن مقصود اشکالی نداریم مقصود این است که اردویسور ناهید یك رود مینوي و آسمانی است راه جریانش از بالای کره

[illegible]
[illegible]

٨٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٨٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

٨٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٩٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۸۳ اوراکامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاری را که زَوْر نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد
برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم . . . ∴ [۱]

(کردهٔ ۲۱)

۸۴ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . . ∴ [۲]

۸۵ بکسی که اهورامزدای نیك کنش فرمان داد بسوي پائین روان (شو) و دگرباره باین جا آی ای اردویسور ناهید از آن کره ستارگان بسوي زمین آفریده اهورا (بشتاب) ترا باید امرای دلیر و بزرگان مملکت و پسران بزرگان مملکت نیایش کنند ∴

۸۶ از تو باید هم چنین سپاهیان آن دلیران از برای اسب تندرو و از برای برتری جستن در فر استغاثه کنند از تو باید اتربانان عابد . . . [۳]

در انجام مقال برای آنکه بتوانیم بدرجه اخلاقی این داستانهای ملّی خود پی بریم و از این بیانات ساده مقصود اصلی را که پند و اندرزی است دریابیم بذکر یکی از سه سؤال یوشتِ فریان میپردازیم یوشتِ فریان از اخت جادو میپرسد چه چیز است فضیلت و ارزش کسی که زمین را با گاو (ورزاو) برای زراعت شخم و شیار کند اخت از جواب گفتن عاجز مانده حلّ مسئله را از اهریمن خواست اهریمن از پاسخ گفتن دریغ نموده گفت اگر ترا از فضیلت و ثواب آن مطلع سازم هر آینه جنود دیو از پیرامون من پراگنده و پریشان شود جلکی بکیش اهورا روی آورند فوراً جهان معنوی آغاز کند و روز رستاخیز برانگیخته شود بهتر است که تو یکی را فدای گروه انبوه دوستان خود و جمع گناهکاران نمایم برو گردن بزیر تیغ یوشتِ فریان گذار و شکشت ما روا مدار

کتاب مذکور را وست West بانگلیسی ترجمه نموده با متن پهلوي آن بآخر کتاب ارداویرافنامه ضمیمه ساخته منتشر کرده است هم چنین ترجمه فرانسوي آن بعدها بتوسط بارتلمی Barthélemy انجام گرفته است

Arda-Viraf by Hoshangji and Haug, Goshti Fryāno and Hadokht—Nask by Haug and West Bombay London 1872.

Une Légende Iranienne, Traduit du Pehlevi par Ardien Barthélemy Paris 1888.

[۱] فقره ۹ از همین یشت در این جا تکرار میشود

[۲] فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

[۳] بجای نقاط از کلمه ثرایتونو 𐬚𐬭𐬀𐬉𐬙𐬀𐬊𐬥𐬋 در متن معنی درستی برنمیآید بارتولومی آنرا معنی نکرده است گلدنر Geldner این طور ترجمه میکند

[illegible] ٨٣

([illegible] ٢١)

[illegible] ٨٤

[illegible] ٨٥

[illegible] ٨٦

(کردهٔ ۲۰)

۸۰ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که [1]

۸۱ از برای او یوایشتَ از (خاندان) فریانها در جزیرهٔ موج‌شکن رنگها صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد ⁂

۸۲ و از او درخواست این کامیابی را بمن بخش ای نیک ای توانا ترین ای اردویسور ناهید که من به اختیه غدّار خیره سر چیر شوم و که من بسؤالاتش پاسخ توانم گفت به نودونه(۹۹) سؤالات سختی که بقصد خصومت از طرف اختیه غدّار خیره سر از من میشود ⁂ ✽

---

[1] فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

✽ یَوْاِیشتَ [illegible] در پهلوی یوشت و بسا در پازند و پهلوي این کلمه خراب شده گُشت Gošt گویند یکی از نامداران تورانی از خاندان فریان [illegible] میباشد خاندان فریان از دوستان حضرت زرتشت است هرچند که پیرو آئینش نیست در گاتها یسنا ٤٦ قطعه ۱۲ از باز ماندگان فریان بنیکی یاد شده است در فقره ۱۲۰ از فروردین یشت بفروهر یوشت پاك از خاندان فریان درود فرستاده میشود در دادستان دینیك فصل ۹۰ در فقرات ۱—۳ یوشت پسر فریان هرچند که از مزدیسنان نیست ولی در جزو جاویدانیها و از شهریاران خونیرس شمرده شده است در بهمن یشت فصل ۲ فقره ۱ آمده زرتشت از اهورامزدا خواست که گوپت شاه وگُشت فریان و چتروك میان بسر گشتاسب را که پشوتن نامیده میشود فنا ناپزیر نماید

یَوْاِیشت نیز بهمین املاء در اوستا صفتی است بمعنی جوانترین

رقیب یوشت موسوم به آختیه [illegible] یکی از دیویسنان است ۹۹ معماي او را یوشت حل کرد او را در پهلوي آخت خوانند

داستان یوشت و آخت موضوع کتاب کوچکی است در پهلوی موسوم به ماتیکان یوشت فریان یا گُشتِ فریانو کتاب مذکور دارای ٦ فصل است که مجموعاً سه هزار کلمه است (۳۰۰۰) در اوستا از ۹۹ سؤال اخت سخن رفته است اما در ماتیکان یوشت فریان از ۳۳ معما بحث شده است مختصری از این داستان آنطوری که در کتاب مذکور پهلوی آمده از این قرار است «اخت جادوگر با لشکر بزرگی بشهری درآمد شهر را بویران نمودن و مردمان را بکشتن تهدید نمود در صورتی که آنان نه توانند ۳۳ معماي او را حل کنند در این میان یکی از پاکدینان یوشت فریان فرارسید تمام سؤالاتش را جواب گفت پس از آن خود از آختَ سه سؤال نمود که از پاسخ آنها عاجزماند آنگاه یوشت فریان آن نابکار را بکشت و شهر را از گزندش برهانید»

([illegible] ٢٠)

٨٠ [illegible]
[illegible] ∴

٨١ [illegible]
[illegible]
[illegible] ∴

٨٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ∴

۷۷ ای اردویسور ناهید این از روي صحت و راستی گفته میشود که من باندازهٔ موهای سرخویش از دیو یسنان بخاك افکندم پس تو از برای من اي اردویسور ناهید از براي من یک گذر خشک از بالای ویتنگوهئیتي نیک مهیّا ساز ⁂

۷۸ آنگاه اردویسور ناهید بصورت دختر زیبائی بسیار برومند خوش اندام کمربند درمیان بسته راست بالا آزاده نژاد و شریف کفشها زرین درپا نموده با زینتهای بسیار آراسته روان گشت یک (رشته) از آبرا از جریان باز داشت (رشتهاي) دیگر را بحال خود در جریان گذاشت (این چنین) او یک گذر خشک از بالای وبتنگوهئیتی نیک مهیّا ساخت ⁂

۷۹ اورا کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاری را که زَوْر نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد

برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم ⁂ [1]

نوذران ضبط است طوس پسر نودر در فصل ۲۹ از بندهش در فقره ٦ از جمله جاویدانیهاست که در هنگام ظهور سوشیانس قیام خواهد نمود از جمله نامدارانی که بخاندان نوذران منسوب است کی گشتاسب میباشد در فقره ۹۸ همین آبان یشت آمده است « خانواده هووَها از ناهید ثروت تمنا نمود و خانواده نوذرها از او اسبهاي تندرو خواهش کرد هَوَوَها بمال رسیده توانگر شدند وگشتاسب نیز در این مملکت کامروا گشته داراي اسبهاي تندرو شد » هوتئوسا (𐬵𐬏𐬙𐬀𐬊𐬯𐬀) زن شاه گشتاسب نیز از خاندان نوذران است در فقرات ۳۵ و ۳٦ از رام یشت چنین مندرج است « هوتئوسا با برادران بسیار در خانه نوذران در روي تخت زرین و بالش زرین و بستر زرین با برسم وکف سرشار فدیه نثار وایو فرشته هوا نمود و از او درخواست که وی را نزد کی گشتاسب عزیز بگرداند و در خانه اش خوب پذیرفته شود » در ارت یشت نیز در فقرات ۵۵ و ۵٦ از خاندان نوذران یاد شده است از رود ویتنگوهئیتی 𐬬𐬍𐬙𐬀𐬢𐬵𐬀𐬉𐬌𐬙𐬍 از آنجائی که ویستئورُو نوذران پس از فاتح برگشتن از میدان جنگ توران بتوسط ناهید سالم عبور نمود اطلاعی نداریم جز در همین فقره در جاي دیگر از آن اسمي نیست معنی لفظی این رود که نظر بمحل اقامت خانواده نوذران و میدان جنگ تورانیان در مشرق ایران واقع است فراخ و پهن میباشد

[1] فقره نهم از همین یشت در این جا تکرار میشود

٧٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٧٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٧٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

۷۴ آنان را کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاري را که زَورْ نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد
برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم ⁂ [1]

(کردهٔ ۱۹)

۷۵ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستاي کسی که ⁂ [2]

۷۶ از برای او وِیستَئورُو از خاندان نوذر در کنار آب ویتنگوهئیتی فدیه آورد (در حالی) که او با کلام راستین این چنین سخن راند ⁂ ☆

یکی از این تورانیان از قبیله دانو موسوم است به کَرَ 𐬐𐬀𐬭𐬀 از خاندان آسَبَنَ (یا آسَنْبَنَ) 𐬀𐬯𐬀𐬠𐬀𐬥𐬀 و دیگری وَرَ 𐬬𐬀𐬭𐬀 نیز ازخاندان آسَبَنَ مشتبه نشود به کَرَ اسم ماهی ای که گفتیم در اقیانوس فراخکرت زندگانی میکند و ذکرش در پاورقی صفحه ٦٥ گذشت

معنی لفظی کلمه آسَ بن را نمیدانیم چیست فقط در جزء اول آن لغت آسَنْ 𐬀𐬯𐬀𐬥 که بمعنی سنگ است دیده میشود

سومی از این دانوهای تورانی موسوم است به دُورَاِکئتَ 𐬛𐬏𐬭𐬀𐬉𐬐𐬀𐬉𐬙𐬀 (Duraekaēta) معنی لفظی آن چنین است «کسی که آرزوی دور و دراز دارد» از او نیز اطلاعی نداریم همینقدر میدانیم که مانند (کَرَ) و (وَرَ) از دیو یسنان و از دشمنان ایرانیان مزدیسنان میباشد

[1] فقره ۹ از همین یشت در این جا تکرار میشود

[2] فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

☆ وِیستَئورو 𐬬𐬍𐬯𐬙𐬀𐬎𐬭𐬎 یکی از ناموران ایران است از خاندان نوذر در فقره ۱۰۲ از فروردین یشت نیز او بخاندان نوذر نسبت داده شده بفروهرش درود فرستاده میشود معنی لفظي این اسم گشوده ومنتشر شده میباشد دار مستتر این اسم را باگستهم شاهنامه یکی پنداشته است

از این نامور اطلاعی نداریم اما از خاندانش مکرراً در اوستا وکتب پهلوي یاد شده است بسا اشخاص بزرگ بآن منسوب است

مئوسس این خاندان در اوستا موسوم است به نئوتَرَ 𐬥𐬀𐬊𐬙𐬀𐬭𐬀 در پهلوی نودر و در فارسی نوذر گویند پسر منوش چیثرَ 𐬨𐬀𐬥𐬎𐬱-𐬗𐬌𐬚𐬭𐬀 (منوچهر) میباشد که بقول شاهنامه برادر زراسب بوده و پس از منوچهر هفت سال شاهی نموده و بدست افراسیاب تورانی کشته شده است

در فصل ۳۱ از بندهش در فقره ۱۳ نودر یکی از سه پسران منوچهر شمرده شده است خاندان نوذر در اوستا نئوتئیریانَ 𐬥𐬀𐬊𐬙𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀𐬥 میباشد و در کتب تاریخ عربی و فارسی

[illegible] ۷۴
[illegible]
[illegible]
[illegible] ∴

[illegible]

([illegible] ۱۹)

[illegible] ۷۵
[illegible] ∴

[illegible] ۷۶
[illegible]
[illegible] ∴

۷۲ از براي او آشوَزْدَنگهه پسر پوروذاخشتی و آشوَزْدنگهه و تریت پسران سایوژدري در نزد ایزد بزرگ و سرور درخشنده و دارنده اسب تندرو اپم نپات صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کردند ٥٥

۷۳ و از او درخواستند این کامیابی را بما بخش اي نیك اي توانا ترین اي اردویسور ناهید که ما به تورانی هاي دانو و به کَرَ (از خاندان) اَسَ بَنَ و به وَرَ از (خاندان) اَسَ بَنَ و به دُورَ اَکئتَ (در میدان) جنگ گیتی چیر گردیم ٥٥ ✡

✡ در این دو فقره (۷۲ و ۷۳) می بینیم که دسته ای از ایرانیان در مقابل دسته ای از تورانیان در ستیزه و جنگ اند نخست از دو آشوَزْدَنگهه 𐬀𐬴𐬀𐬎𐬎𐬀𐬰𐬛𐬀𐬢𐬵𐬋 اسم برده شده است یکی پسر پوروذاخشتی 𐬞𐬊𐬎𐬭𐬎𐬜𐬁𐬑𐬱𐬙𐬋𐬌𐬱 و دیگری پسر سایوژدری 𐬯𐬁𐬌𐬌𐬲𐬜𐬭𐬀𐬵𐬆 و برادر تریت 𐬚𐬭𐬌𐬙𐬀 میباشد این تریت غیر از پدر گرشاسب و اورواخشیه از خاندان سام است که در صفحه ۱۹۹ ذکرش گذشته است در فروردین یشت در فقرات ۱۱۲ و ۱۱۳ بفروهر هردو آشوَزْدنگهه هم پسر پوروذاخشتی و هم پسر سایوژدری درود فرستاده شده است آشوَزْدَنگهه در پهلوی آشوَزْدْ شده معنی لفظی آن چنین است «از راستی پایدار» ازاشوزد پسر پوروذاخشت بسا در کتب پهلوی یاد شده است در کتاب ۹ دینکرد در فصل ۱۶ و فقره ۱۷ او یکی از هفت جاویدانیهاست که در خونیرس سلطنت میکند در دادستان دینیك نیز در فصل ۹۰ فقره ۳ او در جزو هفت تن از جاویدانیها که حاکم و شهریار خونیرس میباشند شمرده شده است بندهش در فصل ۲۹ فقره ۶ او را در ردیف جاویدانیهائی مثل نرسی و طوس و گیو و گودرز میشمرد که در آخرالزمان با سوشیانس موعود مزدیسنا قیام خواهد نمود

از خود پوروذاخشت که از خاندان خَشتاوَ 𐬑𐬱𐬙𐬁𐬎𐬎𐬀𐬉𐬥𐬀 نامیده شده در فقره ۱۱۱ از فروردین یشت یاد شده بفروهرش درود فرستاده شده است گذشته از این چند فقرات دیگر خبری از آنان نداریم همینقدر میدانیم که آنان از ایرانیان پارسا و مزدیسنا کیش بوده اند امروز در سنت آنان از مقدسین شمرده میشوند ایزد اپام نپات 𐬀𐬞𐬂𐬨 𐬥𐬀𐬞𐬁𐬙 در نزد کسی که این پارسایان اعمال فدیه خود را بجای آورده اند فرشته موّکل آب است ذکرش در مقاله ناهید در صفحه ۱۰۹ گذشته است رقبای این ایرانیان پارسا از تورانیان دانو 𐬛𐬁𐬥𐬎 بوده اند نه از تورانیان خویئونَ 𐬑𐬎𐬌𐬌𐬀𐬊𐬥𐬀 مثل ارجاسب رقیب گشتاسب دانو و خویئون که در پهلوی خیون گویند دوقبیلهٔ بوده اند از تورانیان چنانکه ایرانیان هم منقسم بقبایل و شعبات بوده اند امروز هم نظیر این گونه قبایل در ایران موجود است مثل ایل کلهر و ایل سنجابی که هردوکُرد هستند

در فقرات ۳۷ و ۳۸ از فروردین یشت نیز از قبیله دانوی تورانی اسم برده شده در هرجا که از این قبیله اسمی است از دشمنان ایران شمرده شده است دانو نیز اسم رود زیر زمینی است که در فقره ۷۷ از اَئوگِمدَئچا از آن سخن رفته است

[illegible] ٧٢
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] ٧٣
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٦٥ او بازوانش را محکم بگرفت چست و چالاك طولی نکشید که اورا در یک تاخت تند سالم بدون ناخوشي و بی صدمه همانطوری که در پیش بود بزمین اهورا آفریده بخان و مانش رساند ∴

٦٦ اورا کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاري را که زَوْر نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد

برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم . . . . ∴ ١

(کردهٔ ۱۷)

٦٧ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . . . ∴ ٢

٦٨ از برای او جاماسب وقتی که دید لشکر دیو یسنان دروغ پرست از دور صف جنگ آراسته پیش میآید صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد ∴ *

٦٩ و از او درخواست این کامیابی را بمن بخش ای نیك ای توانا ترین ای اردویسور ناهید که من باندازهٔ همه آریائیهای دیگر از یك فتح بزرگ بهره مند شوم ∴

٧٠ او را کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاری را که زَوْر نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد

براي فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم . . . . ∴ ١

(کردهٔ ۱۸)

٧١ از برای من اي زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که ٢

---

١ فقره ٩ ازهمین یشت در این جا تکرار میشود

٢ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

* رجوع کنید بمقاله جاماسب صفحه ٢٢٧ — ٢٣٠

٦٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٦٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ١٧)

٦٧ [illegible]
[illegible]

٦٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٦٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٧٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ١٨)

٧١ [illegible]
[illegible]

(کردهٔ ۱٦)

٦۰ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای
کسی که . . . . ⁂ ۱

٦۱ اورا کشتی ران ماهر پااُوروَ ستایش نمود وقتی که یل پیروز مندفریدون
وی را در هوا بصورت یک کرگس بپرواز نمودن واداشت ✡

٦۲ از این جهت او سه روز (و) سه شب پی در پی برای خانه خویش
در پرواز بود نمیتوانست که (در آن) فرود آید در انجام سومین شب او
بسپیده دم رسید درگاه بامداد روشن و توانا باردویسور ناهید
ندا درداد ٥

٦۳ ای اردویسور ناهید رود بیاري من بشتاب مرا اینك پناه ده اگر من
زنده بزمین اهورا آفریده و بخانه خویش رسم هر آینه من از برای تو
در کنار آب رنگها ✡ ✡ هزار زَوْر از روی دستور تهیّه شده و
تصفیه گردیده آمیخته .هوم آمیخته بشیر نیاز خواهم آورد ⁂

٦٤ آنگاه اردویسور ناهید بصورت دختر زیبائی بسیار برومند خوش اندام
کمربند درمیان بستهٔ راست بالا آزاده نژاد وشریف از قوزک
پا بپائین کفشهای درخشان پوشیده با بندهای زرین (آنهارا) محکم بسته
روان شد ⁂

---

۱ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

✡ پااُوروَ 𐬞𐬀𐬎𐬭𐬎𐬎𐬀 Paurva رجوع کنید بصفحه ۱۹٤ — ۱۹۵

✡ ✡ رجوع کنید بمقاله رود رنگها = رارنگ صفحه ۲۲۲ — ۲۲۷

([illegible] ١٦)

٦٠ [illegible]
[illegible]

٦١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٦٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٦٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٦٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

خشترو سوکَ در بالای کنگ بلند و مقدس ظفر یابم که من ممالک
تورانی را براندازم پنجاهها صدها صدها هزارها هزارها ده هزارها
ده هزارها صد هزارها ∴ ☆

۵۵ اورا کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاری را که زَوْر
نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد .
برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم . ∴ ۱

(کردهٔ ۱۵)

۵۶ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای
کسی که . . . . . . ∴ ۲

۵۷ از برای او پسران دلیر از خاندان ویسه در گذرگاه خشترو سوکَ
در بالای کنگ بلند و مقدس صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند
قربانی کردند ∴ ❀

۵۸ و از او درخواستند این کامیابی را بما بخش ای نیک ای تواناترین
ای اردویسور ناهید که ما به یل جنگجو طوس ظفر یابیم که ما ممالک
آریائی را براندازیم پنجاها صدها صدها هزارها هزارها ده هزارها
ده هزارها صد هزارها ∴

۵۹ آنانرا کامیاب نساخت اردویسور ناهید
برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم . . ∴ ۱

☆ رجوع کنید بمقاله طوس ۲۱۶ — ۲۲۱

۱ فقره ۹ از همین یشت در این جا تکرار میشود .

❀ رجوع کنید بمقاله طوس (ویسه و کنگ دژ) صفحه ۲۱۶ — ۲۲۱

۲ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٥٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

([illegible] ١٥)

٥٦ [illegible]
[illegible]

٥٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٥٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٥٩ [illegible]
[illegible]

[illegible]

۵۰ و از او درخواست این کامیابی را بمن ده ای نیك ای توانا ترین ای اردویسور ناهید که من بر همه ممالك بزرگترین شهریار گردم و بدیوها و مردمان و بجادوان و پریها و بکاویها و کرپانهای ستمگار (دست یابم) که من در طول میدان تاخت و تاز همیشه در تکاپو پیش از همهٔ گردونه ها برانم که ما بکمینگاه (دشمن) نابکار بدخواه دچار نشویم (وقتی که او سواره بجنگ من شتابد ؂

۵۱ او را کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاری را که زَور نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد
برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم . . ؂ ۱

(کردهٔ ۱٤)

۵۲ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . . . ؂ ۲

۵۳ اورا یل جنگجو طوس بر پشت اسب ستایش نمود قوّت از برای اسبها و صحّت از برای بدن خویش درخواست نمود تا آنکه دشمنان را از دور بتواند دید و بهماوردان کینه ور بیک ضربت غلبه تواند نمود ؂

۵٤ و از او درخواست این کامیابی را بمن ده ای نیک ای توانا ترین ای اردویسور ناهید که من به پسران دلیر از خاندان ویسه در گذرگاه

پیروزمند واقع است . . . . . . » .بملاحظه آنکه در سنت محل ولادت پیغمبر ایران درجوار چئچست تصوّر میشود و بملاحظه آنکه آتشکده معروف شیز موسوم بآذرگشب بنزدیکی این آب واقع بود کلیه کتب پهلوی کم و بیش از این دریا چه صحبت داشته اند (رجوع کنید به بهمن یشت فصل ۳ فقره ۱۰)

۱ فقره ۹ از همین یشت در این جا تکرار میشود

۲ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

٥٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٥١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ١١٤)

٥٢ [illegible]
[illegible]

٥٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٥٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٤٥ از برای او کیکاوس توانا در بالای کوه (اِرِزیفیّه) صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد ∴ ✡

٤٦ واز او درخواست این کامیابی را بمن ده ای نیک ای تواناترین ای اردویسور ناهید که من بر همه ممالک بزرگترین شهریار گردم بدیوها و مردمان بجادوان و پریها و بکاویها و کرپانهای ستمکار (دست یابم) ∴

٤٧ اورا کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاري را که زَوْر نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد

براي فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم . . . . ∴ ١

(کردهٔ ١٣)

٤٨ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . . ∴ ٢

٤٩ از برای او یل ممالك آریائی استوار سازنده کشور خسرو رو بروی دریا چه ژرف و پهن چئچست صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد ∴ ✡ ✡

✡ رجوع کنید بصفحه ٢١٤ — ٢١٦

١ مثل فقره ٩ از همین یشت

٢ مثل فقره اول از همین یشت

✡ ✡ خسرو (هئوسرَونگهه 𐬵𐬀𐬊𐬯𐬭𐬀𐬎𐬎𐬀𐬢𐬵𐬀) معمولاً در اوستا کیخسرو آمده است پسر سیاوش و نوه کیکاوس میباشد سیاوش بواسطه تهمت نامادری خود سودابه طرف غضب کیکاوس واقع شده بناچار بتوران پناه برد پادشاه آنجا افراسیاب دختر خود فرنکیس را باو داد پس از چندی از بدگوئی کرسیوز پادشاه توران از دامادش ظنین گشته او را کشت از فرنکیس و سیاوخش پسری بوجود آمد موسوم بکیخسرو که از پدر خویش انتقام کشیده افراسیاب را بکشت و مملکتش را تصرّف نمود دریاچه چئچست که درکنار آن کیخسرو قربانی نمود در شاهنامه خنجست آمده است همان است که درکنار آن کیخسرو افراسیاب و کرسیوز را کشت شرحش در مقاله افراسیاب گذشت بندهش در فصل ٢٢ فقره ٢ مینویسد «من دوباره میگویم که دریا چه چچست در آتروپاتکان واقع است آبش گرم است ایمن است از آسیب جانوران موذی که اهریمن بیافرید در آن هیچ جانوری زندگانی نمیکند سرچشمه آن بدریای فراخکرت پیوسته است» در فصل ٦ در فقره ٢٢ زاد سپرم آمده است «دو سرچشمه از دریا برای زمین گشوده شد یکی از آنها موسوم است به چچست دریا چه ای که در آن باد سرد نیست و در کنار آن آذر گشنسپ

٤٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ⁘

٤٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ⁘

٤٧ [illegible]
[illegible]
[illegible] ∴

[illegible]

([illegible] ١٣)

٤٨ [illegible]
[illegible] ∴

٤٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ∴

۳۹ اورا کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاری را که زَوْر نثار کنند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد
برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم . . ∴ ۱

(کردهٔ ۱۱)

٤٠ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . ∴ ۲

٤۱ از برای او افراسیاب تورانی نابکار در هنگ زیر زمینی صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد ∴ ☆

٤۲ و از او درخواست این کامیابی را بمن ده ای نیک اي توانا ترین ای اردویسور ناهید که من بآن فری که درمیان دریای فراخکرت در شناست (بآن فری که) حالا و در آینده بممالک آریائی و بزرتشت مقدس متعلق است نایل گردم ∴

٤۳ اورا کامیاب نساخت اردویسور ناهید
برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم . . ∴ ۱

(کردهٔ ۱۲)

٤٤ از براي من اي زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . . ∴ ۲

---

۱ مثل فقره ۹ از همین یشت
۲ مثل فقره اول از همین یشت
☆ رجوع کنید بصفحه ۲۰۷ — ۲۱٤

۳۹ [illegible]

([illegible] ۱۱)

۴۰ [illegible]

۴۱ [illegible]

۴۲ [illegible]

۴۳ [illegible]

([illegible] ۱۲)

۴۴ [illegible]

۳۴ و از او درخواست این کامیابی را بمن ده ای نیک ای توانا ترین ای اردویسور ناهید که من باژي دهاک (ضحاک) سه پوزه سه کله شش چشم هزار چستی و چالاکی دارندهٔ ظفر یابم باین دیو دروغ بسیار قوی که آسیب مردمان است باین خبیث، و قوی ترین دروغي که اهریمن بضد جهان مادی بیافرید تا جهان راستی را از آن تباه سازد و که من هردو زنش را برْ بایم هردو را سنگهوک (شهر ناز) و اَرِنَوَکْ را (ارنواز) که از برای توالد و تناسُل دارای بهترین بدن میباشند هردو را که از برای خانداری برازنده هستند ∴ ❀

۳۵ اورا کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاری را که زَوْر نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد

برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم . . . ∴ ۱

(کردهٔ ۱۰)

۳۶ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . . ∴ ۲

۳۷ از براي او نریمان گرشاسب روبروی دریا چه پیشینه صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد ∴ *

۳۸ و از او درخواست این کامیابی را بمن ده ای نیک ای توانا ترین ای اردویسور ناهید که من به (گندرو) زرین پاشنه در کنار دریای موجزن فراخکرت ظفر یابم که من (در روی این زمین) پهن و گرد و بیکران در تاخت بخانه مستحکم دروغ پرست توانم رسید ∴

❀ رجوع کنید بصفحه ۱۹۳

۱ مثل فقره ۹ از همین یشت

۲ مثل فقره اول از همین یشت

* رجوع کنید بصفحه ۱۹۵

٣٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٣٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ١٠)

٣٦ [illegible]
[illegible]

٣٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]

٣٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۲۷ اورا کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاری را که زَوْر نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد

برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم . . ∴ ۱

(کردهٔ ۸)

۲۸ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . ∴ ۲

۲۹ از برای او اژی دهاک (ضحاک) سه پوزه در مملکت بابل (بوری) صد اسب هزار گاو و هزار گوسفند قربانی کرد ∴ *

۳۰ و از او درخواست این کامیابی را بمن ده ای نیک ای توانا ترین ای اردویسور ناهید که من هفت کشور را از انسان تهی سازم

۳۱ اورا کامیاب نساخت اردویسور ناهید

برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم . . ∴ ۱

(کردهٔ ۹)

۳۲ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . . ∴ ۲

۳۳ از براي او فریدون پسر آتویه از خاندان توانا در (مملکت) چهار گوشه (وَرِنَهْ) صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد ∴ ✡ .

---

۱ فقره ۹ از همین یشت در این جا تکرار میشود

۲ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

* رجوع کنید بصفحه ۱۸۸ — ۱۹۱

✡ رجوع کنید بصفحه ۱۹۱ — ۱۹۵

٢٧ [illegible]
[illegible]
[illegible] ١ ⁘
[illegible] ⁂

([illegible] ٨)

٢٨ [illegible]
[illegible] ⁘

٢٩ [illegible] ١
[illegible] ١ [illegible]
[illegible]
[illegible] ∴

٣٠ [illegible]
[illegible] ١ [illegible] ١
[illegible]
[illegible] ∴

٣١ [illegible]
[illegible] ⁘

[illegible] ⁂

([illegible] ٩)

٣٢ [illegible]
[illegible] ⁘

٣٣ [illegible] ١
[illegible] ١ [illegible]
[illegible] ١ [illegible]
[illegible] ⁘

۲۲ و از او درخواست این کامیابی را بمن ده ای نیک ای توانا ترین ای اردویسور ناهید که من بر همه ممالک بزرگترین شهریار گردم .بهمه دیوها و مردم بهمه جادوان و پریها بهمه کاویها و کرپانهای ستمکار (دست یابم) که دو ثلث از دیوهاي مازندران و دروغ پرستان (وَرِنه) را بزمین افکنم ⁂

۲۳ اورا کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاری را که زَوْر نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد
برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم . . . ⁂ ۱

(کردهٔ ۷)

۲۴ از برای من اي زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسي که . . . . ⁂ ۲

۲۵ از برای او جمشید دارنده گله و رمه خوب در بالای کوه هکر صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد ⁂ ●

۲۶ و از او درخواست این کامیابی را بمن ده ای نیک ای توانا ترین ای اردویسور ناهید که من بر همه ممالک بزرگترین شهریار گردم .بهمه دیوها و مردم بهمه جادوان و پریها بهمه کاویها و کرپانهای ستمکار (دست یابم) که من دیوها را از هر دو از ثروت و سود از هردو از فراوانی و گله از هر دو از خوشنودی و افتخار بی بهره سازم ⁂

---

[۱] فقره ۹ از همین یشت در این جا تکرار میشود

[۲] فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

● رجوع کنید بصفحه ۱۸۰ — ۱۸۸

٢٢ [illegible]

٢٣ [illegible]

([illegible] ٧)

٢٤ [illegible]

٢٥ [illegible]

٢٦ [illegible]

۱۸ و از او درخواست این کامیابی را بمن ده ای نیك ای توانا ترین ای اردویسور ناهید که من پسر پوروشسب زرتشت مقدس را همواره بر آن دارم که بحسب دین بیندیشد بحسب دینَ سخن گوید بحسب دین رفتار کند ∴

۱۹ او را کامیاب ساخت اردویسور ناهید کسی که همیشه خواستاری را که زَورْ نثار کند و از ره راستین فدیه آورد کامروا میسازد

برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم . . ∴ ۲

(کردهٔ ٦)

۲۰ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . . ∴ ۳

۲۱ از برای او هوشنگ پیشدادی در بالای (کوه) هرا صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد ∴ ✡

آنکه ستایشی که اهورامزدا از برای سرمشق بندگان بجای می‌آورد مثل ستایش پادشاهان و نامدارانی که در فقرات بعد از آنها یاد میشود خونین یعنی قربانی اسب و گاو و گوسفند نیست در گاتها (صفحه ۷۱) گفته ایم که زرتشت در مراسم دینی ضدّ فدیه خونین و قربانی است که در نزد آریائیها معمول بوده است پادشاهان و نامدارانی که در آبان یشت و در سایر یشتها فدیه خونین نثار فرشتگان و ایزدان میکنند متعلق بعهد پیش از زرتشت میباشند هرچند که نامداران معاصر زرتشت نیز فدیه خونین آورده اند شاید بتوانیم بگوئیم که این طرز عبارت آنان پیش از گرویدن بدین زرتشت بوده است در هرجائی از اوستا که خود زرتشت فرشتگان را نثاری میفرستد قربانی و ذبح نمیباشد در همین یشت ستایش او بعینه مثل ستایش اهورامزداست مقصود این نیست که نزد ایرانیان قدیم منکر قربانی شویم برخلاف از تاریخ ایران بخوبی برمیآید که قربانی نزد آنان معمول بوده است بخصوصه در جشن مهرکان چنانکه تا بامروز هم نزد زرتشتیان ایران مراسم قربانی مثل دهم ذي حجه مسلمانان بجای آورده میشود بلکه مقصود این است که در دین زرتشت چنانکه در دین موسی و بودا در جزو عبادات از اهمیت فدیه خونین کاسته بسایر اعمال خیریّه بیشتر اهمیت داده شده است ۱

۲ فقره ۹ از همین یشت در اینجا تکرار میشود

۳ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

✡ رجوع کنید بصفحه ۱۷۸ — ۱۷۹

Die Altpersische Religion und das Judentum von Scheftelowitz S. 132. ۱

۱۸ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۹ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

([illegible] ٦)

۲۰ [illegible]
[illegible]

۲۱ [illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۵ آن زورمند درخشان بلند بالا و خوش اندام را از کسی که شبانه روز آب روان بفراوانی تمام آبهائی است که در روی این زمین جاری است (و) با قوّت تمام روان است

برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم . . ∴ ۱

(کردهٔ ۵)

۱۶ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستاي کسی که . . . . ∴ ۲

۱۷ اورا بستود آفریدگار اهورامزدا در آریاویج درکنار (رود) وَنگوهی دائیتیا (𐬬𐬀𐬢𐬵𐬎𐬌𐬌𐬃.𐬛𐬁𐬌𐬙𐬌𐬌𐬀𐬌𐬌𐬃) با هوم آمیخته بشیر با برسم با زبان خرد با پندار و گفتار و کردار بازَوْر و باکلام بلیغ ∴ ☆

---

۱ فقره ۹ از همین یشت در این جا تکرار میشود

۲ فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

☆ در این جا لازم است که قارئین را بچندین نکات بسیار دقیق متوجه سازیم نخست آنکه اهورامزدا خدای یگانه زرتشت که آن همه در اوستا مقتدر و قادر تعریف شده است یکی از فرشتگان خود را میستاید و از او استغانه میکند بی شك مقصود این است یعنی اهورامزدا که بندگان را بعبادت امر میکند خود از فرمان ایزدی رو گردان نیست براي آنکه آنان را در مقابل او امر خدائی اطاعت و فرمانبرداری بیاموزد و در پرستش سر مشق و مشوق باشد خود بستایش میپردازد این فقره نیز مارا بیکی از خصایص ایرانیان قدیم که نظم و اطاعت باشد متوّجه میسازد همان خصلتي که ایرانیان از پرتو آن جهان را مسخر کرده بودند اهورامزدا قانونی را که خود وضع نموده محترم شمرده مطیع آن است امر اهورا چنانکه در فقره اول همین یشت آمده است این است که بتوسط ناهید بخشایش ایزدی طلب شود در مقابل این‌حکم تغییر ناپذیر امتیاز میان شاه و گدا قرار داده نشده است اهورامزدا مانند بندگان خویش حکمی که از مصدر جلال خود صادر کرده منظور میدارد دوم آنکه انتهاي آمال و آرزوي اهورامزدا این است که زرتشت پیغمبرش کسی که از برای هدایت مردمان برگزیده شد نیك اندیش و نیك گفتار و نیك کردار باشد تا پیروان در این سه اصول بوی تأسّی کنند اساس مزدیسنا بروی همین سه کلمه است سوم آنکه حسّ وطن پرستی سراینده آبان یشت را بر آن داشته است که آریاویج یعنی وطن اصلی ایرانیان قدیم محلّ نزول فیض اهورامزدا باشد در همانجائی که در فقره دوم از فرگرد اول وندیداد آمده است «آریاویج نخستین کشوري است که من اهورامزدا بیافریدم» و در فقره ۲۰ از فرگرد دوم وندیداد آمده است «من اهورامزدا با ایزدان خود در آریاویج انجمنی بیاراستم» چهارم

١٥ [illegible] ∴ [illegible] °°

([illegible] ٥)

١٦ [illegible] ∴

١٧ [illegible] ∴

(کردهٔ ۲)

۱۰ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . . ∴ ۱

۱۱ کسی که در سر گردونه نشسته لگام گردونه گرفته (میراند) در این گردونه روان در طلب ناموری این چنین در ضمیر خویش اندیشه کنان که مرا نیایش خواهد نمود که زَوْر آمیخته بهوم . . . . ☆
برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم ۲

(کردهٔ ۳)

۱۲ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . . ∴ ۱

۱۳ کسی که با چهار اسب بزرگ و سفید یکرنگ و یك نژاد بخصومت همه دشمنان از دیوها و مردمان و جادوان و پریها و کاویها و کرپانهاي ستمکار غلبه کند
برای فروغ و فرش من او را با نماز بلند میستایم . . . ∴ ۲

(کردهٔ ٤)

۱٤ از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که . . . . . ∴ ۱

---

۱ بعینه فقره اول از همین یشت در این جا تکرار میشود

☆ بعینه فقره ۸ از همین یشت در این جا تکرار میشود

۲ بعینه فقره ۹ از همین یشت در این جا تکرار میشود

(𐬐𐬀𐬭𐬛𐬈. ۲)

۱۰ [illegible]
[illegible] ∵

۱۱ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ∴

[illegible] °°

(𐬐𐬀𐬭𐬛𐬈. ۳)

۱۲ [illegible]
[illegible] ∴

۱۳ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ∵

[illegible] °°

(𐬐𐬀𐬭𐬛𐬈. ۴)

۱۴ [illegible]
[illegible] ∴

۶ من اهورا مزدا او را از نیروی خویش بوجود آوردم [1] تا خانه و ده و قریه و مملکت را بپرورانم . و تا (آنها را) حمایت کنم و حفظ نمایم و پاسبانی کنم و پناه دهم و نگهبان باشم ∴

۷ ای زرتشت اردویسور ناهید از طرف آفریدگار مزدا برخاست بحقیقت بازوان زیبا و سفیدش بستبری شانه اسبی است با (زینتهای) با شکوه دیدنی آراسته است نازنین و بسیار نیرومند روان این چنین در ضمیر خویش اندیشه کنان °

۸ که مرا نیایش خواهد نمود که زَوْر آمیخته بهوم آمیخته بشیر که از روی دستور مقرّره تهیّه و تصفیه شده باشد نیاز خواهد نمود بچنین کس که نسبت بمن وفادار و مخلص است من خوشی پسندم (که او) خرم و شاد (ماناد) ∴

۹ برای فروغ و فرش من اورا با نماز بلند میستایم من اورا با نماز نیك بجای آورده (و) با زَوْر میستایم آن اردویسور ناهید مقدس را بشود تو این چنین از پي استغاثه (ما) بفریاد رسي ای اردویسور ناهید این چنین تو بهتر ستوده خواهي شد با هوم آمیخته بشیر با برسم با زبان خرد با پندار و گفتار و کردار با زَوْر و با کلام بلیغ
ینگهه ها تام . . . . اهورامزدا درمیان موجودات از زنان و مردان میشناسد آن کسي را که برای ستایشش با و بتوسط اشا بهترین پاداش بخشیده خواهد شد این مردان و این زنان را ما میستائیم ∴ ☆

---

[1] کلمه ای که ما به نیرو ترجمه کرده ایم در متن هیزوارن [illegible] میباشد بارتولومه آن را معنی نکرده است معنی مذکور از ترجمه سایر مستشرقین و دانشمندان (اشپیگل و دارمستتر و کانگا) برمیآید

☆ فقره ۹ در آخر هر یك از کرده‌ها تکرار میشود و این دعائی است که در تمام یشتها نیز میآید فقط اسامي فرشتگان بمناسبت مقام تغییر مییابد

۶ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۷ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۸ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۹ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۲ کسی که نطفهٔ همه مردان را پاك کند کسی که مشیمه همه زنان را برای زایش پاك کند کسی که زایش همه زنان را آسان گرداند کسی که بهمه زنان حامله در موقع لازم شیر دهد ؞

۳ برومندی که در همه جا دارای شهرت است کسی که در بزرگی باندازهٔ همه آبهائی است که در روی این زمین جاری است زورمندی که از کوه هکر بدریاي فراخ کرت ریزد ؞

٤ سراسر سواحل دریاي فراخ کرت بجوش در افتد و کلیّه وسط (آن) بالا برآید وقتی که بسوی آن روان گردد و بسوی آن سرا زیر شود اردویسور ناهید کسی که (دارای) هزار دریاچه (و) هزار رود است و هریك از این دریاچه ها و هریك از این رودها ببلندی چهل روز راه مرد سوار تندرو است ؞

۵ از این آب من یك رود بهمه هفت کشور منتشر شود و این یك (رود) از آب من در زمستان و تابستان یکسان جاری است او (اردوی) از برای من آب را او نطفه مردان را او مشیمه زنان را او شیر زنان را پاك میکند ؞

٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

آبان یشت

آب بی آلایش مُقدّس اردوی و همه گیاههاي مزدا آفریده را خوشنود میسازیم «مانند بهترین سرور» زوت باید آنرا بمن بگوید (زرتشت) «برطبق قانون مقدّس بهترین داور است» باید مرد پاکدین آنرا بگوید ∴ ☆

(کردهٔ ۱)

۱ اهورا مزدا باسپنتمان زرتشت گفت از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که بهمه جا گسترده درمان بخشنده دشمن دیوها (و) مطیع کیش اهورائی است سزاوار است که ستوده جهان مادّی گردد سزاوار است که در عالم مادی وی را نیایش کنند مقدّسی که جان افزاست مقدّسی که فزاینده گله و رمه است مقدّسی که فزاینده ثروت است مقدّسی که فزاینده مملکت است ∴ ☆☆

☆ این دعا مخصوص بآبان یشت نیست در آغاز هریك از یشتها تکرار میشود و بمناسبت مقام کلمات اولی تغییر میابد در این جا بمناسبت آنکه آبان یشت مخصوص بفرشته موکل آب است بآب درود فرستاده میشود

☆ ☆ فقره اول در آغاز سایر کرده ها تکرار میشود

فقرات ۸۴—۹۶ از مینوي نژاد بودن ناهید و نزول وي از کره ستارگان بطرف زمین صحبت میدارد و حاوي دستوري است که خود ناهید بزرتشت میدهد از آنکه چگونه باید مردم او را بستایند

فقرات ۹۷—۱۱۸ دگرباره از ستایش پادشاهان و نامدارانی صحبت میدارد که معاصر زرتشت بودند

فقرات ۱۱۹—۱۳۲ در تعریف و توصیف ناهید است

𐬀𐬭𐬆𐬛𐬎𐬎𐬍-𐬯𐬏𐬭𐬀. 𐬫𐬀𐬱𐬙𐬋

[illegible]
[illegible]
....

𐬑𐬱𐬥𐬀𐬊𐬚𐬭𐬀. 𐬀𐬵𐬎𐬭𐬀𐬵𐬈. 𐬨𐬀𐬰𐬛𐬂. 𐬀𐬱𐬆𐬨. 𐬬𐬊𐬵𐬏 (۳) :. 𐬟𐬭𐬀𐬎𐬎𐬀𐬭𐬁𐬥𐬉. 𐬨𐬀𐬰𐬛𐬀𐬫𐬀𐬯𐬥𐬋. 𐬰𐬀𐬭𐬀𐬚𐬎𐬱𐬙𐬭𐬌𐬱. 𐬬𐬍𐬛𐬀𐬉𐬎𐬎𐬋. 𐬀𐬵𐬎𐬭𐬀.𐬝𐬐𐬀𐬉𐬱𐬋. 𐬀𐬭𐬆𐬛𐬎𐬎𐬌𐬌𐬂. 𐬁𐬞𐬋. 𐬀𐬥𐬁𐬵𐬌𐬙𐬀𐬌𐬌𐬂. 𐬀𐬱𐬀𐬊𐬥𐬌𐬌𐬂. 𐬑𐬱𐬥𐬀𐬊𐬚𐬭𐬀. 𐬫𐬀𐬯𐬥𐬁𐬌𐬗𐬀. 𐬬𐬀𐬵𐬨𐬁𐬌𐬗𐬀. 𐬑𐬱𐬥𐬀𐬊𐬚𐬭𐬁𐬌𐬗𐬀. 𐬟𐬭𐬀𐬯𐬀𐬯𐬙𐬀𐬌𐬌𐬀𐬉𐬗𐬀. 𐬫𐬀. 𐬀. 𐬬. :. 𐬰𐬀𐬊𐬙𐬁. 𐬟𐬭𐬁. 𐬨𐬉. 𐬨𐬭𐬏𐬙𐬉. 𐬀𐬚𐬁. 𐬭𐬀𐬙𐬎𐬱. 𐬀𐬱𐬁𐬙𐬗𐬍𐬙. 𐬵𐬀𐬗𐬀. 𐬟𐬭𐬁. 𐬀𐬱𐬀𐬎𐬎𐬀. 𐬬𐬍𐬜𐬬𐬂. 𐬨𐬭𐬀𐬊𐬙𐬎. :.

(𐬐𐬀𐬭𐬛𐬆. ۱)

۱ 𐬨𐬭𐬀𐬊𐬙. 𐬀𐬵𐬎𐬭𐬋. 𐬨𐬀𐬰𐬛𐬂. 𐬯𐬞𐬌𐬙𐬀𐬨𐬁𐬌. 𐬰𐬀𐬭𐬀𐬚𐬎𐬱𐬙𐬭𐬁𐬌. :. 𐬫𐬀𐬰𐬀𐬉𐬱𐬀. 𐬨𐬉. 𐬵𐬍𐬨. 𐬯𐬞𐬌𐬙𐬀𐬨𐬀. 𐬰𐬀𐬭𐬀𐬚𐬎𐬱𐬙𐬭𐬀. 𐬫𐬄𐬨. 𐬀𐬭𐬆𐬛𐬎𐬎𐬍𐬨. 𐬯𐬏𐬭𐬄𐬨. 𐬀𐬥𐬁𐬵𐬌𐬙𐬄𐬨. —— 𐬞𐬆𐬭𐬆𐬚𐬎-𐬟𐬭𐬁𐬐𐬄𐬨. 𐬠𐬀𐬉𐬱𐬀𐬰𐬌𐬌𐬄𐬨. 𐬬𐬍𐬛𐬀𐬉𐬎𐬎𐬄𐬨. 𐬀𐬵𐬎𐬭𐬀-𐬝𐬐𐬀𐬉𐬱𐬄𐬨. 𐬫𐬆𐬯𐬥𐬌𐬌𐬄𐬨. 𐬀𐬢𐬵𐬈. 𐬀𐬯𐬙𐬎𐬎𐬀𐬌𐬙𐬈. 𐬬𐬀𐬵𐬨𐬌𐬌𐬄𐬨. 𐬀𐬢𐬵𐬈. 𐬀𐬯𐬙𐬎𐬎𐬀𐬌𐬙𐬈. 𐬁𐬜𐬏-𐬟𐬭𐬁𐬜𐬀𐬥𐬄𐬨. 𐬀𐬱𐬀𐬊𐬥𐬍𐬨. 𐬬𐬄𐬚𐬡𐬋-𐬟𐬭𐬁𐬜𐬀𐬥𐬄𐬨. 𐬀𐬱𐬀𐬊𐬥𐬍𐬨. 𐬔𐬀𐬉𐬚𐬋-𐬟𐬭𐬁𐬜𐬀𐬥𐬄𐬨. 𐬀𐬱𐬀𐬊𐬥𐬍𐬨. 𐬱𐬀𐬉𐬙𐬋-𐬟𐬭𐬁𐬜𐬀𐬥𐬄𐬨. 𐬀𐬱𐬀𐬊𐬥𐬍𐬨. 𐬛𐬀𐬢𐬵𐬎-𐬟𐬭𐬁𐬜𐬀𐬥𐬄𐬨. 𐬀𐬱𐬀𐬊𐬥𐬍𐬨. :.

نامدارانی که هریك بنوبت خویش ناهید را ستوده و خواهشی داشتند یاد شده است

درمیان این نامداران غیر آریائی نیز مثل اژي دهاك (ضحاك) و تورانیان مثل افراسیاب و برادر ارجاسب از براي ناهید فدیه آورده توفیق و رستگاري درخواست کردند اما کامروا نشدند

برخي از این پادشاهان و نامداران همانند که در شاهنامه نیز در جزو شهریاران سلسله پیشدادي شمرده شده اند مثل هوشنگ و جم و فریدون و گرشاسب که از آنان در مقالات پیش صحبت داشته ایم در آبان یشت از سایر شاهان پیشدادي مثل طهمورث و منوچهر و نوذر و زاو اسمی نیست [1] اما در رام یشت در فقره ۱۱ از طهمورث (تَخمَوْاُورُوْپَ 𐬙𐬀𐬑𐬨𐬋.𐬎𐬭𐬎𐬞𐬀) در جزو پیشدادیان پس از هوشنگ یاد شده است هم چنین اسامی برخي از پادشاهان سلسله کیانی نیز در آبان یشت مذکور است مثل کیکاوس و کیخسرو و کی گشتاسب از کیقباد (کاوی کواتَ 𐬐𐬀𐬎𐬎𐬌.𐬐𐬀𐬎𐬎𐬁𐬙𐬀) که مؤسس سلسله کیانیان است در سایر قسمتهای اوستا چنانکه در فقره ۱۳۲ ازفروردین یشت و در فقره ۷۱ از زامیاد یشت که هریک بجاي خود گفته خواهد شد ذکري شده است

از لهراسب نیز (اوروت اسپ 𐬀𐬎𐬭𐬎𐬎𐬀𐬙.𐬀𐬯𐬞𐬀) در فقره ۱۰۵ آبان یشت اسم برده گوید پدر ویشتاسپ (گشتاسب) میباشد

نامداران و پادشاهانی که ازبراي ناهید فدیه آوردند گروهی پیش از زرتشت میزیستند و گروهی دیگر معاصر وي بودند مندرجات آبان یشت بنا بترتیب فقرات ازاین قرار است

فقرات ۱—۱۵ در مدح و ثناي اردویسور ناهید است

فقرات ۱۶—۸۳ از پادشاهان و نامدارانی که پیش از زرتشت ناهید را ستودند یاد میکند

---

[1] درفقرات ۷۶ و ۹۸ از خاندان نوذر ذکري شده‌است

منظومي نيز درآن مندرج است اشعارش بغايت پست است سرآينده آن دستور برزو نامي است

ناهد (کلمه عربی)

پیش از آنکه بترجمه آبان یشت بپردازیم لازم است در این جا بیفزائیم که برخی از مستشرقین از آنجمله دارمستتر (زند اوستا جلد ۲ ص ۳۶۵) تصوّر کرده اند ناهد عربی که بمعني زن پستان بر آمده است معرب و از ناهید ایرانی آمده باشد و این اشتباه بزرگي است چون نگارنده در این جا برای تحقیق بکتب لازمه دست رس نداشته‌ام بدوست دانشمند خود استاد معظم میرزا محمد خان ابن عبدالوهاب قزوینی متوّسل شده ایشان از پاریس مینویسند «کلمه ناهد عربی ابداً و اصلاً ربطی بکلمه ناهید فارسی ندارد و ناهد عربی اسم فاعل است از نَهدَالثّدیُ یَنهدُ نُهوُداً فهي ناهدٌ و ناهدةٌ (لسان‌العرب) و جمیع مشتقات این مادّه ن ه د همه بمعنی برآمدگی و برجستگی پستان یا بناءِ یا اعضاءِ است . . . . . . » پس از آنکه بتوسط ایشان ریشه کلمه ناهد عربی بدست آمد بمقدمة الادب زمخشری رجوع نموده در آنجا چنین یافتم «نَهدَتْ نار بستان شد زن ٥ بستان کنیزك بر آمد ٦ ناری بستان شد زن کعبَتْ دوّرت ثدییها تنهّدَ معا نهوّداً و هی ناهدٌ زن نار بستان ٥ زن بستان برآمده ٦ مدوّرة الثدّی [1]

مقدمه آبان یشت

آبان یشت که مُتعلّق بفرشته آب ناهید میباشد یکی از یشتها یا قصاید بسیار بلند اوستاست مرکب است از ۳۰ کرده که مجموعاً ۱۳۳ فقره است

مندرجات آن را بدو جزءِ تقسیم میتوان نمود قسمتی در مدح و توصیف ناهیداست در قسمت دیگر از ستایندگان وي صُحبت میشود این جزء اخیر را قسمت تاریخی این یشت میتوان محسوب داشت چه در آن از پادشاهان و

---

[1] رجوع کنید بصفحه ۱۶٦ از همین کتاب

برادرانم کشته خواهندشد »[1]

داستان این جنگ همانطوری که در شاهنامه است در یات کار زریران نیز مندرج است در این جا محتاج بتفصیل نیستیم دقیقی هم در شاهنامه راجع بعقل و فرزانگی جاماسب گوید

بخواند آنزمان شاه جاماسب را　　کجا رهنمون بود گشتاسب را
سر موبدان بود و شاه ردان　　چراغ بزرگان و اسپهبدان
چنان پاکدین بود و پاکیزه جان　　که بودي بر او آشکارا نهان
ستاره شناسی گرانمایه بود　　ابا او بدانش کرا پایه بود

یکی از کتب پهلوی که دارای پنج هزار (۵۰۰۰) کلمه است موسوم است به جاماسپ نامك این کتاب نمونه ایست از علم و دانش و هوشی که در سنّت مزدیسنان بجاماسب نسبت داده میشود کتاب مذکور حاوي جوابهائی است که جاماسب بسئوالات گشتاسب میدهد از این قبیل راجع بمسائل پیش از آفرینش عالم و ترتیب خلقت یافتن جهان و تاریخ پادشاهان گذشته از کیومرث تا لهراسب و ملل شش کشور دیگر زمین و البرز و کنگ دژ و ورجمکرت و ایران ویج و هند و چین و عربستان و ترکستان و بربرستان و از نژادهای مختلف عجیب الخلقه و از آنانیکه در آب بسر میبرند و چگونه مردم بدوزخ میروند و راجع بملت ترکستان و ما زندان که آیا آنان بشرند یا دیو و سرچشمه معرفت و هوش و دانش و اعمال نیك پادشاهان و اندوه و اضطراب کی گشتاست و پادشاهان آینده ایران و استیلای عرب و سرنوشت ایران در آینده جاماسب نامه در پازند و فارسی نیز موجود است لابد هردو از متن پهلوي ترجمه شده است نسخه ای خطّی از متن پهلوي که قدمتش بپانصد سال پیش از این میرسد در بمبئی موجود است[2] در یک نسخه خطی از کتاب روایات که در رام روز و مهر ماه ۱۰۴۹ یزدگردي نوشته شده و نزد نگارنده موجود است جاماسب نامه

---

[1] رجوع کنید به Das Yātkār-i Zarīrān und Sein Verhältnis zu Šāh-nāme von Geiger. Sitzung vom 3 Mai 1890

[2] Grundriss der Iran. Philolo. Pahlavi Literature by West p. 110.

درود فرستاده میشود در گشتاسب یشت فقره ۳ زرتشت بگشتاسب دعا کرده فرماید «بکند که از تو ده پسر بوجود آیند سه تن از آنان مانند اتربانان (موبدان) سه تن از آنان مانند رزمیان سه تن از آنان مانند کشاورزان شوند و دهمي مانند جاماسب آباد دارنده کشور» در فقره ۶۸ ازآبان یشت آمده است «وقتی که جاماسب از دور دید که لشکر دیو یسنان دروغ پرست صف جنگ آراسته پیش میآید فدیه نیاز ناهید نموده از او درخواست که اورا باندازه تمام آریائیها از یک فتح بزرگ بهره مند سازد» بی شک در این فقره اشاره بجنگ ارجاسب تورانی دیو یسنا ست کی گشتاسب پس از آنکه دین مزدیسنا پذیرفته بزرتشت گروید ارجاسب کس بنزد گشتاسب فرستاده بیغام داد که بدین قدیم آباء و اجداد خویش (کیش آریائی) برگشته با او همکیش بماند گشتاسب از مزدیسنا رونگردانید بناچار کار بجنگ کشید داستان این رزم مذهبي در کتاب کوچک پهلوی یات‌کار زریران مندرج است شاهنامه نیز مفصلاً از آن صحبت میدارد در این جنگ بخصوصه جاماسب وزیر کی گشتاسب و زریر برادر کی گشتاسب و اسفندیار پسرش مقام بزرگی دارند جاماسب در ادّبیات زرتشتی بخرد و دانائی و هنر معروف است غالباً جاماسب خردمند یا دانا گفته میشود و بسا جاماسب حکیم خوانده شده است در کتب پهلوی دستوبر (دستور) آمده است درفقره ۳ از یات کار زریران (پیشینکان سردار) خطاب شده است درخصوص هنر و دانائی او در فقره ۲۱ از یات کار زریران مندرج است پس از آنکه لشکریان ایران و توران صف جدال آراسته بایستي روز بعد بهمدیگر مقابل شوند کی گشتاسب وزیر خود جاماسب را خوانده نتیجه جنگ فردا را از او پرسیده چنین گفت «من میدانم که تو خردمند و دانا و هوشیار هستی اگر در مدت ده روز باران ببارد تو میدانی که چند قطره بروی زمین افتاده است اگر گیاهی گل بدهد تو میدانی که گل کدام گیاه در روز بازمیگردد و کدام در شب و کدام در صبح شکفته میشود تو میدانی که در کدام آب ماهي است و در کدام نیست تو باید نیز بدانی که در جنگ فردای کی گشتاسب بضد این اژدها کدام یك از پسران و

زرتشت نیرو وقوت در بازوان وصحّت بدن و پایداري بخشید و آن قوّه بینائی که ماهی در آب زندگانی کننده کرَ (𐬐𐬀𐬭𐬀 Kara) دارد که یك گرداب را بباریکی موئی در رنگهاي بهن و ژرف بعمق هزار قد آدم تواند دید» در این فقره از وسعت وعمق و بزرگی رنگها سخن رفته است بنابراین تعریف زرافشان که نسبتهً رود کوچکی است مناسبتی با آن ندارد در رام یشت در فقره ۲۷ گوید «از برای او (وایو = فرشته هوا) گرشاسب در گوذ Gudha در جوی رنگها در بالای تخت زرین فدیه آورد» گوذَ 𐬔𐬎𐬜𐬀 همین یکبار در اوستا آمده است همینقدر میدانیم که یکی از شعبات رنگها میباشد در این جا یاد آور میشویم که کلیّه اعمال گرشاسب در سیستان و کابل صورت گرفت لابد در کنار رود معروف سر زمین خود یا مجاور آن فدیه نثار فرشته هوا نموده از اوخواستار بوده که وی را بانتقام کشیدن از خون برادرش موّفق بدارد هر چند که سیستان و کاُبل نیز از سر زمین آمو دریا و زر افشان و سیر دریا دور است ولی در این فقره ذکر اسم یل زاُبلی بکلی خیال ما را از دجله منصرف میسازد (رجوع کنید بمقاله گرشاسب صفحه ۱۹۵—۲۰۷)

جاماسب

جاماسپَ (𐬘𐬁𐬨𐬁𐬯𐬞𐬀) از خاندان هُوگوَ (𐬵𐬎𐬎𐬋𐬔𐬎𐬎𐬀) برادر فرَشوشترَ (𐬟𐬭𐬀𐬱𐬀𐬊𐬱𐬙𐬭𐬀) داماد زرتشت شوهر پوروچیستا 𐬞𐬊𐬎𐬭𐬎𐬗𐬌𐬯𐬙𐬁 وزیر کی گشتاسب و از شرفای دولتمند بوده در فقره ۹۸ همین یشت از ثروت خانواده‌اش هوگوَ سخن رفته است در گاتها سه بار از او یاد شده است در یسنا ٤٦ فقره ۱۷ و یسنا ٤۹ فقره ۹ و یسنا ۵۱ فقره ۱۸ در این فقره اخیر نیز حضرت زرتشت اورا دولتمند بزرگ نامیده است در فروردین یشت فقره ۱۰۳ بفروهر فرشوشتر پاك از خاندان هوگوَ و بفروهر جاماسب پاك از خاندان هوگوَ

در خصوص رود رنگها رجوع کنید بکتابهای ذیل

Zoroastrische Studien von Windischmann S. 188.
Avesta par de Herlez p 12.
Ostirānische Kultur von Geiger S. 34—41.
Le Zend-Avesta par Darmesteter vol. II p. 15.
Erānšahr von Marquart S. 148.

ولی بطور حتم میتوانیم بگوئیم که این رود با دجله یکی نیست چه در فقره مذکور وندیداد از زمستان آنجا صحبت شده عراق دارای زمستانی که قابل شکایت باشد نیست دگر آنکه در آن فقره مندرج است که ساکنین رنگها سرو بزرگی ندارند و این مناسب تر است بحال تورانیان چادر نشین و بیابان نورد که در طرف مشرق در اقصیٰ حدود ایران منزل داشته اند تا بحال ساکنین قدیم عراق که از سه هزار سال پیش از مسیح نوبه بنوبه در تحت سلطنت سومر و آکاد و بابل و اشور و ایران بوده‌اند اما قوم (تئوژیه) را (𐬙𐬀𐬊𐬲𐬌𐬌𐬀) که بر مملکت رنگها مسلّط بوده باید قومی فرض نمود مثل قوم غیر آریائی که بر مملکت وارِنَ (طبرستان) مسلّط شده بود و در فقره ۱۷ از فرگرد اول وندیداد از آن سخن رفته است

در فقره ۶۳ آبان یشت که از رنگها ذکری شده اطلاع مخصوصی بدست نمیآید چه از خود (پااوروَ) کسی که نذر کرده از برای ناهید در کنار رود رنگها قربانی کند اطلاعی نداریم ولی از فقره ۸۱ همین یشت میتوان استنباط نمود که رنگها در مشرق واقع است و احتمال دارد که سیر دریا باشد چه یوایشتَ (𐬌𐬊𐬌𐬱𐬙𐬀) از خاندان فریان (𐬟𐬭𐬌𐬌𐬁𐬥𐬀) در جزیره موج شکن رنگها از برای ناهید قربانی نمود فریان تورانی همان است که گاتها یسنا ۴۶ قطعه ۱۲ از او اسم برده از دوستان زرتشت شمرده شده است لابدُ خاندان و باز ماندگان او مناسب تر است که در سرزمین خود درخاك توران قربانی کنند تا درکنار دجله در مهر یشت در فقره ۱۰۴ مندرج است « .بمهر درود میفرستیم کسی که دست بلندش پیمان شکن را گرفتار سازد گرچه او در شرق باشد گرچه او در غرب باشد گرچه او در دهنه رنگها باشد گرچه او در مرکز زمین باشد در فقرات ۱۸ و ۱۹ از رشن یشت آمده است اي رشن پاك اگر هم تو در سرچشمه رنگها باشی ما ترا بیاری میخوانیم اي رشن پاك اگر هم تو در دهنه رنگها باشی ما ترا بیاري میخوانیم از فقرات فوق برمیآید که از رنگها رودي در اقصیٰ حدود اراده شده است و این قهراً ما را بسیر دریا متوجه میسازد دگر از جاهائی که در اوستا از رنگها ذکري شده است در فقره ۲۹ از بهرام یشت است از این قرار « بهرام (فرشته پیروزي)

لهراسب گوئیم معنی لفظی آن دارنده اسب تندرو میباشد در عهد ساسانیان همین کلمه باکلمات دیگر ترکیب یافته جزو اسامي خاص آن زمان گردید مثل اروندزیك پسر خسرو پرویزکه بدست شیرویه کشته شد (حمزه اصفهانی ص ۴۲ چاپ برلن) همانطوری که ایرانیان کوه بلند و با شکوه و بزرگ همدان را اروند نامیده اند بمناسبت شکوه و بزرگی و تندی رود دجله بآن نیز اروند نام نهاده اند ولی آن مربوط به رنگهای اوستا نیست از مندرجات خوداوستا چنین برمیآید که این رود در مشرق واقع است نظر بقرائن آمو دریا وسیر دریا بیش ازسایر رودها قابل توجه است وبخصوصه سیر دریا اینك جاهائی که در اوستا از رنگها 𐬭𐬀𐬢𐬵𐬁 ذکری شده است در فرگرد اول وندیداد در فقره ۱۹ آمده است «سرزمینی که در سر چشمه رنگها واقع است شانزدهمین مملکتی است که من اهورامزدا بیافریدم ساکنین آنجا سر و بزرگ ندارند اهریمن در آنجا زمستان دیو آفریده پدید آورد و (تئوژیه) را در آنجا مسلّط نمود» در این جا از سرزمین رنگها خاکی اراده شده که این رود از آن جا میگذرد در فرگرد مذکور ۱۶ مملکت نامیده شده است که غالباً در مشرق واقع هستند و در تعیین محل آنها ابداً اشکالی نداریم از آن جمله است سغد (سمرقند) و مرو و بلخ و هرات و جرجان و قندهار و هلمند (سیستان) و ری و هند وکابل و طبرستان در سر این ممالك اختلافی درمیان نیست چه اسامی آنها در اوستا غالباً شبیه باسامی امروزی این ممالك است یا آنکه بطور تحقیق میدانیم که این ممالك در قدیم چنین نامیده میشده اند مجموعاً از شانزده مملکت اسم برده شده آریاویج (خوارزم—خیوه؟) در سر آنها جای دارد و مملکت رنگها آخرین آنهاست نظر بآنکه قسمت بزرگ این ممالك چنانکه ذکر کرده ایم معلوم و از برای قسمت دیگر حدسهای تقریباً درست می توان زد جهت ندارد یکی دوتا از این ممالك را که از برای آنها بواسطه عدم اطلاع کافی خود نمی توانیم محّلی مُعین کنیم افسانه بشماریم اگر نمی توانیم بطور یقین بگوئیم که کدام رود درمشرق ایران از رنگها اراده شده است

دادستان دینیك آمده است «آبی که از اردویسور ناهید میریزد باندازه تمام آبهائی است که درجهان جاري است باستثناي اروند . . . . . . محل اردویسور درسپهر است» در این جا نمی توانیم بگوئیم که از اروند دجله اراده شده است یا آنکه بجاي رنگها استعمال شده رودي در مشرق ایران مقصود است در آفرین هفت امشاسپند آمده است «بکند که اَوْرَوَنْت داراي تمام قوتها شود (رجوع کنید به اوستاي اشپیگل Spiegel جلد ۳ ص ۲۳٦) اشپیگل در این جا کلمه اَوْرَوَنت (اروند) را همان ارنگ بندهش و رنگهاي اوستا دانسته مثل انکتیل دُپرون Anquetil Duperron آن را باسیر دریا یکی میداند

چنانکه ملاحظه میشود در کتب پهلوي اروند هم براي دجله استعمال شده است و هم براي رنگهاي اوستا فردوسی هم صراحتهً میگوید

اگر پهلوانی ندانی زبان   بتازی تو اروند را دجله خوان

می توان گفت که متأخرین اشتباهاً کلمه اروند را در پهلوی بجای کلمه اَرَکْ یا ارنگ استعمال کرده اند چه زادسپرم بعینه مثل فقره اول از فصل بیستم بندهش از دو رود اوستا (رنگها) و (ونگوهی) اسم برده گوید از شمال کوه البرز دو رود بیرون می آید ولی بجای آنکه مثل بندهش بیکی از این دو رود ارنگ و بدیگری وه روت اسم بدهد اولی را (اروند) و دومی را (وه) مینامد اروندهمان الوند است فقط راء بلام تبدیل یافته است یاقوت حموی در معجم البُلدان و کلیّه فرهنگها اروند ضبط کرده بجای الوند کوه معروف همدان دانسته اند اروند یا الوند صفت است بمعنی تند و چالاك و توانا در اوستا اَاُورْونت 𐬀𐬎𐬭𐬎𐬎𐬀𐬧𐬙 بمعنی مذکور استعمال شده است از آن جمله درفقره ۱۳۱ همین آبان یشت در تفسیر پهلوی این کلمه اروند شد در ادّبیات فارسی گذشته از آنکه اروند اسم کوه و رودی است بمعانی که در اوستا آمده نیز استعمال شده است فردوسی گوید

بارمان و اروند مرد هنر   فراز آورد گنج وزرّ و گهر

اَاُورُوَتْ اسپَ 𐬀𐬎𐬭𐬎𐬎𐬀𐬝.𐬀𐬯𐬞𐬀 در اوستا اسم پدر کی گشتاسب است امروز

دیگري بسوی مشرق (خوراسان) جاری است و موسوم است به وه روت (ونگوهی در اوستا) » پس از آن بندهس طوري این دو رود را تعریف کرده است که قهراً باید آنها را از رودهاي مینوی تصوّر نمود چه میگوید ۱۸ رود دیگر که از سرچشمه آنها برمیخیزد دوباره به ارنگ و وه روت میریزد ارنگ و وه روت باقصیٰ حدود زمین میرود و بدریا ریخته میشود تمام کشورها از آنها سیراب میگردد هر دو باز در دریاي فراخکرت بهم میرسد و دگر باره بسرچشمه ای از همانجائی که آمده برمیگردد. همانطوري که روشنائی از البرز بدر آمده دگر باره بسوي آن فرود میآید آب نیز از البرز بیرون آمده و بآن فرو میرود . . . . . . پس از شرحی از این قبیل داستان باز در فقره ۸ همین فصل از بندهش آمده است «من دوباره متذکر میشوم که ارنگ رودی است در خصوص آن گفته شده است که آن از البرز می آید و بمملکت سوراك Sūrak میرود در این جا آنرا (آمی) مینامند» از این فقره بندهش بر میآید که ارنگ همان زرافشان باشد چه سوراك بجای کلمه سغد میباشد و از فقره ۲۹ از فصل ۱۵ بندهش بخوبی بر میآید که سوراك بجای سُغذَ 𐬯𐬎𐬖𐬜𐬀 اوستا استعمال شده است در تفسیر پهلوی نیز در فقره ٤ از فرگرد اول وندیداد سُغذَ به سوریك Sūrik ترجمه شده است ولی آمی یادآور آمو دریاست بندهش در متمّم فقره مذکور ارنگ را تا بمملکت مصر سیر داده و در آنجا بآن اسم نیو (نیل؟) میدهد چنانکه ملاحظه میشود با این بیانات درهم و برهم تعیین محل این رود بغایت دشوار است (بفصل ۲۱ فقره ۳ بندهش نیز ملاحظه شود) بسا در کتب پهلوی اروند بجای ارنگ آمده و این بیشتر مایه اشتباه شده است چه از بعضی کتب صراحتهً برمیآید که اروند در پهلوی اسم دجله است از این قبیل در فصل ۳ از بهمن یشت در فقره ۵ از اروند و فرات و اسورستان اسم برده شده است در فقرات ۲۱ و ۳۸ باز اسم اروند دیده میشود بهمن یشت که بخصوصه از آخرالزمان صحبت میدارد یکی از علائم ظهور سوشیانس را جنگی که در عراق واقع خواهد شد میشمارد بنابر این اروند در آنجا کلیةً بمعنی دجله است (رجوع کنید برساله سوشیانس تألیف نگارنده) در فقره ۲ از فصل ۹۲

رود رنگها=ارنگ

بمناسبت آنکه دو بار اسم رودرنگها در آبان یشت و چندین بار در سایر یشتها آمده است لازم دانسته در این جا شرحی در خصوص آن داده شود رنگها 𐬭𐬀𐬢𐬵𐬁 اسم رودی است با آنکه مکرراً در اوستا از آن اسم برده شده است و در کتب پهلوی غالباً بآن برمیخوریم باز تعیین محل آن مشکل و بطور حتم نمیدانیم که کدام از رودهای معروف حالیه در قدیم چنین نامیده میشده است بواسطه قاصر بودن عبارات اوستا و درهم برهم بودن مندرجات کتب پهلوی راجع بآن مستشرقین هر یك رود معروفی را حدس زده اند وندیشمان Windischmann گمان میکند که در اوستا از رودرنگها سند مقصود باشد هارلز Harlez مینویسد که آمودریا (جیحون) از آن اراده شده است اشپیگل Spiegel ویوستی Justi و Geiger به سیر دریا حدس زده اند دُلاگارد de Lagard بسیار دور رفته آن را رود معروف روسیه وُلگا Volga پنداشته است دارمستتر بکلّی از مشرق منحرف گشته آن را در مغرب عبارت از دجله دانسته است مارکوارت Marquart مینویسد از بندهش که ذکرش بیاید مفهوم میشود که رنگها (ارنگ) رود زراوشان باشد (در سغد) بارتولومه Bartholomæ و وست West آن را رود داستان و افسانه و نیم افسانه تصّور کرده اند بی شك در عهد اوستا رنگها اسم رود مخصوص معروفی بوده است و بعدها بمرور زمان از تعیین محل آن قاصر آمده تا آنکه در عهد تدوین کتب پهلوی که حالا در دست داریم این رود رنگ و روی رود معنوی گرفته یا بقول برخی از مستشرقین مثل رود افسانهٔ شد درمیان احتمالات مذکوره سند و وُلگا کمتر جالب دقّت است مندرجات اوستا نیز تا بیك اندازهٔ بر خلاف این است که رنگها در مغرب و از آن دجله مقصود باشد در بندهش بسا کلمه اَرَگ یا ارنگ بجای رنگهای اوستا استعمال شده است در فصل بیستم که مخصوصاً از رودها صحبت میدارد در آغاز مفصلاً از ارنگ و وه روت یاد کرده گوید «دو رود از شمال (اباختر) البرز (هربورج) یکی بسوی مغرب (خور وران) جاری است و موسوم است به ارنگ

در جزو اوستاي حاليه نوشته نشده است در فرگرد اول يشت مذكور در فقره ٤ زرتشت بکی گشتاسب دعا کرده گوید «بکند که تو از ناخوشی و مرگ ایمن بشوي چنانکه پشوتن شد» [1] این پشوتن بزرگترین پسر کی گشتاسب است در سنّت است که زرتشت اورا شیر و درون (نان مقدّس) بداد و اورا فنانا پذیر وجاویدانی نمود درفصل ۳۲ در فقره ۵ از بندهش آمده است «اروتدنر کشاورزي بوده و در (ور) جمشید که در زیر زمین است رئیس و بزرگ میباشد خورشید چهر جنگ آوری بوده اینك سپهبد لشکر پشوتن پسر ویشتاسب میباشد در کنگ دیز بسر میبرد» در مقاله جمشید گفتیم که ریاست باغ جمشید (ورجمکرد) با اروتدنر پسر زرتشت است اینك در این جا مي بينيم که رياست لشکر پشوتن در کنگ با سومین پسر زرتشت خورشید چهر میباشد که بنا بسنّت نخستین رزمي است بهمن یشت که بخصوصه از آینده و از ظهور سوشیانسها و آخرالزمان صحبت میدارد مکرراً از ظهور پشوتن در آخر دهمین هزاره با صدو پنجاه تن از یارانش از کنگ دیز یاد کرده است در فصل ۳ در فقرات ۲۵—۲۹ گوید «در انجام دهمین هزاره اهورامزدا دو پیک خود سروش و نریوسنگ را بکنگ دیز که سیاوخش ساخت خواهد فرستاد آنان خروش برآورده گویند ای پشوتن نامدار ای پسر کي گشتاسب ای افتخار کیانیان تو ای پاک و استوار سازنده دین از این کشور ایران برخیز آنگاه پشوتن با صدو پنجاه تن از یاورانش که از پوست سمور سیاه لباس پوشیده اند برخیزند» [2] در کتاب نهم دینکرد درفصل ۱۵ در فقره ۱۱ نیز آمده است «پشوتن پسر ویشتاسپ (گشتاسب) با صد و پنجاه تن از یاورانش که پوست سمورسیاه دربر دارند از کنگ دیز صد کندك (خندق) و ده هزار درفش (دارنده) بدر آیند» [3] از این فقرات اخیر معلوم میشود که پشوتن و یاورانش از مملکت بسیار سردی می آیند چه پوست سمور در بر دارند

---

[1] Zend-Avesta par Darmesteter Vol. II. p. 666.

[2] رجوع کنید نیز بفقره ٥١ از فصل ۳ بهمن یشت

[3] رجوع کنید برساله سوشیانس تألیف نگارنده

نزدیک ستویس؟ [١] در سرحدّ ایران ویج واقع است

در آبان یشت در فقرات ٥٤ و ٥٧ دوبار باسم کنگه 𐬐𐬀𐬢𐬵𐬀 برمیخوریم و یك بار هم در زامیاد یشت در فقره ٤ در جزو اسامی کوهها از انترَ کنگهَ 𐬀𐬥𐬙𐬀𐬭𐬆.𐬐𐬀𐬢𐬵𐬀 یاد شده است معنی لفظی این کوه اخیر چنین است اندر گنگ ظاهراً این کوه همان است که در فصل ١٢ فقره ٢ از بندهش از آن اشاره شده است «کوهی که در آن کنگ واقع است در آنجائی که آسایش و رامش است» محققاً (کنگ) منسوب بسیاوخش است که در زمان مهاجرت خویش از ایران در توران زمین ساخته است چنانکه (هنگ) منسوب بافراسیاب و (وَر) منسوب بجمشید است فردوسی مینویسد سیاوش گنگ دژ را در بالای کوه بسیار بلندی ساخت در دو فقره مذکور آبان یشت نیز کنگهَ بلند پایه و مقدس خوانده شده است بسا در شاهنامه بهشت گنگ نامیده میشود یوستی Justi مینویسد «بنظر میرسد این محل که چینی ها نیز در تحت اسم کنگ مي شناخته اند و یك قسم بهشت روی زمین ایرانیان محسوب میشده بواسطه یك دسته اي از ایرانیان در وسط خاك توران در طرف شمال سیر دریا برپا شده بود» [٢] لابد همین گنگ است که برخی از شعرای ما آنرا بتخانهٔ پنداشته و فرهنگها محل آنرا در ترکستان یا در چین قرار داده اند

بقول شاهنامه پس از آنکه تورانیان از ایرانیان شکست یافتند قلعه گنگ نیز بدست کیخسرو افتاد در فصل ٢٧ فقرات ٥٧—٦٢ از مینوخرد نیز چنین مندرج است که «سیاوخش پدر کیخسرو گنگ دیزرا ساخت و بعد کیخسرو آن را تصرف نمود» در سنّت مزدیسنا چنین آمده است که گنگ هنوز برپا ست و پشوتن در آنجا سلطنت میکند در اوستا فقط یکبار باسم پشوتن پشوتنو (𐬞𐬆𐬴𐬋.𐬙𐬀𐬥𐬎) برمیخوریم آنهم در ویشتاسپ یشت که معمولاً

---

[١] ستویس اسم ستاره ایست که در اوستا 𐬯𐬀𐬙𐬀𐬬𐬀𐬉𐬯𐬀 آمده است مستشرقین برخی آنرا از ستارگان برج نسرالواقع دانسته اند و برخی دیگر پروین و دَبَران مناسبت ستویس در اینجا نمیدانیم چیست رجوع کنید بمقاله تشتر

[٢] Handbuch der Zendsprache von Justi.

شهر گوئیم و در قدیم بمعنی مملکت و کشور بوده است دومي سوك نیز بشکل سو که بمعنی روشنی و فروغ است در زبان فارسی باقی است شمس فخري گوید

مه و خورشید برگردون گردان		همی گیرد ز راي روشنت سو

بار تولومه خشتر و سوك را چنین معنی کرده است فروغ کشور [1] اما کنگ دژ که راجع بآن دامنه اطلاعات ما وسیع تر است در غالب کتب تاریخ بنای آن بسیاوش پسر کیکاوس منسوب است فردوسی نیز گوید

کنون بشنو از کنگ دژ داستان		بدین داستان باش همداستان
که آنرا سیاوش بر آورده بود		بسی اندرو رنجها برده بود

از کتب تاریخ و ادبیات ما چنین بر میآید که کنگ دژ در خوارزم خیوه حالیه واقع بوده است شاید شهر خیوه کنگ دژ قدیم باشد چه ابو ریحان بیرونی مینویسد که نزد خوارزمیان ورود سیاوش بتوران مبدأ تاریخ سال بوده است[2] فرّخی نیز بآن اشاره کرده گوید زکوه گیلان او راست تا بدان سوی بر زآب خوارزم اوراست تا بدان سوی کنگ نرشخی در تاریخ بخارا [3] بنای شهر بخارا را بسیاوخش نسبت میدهد و در عهد نرشخی هنوز قبری در بخارا برای سیاوخش معیّن بوده و اهالی اززبان سیاوخش یك سرود گله و شکوه آمیزی میخوانده اند در هر نو روز زرتشتیان خروسی از براي او فدیه میآورده اند [4]

در فصل ٢٩ فقره ١٠ بندهش آمده است کنگ دیز در طرف مشرق واقع است چندین فرسنگ دور از دریای فراخکرت میباشد در مینو خرد فصل ٦٢ در فقرات ١٣—١٤ مندرج است کنگ دیز در طرف مشرق

---

[1] Leuchte des Reichs Altiranisches Wörterbuch.

[2] آثارالباقیه ص ٣٥

[3] ابو بکر محمد بن جعفر النرشخی تاریخ بخارا را درسنه ٣٣٢ بنام امیر نوح بن نصر سامانی بعربی تألیف نموده است و درسنه ٥٢٢ ابو نصر احمد بن محمد بن نصر قباوی آنرا بزبان فارسی ترجمه و اختصار نمود و درسنه ٥٧٤ محمد بن زفر بن عمر ثانیاً آنرا بنام برهان‌الدین عبدالعزیز اختصار نمود و این اصلاح اخیر است که نسخ متعدّده از آن در کتابخانه پاریس و لندن موجود است و متن آن در سال ١٨٩٢ باهتمام شفر Schefer درپاریس بطبع رسیده است نقل از چهار مقاله حاشیه میرزا محمد خان ابن عبدالوهاب قزوینی ص ١١٧

[4] رجوع کنید به Zend-Avesta par Darmesteter vol. II p. 380-381

این ویسه برادر پشنگ و عموی افراسیاب و سپهبد توران است فردوسی گوید بشد ویسه سالار توران سپاه ابا لشکری نامور کینه خواه پیران یکی از پسران ویسه بوده از این جهت محمد بن جریر طبری اورا فیران بن ویسقان میخواند بلعمی و میر خواند پیران ویسه مینویسند فردوسی نیز گوید

چنان بد که روزی سیاوش راد خود و گرد پیران ویسه نژاد

در شاهنامه پیران در جنگ گودرز از پاي در افتاده یکی از برادرانش پیلسم بدست رستم و برادر دیگرش هومان بدست بیژن کشته شدند لابد در اوستا پسران دلیر ویسه همین پهلوانان تورانی هستند که درمیدان نبرد کیخسرو و افراسیاب بسرکردگی سپهبد ایران طوس کشته شدند بلعمی از هفت برادران پیران ویسه صحبت میدارد که باخودش در میدان جنگ کشته گردیدند بندهش نیز در فصل ۳۱ در فقرات ۱٦ و ۱۷ میگوید پشنگ و ویسک هر دو برادر بودند از ویسك پیران و هومان و سان و برادران دیگر متولد شدند لابد این سان چنانکه وست West مینویسد همان پیلسم شاهنامه است گذشته از فقره ٥٤ آبان یشت در فقره ٥۷ یشت مذکور نیز از پسران دلیر ویسه (در اوستا وَئسَکَ 𐬬𐬀𐬉𐬯𐬀𐬐𐬀) یاد شده است چه آنان نیز بنوبت خود در گذرگاه خشتر و سوك در بالای گنگ صد اسب هزار گاو و ده هزار گوسفند از برای ناهید قربانی کرده خواستار بودند که به یل نامور جنگجو طوس غلبه کنند و ممالك آریائي را براندازند اما ناهید آنانرا کامیاب نساخت

اینك رسیدیم بمیدان کارزار در آنجائی که دلاوران ایران و توران با همدیگر مقابل شدند این میدان در اوستا موسوم است به خشترو سوكَ (𐬑𐬴𐬀𐬚𐬭𐬋.𐬯𐬎𐬐𐬀) گذري است در بالای کوه گنگ دژ معروف نیز در همانجا واقع است این اسم مرکب است از دو جزء اولی خشترَ همین کلمه است که امروز

در بالای کنگ بلند و مقدّس موفّق بدارد ناهید حاجتش را برآورد»
این فقره بخوبی یادآور جنگ کیخسرو با افراسیاب و ویسه سپهبد پادشاه توران و کنگ دژ سیاوش میباشد که مفصلاً در شاهنامه از آنها سخن رفته است

در فصل ۲۹ در فقره ٦ بندهش مندرج است که طوس پسر نوذر در جزو سی تن از جاویدانیهاست در نو نمودن جهان با سوشیانس همراهی خواهد کرد [۱] گذشته از آنکه طوس اسم کسی است در کتب پهلوی نیز بسا اسم شهر و ایالت و کوه معروف خراسان میباشد چنانکه در فصل ۱۲ فقره ۲٤ و فصل ۲۰ فقره ۳۰ و فصل ۲۲ فقره ۳ از بندهش سپهداران شهر طوس در خراسان مدّعی بوده اند که از باز ماندگان طوس هستند اساساً طُوس Tūs اسم شخص و طوس Tōs اسم محل بوده است بعدها در املاء و تلفّظ بهمدیگر مشتبه شده هر دورا طُوس Tūs گفتند [۲] در این جا متذکر میشویم که طوس بر پشت اسب فقط ناهیدرا ستایش نمود مثل سایر نامداران قربانی نکرد فدیه گاو و گوسفند هم در بالای اسب ممکن نیست کلمه ای که ما بمناسبت مقام گهی بقربانی کردن و گهی بعبادت نمودن و ستائیدن ترجمه میکنیم در متن اوستا یَزَتَ 𐬫𐬀𐬰𐬀𐬙𐬀 میباشد که از فعل یز 𐬫𐬀𐬰 مشتق است و بمعنی فدیه آوردن و نثار کردن و عبادت نمودن و ستائیدن و پرستیدن و ستودن است کلمات یسنا و یشت و ایزد از همین ریشه است در پهلوی یشتن بجای یَزْ استعمال میشود چون امروز در فارسی چنین فعلی موجود نداریم بناچار بکلمه مذکور بمناسبت مقام معانی مختلف میدهیم بنابر این بطور یقین نمی توانیم بگوئیم که در اوستا از گاو و گوسفند یشتن نامداران ذبح نمودن آنها یا در راه خدا بارزانیان بخشیدن مقصود است

گفتیم آرزوی طوس این بوده که به پسران دلیر ویسه غلبه کند و موفق هم شد

---

[۱] رجوع کنید نیز بفصل ۳۰ و فقره ۱۷ از بندهش

[۲] Nöldeke, Persische Studien II, 28.

میکند «در کتاب قدیم ایرانیان موسوم به الانشاء که نزد آنان بمنزله تورات یهودان و انجیل عیسویان است مذکور است که کیکاوس خواست بآسمان عروج کند اما وقتی که در پرواز از نظرها غایب شد خداوند به باد امر کرد که اورا محافظت نکند آنگاه کیکاوس از فراز آسمان پرتاب گشته در شهر سیراف (در خلیج فارس) فرود افتاد چنانکه (باربیر دُمینارد) Barbier de Maynard منتقل شده است بی شك از کتاب الانشاء اوستا مقصود میباشد چه یاقوت باز در تحت کلمه ابرقوه از کیکاوس و زنش سودابه صحبت داشته مینویسد که در کتاب‌الابستاق (اوستا) که کتاب دینی مجوسان است راجع بداستان کیکاوس چنین خوانده است . . . . . در کتب پهلوی مثل بندهش و دینکرد چنانکه در تاریخ طبری و بلعمی از آسمان پیمائي کیکاوس ذکری شده است و در شاهنامه شهر آمل در مازندران محلّی است که درآنجا کیکاوس از آسمان فرود افتاده است

طوس

(ویسه و گنگ دژ)

طوس پسر نوذر یکی از پهلوانان ایران و سپهبد کیخسرو و چندی هم مدّعی تاج و تخت وی بود در شاهنامه آمده است که طوس از جمله نامدارانی بوده که با کیخسرو بقصد مسافرت بجهان دیگر روی بکوه و بیابان نهاده اما پس از غایب شدن کیخسرو با سایر همراهان در زیر برف مانده جان بسپرد

در سنّت مزدیسنان طوس از جمله جاویدانیها ست نمرده هنوز در حیات است چنانکه ذکرش بیاید در آبان یشت چندین بار باسم توسَ 𐬙𐬏𐬯𐬀 برمیخوریم در فقرات ۵۳ و ۵۵ آمده است «یل نامور طوس بر پشت اسب اردویسور ناهید را ستایش نموده از او درخواست که وی را بشکست دادن پسران دلیر ویسه در گذرگاه خشترو سوكَ

چنانکه از فقرات ٤٥ و ٤٦ از آبان یشت اطلاع مخصوصی از او بدست نمیآید فقط از اوستا برمیآید که او از سلاطین مقتدر کیانی و دارنده فر و بخصوصه نیرومند بوده است پس از قربانی کردن صد اسب و هزار گاو و ده هزار گوسفند از براي ناهید خواهشش از فرشته آب این بوده که اورا تواناترین شهریار روی زمین بگرداند و اورا بدیوها و مردمان و پریها و کاویها و کرپانها چیر سازد ناهید اورا کامروا ساخت تعیین محل کوه اِرِزیفیّه 𐬆𐬭𐬆𐬰𐬌𐬟𐬌𐬌𐬀 که در فقره ٤٥ از آبان یشت آمده در آنجائی که کیکاوس فدیه نثار ناهید کرده است غیر ممکن است فقط دو بار این اسم در اوستا دیده میشود در فقره ۲ از زامیاد یشت که فهرستی است از اسامی کوههای ایران قدیم باز از اِرِزیفیه یاد شده است ولی نه طوری که بتوان محل آن را حدس زد در فصل ۱۱ از بندهش یك رشته از اسامي کوهها مندرج است اما از اِرِزیفیّه اسمی نیست دارمستتر احتمال میدهد که آن یکی از قلّه های البرز باشد چه در سنّت آمده است که کیکاوس در بالای البرز هفت قصر ساخته باین مناسبت فدیه او در یکی از این قصرها بعمل آمده است اِرِزیفیّه نیز بهمین املاء در اوستا بمعنی مرغ شاهین و باز میباشد

بمناسبت آنکه در زامیادیشت بخصوصه از فرّ کیانی یاد میشود و اسامي پادشاهان کیانی در آن مندرج است در مقاله راجع بآن بطور عموم از سلسله کیانیان مفصلاً صحبت خواهیم داشت در این جا فقط یکی از اعمال مشهور کیکاوس را که دومین پادشاه کیانی است یاد آورشده میگذریم و آن داستان آسمان پیمائی اوست هرچند که امروز چیزی راجع باین داستان در اوستا موجود نیست ولی بنظر میرسد که در اوستای عهد ساسانیان باین مسئله اشاره شده بود یکی از قطعات اوستائی موسوم به آئوگَمَدَئچا که ذکرش در مقاله افراسیاب گذشت بآن اشاره کرده است [1] یاقوت در معجم البلدان نقل

---

[1] رجوع کنید به فقره ٦٠ از کتاب Aogemadaêca Übersetzt von Geiger S 55. و به صفحه ۱۱۲ همین کتاب

نیز در فصل ۳٤ فقره ٦ راجع بزد و خورد افراسیاب با منوچهر مینویسد در هنگام سلطنت منوچهر دوازده سال ایران در تحت تصرف افراسیاب بود باز در فقره ٤١ از فصل ۲۷ کتاب مذکور مندرج است فائدهٔ ای که از منوچهر رسید این است که سلم و تور را برای انتقام پدر بزرگش ایرج گشت و آنان را باز داشت که جهان را ویران کنند و از مملکت پدشخوارگر تا به دُوکَکو I ñzakö که بنا بمعاهدهٔ بافراسیاب رسیده بود باز گرفته بتصرف مملکت ایران در آورد در فقرات ٤١—٤۳ از آبان یشت دیدیم که افراسیاب تورانی را آرزوی بدست آوردن فرکیانی بوده است فر یاخره فروغ مخصوصی است که از طرف پروردگار بپادشاهان و دلیران و پیغمبران بخشیده میشود در مقاله زامیاد یشت از آن صحبت خواهیم داشت عجالةً در این جا متذکر میشویم که در فقرات ٥٦ تا ٦٤ از زامیاد یشت مندرج است سه بار افراسیاب خود را بدریای فراخکرت در انجائی که فر شناور است انداخت امّا این فر که مختص بممالك ایرانیان است و در آینده نیز از آن ایرانیان و زرتشت مقدس خواهد بود نصیب افراسیاب نشد پادشاه تورانی در هر سه بار از عدم توفیق خویش برآشفته دشنامی بزبان راند از این قرار «ایثِ ایث یَثنَه اهمائی 𐬌𐬚𐬀. 𐬌𐬚𐬀. 𐬫𐬀𐬚𐬀. 𐬀𐬵𐬨𐬀𐬌» این کلمات که باید ناسزاهای افراسیاب باشد در فقره ٥۷ مندرج است در فقرات ٦۰ و ٦۳ باز چند کلمات دیگر بآنها افزوده شده امّا ابداً معنی از آنها بر نمیآید یعنی که اساساً معنی هم نداشته است از این کلمات که بی شك برای تمسخر و نامفهوم بودن زبان تورانیان بیان شده است شاید بتوان استنباط کرد که قبیله تورانی یك لهجه مخصوص بخود داشته است چنانکه زبان اوستا یکی از لهجات ایران قدیم ومتعلق بطرف مغرب ایران بوده است

کیکاوس

کیکاوس در اوستا کَوَ اُوسَنْ 𐬐𐬀𐬎𐬎𐬀 𐬎𐬯𐬀𐬥 یکی از پادشاهان کیانی است پسر آئیپی وَنگهو 𐬀𐬌𐬞𐬌𐬬𐬀𐬢𐬵𐬎 ونوه کیقباد 𐬐𐬀𐬎𐬎𐬁𐬙𐬀 (مؤسّس سلسله کیاني) و شوهر سودابه و پدر سیاوش و جدّ کیخسرو میباشد در بهرام یشت فقره ۳۹ و در زامیادیشت فقره ۷۱ از او اسم برده شده است از فقرات مذکور

بکشد کیخسرو آن پسر انتقام کشند ، از سیاوش (سیاورشن 𐬯𐬌𐬌𐬁𐬎𐬎𐬀𐬭𐬱𐬀𐬥) که بخیانت کشته شد و از برای انتقام اغریرث دلیر (نَرَوَ 𐬀𐬖𐬭𐬀𐬉𐬭𐬀𐬚𐬀) درواسپ هوم را کامروا ساخت » در فقره ۲۱ از درواسپ یشت آمده است « از برای درواسپ یل نامور آریائی و استوار سازنده کشور خسرو (هئوسروه 𐬵𐬀𐬊𐬯𐬭𐬀𐬎𐬎𐬀𐬢𐬵𐬀) روبروی دریا چه عمیق و وسیع چئچست صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند قربانی کرد و زور نثار نمود از او درخواست ای درواسپ نیك و تو ای تواناترین این کامیابی را بمن ده که من افراسیاب مجرم تورانی را در مقابل دریا چه عمیق و وسیع چئچست بر اندازم من پسر انتقام کشنده از یل نامور سیاوش که بخیانت کشته شد و از برای انتقام اغریرث دلیر »

در فقره ۷۷ از زامیاد یشت آمده است « از پرتو فر بوده که کیخسرو بافراسیاب مجرم تورانی و برادرش کرسیوز ظفر یافته آنان را در بند نمود و از یل نامور سیاوش که بخیانت کشته شد و از اغریرث دلیر انتقام کشید» چنانکه ملاحظه میشود داستان خصومت طولانی تورانیان بضد ایرانیان و اسامی برخی از پادشاهان و سپهبدان و ناموران و امکنه هر دو طرف مثل افراسیاب و اغریرث و کرسیوز و سیاوش و هوم و کیخسرو و هنگ افراسیاب و دریا چه چئچست (آرَمیه) برای ما در اوستا نیز محفوظ مانده است دگر از جاهائی که در اوستا میتوان نشانی از این داستان جست در فقرات ٦ و ۳۷ از تشتر یشت است در فقرات مذکور فرشته باران تشتر در چستی و چالاکي به تیر آرش (اِرِخشَ 𐬆𐬭𐬆𐬑𐬱𐬀) بهترین تیر انداز آریائیها تشبیه شده است آرش تیر انداز همان است که مورخین مثل طبری و بلعمی و ابو ریحان و میر خواند وغیره در خصوص او نوشته اند پس از آنکه افراسیاب بمنوچهر غلبه نموده او را در طبرستان محاصره کرد بناچار ایرانیان با تورانیان صلح کردند برای تعیین حدود ایران و توران برآن قرار دادند که تیر آرش کمانگیر معروف آن زمان بهرجا که فرود آید همان موضع سرحدّ باشد این داستان را مفصلاً در مقاله تشتر خواهیم نگاشت کتاب مینو خرد

قصر صحبت داشته مینویسد «کسی از چنگال مرگ رهائی نیابد نه کسی که مثل کیکاوس در فضای آسمان در گردش و سیر بوده و نه کسی که مانند افراسیاب تورانی در عمق زمین خویش پنهان داشته و در آنجا قصر آهنین بارتفاع هزار قد آدم باصد ستون ساخته بود در این قصر او برای روشنائی ستاره و ماه و خورشیدی ساخته آنچه دلش میخواست در آنجا مهیّا و درمیان بشر از بهترین زندگانی بهره‌مند بود با وجود جادوئی خویش باز نتوانست که از دست مرگ اَسْتوِیهات (در اوستا 𐬀𐬯𐬙𐬋-𐬬𐬍𐬜𐬋𐬙𐬎) ایمن بماند. اینك آنچه در اوستا راجع بهنگ و زندگانی و سر انجام افراسیاب آمده است مینگاریم در یسنا ۱۱ فقره ۷ گوید، زود قسمتی از (فدیهٔ) گوشت بریده در راه هوم دلیر نثار کن تا آنکه تورا هوم به بند نکشد چنانکه او افراسیاب مجرم تورانی را که در طبقه وسطی زمین درمیان دیوار آهنین در پناه بود به بند در کشید» در این جا یاد آور میشویم که ایرانیان قدیم زمین را سه طبقه میدانسته اند وسطح آن را بهفت کشور قسمت میکرده اند بخصوصه از فقرات ۴۱—۴۳ آبان یشت بخوبی برمیآید که هنگ قصر سلطنتی پادشاه تورانی بوده است: «افراسیاب تورانی مجرم در هنگ زیرزمینی صد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند از برای اردویسور ناهید قربانی کرده تمنّا نمود بآن فرّی که درمیان دریای فراخکرت شناور است برسد» بی شك این قربانی فراوان و خواهش بزرگ در وقتی شده است که افراسیاب در هنگ آهنین یا در قصر خود بسر میبرده است نه در هنگامی که از کیخسرو شکست یافته پراکنده و پریشان از بیم جان در بُن غاری پنهان بوده است راجع بگرفتار شدن افراسیاب بدست هوم عابد در درواسپ یشت در فقرات ۱۷ و ۱۸ چنین آمده است «هوم درمان بخش و سرور نیك باچشمان طلائی در بلندترین قلّه کوه هرا (𐬵𐬀𐬭𐬀𐬌𐬙𐬌) از برای فرشته درواسپ فدیه آورده چنین درخواست نمود مرا موفق ساز که افراسیاب مجرم تورانی را بزنجیر کشم و بزنجیر بسته بکَشم و بسته برانم و در بند بنزد کیخسرو برم تا اورا روبروی دریاچه عمیق و وسیع چئچست 𐬗𐬀𐬉𐬗𐬀𐬯𐬙𐬀

مفصّل است ما باندازه ای که از برای فهم مندرجات اوستا لازم بود در این جا ذکر کرده ایم

در اوستا اسم دو برادر افراسیاب چنین است اَغْرَئرَتَ 𐬀𐬖𐬭𐬀𐬉𐬭𐬀𐬚𐬀 که لفظاً بمعنی (کسی که گردونه اش در پیش میرود) میباشد دومی کِرِسوَزْدَ 𐬐𐬆𐬭𐬆𐬯𐬀𐬎𐬎𐬀𐬰𐬛𐬀 بمعنی (استقامت و پایداری کم دارنده) میباشد اغریرث در اوستا مانند شاهنامه از نیکان و کرسیوز از بدان شمرده شده است

کلمه افراسیاب را (فرنگرسیّن 𐬟𐬭𐬀𐬢𐬭𐬀𐬯𐬌𐬌𐬀𐬥) یوستیّ این طور معنی میکند (کسی که بسیار بهراس اندازد) [1] بسا در اوستا اغریرث با صفت نَرَوَ 𐬥𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀 آمده است یعنی از پشت دلیر—نر— پهلوان چنانکه در درواسپ یشت در فقرات ١٨ و ٢١ و فروردین یشت فقره ١٣١ افراسیاب همیشه با صفت مئیریّه 𐬨𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀 آمده است یعنی مجرم و سزاوار مرگ گفتیم که مندرجات اوستا راجع بافراسیاب مطابق مطالب شاهنامه میباشد مگر آنکه بمرور زمان هنگ افراسیاب که اصلاً قصر آهنین زیر زمینی پادشاه تورانی بوده است در شاهنامه غاری شد در بالای کوه

ز هر شهر دور و بنزدیك آب که خوانی همی هنگ افراسیاب

از اوستا و کتب پهلوی بخوبی بر میآید که هنگ قصری بوده این کلمه در اوستا هنکن 𐬵𐬀𐬧𐬐𐬀𐬥𐬀 آمده است یعنی چیز کنده شده از ریشه لغت کَنْ 𐬐𐬀𐬥 که در اوستا و فرس هخامنشی بمعنی کندن است میباشد کلمات خان (خانه) و کان بمعنی معدن و خندق که معرّب از خنتك پهلوی است از همان ریشه و بنیان است درکتاب آئو ـگمدَئچا (Aogemadēčā) در فقرات ٦٠ و ٦١ صراحتةً از این

---

[1] رجوع کنید به Iranisches Namenbuch von Justi (Der Sehr in Schrecken Setzende)
بنظر بارتولومه معنی که از برای کلمه افراسیاب در Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung. Herausgeg. von A. Khun. 33. 465
داده شده است درست تر است متأسفانه رساله مذکور بنظر نگارنده نرسیده است
رجوع کنید به Altiranisches Wörterbuch von Bartholomae
و به Commentar über das Avesta von Spiegel Band 2 S. 133

بردع در غاری پناه برد اتفاقاً در همان کوه عابدی موسوم به هوم منزوی گشته خدای را پرستش میکرد یکی مرد نیك اندران روزگار ز تخم فریدون آموزگار . . . . کجا نام آن نامور هوم بود پرستنده دور از برو بوم بود هوم از اثر ناله افراسیاب برخاسته بنزدیك غار که آنرا هنك افراسیاب گویندآمد گوش فراداد ناله و فغان مردی شنید که از بخت خویش گله مند و از کرده اش پشیمان است هوم دانست که آن افراسیاب است بدرون غار در آمد بازوان او محکم بست و از غار بیرونش کشید در راه افراسیاب چندان ناله و زاری نمود که هوم را دل بسوخت و بند بازوانش را سست نمود آنگاه افراسیاب فرصت یافته خود را درمیان آب انداخته پنهان شد در این هنگام گودرز وگیو از آنجا میگذشتند هوم را در کنار دریا متحیر ایستاده دیدند سبب پرسیدند هوم واقعه باز گفت در این آب خنجست پنهان شده است بگفتم بتو راز چونان که هست گودرز فوراً بآتشکده آذر گشسب تاخت در آن موقع کیکاوس بانبیره اش در آنجا مشغول عبادت بودند پس از شنیدن واقعه بسوی دریای خنجست شتافتند هوم تدبیر در این دید که کیکاوس فرمان داده کرسیوز برادر افراسیاب را که اسیر شده بود در بند بسته و پالهنگ بگردن انداخته بلب دریا آورند تا از آن زجر خروش بر آورد و خون افراسیاب از مهر برادری بجوش آمده از دریا بیرون آید

تدبیر هوم مقبول افتاد چنین کردند افراسیاب از دریا بدر آمده گرفتار شد از او و برادرش کرسیوز انتقام خون سیاوش کشیدند

بشمشیر هندی بزد گردنش بخاك اندر افکندی تاري تنش

در این جا متذکر میشویم که دریاي خنجست شاهنامه همان چئچست 𐬗𐬀𐬉𐬗𐬀𐬯𐬙𐬀 اوستامیباشد که الحال دریاچه اُرمیه گویند و آتشکده آذر گشسب همان معبد بسیارمعروف شیز است که اینك خرابه اش بتخت سلیمان معروف است [1] چنانکه گفتیم داستان افراسیاب در شاهنامه بسیار

---

[1] رجوع کنید بگاتها ترجمه نگارنده صفحه ۲۳ — ۲۵

این تورانیان نیز در خود اوستا آمده است کلیةً این اسامی آریائی و معنی بیشتر از آنها معلوم است در طی این مقاله اسامی تورانیانی را که در اوستا از آنها ذکری شده معنی خواهیم کرد بنابر این ابداً مناسبتی ندارد که عثمانیها و کلیّه ترکهاي مغول نژاد را از باز ماندگان تورانیان آریائی نژاد تصوّر کنیم

در شاهنامه در طیّ داستان افراسیاب غالباً از دو برادرش اغریرث و کرسیوز یاد شده است اغریرث بقول شاهنامه سپهدار لشکر توران بوده و نسبت بایرانیان محبّتی داشته است ناموران سپاه ایران که پس از شکست یافتن نوذر اسیر و گرفتار افراسیاب شده بودند بواسطه اغریرث آزادی یافته اند اما خود اغریرث باین جرم بحکم افراسیاب کشته گشت

برادر دیگر افراسیاب که کرسیوز باشد همان است که بتحریك و اصرار وی افراسیاب داماد خود سیاوش پسر کیکاوس را کشته است در کتب پهلوي نیز از برادران افراسیاب ذکری شده است بندهش در فقره ۱۵ از فصل ۳۱ مینویسد «فراسیا و کرسیوز که او را نیز کدال میگفتند و اغریرث هر سه برادر بودند» اغریرث را در پهلوی چنانکه در فقره ۵ از فصل ۲۹ بندهش آمده است گوپت شاه میگفتند باز بندهش در فصل ۳۱ در فقره ۲۱ مینویسد «وقتی که فراسیا و پادشاه ایران منوچهر را با لشکرش در پدشخوار اسیر نمود و سبب ویرانی و قحطی درمیان ایرانیان شد اغریرث از خداوند درخواست نمود که وی را بنجات دادن لشکریان و دلیران ایران موفّق سازد حاجتش نیز برآورده شد ایرانیان بتوسط او رهائي یافتند فراسیاو از این کار برآشفته اغریرث را کشت خداوند در پاداش عمل نیک اغریرث پسری باو داد موسوم به گوپت شاه» متمم داستان افراسیاب و سر آمدن روزگارش بدست کیخسرو در شاهنامه چنین آمده است کیخسرو نبیره کیکاوس برای انتقام کشیدن از خون پدرش سیاوش بجنگ افراسیاب شتافت و بسوی کنگ دژ روی نهاد افراسیاب از آن آگاه گشته شبانه تنها بگریخت سالها از بیم جان خویش سرگشته میگشت تا آنکه در بالای کوه بنزدیك

مینوخرد آمده است اهریمن آرزو داشت که بیوراسب (ضحاك) و افراسیاب و اسکندر فنا ناپذیر باشند اما اهورامزدا مصلحت در آن دید که آنان زوال یابند درگاتها (صفحه ۹۱) گفتیم که تورانیان قبیله ای از ایرانیان قدیم بوده اند از حیث تمدّن پست بیشتر صحرا نشین و بیابان نورد و غالباً بضدّ ایرانیان در جنگ بوده اند اشکانیان را از این قبیله باید دانست بمناسبت آنکه ایرانیان از زمان بسیار قدیم با این قبیله در زدو خورد بوده اند یا آنکه ایرانیان بنا بسنّت قدیم تورانیان را از دشمنان دیرین ایران میشمرده اند بعدها اشکانیان را که از قبیله تورانیان بوده بکلی از نژاد بیگانه خوانده اند خدای نامه که در عهد ساسانیان تدوین شده و بعدها مأخذ شاهنامه فردوسي گردیده است ظاهراً از سلطنت طولانی اشکانیان ذکری نکرده بوده است چه منافی سیاست سلسله ساسانیان بوده که از اشکانیان از کسانی که سلطنت بساسانیان انتقال یافت صحبتی بدارد از این جهت است که فردوسی هم فقط بیست شعر مُبهم راجع بسلطنت آنان که چهار صد و هفتاد و چهار سال طول کشیده است سروده گوید

از ایشان جز از نام نشنیده ام   نه در نامهٔ خسروان دیده ام

طوایف ترك مغول نژاد که بعدها بسر زمین تورانیان قدیم کوچ کرده با ایرانیان بنای زدو خورد گذاشته اند متدرجاً با تورانیان مشتبه شده بسا در شاهنامه ترك بجای تورانی و تورانی بجای ترك آمده است و هم چنین است در کتب پهلوی بنا بسنّت بسیار قدیم و بنا بآنچه در شاهنامه و کلیه کتب تواریخ ما مسطورات افراسیاب از خاندان تور پسر فریدون میباشد ایرج و سلم و تور سه پسران فریدون بوده اند که هر یك اسم خود را بخاك قلمرو سلطنت خویش داده اند [1] قطع نظر از این سنت دلیل مثبت علمی هم داریم که تورانیان دسته ای از ایرانیان قدیم بوده اند و آن اسامی گروهی از نامداران توران است که در شاهنامه و سایر کتب محفوظ مانده است اسامی برخی از

---

[1] رجوع کنید بصفحه ۱۹۴ همین کتاب

پیروزمندتر از تو کسی نیست و او مغرور گشته جهان را خراب میکرد و کوهها را با دشت هموار مینمود و درختها را از ریشه میکند گرفته رام نمود و از او قول گرفت که در زیر زمین پنهان گشته در تخریب جهان نکوشد

پنجم گرشاسب مرغ کمک را که سرش بفلک میرسید و از شپهرهاي خود خورشید و ماه را پوشیده میداشت و جهان را تیره و تار مینمود و در وقت باران پرهاي خود گشوده نمیگذاشت که باران بزمین برسد و پس از آن بدریا رفته آبها را که بپرهای خود گرفته بود در آنجا میریخت و جهان را از قحط و غلاء بتنگ آورده بود و رود و چشمه را خشک کرده بود با تیر بزد پس از آن در مدت یک هفته از پی او تاخت وقتی که مرغ کمک از آسمان افتاد جهانی از افتادنش خراب شد آنگاه گرشاسب با گرز منقارش بکوفت »

افراسیاب

از جمله نامورانی که مکرراً در اوستا از او اسم برده شده است افراسیاب پادشاه توران زمین است داستان ستیزه او با پادشاهان پیشدادي و پس از آن با پادشاهان کیانی قسمت مهمّ شاهنامه فردوسی را فرا گرفته است آنچه راجع باو در اوستا آمده است با مندرجات شاهنامه مطابق است در اوستا فرَنگرَسیّن 𐬟𐬭𐬀𐬢𐬭𐬀𐬯𐬌𐬌𐬀𐬥 و در پهلوی فراسیاك میباشد در شاهنامه افراسیاب پسر پشنگ پسر زادشم پسر تور پسر فریدون است ابو ریحان بیرونی اجدادش را این طور ذکر کرده است فراسیاب بن پشنك بن اینت بن ریشمن بن ترك بن زبن اسب بن ارشسب بن طوج [1] در بندهش فصل ۳۱ فقره ۱٤ سلسله نسب افراسیاب از این قرار است فراسیاپ پسر پشنگ پسر زادشم پسر تورك پسر سپانیاسپ پسر دوروشاسپ پسر توچ پسر فریدون در فصل ۲۷ در فقرات ۳٤ و ۳۵ از کتاب مینوخرد مندرج است مصلحت کار چنین بود که اژي دهاك بیوراسب و افراسیاب مجرم تورانی بسلطنت رسند اگر نه اهریمن عفریت خشم را برای سلطنت بر می انگیخت در فصل ۸ در فقره ۲۹

---

[1] آثارالباقیه صفحه ۱۰٤ چاپ زاخو

سبب آزردگی اردیبهشت برای این است که گرشاسب پس از فروریختن (سروبر) دیگ طعامش را بناچار هیزم فراهم آورده تا غذای خود طبخ کند چون آتش ساعتی دیرتر شعله کشیده گرشاسب تنگ حوصله گشته گرز خویش بعنصر مقدس فرود آورده است از این رو موکّل آتش اردیبهشت از آن آزرده گشته وی را از دخول به بهشت باز داشته است اینک خلاصه ای از باب بیستم از صد در بندهش «گرشاسب نخست اژدهائی را کشته که سرش هشتاد باز (۸۰ ارش) و هریك از دندانهایش بدرازی ستونی و دوچشمش که آتش از آنها میجهید ببزرگی گردونه ای بود مردم و جانور را از یک فرسنگ با نفس خویش میکشیده و بادم عقاب را از هوا پائین میآورد هریک از پشیزش ببزرگی یک سپر گیلی بود طول آن اژدها باندازه ای بود که بشمار ناید در دشت و غار آواز او می توفید گرشاسب در بامداد از دم او تاختن آغاز نمود و در شام بسرش رسید آنگاه با گرز گران سرش بکوبید وقتی که آن جانور کشته شد هنوز مردم مانند دانه‌ها در لای دندانهایش آویخته بودند

دوم گرشاسب دیوی را موسوم به کندرب کشت که سرش بخورشید میرسید اورا زره پاشنه میگفتند مسکنش درکوه و دره و دریا بود دریای زره تا پاشنه اش و دریای چین تا بزانوش بود از دریا ماهي گرفته با حرارت خورشید بریان میکرد دوازده مرد را یکبار فرو میبرد شیروپیل پیش او مانند پشه ای بودند گرشاسب نه شبانه روز بضدّ او بجنگید تا آنکه از قعر دریا بیرونش کشید و دو دستش را در بند نموده سرش با گرز بکوفت تنش مانند کوه البرز بود در بُن دندانهایش اسب و خر خزیده بودند

سوم گرشاسب هفت تن از راهداران را که سرشان بستارگان میرسید بکشت همه آنان آدمخوار و ناپاك بودند دریای چین تا بکمرشان بود کسی از بیمشان یارای سفر کردن نداشت در هر سال یک صد هزار آدم میخوردند گرشاسب در مدت یک هفته با آنها جنگ نموده همه را شکست داد

چهارم گرشاسب باد را که فریفته اهریمن شده چه باو گفته بود

از آنکه او گندروَ زرین پاشنه را شکست داده بقدرت هولناك آن نابکار چیره گشته است از آنکه او نژاد ناپاك نیویك و داشتا نیك را برانداخته و آسیب و زیان فراوان آنان را بپایان رسانیده است از آنکه او باد نیرومند را بسر صلح و سازش آورده و آن را از ویران نمودن مخلوقات ایزدي باز داشته است از آنکه او روزي ضحاك را که بند گسسته برای تباه ساختن جهان و بآرزوي نابود نمودن مخلوقات قیام کند خواهد برانداخت از این رو بآفریدگان گیتی آسایش و آرام خواهد بخشید و از ستیزکي آذر نسبت بگرشاسب بواسطه آزاری که از او بآن رسیده و باز داشتن آن گرشاسب را از داخل شدن در بهشت و یاری نمودن گوشورون گرشاسب را بواسطه آبادی که از او شامل حالش گردیده است و او را از داخل شدن بدوزخ حفظ کردن و خواهش نمودن زرتشت از آذر برای بخشیدن جرم گرشاسب و اجابت نمودن آذر خواهش زرتشت را و داخل شدن روان گرشاسب در همستگان (برزخ) »

در کتب متأخرین داستان گرشاسب مفصل تر مندرج است بطوری که آنچه بواسطه خلاصه بودن مطالب دینکرد نامفهوم است روشن و واضح میشود در صد در بندهش کلّیه اعمال گرشاسب ذکر شده است و در جزو کتاب روایت وقایع او در صد و هفتاد و سه (۱۷۳) شعر برشته نظم کشیده شده است قیمت این منظوم فقط در این است که اعمال این نامور قدیم را حفظ کرده است اگر نه ارزش ادبی ندارد [1] پیش از آنکه مطالب عمده صد در بندهش را راجع بگرشاسب بنگاریم لازم است متذکر شویم که مقصود دینکرد از ستیزکي آذر بضد گرشاسب اردیبهشت میباشد چه در عالم مادي نگهبانی آتش با این امشاسپند است و

---

[1] دگر باره فریاد کرد آن روان به پیش خدا داور داوران
بگفتش بفریاد زاري کنان که بخش اي خدایا ز سختی رهان
بده جاي مارا بروشن بهشت بمزد آنکه کشتم همان دیو زشت
که بد نام آن دیو را کند رب بلائی ستمکاره بود و عجب
بخورشید رخشان رسیدی سرش بگفتند خلقان زره پاشنش

نقل از یك نسخه خطي که در سال ۱۰۴۹ یزدگردي نوشته شده است

بی شمار مرتکب شود و یک ثلث از مردمان وستوران و گوسفندان و سایر مخلوقات ایزدی را نابود سازد بآب و آتش و گیاه لطمه وارد آورد آنگاه آب و آتش و گیاه بدرگاه اهورامزدا شکوه برده گویند فریدون را دگر باره برانگیز تا ضحّاک را هلاک سازد ای اهورامزدا اگر خواهش ما برآورده نشود ما را قوّه پایداری در جهان نخواهد ماند آتش گوید من گرمی نخواهم داد آب گوید من نخواهم جاری شد آنگاه پروردگار اهورامزدا بسروش و نریوسنگ گوید پیکر سام گرشاسپ را بجنبانند تا از خواب برخیزد ایزد سروش و ایزد نریوسنگ سه بار خروش برآورده گرشاسپ را بخوانند دربار چهارم سام با پیروزی برخیزد وبضحاک روی آورد وبسخنان او گوش ندهد گرز بفرق او کوبیده هلاکش کند آنگاه ویرانی و نکبت از جهان بیرون رود و هزاره را شروع خواهم نمود پس سوشیانسها دگر باره جهانرا پاک کنند رستاخیز و حیات آینده را برانگیزانند»

چنانکه ملاحظه میشود کلّیه مندرجات کتب مذهبی راجع بگرشاسب با آنچه از او در اوستا نقل شده است کم و بیش مطابق است متأسفانه نسکی که در اوستا بخصوصه از گرشاسب صحبت میداشته است از میان رفته است این نسك مفقود شده موسوم بوده است به سوتگر نسك فرگرد پانزدهم آن از گرشاسب سخن میداشته است دینکرد در فصل چهاردهم از کتاب نهمش خلاصه مندرجات سوتگر نسك را برای ما حفظ کرده است از این قرار « فرگرد پانزدهم ‘ات فرَوَخشیا’ راجع است به نشان دادن اهورامزدا روان گرشاسب را در یك حالت هولناکی بزرتشت و نظر بسابقه اعمال گرشاسب و نظر به برتری یافتن مردمان و از گناه دوری جستن آنان از پرتو کوششهای بیشمار وی وضع هولناك و درزجر بودن روان وی بزرتشت ناگوار آمدن و چشم داشت گرشاسب از آفریدگار اهورامزدا برای عفو کردن جرمی که در بی احترامی نسبت بآتش ازاوسرزده وتمنّای گرشاسب از اهورامزدا برای مقام بلند درمقابل اعمال دلیرانه که از او ساخته شده است از آن جمله که او مارسروبر را کشته وستم هماورد را بانجام رسانیده است

باز در فقره ۱۳۶ همین یشت گوید «ما بفروهر پاك سام گرشاسب مجعد موی و مُسلّح بگرز درود میفرستیم تا آنکه بضد بازوان قوی دشمن و لشکرش و سنگر فراخش و درفش برافراشته‌اش مقاومت توانیم نمود تا آنکه بتوانیم در مقابل راهزنان پایداری نمود» گفتیم که در فقره ۳۷ آبان یشت آمده است گرشاسب در کنار دریای پیشین فدیه نیاز ناهید نموده است از این جا معلوم میشود که گرشاسب از زابلستان میباشد بقول سُنّت حالا هم گرشاسب در پیشین که در زابلستان در جنوب غزنه و مشرق قندهار واقع است بخواب رفته است در فقره ۷ از فصل ۲۹ از بندهش چنین آمده است سام (مقصودش گرشاسب میباشد نه پدر بزرگ رستم) گفته شده است که یکی از جاویدانی هاست اما بواسطه بی اعتنائی وي بآئین مزدیسنا یك تورانی موسوم به نیهاک (نیهاو ونیاک نیز خوانده شد) اورا در دشت پیشیانسی بایك تیر زخم زده خواب غیر طبیعی بوشاسب را بر او مسلّط داشته است فراز آسمان بالای او ایستاده است تا روزیکه ضحاک دگر باره زنجیر گسیخته و بنای ویرانی گذارد او بتواند از خواب برخاسته ضحاک را هلاک کند ده هزار از فروهر پاکان بپاسبانی پیکر او گماشته شده اند» برای آنکه مطلب فوق روشن شود باید دانست که گرشاسب در سنّت مزدیسنان یکی از جاویدانیهاست نمرده فقط بخواب رفته است در آخر الزمان وقتیکه دگر باره ضحّاک از کوه دماوند زنجیر بگسلاند گرشاسب نیز از خواب برخاسته اورا هلاک خواهد کرد گرشاسب از جملهٔ یاران موعود زرتشتی است که در نو نمودن جهان و برانگیختن مردگان و آراستن رستاخیز باسوشیانس همراهی خواهد نمود در بهمن یشت در فصل ۳ در فقرات ۵۸—۶۲ راجع باین مسئله آمده است «وقتیکه اژی دهاک زنجیر گسیخته پر از آز بجهان روي آورده بگناهان

داشتیانه که در پهلوی داشتا نیك شده بمعنی دارنده داشن یا داشاد (ایزدی) میباشد
زداشادتو شادگردد ولی زکین تو غمناك گردد عدو منوچهري خواستم باتثار داشادش پدر
این جا بمن فرستادش عنصری در اسم وَرَشوَ کلمه وَرِشَ [illegible] که بمعنی بیشه و درخت
است دیده میشود این لغت را نیز بارتولومه در فارسی ورشان بمعنی کبوتر جنگلی ضبط کرده
است بسیاري از فرهنگها آن را از لغات عرب نوشته اند رجوع کنید به بحرالجواهر

در فقره ۱۱ آمده که ذکرش گذشت از قبیل کشته شدن گندرو زرین پاشنه وغیره در این جا تکرار میشود از فقره ۴۱ که متمّم فقرات قبل است سایر فتوحات گرشاسب از این قرار ذکر میشود نُه پسر از خاندان پثنیه 𐬞𐬀𐬚𐬀𐬥𐬌𐬌𐬀 وپسران خانواده نیویکه 𐬥𐬌𐬎𐬌𐬐𐬀 و پسران خانواده داشتیانه 𐬛𐬁𐬱𐬙𐬀𐬌𐬌𐬁𐬥𐬌 و هیتاسب 𐬵𐬌𐬙𐬁𐬯𐬞𐬀 زرین تاج و وَرِشَو 𐬬𐬀𐬭𐬆𐬱𐬀𐬎𐬀 از خاندان دانه 𐬛𐬁𐬥𐬀𐬌𐬌𐬀 وپیتئونه 𐬞𐬌𐬙𐬀𐬊𐬥𐬀 و آرِزوْشَمَنَه 𐬀𐬭𐬆𐬰𐬊.𐬱𐬀𐬨𐬀𐬥𐬀 و سناویذکه 𐬯𐬥𐬁𐬎𐬌𐬜𐬐𐬀 را کشت[1] دگر از جاهائی که می توانیم از گرشاسب اطلاعی بهم رسانیم از فقره اول نهمین فرگرد وندیداد میباشد که میگوید «هفتمین کشوري که من اهورامزدا بیافریدم وَاِکرِته 𐬬𐬀𐬉𐬐𐬆𐬭𐬆𐬙𐬀 میباشد اهریمن بدکنش در آنجا خنه ثئیتی 𐬓𐬥𐬄𐬚𐬀𐬌𐬙𐬌 پري را که به گرشاسب پیوست بیافرید» وَاِکرِته اسم قدیم مملکت کابل است در تفسیر پهلوی اوستا این کلمه به کاپول ترجمه گردید اما خنه ثئیتی این لغت بقول بارتولومه ایرانی نیست و نمیدانیم معنی لفظي آن چیست فقط میدانیم که یکی از پتیارهاي کابلی است که گرشاسب فریفته او شده بود در فقره ۵ از فقره ۱۹ وندیداد نیز از او اسم برده شده است زرتشت باهریمن میگوید «دان اي اهریمن نابکار من تا روز ظهور سوشیانس مخلوقات آفریده دیو عفریت لاشه و مردار آفریده دیو و خنه ثئیتی جادو را خواهم برانداخت» در این جا از خنه ثئیتی یك زن بد عمل اراده شده است

اینك رسیدیم بجائی در اوستا که دلیل سر آمدن روزگار گرشاسب است در فقره ۶۱ فروردین یشت گوید «ما بفروهرهاي مقدس نیك و توانای پاکدینان درود میفرستیم که ۹۹۹۹۹ نفر از آنان بپاسبانی جسد سام گرشاسپ مجعد موی (گیسوان دارنده) و مُسلّح بگرز گماشته هستند»

---

[1] از این اشخاص که بدست گرشاسب کشته شده اند اطلاع درستی نداریم همینقدر میدانیم که آنان از دیویسنان بوده اند در کتب مُتأخرین از بعضی از آنان اشاره ای شده است مثلاً نُه پسر از خاندان پثنیه در روایت هفت راهزن شده اند و مرغ کمك را که در کتب متأخرین بدست گرشاسب کشته شده است با وَرِشَو اوستا یکی دانسته اند معنی لفظی برخی از آنان نیز معلوم است در اسم پثنیه کلمه 𐬞𐬀𐬚𐬀𐬥 که بمعنی پهن است دیده میشود هیستاسب یعنی دارندهٔ اسب یراق شده اسب بگردونه بسته شده

که او داشتی گنج و تخت و سرای   شگفتی بدلسوزی کد خدای
و را کندرو خواندندی بنام   بکندی زدي پیش بیداد کام

کندرو مناسبتی با آب و دریا دارد   در کتب متّأخرین نیز جاي او درمیان دریا قرار داده شده است چنانکه در آبان یشت گرشاسب تمنا میکند که او را در کنار درياي فراخ کرت بکشد   در فقره ۵۰ از فصل ۲۷ مینو خرد او دیوی آپیك کند رو نامیده شده است

دگر از جاهائی که در اوستا از گرشاسب ذکري شده است در یسنا ۹ در فقره ۱۰ میباشد که ذکرش گذشت در این فقره از تریتَ پدر گرشاسب و از اوروا خشیه برادرش اسم برده شده است   در فقره ۱۱ که متمّم فقره پیش است از اعمال گرشاسب از این قرار سخن رفته است «کرشاسپ اژدر شاخدار را که اسبها و مردم را میدرید و زهر زرد رنگی بکلفتی یک بند انگشت از او جاری بود کشت کرشاسپ بر پشت آن (اژدر) درمیان دیك فلزی غذای ظهر خود می پخت باین جانور گرما اثر کرده بنای عرق ریختن گذاشت آنگاه از زیر دیك بجست و آب جوشان را فرو ریخت کرشاسپ از آن هراسیده خویش بکنار کشید» کلمه اي که ما بشاخدار ترجمه کردیم در متن سروَرَ 𐬯𐬭𐬎𐬎𐬀𐬭𐬀 آمده است که مرکب است از کلمه سرو 𐬯𐬭𐬎 و وَرَ کلمه مذکور بمعنی شاخ در زبان فارسي محفوظ مانده است ازرقی گوید زنورتابش خورشید لعل فام شود سروی آهوی دشتی چو آتشین خلخال برخی از مستشرقین گمان کرده اند که سروَرَ اسم این اژدر باشد مینوخرد در فصل ۲۷ در فقرات ۴۹ و ۵۰ مینویسد که «سام مار سروورَ وگرگ کپوذ که آنرا پهینو (یا پهن و یا پسینو) میخوانند و دیو آبی کند رفي و مرغ کمك را کشت»

در زامیاد یشت از فقرات ۳۸ تا ۴۴ نسبةً مفصل تر از گرشاسب صحبت شده است میگوید سومین بار که فر از جمشید جدا شد بصورت مرغی بگرشاسب رسید و او از پرتو فر درمیان دلیران دلیرترین گردید او اژدر شاخدار زهر آلود را کشت . . . . بعینه آنچه در یسنای ۹

غالب فتوحات گرشاسب باهمین گرز صورت میگیرد

کلیه اعمال گرشاسب در مواضع مختلف اوستا ذکر شده است ازآن جمله در فقره ۳۷ آبان یشت آمده است «گرشاسب نریمان (دلیر) در کنار دریا چه پیشینگه 𐬞𐬌𐬱𐬌𐬥𐬀𐬢𐬵𐬀 فدیه نیاز اردوي سور ناهید نمود و از او درخواست که وی را بشکست دادن گندرو 𐬔𐬀𐬧𐬛𐬀𐬭𐬆𐬡𐬆𐬨 در ساحل دریای فراخ کرت موفق سازد نخست به بینیم که پیشینگه در کجاست بندهش در فصل ۲۹ در فقره ۱۱ مینویسد «دشت پیشیانسی درکاولستان واقع است گفته شده است که درکاولستان پشته پیشیانسی عجیب ترین مملکت است درآنجا بسیار گرم است در بلندترین محل آنجا گرم نیست» امروز این دشت موسوم است به پیشین دشت بسیار پهنی است بیشتر از پنجاه کیلومتر پهنای آن و هشتاد کیلومتر درازای آن است دارای چراگاهان بسیار مرغوب میباشد مردمان آنجا بپرورش گوسفند می پردازند گله و رمه فراوان دارند قسمتی از رود لورا که از طرف جنوب غربی آن میگذرد باسم این دشت نامیده شده در بلوچستان بدریا چه (باتلاق) آب ایستاد میریزد [1]

اما گندروَ که بدست گرشاسب کشته شد در فقره مذکور آبان یشت زرین پاشنه 𐬰𐬀𐬌𐬭𐬌.𐬞𐬁𐬱𐬥𐬆𐬨 نامیده شده است در کتب متأخرین چنانکه خواهیم دید او را گندرب زره پاشنه خوانده چنین معنی کرده اند آب دریا تا پاشنه او بوده است کلمه زَئیري 𐬰𐬀𐬌𐬭𐬌 اوستائی که بمعنی زرین است با کلمه دیگر اوستائی زرّیا 𐬰𐬭𐬀𐬌𐬌𐬀 که بمعنی دریاست مُشتبه شده است در شاهنامه نیز اسم گندروَ موجود و وزیر ضحاك بوده است لابد از نژاد او هم تصوّر شده است یعنی از نژاد سامی فردوسی گوید

چو کشور ز ضحّاك بودي تهی　　یکی مایه ور بد بسان رهی

---

[1] رجوع شود به Ostiranische Kultur von Geiger S. 109
و به Grundriss der Iranischen Philologie 2. :80
و به Sacred Books of the East Vol. V p. :7, :03
و به Eranische Altert. 1, 18 ff von Spiegel

مردی که ناخوشی را باز داشت مرگ را باز داشت (زخم) نیزه پران را باز داشت حرارت تب را از تن مردم باز داشت اهورامزدا در پاسخ گفت ای سپنتمان زرتشت تریت در میان پرهیزکاران و دانایان و کامکاران و توانگران و رایومندان و تهمتنان (دلیران) و پیشدادیان نخستین مردی است که ناخوشی را باز داشت مرگ را باز داشت (زخم) نیزه پران را باز داشت حرارت تب را از تن مردم باز داشت » بنابر این تریت در اوستا نخستین طبیب و اولین درمان بخش نوع بشر است بمنزله اسکلپسیوس Asklepsios یونانیها Aesculapius رمیها میباشد

در یسنا ۹ فقره ۱۰ باز در طیّ سؤال و جواب زرتشت با ایزد هوم از تریت اسم برده شده است هوم در پاسخ بزرتشت میگوید « سوم کسی که مرا مهیّا ساخت تریت از خاندان سام است که از نیکخواهان ترین است در عوض خداوند باو دو پسر داد یکی اوروا خشیه 𐬎𐬭𐬎𐬎𐬁𐬑𐬱𐬌𐬌𐬀 که زاهد و قانون گزار بود و دیگری گرشاسب که دلیر و نامآور بود » عجالةً بهمین قدر اکتفاء میکنیم تا باز به یسنای مذکور برگردیم از اوروا خشیه اطلاعاتی نداریم فقط از فقره ۲۸ رام یشت میدانیم که هیتاسپ اورا کشت و برادرش گرشاسب از او انتقام کشید در فقره ٤۱ زامیادیشت نیز کشته شدن هیتاسپ زرین تاج بدست گرشاسب برای خونخواهی برادرش اوروا خشیه مندرج است در آبان یشت از یک تریت و برادرش اشاوزدنکه 𐬀𐬱𐬀𐬎𐬎𐬀𐬰𐬛𐬀𐬢𐬵𐬀 که از پسران سایوژدری 𐬯𐬁𐬌𐬌𐬎𐬲𐬛𐬭𐬌 هستند اسم برده شد او را با تریت که از خاندان سام است نباید مشتبه نمود ~~چنانکه اوروا خشیه که در فقره ۱۱۳ فروردین یشت آمده است پسر سایوژدری میباشد نباید که با برادر گرشاسب مشتبه شود~~ گرشاسب در اوستا جوان دلیر نامیده شده است این صفت در اوستا نئیرمناو 𐬥𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬋.𐬨𐬀𐬥𐬃 میباشد یعنی نرمنش و مردسرشت یا بعبارت دیگر دلیر و پهلوان این صفت بتدریج نریمان شد و از جزو اسامی خاص گردید الحال سام گرشاسب نریمان گوئیم دگر از صفاتی که در اوستا از برای سام آمده است گئسو 𐬔𐬀𐬉𐬯𐬎 میباشد یعنی گیسو دارنده یا دارای گیس (𐬔𐬀𐬉𐬯𐬀) دگر از صفات او گذوَرَ 𐬔𐬀𐬜𐬀𐬎𐬎𐬀𐬭𐬀 میباشد یعنی دارنده گرز (𐬔𐬀𐬜𐬀) بخصوصه

بواسطه گرشاسب نامه اسدي طوسي تکميل نمود سراينده گرشاسب نامه علي بن احمد طوسی مؤلف لغات فرس اسدي است پدرش را که از برای تشخیص باید اسدي بزرگ نامید موسوم است به احمد بن منصور الطوسی معاصر فردوسی و بقولي استاد او بوده است [۱]

مأخذ گرشاسب نامه که در سال ٤٥٨ هجري (١٠٦٦ میلادی) سرائیده شده است بی‌شک همان مأخذي است که در ملحقات شاهنامه در متمّم داستان جمشید و اعقاب او برشته نظم کشیده شده است

ازآنچه بندهش در فصل ۳۱ در فقرات ٢٦ و ٢٧ مینویسد بخوبی یاد آور سلسله گرشاسب شاهنامه میباشد بندهش گوید «گرشاسب و اوروخش Aurvakhsh دو برادر بوده اند از پسران اثرت پسر سام پسر تورك پسر سپاانیاسپ Spaênyasp پسر دورُشاسپ Dûrôshasp پسر توگ پسر فریدون [۲]

دراوستا نیز پدر گرشاسب ثریتَ 𐬚𐬭𐬌𐬙𐬀 آمده است گاهی با اسم خاندانش سام گرشاسب خوانده شده است چنان که در فروردین یشت در فقرات ٦١ و ١٣٦ درکتب پهلوی گاهی فقط باسم خاندانش سام نامیده شده است

اینک آنچه دراوستا راجع بآباء و اجداد و اعمال گرشاسب مندرج است بیان نموده بعد نواقصات این داستان را بتوسط سایر کتب مذهبي پهلوی و پازند و فارسی تکمیل میکنیم نخست راجع به ثریت 𐬚𐬭𐬌𐬙𐬀 پدر گرشاسب در فرگرد ٢٠ وندیداد در فقرات اول و دوم چنین آمده است:

«زرتشت از اهورامزدا پرسید کیست درمیان پرهیزگاران و دانایان و کامگاران و توانگران و رایومندان و تهمتنان (دلیران) و پیشدادیان نخستین

---

[۱] گرشاسب نامه را مستشرق مرحوم فرانسوي کلمان هوارت Clément Huart در دو جلد باترجمه فرانسه در پاریس بطبع رسانیدهٔ است یعنی که کتاب مذکور در ٣٠ دسامبر ١٩٢٦ که روز وفات مستشرق مذکور است در تحت طبع بوده است (نقل از مقاله آقا میرزا محمد خان قزوینی در مجّله ایرانشهر شماره ١١ از سال چهارم ١٩٢٧ میلادی)

[۲] رجوع کنید به Sacred Books of the East by West p. 187.

بدنیا آمد نامزد به شم

یکی پورش آمد بخوبی چو جم   نهاد آن دلاور ورا نام شم

از شم پسری بوجود آمد موسوم به اترط

زشم زان پس اترط آمد پدید   همی فر شاهی از او میدمید

اترط هم چندی شاهی نمود پسر او که موضوع مقاله ماست موسوم است به گرشاسب

چو بختش بهر کار منشور داد   سپهرش یکی نامور پور داد
بر آن پور آرام بفزود و کام   گرانمایه را کرد گرشاسب نام

در شاهنامه شرحی از زور بازوی گرشاسب و دلیری وی مندرج است اما داستان او بپایان نرسیده فقط در انجام داستان نژاد رستم بگرشاسب نسبت داده میشود   بزرگان این تخمه کز جم بدند   سراسر نیاکان رستم بدند [1]

این داستان را که ترنر مکان در جزو ملحقات شاهنامه چاپ کرده است معلوم نیست که از فردوسی باشد احتمال دارد که از گرشاسب نامه اسدی طوسي باشد که هنوز بنظر نگارنده نرسیده است میرخواند نیز در روضة‌الصفاء مینویسد «در کرشاسف نامه نقل است که جمشید مجهول وار گرد عالم می‌گردید تا در حوالی سیستان ساکن شد و دختری از آن قوم بخواست و از او فرزندان متولد شدند که کرشاسف از آن نسل است و رستم آن تخمه» بقول نولدکه Nöldeke خاندان رستم منسوب بگرشاسب اوستا نیست [2] از آنچه گذشت اسامی آباء و اجداد گرشاسب در شاهنامه از این قرار است گرشاسب پسر اترط پسر شم پسر طورگ پسر شیدسب پسر تور پسر جمشید و این سلسله در زابلستان سلطنت کرده است چنانکه خواهیم دید گرشاسب اوستا نیز با زابلستان سروکاری دارد و اسامی برخی از نیاکانش یاد آور اسامی نیاگان گرشاسب شاهنامه است

متمم داستان گرشاسب را از این قبیل جنگ وي باضحّاك و لشکرکشیهایش بضد توران و افریقا و هندوستان و سایر اعمالش را باید

---

[1] رجوع کنید بشاهنامه چاپ مکان Macan (ملحقات) از صفحه ۲۱۰۰

[2] Nöldeke. Das Iranische Nationalepos, Grundriss der Irani. Philolo. S. 138

٤٥٨ سرائیده شده است موافق باشد یا نه ولی برای آنکه راه تحقیقی نموده باشیم مختصراً آنچه در شاهنامه از گرشاسب نوشته شده است یاد آوري نموده میگذریم

در یک جاي شاهنامه گرشاسب پسرِ زو (زاب) پسر طهماسب از خاندان فریدون ۹ سال سلطنت نمود   پسر بُد مر اورا (زورا) یکی خویش کام پدرکرده بودیش گرشاسب نام   ملحقات شاهنامه از گرشاسب دیگری اسم برده گوید پس از آنکه جمشید از ضحاک زخم یافته خود را از میدان جنگ بکنار کشید شبانه بالباس مبدّل فرار نموده سربکوه و بیابان نهاد چندي سرگشته میگشت تاآنکه بزابلستان رسید سمن ناز دختر کورنگ پادشاه زابلستان شیفته حسن جمال جمشید گردیده در خفاء زن او شد کورنگ پس ازآبستن شدن دخترش قضیّه را دریافت خواست که جمشید را دستگیر نموده بنزد ضحاک بفرستد اما گریه و زاري سمن ناز اورا دل بسوخت ودست از جمشید بداشت   تاآنکه سمن ناز پسری بزائید   نهاد آن دل افروز را نام تور   دل وجان جم بد از او پر ز نور پس از آنکه تور بسنّ پنج سالگی رسید از حرکات او حدس میزدند که او باید از پشت جمشید باشد کورنگ براي آنکه سرّ فاش نشود از بیم ضحاك بجمشید گفت که زن و فرزند گذاشته از زابلستان برود جمشید پس از پیمودن مراحل بهندوستان رسید پس از چندی اقامت درآن سرزمین رهسپار چین گشت   درآنجا گماشتگان ضحاك او را دستگیر نموده بفرمان شاهنشاه ماردوش او را با ارّه بدونیم کردند سمن ناز از شنیدن این خبر زهر خورده خود بکشت   تور بحدّ کمال رسید از او پسری بوجود آمد موسوم به شید سب

از آن ماه زادش یکی شه نژاد   ببدشاد و شیدسب نامش نهاد

شید سب پس ازمرگ کورنگ بتاج وتخت زابلستان رسید از او نیز پسری موسوم به طورگ پا بعرصه وجود نهاد

یکی پورش آمد زتخم بزرگ   برسم نیا نام کردش طورگ

پس از در گذشتن شیدسب طورگ چندی سلطنت نمود از او هم پسری

را بصورت کرکس در آورده در هوا بپرواز نمودن واداشت در فقره ۶۱ از آبان یشت این داستان را ملاحظه خواهید نمود نظیر آن را در هیچ یك از کتب پهلوي نیافتم در شاهنامه و کتب تاریخ نیز چیزی از آن بنظر نگارنده نرسید

در انجام مقال از فقرات ۳۶—۳۷ زامیادیشت ذکري نموده ختم میکنیم در فقرات مذکور آمده است «دومین بار وقتی که فر از جمشید بصورت مرغی جدا شد فریدون از خاندان توانای آثوْیَهْ آن را دریافت بطوري که او درمیان پیروزمندان پیروزمندترین شد 'باستثنای زرتشت' کسی که اژي دهاك سه پوزه . . . . . [1] را کشت»

گرشاسب

گرشاسب یکی از ناموران ایران قدیم است که مکرراً در اوستا از او نام برده شده است او در نامه مقدّس بمنزله رستم شاهنامه یا هرقل Herakles یونانیهاست در اوستا کرساسپ 𐬐𐬆𐬭𐬆𐬯𐬁𐬯𐬞𐬀 آمده است در سانسکریت نیز کرِساسوَ Krsasva گویند معنی لفظی این اسم دارنده اسب لاغر یا کسی که اسبش لاغر است میباشد امروز گرشاسب گوئیم ولی بهتر این است که کرشاسب بگوئیم چون در نسخ خطّي قدیم میان ک و گ امتیازي در نوشتن نمیداده اند شاید که فردوسی هم در عهد خویش کرشاسب استعمال کرده باشد و ممکن است هم کرشاسپ گفته باشد طبري کرشاسب و ابوالفداء کرشاسف ضبط کرده اند هرچند که در این مقاله مقصود ما این نیست که کلیّه آنچه در خصوص گرشاسب مورخین عرب و ایرانی نوشته اند و آنچه در شاهنامه مندرج است با مندرجات اوستا مطابق کنیم بلکه مقصود این است که فقط آنچه راجع بگرشاسب در اوستا و سایر کتب مذهبی مزدیسنان آمده است در این مقاله جمع نمائیم و باین وسیله معنی یک رشته از جملات اوستائي را بفهم نزدیک کنیم خواه مندرجات اوستا مطابق مضامین گرشاسب نامه اسدی طوسی که در سال

---

[1] مثل فقره ۸ از یسنای ۹

سلسله نسب فریدون در فصل ۳۱ از فقره ۷ بندهش این طور آمده است «فریتون آسپیان پسر پورتورا آسپیان پسر سوک تورا آسپیان پسر پور تورا آسپیان پسر سیاک تورا آسپیان پسر سپیدتورا آسپیان پسر گفر تورا آسپیان پسر رمك تورا آسپیان پسر ونفرغشن آسپیان پسر جم پسر ویونگهان از ویونگهان تا بآسپیان پور تورا ده پشت بوده است هر یک از آنان صد سال زندگانی کرده است که رویهم رفته هزار سال باشد این هزار سال مدّت سلطنت ضحاک بوده است از آسپیان پورتورا فریدون بوجود آمد کسی که از جم انتقام کشید از او (یعنی پورتورا). دو پسر دیگر که برمایون و کتایون باشند نیز بوجود آمدند امّا فریدون پرهیزکارتر بوده است از فریدون سه پسر بوجود آمدند سرم (سلم) و توچ و ایریچ . . . . . »

داستان این سه پسر و تقسیم کردن فریدون ممالك خود را درمیان آنان در شاهنامه و کتب تاریخ عربی وفارسی معروف است

نخستین بسلم اندرون بنگرید   همه روم و خاور مر او را گزید
دگر تور را داد توران زمین   ورا کرد سالار ترکان و چین
وزان پس چو نوبت بایرج رسید   مر او را پدر شهر ایران گزید [1]

در اوستا از قلمرو سلطنت این سه پسر نیز یاد شده است در فروردین یشت در فقره ۱٤۳ آمده است بفروهرهای مردان و زنان پاک ممالك آریائی درود میفرستیم بفروهرهای مردان وزنان پاک ممالك تورانی درود میفرسیم بفروهرهای مردان وزنان پاک ممالك سئیریمه 𐬯𐬀𐬌𐬭𐬌𐬨𐬀 Sairima درود میفرستم بنابر آنچه در کتب ما مسطور است سلم و تور و ایرج اسامی خود را بخاک و قلمرو سلطنت خویش داده اند سئیریمه اوستا مملکت سرم (سلم) میباشد که قسمت بزرگترین پسر فریدون بوده است از آن مملکت روم یا اروپا و یا بقول فردوسی خاور زمین (مغرب) اراده شده است [2]

دکر از اعمال فریدون در اوستا این است که او کشتی ران ماهر پااُوروَ 𐬞𐬀𐬎𐬭𐬬𐬀

---

[1] رجوع کنید به بصفحه ۹۲ همین کتاب از مملکت آریائی ایران مقصود میباشد

[2] رجوع کنید به Erānšahr von Marquart 1901 S. 155—157

دگر از جاهائي که از فریدون سخن رفته است در فقره ۳۳ از آبان یشت است از این قرار «فریدون از خاندان توانای آتوْیهْ در مملکت چهار گوشه وَرِنه صد اسب و هزار گاو و ده هزار گوسفند برای ناهید قربانی نموده از او درخواست که باژی دهاك سه پوزه . . . . [1] ظفر یابد ناهید حاجت اورا برآورد

در فقرات ۱۳ و ۱٤ از درواسپ یشت آمده است که فریدون برای ایزد گوش قربانی نموده از او درخواست که بضحاک غلبه کند و دو زنش را سنگهوک 𐬯𐬀𐬢𐬵𐬀𐬎𐬎𐬁𐬗𐬌 و آرِنوکَ 𐬀𐬭𐬆𐬥𐬀𐬎𐬎𐬁𐬗𐬌 [2] را که از برای توالد و تناسل دارای بهترین بدن واز برای خانداري برازنده هستند از او برُباید در فقره ۲۳ از رام یشت و در فقرات ۳۳—۳۵ از ارت یشت باز فریدون از برای فرشتگان هوا (ویو) وثروت (ارت) فدیه آورده بترتیب مذکور تمنّا میکند که وی را کامروا سازند سنگهوکَ و آرَنوکَ را که فریدون از دست ضحاک نجات میدهد در شاهنامه شهرناز و ارنواز میباشند دو خواهر جشید هستند که پس از مغلوب شدن جم گرفتار ضحاک مار دوش شدند

دو پاکیزه از خانه جمشید برون آوریدند لرزان چو بید
که جمشید را هردو خواهر بدند سر بانوان را چو افسر بدند
ز پوشیده رویان یکی شهرناز دگر ماهروئی بنام ارنواز

در فقره ٤۰ از بهرام یشت نیز از یل نامور فریدون ذکری شده است در تمام فقرات مذکور کار عمده فریدون همان شکست دادن ضحّاک است داستانی که مفصّلاً در شاهنامه و در کلیّه کتب تاریخ مندرج است پدر فریدون در شاهنامه آبتین و مادرش فرانَکْ میباشد

فرانَکْ بدش نام و فرخنده بود بمهر فریدون دل آکنده بود

---

[1] مثل فقره ۸ از بسناي ۹ که ذکرش گذشت
[2] 𐬯𐬀𐬢𐬵𐬀𐬎𐬎𐬁𐬗𐬌 𐬀𐬭𐬆𐬥𐬀𐬎𐬎𐬁𐬗𐬌

کسي که اژي دهاك سه پوزه و سه کلّه و ششم چشم و هزار چسق و چالاکی دارنده راشکست داد آن دروغ قوی دیوپرست را که اهریمن ناپاك براي تباه نمودن راستی بضدّ جهان مادي بیافرید» از فقره ۱۷ از فرگرد اول وندیداد می توان استدال نمود که گیلان مسقط الرأس فریدون میباشد چه در فقره مذکور آمده است « چهارمین کشوري که من اهورامزدا بیافریدم وَرِنه 𐬬𐬀𐬭𐬆𐬥𐬀 چهار گوشه میباشد در آنجائی که فریدون کشنده اژی دهاك توّلد یافت اما اهریمن بدکنش در آنجا حیض غیر طبیعی بیافرید و غیر آریائی را (خارجه را) بر آن مملکت مسلّط داشت » درهرجائی از اوستا که از فریدون ذکري شده می بینیم که او در مملکت وَرِنه براي فرشتگان قربانی کرده است از این قبیل در آبان یشت ودرواسپ یشت ورام یشت و ارت یشت و زامیاد یشت که ذکرش بیاید وَرِنه را غالب مستشرقین دیلم یا گیلان حالیّه دانسته اند تفسیر پهلوی اوستا نیز ورنه را به پدشخوارگر تفسیر کرده است که عبارت باشد از ناحیه کوهستانی جنوب غربی دریاي خزر بندهش در فصل ۱۲ در فقره ۱۷ مینویسد « پدشخوار گر کوهی است که در طبرستان و گیلان واقع است »

بقول وست West محققاً پدشخوارگر در جنوب قفقار واقع است و الحال البرز نامیده میشود. بهرحال وَرِنه محلی است در گیلان در پهلوي ورنیك گفته اند بقول یوستی هنوز دهی موسوم به ورك در طرف شرقی ساري واقع است[1] وَرِنهْ چهارگوشه 𐬗𐬀𐬚𐬭𐬎.𐬔𐬀𐬊𐬱𐬀 خوانده شده است تفسیر پهلوی توضیحات داده گوید نخست براي آنکه چهار راه بسوی ورنه دلالت میکنند آن را چهار گوشه گفتند دوم آنکه وَرِنهْ دارای چهار شهر عمدهٔ است همانطوري که غالباً از دیوهای مازندران اسم برده شد بسا در اوستا نیز از دیوها و دروغ پرستان وَرِنهْ یاد شده است از این قبیل در وندیداد فرگرد ۱۰ فقره ۱۴ و یسنا ۲۷ فقره ۱ و آبان یشت فقره ۲۲ و مهریشت فقره ۹۷ وفروردین یشت فقره ۷۱

---

[1] رجوع کنید به Zend-Avesta, Darmesteter Vol. II p. 14

وبه S.B.E. by West p 88

وبه Iranisches Namenbuch von Justi s 331

او را بزنجیر بستن در کتب پهلوی نیز مندرج است

بندهش در فصل ۲۹ در فقرات ۸ و ۹ مینویسد «وقتی که اژی دهاک زنجیر گسسته آزاد شود آنگاه سام گرشاسب برخاسته او را هلاک کند این اژدهاک را که نیز بیوراسب میگویند در کوه دماوند زنجیر شده است چه وقتی که فریدون بدو چیر شد نه توانست که او را بکشد» در شایست نه شایست در فصل ۲۰ فقره ۱۸ آمده است که فریدون خواست ضحاک را بکشد اما اهورامزدا باو گفت تو نباید که او را اکنون بکشی زیرا که زمین پر از مخلوقات موذی و مُضر خواهد شد

در سُنّت است که در هزاره هوشیدر ماه دومین موعود مزدیسنا ضحاک از کوه دماوند زنجیر خواهد گسست دست تطاول گشوده یک ثلث از مردمان و ستوران و گوسفندان و سایر مخلوقات ایزدی را نابود خواهد کرد آنگاه اهورامزدا گرشاسب را از دشت زابلستان برانگیخته آن نابکار را نابود خواهد ساخت [1]

فریدون

نگه کن کجا آفریدون گُرد که از پیر ضحاك شاهی ببرد (فردوسی)

فریدون در اوستا ثرَاِتئونَ 𐬚𐬭𐬀𐬉𐬙𐬀𐬊𐬥𐬀 (Thraētaona) آمده است اسم پدرش آ ثْوَ یهْ 𐬁𐬚𐬡𐬌𐬌𐬀 میباشد در سانسکرت آپتیا aptya گویند معمولاً در اوستا آثوْیانَ 𐬁𐬚𐬡𐬌𐬌𐬁𐬥𐬀 آمده است و این صفت است بمعنی از خاندان آثوْیهَ همین کلمه است که در پهلوي آسپیان شده است بزودی ذکرش بیاید

در فقرات ٦ تا ۸ از یسنای ۹ مذکور است: «زرتشت از هوم پرسید دومین کسی که ترا در جهان مادي بیفشرد کیست و چه پاداشی باو بخشیده شد هوم در پاسخ گفت دومین کسی که مرا در این جهان مادي بیفشرد آثویه میباشد در پاداش پسری مثل فریدون از خاندان نجیب و توانا باو داده شد

---

[1] رجوع کنید برساله سوشیانس تألیف نگارنده صفحه ٤۳ — ٤٤

در فقره ۲۹ از آبان یشت آمده است «که اژی دهاك سه پوزه در مملکت بَوْرِيْ 𐬠𐬀𐬎𐬎𐬭𐬋𐬌𐬱 صد اسب و هزار گاو و ده هزار گوسفند برای ناهید قربانی کرد و از او درخواست که وي را بتهي نمودن هفت کشور از انسان مُوّفق سازد اما حاجت او بر آورده نشد»

بَوْرِيْ همان بابل است بمناسبت آنکه لام در زبانهای ایرانی نبوده است آن را به راء تبدیل کرده اند بابل در کتیبه هاي هخامنشیان با بیروش و در اوستا بَوْرِيْ شد، مُشتبه نشود با کلمه دیگر اوستائی بَوْرِيْ 𐬠𐬀𐬎𐬎𐬭𐬋𐬌𐬱 که با همین املاء بمعنی ببر است و در فقره ۱۲۹ یشت مذکور آمده است از فقره فوق برمیآید که ضحاك بابلی بوده و در مملکت خویش قربانی نیاز ناهید نموده است در فقره ۱۹ از رام یشت آمده است که اژی دهاك در کویرِینتَ 𐬐𐬎𐬎𐬌𐬭𐬌𐬥𐬙𐬆𐬨 در بالاي تخت زرین براي وایو (فرشته هوا) فدیه آورد کویرینت همان است که الحال موسوم است بکرند این قصبه کوچك در جائیکه ضحاک فدیه نثار فرشته هوا نمود در بالای کوهی واقع است که میان بابل و ایران حایل است و نزدیك به بَوْرِيْ وطن اصلی ضحاک است همان کوهي که در بندهش در فصل ۱۲ در فقرات ۲۹ و ۳۶ اسپروچ و در شاهنامه اسپروز نامیده شده است همیرفت آن شاه گیتی فروز بنزدگاه در پیش کوه اسپروز یونانیها آن را زاگرُس Zagros خوانده اند

سلسله نسب ضحاک در فصل ۳۱ فقره ٦ بندهش این طور مندرج است دهاک پسر خروتاسپ پسر زینیگاو پسر ویرفشک پسر تازی پسر فرواک پسر سیامك از طرف مادر دهاک پسر اودی پسر بیك پسر تمبیك پسر اوُوخم پسر پاوررویسم پسر گذ ویثو پسر دروگا سکان پسر گنّاک مینوی (زشت نهاد) باز بندهش در فصل ۲۳ در فقرات ۲ و ۳ مینویسد که در زمان سلطنت اژي دهاک زن جوانی با یك دیو و مرد جوانی با یک پري بهم پیوستند از اختلاط آنان زنگیهای سیاه پوست بوجود آمدند وقتی که فریدون بسرکار آمد آنها را از ممالک آریائی بیرون نموده بساحل دریا راند اما پس از استیلاي عرب دکر باره بممالک آریائی داخل شدند داستان دست یافتن فریدون بضحاک و در کوه دماوند

جداگانه استعمال شده یک مخلوق اهریمنی دیوسیرت است چنانکه در یسنا ۱۱ فقره ٦ غالباً اژي باکلمه دهاکَ یکجا آمده از آن نیز یک مخلوق دیو سیرتی اراده میشود زامیادیشت از فقره ٤٦ تا ٥۲ از منازعه آذر واژي دهاکَ صحبت میدارد که هریک برای بدست آوردن فر ایزدی میکوشد در فقرات مذکور نیز گهي اژی تنها آمده است

اژدها واژدر از کلمه اوستائی اژي دهاکَ میباشد در ادّبیات فارسی نیز بهمان معنی است که دراوستا لبیبي گوید

از این هفت سر اژدر عمر خوار بپرهیزد انکو بود هوشیار

حمزه اصفهانی در وجه اشتقاق این اسم چنین مینویسد « بیوراسب ده اک ده اک اشتقاقه ده اسم لعقدالعشرة و آک اسم للآفته والمعنی انه کان ذا عشر آفات احد ثها فی الدنیا » این اشتقاق درست نیست چه دهاک مرکّب از ده و اکَ سوسه که در اوستا بمعنی بدوزشت است نمیباشد وکلمه ده در اوستا دَسَ وسدد آمده است از اژی دهاکَ دراوستا چنانکه از ضحاک در شاهنامه و کتب تاریخ مرد جبّار و بیدادگري از نژاد بیگانه و دشمن ایران تصوّر شده است که چندی ایران را گرفتار پنجه قهر و غلبه خویش داشت

در کتب متأخرین اورانیز بیوراسب خوانده اند که بمعنی دارنده ده هزار اسب است فردوسي گوید

همان بیور اسبش همي خواندند چنین نام بر پهلوي راندند

از اوستا نیز برمیآید که آژی دهاك از قوم دیگری است و از مملکت بابل است یعنی از همان سرزمینی که ایرانیان در قدیم یك طایفه عرب نژاد از ساکنین آنجا را تازی مینامیدند و بعد ها اسم این طایفه مخصوص را براي کلیّه اعراب اطلاق کردند در شاهنامه هم که ضحاك تازي نامیده شده است لابد یکی از جبّاران بابل مقصود میباشد و مناسبتي هم با سلاطین قدیم خونخوار و ظالم بابل یا اشور دارد

طبری وبلعمی مینویسند که جمشید پس از شکست یافتن از ضحاک بزاولستان بکریخت و دختر شاه آنجا را بزنی گرفت از او پسری آمد تور از تور پسری آمد دستان از دستان پسری آمد طوارک از طوارک پسری آمد فرامرز برای مُتمّم داستان رجوع کنید بمقاله گرشاسب در انجام مقال متذکّر میشویم که داستان غرور و خودستائی جمشید بعدها داخل سنّت یهودیان شد و در کتاب تلمود سلیمان بجای جمشید اوستا گردید نگین سلیمان احتمال دارد اصلاً همان نگین جمشید باشد که ذکرش در فرگرد دوم وندیداد گذشت [1]

ضحاک

بقول شاهنامه پس از آنکه جمشید خود ستائی آغاز کرد فر ایزدی از او جدا گشته و مغلوب ضحاک شد مدت سلطنت ضحّاک تازی و دوره ستم و بیدادش هزار سال بوده است تا آنکه فریدون او را شکست داده بکوه دماوند بزنجیر بست در شاهنامه مرداس پدرش میباشد حمزه و بیرونی اروند اسپ ضبط کرده اند

در اوستا اژی دهاکَ 𐬀𐬲𐬌.𐬛𐬀𐬵𐬁𐬐𐬀 آمده است این اسم مرکّب است از دو جزء اولی که اژی باشد خود جداگانه غالباً در اوستا استعمال شده است از این قبیل در فرگرد اول وندیداد در فقره ٢ اهورامزدا میگوید نخستین کشوری که من بیافریدم آریا ویج میباشد اهریمن در آنجا اژی (مار) سرخ بیافرید هم چنین در فقره ٥ از فرگرد ١٤ و در فقره ٦٥ از فرگرد ١٨ و در فقره ٩٠ از آبان یشت اژی بمعنی مار میباشد بسا از اژی یک جانور اهریمنی اراده شده است درست بهمان معنی که امروز از کلمه اژدها یا اژدر فارسی برمیآید چنانکه در یسنا ٩ که ذکرش در مقاله گرشاسب بیاید دهاکَ نیز

---

[1] برای کسب اطلاعات مفصلتر راجع به جم در وید برهمنان و در تلمود یهودیان رجوع کنید بکتابهای ذیل

Der Vedische Mythus des yama von Ehni, Strassburg 1890.

Die talmudisch-midraschische Adamsage in ihrer Rückbeziehung auf die persische yima und Meshiasage, von Kohut.

او افسرده و پریشان گرد جهان همیگشت بناچار بایستی بخصومت دشمن تن در دهد»

در فقره ٤٦ زامیاد یشت آمده است که سپیتیور 𐬯𐬞𐬌𐬙𐬌𐬌𐬎𐬭𐬀 (Spityura) جم را با ارّه دوپاره نمود در فصل ۳۱ بندهش در فقره ٥ آمده است «سپیتور برادر جمشید است با اژی دهاك (ضحاك) جمشید را کشت» همانطوري که شغاد برادر خود رستم را کشت در روضة‌الصفاء و در یک روایت منظوم مندرج است که جم را پس از آنکه صد سال متواري بود در کنار دریای چین درمیان یک درخت تُهی و کهن سال یافته با ارّه بدونیم کردند شاهنامه نیز مطابق با زامیاد یشت در خصوص جمشید گوید

چنین سال سیصد همیرفت کار   ندیدند مرگ اندر آن روزگار
نیارست کس کرد بیکارئي   نبد دردمندی و بیمارئی
زرنج و زبدشان نبود آگهي   میان بسته دیوان بسان رهی

پس از آنکه جمشید مغرور گشته خود ستای آغاز نمود فر از او جدا شد

شمارا زمن هوش وجان وتن است   بمن نگرود هر که اهریمن است
کرایدونکه دانید من کردم این   مرا خواند باید جهان آفرین
چو این گفته شد فریزدان از اوی   گُسست و جهان شد پر از گفتگوی

جمشید پس از آنکه در میدان جنگ ضحاك زخم یافته خود از معرکه بکنار کشید در مدّت صد سال متواری بود تا آنکه اورا در کنار دریای چین دستگیر نموده با ارّه بدو نیمش کردند

چو صد سالش اندر جهان کس ندید   زچشم همه مردمان ناپدید
صدم سال روزي بدریای چین   پدید آمد آن شاه ناپاك دین
چو ضحاك آورد ناگه بچنگ   یکایک ندادش زمانی درنگ
بارّه مراورا بدونیم کرد   جهان را از او پاك و بی بیم کرد

کاویها و کرپانهای ستمکار چیر سازد و از دیوها ثروت و بهره و فراوانی و رمه و خور سندی و تشخّص را دور بدارد ایزد ناهید وي را کامروا ساخت در درواسپ یشت نیز جمشید بترتیبی که در آبان یشت گذشت از برای ایزد گوش قربانی نموده درخواست میکند که وی را موّفق بدارد از آنکه او بتواند برای مخلوقات گله و رمه مهیّا سازد گرسنگي و تشنگی و پیری و مرگ را از آنان دور نماید که در مدّت هزار زمستان (۱۰۰۰ سال) جهان را از باد گرم و سرد ایمن بدارد ایزد گوش نیز حاجت اورا برآورد در فروردین یشت در فقره ۱۳۰ آمده است ما بفروهر پاك جم پسر ویونگهان توانا و دارنده رمه درود میفرستیم تا بضدّ فقارت که دیوها آورده اند استقامت توانیم نمود و بضّد خشکی و احتیاج ایستادگي توانیم کرد در رام‌یشت در فقره ۱۵ تا ۱۷ باز جمشید از کوه هکر در بالای تخت زرین براي ایزد وایو (فرشته هوا) نثار آورده همان تمنّا هائی که از ناهید داشت در این جا از فرشته هوا نموده و کامروا میگردد در ارت یشت در فقرات ۲۸ تا ۳۱ باز بجمشید برمیخوریم که بترتیب مذکور در درواسپ یشت از ایزد ارت (فرشته ثروت) طلب میکند که حاجاتش را برآورد

زامیاد یشت نسبةً مفصّل تر از جمشید صحبت میکند بخصوصه مندرجات آن مفید و سرچشمه مطالبي است که در کتب تاریخ و شاهنامه راجع بجمشید مندرج است در فقرات ۳۱ تا ۳۸ چنین آمده است « فر مدّت زمانی از آن جمشید بود کسی که در روي هفت کشور سلطنت داشت بدیوها و مردمان و جادوان و پریها و کاویها و کرپانها مُسلّط بود جم از دیوها ثروت و سود بر بود فراوانی و گله و رمه و خوشی و جاه وجلال را از آنان دور بداشت در مدّت حکومت وی خوردنی و آشامیدنی پوسیده و فاسد نمیشد نه سرما و گرما وجود داشت و نه پیری و مرگ و رشک آفریده دیو این چنین بود تا بوقتی که او دروغگوئی آغاز نمود و خیال خود را بدروغ مشغول ساخت آنگاه فر از او بصورت مرغی جدا گشته . بمهر رسید بار دوم فر از او جدا گشته بفریدون رسید بار سوم فر از او جدا گشته بگرشاسب رسید پس از آنکه فر از جمشید دور شد

مادّی این باغ با زرتشت و پسرش اروتدنر میباشد هم چنین در هیچ جاي اوستا نیامده است که پس از طوفان جم نیز با ساکنین از ور درآمده زمین را دگر باره آباد خواهد نمود بنا بر این آنچه در زامیاد یشت که بز ودي ذکرش بیاید راجع بجمشید مندرج است نقیض مطالب فرگرد دوم وندیداد نیست پیش از آنکه بما بقی داستان جم بپردازیم لازم است یاد آور شویم طوفان آینده که جهان را ویران و مخلوقاتش را نابود خواهد کرد موسوم است به مَهرْکوشا 𐬨𐬀𐬵𐬭𐬐𐬎𐬱𐬀 که از 𐬨𐬀𐬵𐬭𐬐𐬀 یعنی مرگ مشتق است این کلمه فقط یکبار در یکی از جزوات اوستائی استعمال شده است [1] در پهلوی ملکوش گویند در مینو خرد ملکوسان آمده است او دیوي است مُهیب در پایان هزاره هوشیدر زمستان هولناکی پدید آورد در مدّت سه سال زمین را دچار باران و تگرگ و برف و باد سرد نماید بطوری که ازاین طوفان زمین ویران و مخلوقاتش نابود شوند آنگاه ساکنین ورجمکرد بیرون آیند و دگرباره زمین آباد کنند [2]

طوفان ملکوش و باغ ور در اوستا بسیار شبیه است بطوفان نوح و کشتی وي که در تورات منقول است فرقی که درمیان این دو عقیده موجود است این است که بقول دانشمند امریکائی ویتنی Whitney باغ ورجمکرد با آن همه وسعت از براي فرا گرفتن قومي ولوازم زندگانی وي منطقی تر است تا از کشتی کوچک نوح از براي جمیعّت انبوه [3]

گذشته ازیسنا و وندیداد در چندین یشت از جمشید صحبت شده است بحسب ترتیب نخست باید بآبان یشت متوّجه شویم در فقره ۲۵ آن آمده است که جمشید دارنده رمه خوب در بالاي کوه هکرصد اسب هزار گاو ده هزار گوسفند براي ناهید قربانی نموده ازاو تمنّا کرد که وی را درهمه ممالک بزرگترین شهریار گرداند که وي را بدیوها و مردمان و جادوان و پریها و

---

[1] رجوع کنید به Zendavesta by Westergaard Fragm. VIII, p. 334

[2] رجوع کنید برساله سوشیانس تألیف نگارنده

[3] Zoroaster, The Great Persian.

ویونکهان زمین را با پاشنه خویش بکوب پس از آن با دستهاي خویش آن را بمال همانطوری که امروز مردم گل نرم را میمالند [۱] آنگاه جمشید همانطوري که اهورامزدا گفت عمل نمود ور را حاضر کرد چار پایان خرد و بزرگ و مردمان و گیاهها وغذاها را درآنجا گرد آورد

اي آفریدگار جهان مادّي ای پاك چه فروغ و روشنائی در این ور که جم ساخت مي تابد اهورامزدا گفت در آنجا فروغهای جاودانی (روچنکهه 𐬭𐬀𐬊𐬗𐬀𐬢𐬵𐬋) و فروغ جهاني (ستیذاته 𐬯𐬙𐬌𐬜𐬁𐬙𐬀) میباشد در هر سال یکبار در آنجا ستارگان و ماه و خورشید طلوع و غروب میکند بنظر ساکنین ور یک سال مثل یک روز است در هر چهل سال از هر یک جفت مخلوقات ور یک جفت دیگر بعمل میآید مردمان در ور بهترین زندگانی سر برند

اي آفریدگار جهان مادّي اي پاك که در آنجا کیش مزدا داخل کرد اهورامزدا گفت مرغ کرشیپتر 𐬐𐬀𐬭𐬱𐬌𐬞𐬙𐬀 [۲] اي آفریدگار جهان مادّي ای پاك کیست در آنجا بزرگ و حاکم (اهو 𐬀𐬵𐬎) و سردار دینی (رتو 𐬭𐬀𐬙𐬎 = رد) اهورامزدا گفت اروتدنر و تواي زرتشت» [۳] در این جا متذّکر میشویم که جمشید فقط بفرمان اهورامزدا باغ ور را که در پهلوي ور جمکرت میگویند .براي پیش آمد طوفان آخرالزمان ساخت ریاست روحانی و

---

[۱] در شاهنامه در خصوص منزل ساختن جمشید چنین آمده است

بفرمود دیوان ناپاك را باب اندر آمیختن خاك را
هر آنچه از گل آمد چو بشناختند سبك خشت را كالبد ساختند

[۲] بندهش در فصل ۱۹ در فقره ۱٦ مینویسد در خصوص کرشبت گفته شده است که او می تواند کلماتی تلفظ کند، او ست که در ور جم دین منتشر ساخت در فصل ۲٤ همین کتاب در فقره ۱۱ آمده است کرشبت بزرگ و رئیس مرغهاست دین مزدیسنا را به ور آورد او را نیز چرغ گویند مینو خرد در فصل ٦۱ فقره ۹ کوید که چهراو (چهروا) رئیس مرغهاست در فرهنگها نیز چرغ یکی از مرغهاي شکاری درج شده است اسدی گوید

زمیغ روان چرخ چون پرّ چرغ پر آواز رامشگران مرغ مرغ

[۳] اروتدنر یکی از سه پسران زرتشت است بقول سنّت رئیس طبقه برزیگران بوده است رجوع کنید بگاتها صفحه ۸۵ — ۸۸

همان جاانجمنی بیار است اهورامزدا بجم گفت اي جم زیبا پسر ویونگهان بجهان مادّي زمستان سختی خواهد رسید و سرماي شدید تباه کننده از پی درآید دانه هاي برف از بلندترین کوه ببلندی چند ارش ببارد یک ثلث از جانوران هلاك شوند چه در محلهاي هولناك (بیابانها و کویرها) چه در بالای کوهها چه در دره ها پیش از این زمستان این مملکت داراي چراگاهان است وقتی که برفها آب شده آب فراوان روان گردد این جهان غیرقابل زیست بنظر خواهد رسید از برای پیش آمد این حادثه باغی (ورَ 𐬬𐬀𐬭𐬆𐬨) بساز که از هر چهار طرف ببلندی یک میدان اسب (چر تو 𐬗𐬀𐬭𐬆𐬙𐬎 ـ اسپریس) باشد در آنجا تخمهای چار پایان خرد و بزرگ و سگها و مرغکان و شعله هاي سرخ آتش جمع کن این ور را که از هریک طرف ببلندی یک میدان اسب باشد براي مسکن مردمان بساز و یک طویله که از هریک طرف ببلندی یک هاثرَ 𐬵𐬁𐬚𐬭𐬀 (هزار گام) باشد برای ستوران بساز در انجا جوي آبی جاری نما چراگاهان فراهم کن خانه ها و سردابها و ایوانها و رواقها بنا نما تخم های (𐬙𐬀𐬊𐬑𐬨𐬀) مردان و زنانی که در روي زمین بهترین و زیباترین هستند در آنجا جمع کن هم چنین تخمهای جانوراني که بزرگتر و بهتر و زیباتراند در انجا گرد آور از میان گیاهها آنچه بلندتر و خوشبوتر است واز میان غذاها آنچه لذیذتر و خوشبوتر است تخمهای آنهارا در آنجا حفظ نما و این تخمهارا از هرقسمي که باشد یک جفت در آنجا بیاور تا در تمام مدّتی که مردمان در ور بسر میبرند آنها پوسیده وفاسد نگردند کسانی که ناقص هستند مثل قوزی و دیوانه وپیسی یا کسی که در او یکی از آفتها و ناخوشیهای اهریمنی دیده شود نباید داخل ور گردند در بزرگترین محلّه این ور نهٔ گذر بساز درمحلّه وسطی شش گذر و در محلّه کوچکی سه گذر در گذرهای بزرگترین محلّه تخم هزار مرد وهزار زن در وسطی ششصد و در کوچکی سیصد جمع نما گذرها را بانگین زرین علامت ونشانی بگذار و از برای ور دري بگشای که روشنائی داخل شود

جم پرسید که چگونه این باغ را بسازم اهورامزدا گفت ای جم زیبا پسر

پروری و دین گستری از من نآید آنگاه من باو گفتم اگر تو مستّعد و مهیّای چنین امری نیستی آن به که جهان مرا بپرورانی و بگیتی فزایش و گشایش بخشی پشتیبان و پاسبان جهان شوی پس جم زیبا بمن گفت پذیرفتم که جهان تورا بپرورانم و بگیتی بیفزایم هماره پشتیبان و پاسبان و نگهبان آن باشم در هنگام سلطنت من نباید که باد سرد و گرم وجود داشته باشد ونه ناخوشی و مرگ آنگاه من بجم دوابزار دادم یك نگین زر (𐬯𐬎𐬡𐬭𐬁 سُورَا) ویك عصای زر نشان (𐬀𐬱𐬙𐬭𐬁 اَشْترَا) این چنین جم دارای اقتدار گردید سیصد زمستان (۳۰۰ سال) از سلطنت وی گذشت زمین از چارپا یاران خُرد و بزرگ ومردم وسگها ومرغکان وشعله های سُرخ آتش پرشد بطوری که جا بچارپایان خُرد وبزرگ تنک گردید پس از آن من جم را آگاه نموده گفتم ای جم زیبا پسر ویونگهان زمین از چارپایان خُرد و بزرگ و مردم و سگها و مرغکان وشعله های سُرخ آتش پرگشته جا بستوران خُرد وبزرگ تنک گردید آنگاه جم در نیمروز بسوی فروغ روی نموده براه خورشید در آمد با نگین زرین خویش زمین را بسود وعصای زر نشان خویش بآن بمالید و گفت ای سپندارمذ محبوب (فرشته مُوکّل زمین) [1] پیش رو و خویشتن بگشای تا چارپایان خُرد و بزرگ ومردمان را در بر توانی گرفت پس زمین دامن بگشود و یك ثلث بزرگتر گردید چارپایان خُرد و بزرگ ومردمان بمیل و آرزوی خویش جاگزیدند سیصد زمستان دیگر (۳۰۰ سال) از سلطنت جم گذشت زمین دگر باره از چارپایان خرد و بزرگ و مردم و سگها و مرغکان و شعله های سُرخ آتش پرگشته جاتنگ گردید جم باز مثل سیصد سال پیش از این در نیمروز بسوی فروغ روی آورده بهمان ترتیبی که گذشت یك ثلث دیگر بزمین بیفزود در سیصد زمستان دیگر (۳۰۰ سال) باز زمین از مخلوقات پرگشته جا بهمه تنک شد سومین بار جم بترتیب مذکور یك ثلث دیگر زمین را فراخ تر نمود در آریا ویج در آنجائی که رود ونگوهی دائیتیا 𐬬𐬀𐬢𐬵𐬌𐬌𐬀 𐬛𐬁𐬌𐬙𐬌𐬌𐬀𐬌𐬀 مشهور است آفریدگار اهورامزدا با ایزدان مینوی انجمنی بیاراست جمشید زیبا دارنده رمه خوب نیز با بهترین مردمان در

---

[1] رجوع شود بصفحه ۹۳

ویوانا vivana نامی یاد شده است که خشترَ پاوَن (ساتراب) ایالت هَرَرووانی Harauvāti (قندهار) بوده است - معنی لفظی این اسم دور درخشنده میباشد

شاید معني لفظی جم تو امان وهمزاد و جنابه باشد چه بسا در اوستا کلمه یَمَ 𐬫𐬆𐬨𐬀 بمعنی تو امانِ است در نزد برهمنان نیز یَمَ وخواهرش یَمی نخستین نرومادهٔ نوع بشراند و این عقیده ممدّ معنی فوق است [۱]

از فقره ۲ تاخود فقره ۵ یسنای نهم در خصوص ویونگهان و پسرش جمشید چنین آمده است «زرتشت از هوم پرسید که تورا درمیان مردمان نخستین بار در این جهان مادي بیفشرد و چه پاداشی نصیب آن کس گردید هوم در پاسخ گفت نخستین بشری که مرا در این جهان مادي بیفشرد ویونگهان است درپاداش پسري مثل جمشید که دارنده رمه خوب و درمیان مردمان دارای بلند ترین رتبه است و مانند خورشید درخشان است باوداده شدکسی که در مدّت سلطنت خویش جانوران و انسان را فنا ناپذیر آب و گیاه را مشروب و مأکول تمام نشدنی قرار داد درمدّت سلطنت جم دلیر نه سرما وجود داشت ونه گرما جهان از مرگ و ازحسد آفریده دیو عاري بود در هنگام شهریاري وی ویونگهان و پسرش جمشید هردو بظاهر جوان پانزده ساله مینمودند» در جائی که مفصّلاً از جم سخن رفته است در فرگرد دوم وندیداد میباشد تمام این فصل راجع باوست از این قرار «زرتشت از اهورامزدا پرسید ای خرد پاك و مقدّس اي آفریدگار جهان معنوي درمیان نوع بشربغیر از من دگرباکه نخستین بارمکالمه نمودی دین اهورائي زرتشت رابکه سپردی آنگاه اهورامزدا گفت اي زرتشت پاك من درمیان نوع بشر بغیر از تو نخستین بار باجم زیبا و دارنده رمه‌خوب مکالمه نمودم ودین اهورائی زرتشت بدو سپرده گفتم اي‌جم زیبا پسر ویونگهان من آئین خویش بتو برگذار میکنم پس جم زیبا در پاسخ گفت من از برای این وظیفه ساخته و آزموده نیستم آئین

---

[۱] رجوع کنید به گاتها ترجمه نگارنده صفحه ۹۵

جمشید

بسا در اوستا از جم نیز سخن رفته است در قدیمترین قسمت اوستا که گاتها باشد پیغمبر ایران او را در یسنا ۳۲ قطعه ۸ از مجرمین نامیده میگوید «از همین گناهکاران است جم پسر ویونگهان کسی که از برای خوشنود ساختن مردمان گوشت خوردن بآنان آموخت در آینده تو ای مزدا باید میان من و او حکم کنی»

در سایر قسمتهاي اوستا و کلّیه کتب تاریخ و شاهنامه چنین مندرج است که جم در آخر عمرش بواسطه خود ستائی و دروغگوئی مغضوب پروردگار گردید در گاتها فقط یکبار از او یاد شده یمَ 𐬫𐬌𐬨𐬀 خوانده شده است بعد ها در سایر قسمتهاي اوستا کلمه خشَئتَ 𐬑𐬱𐬀𐬉𐬙𐬀 بآن افزوده گفتند جمشید چنانکه همین کلمه به هُوَرِ (هور) پیوسته 𐬵𐬎𐬎𐬀𐬭𐬆.𐬑𐬱𐬀𐬉𐬙𐬀 خورشید شد شید بمعنی نور و فروغ است خود جداگانه در ادبیّات فارسی بسیار استعمال شده است فردوسی گوید بدو گفت ز انسان که تا بنده شید برآید یکی پرده بینم سپید جمشید همیشه در اوستا با صفت هووَتوَ 𐬵𐬎𐬎𐬁𐬚𐬡𐬀 آمده است در تفسیر پهلوي این صفت به هورمك یعنی دارنده گله و رمه خوب ترجمه شده است صفت دیگر جمشید در اوستا سریره 𐬯𐬭𐬍𐬭𐬀 میباشد که بمعنی زیبا و خوشگل است صفت اولی با وظیفه جمشید مناسبتی دارد چه او با فزودن جهان و بپروراندن چارپایان و ستوران گماشته شده بود در خصوص حُسن صورت وي نیز شرحی در شاهنامه مندرج است که در طیّ مقاله گرشاسب بآن اشاره خواهیم کرد

جمشید در اوستا پسر وِیوَنْگهوت 𐬬𐬍𐬎𐬎𐬀𐬢𐬵𐬎𐬎𐬀𐬧𐬙 خوانده شده است ابوریحان بیرونی این اسم را ویجهان و حمزه اصفهانی و یونجهان که مُعرّب ویونگهان است ضبط کرده اند در سایر کتب ویوانها نیز ضبط شده است در سانسکرت ویوسونت میباشد در ریگ ویدو یوسونت اسم پروردگاری است در عهد هخا منشیان ویونگهان از اسامی معمولی مردمان آن عهد بوده در کتیبه بیستون از

در فقره اول از فصل ۳۱ بندهش سلسله هوشنگ چنین آمده است: هوشنگ پسر فرواك پسر سیامك پسر مشی پسر کایومرت این سلسله با آنچه حمزه اصفهانی مینویسد که او شهنج بن فروال بن سیامك بن مشی بن کیومرث است بکلّی مطابق است ابو ریحان بیرونی نیز با دو کتاب مذکور موافقت نموده مینویسد او شهنگ بن افراواك بن سیامك بن میشی (بیشداذ) میباشد [1]

هوشنگ در اوستا هئوشینگه 𐬵𐬀𐬊𐬱𐬌𐬌𐬀𐬢𐬵𐬀 آمده است معنی لفظی آن بقول یوستی Justi چنین است کسی که منازل خوب فراهم سازد [2] این اسم مرکّب از هوش و هنگ چنانکه برخی پنداشته اند نیست شاید فردوسی در جائی که میگوید گرانمایه را نام هوشنگ بود تو گفتی همه هوش و فرهنگ بود سبب لغت سازی و وجه اشتقاق عامیانه مذکور شده باشد

در هر جائی از اوستا (باستثنای فروردین یشت که ذکرش گذشت) که از هوشنگ ذکری شده است با صفت پَرَ ذاتَ 𐬞𐬀𐬭𐬀𐬜𐬁𐬙𐬀 آمده این صفت که در فارسی پیشداد شده است مرکّب است از پَرَ که بمعنی پیش و مُقدّم (pro) است و ذات که بمعنی داد و قانون میباشد مجموعاً یعنی کسی که در پیش قانون گذارد و دادگری نمود یا اوّل واضع قانون حمزه اصفهانی نیز این کلمه را درست معنی کرده مینویسد فیشداد اوّل حاکم میباشد چه او شهنج اول حاکم ممالك بشمار است

این کلمه همیشه با هوشنگ میآید مگر آنکه یکبار در فقره اول از فرگرد ۲۰ وندیداد که ذکرش در طیّ مقاله گرشاسب بیاید پَرَ ذات (پیشداد) تنها استعمال شده است در تفسیر پهلوی اوستا بخصوصه برای توضیح کلمه پَرَ ذات در فقره مذکور قید شده است: «یعنی نخستین کسانی که قانون گذاشته اند مثل هوشنگ»

---

[1] رجوع کنید به تاریخ سنی ملوك الارض والانبیاء تألیف حمزة بن الحسن الاصفهانی چاپ برلن صفحه ۱۹
وبه الآثار الباقیه عن القرون الخالیه تألیف ابی الریحان محمد بن احمد البیرونی الخوارزمی چاپ زاخو صفحه ۱۰۳

[2] رجوع کنید به Iranisches Namenbuch von Justi
وبه Eranische Alterthumskunde von Spiegel Bd. I S. 515
وبه Zoroastrische Studien von Windischmann S. 190 f:

هوشنگ پیشدادی

در شاهنامه هوشنگ از پادشاهان سلسله پیشدادیان است که پس از کیومرث چهل سال سلطنت نمود جهاندار هوشنگ با رای و داد بجای نیا تاج برسر نهاد از پدر خویش سیامك که بدست دیو ها کشته شد انتقام کشید آهن از سنگ استخراج نمود آتش پدید آورد جشن سده بنیاد نهاد از پوست و چرم جانوران پوشاك ساخت

در اوستا مکرّراً باسم هوشنگ پیشدادي بر میخوریم نخست در فقره ۲۱ از آبان یشت و پس از آن در فقره ۳ از درواسپ یشت (گوش یشت) و در فقره ۷ از رام یشت و در فقره ۲٤ از ارت یشت درهر چهار یشت هوشنگ پیشدادی در بالای کوه هرا بایزدان یشتهاي مذکور که ناهید و گوش و وایو و ارت باشند فدیه نیاز نموده درخواست میکند که وی را بزرگترین شهریار روی زمین گردانند که وي را بدیوها و مردمان و جادوان و پریها و کاویها و کرپانها چیره سازند که همه دیوها از او بهراس افتاده رو بگریز گذارند که او بدیوهاي مازندران و دروغ پرستان وَرِنه 𐬬𐬀𐬭𐬆𐬥𐬀 (دیلم—گیلان) دست یافته همه را شکشت دهد ایزدان خواهشهاي هوشنگ را اجابت نموده او را کامروا ساختند

در فروردین یشت در فقره ۱۳۷ بفروهر یل پاکدین هوشنگ درود فرستاده میشود در زامیاد یشت در فقره ۲٦ آمده است که مدت زمانی فر کیانی بهوشنگ پیشدادی متعلق بوده است از مجموع این فقرات اطلاعاتی از اعمال هوشنگ بدست نمیآید همینقدر میدانیم که او یکی از نامداران و پادشاهان و پارسایان بوده و از سلسله پیشدادیان است در فقره ۲۸ از فصل ۱۵ بندهش میخوانیم که ایرانیان از پشت هوشنگ میباشند در فقره ۳ از فصل ۳٤ همین کتاب مندرج است که پس از زن و شوهری ماشیه و ماشیوئی (نخستین پدر و مادر نوع بشر آدم و حوّا) تا بوجود آمدن هوشنگ ۹۳ سال طول کشیده است

اسامی خاص در آبان یشت

چون در آبان یشت اسامی یك دسته از نامداران ایران قدیم مندرج است لازم دانسته در آغاز یشت مذکور برخی از آنان را در مقالات جداگانه و برخی دیگر را در طیّ ترجمه آبان یشت شرح دهیم چه در یشتهاي بعد نیز چنانکه در درواسپ یشت و رام یشت و ارت یشت و زامیاد یشت بهمین نامداران برمیخوریم که هریك بنوبت خود بفرشتگان و ایزدان نماز برده و فدیه آورده مزیّت و برتري تمنّا میکنند

از این نامداران که هوشنگ پیشدادي و جمشید و آزي دهاك (ضحّاك) و فریدون و افراسیاب و کیکاوس و کیخسرو و توس و نوذر و کی گشتاسب و زریر و ارجاسب وغیره باشند فردوسی و حمزه اصفهانی و طبری و ابو ریحان بیرونی و میرخواند وغیره مفصلاً صحبت داشته اند هم چنین بعضی از این نامداران در کتب مذهبي برهمنان داراي جاه وجلال هستند ولی ما فقط آنچه در اوستا و کتب پهلوي در خصوص آنان آمده است مینگاریم مگر آنکه از براي فهم مطالب مختصراً از شاهنامه ذکری خواهیم کرد

آنانی را که درمیان این نامداران ایرانی هستند (نه مثل آزي دهاك تازی و افراسیاب و ارجاسب تورانی) باید در اوستا مانند انبیاء بنی اسرائیل تورات تصوّر نمود که هم از پیمبرانند و هم از پادشاهان چنانکه داود و سلیمان فردوسی نیز از زبان جمشید میگوید

منم گفت با فرّه ایزدي   همم شهریاری و هم موبدی

پوریوتکیشان 𐬞𐬀𐬊𐬌𐬭𐬌𐬌𐬋-𐬙𐬐𐬀𐬉𐬱𐬀𐬥𐬄𐬨 که در یسنا ۱ فقره ۱۸ و یسنا ۲۳ فقره ۲ و فروردین یشت فقره ۱۷ آمده و بمعنی نخستین آموزگاران کیش است در سنّت متأخر برخی از این نامداران را در جزو آنان شمرده اند از این قبیل ویونگهان و تریت که در طیّ مقالات راجع بجمشید و گرشاسب از آنان صحبت خواهیم داشت

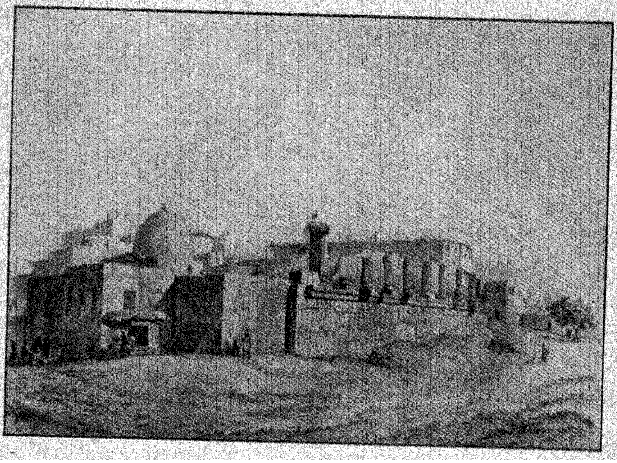

خرابهٔ معبد ناهید در قصبهٔ کنگاور   طرف دست چپ منظرهٔ قصبهٔ حالیّه است

رجوع کنید به Perse Ancienne par Flandin et Coste, Texte p. 11-14

وبه L'Art Antique de la Perse par Dieulafoy, V Partie p. 7-11

وبه Persia Past and Present, by Jakson; p 234—244

در انجام مقال یك فقره از اخبار مورّخ مذکور ارمنی را ذکر نموده ختم میکنیم هرچند که اخبار اگاتانگلوس که خود کشیش متعصّبی بوده است مخلوط بافسانه است ولی تا بیك اندازه حاکی نفوذ ستایش ناهیداست در ارمنستان در کتاب تاریخ کشیش مذکور شرحی راجع بعیسوی شدن ارمنستان بتوسط (گرگوری ایلومیناتُر) Gregory Illuminator معروف که از سال ۲۹٤ میلادی[1] در ارمنستان مشغول کار بوده مردم را بدین عیسی دعوت میکرد و مکالمات او با تیردات پادشاه ارمنستان مندرج است از آن جمله مینویسد تیرداد مبلّغ دین عیسی گرگور را تهدید نموده گفت: اگر تو قبول نکنی که پروردگاران را ستایش نمائی بخصوصه این ملکه بزرگ اناهیت را کسیکه مایه شرف و نجات ملّت ماست کسی که همه پادشاهان اورا میستایند و بخصوصه پادشاه یونانیها نیز اورا میپرستند کسیکه ما در کلیّه دانش و خرد است کسیکه خیر خواه نوع بشر و از نسل ارامزد Aramazd (هرمزد) بزرگ و تواناست در جای دیگر در جواب تیردات به گرگور مینویسد «آنانکه پروردگاران حقیقی هستند تو دشمن میداری اناهیت بزرگ را کسیکه از پرتو او ارمنستان زنده بوده و هست ارامزد بزرگ و توانا را کسیکه آفریننده آسمان و زمین است و سایر پروردگاران را تو بی جان و بی زبان مینامی» در یك جای دیگر کتابش باز مورّخ ارمني در یك فرمان تیردات از اناهیت اسم برده مینویسد: ثروت فراوان از طرف ارامزد توانا و یاري ملکه اناهیت و قوّت وهاگن vahagn (بهرام) نصیب شما و سراسر مملکت ارمنستان باد»[2] تیردات که ظاهراً در سال ۳۱٤ میلادی مُرد در سالهاي اخیر عمرش بتوسط همین گرگور بدین عیسی گروید معابد ناهید را که در ارمنستان بزرگ موجود بود با همراهی گرگور خراب کرد یعني همان معابدی که بقول اگاتانگلوس در سال اول سلطنتش بزیارت آنها رفته بود از این تاریخ به بعد بزور و جبر دین عیسی جاي مزدیسنا گرفت معابد زرتشتی در جزو آنها آتشکدهای ناهید خراب یا بکلیسیا تبدیل یافت ولی هنوز هم بسیاری از آثار دین قدیم درکیش عیسویان ارمنستان باقی است چنانکه در کلیّه مذهب عیسی آثار و نفوذ آئین مترا (مهر) فرشته فروغ ایرانیان آشکارا و هویداست[3]

---

[1] Geschichte Irans von Justi (Grundriss der iranis. Philologie) s. 522

[2] رجوع کنید به Pers. Anahita oder Anaïtis S. 21—22.

[3] رجوع کنید بمقاله مهر در قسمت آئین مهر در رُم

محلّی را خاکریزی نموده در بالای آن معبدی از برای انائیتیس (ناهید) و اوماس Omanos (وهومن) ساختند در هر سال جشن مذهبی موسوم به (ساکائه) Sakäa در آنجا میگرفتند و هنوزهم در نزد اهالی آن محلّ که الحال موسوم است به (زلا) Zela این جشن معمول است پس ازآن استرابون افزوده مینویسد برخی گویند که کورش اسکیت ها را شکست داده و روز فتح را جشنی از برای الٰهه وطن خود برقرار ساخت در هرجائیکه معبدی از ناهید برپاست این جشن نیز معمول است در این عید مردم لباسی بطرز اسکیت ها پوشیده باده پیمائی مینمایند زن و مرد باهم زد و خورد میکنند چه در این جشن که یادگاری از فتح و ظفر است اسکیت ها را با حیله جنگی مست نموده برخی را درخواب و برخی دیگر را در رقص و بازی گرفتار و اسیر نمودند [1] در معبد (زلا) برای امر مهمّی سوگند یاد میکردند [2] جشن ساکائه یکی از اعیاد ایران قدیم بوده است و مورّخینیکه پیش از استرابون میزیسته و آنانیکه بعد از او آمده اند نیز از جشن مذکور ذکری کرده اند از مجموع اخبار میتوان استنباط نمود که این جشن تخصیصی بناهید داشته است [3] در جزو تاریخ ارمنستان و سایر ممالك آسیای صغیر بسا باسم ناهید و معبد آن در شهر های مختلف برمیخوریم وندیشمان Windischmann اخبارات مورّخین را راجع باین موضوع در کتابی جمع کرده [4] از ذکر همه آنها اطّلاعات مخصوصی راجع بستایش ناهید بدست نخواهیم آورد مگر آنکه خواهیم دانست که این فرشته نیز در بیرون از حدود وطن خود ایران دارای مقام بسیار بلندی بوده است حتّی در شهر (ارز) Erez چنانکه یك مورّخ ارمنی قرن چهارم میلادی (اگاتانگلوس Agathangelus) خبر میدهد مثل معبد خوزستان ناهید دارای مجسمه طلا بوده است

---

[1] Persische Anahita oder Anaitis von Windischmann S. 7.

[2] زلا Zela در پونتوس Pontus مملکت ساحلی دریای سیاه واقع است امروز زله Zilleh گویند در طرف غربی توکات Tokat واقع است
Strabon XII, p. 559. ed. Cas.

[3] Heiligen schriften der Parsen von Spiegel Band 2 S. C IV

[4] Persische Anahita oder Anaïtis von Windischmmann, München 1856

ساسانی نرسی (۲۹۳—۳۰۳ میلادي) بپا ایستاده نگیني که علامت قدرت و اقتدار است از او میگیرد ۱

از آنکه ما در طیّ مقاله همیشه (معبد ناهید) ذکرکردیم مقصود این نیست که ناهید خود مستقلاً دینی و داراي پرستشگاه مخصوصی بوده است ناهید از ایزدان دین مزدیسناست در جزو عبادات و مراسم مذهبی مثل فرشتگان سایر مذاهب ستوده میشده است چنانکه امروز هم در نزد پیروان آئین زرتشت ستوده میشود معبدهای ایران قدیم بطور عموم آتشکده نامیده میشده برخی از این آتشکدها بناهید تخصیص داشته است شاید در آنجا ناهید را باآدابیکه مناسب مقام او بود ستوده وخواهشها و استغاثی از او میکرده اند چنانکه امروز بسیاري از کلیسیا هاي عیسویان باسم مقدّسین و مقدّسات این دین است بنا بوقوع معابد ناهید در ایران و در مملکت همسایه در کنار رودها یا نواحی پر آب میتوان گفت که مخصوصاً دقّت داشته اند که پرستشگاه فرشته آب در نزدیك آب باشد .

شهرت ناهید نزد یونانیان و ستایش وي درآسیای صغیر

مورّخین یونان (آناهیتَ) اوستا را انائیتیس Anaitis نوشته اند غالباً اورا ارتمیس Artemis انائیتیس گفته اند یعني که اسم الهه عصمت و عفّت یونانی را باو داده اند مورّخین رُم و بیزانس اورا دیانا Diana خوانده اند که در نزد رُمها بمنزله ارتمیس یونانیهاست و بما اورا ارتمیس ایرانی یا دیانا ایرانی ذکر کرده اند فقط کلمنس الکساندرنیوس که ذکرش گذشت از بروسوس نقل کرده افرودیت انائیتیس نوشته است بی‌شك افرودیت Aphrodite که نزد یونانیان الهه عشق و شهوت است بهیچ وجه مناسبتی با ناهید ندارد

ناهید که امروز فقط اسمی از او در زبان ادبی ما باقی است در ایران قدیم از ایزدان و در سایر ممالك از پروردگاران بوده است در ممالك وسیعه که در تحت تصرّف ایران بوده نیز آتشکده وی وجود داشته است در سراسر آسیای صغیر

---

[1] Die Kunst des alten Persien von Sarre Berlin 1922 Fig. 81

بی شك این معبد همان است که یاقوت حموي در معجم‌البلدان در تحت کلمات قصر کنگور و قصراللصوص محلّ آن را در میان همدان و قرمیسین (کرمانشاه) معیّن نموده گوید «بناهای باشکوه آن در روي یك پشته تقریباً به بلندی بیست ارش (تقریباً ده زرع) واقع است گنبدها وستونهای آنها بغایت زیبائی و استحکام است»

یاقوت این بناها را از آنِ خسرو پرویز تصوّر نموده اقامتگاه شیرین ضبط کرده است [1] از گوشه و کنار تاریخ بخوبی برمیآید که در تمام قرون اقتدار از عهد هخامنشي گرفته تا فتح عربها در تمام نقاط ایران معابد ناهید وجود داشته است طبري مینویسد که ساسان پدر بزرگ اردشیر بابکان در اصطخر پیشکار و متوّلی معبدی موسوم به آتشکده (اناهذ) بوده است بنا بقولی در همین معبد در سال ۳٤۰ میلادي سرهای شهدای عیسوي را آویخته بودند [2] طبري در جاي دیگر تاریخش از معبد ناهید اسم برده مینویسد « اردشیر بابکان اول بطرف سگستان حرکت کرد از آنجا بگرگان پس از آن بابرشهر و بعد بمرو و بلخ و خوارزم و تا بآخرین نقاط ممالك خراسان رفت و از آنجا بمرو برگشت پس از آنکه بسیاري از مردمان را کشت و سرهاي آنان را بآتشکده ناهید فرستاد از مرو بطرف فارس مراجعت نموده در گور (فیروزآباد) اقامت گزید» [3]

گذشته از آثار معابد در جزو حجّاریهاي نقش رستم در فارس در جوار تخت جمشید نقشی نیز از عهد ساسانیان از ایزد ناهید باقی است در این نقش ناهید برومند و بلند بالا بپا ایستاده تاجي جواهر نشان بر سر گذاشته نوارهای پرچین از آن فرو آویخت است طوق دور گردن و سایر زینتهای او یاد آور اوصافی است که درآبان یشت از این فرشته شده است در مقابل او شاهنشاه

---

[1] از براي نقوش و آثار معبد ناهید در کنگاور رجوع کنید به Perse ancienne par Flandin et Coste, les planches 20 à 23 et Texier, planches 62 à 68.

[2] Martyr. ed st. E Essemani I, 95.

[3] رجوع کنید به Tabari, übersetzt von Nöldeke S. 4
„ „ „ „ S. 17

برای انک پولی بخزانه تهی خود برساند قصد غارت آن نمود این معبد که از دستبرد ماکدونیها محفوظ مانده بود دارای زینتهاي بسیار گران بها بوده است اپیفانوس بتاراج آن موفق نشد چه اهالی شوش با او جنگ نموده برجعت مجبورش کردند پس از چندی پادشاه غارتگر سلوکید دیوانه گشته بمرد مردم میگفتند که ایزد ناهید اورا از برای سوء قصدش بسزا رسانید [۱]

پلینیوس Plinius مورّخ رُمی که در سال ۷۹ میلادي در گذشت مینویسد که در معبد ناهید شوش یك مجسمه بسیار سنگین ناهید که از طلا ساخته بوده بر پا بود این مجسمه در اوقات جنگ سردار رُمی انطوان Antonius بضدّ اشك پانزدهم (فرهاد چهارم ۳۷—۲ میلادی) بغارت رفت بنابر این درمیان سال ۳۵ و ۳۳ پیش از مسیح [۲] معبد دیگری از ناهید در کنگاور که هنوز خرابه اش موجود و از آثار بسیار مهّم ایران قدیم است بر پا بود

بقول پروفسور هرتسفلد Hertzfeld معبد مذکور از زمان اشکانیان باقي مانده و از بزرگترین معابد دنیاي قدیم محسوب میشده است آبادی کنوني کنگاور فقط قسمت وسطی معبد را گرفته است [۳] خرابه با شکوه این معبد عبارت است از پشته‌اي که ۶۴۰ پی طول و ۵۴۴ پی عرض آن میباشد در اطراف آن ایوانی به پهنای ۴۴ پی باستونهای بلند ساخته شده بود هنوز چند ستون در گوشه شمال شرقي معبد برپاست در این بناها صنعت معماری ایران و یونان دیده میشود دندانه‌های ابنیه و برخی از نقوشات دیگر بحجّاریهای قصور پرسپولیس شبیه است [۴] در این خرابه هیچ آثار خطی و کتیبه اي موجود نیست و حفریات در آن نیز دشوار است چه آبادی قصبه کنگاور چنانکه گفتیم در داخل معبد ساخته شده است

---

[۱] Geschichte des alten Persiens von Justi S. 94.

[۲] Plinius N. II. XXXIII, 4, 82 Persische Anahita oder Anaitis von Windischmann S. 12.
و به Geschichte des alten Persiensvon Justi S. 150 – 151.

[۳] نشریات انجمن آثار ملّی فهرست مختصری از آثار و ابنیه تاریخي ایران طهران شهریور ۱۳۰۴

[۴] Geschichte des alten Persiens von Justi S. 94.

آنها را نشان میدهد هرچند که تمام چوبهائیکه در این نباها بکار برده شد از سدر و سرو است امّا در هیچ جا این چوبها برهنه دیده نمیشد تیرکهای سقف و قاب وستونها و رواق کلیّه باصفحات فلزّات قیمتی پوشیده بوده سیم و زر دراین جا وآنجای قصر میدرخشید پوشاك بام نیز از صفحات نقره بوده پس ازشرح دادن قصر مورّخ یونانی مذکور از معبد ناهید صحبت داشته گوید که در وقت ورود آنتیوخس در این شهر تمام ستونهای ایوان دور پرستشگاه هنوز باصفحات طلا پوشیده بوده است پولیبیوس نمیگوید که این ستونها چه‌طور ساخته شده ولی از بیاناتش میتوان درك نمود که بنای معبد شبیه ببنای قصر بوده است بیشتر پوشاکهای فلزّی این معبد در وقت فتح اسکندر بتاراج رفت از این تاریخ به بعد اشیاء قیمتی معبد در معرض دستبرد سلوکیدها بود تا آنکه ما بقی مانده آلات طلا و نقره آنرا آنتیوخس بزرگ که مقتدرین سلاطین سلوکیداست (٢٢٣—١٨٦ پیش از مسیح) در عهد اردوان اوّل (اشك سوم) غارت کرده مبلغ چهار هزار (تالنت) Talente مسکوك داخل خزینه خویش نمود[1] برخی از دانشمندان گمان کرده اند که قدمت معبد ناهید همدان تا بعهد دومین پادشاه ماد هووخشترا (٦٢٥—٥٧٥ پیش ار مسیح) یا جانشین وی استیاج میرسد[2]

ایزیدروس خراکس Isidorus von Charax جغرافي نویس یونانی که در سال ٣٧ میلادي میزیسته نیز از همدان پایتخت ماد و از خزینه و معبد ناهید آنجاو معبد ناهید در کنگاور که بزودی شرحش بیاید ذکری کرده است[3] یکی از معبدهای بسیار معروف ناهید در شوش (خوزستان) واقع بوده است آثارش هنوز موجود است همان است که بقولي پولیبیوس Polybius پادشاه سلوکید آنتیوخس چهارم معروف به اپیفانوس Epiphanus ١٧٥—١٦٤ پیش از مسیح)

---

[1] Polybius X, XXVII, 9—10 & 12.
رجوع کنید به Parthia by Geo. Rawlinson p. 59.
و به Eranische Alterthumskunde von Spiegel, Zweiter Band S. 57.

[2] رجوع شود به Histoire de l'art, Tome V. Perse par Perrot et Chipier Paris 1890 p. 499—500.

[3] Isidorus von Charax II, p. 6.

آتشکده های ناهید

در جزو تاریخ اردشیر دوم باز باسم ناهید و معبد معروفی که باسم او در همدان برپا بوده برمیخوریم کورش کوچک برادر اردشیر دوم بامید آنکه خود شاهنشاه ایران گردد با لشکر بزرگی که در جزو آن تقریباً ۱۳ هزار سرباز یونانی بودند بجنگ برادرش شتافت اما در (کوناکس) نزدیک بابل شکسته یافته کشته شد معشوقه یونانی کورش کوچک موسوم به (اسپازیا) Aspasia در جزو غنیمت ها بدست اردشیر افتاده در قصر سلطنتی بسر میبرد روزیکه اردشیر پسر خود داریوش را جانشین و ولیعهد خویش قرار داد بنا بعادت ایران قدیم که در این روز ولیعهد هرچیز که از شاه بخواهد باید مجری دارد داریوش از پدرش خواست که اسپازیا معشوقه عمّش را با و بخشد شاهنشاه خواهشش را اجابت نمود اما باطناً از این امر خوشدل نبود پس از چندي اسپازیا را به همدان فرستاد تا در آنجا را هبهٔ معبد ناهید گشته پارسا و پاکدامن بسر برد ولیعهد از حرکت پدرش آزرده گشته سوءِ قصدوي نمود لکن نقشهٔ او کشف گشته بفرمان شاه بدار زده شد [1]

در این جا متذکر میشویم که معابد ناهید در ایران برای زنان راهبات جای تقویٰ و پرهیزگاری بود برخلاف معابد ناهید در آسیای صغیر که از اثر نفوذ مذاهب سامی رنگ و روی دیگر گرفته بود چنانکه بزودی ذکرش بیاید

معبد ناهید در همدان بخصوصه مجلّل و در همه جا معروف بوده است یکی از نویسندگان مدقّق و موثّق عهد قدیم موسوم به پولیبیوس Polybius که در قرن دوم پیش از مسیح میزیسة در کتاب تاریخش پس از شرح دادن وقوع جغرافیائی شهر همدان و مختصري از تاریخ آن در خصوص لشکر کشی آنتیوخس Antiokhos چنین مینویسد

« قصر همدان تقریباً هفت (استاد) Stade (۴۲۰۰ قدم) دور آن میباشد عمارتهای باشکوهی که در آن ساخته شده است بخوبی ثروت سلاطین با نیهای

---

[1] خبر فوق را پلوتارخس از کتزیاس Ktesias و دینون Dinon نقل میکند
رجوع کنید به Geschichte des alten Persiens von Justi S. 135-7
و به Aufsätze zur Persischen Geschichte von Th. Nöldeke S. 62-63

ناهید در کتیبه هخامنشی

گفتیم که مورّخ کلده بِرِوسوس در سه قرن پیش از مسیح نوشته است که اردشیر دوم هخامنشی ستایش ناهید را در نقاط مختلف ایران و در ممالکی که در تحت تصرّف شاهنشاهان هخامنشی بود منتشر ساخت و مجسمه او را در معابد برپا نمود

آثار خطوط میخی که از اردشیر دوم مانده است دلیل است که در عهد این پادشاه ستایش ناهید و مهر در ایران بالا گرفته است چه در آثار کورش بزرگ و داریوش بزرگ و خشیارشا و اردشیر اوّل اسمی از ناهیدو مهر نیست در آثار اردشیرسوم نیز اسمی از ناهیددیده نمیشود فقط یک بار ازمهراسم برده شد

کتیبهٔ که از اردشیر دوم (٤٠٤—٣٥٩ پیش از مسیح) در شوش روی یک صفّه ستونی کشف شده است از این قرار است «پادشاه بزرگ اردشیر شاهنشاه پادشاه ممالک پادشاه این زمین پسر داریوش (دوم) داریوش پسر پادشاه اردشیر (اول) اردشیر پسر پادشاه خشیارشا خشیارشا پسر پادشاه داریوش (اول) داریوش پسر گشتاسب هخامنشی میگوید: این ایوان را داریوش (اول) جدّ من بنا نهاد در زمان اردشیر (اول) پدر بزرگ من آتش آنرا ویران کرد بنا بخواست اهورامزدا و اَناهیتَ (ناهید) و مترا (مهر) من دوباره این ایوان را ساختم بشود که اهورامزدا و اَناهیتَ و مترا مرا در پناه خود گرفته از هرکینه و خصومتی حفظ کنند و آنچه من ساخته‌ام ویران نسازند و آسیب نرسانند»

کتیبه دیگری که از شاهنشاه مذکور در روی پایه ستونی در همدان پیدا شده است مثل کتیبه فوق است یعنی که اردشیر دوم اجداد خود را تا بهخامنش اسم میبرد و پس از آن گوید « . . . . . . این ایوان را من بخواست اهورامزدا و اناهیتَ و مترا بنا کرده‌ام بشود که اهورامزدا و اناهیت و مترا مرا در پناه خود گرفته از هرکینه و خصومتی حفظ کنند و آنچه من ساخته ام ویران نسازند» [۱]

---

[۱] رجوع شود به Die Keilinschriften der Achämeniden von Weissbach

از این رودها و دریاها قصری هزار ستون باهزار دریچه درخشان برای ناهید برپاست در هر قصری در بالای دیوانی بستر پاکیزه و معطری گسترده است ناهید زنی است جوان خوش اندام و بلند بالا و برومند و زیبا چهر آزاده و نیکو سرشت بازوان سفید وی بستبری شانه اسبی است[1] باسینهای برآمده و باکمر بند تنگ درمیان بسته در بالای گردونه خویش مهار چهار اسب یکرنگ و یک قدرا در دست گرفته میراند اسبهای گردونه وی عبارت است از باد و ابر و باران و ژاله ناهید با جواهرات آراسته تاجی زرین بشکل چرخی که برآن صد گوهر نور پاش نصب است برسر دارد از اطراف آن نوارهای برچین آویخته طوقی زرین دور گردن و گوشوارهای چهار گوشه در گوش دارد کفشهای درخشان را دربا های خود با بندهای زرین محکم بسته جبّه ای از پوست سی ببر که مانند سیم و زر میدرخشد در بر نموده جامه زرین پرچین در بر کرده در بلند ترین طبقه آسمان آرام دارد اهورامزدا در کرّه خورشید مقام اورا برقرار نمود بفرمان پروردگار ناهید از فراز آسمان باران و تگرگ و برف و ژاله فرو بارد از اثر استغاثه پارسایان و پرهیزگاران از فلک ستارگان یا از بلند ترین قله کوه (هکر) بسوی نشیب شتابد نطفه مردان و مشیمه زنان را پاک کند زایش زنان را آسان سازد شیر را تصفیه نماید بگله ورمه بیفزاید سراسر کشور از پرتو او از خوشی و نعمت و ثروت برخوردار گردد

چون از مطالعه آبان یشت بخوبی پی باحوال فرشته آب خواهیم برد در این جا لازم نمیدانیم که بیش از این از مأخذ اوستائی اورا شرح دهیم اینک به بینیم که در تاریخ ایران چه علائم و آثاری از ناهید باقی است

---

[1] آبان یشت دلکش‌ترین قصیده ایست که از ایران قدیم بیادگار مانده است تعبیرات و تشبیهات این یشت و یشتهای دیگر در اشعار سخن سرایان بعد هم دیده میشود فردوسی در مقابل بازوان سفید ناهید که بستبری شانه اسبی است در توصیف گرشاسب گوید برش چون بر شیر و چهره چو خون دو بازوش مانند ران هیون شاهنامه چاپ ترنر مکان Turner Macan صفحه ۲۱۳۲

برسم و آبزور و فروغ وغیره در اوستا بصفت اناهیت یا بصفت پاکی و بی آلایشی متصّف شده اند [۱]

در فرس هخامنشی این کلمه تغییر نیافته چهار بار بمعنی فرشته تکرار شده است از آنچه گذشت اردویسور ناهید مجموعاً بمعنی رود قوي پاک یا آب توانای بی آلایش میباشد هرچند که ناهید فرشته آب از مملکت خشک و کم آب ما روی برتافته ولی اسمش در زبان ادبی ما باقی است بسا در اشعار متقدّمین بآن برمیخوریم و در فرهنگها ناهد و ناهده و ناهیده و ناهی بمعنی دختر بالغ ضبط است بقول شفتلویتز دانشمند المانی در یک افسانه اسلامی به ستاره زهره اسم بذخت اناهیذ داده شده است این کلمه از بغدخت اناهیت آمده است یعنی ناهید دختر بغ (خدا) [۲] اینک چند سال است که ایرانیان بیاد عهد کهن درخشان افتاده دگر باره اسم این فرشته زیبا و بلند بالاي اوستا را بدختران مملکت ایران همان سرزمینکه روزي در آن معبد های سیمین و زرین ناهید بر پا بود میدهند

در فارسی نیز ناهید اسم ستاره زهره است یعنی همان ستاره زیبائی که رمها اسم الهه و جاهت را بآن داده ونوس Venus خواندند اردویسور ناهید هم اسم رودی است و هم اسم فرشته اي که موکّل آن است

توصیف ناهید از روي آبان یشت

آنطوریکه این رود در اوستا تعریف شده است باید آن را یک آب مینوی تصوّر نمود چه آن رودي است به بزرگی تمام آبهای روی زمین که از فراز کوه (هکر) بدریای (فراخ کرت) فروریزد اقیانوس را بجوش و خروش در آورد رودی است که در زمستان و تابستان یکسان روان است رودي است که از آن هزار رود و دریاي دیگر منشعب است هر یک از رود ها ودریا هاي آن باندازهٔ بلند و فراخ است که سوار تند روی در مدّت چهل روز طول و دور آنرا تواند پیمود یکی از آن رودها سراسر هفت کشور روی زمین را سیراب کند در کنار هر یک

---

[۱] هرمزدیشت فقره ۲۱ تشتریشت فقره ۲ مهریشت فقره ۸۸

[۲] متأسفانه کتبي که شفتلوتنز از براي تحقیقات لازمه نشان میدهد در زیر دست ندارم که در خصوص کلمات فوق تحقیق شود رجوع کنید به Scheftelowitz, Die alte-persische Religion u. das Judentum, Giessen 1920 S. 230.

مرکّب است از یک صفت و یک اسم اردیسور ناهیدیگانه اسم خاص اوستائی است که از سه صفت ترکیب یافته است جزء اوّل اردوي از کلمه اَرِد (ared) که بمعنی بالا بر آمدن و منبسط شدن و فزودن و بالیدن است مشتق گردید کلمه (اَرِدْوِیْ) در اوستا فقط اسم رودي است باین معنی جداگانه در فرگرد ۲ وندیداد فقره ۲۲ و فرگرد ۷ فقره ۱۶ استعمال شده است بارتولومه Bartholomae معني لفظی آنرا رطوبت و نمناکی ضبط کرده است[۱] ولی غالباً باکلمات (سُوْرَ) و (اَناهیتَ) یک جا آمده است جزء دوم (سُوْرَ) صفت است بمعنی قوی و قادر در سانسکریت هم بمعنی نامآور و دلیر است این صفت بسا در اوستا به انسان و سایر فرشتگان مثل مهر و ایرمان وسروش داده شده است در فروردین یشت غالباً بآن برمیخوریم از آنجمله درفقرات ۹۰ و ۱۳۰ وغیره سورن که اسم یکی از خانوادهاي شریف عهد اشکانی بوده است بمعنی دلیر و پهلوان است و از همین کلمه اوستائی است فقط این خانواده حقّ داشته است که تاج بسر پادشاه بگذارد[۲] جزء سوم که اَناهیتَ باشد نیز صفت است

خود جداگانه مرکّب است از دو جزء اولی (اَ) که از ادات نفی است دومی (آهیتَ) 𐬁𐬵𐬌𐬙𐬀 یعنی چرکین و پلید و ناپاک این کلمه اخیر بمعني مذکور در فرگرد ۱۶ وندیداد فقره ۱۶ استعمال شده است همین کلمه است که در پهلوی آهُک āhōk و در فارسی آهو گردید و بمعني عیب و نقص گرفته اند چنانکه خاقانی گوید

بینی آن جانور که زاید مشک نامش آهو و او همه هنر است

شاعر شیروانی در این فرد شعر بهردو معنی آهو که غزال و عیب باشد اشاره میکند چون کلمهٔ (اَهیتَ) مُصدّر است به (آ = 𐬁) بنا بقاعده کلیّه یک حرف نون به (اَ) افزوده گفتند اَناهیتَ چنانکه از کلمه ایران اَنایران (مملکت خارجه) ساخته شد بنا براین اناهیتَ یعني پاک و بی آلایش این صفت بسا از براي فرشتگان و اشیاء استعمال شده است غالباً مهر و تشتر (تیر) وهوم و

---

[۱] Altiranisches Wörterbuch

[۲] Iranisches Namenbuch von Justi

میبرد (بروسوس) Berossus مورّخ و پیشوای معروف کلده است که درقرن سوم پیش از مسیح میزیسته است کلمنس الکساندرنیوس Klemens Alexandrinus یکی از پیشوایان معتبر عیسوی که در حدود سال ۲۲۰ میلادی وفات یافت از (بروسوس) نقل کرده مینویسد «مورّخ کلده در کتاب سومش در تاریخ کلده چنین گوید: ایرانیان بسیار متأخر بستایش کردن پروردگاران آدمی شکل شروع کردند نخست اردشیر دوم هخامنشی (۴۰۴-۳۶۱ پیش از مسیح) باین امر پرداخته مجسمه افرودیت انائیتیس (ناهید) را در بابل و شوش و همدان و دمشق و سارد برپا نمود و ستایش اورا بمردمان فارس و باختر آموخت»[1] بزودی از مناسبات اردشیر دوم با ناهید صحبت خواهیم داشت عجالةً در این جا اشاره میکنیم که ستایش ناهید در هر قرینه‌که در ایران رواج گرفته باشد جزو آئین ایران قدیم است و ناهید متعلّق بگروه فرشتگان و ایزدان آریائی است چه در ریگ وید برهمنان دو تن از الهات یکی موسوم به سینی والی sinīvālī ودیگری سرسواتی (Sarasvatī) موجود و شبیه به ناهید هستند

ناهید پس از آنکه از ایران گذشته بممالک همسایه نفوذ نمود درمیان اقوام سامی عراق و در آسیای صغیر رنگ و روی برخی از آلهات اقوام بیگانه بخود گرفت ممکن است در خود ایران پس از آنکه مدّتها ستایش او در مغرب متداول بوده در عهد اردشیر بسایر نقاط مملکت سرایت کرده باشد[2]

اشتقاق کلمات اردویسور ناهید

گفتیم که اسم کامل فرشته آب اردویسور ناهید میباشد در اوستا آرِدْوی سُوْر اناهِیتَ 𐬀𐬭𐬆𐬜𐬎𐬎𐬍.𐬯𐬏𐬭𐬀.𐬀𐬥𐬁𐬵𐬌𐬙𐬀 آمده است این اسم مرکّب است از سه کلمه که هر سه اصلاً صفت بوده است بسا از اسامی امشاسپندان و ایزدان

---

[1] رجوع کنید به

Clem. Alex. Protr 5. 65, 4 Pers. Anahita oder Anaitis Von Fr. Windischmann S. 4.

[2] Geschichte des Alten Persiens von Justi S. 93—94.

و رجوع کنید به Die altpersische Religion und das Judentum von Scheftelowitz S. 230.

فرشته و موکلّی قائل هستند بنابراین ابداً جاي تعجب نیست که از برای مهمّترین عنصر که آب باشد فرشته ای داشته باشیم و این فرشته دارای مقام بلند و ارجمندی باشد برخی از مستشرقین مینویسند که ممکن است ناهید ایرانیان از اثر نفوذ الهه (سومر) [1] موسوم به (ایشتار) Ištar که بعدها در بابل و اشورهم پرستیده میشد بوجود آمده باشد [2] ایشتار که مادر و مولّد نوع بشر تصوّر میشده در برخی از خصایص شباهتي باناهید دارد وممکن است بعدها در بیرون از حدود ایران بعضی از خصایص و رسومات دینی این الهه را ضمیمه پرستش ناهید ایرانی کرده باشند [3] چنانکه مهر فرشته فروغ ایران در هرمملکتی که نفوذ نمود خصایص پروردگار خورشید آن مملکت جزو آئین او گشت در مقاله مهر مفصلاً از آن صحبت خواهیم داشت گذشته از تعریف و توصیفیکه در اوستا از ناهید شده است و مجسمه هائیکه نیز از این فرشته بجا مانده است قهراً انسان را به پروردگار بابلي ایشتار منتقل میسازد خبریکه هرودّت نقل میکند نیز ممدّ تصوّر مستشرقین گردید چه مورّخ مذکور مینویسد «ایرانیان ستایش (اورانیا) Urania را از آشوریها و عربها آموختند نزد آشوریها (افرودیت) Aphrodite موسوم است به (میلیتا) Mylitta و در نزد عربها (الیتا) Alitta و در نزد ایرانیان (مترا) Mitra (مهر) [4] هیچ شک و شبهه در این نیست که هرودّت اشتباهاً مهر را بجای ناهید آورده است چنانکه کلیّه مستشرقین این را سهو مورّخ یونانی میشمرند چه مهر مناسبتی با (اورانیا) و (افرودیت) پروردگاران مؤنث یونانی ندارد در این جا متذکّر میشویم از این خبر هرودُت بخوبی برمیآید که ستایش ناهید از زمان بسیار قدیم در ایران معمول بوده اول مورّخیکه صراحةً از ناهید اسم

---

[1] در خصوص قوم (سومر) sumer رجوع شود به مقاله امشاسپندان (عدد هفت) صفحه ۷۴ — ۷۹

[2] Geschichte der Religion im Altertum, Die Religion bei den iranischen Völker von Tiele, Deuts. Ausg. von Gehrich S. 253.

[3] در خصوص ایشتار Ištar رجوع شود به Handbuch der Altorientalischen Geistes Kultur von Alf. Jeremias, Leipzig 1913 S. 253—4.

[4] Herodotos I, 131.

شاهنشاه بآب برسانند ای آب تلخ سرور و بزرگ تو این چنین سزایت میدهد برای آنکه تو او را آزرده نموده هتک آبرو نمودی شاه خشیارشا از روی تو خواهد گذشت چه تو بخواهی یا نخواهی مردم حق دارند که از برای تو فدیه نمی آورند زیرا که تو خیانت کار و شور هستی »[1] نگفته خود پیداست که این خبر هرودت مورّخ یونان دشمن دیرین ایران افسانهٔ بی سروپائی است و مثل اکثر اخبار او بخصوصه آنچه راجع بجنگ ایران و یونان است آلوده بغرض و تعصّب است دروغ و مبالغه و استهزاء شاهکار وقایع تاریخی اوست همین خبر را مورّخ دیگر یونانی موسوم به دیوژنس لرتیوس Diogenes Laertius که در قرن سوم پیش از مسیح میزیسته تکذیب نموده مینویسد که آنرا حقیقی نیست زیرا که آب نزد ایرانیان مانند پروردگاری است[2]

هرودت در چند صفحه بعد از خبر اولی راجع بلشکر کشی خشیارشا خبر دیگری ذکرمیکندکه بخوبی بی اساس بودن اقوال وی را میرساند از آن جمله گوید

« ایرانیان مهیّای حرکت بودند ولی صبر کردند تا روز بعد در وقت برآمدن خورشید روانه شوند در روی پُل برگ مورد پاشیدند انواع و اقسام بخور کردند پس از آنکه خورشید برخاست شاهنشاه خشیارشا آن را ستایش نموده و از ظرفی زرین فدیه ای نثار دریا نمود آنگاه آن ظرف را با یك پیاله زرین دیگر و یك شمشیر ایرانی که آنان اکیناکس Akinakes می نامند در آب انداخت . . . . من نمی توانم بطور حتم بگویم که شاه آنها را نثار خورشید نمود یا آنکه از کرده خود پشیمان گشته خواست از دار دانل دلجوئی کند برای بی احترامی که بدریا کرده بود »[3]

ناهید مربوط بایشتار نیست

پس از دانستن این مقدّمات گوئیم ناهید فرشته ایست که نگهبانی عنصر آب با اوست چنانکه تشتر (تیر) فرشته باران و مترا (مهر) فرشته فروغ است در آئین مزدیسنا از برای کلیّه مخلوقات اهورا یعنی آنچه مفید و نیک است

---

[1] Herodotos VII, 35.

[2] Diogenes Laertius Prooem-segm 9

[3] Herodotos VII, 54.

بودن عنصر آب نزد ایرانیان درقرون پیش از مسیح نوشته اند در قرنهای چهارم و ششم میلادی نیز موضوعي داشته است چه از مُوّرخین این عهد ها هم بما خبر رسیده است که ایرانیان در آب جاری دست و رو نمی شستند مطلقاً بآن دست نمیزدند مگر از برای نوشیدن یا بگیاه آب دادن [1] برخي ازمستشرقین گمان کرده اند که آب دریا براي آنکه شور است مورد احترام ایرانیان قدیم نبوده است ولی دلایلی در دست داریم که دریا نیز در قدیم (چنانکه امروز در نزد زرتشتیان) مقدّس بوده است آب دریاچه اُرمیه با آنکه بسیار تلخ و شور است مقدّس است بسا در اوستا باسم چئچست 𐬗𐬀𐬉𐬗𐬀𐬯𐬙𐬀 (در شاهنامه خنجست) از آن یاد شده است در سایر کتب مذهبی پهلوي و پازند نیز این دریاچه بخصوصه محترم است تیرداد پادشاه ارمنستان برادر بلاش اوّل اشکانی (۵۱—۷۸ میلادی) که از خاندان بسیارپارسای زرتشتي بود بایستی در سال ۶۶ میلادی [2] برُم رفته در آنجا از دست امپراطور نرو Nero تاج ارمنستان را بسر بگذارد برای آنکه آب دریا رادرطیّ مسافرت خود بکثافاتی نیالاید از راه خشکه خود را برُم رسانید [3]

اخبارات نادرست هرودت

چیزیکه بسیار مایه تعجّب است این است که هرُودت مینویسد: «وقتی که خشیارشا شاهنشاه هخامنشی بقصد فتح یونان لشکر عظیم آراسته به هلسپنُ (Helespontos) (داردانل) رسید برای گذشتن از آسیا بخاک اروپا فرمان داد که پُلی بروی آب بسازند پس از آنکه پُل بانجام رسید دریا بتلاطم در آمده بند هاي پُل از هم گسسته آن را پراکنده و پریشان کرد شاهنشاه از این حادثه بر آشفته امر کرد که سیصد تازیانه با مواج دریا زنند و یک جفت زنجیر در قعر آن افکنند، من نیز شنیدم که خشیارشا میر غضب هم فرستاد تا دریا را با آهن داغ کنند و امر کرد که این پیغام باربار (Barbaros) و بی معني را از طرف

---

[1] Act Martyr S. 181 & Agathias II, 24.

[2] Das Urchristentum von Meffert IV Gladbach 1921 S. 578.

[3] Le Zend-Avesta par Darmesteter Vol III p. XXIII.

از هرودُت مورّخ یونانی قرن پنجم پیش از مسیح گرفته تا باآگاسیاس Agathias مورّخ یونانی قرن ششم بعد از مسیح ستایش این عنصر را بایرانیان نسبت داده‌اند هرودُت مینویسد که ایرانیان بخورشید و ماه و زمین و آتش و آب و باد ستایش نموده براي آنها فدیه و نیاز می آورند [1]

باز همین مورّخ درجای دیگر کتابش مینویسد « ایرانیان درمیان رود بول نمیکنند در آب تفو نمی اندازند درآن دست نمی شویند و متحمّل هم نمیشوند که دیگري آن را بکثافاتی آلوده کند احترامات بسیاری از آب منظور میدارند» [2] مقصود هرودُت آب جاری است ممدّ آن خبري است که استرابون Strabon جغرافي نویس یونانی نقل میکند «ایرانیان در آب جاری استحمام نمیکنند در آن لاشه و مردار نمی اندازند عموماً آنچه ناپاک است در آن نمیریزند» استرابون مفصّل تر از هرودُت از ستایش آب در نزد ایرانیان مینویسد: « وقتیکه ایرانیان میخواهند از برای آب نیاز و فدیه بفرستند بکنار دریاچه یا جویبار یا چشمهٔ میروند در کنار آن خندقی حفر نموده قربانی میکنند بخصوصه احتیاط میکنند که آب را بخون نیالایند پس از آن گوشت قربانی را در روي شاخه‌هاي مورد یا غار (laurier) میگذارند مُغها آن را با چوبهاي مقدّس (مقصود برسم میباشد) لمس میکنند و کلام مقدّس (مقصود منترا میباشد) میسرایند زیت آمیخته با شیر و عسل بروی زمین (نه درآب) میریزند شاخه‌هاي تر (برسم) در دست گرفته باسرودهاي مفصّل قربانی را بانجام میرسانند [3] جغرافی نویس مذکور در جای دیگر کتابش ذکر میکند «مردمان هیرکانی Hyrkanie (استراباد) در جائیکه آب از سنگ خارا جهیده بدریا فرو میریزد و یک منظره زیبائی تشکیل میدهد فدیه خود را نیاز میکنند» [4] آنچه هرودُت و استرابون در خصوص محترم

---

[1] Herodotus I, 131, 132.

[2] Herodotus I, 138.

[3] Strabon XV, p. 1066.

[4] Strabon XI, p. 778.

را ۵ از ابان یشت استخراج شده است در موقعی که در کنار جویبار و آبشار و سرچشمه اي باشند میسرایند

درمیان یسناها از یسناي ۶۳ تاخود یسنای ۶۹ موسوم است به (آبزور) که در پهلوي (آپزهر) apzōhr گویند در یاد داشت هرمزد یشت شماره ۲ صفحه ۵۳ گفتیم که زور یا (زاوترا) 𐬰𐬀𐬊𐬚𐬭𐬀 اوستائي مخصوصاً در مراسم مذهبي بکار برده میشود و بمنزله آب مقدّس (eau bénite) عیسویان است بمناسبت آنکه در این یسناها از آب و فرشته مُوکّل آن ناهید صحبت میشود به (آبزور) نامیده شد بخصوصه یسنای ۶۵ از فقره یک تا خود فقره پنج مثل فقرات یک تا پنج آبان یشت میباشد در روایت داراب هرمزدیار[1] آمده است «خورشید نیایش و مهرنیایش و اردویسور بانو نیایش (آبان نیایش) پیش آتش کردن روا نیست» اسم کامل فرشته آب (اردویسور ناهید) میباشد چون این فرشته موٴنث است گاهی کلمه بانو را بآن می افزایند

در اوستا از یک فرشته دیگر که نیز مستحفظ آب است یاد شده است این فرشته موسوم است به (اپام نپات) 𐬀𐬞𐬄𐬨 𐬥𐬀𐬞𐬁𐬙 در وید برهمنان نیز چنین آمده است و از آن یک فرشته مذکر اراده شده است

در هفتن یشت کوچک مجملاً از آن صحبت داشتیم در اوستا نسبةً کمتر باین اسم بر میخوریم همینقدر میدانیم که این فرشته را نیز با آب سروکاري است پاسبانی سرچشمه و رود و دریا با اوست[2]

ایرانیان آب را محترم میداشته اند

پیش از آنکه از ناهید که مُوکّل آب است صحبت بداریم لازم است از عنصر آب که نزد ایرانیان محترم بوده است و مورّخین قدیم یونانی از آن ذکري کرده اند مختصراً یاد آور شویم

---

[1] در خصوص کتاب روایت رجوع شود به ایرانشاه تألیف نگارنده چاپ بمبئی ۱۹۲۵ میلادی صفحه ۳

[2] در جاهائیکه در اوستا از (اپام نپات) اسم برده شده است ازاین قرار است، یسناي ۱ فقره ۵ و یسنای ۲ فقره ۵ و یسنای ۴۵ فقره ۱۲ و یسناي ۷۱ فقره ۲۳ و تشتر یشت فقره ۳۴ و فروردین یشت فقره ۹۵ وزامیاد یشت فقرات ۵۱ و ۵۲ رجوع کنید به صفحه ۱۰۱ همین کتاب یادورقه شماره ۵

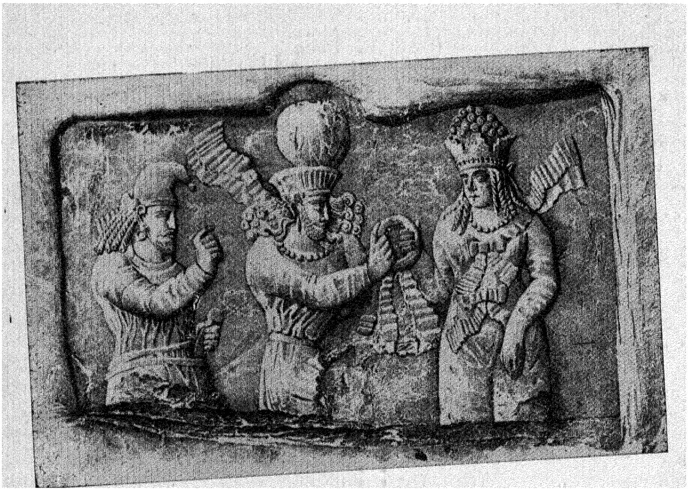

نقش رستم در فارس   آنکه طرف دست راست ایستاده ناهید است که نگین
اقتدار بشاهنشاه ساسانی نرسی میدهد (از روی تصویر Texier)
رجوع کنید نیز به Die Kunst des Alten Persien, Von Sarre, Tafel 81.

ناهید

بماه روشن و تابنده خورشید   بفرّخ مشتری و پاک ناهید[1]

عناصر چهارگانه

در آئین مزدیسنا کلّیه عناصر اربعه که آتش و آب و هوا و خاک باشد مقدّس است غالباً در اوستا از آنها سخن رفته است هر یک از آنها ایزد در اوستا دارای یشت مخصوصی است در میان این عناصر آتش بخصوصه مقدّس تر است آذر ایزد مُوکّل آن است هرچند که از برای این فرشتهٔ یشت مخصوصی نداریم امّا در سراسر کتاب مقدّس و کتب مذهبی پهلوی از عُلو مقام او سخن رفته است برای آنکه مندرجات اوستا را راجع باین ایزد نزدیک تر بفهم کنیم در یک مقاله جداگانه مفصّلاً از آن صحبت خواهیم داشت عنصر دیگر که هوا باشد دارای یشت مخصوصی است پانزدهمین یشت از آن فرشته هواست هرچند که این یشت به رام یشت نامزد است امّا در هیچ جای آن صحبت از ایزد رام نیست در سراسر آن از فرشته هوا صحبت شده است این فرشته در اوستا موسوم است به (وایو) 𐬬𐬀𐬌𐬌𐬎 vayu و در پهلوی (اندرواي) گویند عجالةً بهمین قدر اکتفاء نموده تا در یشت پانزدهم در مقاله متعلّق بآن مفصّل تر از این ایزد سخن بداریم

خاک یا زمین در تحت حمایت چهارمین امشاسپند سپندارمذ (سپنت آرمتی) میباشد از برای آن نیز یشت مخصوصی نداریم لیکن در طیّ مقاله امشاسپندان مفصّلاً از آن صحبت داشتیم آب که موضوع مقاله ماست بعد از آتش مقدّس ترین عنصر است در ایران قدیم چنانکه خواهید دید ستایش فرشته آن موسوم به ناهید در کلّیه ایران زمین و ممالک همسایه رونق تمام داشته در اوستا و کتب پهلوی مکرّراً و مفصّلاً از او ذکر شده است

یشت پنجم که یکی از بلندترین و بهترین وقدیمترین یشتهاست موسوم است به آبان یشت و از جلال و عظمت فرشته موکّل آن ناهید صحبت میدارد بعلاوه در خورده اوستا نیایش چهارم موسوم است به آبان نیایش این نیایش

---

[1] ویس و رامین فخر گرگانی ص. ۱۰۹

۹ اي زرتشت تو نباید این منترا را بیاموزانی جز بپدر یا بپسر یا ببرادر تنی
یا بآتروان [۱] متعلّق بدرجه سه گانه کسی که بنیکی مشهور و پیرو آئین
نیک و بهدین و پارساست کسي که دلیرانه در همه جا آئین میگسترانند ۞

۱۰ اهه ریه [illegible] [illegible] .راي فروغ و فرّش من او را امشاسپند خُرداد
را با نماز بلند (و) بازَوْر میستائیم ما میستائیم امشاسپند خُرداد را با هوم
آمیخته بشیر با برسم با زبان خرد با پندار و گفتار و کرد ار با زَوْر و
با کلام بلیغ ینگه ها تام . . . .

۱۱ یتا اهو . . . .
درودمیفرستم به خُرداد را د به یائیریا هوشیتی بفرشتگان سال بسرور
راستی اشم وهو . . . . . . [۲]

---

[۱] آتروان [illegible] عنوان پیشوای مذهب زرتشتی است یعنی آذربان امروز بجاي این کلمه موبد گفته میشود

[۲] رجوع کنید بفقره ۳۳ از هرمزدیشت

۹ [illegible]

۱۰ [illegible] ∵

([illegible]) [illegible] ∵

۱۱ [illegible] (۲) ∵ [illegible]
[illegible] (۱) ∵

[illegible]
[illegible] (۱) ∵

۵ هر یک از (شما) تو (دروغ پرست) و دروغ که آشکار باشید یا هر یک (از شما) در هر کاری که باشید یا هر یک (از شما) که در خفاء (باشید) هر یک (از شما) تو و دروغ را من از منزلگاهان اریائی برانم تو و دروغ را من به بند در کشم تو و دروغ را من بر اندازم تو و دروغ را بزیر پا افکنم[1]

٦ سه شیار او بکشد (سه) من بمرد پاک میگویم
شش شیار او بکشد شش من بمرد پاک میگویم
نه شیار او بکشد نه من بمرد پاک میگویم ⁂

۷ اسامی (امشاسپندان) بزند دروجهائی که به نسا پیوستند و نطفه و نژاد کرپانها را[2] زوت زرتشت[3] باراده و میل خویش چنانکه همیشه باراده و میل اوست آنان را بدوزخ هولناک (براند) ⁂

۸ پس از فرو رفتن آفتاب (و وقتیکه) آفتاب هنوز فرو نرفته است او (زرتشت) بایک اسلحه مهلک برای خوشنودی و حقّ معرفت ایزدان مینوی نسا را زده بطرف شمال (براند)[4] آن نابکار را بزوال محکوم سازد ⁂

---

[1] ظاهراً این فقرهٔ همان کلام مقدّس یا منترا باشد که در فقرهٔ پیش مذکور است منزلگاهان آریائی همان ایران است که در قدیم خاك یا سرزمین آریا نامیدهٔ میشد

[2] کرپان 𐬐𐬀𐬭𐬀𐬞𐬀𐬥 در وید برهمنان دارای مقام بسیار بزرگی است و از پیشوایان آئین برهمن یا دیویسناست چون مخالف کیش زرتشت و مزدیسناست از این جهت از او در اوستا گمراه کننده اراده گردید این کلمه در پهلوی کرپ شد و در توضیحات و تفسیر اوستا آن را بکر و کور تعبیر کرده اند یعنی کسی که در احکام مزدیسنا دارای چشم بینا و گوش شنوا نیست رجوع شود بگاتها ترجه نگارنده بمقاله اسامی خاص

[3] زوت در اوستا زاوتر 𐬰𐬀𐬊𐬙𐬀𐬭 عنوان پیشوائی است که بمصاحبت پیشوای دیگر موسوم به راسپی رسومات مذهبی بجای می‌آورد در فقره فوق چنانکه درگاتها زرتشت زوت خوانده شده است

[4] در مزدیسنا شمال طرف نحس و شوم محسوب است مسکن دیوها یعنی دیو پرستان یا بعبارت دیگر محل پرستندگان پروردگاران باطل و محل وقوع دوزخ است رجوع شود بفقرات ۹ و ۱٦ اردیبهشت یشت

٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ⁘

٦ [illegible]
[illegible]
[illegible] ⁘
[illegible]
[illegible] ⁘

٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ⁘

٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ⁘

۲ کسیکه هزار بار هزار ده هزار بار ده هزار صد هزار بار صد هزار بضدّ این دیوها اسامي امشاسپند ان (بخصوصه) خرداد را یاد کند نسو از او زده شود [1] و از او هشی زده شود بشی زده شود سئنی زده شود بوجی زده شود [2]

۳ نخست من بمرد پاک بآواز بلند میگویم اگر کسی باین طور درمیان ایزدان مینوي بعادل ترین رشن و باین طور بامشاسپندان متوّسل شود همه آنانی که داراي چنین اسامی دلیرانه اند مرد پاک را از نسو نجات خواهند داد (و) از هشی (و) از بشی (و) از سئنی (و) از بوجی (و) از لشکر دشمن باسنگر فراخ (و) از درفش برافراشته (و) از مردم ستمکار دروغ پرست (و) از تیغ درخشان (و) از مردم ستمکار (و) از جادو (و) از پری (و) از بد بختی ∴

۴ چگونه راه مرد پاک از آن مرد دروغ پرست امتیاز داده شود؟ آنگاه اهورامزدا گفت اگر کسی کلام مقدّس را (منترا) از برخواند یا آنکه از یاد خود بگذراند یا آنکه زمزمه کنان یا آنکه بآواز بلند گویان شیاري کشد (بطوري) که شخص خود را در امان تواند داشت [3] ∴

---

[1] نسو 𐬥𐬀𐬯𐬎 یعنی لاشه و مردار و کلّیه آنچه فاسد و گندیده شده باشد خواه از انسان و خواه از جانور غالباً میگویند دروج نسو و از آن دیو مردار و لاشه اراده میکنند بقول وندیداد اگر کسی دست خویش بلاشه و مردار بیالاید دروج نسو بواسطه یکی از نه منفذ بدنش در او حلول کند نسو در تفسیر پهلوی نساك شد و هنوز هم این کلمه در ادّبیات زرتشتیان باسم نسا باقی است نسا سالار کسی است که مرده را از در دخمه بدرون دخمه میگذارد اورا در اوستا نسوکش 𐬥𐬀𐬯𐬎𐬐𐬀𐬱𐬀 خوانده اند در پهلوی نساك کش گویند عملجاتی که مرده را از در خانه تا بدر دخمه برده بدست نسا سالاران می سپارند درمیان پارسیان هندوستان باسم گجراتی خند ایا نامیده میشوند زرتشتیان ایران آنان را پش کهن میگویند یعنی نعش کش تابوت کش

[2] هشی و بشی و سئنی و بوجی 𐬵𐬀𐬱𐬌 𐬠𐬀𐬱𐬌 𐬯𐬀𐬉𐬥𐬌 𐬠𐬏𐬘𐬌 اسامی چهار دیو میباشد شاید که اصلاً اسامی چهار ناخوشی بوده است جز از فقرهٔ مندرج در فوق و فقرهٔ ۳ در همین یشت دیگر در هیچ جای اوستا از آنها اسمی نیست در بعضی از نسخ خطّی بجای بشی غشی 𐬔𐬀𐬱𐬌 ضبط شده است

[3] معنی این فقره روشن نیست شاید دائره و خطّی که در عهد قدیم در وقت خواندن دعای مخصوصی بدور خود کشیده درمیان آن می نشسته اند مقصود باشد

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] :.

٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] :.

٤ [illegible]
[illegible] :.

[illegible] :. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] :.

مقدّمه خرداد یشت

چهارمین یشت متعلّق است به پنجمین امشاسپند خرداد آن را نیز هروتات واوَرْداد یشت گویند درمیان یشتها خردادیشت بخصوصه خراب گشته و کلماتش دگرگون شده است در بسیاري از نسخ این یشت نوشته نشده و در هر جائی که مندرج است برخی از کلماتش از حیث املاء باکلمات سایر نسخ فرقی دارد بعلاوه تفسیر پهلوي آن هم که ممکن بود تا بیك اندازه کلید فهم آن باشد ازمیان رفته امروز در دست نداریم

بنابراین مستشرقین در سر معانی بعضی از جملات این یشت باهمدیگر موافق نیستند

خرداد یشت

۱ اهورامزدا باسپنتمان زرتشت گفت من از براي مردمان پاک امداد و رستگاري و رامش و سعادت خرداد را بیافریدم . . . . . [1]
کسی که درمیان امشاسپندان اورا بستاید بآن میماند که اوامشاسپند وهومن اردیبهشت شهریور سپندارمذ خرداد وامردادرا ستایش کرده باشد ⁂

---

[1] یعنی که نعمتها وپناهها وغیره از طرف امشاسپند خرداد بمرد پاکدین بخشیده میشود در جای نقاط چندین کلمه خراب شده معني درستی از آنها برنمی‌آید

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

1 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

درمیان نزاع جویان آنکه نزاع جوینده تر است خواهند بر انداخت
درمیان نزاع جویان با آنکه نزاع جوینده تر است ستیزه خواهند نمود
درمیان چشم بد زنندگان آنکه چشم بد زننده تر است خواهند بر انداخت
درمیان چشم بد زنندگان با آنکه چشم بد زننده تر است ستیزه خواهند نمود °

۱۶ درمیان دروغگویان آنکه دروغ گوینده تر است خواهند بر انداخت
درمیان دروغگویان با آنکه دروغ گوینده تر است ستیزه خواهند نمود
جهی جادو را خواهند بر انداخت با جهی جادو ستیزه خواهند نمود
زن بدعمل کخواردَ را خواهند بر انداخت با زن بدعمل کخواردَ ستیزه خواهند نمود
باد طرف شمال را خواهند بر انداخت با باد طرف شمال ستیزه خواهند نمود ⁂

۱۷ دروغ باید نابود شود دروغ باید کاسته گردد دروغ باید سپری گردد یکسره باید
آن نابود شود تو باید که در شمال گم شوي تو نباید که جهان مادّي
راستی را نابود سازي ⁂

۱۸ برای فرو فروغش من اورا اردیبهشت را زیباترین امشاسپند را با نماز
بلند (و) بازوَرْ میستایم اردیبهشت زیباترین امشاسپند را با هوم آمیخته
بشیر با برسم با زبان خرد با پندار و گفتار و کردار نیک با زَوْر و با
کلام بلیغ میستائیم [1] ینگه هاتام . . . . ⁂

۱۹ یتا اهو . . . . . .

درود میفرستم بزیباترین اشا وهیشتا به (نماز) ائیریا من ایشیای نیرومند
مزدا آفریده به سوک مقدّس نیک دوربیننده مزدا آفریده
اشم وهو . . . . ⁂ [2]

---

[1] این جمله مکرراً در آخر هر یك از کرده یا فصل یشت ها آمده است
[2] رجوع کنید به هرمزدیشت فقره ۳۳

[illegible]

۱۶ [illegible]

۱۷ [illegible]

۱۸ [illegible]

[illegible]

۱۹ [illegible] (۲) [illegible]
[illegible] (۱) [illegible]

[illegible] (۱) [illegible]

١٤ اهریمن تبه کار گفت وای بر من از (دست) بهترین اشا
آنچه درمیان ناخوشیها ناخوشتر است خواهند برانداخت
بآنچه درمیان ناخوشیها ناخوشتر است ستیزه خواهند نمود
آنچه درمیان فاسدها فاسد تر است خواهند برانداخت
بآنچه درمیان فاسدها فاسد تر است ستیزه خواهند نمود
آنکه درمیان دیوها دیو تر است خواهند برانداخت
بآنکه درمیان دیو ها دیو تر است ستیزه خواهند نمود
آنکه درمیان پتیاره‌ها پتیاره تر است خواهند برانداخت
بآنکه درمیان پتیاره‌ها پتیاره تر است ستیره خواهند نمود
آموزگار دروغین دشمن آئین راستین را خواهند برانداخت
بآموزگار دروغین دشمن آئین راستین ستیزه خواهند نمود
درمیان مردمان ستمگارترین را خواهند بر انداخت
درمیان مردمان باستمگارترین ستیزه خواهند نمود ٥

١٥ درمیان اژدها نژادان کسی را که اژدها نژاد تر است خواهند بر انداخت
درمیان اژدها نژادان با کسی که اژدها نژاد تر است ستیزه خواهند نمود
درمیان گرگ نژادان کسی را که گرگ نژاد تر است خواهند بر انداخت
درمیان گرگ نژادان با کسی که گرگ نژاد تر است ستیزه خواهند نمود
درمیان جنس دوپا (موذي) آنکه بیشتر از این جنس دوپاست خواهند بر انداخت
درمیان جنس دوپا با آنکه بیشتر از این جنس دوپاست ستیزه خواهند نمود
ترومتی را خواهند بر انداخت   با ترومتی ستیزه خواهند نمود
پئیری متی را خواهند بر انداخت   با پئیری متی ستیزه خواهند نمود
درمیان تب ها آنچه بیشتر تب است خواهند بر انداخت [1]
درمیان تب ها با آنچه بیشتر تب است ستیزه خواهند نمود
درمیان افتراء زنندگان آنکه افتراء زننده تر است خواهند بر انداخت
درمیان افتراء زنندگان با آنکه افتراء زننده تر است ستیزه خواهند نمود

---

[1] یعنی سخت ترین تب کلمه تب در اوستا تفنو 𐬙𐬀𐬟𐬥𐬎 آمده است این لغت خود جداگانه بمعنی حرارت و گرمی است کلمات فارسی تب و تاب و تابیدن و تفت وغیره جمله ازیك مادّه است

١٤ [illegible]

١٥ [illegible]

٩ شما ای دروغترین درمیان دروغگویان بگریزید (زن) جهي جادو [1] بگریز زن بد عمل کخوارذَ بگریز [2] اي بادطرف شمال بگریز اي باد طرف شمال نابود شو و (همچنین) آنکه از نژاد این اژدهاست ⁂

١٠ کسیکه هزار بار هزار ده هزار بار ده هزار از این دیوها بکشد چنین کسی ناخوشیها را براندازد مرگ را براندازد دیوها را براندازد پتیارها را براندازد آموزگار دروغین دشمن آئین پاک را براندازد مرد ستمکار را بر اندازد

١١ اژدها نژادان را براندازد گرگ نژادان را براندازد دوپا نژادان را براندازد ترومتی را براندازد پئیری متی را براندازد تب را براندازد افتراء زن را براندازد آشوب و غوغا را براندازد چشم بد زننده را بر اندازد °

١٢ دروغترین را درمیان دروغگویان براندازد (زن) جهی جادو را براندازد زن بدعمل کخوارذَ را براندازد باد طرف شمال را براندازد باد طرف شمال را نابود کند و (همچنین) آنکه از این جنس دوپاست ⁂

١٣ اگر کسی هزار بار هزار ده هزار بار ده هزار از این دیو ها بکشد فریفتارترین دیوها اهریمن تبه کار از فراز آسمان بسوي نشیب سرنکون گردد ⁂

---

[1] جهی [illegible] که در پهلوي جه گویند و در برخی از فرهنگها بهمین ترکیب در جزو لغات زند و پازند ضبط است بمعنی زن پست وبدکار و از مخلوقات اهریمنی میباشد از آن راکاره و فاحشه اراده گردید

[2] از کخوارذ (با واو معدوله) [illegible] در تفسیر پهلوي فره کاستار یعنی زائل کنندهٔ فرو فروغ زن و یاجهد اهریمنی اراده گشته اسم طبقه مخصوصی است که باعمال

٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۶ کسی (از طبیبان) بواسطه اشا معالجه کند کسی بواسطه قانون شفاء بخشد کسی با کارد علاج نماید [۱] کسی با گیاه درمان دهد کسی با کلام مقدّس شفاء دهد درمیان درمان بخشان درمان بخش ترین کسی است که با کلام مقدّس شفاء دهد کسی که امعاء و احشای [۲] مرد پاک را معالجه کند چنین کسی درمان بخش درمان بخشندگان است ∴

۷ ناخوشیها فرار کنید مرگ بگریز دیوها بگریزید پتیارهها [۳] فرار کنید آموزگار دروغین کینه‌ور از آئین پاک بگریز مرد ستمکار بگریز ∴

۸ شما ای اژدها نژادان بگریزید شما ای گرگ نژادان بگریزید شما ای از جنس دوپا بگریزید [۴] ترومتی بگریز [۵] پئیری متی بگریز [۶] تب بگریز افتراء زن بگریز آشوب و غوغا بگریز مرد بد چشم بگریز ∴

---

[۱] مقصود از طبیبکه با کارد (کرِت 𐬐𐬀𐬭𐬆𐬙𐬀) معالجه میکند جرّاح است

[۲] از آن امراض داخلی اراده گردید

[۳] پتیاره در پهلوی پتیارك در اوستا پئیتیاره 𐬞𐬀𐬌𐬙𐬌𐬌𐬁𐬭𐬀 میباشد بمعنی نکبت و آفت وزشتی است بسا از ان دیو و غول اراده شد فردوسی گوید

جهانی بر آن جنگ نظارّه بود   که آن اژدها طرفه پتیاره بود

[۴] در اینجا از جنس دو پا مردمان شریر و خبیث مقصود میباشند

[۵] در گاتها ترِمئیتی 𐬙𐬀𐬭𐬆𐬨𐬀𐬌𐬙𐬌 و در سایر قسمتهای اوستا ترومئیتی 𐬙𐬀𐬭𐬋𐬨𐬀𐬌𐬙𐬌 اول بمعنی غرور و تکبّر و خود پرستی میباشد دوم بمعنی غول نخوت و غرور است آنرا در پهلوی ترمنش گویند این دیو را بخصوصه رقیب و ضدّ ارمتی که فرشته تواضع و بردباری است میشمارند

[۶] پئیری مئیتی 𐬞𐬀𐬌𐬭𐬌𐬨𐬀𐬌𐬙𐬌 نخست بمعنی خیال واهي و بی اساس دوم دیو وهم و اندیشه فاسد است

٦ [illegible]

٧ [illegible]

٨ [illegible]

۳ من اشا و هیشتا را همی خوانم وقتیکه من اشا و هیشتا را خواندم آرامگاه نیک سایر امشاسپندان که مزدا آنرا با اندیشه نیک حفظ میکند که مزدا آنرا با گفتار نیک حفظ میکند که مزدا آنرا با کردار نیک حفظ میکند (گشوده گردد) [۱] آن آرامگاه نیک در گرزمان اهوراست [۲] ⁂

٤ گرزمان از برای مردمان پاک میباشد کسی از دروغ پرستان را بسوي آن راهي نباشد براي مشاهده اهورامزدا ⁂

۵ (نماز) ائیریامن که تمام خرد خبیث و همه جادوان و پریها را براندازد بزرگترین کلام ایزدي است [۳] بهترین کلام ایزدي است زیباترین کلام ایزدي است بغایت زیباترین کلام ایزدي است درمیان کلام خدائی قوي است قویترین کلام خدائی است درمیان کلام خدائی محکم است محکم ترین کلام خدائی است درمیان کلام خدائی پیروزمند است پیروزمندترین کلام خدائی است درمیان کلام خدائی درمان بخش است درمان بخش ترین کلام خدائی است ⁂

---

[۱] مقصود این است که از سرودن نماز اشم وهو و خوشنود ساختن امشاسپند اشا وهیشتا سایر امشاسپندان نیز خوشنود میشوند و مقصود از پندار نیك و گفتار نیك و کردار نیك یا هومت وهوخت وهورشت سه طبقات بهشت میباشد

[۲] لغت گرزمان که شعراي قدیم ما غالباً استعمال کرده اند از کلمه اوستائی گَرَونمان 𐬔𐬀𐬭𐬋.𐬥𐬨𐬁𐬥𐬀 میباشد جزء اخیر این کلمه در جزو لغت خانمان هنوز در زبان ما باقی است معنی لفظی آن خانه ستایش و نیایش است از آن بلند ترین طبقه آسمان یا عرش اراده گردید در آنجائیکه مقام اهورا مزدا است

[۳] لغتی که ما بکلام ترجمه کردیم در اوستا منترَ 𐬨𐬄𐬚𐬭𐬀 میباشد که بمعنی کلام ایزدی و گفتار آسمانی است

۳ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۴ [illegible]
[illegible]
[illegible]

۵ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

اردیبهشت یشت

اشاوهیشتای زیبا ترین را (نماز) ائیریامن ایشیای نیرومند مزدا آفریده را سوک مقدّس نیک دور بیننده مزدا آفریده را خوشنود میسازیم « مانند بهترین سرور » زوت باید آنرا بمن بگوید (زرتشت) « بر طبق قانون مقدّس بهترین داور است » باید مرد پاکدین دانا آنرا بگوید

۱ اهورامزدا بسپنتمان زرتشت گفت اي سپنتمان زرتشت ای ستاینده وزوت و استغاثه کننده و وعظ دهنده و عابد و رحمت فرستنده و سرود گوي وقتیکه من با بهترین اشا فضاي روشن درخشان و منازل خورشیدسان بیافریدم . . . . . بخصوصه از پی ستایش ونیایش ما امشاسپندان [۱] ⁂

۲ زرتشت گفت اهورامزدا ای مبشّر کلام راستین اینک بسپنتمان زرتشت ستاینده و زوت و استغاثه کننده و وعظ دهنده و عابد و رحمت فرستنده و سرود گوی بفرمای که چگونه بوده است (آن کلام) در هنگامیکه تو با بهترین اشا فضای روشن درخشان و منازل خورشیدسان میآفریدي . . . . بخصوصه از پی ستایش و نیایش شما امشاسپندان [۱] ⁂

---

[۱] زوت از کلمه زوتر اوستائی آمده است ذکرش در یشت پیش گذشت در اینجا لازم است بیفزائیم که در خود گاتها یسنای ۳۳ فقره ۶ زرتشت خود را زوت مینامد رجوع کنید به گاتها ترجه نگارنده و بصفحه ۱۰۳ همین کتاب در اینفقره چندین لغت خراب شده معني درستی از آنها مفهوم نمیشود

[illegible]

١ [illegible]

٢ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] (۳)

[illegible] (هرگاه که باشد) [illegible]

مقدّمه اردیبهشت یشت

سومین یشت اوستا مختص است به دومین امشاسپند اشاوهیشتا که انیک اردیبهشت گوئیم از این فرشته در طیّ مقاله پیش در جزو امشاسپندان صحبت داشتیم در اینجا متذکر میشویم که درمیان شش فرشتگان بزرگ فقط اردیبهشت و هروتات (خرداد) دارای یشتی هستند چنانکه گفتیم احتمال دارد که سایر امشاسپندان را نیز در سابق یشتی بوده است که امروز در دست نداریم انیک چند کله در خصوص سومین یشت گفته آنگاه میپردازیم به ترجه و توضیحات لغات آن اردی بهشت یشت را بدو جزء قسمت میتوان نمود اولی از فقره ۱ تا ۵ که در توصیف اشا وهیشتا میباشد در واقع در اثر نماز معروف اشم وهو که نماز اشه و هشته هم گفته میشود میباشد معنی نماز مذکور از اینقرار است

«راستی بهترین نعمت و هم (مایه) سعادت است سعادت از آن کسی است که خواستار بهترین راستی است» هرچند که اولین فقرات این یشت بواسطه خراب شدن برخی از کلماتش مبهم و پیچیده است ولی از آن بخوبی میتوان استنباط کرد که اهورامزدا به پیغمبرش از تأثیر و قوّت نماز اشم وهو خبر میدهد جزء دوم از فقره ۵ تا انجام در اثر نماز معروف دیگر ائیریامن ایشیا میباشد که در آغاز هفتن یشت کوچک نیز ازآن شرح دادیم نماز مذکور در خود اوستا نیز غالباً یاد شده از آنجمله درونديداد فرگرد ۲۲ آمده است که اهورامزدا بیاری ائیریامن ۹۹،۹۹۹ ناخوشی که اهریمن بوجود آورد شفاء بخشید معنی نماز مذکور از اینقرار است «بشود که ائیریامن ارجمند برای یاری مردان و زنان زرتشتی (و) برای یاری از منش پاک بسوی ما آید با پاداش گرانبهائیکه درخور ایمان است من از او پاداش مطلوبهٔ عدالت را که اهورامزدا خواهد بخشید خواستارم» از اردیبهشت یشت نیز بخوبی اثر و قوّت دعای مذکور بر میآید چنانکه خواهیم دید کلّیه آفات و مصائب و شرّ اهریمني از سرودن این دعا دفع گردد

۵ بهوم[1] زرین رنگ و بلند روئیده درود میفرستیم بهوم جان افزا و آشامیدني درود میفرستیم بهوم دور دارنده مرگ درود میفرستیم

۶ بآب روان و بمرغ پرّان درود میفرستیم وبه بازگشت پیشوایان (اتربان) درود میفرستیم که دور رفته از برای سایر ممالک جویای راستی هستند[2] و به همه امشاسپندان درود میفرستیم

ینگه‌ها تام . . . . ⁂

آمده است مینوخرد وَرکش ضبط کرده است معنی تحت اللفظی آن بزرگ ساحل و فراخ کنار میباشد کش که در زبان فارسی از برای زیر بغل و بیغولهٔ ران و سینه استعمال میشود باجزء دوم این کلمه اوستائی یکی است چنانکه حافظ گوید

می بزیر کش و سجاده زهدم بردوش   آه اگر خلق شوند آگه از این تزویرم

از این اقیانوس غالباً در اوستا اسم برده شده در طی قرأت یشتها بآن خواهیم برخورد اساساً نمیدانیم که کدام دریا از آن اراده شده است برخی از مستشرقین دریاي خزر یا دریاچه آرال پنداشته اند برخی دیگر اقیانوس جنوب ایران حدس زده اند آنطوریکه در اوستا وکتب پهلوی از فراخ کرت صحبت شده است هیچ شکی نمیماند که اقیانوس سیار بزرگی از آن اراده گردیده است بندهش در فصل ۱۳ چنین گوید دریاي فراخ کرت از طرف دامنه جنوبی البرز ثلث زمین را فرا گرفته از این جهت است که فراخ کرت نامیده شد برای آنکه داراي هزار دریاچه است هم چنین چشمهٔ آردِی ویسور از آنجا برمیخیزد هریك از دریاچه آن داراي شکل مخصوصی است برخی بزرگ برخی کوچك و بعضی باندازه اي بزرگست که یکمرد سوار در مدت چهل روز دور آن را تواند پیمود چه اطراف آن هزار و هفتصد فرسنگ است

شاید از تشتریشت بتوان استنباط نمود که از فراخ کرت اقیانوس هند که در جنوب ایران واقع است اراده گردیده است دریشت مذکور مکرراً آمده است که تشتر (تیر) فرشته باران از فراخ کرت آب برگرفته برروی زمین میباراند درفقره ۳۲ یشت مذکور گوید

«آنگاه تشتر درخشان از اقیانوس فراخ کرت برخاست بعد از آن مه از آن طرف کوه هند که درمیان اقیانوس فراخ کرت واقع است بلند گردید» عجالة بهمین قدر توضیح اکتفاء میکنیم تا در آبان یشت (اردوی ویسور ناهید) دوباره بسر آن برگردیم

[1] رجوع کنید به مقاله هوم

[2] از این عبارت بخوبی معلوم میگردد که موبدان عهد قدیم از براي انتشار دین مزدیسنا اطراف و اکناف جهانرا میگردیده اند و مردم را به خدا پرستی ارشاد میکرده اند چنانکه بیکشوها یعنی پیشوایان دین بودا نیز دور میزده مردم را موعظه میکرده اند و امروز هم کشیش ها (Missionnaire) بممالك غیر عیسوي رفته دین عیسی را تبلیغ میکنند

[illegible] ٥

[illegible]

[illegible]

[illegible] ٦

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] .... [illegible]

([illegible]) [illegible] .... [illegible] .... [illegible]
[illegible] (٢) [illegible] ... [illegible] ... [illegible]
[illegible] ... [illegible] ... [illegible] (١) :·

[illegible]
[illegible] (١) :·

[illegible] ([illegible]) [illegible] ([illegible]) [illegible] ([illegible]) [illegible]
[illegible]

[illegible] ... [illegible] ... [illegible]
[illegible] (١) :·

[illegible]
[illegible] ... [illegible] ... [illegible]
[illegible] ([illegible]) :· [illegible] (١) :·

[illegible]
[illegible]
[illegible] (١) :·

[illegible] (١) :·

[illegible]
[illegible]
[illegible] (١) :·

[illegible] (١) :· :·

و به خرای پاک [۱] که در وسط دریاي فراخ کرت [۲] ایستاده است درود میفرستیم بدریاي فراخ کرت درود میفرستیم

---

[۱] خرا 𐬑𐬀𐬭𐬀 Khara از جمله کلماتی است که در طیّ چندین هزار سال تقریباً ترکیب لفظی خود را محفوظ داشته گرچه مصداق آن تغییر یافته است همین کلمه است که امروز در فارسی خر گوئیم ولي مقصود در اوستا از این جانور خر معمولي نیست چه در خود اوستا مندرج است که خر در وسط اقیانوس زندگانی میکند همان طوري که بعدها هرابرزئیتی 𐬵𐬀𐬭𐬀.𐬠𐬆𐬭𐬆𐬰𐬀𐬌𐬙𐬌 اوستا اسم کوه مخصوصی گردیده البرز گفتیم خرا نیز بمرور ایاّم براي تعیین ستور معینی تخصیص یافت در اوستا از براي خر بمعنی معمولی کلمه کتوَ 𐬐𐬀𐬚𐬡𐬀 آمده است و آن فقط یك بار در فرگرد هفتم وندیداد در فقره ۴۲ استعمال شده گوید در مقابل معالجهٔ زن خانه خدائی یك کتوَ (خر) مزد طبیب میباشد کلمه مذکور نیز دد تفسیر پهلوی خر ترجمه گردید کلمه خرا بمعنی جانوریکه در اقیانوس زندگانی میکند فقط یکبار همان در یسنای ۴۲ فقره ۴ آمده است ولي بندهش درفصل ۱۹ مفصلاً از این جانور صحبت میدارد طوریکه از این حیوان تعریف گردیده ابداً جای شك و شبهه نمیماند که از آن یکی از حوادث طبیعي مثل طوفان و سیل و طغیان وغیره اراده شده باشد چنانکه دارمستتر و وست West نیز چنین حدس میزنند نظیر این گونه تشبیهات در یشتها بسیار دیده میشود بخصوصه در تشتریشت بطور وضوح و آشکارا این مسئله معیّن است که بسا از حوادث طبیعی بحیوانی تشبیه شده است اینك بندهش گوید که خر سه پا درمیان اقیانوس فراخ کرت بسر میبرد این جانور پاك را بدن سفیدي است داراي شش چشم ونه پوزه و دو گوش و یك شاخ زرین میباشد که از آن هزار شاخ دیگر سرزده وبا آنها جانوران اهریمنی را نابود میکند

گوشش باندازهٔ بزرگست که مملکت مازندران‌را فراتواند گرفت جاي قدم او باندازه ایست که یك گله ازهزار گوسفند رویآن آرام تواندگرفت در اطراف کوچکترین پاي او هزار مرد با اسبش دور تواند زد وقتی که این جانور سر در اقیانوس فرو برد و گوشهای خویش بجنباند اقیانوس بجوش و خروش افتد لرزه‌و اضطراب در سواحل کوه کناوَد پدید آید از اثر آواز او همه جانوران مادهٔ اهورائی در اقیانوس آبستن شوند و جانوران اهریمنی از بیم و هراس بچه سقط کنند تصفیه آبهاي اقیانوس که بسوي هفت کشور روان است بعهده این جانور است اگر اهورامزدا اورا نمیآفرید هرآینه آب اقیانوس از آسیب اهریمن مسموم گشته تمام جانوران هلاك میشدند کتاب مینوخرد در فصل ۶۲ در فقرات ۲۶ و ۲۷ نیز از این جانور اسمی برده گوید که خر سه پا در وسط اقیانوس ورکش زندگانی میکند و تمام آبهای ناپاکیکه از لاشه و مردار گذشته باقیانوس رسد بتوسط این جانور پاك گردد در هرمزدیشت نیز ذکر کردیم که درخت گوکرن نیز درمیان اقیانوس فراخ کرت روئیده است از ین تعریفات بخوبی برمیآید که کلمهٔ خرا در ایران قدیم از برای تعیین اسم جانوري که امروز باین اسم معروف است نبوده است چنانکه‌در مقاله گوش نظیر آنرا در کلمه گوسفند ملاحظه خواهید کرد رجوع کنید به Sacred Books of the East by West. و به Bundehesh von Justi و به Zoroastrische Studien von Windischmann S.91 و به Ostiränische Kultur von Geiger S. 361 و به Ormazd et Ahriman par Darmesteter p. 148—151.

[۲] فراخ کرت اسم پهلوي اقیانوسی است که در اوستا وورروکش 𐬬𐬊𐬎𐬭𐬎𐬐𐬀𐬳𐬀

[illegible]
[illegible]
[illegible]

۳ بزمین و آسمان درود میفرستیم و بباد چالاک مزدا آفریده درود میفرستیم و بقلّه کوه هرا [۱] درود میفرستیم بزمین و بهمه چیزهاي نیک و خوب درود میفرستیم ॐ

٤ بمنش پاک و بروانهای پاکدنیان درود میفرستیم (بماهی) وس پنچا سَتوَران [۲] درود میفرستیم

---

[۱] غالباً در طیّ یشتها از کوه هرا ذکری شده است کوه مذکور نیز هرائیتی 𐬵𐬀𐬭𐬀𐬌𐬙𐬌 گفته شده است در ترجه پهلوی هربرُز و در فارسی البرُز گوئیم هرچند که امروز البرُز کوه مخصوص ودماوند که دارای ٥،٦٢٨ متر ارتفاع است و از بلندترین قلل آن بشمار است معلوم همه کس میباشد ولی در ادّبیات مزدیسنا تعیین این کوه بیرون از اشکال نیست در زامیاد یشت فقره ۱ آمده است که کوه هرا تمام ممالك شرقی و غربی‌را احاطه کرده است و آن نخستین و شریفترین کوه محسوب شده است در رشن‌یشت در فقره ۲۵ میخوانیم که ستارگان و ماه‌وخورشید دور قلّه آن که تئره 𐬙𐬀𐬉𐬭𐬀 Taēra باشد دور میزنند ظاهراً بایستی کوه مذکور در طرف مشرق واقع باشد چه در مهریشت در فقره ۱۳ مذکور است که مهر فرشته فروغ نخستین ایزد مینوی است که پیش از برآمدن خورشید از کوه هرا بسراسر ممالك آریائی مي‌تابد در فقره ٥٠ همین یشت آمده است که بارگاه مهر در بالای کوه هرا واقع است در آنجائیکه نه شب است و نه ظلمت نه باد گرم میوزد و نه باد سرد از ناخوشیها بری واز آلایش و ناپاکی اهریمنی عاری است مه و بخار از آنجا متصاعد نشود بندهش مفصل‌تر از این کوه صحبت داشته در فصل ۱۲ گوید که در مدّت ۱۸ سال کوهها نموّ نمودند امّا البرز در مدّت هشتصد سال بدرجه کمال در آمد در مدّت ۲۰۰ سال بکره ستارگان رسید در مدّت ۲۰۰ سال بفلك ماه رسید در ۲۰۰ سال بعد بفلك خورشید رسید ودر ۲۰۰ سال دیگر بچرخ فروغ بی پایان (انیران) رسید و ۲۲٤٤ کوههای دیگر روي زمین از البرز منشعب شده است نظر باین مندرجات کوه (هرا) را باید یك کوه معنوي و مذهبی تصوّر نمود رجوع کنید به Ostīrānische Kutlur, Geiger p. 42.

[۲] کلمه اوستائی واسی 𐬬𐬁𐬯𐬌 vāsi اسم ماهی بسیار بزرگی است که در اقیانوس فراخ کَرت زندگانی میکند این ماهي در اوستا و بندهش باصفت پنچا سَدوَرا 𐬞𐬀𐬧𐬗𐬀𐬯𐬀𐬛𐬬𐬀𐬭𐬀 آمده است صفت مذکور که بمعنی پنجاه در دارنده میباشد مرکّب است از پنچا سه ـ دَوَرا معلوم نیست که مقصود از این صفت چیست برخی آنرا ماهی پنجاه پردارنده مقصود دانسته اند این ماهی در بندهش واس‌ي پنجا ستوَران نوشته شده است در فصل ۱۲ در فقرات ٥ و ۷ از آن صحبت کرده گوید واس در وسط اقیانوس فراخ کرت بسر میبرد وطول او باندازه ایست که اگر مرد تند روی از بامدادان تا هنگام فرورفتن خورشید باسرعت تمام بدود هنوز طول قامت آنرا نتواند پیمود کلّیه جانوران مزدا آفریده در اقیانوس در تحت حمایت واس میباشند

۳ [illegible]
[illegible]
[illegible]

۴ [illegible]
[illegible]

۷ ینگه ها تام . . . .
ما پندار نیک گفتار نیک و کردار نیک را که در این جا و جا هاي
دیگر بعمل آورده شد بزرگ میشماریم چنانکه ما (خود) با غیرت
براي نیکی میکوشیم
یتا اهووئیریو . . . . . اشم وهو . . . ⁂

۸ هفت های توانا و مقدّس و سرور تقدّس را ما میستائیم
ینگه ها تام . . . . ⁂

کردهٔ ۸ (یسناي ۴۲)

۱ ای امشاسپندان ما جزوات هفت ها را نثار تان میسازیم ما بسر چشمه های
آب درود میفرستیم و بگذرهای آب درود میفرستیم و به شُعبات
راه درود میفرستیم بتقاطع راه درود میفرستیم ⁂

۲ بکوهها ئیکه از (بالاي آنها) آب جاری موجود است درود میفرستیم
و بدریاچه ها و استخرها درود میفرستیم و بمزارع گندم سود بخش
درود میفرستیم بهر دو بپاسبان و بآفریدگار درود میفرستیم بمزدا و
زرتشت درود میفرستیم ⁂

(۷) [illegible] .... [illegible]

☞ [illegible]
[illegible]
[illegible] [۲ [illegible]]

[illegible] (۴) [illegible] (۳)

۸ [illegible]
[illegible]

[illegible] .... [illegible]

[illegible] ۸ ([illegible] ۴۲).

۱ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۲ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

کردهٔ ۷ (یسنای ۴۱)

۱ سرود استغاثه و ستایش (خود را) باهورامزدا واشاوهیشتا مختص دانسته تقدیم و نثار میکنیم ꙮ

۲ اي مزدا اهورا بشود که ما جاودان از کشور نیک تو بهره‌مند شویم بشود که شهریار نیکی در هر دوجهان بما چه مرد و چه زن سلطنت کند تو اي درمیان موجودات خوبترین ꙮ

۳ ما تو را صاحب تائیدو دارندهٔ توفیق میشماریم و از این جهت با راستی همراه (میدانیم) بشود که تو در هر دوجهان جان و تن ما شوي تواي درمیان موجودات خوبترین ꙮ (این قطعه دو بار تکرار میشود)

۴ اي مزدا اهورا خواستاریم که پناه طولانی تو را باز یافته خود را شایسته آن سازیم خواستاریم که از پر تو توعامل و توانا گردیم تواي درمیان موجودات خوبترین بشود که تو بحسب آرزوی ما پناه طولانی خود را بما ارزانی داري ꙮ

۵ اي اهورا مزدا ما سرود گویان و پیمبران تو موسوم هستیم و میخواهیم که این چنین باشیم و خود را از براي مُزدیکه تو براي دین مانند ما کسانی مقرّر داشتي مُهیّا سازیم اي مزدا اهورا ꙮ (این قطعه دو بار تکرار میشود)

۶ تو از براي ما این (مُزد را) در این جهان و (جهان) مینوي مقرّر داشتی ازاینجهت تو آنرا (مُقرّر داشتی) تا بدان واسطه بمصاحبت تو نایل شویم و با تو و با راستی (اشا) جاودان بسر بریم ꙮ

[illegible] ۷ ([illegible] ۱۴)

۱ [illegible]
[illegible]
[illegible]

۲ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۳ ☞ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] [illegible]

۴ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۵ ☞ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] [illegible]

۶ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

کردهٔ ٦ (یسنای ٤٠)

۱ اي مزدا اهورا تو انیک از اجرای این پاداشهائیکه آرزوی ماست مُزدي را که تو از براي دین مانند ما کسانی مقرّر داشتی یاد نموده بجاي آر اي مزدا اهورا ⁂

۲ تو از براي ما این (مُزد) را در این جهان و (جهان) مینوی مُقرّر داشتي از این جهت تو آنرا (مقرّر داشتی) تا بدان واسطه بمصاحبت تو نایل شویم و با تو و با راستی (اشا) جاودان (سر بریم) ⁂

۳ اي مزدا چنان ساز که شرفاء براستی اعتقاد کنند و جویاي راستی شوند که دهقانان از براي اتّحاد محکم و ثابت و پر از غیرت لایق شوند (امّا) براي ما پیشوایان (چنان ساز که آن دو طبقه) نسبت بما با وفا باشند ⁂

٤ بشود که باین طور شرفاء و باین ترتیب دهقانان و باین طور پیشوایان با آنانیکه ما مُتّحد گشتیم از شما شوند و باین طور ما خواستاریم اي مزدا اهورا که مانند مرد پاکدین و عادلی از شما محسوب شویم و آنچه آرزوي ماست بما ارزانی دارید

ینگه ها تام . . . . ⁂

[illegible] ٦ ([illegible] ۱۴۰)

۱ [illegible]

۲ [illegible]

۳ [illegible]

۴ [illegible]

[illegible]

کردهٔ ۵ (یسنای ۳۹)

۱ این چنین ما میستائیم گوشورون و تشان[۱] Tašan را و روان خودمان را و ستوران اهلی را که بما غذا میدهند برای کسانیکه اینها (وجود دارند) وکسانیکه برای اینها وجود دارند[۲] ⁂

۲ روانهای جانوران مفید برّی را ما میستائیم این چنین ما میستائیم روانهای مردان و زنان پاکدین را آنانیکه وجدان نیکشان برای پیروزی (راستی) میکوشد و خواهد کوشید یا کوشیده است ⁂

۳ ما فرشتگان نیک (مذکّر و مؤنث) را که جاودان زنده اند و امشاسپندان همیشه خرّم را که بمنش پاک متکیّ هستند میستائیم ⁂

٤ همانطوریکه توای اهورامزدا بخصوصه به نیکی اندیشیدی و گفتی و کردی و مُجری داشتی ما هم از برای تو نثار میآوریم این چنین آنرا بتو برازنده میدانیم این چنین تو را با آن ستایش میکنیم این چنین تو را ثنا خوانیم این چنین تو را سپاس گزاریم ⁂ (این قطعه دو بار تکرار میشود)

۵ ما خود را با یک علاقه به نیکی و براستی وبخضوع و بخلوص بتو نزدیک میکنیم

ینگه ها تام . . . . ⁂

---

[۱] گوشورون عبارت است از روان نخستین ستور که خود فرشته موکّل جانوران مفید است وازتشان Tašan بدنش اراده گردید رجوع کنید بگاتها ترجمه نگارنده بمقاله گوشورون

[۲] یعنی کسانی که از برای تغذیه آنان ستوران آفریده شده اند ومردمانیکه از برای پرستاری و پروراندن وعلوفه دادن این ستوران خلقت یافته اند

[illegible] ٥ ([illegible] ۳۹)

۱ [illegible]

۲ [illegible]

۳ [illegible]

۴ ☞ [illegible] [[illegible]]

٥ [illegible]

[illegible] …………… [illegible]

کردهٔ ٤ (یسنای ۳۸)

۱ این چنین ما با زنان این زمین را که حامل ماست میستائیم و آن زنانیکه
از آنِ تو هستند (زنانیکه) از پرتو راستی ممتازند ما میستائیم ⁂

۲ غیرت ایمان چالاکی شوریٰ پارسائی با آنها پاداش نیک ثروت
نیک فراوانی نیک شهرت نیک فیض نیک را ما میستائیم ⁂

۳ ما آبهای از چشمه جوشنده و باهم جمع شده و جاري را میستائیم آن
آب اهورائی خوشی بخشنده اهورا را شما (ای آبهائیکه) بسهولت روان
قابل شناوري و شُست و شو و ارمغان هردو جهان هستید ⁂

٤ این چنین با اسامی که اهورامزداي سود بخش بشما آبهای نیک داده و
شما را بیافرید نام برده میستائیم از آنرو (از شما) یاری میطلبیم
شما را ثنا خوانیم شما را سپاس گزاریم ⁂

۵ و از شما آبهاي بارور و از شما که مثل مادرید و از شما شیر گاو که
از فقراء توجّه میکنید و درمیان مشروبات خوبترین و بهترین هستید
ما استغاثه میکنیم شما نیکان را بافدیه بزرگ بسوي نشیب
(همی خوانیم) (ای کسانیکه) در تنگدستی پاداش بخشیده بیاري میشتابید
شما اي مادران زنده (جاندار)
ینگهه هاتام . . . . ⁂

[illegible] ۴ ([illegible] ۳۸)

۱ [illegible]

۲ [illegible]

۳ [illegible]

۴ [illegible]

۵ [illegible]

[illegible] …………… [illegible]

کرده ۳ (یسنا ۳۷)

۱ مامیخواهیم اهورامزدا را که ستور و راستی بیافرید آبها و گیاههای خوب بیافرید روشنائی و زمین و همه چیزهاي نیک بیافرید ٥

۲ برای سلطنت و بزرگواریش برای صنعت زیبایش بستائیم ما کسانیکه از ستوران محافظت میکنیم میخواهیم اورا با ادعیه منتخبه ستایش کنیم ꙮ

۳ ما میخواهیم اورا باسم اهورا و باسم محبوب و مقدّس مزدا بستائیم مامیخواهیم اورا باکالبد و روان خود (با دل و جان) بستائیم اورا و فروهرهای مردان و زنان پاک را ما میخواهیم بستائیم ꙮ

٤ اشاوهیشتا را ما میخواهیم بستائیم آن زیباترین امشاسپند آن فروغ را آن همه چیزهای نیک بخشنده را ꙮ

٥ وهومن و شهریور (خشترا) و آئین نیک و پاداش نیک وارمتی نیک (سپندارمذ) را ما میخواهیم بستائیم [1]

ینگهه هاتام . . . . ꙮ

---

[1] در این فصل از چهار تن از امشاسپندان اسم برده شد

[illegible] ٣ ([illegible] ٣٧)

١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]

٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]

٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] .... [illegible]

کردهٔ ۲ (یسنا ۳٦)

۱ ای مزدا اهورا ما نخست خود را بواسطهٔ عمل آذر تو در اینجا بتو نزدیک میکنیم و بواسطه خرد مقدّست بسوی تو (تقرّب میجوئیم) (ای آذر) تو نیز آن کسی را آزرده کنی که تو را آزرده میسازد ای آذر مزدا اهورا تو ای خجسته ترین توانا بسوي ما آی ؞

۲ ای آذر مزدا اهورا تو مانند سود بخش ترین کسی بسوی ما آي با نعمت متنّعم ترین بما روي کن در روز محاکمه بزرگ باستایش مخلص ترین بیاري ما بشتاب ؞

۳ ای آذر توئی خوشی مزدا اهورا تو مانند خرد مقدّسی دوست او هستی اي آذر مزدا اهورا ما خواستاریم با آن اسمی که از تو فزاینده تر است (بزبان آورده) بتو نزدیک شویم ؞

٤ با خیال پاک باراستی و درستی باکردار و گفتار و آئین نیک ما میخواهیم بتو نزدیک شویم ؞

٥ تورا ثناخوان تورا سپاسگزاریم ای مزدا اهورا با سراسر پندار نیک با سراسر گفتار نیک با سراسر کردار نیک ما میخواهیم بتو نزدیک شویم ؞

٦ اي مزدا اهورا در میان ترکیب ها زیبا ترین ترکیب فروغ این جهان را و در عالم زبرین (ترکیبی را که) درمیان بلندترین فروغ که خورشید نامیده میشود از آنِ تو میشمریم [1] ینگهه هاتام ..... ؞

---

[1] در آغاز مقاله هرمزد گفتیم که پرفیر یوس Porphyrius از زبان مغهای ایران اُرُمَزس Oromazes (اهورامزدا) را چنین تعریف کرده است پیکرش مانند روشنی و روانش بسان راستی است نظیر فقره فوق در فروردین یشت فقره ۷۱ اهورا مزدا فروغ سفید و درخشان خوانده شده است

[illegible] ٢ ([illegible] ٣٦)

١ [illegible]

٢ [illegible]

٣ [illegible]

۴ [illegible]

٥ [illegible]

٦ [illegible]

[illegible]

٦ آنچه را مرد یا زنی دانست که درست و خوب است پس باید آنرا باغیرت از برای خود بجای آورد و آنرا بدیگران بفهماند تا آنطوریکه بایست بدان عمل کنند ⁂

٧ پس ما از برای شما ای اهورامزدا ستایش و نیایش را بهترین چیز می پنداریم و علوفه را از برای ستوران ما خواستاریم که آنرا از برای شما بعمل آوریم و آنرا باندازه ای که در قوّه داریم (بدیگران) بفهمانیم ⁂

٨ در تصاحب راستی در رفاقت (با) راستی هر یک از موجودات در هر دوجهان از بهترین بخشایش برخوردار تواند شد ⁂

٩ ای اهورامزدا این کلام الهام شده را (مردیسنا) ما خواستاریم که با بهترین اندیشه راستی منتشر سازیم امّا ترا (زرتشت را) فرمانده و آموزگار آن بشناسیم ⁂

١٠ و برای خاطر اشا و وهومن و شهریور نیک اکنون ای اهورا ما سرود نیایش پی در پی و دعا پی در پی و نماز پی در پی (میسرائیم)
ینگه ها تام . . . . ⁂

٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٨ ☞ [illegible]
[illegible]
[illegible] [illegible]

٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] .... [illegible]

کردهٔ ۱ (یسنای ۳۵)

۱ اهورا مزدای مقدّس (و) سرور تقدّس را ما میستائیم شهریاران خوب امشاسپندان نیکخواه را ما میستائیم کلّیه آفریدگان مقدس معنوی و مادّی را از برای خاطر اشاي نیک برای خاطر دین نیک مزدیسنا ما میستائیم ∴

۲ ما پندار نیک گفتار نیک و کردار نیک را که در این جا و جاهای دیگر بعمل آورده شد بزرگ میشماریم چنانکه ما (خود) با غیرت براي نیکی میکوشیم ∴

۳ اي اهورامزدا ای اشای زیبا ما خواستاریم آن چیزی را از برای خود برگزینیم و با آن اندیشه و گفتار و کرداری را بجای آوریم که درمیان اعمال موجوده براي هر دوجهان بهترین باشد ∴

٤ نظر بپاداش روز جزا برای بهترین اعمال ما دانایان و نادانان و فرمانروایان و فرمانبرداران را بر آن تشویق میکنیم که بگله و رمه آسایش وعلوفه روا دارند ∴

۵ درحقیقت از برای کسی سلطنت روامیداریم و آنرا حقّ کسی میشناسیم و آنرا برای کسی خواستاریم که بهتر سلطنت کند براي مزدا اهورا و برای اشا و هیشتا ∴

𐬐𐬀𐬭𐬛𐬆. ١ (𐬵𐬁. ٣٥)

١ 𐬀𐬵𐬎𐬭𐬆𐬨. 𐬨𐬀𐬰𐬛𐬄𐬨. 𐬀𐬴𐬀𐬬𐬀𐬥𐬆𐬨. 𐬀𐬴𐬀𐬵𐬈. 𐬭𐬀𐬙𐬏𐬨. 𐬫𐬀𐬰𐬀𐬨𐬀𐬌𐬛𐬈. 𐬀𐬨𐬆𐬱𐬆.
[illegible]

٢ 𐬵𐬎𐬨𐬀𐬙𐬀𐬥𐬄𐬨. 𐬵𐬏𐬑𐬙𐬀𐬥𐬄𐬨. 𐬵𐬬𐬀𐬭𐬱𐬙𐬀𐬥𐬄𐬨. 𐬌𐬜𐬀-
𐬗𐬁. 𐬀𐬥𐬌𐬌𐬀𐬚𐬭𐬀𐬗𐬁. 𐬬𐬆𐬭𐬆𐬰𐬌𐬌𐬀𐬨𐬥𐬀𐬥𐬄𐬨𐬗𐬁. 𐬬𐬁𐬬𐬆𐬭𐬆𐬰𐬀-
𐬥𐬀𐬥𐬄𐬨𐬗𐬁. 𐬨𐬀𐬵𐬍. 𐬀𐬌𐬠𐬍-𐬘𐬀𐬭𐬆𐬙𐬁𐬭𐬋. 𐬥𐬀𐬉𐬥𐬀𐬉𐬯-
𐬙𐬁𐬭𐬋. 𐬫𐬀𐬚𐬆𐬥𐬁. 𐬬𐬊𐬵𐬎𐬥𐬄𐬨. 𐬨𐬀𐬵𐬍. [ر ۲]

٣ 𐬙𐬀𐬙̰. 𐬀𐬙̰. 𐬬𐬀𐬌𐬭𐬍𐬨𐬀𐬌𐬛𐬍. 𐬀𐬵𐬎𐬭𐬁. 𐬨𐬀𐬰𐬛𐬁. 𐬀𐬴𐬁.
𐬯𐬭𐬍𐬭𐬁. 𐬵𐬌𐬌𐬀𐬙̰. 𐬍. 𐬨𐬀𐬌𐬥𐬌𐬨𐬀𐬛𐬌𐬗𐬁. 𐬬𐬀𐬊𐬗𐬊𐬌𐬨𐬁𐬗𐬁.
𐬬𐬆𐬭𐬆𐬰𐬌𐬌𐬁𐬨𐬁𐬗𐬁. 𐬫𐬁. 𐬵𐬁𐬙𐬄𐬨. 𐬳𐬌𐬌𐬀𐬊𐬚𐬀𐬥𐬀𐬥𐬄𐬨. 𐬬𐬀𐬵𐬌-
𐬱𐬙𐬁. 𐬑𐬌𐬌𐬁𐬙̰. 𐬎𐬠𐬊𐬌𐬠𐬌𐬌𐬁. 𐬀𐬵𐬎𐬠𐬌𐬌𐬁.

٤ [illegible]

٥ 𐬵𐬎𐬑𐬱𐬀𐬚𐬭𐬋𐬙𐬆𐬨𐬁𐬌. 𐬠𐬁. 𐬀𐬙̰. 𐬑𐬱𐬀𐬚𐬭𐬆𐬨. 𐬀𐬵-
𐬨𐬀𐬙̰. 𐬵𐬌𐬌𐬀𐬙̰. 𐬀𐬌𐬠𐬍-𐬛𐬀𐬛𐬆𐬨𐬀𐬵𐬌𐬗𐬁. 𐬗𐬍𐬱𐬨𐬀𐬵𐬌𐬗𐬁.
𐬵𐬏𐬨𐬀𐬵𐬌𐬗𐬁. 𐬵𐬌𐬌𐬀𐬙̰. 𐬨𐬀𐬰𐬛𐬁𐬌. 𐬀𐬵𐬎𐬭𐬁𐬌. 𐬀𐬴𐬁𐬌𐬗𐬁.
𐬬𐬀𐬵𐬌𐬱𐬙𐬁𐬌. [ر ۳]

فصل های ششم و هفتم (یسنای ٤٠ و ٤١) بهمدیگر مربوط از پاداش اعمال در این جهان و جهان دیگر صحبت میدادر و دارای بلند ترین درجه اخلاقی است که بتوان از برای عهد کهن تصوّر نمود بخصوصه دقت قارئین را بمطالب لطیف و دقیق این دو یسنا متوّجه میسازیم شاید بتوانیم بگوئیم که این دو یسنا قدیمترین مأخذ تصوّف ایران است اینک رسیدیم به یسنا ٤٢ این فصل بعدها به هفت ها ملحق گردیده از حیث زبان با سایر فصول هفت ها فرق کلّی دارد و علائم جدید در آن بسیار دیده میشود که بکلّی آنرا از فصول پیش ممتاز میسازد در این فصل بکلیه چیزهاي مفید و سود بخش درود و تحیّات فرستاده شده است

در انجام مقال لازمست متذّکر شویم که در هفت ها فقط سه بار کلمه امشاسپندان تکرار شده است راست است که در فصل هشتم (یسنا ٤٢) نیز بکلمه امشاسپند بر میخوریم ولی چنانکه گفتیم این فصل متأّخر است در آغاز هفت ها در فقره اوّل هم کلمه امشاسپند آمده است ولی این فقره و فقره دوم غالباً در اوستا تکرار شده است و آنها را جزو هفت ها یا ادبیّات گاسانیک نباید شمرد در واقع از فقره ٣ یسنای ٣٥ تا خود فقره ٦ از یسنای ٤١ داخل هفت ها میباشد کتاب پهلوی شایست لاشایست (فصل ١٣ ، ١٤) فقره ٢ از یسنای ٣٥ را نیز جزو هفت ها محسوب میدارد بنا بر این در قدیمترین جائیکه از کلمه امشاسپند ذکری شده است همین هفت ها میباشد چنانکه نخستین بار در همین هفت ها بکلمه فروهر بر میخوریم در فصول هفت ها اسمی از زرتشت برده نشد اما بدون شک در یسناي ٣٥ در فقره ٩ اشاره باو شده است

مقدّمه هفتن یشت بزرگ

هفت ها

در مقدّمه هفتن یشت کوچک اشاره کردیم که هفتن یشت بزرگ در جزو یشتها نیست ولی بمناسبت هفت فصلش آنرا بهفت امشاسپندان مختص کرده اند کلمه هفت ها در اوستا هپتنگ هائیتی 𐬵𐬀𐬞𐬙𐬀𐬢𐬵𐬁𐬌𐬙𐬌 آمده است در پهلوی هفت هات گفته اند این کلمه صفت است یعني دارنده هفت فصل ولي امروز هفت ها داراي هشت فصل است ذکر آن بزودي بیاید پس از گاتها هفت ها قدیم ترین جزوات اوستاست از حیث قدمت متأخرتر از آن ولي از حیث زبان با آن یکی است هفت ها برخلاف گاتها منثور است مگر آنکه در یسنا ۴۱ بسا به منظوم ۸ سیلا بی (آهنگ) برمیخوریم از حیث مطالب نیز نزدیک برویهٔ گاتهاست امّا ساده تر از آن در پهلوی آنرا جزو ادّبیات گاسانیک شمرده اند هفت ها از یسنای ۳۵ شروع شده با یسنای ۴۱ ختم میشود و درمیان اهنودگات واشتودگات جاي داده شده است از زمان بسیار قدیم جاي هفت ها را درمیان گاتهای منظوم قرار داده اند شاید بمناسبت هفت‌های اهنودگات هفت ها نیز به هفت فصل منقسم گردیده است همانطوریکه گاتها در کلیّه اوستا داراي مقام بلندی است هفت ها نیز داراي چنین رتبه ایست نظر بقدمت و مطالب عمده اش غالباً در قطعات اوستا از آن یاد شده است مطالب فصول آن بهمدیگر مربوط نیست هریک فصلی از آن دارای مطلب جداگانه‌ایست مثلاً در فصل اول (یسنای ۳۵) در بیان ادای وظایف هر یک از ایمان آوردگان است در فصل دوم (یسناي ۳۶) از آذر صحبت میدارد بخصوصه از آتشی که در روز واپسین از برای آزمایش برافروخته گردد در فصل سوم (یسنای ۳۷) در ستایش و سپاسگزاري از نعم اهورامزدا ست فصل چهارم (یسنای ۳۸) در ستایش زمین و آبهاست در فصل پنجم (یسناي ۳۹) بروان مردمان پاک و چهار پایان مفید و فرشتگان درود فرستاده میشود و

۱۳ . . . .

۱۴ . . . .

۱۵ یثا اهو . . . . . .

درود میفرستم باهورا مزدای رایو مند و فرهمند و بامشاسپندان ۱

اشم وهو . . . .

---

۱ از فقره ۱ تاخود فقره ۵ همین یشت تکرار میشود

۲ رجوع کنید بفقره ۳۳ هرمزد یشت

١٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٤ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (١) [illegible]

١٥ [illegible]
[illegible] (٢) [illegible]
[illegible] (١) [illegible]
[illegible]
[illegible] (١)

۱۰ فروهرهاي مقدس نیک (و) توانای پاکان را ماميستائيم و گروه زنان دارندهٔ پسران نامور را ماميستائيم و يائيريه هوشيتی را ماميستائيم و آمه خوش اندام زيبا بالا را ماميستائيم و بهرام اهورا آفريده را ماميستائيم و اوپرتات پيروزمند را ماميستائيم سروش پاک (و) مقدّس پيروزمند گيتي افزا و سرور تقدّس را ماميستائيم و رشن راست را ماميستائيم و ارشتاد گيتي افزا (و) بزرگ كنندهٔ جهان را ماميستائيم ⁂

۱۱ او جادوان (و) ديوها (و) مردمان را اي زرتشت هلاک کند آن کسیکه در حقیقت (بخانهٔ ما تعلّق دارد؟) ای سپنتمان زرتشت بمحضیکه این مرد چنین کلامي را (بزبان آورد) هردروغی را هلاک کند هردروغی نابود شود [۱] ⁂

۱۲ . . . . کسیکه از آنان استفاده کند از هفت امشاسپندان شهریاران خوب و نیکخواه براي باز داشتن دشمن دین مزدیسنا و آب مقدس مزدا آفریده را که به شکل اسب (روان است) ماميستائيم ⁂

---

[۱] از شماره ۱۱ تا خود ۱٤ که آخرین فقره یشت است کلمات و جملات یا بکلّی خراب شده ست. یا قسمتی از آنها بطوریکه معنی درستی از آنها بر نمیآید

١٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١١ ☞ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۷ اردیبهشت زیبا ترین امشاسپند را مامیستائیم (نماز) زورمند مزدا آفریده ائیریا من ایشیا را مامیستائیم سوک نیک دور بینندهٔ مزدا آفریده مقدّس را مامیستائیم شهریور امشاسپند را مامیستائیم فلزّ گداخته را مامیستائیم رحم و مروّت را که غمخوار بیچارگان است مامیستائیم ⁂

۸ سپندارمذ نیک را مامیستائیم راتای نیک دور بینندهٔ مقدّس مزدا آفریده را مامیستائیم هروتات امشاسپند را مامیستائیم یائیریه هوشیتی را مامیستائیم (فرشتگان) مقدّس سال سروران تقدّس را مامیستائیم امرتات امشاسپند را مامیستائیم گله پرواری را مامیستائیم و مزرع گندم سود بخش را مامیستائیم گوکرن نیرومند مزدا آفریده را مامیستائیم ⁂

۹ مهر دارنده دشتهاي فراخ را مامیستائیم رام چراگاهان خوب بخشنده را مامیستائیم اردیبهشت و آذر پسر اهورا مزدا را مامیستائیم سرور بزرگ شهریار درخشنده (و) دارندهٔ اسب تندرو اپام نپات را مامیستائیم و آب مزدا آفریده مقدّس را مامستائیم ⁂

۷ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۸ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۹ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۵ فروهر پاکان را و گروه‌زنان دارندهٔ پسران نامور را و یائیریه‌هوشیتی را و امه [1] خوش اندام زیبا بالا را و بهرام اهورا آفریده را واوپرتات [2] پیروزمند را سروش مقدّس پاداش بخشنده پیروزمند گیتی افزا را [3] رشن راست و ارشتاد گیتی افزا و فزاینده جهانرا خوشنود میسازیم «مانند بهترین سرور» زوت باید آنرا بمن بگوید [4] (زرتشت) «بر طبق قانون مقدّس بهترین داور است» [5] باید مرد پاکدین آنرا بگوید ∴

۶ اهورامزدای را یومند (و) فرهمند را میستائیم امشاسپندان شهریاران خوب و نیکخواهان را مامیستائیم وهومن امشاسپند راما میستائیم صلح پیروزمند را که ازبالاحامی همه آفریدگان است مامیستائیم دانش فطری مزدا آفریده را مامیستائیم دانش اکتسابی مزدا آفریده را مامیستائیم ∴

---

[1] امه 𐬀𐬨𐬀 ama نخست بمعنی جرأت وقوّت ورشادت‌است دوم صفتی است بمعنی قوی و زورمند درپهلوی اماوندگردیدواسم فرشته ایست‌که غالباً باایزد بهرام میآیدرجوع‌کنید بمقاله بهرام

[2] اوپرتات 𐬎𐬞𐬀𐬭𐬀𐬙𐬁𐬙 uparatāt اول بمعنی برتری وتفوّق است دوم اسم فرشته ایست رجوع کنید بآخر مقاله بهرام

[3] چون غالباً ما درطی یشت ها بصفت گیتی افزا برمیخوریم لازم‌است که در همین آغاز چند کلمه در خصوص آن کفته شود صفت مذکور در اوستا فرادَت گَئِته 𐬟𐬭𐬁𐬛𐬀𐬙̰.𐬔𐬀𐬉𐬚𐬀 Frādat gaētha میباشد در تفسیر پهلوي به فراخ داتاري کهان ترجمه گردید و در فارسی افزونی دهندهٔ جهان ترجمه کرده اند مقصود از این صفت ثروت و خوشی مادّي افزاینده میباشد

[4] زوت در اوستا زَوْتَر 𐬰𐬀𐬊𐬙𐬀𐬭 اسمی است که به پیشوایان بزرگ مزدیسنا میدهند خود زرتشت نیز زوتر خوانده میشود قدمت این کلمه تا بزمان آریائی میرسد از آن دو معنی برمیآید نخست مجرا کننده فدیه دوم منادی پروردگاران در تفسیر پهلوي زوت گردید در قدیم زوتر بزرگترین پیشواي مذهبی بوده است که در سرهفت موبد دیگر مراسم مذهبی بجاي میآورده اند در وقت فقدان سایر موبدان او مجاز بوده که به تنهائی تشریفات آئینی بعمل آورد امروز در هنگام اجراي مراسم دینی اسم زوت بموبدي داده میشود که در روي کرسی سنگی چهار پایه نشسته یسنا وویسپرد میسراید و مراسم بجاي میآورد بموبد دیگري که در مقابل او نشسته و نیز باجراي چنین خدماتی موظف است راسپی نام میدهند رجوع کنید به کتاب دیگر نگارنده خرمشاه چاپ بمبئی ۱۹۲۷ ص ۱۶

[5] مقصود از «مانند بهترین سرور (زرتشت) برطبق قانون مقدّس بهترین داور است» نماز معروف یتا اهو ویریو میباشد که مرکب است از بیست و یك کلمه و جای آن در یسنای بیست و هفت در فقره سیزده است رجوع کنید به مقاله ملحقات گاتها ترجمه نگارنده

۵ [illegible]

۶ [illegible]

۳ سپندارمذ نیک را راتای[1] نیک ودور بینندهٔ مقدّس مزدا آفریده را
هرونات راد را[2] یائیریه هوشیتی را[3] (فرشتگان) سال را سروران
تقدّس را امرتات راد را هر دو گله پرواري و مزرع گندم سود
بخش را گوکرن[4] نیرومند مزدا آفریده را[5]

۴ مهر دارندهٔ دشتهاي فراخ ورام چراگاهان خوب بخشنده را اردیبهشت
وآذر اهورامزدا را سرور بزرگ اپام نپات را[5] وآب مزدا آفریده را[5]

---

[1] راتا 𐬭𐬁𐬙𐬀 (Rātā) نخست بمعنی فدیه و نیاز وُجود و بخشش است دوم اسم فرشته ایست که پاسبانی داد ودهش و سخاوت با اوست در وندیداد فرگرد ۱۹ فقره ۱۹ نیز بمعنی اخیر آمده است

[2] کلمهٔ که ما براد ترجمه کردیم در اوستا رتو 𐬭𐬀𐬙𐬎 (Ratav) میباشد بمعنی مرد درست کار یا یك رئیس روحانی و پیشوای مذهبی است عموماً بمعنی رئیس و سرور است و نیز بمعنی داور و قاضی است بخصوصه زرتشت در روز رستاخیز داور محکمه ایزدی است این کلمه در تفسیر پهلوی اوستا رت گردید و امروز در فارسی رد گوئیم و از آن دلیر و دانا اراده میشود جهانش نام کرده شاه موبد که هم موبد بدو هم بخرد رد (ویس ورامین)

[3] یائیریه 𐬫𐬁𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀 yāirya صفت است بمعنی سالی و فصلی از کلمه یارِ 𐬫𐬁𐬭𐬆 که بمعنی سال است مشتق گردید در زبانهای المانی و انگلیسی yahr و year با یارِ اوستائی یکی است در اینجا از یائیریه فرشتگان شش جشن یا گهنبار سال اراده گردید کلمه مذکور غالباً باکلمه هوشیتی 𐬵𐬎𐬱𐬌𐬙𐬌 که بمعنی منزل نیك و بموقع در رسیدن است ترکیب یافته از مجموع آنها فرشتگان مستحفظ اعیاد مذکور اراده گردید رجوع کنید بمقاله فروهر

[4] گوکرن پهلوی از گئوُ کرِنَ 𐬔𐬀𐬊𐬐𐬆𐬭𐬆𐬥𐬀 (ga okerena) اوستائی آمده است شرح آن در هرمزدیشت گذشت رجوع کنید به یشت مذکور بفقره ۳۰ وپاورقی شماره ۳

[5] اپام نپات 𐬀𐬞𐬄𐬨.𐬥𐬀𐬞𐬁𐬙 معنی لفظی آن سرچشمه یاناف وزادهٔ آب میباشد و آن اسم فرشته ایست که اورا عموماً ایزد برج مینامند در فرس هخامنشی نیز نپات آمده است کلمات نوه و نبیره از همین لغت است نپوس nĕpōs و neptis لاتین که بمعنی نوه است بانپات فرس از یك ریشه و بنیان است

هفتن یشت کوچک

۱ اهورامزداي رایومند (و) فرهمند را امشاسپندان را وهومن را صلح پیروزمند را که ازبالاحامی همه آفریدگان است دانش فطری مزدا آفریده را دانش اکتسابی مزدا آفریده را ٥

۲ ارد یبهشت زیبا تر را (نماز) زورمند مزدا آفریدهٔ ائیریامن ایشیا را[1] سوکــ[2] نیکـِ دور بینندهٔ مزدا آفریده مقدّس را شهریور را فلزّ گداخته را[3] رحم و مرّوت غمخوار بیچارگان را[4] ٥

---

[1] نماز ایئریامن ایشیا 𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀𐬨𐬀𐬥 𐬌𐬱𐬌𐬌𐬀 (airyaman išya) از ادعیه بسیار شریف بخصوصه بضد ناخوشیها خوانده میشود جای این نماز امروز در یسناي ٥٤ فقره اول است یعنی که یسنای مذکور عبارت است از همین نماز مختصر از روي تجزیه کتاب دینکرد این نماز متعلّق به آخرین گاتا و جاي آن در انجام وهشتواشت بوده است در وزن شعر هم باآخرین گاتا یکی است در یشت آینده که اردیبهشت باشد از فقره ٥ تا آخر آن در تعریف و تأثیر این نماز است بزودي از آن صحبت خواهیم داشت خود ائیریامن اسم فرشته ایست که درمان و شفا میبخشد رجوع کنید به اردیبهشت و به گاتها ترجه نگارنده بمقاله چند لغت ازگاتا (ایرمان) و بمقاله ملحقات گاتها

[2] سوك در اوستا سئوکَ 𐬯𐬀𐬊𐬐𐬀 (saoka) در پهلوي سوك گردید رجوع کنید به ترجه هرمزدیشت صفحه ٥٩ پیاورقی شماره ٤

[3] ذکر فلزّ دراینجا بمناسبت امشاسپند شهریور است که پیش از آن گذشت چه در عالم مادّي نگهبانی فلزّ با این امشاسپند است رجوع کنید بمقاله امشاسپندان به شهریور

[4] ذکر رحم و مروّت نیز بمناسبت امشاسپند شهریور است گفتیم که این امشاسپند در عالم مادّي نگهبان فلزّ است چون فلزّات در جزو آن زر و سیم مایه ثروت است از اینجهت دستگیری از فقراء وتفقّد احوال بیچارگان نیز بعهده شهریور است رجوع کنید بمقاله امشاسپند به شهریور

[illegible]

[illegible]

[illegible] (۳) [illegible]

[illegible] ([illegible] ۱۲ [illegible]) [illegible]

۱ [illegible]

۲ [illegible]

مقدمه هفتن یشت کوچک

مقصود از هفتن همان هفت امشاسپندان است که شرحش در مقالهٔ پیش گذشت معمولاً پارسیان دو هفتن یشت تشخیص میدهند یکی موسوم است به هفتن یشت کوچک و دیگری به هفتن یشت بزرگ در واقع هفتن یشت کوچک مخصوص به هفت امشاسپندان و درجزو یشتهاست هفتن یشت بزرگ متّعلق به یسناست فقط بمناسبت آنکه مرکّب از هفت ها (فصل) میباشد آنرا نیز متّعلق به هفت امشاسپندان دانستند ما هم هردو را بمعرض مطالعه عموم میگذاریم بزودی از هفتن یشت بزرگ یا هپتنگ هائیتی صحبت خواهیم داشت اینک درخصوص دومین یشت که متّعلق به مهین فرشتگان مزدیسنا ست گوئیم هفتن یشت کوچک نسبتهً کوچک و بقدمت هم بسایر یشتهاي بزرگ نمیرسد

ازفقره یک تا فقره شش که میتوان آنرا مثل یک جمله فرض نمود از هفت امشاسپند و همکاران و یارانشان و گروهی از ایزدان و فرشتگان یاد شده است و از فقره ۶ تا انجام دوباره از همان فرشتگان مفصّل‌تر اسم برده بهر یک درود فرستاده میشود متّأسفانه فقرات اخیر این یشت که عبارت باشد از ۱۱ و ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ طوري عباراتش مغشوش و خراب شده است که معنی درستی از آنها مفهوم نمیشود بخصوصه فقرات ۱۳ و ۱۴ که بهیچوجه از لغات آن معني ای که موافق علم اشتقاق باشد نمیتوان استخراج کرد مگرآنکه یک معنی سنّتی از براي آنها قائل شویم بخصوصه در قرأت این یشت قطع نظر از احساسات مذهبی بدو خصلت ایرانیان قدیم بر میخوریم یکی میل مخصوص آنان بزراعت و آبادي و دیگری به پهلوانی و دلیری چه در جزو درود و تحیّات ایزدان و فرشتگان در فقرات سوم و پنجم و هشتم و دهم بگله ورمه و خرمن گندم و زنان دارندهٔ پسران نامور و دلیر نیز درود فرستاده میشود

در انجام باید بیفزائیم که معمولاً هفتن یشت کوچک و بزرگ را در وقت عبادت باهم میخوانند در صورتی که خواسته باشند باهفتن یشت کوچک اکتفاء کنند فقرات ۱۱ تا ۱۴ آن را هفت بار تکرار میکنند

اند باسم جشن خوردادگان و مردادگان [۱] بقول سنّت حضرت زرتشت در خردادروز از فروردین ماه تولّد یافة و در این رز مبعوث شده و در این روز گشتاسب دین پذیرفة است و در این روز رستا خیز بوقوع خواهد پیوست

ایزد تشتر و ایزد فروردین و ایزد باد از همکاران خورداد میباشند ایزد رشن و ایزد اشتاد و ایزد زامیاد از یاران و همکاران امرداد شمرده میشوند دیو گرسنگی و تشنگی تئرو Tauru و زَئیریکَ که در بندهش تاریچ و زاریچ نامیده میشوند از همیستاران و دشمنان خرداد و امرداد هستند این دو دیو نیز مانند دو فرشته رقیب خود همیشه یکجا نامیده میشوند

گل سوسن مخصوص بخرداد و گل چمبک از آن مرداد است [۲]

❀ ❀ ❀ ❀

در خصوص خرداد وا مرداد رجوع کنید به Haurvatât et Ameretât par Darmesteter Paris 1875

در خصوص امشاسپندان بطور عموم رجوع شود به کتابهای ذیل

Die Iranische Religion G. ir. Ph. von Jackson S. 633-639. Eranische Alterthumskunde von Spiegel II 20-27 Leipzig 1873. Des origines du Zoroastrisme par de Harlez p. 43-74. Philosophie religieuse du Mazdéisme sous les Sassanides par Casartelli Paris 1884 p 66-60. Rapp, die Religion u Sitte der Perser nach den griechichen und römischen quellen S. 63-66 Geschichte der Religion im Altertum, Die Religion bei den iranischen völkern, Deutsche Ausgabe von Gehrich Gotha 1903 S. 200-218

دانشمند المانی پروفسور مارکوارت Marquart نیز رساله اي در خصوص امشاسپندان نوشته است در سال ۱۹۲۰ میلادی در برلن بنا بدرخواستم نسخه خطی آن را که هنوز چاپ نشده بود براي مطالعه بنگارنده داد متأسفانه بواسطه نامرتب بودن نسخه و بواسطه یاد داشتهاي عدیده که خطش ناخوانا بود نتوانستم از آن استفاده کنم

دکتر برنهارد گیگر Dr. Bernhard Geiger پروفسور در وینه کتابی در خصوص امشاسپندان تألیف کرده است پس از فرستادن این مقاله بطبعه کتاب مذکور بدست نگارنده آمد عنوان آن از این قرار است

Die Ameša Spentas ihr Wesen und ihre ursprüngliche Bedeutung Wien 1916.

---

[۱] بقول برهان قاطع خرداد روز در خرداد ماه موسوم است بجشن نیلوفر

برون رفت شادان بخرداد روز بنیک اختر و فال گیتی فروز (فردوسی)
روز مرداد مژده داد بدان که جهان شد بطبع باز جوان (مسعود سعد)

[۲] چمبک گلی است زرد رنگ خوش بو و تند در تحفة المؤمنین ضبط است که چنبه بهندی زنبق را گویند در فرهنگها چنپا و چنپی مندرج است و شعرا نیز استعمال کرده اند الحال در ایران یک قسم گل یاس باین اسم معروف است و یک قسم برنج نیز در گیلان موسوم است به چنپا این کلمه اصلاً از هند آمده است در سانسکریت چمپا کا و در هندوستانی چمپا گویند رجوع کنید به قسمت لغات بندهش چاپ و ترجمه یوستی Justi

بید مشک گل مخصوص سپندارمذ میباشد

۵ | خرداد و امرداد

در اوستا هروتات Haurvatat و امرتات Ameretat و در پهلوی خردات و امردات آمده است این دو فرشته همیشه باهم نامیده میشوند نسبت بسایر امشاسپندان از آنهاکمتر اسم برده شد هروتات از کلمهٔ هرو haurva مشتق است که در گاتها و سایر قسمتهای اوستا بسیار استعمال گردیده بمعنی کامل و تمام و بی نقص و بی عیب میباشد همین کلمه در فرس درخطوط میخی هروو haruva آمده است در سانسکریت سرو sarva گویند بنا بر این خرداد یعنی کمال و رسائی وصحّت گذشته از آنکه حفاظت یکی از ماههای سال سپرده باین فرشته و باسم اونامزد نموده خرداد ماه گوئیم بیک شکل دیگر نیز اثري از او در زبان ما باقی است باین معنی که کلمه هر (هرکس و هرچیز) از ریشه و بن خرداد است واز هروو haruva فرس آمده است [1] امّا امرداد آنچه در ترکیب و تجزیه کلمه امشاسپند ذکر کردیم در این جا نیز مصداق میبابد امرداد یعنی بیمرگی یا بعبارت دیگر جاودانی این دو فرشته مظهر کمال و دوام اهورامزدا هستند در جهان دیگر این دو بخشایش رحمانی جزای اعمال نیکوکاران است اهورامزدا خوشي (خرداد) و جاودانی (امرداد) را بکسی بخشد که در دنیا پندار و گفتار و کردارش بر طبق آئین مقدّس بوده است [2] در عالم مادی پرستاري آب با خرداد و نگهبانی گیاه با امرداد میباشد این دو وظیفه از برای آنان از زمان قدیم معلوم بوده است چه در خود گاتها اشاره بآن شده است [3] چنانچکه از پیش گذشت استرابون معبد امرداد را در آسیاي صغیر دیده است دراوستا یشت چهارم از آن خرداد است سومین و پنجمین ماه موسوم است به خرداد و امرداد روزششم و هفتم ماه نیز باسم این دو فرشته است این دو روز را در ماههای مذکور عید میگرفته

---

[1] رجوع کنید به Grundriss der Neupers. Etymo. von Horn

و به Etudes iraniennes par Darmesteter p. 182

و به Handbuch der Avestasprache von Geiger

و به Altiranisches Wörterbuch von Bartholomae

[2] رجوع کنید به گاتها یسنا ۴۷ قطعه ۱ و هرمزدیشت فقره ۲۵

[3] رجوع شود به گاتها یسنا ۵۱ قطعه ۷

در فارسی سپندارمذ یا سپندارمد و اسپندارمد واسفندارمذ وسفندارمز گوئیم سپنت صفت است .بمعنی که سابقاً شرح دادیم بعدها بآرمئیتی متصل شده است آرمیتی .بمعنی فروتنی وفداکاری است در وید این فرشته نیز آرمتي گفته میشود در یک جاي ریگ وید چنان که گاهی در اوستا .بمعنی زمین آمده است در پهلوي آنرا بخرد کامل ترجمه کرده اند

سپندارمذ در عالم معنوي مظهر محبّت وبردباری وتواضع اهورامزد است در جهان جسمانی فرشته ایست موّکل زمین باین مناسبت آنرا مئوّنث دانسته دختر اهورامزدا خوانده‌اند سپندارمذ موّظف است که همواره زمین را خرم و آباد و پاک و بارور نگهدارد هرکه بکشت و کار پردازد وخاکي را آباد کند خوشنودی سفندارمذ را فراهم کرده است کلیّه خوشنودی و آسایش در روی زمین سپرده بدست اوست مانند خود زمین این فرشته شکیبا و بردبار است بخصوصه مظهر وفا و اطاعت و صلح و سازش است ایزد آبان ایزد دین ایزدآرد از همکاران و یاران او شمرده میشوند دیو ناخوشنودي و خیره سري ترومیئتی Taromaiti همستار یا رقیب و دشمن بزرگ سفندارمذ محسوب است آخرین ماه سال و پنجمین روز ماه موسوم است به سپندارمذ در ایران قدیم در این روز جشن میگرفته اند بقول ابوریحان بیرونی این عید بزنان تخصیص داشته و از شوهران خود هدیه دریافت میکرده اند ازاین رو به جشن مژدگیران معروف بوده است [1]

---

[1] وکان فیمامضي هذالشهر و هذالیوم خاصتهً عیدالنساء و کان الرجال یجودون علیهّن و قدبقی هذا الرسم باصفهان و الرّی و سائرُبلدانِ فهله ویسمّی بالفارسیةمژدگیران (آثار الباقیه ص ۲۲۹) ابوریحان در کتاب دیگرخود التفهیم این جشن را مردگیران ضبط کرده است یعنی در یک نسخه خطی که نگارنده درکتابخانه ملّی پاریس دیده ام مردگیران مندرج است عجالتهً و سایل تحقیق ندارم عین عبارت کتاب التفهیم از انیقرار است «مردگیران نبشتن رُقعها گژدم این ازرسمهای پارسیان نیست و لیکن عامیان نو در آوردند این روز برکاغذها نویسند و بردرخانه آویزند تا اندرو گزند اندر نیاید و به پنجم روز است از اسفند ماه پارسیان نبشتن رقعها گژدم را مردگیران خوانند زیراکه زنان بر شوهران اقتراحها کردندی و آرزوها خواستندي» غالب فرهنگها مثل فرهنگ سروري و برهان جامع و برهان قاطع و انجمن آرای ناصري مردگیران ضبط کرده و این جشن رادرآخرین پنج روز سفندار ماه قرارداده‌اند

بمعنی پادشاه مملکت است جزء دومی این کلمه صفت است بمعنی آرزو شده از ور var مشتق است در خطوط میخی و گاتها واوستا بمعنی انتخاب نمودن و برگزیدن و گرویدن بسیار استعمال شده است در پهلوی واور و در فارسی باور گردید

شهریور را بکشور آرزو شده یا سلطنت مطلوبه میتوان ترجمه نمود بسا در اوستا ازشهریور کشور جاودانی اهورامزدا سرزمین فنا ناپذیر و بهشت برین اراده گردیده است در آنجائیکه مقام خود اهورا و فرشتگان است انسان باید چنان زندگانی بسر برد که پس از مرگ شایسته این مملکت گردد شهریور در عالم روحانی نماینده سلطنت ایزدی و فر و اقتدار خداوند است در جهان مادّي پاسبان فلزّات است از اوست فر و فیروزی پادشاهان دادگر چون نگهبانی فلزّات با اوست از این رو اورا دستگیر فقراء و فرشته رحم و مروّت خوانده‌اند [1] گاهي هم در اوستا از کلمه شهریور فلز اراده شده است [2] در کتاب روایت ضبط است که شهریور آزرده و دلتنگ میشود از کسیکه سیم و زر را بد بکار اندازد یا بگذارد که زنگ زند ششمین ماه سال و چهارمین روز ماه موسوم است به شهریور روز شهریور در شهریور ماه جشني بوده موسوم به شهریورگان بنا بقولي آنرا نیز آذر جشن میگفتند [3] بقول بندهش ریحان (شاسپرغم Basilicum) مختص بشهریور است [4] ایزد مهر ایزد آسمان واینران از یاران و همکاران شهریور شمرده میشوند دیو سئورو sau.va که بقول بندهش دیو سلطنت بد و آشوب ومستي است رقیب و دشمن بزرگ شهریور است [5]

٤ سپندارمذ

سپندارمذ پاسبان‌تو باد زخرداد روشن روان‌تو باد (فردوسی)

در اوستا سپنتا آرمئیتی Spenta Armaiti در پهلوی سپندارمت

---

[1] رجوع کنید به سي روزه فقره ٤

[2] رجوع کنید به فرگرد نهم وندیداد فقره ۱۰

[3] آثارالباقیه (ابو ریحان بیرونی) چاپ پروفسور زاخو Sachau ص ۲۲۱

[4] بندهش Bundehesh von Justi Cap. xxvii

[5] سئورو Saurva در پهلوي ساوَر و در فارسی ساول میباشد

پادشاهان سلسلهٔ هخامنشی موسوم بوده اند به ارتخشترا همین اسم بتدریج اردشیر گردید معني آن کشور یا سلطنت نیک و پاک میباشد

اردی بهشت در عالم روحانی نماینده صفت راستی و پاکی و تقدّس اهورامزداست و در عالم مادّی نگهبانی کلیّه آتشهای روي زمین بدو سپرده شده است سومین یشت مختص باین فرشته است دومین ماه بهار و سومین روز ماه نامزد است به اردی بهشت در روز سوم اردي بهشت ماه بواسطه اتفّاق دو اسم باهمدیگر در ایران قدیم جشنی میگرفته اند موسوم به اردي بهشتگان [1] بقول بندهش گل مرزنگوش مخصوص باوست [2]

ایزد آذر ایزد سروش ایزد بهرام از همکاران و یاران امشاسپند اردي بهشت شمرده میشوند اندرا Indra که بقول بندهش و دینکرد دیو فریفتار و گمراه کننده است همستار و دشمن بزرگ اردیبهشت محسوب است نماز معروف اشم وهو نیز نماز اشا گفته میشود

۳ شهریور

زشهریورت باد فتح وظفر بزرگی و تخت وکلاه و کمر (فردوسي)

در اوستا خشتر وَئیریه Xšathra Vairya در پهلوي خشتریور و در فارسی شهریور یا شهریر گوئیم [3] جزء اول این کلمه بمعنی سلطنت و مملکت است باین معني در خطوط میخی هخامنشیان بسیار استعمال شده است کلمه شهر که امروز در فارسی بجاي بلدة عربی است از خشتر آمده است در قدیم نیز از خود کلمه شهر مملکت اراده میشده است میگفتند ایرانشهر یعنی کشور ایران [4] در کلمه شهریار تاکنون معنی اصلي محفوظ ماند چه آن

---

[1] رجوع شود به آثار الباقیه بیرونی چاپ زاخو Sachau ص ۲۱۹

[2] رجوع کنید به بندهش Bundchesh von Justi Cap. XXVII گل مرزنگوش (مرزنجوش) ریز سفید رنگ مایل بسرخی است گل مانند خود گیاه خوشبو است (تحفة المؤمنین)

[3] چو در روز شهریر آمد به شهر   زشادي همه شهر را داد بهر لبیبی
(فرهنگ انجمن آراي ناصري)

[4] از آفریدون که جبّاران پارسیان بوده است حکایت کنند که زمین را بسه بخش کرده بمیان سه فرزند خویش پاره مشرقي که اندرو ترک و چین است پسرش را داد توژ پارهٔ مغربی که اندر وروم است پسرش راداد سلم و پاره میانکي که ایرانشهر است پسرش را داد ایرج ابوریحان بیرونی التفهیم فی صناعة التنجیم و رجوع کنید به معجم البلدان یاقوت حموي

ایزد ماه ایزد گوش ایزد رام از همکاران امشاسپند وهمن شمرده میشوند آکَ مَناه Aka Manah یعنی بدمنش یا زشت نهاد دشمن بزرگ و رقیب بهمن است [۱]

۲ اردی بهشت

بر افکند ای صنم ابر بهشتی　　زمین را خلعت اردیبهشتی [۲]

در اوستا اشا وهیشتَ Aša vahišta در پهلوي اشا وهیشت یا ارت وهیشت و در فارسی اردی بهشت گوئیم جزء اوّلي این کلمه اشا از جمله لغاتی است که معنی آن بسیار منبسط است راستی و درستي و تقدّس و قانون و آئین ایزدي و پاکی جمله از معانی آن است و این کلمه بسیار در اوستا استعمال شده است فقط در گاتها که ۸۹۶ فرد شعر بیش نیست صد و هشتاد بار کلمه اشا تکرار شده است تشخیص معانی آن نیز دشوار است بسا در یک قطعه یا یک جمله گهی بیکی از معانی مذکور است و گهی از آن فرشته اي اراده شده است در سانسکریت رتا ṛta و در لایتنی راتوس ratus گویند [۳] بسا در گاتها از خانه یا بوستان اشا فردوس مقصود میباشد چنانکه بوستان و سراي وهومناه نیز بهمین معني است [٤] جزء دیگر این کلمه که وهیشت باشد صفت تفضیلی است یعنی بهتر بهشت که در فارسي بمعنی فردوس است از همین کلمه میباشد پس معني اردی بهشت بهترین راستی و درستی است در آئین مزدیسنا آمال و آرزوی هر کسی باید این باشد که از پرتو راستی و درستی خویش از زمرهٔ اشوان یا پاکانِ و مقدّسین گردد بکلیّه کسی که پیرو قوانین مزدا و معتقد بدین راستین است اَشونْ ašavan خوانده میشود غالباً خود زرتشت در اوستا اِشو خوانده شده است آنکه از اشا روی بگرداند و بکیش دروغین گرود درگونت dregvant یعنی پیرو دروغ نامیده میشود بخصوصه در جزو اسامی خاص ایرانی بیکدسته از اسامی برمیخوریم که با اشا یا ارت ترکیب شده است سه نفر از

---

[۱] نزد اهالي کوهستانهای ایران بهمن اسم برفی است که بواسطه تراکم و از دیار از بالای کوهها سرازیر شده بدره و دشت میریزد و آنرا در فرانسه Avalanche گویند

[۲] دقیقی المعجّم فی معاییر اشعار العجم

[۳] رجوع شود به کتاب خرمشاه ص ۷۰-۷۲　　[٤] رجوع شود به یسنا ۳۳ قطعه ۳

خورند و گویند حفظ آیذ مردم را و فرامشتی بروذ و امّا بخراسان مهمانی کنند بردیکی که اندر و از هرٖدانه خوردنی خورند کنند و گوشت هرجانوری و حیوانی که حلال‌اند و آنچ آندرآن وقت‌اندرآن بقعه یافته شود از تره و نبات» آنچه شاعر معروف علي بن احمد طوسی که در وسط قرن پنجم هجری وفات یافته در کتاب لغت خود معروف به لغت فرس مینویسد نیز قابل توجه است در تحت کلمه بهمنجنه چنین میگوید بهمنجنه رسم عجم است چون دو روز از ماه بهمنجنه گذشته بوذي بهمنجنه کرداندي و این عیدي بوذي و طعام بختندی وبهمن سرخ و بهمن زرد برسر کاسها برافشاندندي فرّخي گفت

فرّخش باذ وخذ اوندش فرخنده کناذ   عیدفرخنده و بهمنجنه و بهمن ماه

چنانکه از عبارات ابوریحان بیرونی و اسدي طوسی برمیآید بهمن نیز اسم گیاهی است که بخصوصه درجشن بهمنجنه خورده میشد در طبّ نیز این گیاه معروف است و آن بیخیست سفید رنگ یا سرخ مثل زردک [۱]

کلمه بهن behen فرانسه نیز از بهمن فارسی آمده است سابقاً ریشه آن را باسم بهن سرخ و بهن سفید در دواخانه ها استعمال میکرده اند [۲]

سابقاً اشاره کردیم که در ادّبیات مزدیسنا از برای هریک از امشاسپند همکار یعنی یاران و همراهانی ذکرکرده اند هم چنین هریک را همستار یعنی رقیب و ضّد و دشمنی میباشد در اینجا مناسب است که متّذکر شویم انکره مینو (اهریمن) در آغاز همستار یا ضّدسپنت مینو بوده است چون بمرور سپنت مینو (خرد مقدّس) از شماره هفتگانه امشاسپند افتاده و بجای آن خود اهورامزدا را در سرفرشتگان بزرگ قرارداده اندلاجرم اهریمن نیز در مقابل اهورامزدا تصوّر شده است بعقیده نگارنده مأخذ اصلي اشتباه معروف که اهریمن را نقطه مقابل هرمزد خوانده‌اند همین است

---

۱ رجوع شود به تحفه حکیم مؤمن و بحرالجواهر

۲ رجوع شود به La Grande Encyclopédie française

در عالم روحانی مظهر اندیشه نیک وخرد و دانائی خداونداست انسان را از عقل و تدبیر بهره بخشد و اورا بآفریدگار نزدیک کند بهمن همان فرشته ایست که در خواب روح زرتشت را به پیشگاه جلال اهورا رهنمائی نمود چنانکه گفتیم از زمان بسیار قدیم در ایران زمین و ممالک مزدیسنا این فرشته مورد توجّه بوده بنا بشهادت استرابون در آسیای صغیر ستایش او معمول بوده است یکی از وظایف بهمن این است که بانسان گفتار نیک تعلیم میدهد و از ژاژ گوئی وهرزه سرائی باز میدارد

خروس که از مرغکان مقدّس بشمار است و در سپیده دم بابانگ خویش دیو ظلمت را رانده مردم را به برخاستن و عبادت و کشت وکار میخواند مخصوص به بهمن است هم چنین لباس سفید مخصوص باین فرشته است درمیان گلها یاسمین سفید هم از آن وهمن است

گفتیم که هریک از فرشتگان را دو جنبه است روحانی و جسمانی در عالم مادّی حفاظت و پرستاری مخلوقات اهورامزدا سپرده بآنان است که از طرف آفریدگار کُلّ بپرورش و تربیت آنها میکوشند همه جانوران سودمند بحمایت بهمن سپرده شده اند

دومین ماه زمستان که یازدهمین ماه سال باشد موسوم است به بهمن و نیز دومین روز ماه منسوب باوست دومین روز بهمن ماه بواسطه توافق اسم روز با اسم ماه در ایران جشن بزرگی بوده باسم بهمنگان یا بهمنجنه انوری گوید

بعد ما کز سر عشرت همه روز افکندی   سخن رفتن ونارفتن ما در افواه
اندر آمد زدر حجرهٔ من صبحدمی   روز بهمنجنه یعنی دوم بهمن ماه

ابو ریحان بیرونی در کتاب التفهیم چنین مینویسد «بهمنجنه بهمن روزی است از بهمن ماه و بدین روز بهمن سپید بشیر خالص پاک

دلالت کرداد بندهش مقام و درجه هریک را مثل وزراء پادشاهی معیّن کرده گوید

وهومن که بمنزله بزرگ فرمدار یا رئیس الوزراست در صدر طرف راست اهورامزدا دارای نخستین رتبه است پس از آن باز از طرف راست اردیبهشت و شهریور در دومین و سومین درجه هستند از طرف دست چپ سفندارمذ وخرداد و امرداد بحسب ترتیب دارای مقام چهارمی و پنجمی و ششمی هستند

وهو vohu وهیشتَ vahišta وئیریه vairya سپنت spenta از صفات و بحسب ترتیب بمعنی نیک و بهتر و آرزو شده و مقدّس میباشد بعدها جزء لاینفک چهار تن از امشاسپندان گردیده گفتند وهومناه (بهمن) اشاوهیشت (اردی بهشت) خشترَ وئیریه (شهریور) سپنت آرمتی (سپندارمذ)

شش ماه از سال و شش روز از ماه باسم این فرشتگان است و هریک بجاي خویش گفته خواهد شد اکنون که بطور عموم دانستیم امشاسپندان چیست و اهمیّت آنان در مزدیسنا تا بچه درجه است هریک از آنان را جداگانه شرح میدهیم

۱ بهمن

هرچند که در گاتها اشا دارای نخستین درجه است ولي بعدها عادت بر این جاري شده که بهمن در سر امشاسپندان جاي داده شود

در اوستا وهومَنه vohumana در پهلوي وهومن و در فارسی وهمن یا بهمن گوئیم این کلمه مرکب است از دو جزء وهو بمعني خوب و نیک است و مَنه از ریشه من که ذکرش گذشت میباشد در فارسی منش یا منشن گردید بنابراین هردو جزء این کلمه در زبان ما باقی است و میتوانیم مجموع آنرا به وه منش و خوب منش یابه نیک نهاد ترجمه کنیم بساجای وهو صفت دیگر وهیشت آمده و هیشت مَنه گفتند یعني بهترین منش

وهمن یا نهاد پاک ومنش نیک نخستین آفریده اهورامزداست

اهورامزدا کسانیکه یکی از آنها ناظر روح دیگری است کسانیکه بهومت اندیشند و بهوخت اندیشند و بهورشت اندیشند کسانیکه راه آنان روشن و درخشان است وقتیکه بسوی زَوْر پرواز کنند» فقرات فوق گویاي مقام اتّحاد و یکرنگی امشاسپندان و منسوب بودن آنان است بیک پدر و بزرگ

در یکی از دعاهاي متأخر مزدیسنان (کشتی افزون) که در جزو خورده اوستاست از سی و سه امشاسپندان صحبت شده است گذشته از این یک فقره دیگر در هیچ جا بچنین عددي براي امشاسپندان بر نمیخوریم [1] در جزو خورده اوستا نماز دیگري نسبةً متأخر موسوم است به آفرین هفت امشاسپندان که از فقره یک تا هشت مرتباً از امشاسپندان و یاران و همکارانشان و همآوردان و دشمنان آنان که بعدها در جزو هریک امشاسپندان صحبت خواهیم داشته اسم میبرد

از فقره هشت تا فقره ۱۸ نماز مذکور بسایر ایزدان درود فرستاده میشود [2] در دو سیروزه کوچک و بزرگ بهر یک از امشاسپندان درود وتحیّات تقدیم میگردد بقول زرتشتیان در قدیم هریک از امشاسپندان را در اوستا یشت مخصوصی بوده است امروز فقط درمیان بیست و یک یشت یشت دوم مخصوص بهفت امشاسپندان و یشت سوم و چهارم از آنِ اردي بهشت وخرداد است احتمال دارد که سنّت زرتشتیان را نیز حقیقتی باشد چه رساله پهلوي بهمن یشت که امروز در دست است هرچند که تألیف آن متأخر است ولی از روی مواد کهنه تری ترتیب داده شده است [3] بنابر این رساله مذکور باسم نخستین امشاسپند است

در کتب پهلوی نیز مانند اوستا غالباً از امشاسپندان اسم برده شد بقول دینکرد امشاسپندان بنزد شاه گشتاسب در آمده اورا بدین زرتشت

---

[1] رجوع شود به Avesta von Spiegel Bd. III S. 4.
و به خورده اوستای تیرانداز بمبئی سنه یزدگردی ۱۲۷۵ صفحه ۱۱

[2] رجوع شود به Avesta von Spiegel Bd. III S, 234

[3] رجوع شود به Die Traditionelle Literatur der Parsen von Spiegel. S. 128—135, Sacred Books of the East by West, Oxford 1880 p. 1—lix.
و به Essays on The Sacred Language; Writings and Religion of the Parsis by Haug p. 107.

بدون سپنت برای فرشتگان بزرگ آمده است [1] در فروردین یشت عدد هفت تن بودن آنان نیز معیّن گردیده است [2] در ماه یشت بتوسّط امشاسپندان فرّوشکوه بزمین بخشیده میشود [3]

در فرگرد ١٩ وندیداد در گرزمان garonmāna (عرش) در آنجائیکه مقام خود اهوراست با مشاسپندان در روي تخت زرین جاي داده شده است [4] در فروردین یشت میخوانیم که اهورامزدا در ترکیب زیباي امشاسپندان تجلّی میکند [5] در مهریشت و فروردین یشت آمده است که امشاسپندان باخورشید هم اراده هستند [6] در فرگرد ١٩ وندیداد میگوید که امشاسپندان بر روي هفت کشور فرود آمده (سلطنت میکنند) [7] در نخستین یشت که مختص بهرمزد است نسبت این فرشتگان بپروردگار معین گردیده گوید وهومن آفریدهٔ من است ای زرتشت اردي بهشت آفریدهٔ من است ای زرتشت شهریور آفریده من است اي زرتشت سپندارمذ آفریدهٔ من است ای زرتشت خرداد و امرداد هر دو از آفریدگان من هستند ای زرتشت [8] بخصوص آنچه در فروردین یشت از امشاسپندان ذکر شده است بسیار قابل توّجه و دقّت است در فقرات ٨٢ و ٨٣ و ٨٤ آمده است «ما بفروهرهاي نیک و توانا و مقدّس پاکان درود میفرستیم و بآن فروهرهای امشاسپندان درخشنده و تند نظر و بزرگ و بسیار توانا و دلیر و جاودانی و مقدس و آفریده اهورا که هر هفت یکسان اندیشند که هر هفت یکسان سخن گویند که هر هفت یکسان رفتار کنند کسانی را که یک خیال و یک کلام و یک کردار است کسانی را که یک پدر و سرور است و اوست آفریدگار

---

[1] رجوع شود به بسنا ۲۱ فقره ٢
[2] یشت سیزدهم (فروردین یشت) فقره ٨٣
[3] یشت هفتم (ماه یشت) فقره ٣
[4] فرگرد نوزدهم وندیداد فقره ٣٣ و فقره ٣٦
[5] یشت سیزدهم (فروردین یشت) فقره ٨١
[6] یشت دهم (مهریشت) فقره ٥٠ ویشت سیزدهم (فروردین یشت) فقره ٩٢
[7] فرگرد نوزدهم وندیداد فقره ١٣
[8] یشت اول (هرمزدیشت) فقره ٢٥

از آنان صحبت شده بما نرسیده است آدي تیا یعنی پسران آدي تی که الهه ای میباشد از میان این هفت برادر اسم ورونا Varuna ومترا غالباً تکرار شده است و گاه هم ایرمان در جزو آنان شمرده میشود

اینک به بینیم در خود اوستا این فرشتگان داراي چه مقامی هستند گرچه سراسر اوستا یعني در گاتها و کلّیه یسنا و یشتها و ویسپرد و وندیداد و در همه کتب مذهبی پهلوي از عظمت و جلال این فرشتگان صحبت میشود بهیچ یک از قطعات اوستا بر نمیخوریم که در آن ذکری از امشاسپندان نشده باشد در خود گاتها در هر قطعه دیده میشوند مگر آنکه در اینجا چنانکه گفتیم غالباً از صفات اهورامزدا هستند انسان باید در طیّ زندگانی بکوشد که دارای خصلت راستی و درستی و نظم (اشا) اهورا گردد باید چنان پاک و آراسته و نیک اندیش باشد که بصفت ستوده پاک منشی (وهومناه) رسد محبّت و فروتني و بردباری را (آرمتی) باید یگانه مایه رستگاري خود شمرد در صورتیکه راستی و درستی آرزوي انسان شد ضمیر و نهاد پاک و اندیشه اش بی آلایش گردید تواضع و محبت را پیشه خود ساخت لاجرم بدو خصلت دیگر رحمانی کمال (هروتات) و جاودانی (امرتات) نائل گردد چون چنین شد آنگاه سلطنت ایزدی و قدرت خداوندي (خشترا) او را درپناه خود گرفته همواره در کشور جاودانی و مملکت روحانی باریتعالی (خشترا) در ساحت قدس پروردگار و معبود خویش بیارامد در سایر قسمتهاي اوستا نیز همین معانی از این شش فرشتگان برمیآمد و بعلاوه چنانکه در خود گاتها از ملائکه مقرّبین هم شمرده میشوند و واسطه فیض میان اهورامزدا و بندگان میباشند [1] در قطعات یسنای ۲۹ که گفتگو و سؤال و جواب است میان اهورامزدا و زرتشت و برخی از این فرشتگان شخصیّت امشاسپندان واضح و آشکار است [2] امّا در سایر قسمتهای اوستا نخست در هفت ها پنج بار کلمه امشاسپندان تکرار شده است [3] گاهی نیز کلمه امشاسپند

---

[1] رجوع شود به یسنا ۳۳ قطعه ۱۲

[2] رجوع شود به قطعات ۲ و ۳ و ۷

[3] رجوع شود به یسنا ۳۵ فقره ۱ و یسنا ۳۷ فقره ٤ و یسنا ۳۹ فقره ۳ و یسنا ٤۲ فقره ۱ و ٦

مرحوم فرانسوي دارمستتر با آنکه همیشه طرفدار این بود که امشاسپندان ایرانی مربوطه به ادي‌تیاي Aditya هندو است[1] در چند سال اخیر عمرش تقریباً هزار سال تفاوت میان اعتقاد پیشین و متأخر او پیدا شد[2] مدّعي گردید که ایجاد امشاسپندان از تأثیر نفوذ فلسفه فیلون Philon فیلسوف یوناني و یهودی میباشد که ۲۰ سال پیش از مسیح متولّد شده و در سال ۲۵ میلادی درگذشته است و یکی از پیشروان فلسفه جدید افلاطوني بوده است (Nouveau platonisme) و حتّی برخلاف کلیّه شواهد تاریخی قدمت تدوین گاتها را تا بقرن اول میلادي کشانید یعنی در همان اوقاتیکه فلسفه مذکور نو افلاطونی بوجود آمده است چون دارمستتر خود اسرائیلی بود طبعاً میلی داشت که کلّیه مزدیسنا را در تحت نفوذ دین یهود قرار دهد ولی عقاید انقلابی او در میان دانشمندان دیگر طرفداري پیدا نکرد و برخلاف او مباحثات بسیار نموده اند[3] در صورتیکه استرابون که در شصت سال پیش از مسیح تولّد یافته صراحةً در کتاب جغرافیای خود از معبد بهمن و امرداد درکاپاتوکا (آسیاي صغیرا ناطولی) خبر داده میگوید که خود دیده است مجسّمه بهمن را در روز جشنی میگردانیده اند ما نمیتوانیم با دارمستتر هم عقیده شده تشکیل امشاسپندان را پس از فیلون که از حیث زمان متأخر تر از استرابون میباشد بدانیم قطع نظر ازآنکه مأخذ خبر پلوتارخس راجع بامشاسپندان که ذکرش گذشت از قرن چهارم پیش از مسیح است

گفتیم که امشاسپندان به آدی تیای Adityas برهمنان مربوط است در آئین هندوان آدی تیا عبارت است از هفت تن از پروردگاران ولی اسامی همه آنها معلوم نیست چنانکه اسامی همه ۳۳ پروردگاران دیگر که در وید

---

[1] رجوع کنید به Ormazd et Ahriman par Darmesteter. Paris 1877 p 38–36

[2] Le Zend Avesta par Darmesteter III vol. Paris 1893 p. LII

[3] رجوع کنید به Geschi. der Reli. im Altert. von Tiele Deutsche Ausg. v. gehrich s. 38

و به Jackson, (Grund.der irani. Philolo.) irani Religion s. 635

و به Geldner. Avestalitteratur (Grund. der Irani. Philol.) S. 39.

زرتشت صحبت میشود از کتاب مفقود شده مذکور باشد[1] اطلاّع مختصری که بتوسط پلوتارخس در خصوص امشاسپندان بما رسیده بسیار مهم است چه مأخذ همانطوریکه گفتیم کتاب فیلیپیناست که در قرن چهارم پیش ازمسیح تألیف یافته است از جمله گوید هرمزد شش پروردگار بیافرید فرشته منش پاک یا نهادنیک فرشته راستی فرشته قانون و نظم فرشته خرد و دانائی فرشته ثروت و مال فرشته خوشي بخشنده ونیکی دهنده گذشته از آنکه مورّخ مذکور این فرشتگان یا بقول خوداو این پروردگاران را ازخصایص دین زرتشتی و آئین مُغ میشمرد معانی که از براي هریک آنها داده است تقریباً چنانکه بزودي خواهیم دید موافق معانی حقیقی آنهاست[2] پس از پلوتارُخس خبر جغرافی دان یونانی استرابون Strabon که شصت سال پیش از مسیح توّلد یافته بسیار مهّم است که میگوید درکاپادُک پرستشگاه اومانوس Omanos (وهومناه) و اناداتوس Anadates یا Anadatos (امرتات) را دیده است[3] بنابر این معبد مذکور متعلق بوده است به اولین و ششمین امشاسپند بهمن و امرداد اصول و فلسفه امشاسپند از خصایص آئین مزدیسنا و ازارکان مهم این دین است بطوری پیوسطه و مربوطه بآن است که بهیچ وجه تفکیک آن از سایر تعلیمات اوستائی ممکن نیست دلایل تاریخی و لغوی نیز دلیل است که اصول امشاسپند با مزدیسنا یکجا بوجود آمده بنیان و ریشه این اصول چنانکه دیدیم در خود گاتهاست امروز تا بآن اندازه ای که نگارنده اطلاّع دارم کسی از دانشمندان و مستشرقین معروف احتمال نمیدهد که این اصول از تأثیر نفوذ بابلی و سامی باشد ما دامیکه ما از برای اثبات قدمت یا آریائی بودن یکی ازمسائل مزدیسنا از وید برهمنان و آئین کهن هندوان یعنی برادران آریائی خود دلایل و نظایری در دست داریم درهمسایه نباید بگوییم دانشمند

---

[1] رجوع شود به Geschichte der Religion im Altertum, Die Religion bei den iran. Völkern von Tiele, Deutsche Ausgabe von Gehrich Gotha 1903 S. 7.

[2] De Iside et Osiride, C 46—47.

[3] Persische Anahita Oder Anaitis von Windischmann München 1856 S. 36.

کاپادُک در خطوط میخی بیستون کاپاتوکا آمده است ایالتی است در طرف شرقی آسیای صغیر خود استرابون درانجا تولد یافت (اناطولی)

اشور شربتی نیاز کنند باز همین مورّخ مینویسد بفرمان کوروش گاوی برای هرمزد اسبی برای مهر (مترا) ستوری برای زمین و چندین قربانی دیگر نیاز پروردگاران اشور گردید [1] از این قبیل اخبارات در کتب مورّخین یونان و رُم بسیار دیده میشود و میتوان دریافت که ایرانیان دوره هخامنشی معتقد فرشتگانی بوده که پرستاری زمین و آب و گیاه و آتش و چارپایان وغیره را سپرده بآنان میدانسته اند و از برای خوشنود ساختن شان فدیه میآورده اند بخصوصه که در چندین جای اوستا چنانکه ذکرش بیاید از سپنت آرمتی (سفندارمذ) و اشا وهیشتا (اردی بهشت) زمین و آتش اراده شده است بنابر این فدیه های مذکور نیاز این فرشتگان میشده است یکی از کتب قدیم که ممکن بود بتوسّط آن اطلاعات مفصّل و نسبةً درست در خصوص آئین ایران بدست آوریم موسوم بود به فیلیپینا Philippina که از میان رفته است نویسندهٔ آن مورّخ یونانی تئپومپوس Theopompos معاصر فیلیپ و پسرش اسکندر بوده است بنا بسنّت زرتشتیان که قائل اند بفرمان اسکندر اوستا بیونانی ترجمه گردیده وبنا بقدمت تألیف فیلیپینا آن هم در عهدیکه یونانیان بیشتر از ایرانیان اطلاع داشته اند میتوان گفت که این کتاب بسیار گران بها بوده است درجزو هشتم آن از آئین مُغها صحبت میشده است مورّخ دیگر یونانی پلوتارُخس Plutarkhos که در سال ٤٦ میلادی تولد یافته و ۱۲۵ میلادی درگذشته است کتاب مذکور را خوانده و از آن استفاده کرده است آنچه پلوتارُخس در خصوص مذهب ایران از طول زندگانی جهان و ادوار مختلفه آن مینویسد و آنچه از ستیزه اریمانوس (اهریمن) بااورمزدس (هرمزد) و پیروزی یافتن هرمزد نقل میکنند کلیّه از کتاب فیلیپینا برداشته شده است شاید هم در جائیکه با آن همه دقّت ازفلسفه دین

---

[1] کزنفون در کتاب کیروپدی Kyropädie 3,3 و 3,8 مقصود از شربتیکه نیاز پروردگاران اشور شد هوم میباشد کزنفون در سال ٤۳۰ یا ٤۲۵ پیش از مسیح تولد یافته و در سال ۳۵۲ درگذشته است

براسق و درستی پناهنده کتزیاس نیز از اوخسیارتس پسر داریوش دوم و برادر اردشیر دوم ذکری کرده است مورّخ دیگر یونانی فیلارُخس Phylarkhos که در قرن سوم پیش از مسیح میزیسته همین اسم را ضبط کرده است کتزیاس از یک اوخسیارتس بسیار قدیمتری اسم میبرد که پادشاه باختر بوده است و نینوس Ninos مؤسّس مملکت نینوا اورا شکست داده است [1] مورّخ رُمی دیودُر Diodor که در پایان قرن اخیر پیش از میلاد بسر میبرده همین اسم را یاد کرده است اوخسیارتس یا بقول مورّخین دیگر اوخشارس متضمن اسم سومین امشاسپند خشترا (شهریور) میباشد اوخسیارتس در کتب یونانیها بجاي هوخشترا میباشد که غالباً در اوستا آمده و بمعنی فرمانده خوب و خسرو نیک است

درجزو اخبارات مورّخین یونان بسا باسامي خاص ایرانی بر میخوریم که بخوبی یاد آور امشاسپندان اوستا ست برای اختصار بدو مثال فوق اکتفا کردیم در سنّت پارسیان است که یکی از پسران اسفندیار بهمن نام داشته است و جان خودرا برای انتشار کیش مزدا فدا نموده است درمیان اشخاص تاریخی عهد هخامنشیان خود شاهنشاه اردشیر برای تبرّک اسم نخستین امشاسپند بهمن را بخود داد گذشته از آنکه اسم اصلي او اسم دومین امشاسپند اشا میباشد [2] غالباً در جزو اخبار یونانیها میخوانیم که پادشاهان هخامنشی برای خوشنودي زمین قربانی میکردند و فدیه میآوردند هرودت در عادات و رسومات ایرانیان مینویسد که بآفتاب و بماه و بزمین و بآتش و به باد قربانی میکردند [3] کزنفون در خصوص لشکرکشی کورش بزرگ باشور میگوید همینکه لشکریان بخاک اشور رسیدند کوروش فرمان داد که از براي خوشنود ساختن پروردگار زمین و فرشتگان دیگر و ناموران

---

[1] لشکر کشي پادشاه نینوس بضدّ باختر از جزو افسانه های دربار هخامنشیان بوده است که کتزیاس در مدّت اقامت خود در آنجا شنیده است

[2] رجوع شود به Grundriss der iran. Philo. Die iranische Religion von Jackson S. 635.

[3] هرودُت Herodote 1. 131.

Anunnaki برخی ازمستشرقین احتمال میدهند که از این دو اسم اهورامزدا و هفت امشاسپندان مقصود باشند [1]

در خطوط میخی که از خود پادشاهان هخامنشی زرتشتی کیش بجا مانده است درهیچ جا صراحةً از فرشتگان بزرگ اسمی نیست گذشته از آنکه کلّیه کتیبه های آنان سیاسی است و بامور مذهبی نپرداخته است نام اهورامزدا که تقریباً در هرجمله تکرار شده است مجالي از برای ذکر اسامی فرشتگان که بمنزله وزیران اهورا هستند نداده است با وجود این دانشمند انگلیسی مولتون Moulton گمان کرده است که در کتیبهٔ بیستون از کلمات خشترا که بمعني سلطنت است و شیاتیش که بمعني خوشی و شادمانی است شهریور امشاسپند و خردادامشاسپند اراده شده باشد [2]

مورّخین قدیم یونان نیز اسمی از این فرشتگان نبرده اند ولی این سکوت دلیل نامعلوم بودن آنان در آن عهد نیست چه در کتب مورّخین مذکور یک دسته از اسامی خاص مردمان قدیم ایران برای ما محفوظ مانده و بخوبی دلیل است که در آن دوران مانند این زمان اسامی فرشتگان براي تیمّن و تبرّک جزو اسامي خاص شده بود همینطوریکه از عهد قدیم تابامروز اسامی برخی از فرشتگان دین یهود مثل جبرائیل و میکائیل و رفائیل درمیان یهودان و عیسویان و مسلمانان از اسامی خاص اشخاص شده است [3] اسم بهمن و اردشیر از زمان بسیار کهن باشخاص داده شد هرودت و ارسطو از ارتبانوس اسم میبرند که پسر هیستاسپس (گشتاسب) و برادر داریوش بزرگ بوده است کتزیاس طبیب اردشیر دراز دست از یک ارتبانوس دیگری اسم میبرد که کشنده خشیارشا پدر اردشیر بوده است در ارتبانوس اسم دومین امشاسپند اشا (اردیبهشت) دیده میشود ارتبانوس بجای اشاوان آمده است که در گاتها و سایرقسمتهای اوستا صفت مانند استعمال شده است یعني باشا تکیه کننده و

---

[1] رجوع شود به Geschichte der Meder u Perser von Pràšak II Band Gotha 1910 S. 120.

[2] رجوع شود به Die griechischen und lateinischen Nachrichten über die Persische Religion von Carl Clemen, Giessen 1920 S. 71.

[3] Raphaël, Michel, Gabriel

بیست سوم موسوم است به دین که یکی از اسامی خداوند است برخی از مستشرقین گمان کرده‌اند که ایرانیان باین ترتیب ماه را مانند اقوام سامی بچهار هفته تقسیم کرده باشند و این اشتباهی است چه باین ترتیب دو هفته اولی هریک دارای هفت روز است و دو هفته آخری هریک هشت روز میباشد ماه چهار هفته پس از دخول اسلام درمیان ایرانیان معمول شده است حتی اسم شنبه یا شنبد [۱] از یک کلمه ارامی سبّات sabbath میباشد که در عبری شبّات گویند این کلمه دارای یک ریشه قدیمتری است و آن شبّاتو šabbatu است که از قوم اکّاد Akkad بیادگار مانده است آکادیها اصلاً سامی نژاد بوده‌اند در شمال عراق سلطنت داشته اند بعدها بابلیها جای آنان گرفته کلّیةً تمدّن شان را اخذ کرده اند کلمه شبّاتو در نزد آکادیها عبارت بوده است از روز پانزدهم ماه روزیکه دائره ماه پرمیشود کلمه سامدی samedi فرانسه و زامستاخ Samstag المانی که در مملکت بایرن Bayern اسم روز شنبه است مانند خود کلمه فارسی ما از شبّاتو آمده است [۲] بعدها روز شبات در نزد یهودها روز جشن گردید زیرا که یَهوَ خداوند بنی اسرائیل در روز ششم خلقت جهان را بانجام رسانید و در روز هفتم بیاسود [۳] بنابراین یوم السبّت عربی نیز از همین ریشه و بنیان است

پیش از آنکه در خصوص امشاسپندان بکتب مذهبی مزدیسنان متوسّل شویم و بخصوصه از اوستا که سرچشمهٔ اطلاّعات دینی است از فرشتگان بزرگ نام و نشانی جوئیم به بینیم از گوشه و کنار تاریخ اسمی از آنان هست یانه بحسب قدمت زمان نخست بیکی از آثار خطوط میخی عهد اسوربانیپال Assurbanipal پادشاه اشور که از سال ۶۶۷ تا ۶۲۶ سلطنت داشته است متوجّه میشویم درجزو خطوط میخی این پادشاه از چندین پروردگاران خارجه اسم برده شده است ازآنجمله اسارامزش Assaramazaš و هفت انوناکی

---

[۱] بفال نیک و بروز مبارک شنبد نبید گیر و مده روزگار خویش به بد منوچهری

[۲] رجوع شود به Akkadische Fremdwörter von Heinrich Zimmern Leipzig 1917 S. 67.

[۳] رجوع شود به تورات کتاب موسی باب دوم فقره اول

است از افسانه هفت زنان سرا پرده بهرام گور منظومه نظام الدین ابو محمد الیاس بن یوسف معروف به نظامی گنجه (۵۳۵—۵۸۹) معروف است هم چنین در نزد هندوان عدد هفت از زمان قدیم تا بامروز مقدّس است در ریک وید آمده است که هفت اسب گردونه خورشید را میکشد بعقیدهٔ هندوان هفت بار انسان میمیرد و دوباره بدنیا میآید درروز عروسی داماد و عروس باید هفت گام باهم بردارند [1]

مقصود این نیست که آنچه در خصوص عدد هفت در کتب مذهبی هندوان و ایرانیان آمده است در این جا ذکر شود چه این داستان مفصّل تر از این است که بتوان بآسانی آنرا فرا گرفت و در چند صفحه درج نمود غرض از چند مثال فوق برای نشان دادن اُنس آریائیها ست از چندین هزار سال قبل تا بامروز باین عدد

بی شک عقیده بآسمان وزمین هفت طبقه که فردوسی میگوید

زسم ستوران در آن پهن دشت   زمین شد شش و آسمان گشت هشت

از نفوذ بابلیهاست چه در ایران قدیم بطوریکه از کتب مذهبی مزدیسنا برمیآید بزمین وآسمان سه طبقهٔ قائل بوده طبقهٔ زبرین زمین را چنانکه گفتیم بهفت کشور قسمت میکرده اند

یک تقسیم هفت گانهٔ دیگری هم ازاقوام سامی بما رسیده است و آن تقسیم ماه بهفته میباشد در ایران ماه بی کم و بیش سی روز بوده و بهرروز اسم یکی از فرشتگان یا ایزدان میداده اند اسم روزیکه با اسم ماه یکجا اتفاق میافتاده آن روز را عید میگرفته اند مثلاً سومین روز ماه که موسوم است به اردی بهشت در ماه اردیبهشت جشن بوده است و درخور داد ماه روزششم را بواسطه توافق اسم روز با اسم ماه جشن میگرفته اند [2] در مقاله هرمزد گفتیم که گذشته از روز اوّل ماه که موسوم است به هرمزد روز هشتم و پانزدهم و

---

[1] رجوع شود به Die Altpersische Religion und das Judentum von Scheftelowitz Giessen 1920 S. 138.

[2] رجوع شود به الآثار الباقیه عن القرون الخالیه تألیف ابی الریحان البیرونی چاپ زاخو sachau ص ۲۱۵—۲۳۰

ایستاده است هفت تن میشوند شاید از آنان چنانکه پروفسور اندرآس Andreas گمان میکنند نمایندگان شش طایفه و قبیله فارس که هرودت از آنها اسم میبرد و ذکرش گذشت مقصود باشد

در جزو اسامي خاص ایرانیان به اسم هفتان بوخت برمیخوریم که در کارنامک اردشیر پاپکان از هم آوردان و دشمنان اردشیر نخستین شاهنشاه ساسانی شمرده میشود گرچه دانشمند المانی نولدکه Nöldeke هفتان را از هفت ستارگان سیّاره مقصود دانسته است که در نزد ایران قدیم نحس و شوم بوده است بنابر این اسم مذکور برای توهین باو داده شده است

این وجه تسمیه بسیار بعید بنظر میرسد بی شک از هفتان هفت امشاسپند اراده شده است یکدسته از اسامي ایرانیان با کلمه بوخت که از فعل بوختن و بختن و در پهلوی بمعني نجات دادن و رهانیدن است ترکیب شده است مثل سه بوخت یعنی هومت هوخت هورشت (پندار نیک گفتار نیک کردار نیک) نجات داد پنج بوخت یعنی اهنود اشتود اسپنتمد وهوخشتر و هشتواشت (پنج گاتها) نجات داد هم چنین است ماه بوخت و یزدان بوخت هفتان بخت همان است که در شاهنامه فردوسی هفتواد شده است [1]

فیلسوف عرب جاحظ که در سال ۲۲۵ هجری وفات یافت در کتاب خویش المحاسن والاضداد مینویسد که در جشن نوروز و مهرگان در دربار پادشاه ساسانی درخوانچه اي هفت شاخه از درختهائیکه مقدّس میشمردند مثل زیتون و بید و انار و به وغیره میگذاشتند و در هفت پیاله سکّه سفید و نو مي نهادند هنوز هم در ایران در جشن نوروز آراستن خوانچه هفت سین معمول است و آن عبارت است از هفت چیز که بحرف سین شروع شده باشد در گیلان خوانچه هفت سین برای جشن عروسی هم مرسوم است هفت پیکر که عبارت

---

[1] رجوع شود به Artachschir Papakan von Th Nöldeke S. 49- 50.
رجوع شود به چهار مقاله احمد بن عمر علی النظامی العروضی السمرقندی به حواشی میرزا محمد خان بن عبدالوهاب قزوینی ص ۲۳۹ — ۲۴۰
و به ایرانشاه بمبئی ۱۹۲۵ ص ۱۲
و به Iranisches Namenbuch von Justi.

باز همین مُورّخ مینویسد که داریوش بزرگ با شش نفر دیگر از شرفاء ایران که باخودش هفت تن بودند دست بهم داده تا گماتای مُغ را (اسمردیس غاصب) از تخت براندازند و دوباره سلطنت را در خاندان هخامنشی برقرار نمایند در طیّ راه به بعضی از آنان تردیدی روی داد و خواستند خصومت و جنگ را بضدّ گماتا بتأخیر اندازند که ناگاه هفت جفت شاهین را در تعاقب یک جفت کرکس دیدند و این را بفال نیک گرفته فوراً با داریوش هم رأی شده کار گماتا را ساختند [1] بقول هرودت در عهد هخامنشیان هفت قبیله در فارس بوده اند اشک اول را هفت تن از بزرگان بالای تخت نشانده اند درعهد ساسانیان نیز هفت طایفه از شرفاء مملکت محسوب بوده اند [2]

در تورات در کتاب استرداستانی از پادشاه اَخشوَرش (خشایارشا) مذکور است در طیّ این داستان چندین بار بعدد هفت برمیخوریم نخست پادشاه بر صد و بیست و هفت مملکت سلطنت داشت ضیافتی که پادشاه در دارالسلطنته خویش شوشن (شوشتر) داد هفت روز طول کشید هفت تن از خواجه سرایان پادشاه را خدمت میکردند

هفت کس از بزرگان فارس و ماد که از مقرّبان پادشاه بودند در مجلس ضیافت حضور داشتند استر یهودیّه که از جمله زنان سرا پرده پادشاه بود و بواسطه وجاهت خود مخصوصاً طرف توّجه گردیده و بعدها سبب نجات یهودها از قتل عام شد در سال هفتم سلطنت اخشورش داخل قصر سلطنی گردید [3]

قبر کورش بزرگ در دشت مرغاب در روی یک صُفّه از سنگ مَرمَر که دارای هفت پلّه است ساخته شده است در فارس در دخمه پادشاهان هخامنش معروف به نقش رستم در بالای گور داریوش در جزو نقوشات از دو طرف شش نفرنیز منقوش است که با مجسمهٔ خود پادشاه که در وسط

---

[1] Herodote III, 76

[2] رجوع شود به L'Empire des Sassanide par Christensen p. 6 et. 8
و به . . . . Nöldeke, Tabari S 437.

[3] رجوع شود به تورات استر باب اول فقره ۲ و ۵ و ۱۰ و ۱۴ و باب دوم فقره ۱۶

تابعد دوباره مفصّل تر از آن صحبت بداریم که امشاسپندان ایرانی مربوط اند به هفت آدی تیا Aditya هندو عدد هفت بنا بشواهد وید و اوستا از زمان بسیار قدیم میان هندو و ایرانی اهمیّت مخصوصی داشته است در گاتها یسنا ۳۲ قطعه ۳ از هفت بوم هپت بومی (hapta būmi) صحبت شده است زرتشت از دیو پرستان شکایت نموده گوید که بواسطه دروغ و خود ستائی در روی هفت بوم ازخود شهرتی انداختید در سایر قسمتهای اوستا غالباً از هفت کشور (کرشور Karšvar) سخن رفته است [1] در زبان ادبی ما غالباً به تقسیم هفتگانه زمین برمیخوریم بمرور زمان و بواسطه انقلاب زبان هفت بوم گاتها بهفت اقلیم تبدیل یافت [2] در کتب دینی برهمنان نیز از همین تقسیم هفتگانه زمین سپت دوپیا (septa dvipa) صحبت شده است [3]

هفت پاره (هپتن هایتی) پس از گاتها از قدیمترین جزوات اوستا محسوب است از حیث عبارت و زبان مثل گاتهاست ولی بنثر از این جهت آنرا از ادبیّات کاسانیک میشمرند چنانکه از اسم آن برمیآید این قسمت از اوستا بهفت فصل یا ها منقسم گردید از یسنا ۳۵ شروع یافته با یسنا ٤۲ ختم میشود [4] گذشته از اوستا و مسائل مذهبی بسا در تاریخ ایران بعدد هفت اهمیّت مخصوصی داده شده است بی شک آنرا باید از اثر نفوذ مذهبی دانست

هرودت مینویسد که قلعه همدان پایتخت پادشاهان ماد دور تا دور دارای هفت دیوار بوده کنگرهای آنها سفید و سیاه و سرخ ارغوانی و آبی و زرد نارنجی رنگ شده بود و برجهای دو دیوار داخلی با صفحات سیم و زر پوشیده بوده است

---

[1] رجوع کنید به اوستا تیر یشت فقره ٤۰ و به یسنا ٦۵ فقره ۵

[2] گوئی اندر کشور ما بر نمیخیزد وفا یاخود اندر هفت کشور هیچ جائی برنخواست
خاقانی شیروانی

هفت اقلیم ار بگیرد پادشاه همچنان در فکر اقلیم دیگر
شیخ سعدی

[3] رجوع شود به Ostiranische Kultur von Geiger S. 300—304.

[4] اساساً هفت ها عبارت بوده از هفت فصل بعدها یک فصل کوچک افزوده شد رجوع کنید به گاتها ترجمه‌نگارنده در مقاله گاتها به هفت ها و بمقاله هفت تن یشت بزرگ در همین کتاب

اوستا بشمار است چیزیکه در امشاسپندان بخصوصه جالب دقّت است آن هفتن بودن آنان است عددي که از زمانهای بسیار قدیم درمیان اقوام آریائی و سامي مقدّس بوده است

در مملکت بابل بخصوصه عدد هفت دارای اهمیّت بوده غالباً در تاریخ و آئین آن سر زمین باین عدد برمیخوریم بعدها یهود ها نیز هفت فرشتگان خود را از روی سبعه سیّاره بابل ترتیب داده فرمانفرمائی هر یک از روزهای هفته را بیکی از آنها برگذار کرده اند رفائیل بجاي خورشید جبرائیل بجای ماه شمائیل بجای بهرام (مرّیخ) میکائیل بجای تیر (عُطارد) زدکائیل بجای برجیس (مشتري) انائیل بجاي ناهید (زهره) سبات ئیل یا کفزائیل بجاي کیوان (زُحل) [۱] اساساً هفت پروردگاران سامي بسا بیشتر از ظهور اقوام سامي مثل بابلیها و اشورها در سرزمین عراق حالیه وجود داشته و متعلّق اند بقوم سُومر Sumer که در جنوب عراق سلطنت داشته است گرچه هنوز نمیدانیم که از کدام نژاد بوده است و آثار خطوط میخی که از آن پیدا شد نزدیک بهیچ یک از زبانهای متداولی امروز نیست آنچه محقّق است این است که سومرها سامی نژاد نبوده اند تمدّن آنان تا بسه هزار سال پیش از مسیح میرسد [۲] بی شک مأخذ مقدّس بودن عدد هفت در نزد اقوام سامی از اثر نفوذ سیّارات سبعه است که از پروردگاران سومر محسوب بوده است شمارهٔ هفت نیز مستقلاً درمیان تمام اقوام هند و ژرمن مقدّس بوده است و در قدمت آن شواهد بسیار داریم در نزد یونانیان قدیم عدد هفت مخصوص اپولون (Appolon) که خداوند طبابت و شعر و صنعت است بوده است هفت روز مانده بماه نو براي او قربانی میکرده اند براي آنکه سخن بدرازا نکشد از سایر اقوام هندو ژرمن صرف نظر کرده فقط از آریائیها یعني هندو و ایراني صحبت میداریم عجالةً در این جا اشاره میکنیم

---

[۱] رجوع شود به Altorientalischen Geisteskultur von Alfred Yeremia Leipzig 1913 S. 164.

[۲] رجوع شود به Weltgeschichte, heraus. v. L. M. Hartmann Gotha 1919 erster Band Geschichte des alten Orient von Klauber S. 30—35.

امشاسپندان جای داده اند در هیچ جای از گاتها بکلمه امشاسپند بر نمیخوریم ولي همه آنها مکرراً در گاتها آمده تقریباً در هر یک از قطعات غالباً از مجرّدات و صفات اهورامزدا میباشند بسا در یک قطعه برخی از آنها از صفات برخی دیگر از فرشتگان هستند و این از خصایص دین زرتشتی است که هر یک از صفات خداوند فرشته نگهبان جنس بشر است در یسنا ٤٧ در قطعه اول و دوم هر هفت امشاسپند ذکر شده اند از این قرار «نسبت به خرد مقدّس (سپنت مینو) و آئین ایزدی (اشا) نیک اندیشیدن و نیک گفتن و نیکی بجای آوردن سبب میشود که اهورا بتوسّط خشترا و آرمتی بما کمال (هروتات) و جاودانی (امرتات) بخشد»

«براي حقّ معرفت مزدا که پدر راستی است باید نسبت باین خرد مقدّس بهترین اعمال را بجاي آورد خواه از گفتار زبان و سخنانیکه از منش پاک (وهومناه) است و خواه از کاربازوان و کوشش پارسا» در یسنا ٥١ قطعه ٧ گوید «ای کسیکه ستوران و آب و گیاه و جاودانی (امرتات) و کمال (هروتات) آفریدي از خرد مقدّس (سپنت مینو) و بواسطه وهومناه بمن قوّه و پایداری بخش»

همینطور است درسراسر گاتها بطوریکه تفکیک آنها از همدیگر دشوار و فهم و ترجمه گاتها را مشکل ساخت در سایر قسمتهای اوستا این کلمات نیز اینطور استعمال شده است مگر آنکه شخصیّت آنها ثابت تر گشته بمجموع اسم امشاسپند داده از فرشتگان بزرگ شمرده اند چنانکه ملائک در تورات برای آنکه انسان بتواند در این جهان خاکی با پروردگار خویش که نور مطلق است در رابطه باشد این فرشتگان را واسطه قرار داده از براي آنان دو جنبه قائل شده اند یک وجه لاهوتی و یک صورت ناسوتی آنچه در عالم کون و وجود میگذرد کلّیه بدستیاری این گماشتگان صورت میپذیرد آنانند اجراء کنندگان مشیّت و اراده خداوندی و وزیران پادشاه حقیقی در جائیکه نخستین بار بکلمه امشاسپند برمیخوریم در هفت پاره (هپتن هایتی) یسنا ٣٧ فقره ٤ میباشد چه پس از گاتها هفت پاره از قدیمترین جزوات

باید نسبت بآنها نیک اندیش و نیک گفتار و نیک رفتار باشد و بآن وسیله بکمال و حیات ابدی نائل گردد در قطعه دوم دگرباره انسان را باداي تکلیف خود خوانده نسبت بخرد مقدّس اعمال نیک خواسته میشود در قطعه سوم آمده است ای مزدا توئی پدر مقدّس این خرد درقطعه ٤ گوید که بتوّسط این خرد مقدّس گناه‌کاران و دروغگویان برافتند و پیروان راستی روی نجات بینند در قطعه پنجم بدستیاري خرد مقدس از اهورامزدا پاداش اعمال تمنّا میشود درقطعه ششم پاداش و سزای اهورامزدا از این خرد مقدس شامل حال پیروان آئین راستین و کیش دروغین میگردد [1] در یسنا ٤٤ قطعه هفت زرتشت میگوید اي مزدا من میکوشم که ترا بتوسط خرد مقدس آفریدگار کل" بشناسم

از این چند فقره بخوبی بر میآید که سپنت مینو واسطه است میان اهورامزدا و بندگان چنانکه سایر امشاسپندان میان انسان و آفریدگار واسطه قرار داده شدند

ستیزه خرد خبیث انگره مینو یا اهریمن همیشه در مقابل سپنت مینو یا خرد مقدّس است نه در مقابل اهورا چنانکه درهرجاي از گاتها که از خرد خبیث ذکری شده است آن را در مقابل خرد مقدّس می بینیم از این قبیل است در یسنا ٤٥ قطعه دوم در مقالهٔ آئین زرتشت مفصلاً از سپنت مینو و انگره مینو صحبت داشتیم فقط در اینجا میافزائیم از آنکه بعدها اهریمن در مقابل اهورامزدا تصوّر شد برای این است طرف مقابل او که سپنت مینو باشد گاهی بجای اهورامزدا آمده است چنانکه در فروردین یشت فقره ٢٨ نظیر این در تورات هم دیده میشود بسا روح مقدّس برای خود یَهوَ استعمال شده است از این قبیل در کتاب اشعیاء نبی (Yesaja) باب ٤٨ فقره ١٦ و باب ٦٣ فقره ١٠ از این جهت است که بعدها خود اهورامزدا بجای سپنت مینو در سر امشاسپندان قرار داده شد و نیز پس از افتادن سپنت مینو از سر امشاسپندان برای تکمیل نمودن عدد هفت سروش را در آخر

---

[1] رجوع شود به گاتها. یسنا ٤٧ ترجمه نگارنده

سپنت مینو و بعدها اهورامزدا را در سر آنها قرار داده گفتند هفت امشاسپندان از این قرار هرمزد بهمن اردی بهشت شهریور سفندارمذ خُرداد و امرداد در اوستا و هومناه اشاو هیشتا خشتراسپنت آرمتی هروتات و امرتات میباشد در مقاله گذشته از هرمزد صحبت داشتیم اینک چند کلمه از سپنت مینو گفته پس از آن میرویم بسر امشاسپندان

جزء اولي این کلمه را که سپنت باشد معني کردیم جزء دوم آن هنوز در زبان ادبی مستعمل و آنرا بمعنی بهشت و فردوس گرفته اند ناصر خسرو علوي گوید این یک سوي دوزخت همیخواند وآن یک سوی ناز و نعمت مینو در خود اوستا مئینو 𐬨𐬀𐬌𐬥𐬌𐬌𐬎 (Mainyu) آمده است و بمعني خرد و روح و جوهر است مئینوَ Mainyava صفت است بمعنی روحانی ومعنوی ریشهٔ این کلمه من میباشد که در اوستا بمعنی اندیشیدن است در سانسکریت مانیو Manyu و در یونانی مانتیس Mantis و در لایتني ممنی memini جمله از یک اصل است در فرس هخامنشی نیز بمعنی اندیشه است توکي دیدس Thukidides مورّخ یونانی که در قرن پنجم پیش از مسیح میزیسته است و مورّخ دیگر یونانی پلوتارخس Plutarkhos (قرن اول میلادي) از اوریامنس (اریامنش) پسر داریوش بزرگ اسم میبرند معنی این اسم آریا نهاد یا آریا سرشت میباشد [1]

بخصوصه کلمه دشمن ترکیب قدیمي خودرا خوب محفوظ داشت و معنی آن بدخواه وبداندیش میباشد چه دُژ ودُش بمعنی بد و زشت است چنانکه در کلمات درْخیم (بد سرشت) و دُشتیاد (غیبت) و دُشنام (ناسزا)

بنابر آنچه گذشت سپنت مینو را میتوان به عقل مقدّس و خرد پاک ترجمه نمود اینک به بینیم که در اوستا سپند مینو دارای چه مقامی است و مقصود از آن چیست در گاتها یسنا ٤٧ که خود موسوم است به سپنت مینو در هر شش قطعه این ها از سپنت مینو یا خرد مقدّس صحبت شده است بطوریکه ابداً جای تردید نیست که آنرا غیر از اهورامزدا بدانیم در نخستین قطعه این یسنا خرد مقدّس و آئین ایزدی یکجا نامیده شده است و انسان

---

[1] Iranisches Namenbuch von Fer. Yusti

در اینجا متذکر میشویم که مشیا و مشیوئی Mašyöi و Mašya در بندهش بجاي آدم و حوّای اقوام سامي است در زبان قوم اوستی Ossethi که در اطراف کوههای شمالي و جنوبی قفقاز سکنی دارند و خود را ایرون (ایران) مینامندو اصلاً ایرانی نژاد هستند کلمه مرگ بمعني زهر است از این جهت احتمال داده اند که مار (حیّه عربی) بمناسبت خطر مرگ و آسیب و زهرش از همان ریشه کلمه فرس مر که بمعنی مردن است باشد [1]

سومین جزء سپنت بمعني سود و فائده و مقدّس و درمان بخش میباشد در سانسکریت سونتَ آمده است سپنتَ و سونتَ هردو از ریشه وبُن کلمه آریائی سو میباشد سوا savā که غالباً در گاتها و اوستا استعمال شده است شکل دیگري از کلمه سپنت میباشد گذشته از آنکه این کلمه در جزو اسم دوازدهمین ماه سال (اسفند ماه) در زبان ما باقی است اسم گیاه معروف اسپند که تخم آنرا هنوز در ایران برای بوی خوش و رفع آسیب چشم بد دود میکنند از همین لغت اوستائی است [2] کلمه گوسپند که امروز بجای کلمه میش استعمال میشود در فرگرد ۲۱ وندیداد فقره اوّل بمعنی گاو پاک آمده است در خود اوستا مئش 𐬨𐬀𐬉𐬱𐬀 برای گوسفند استعمال شده است سپند نیز کوهی است درسیستان اسدي در گرشاسب نامه گوید یکی شهر بد پشت اسپند کوه بسي رهزنان گشته آنجا گروه در شاهنامه هم غالباً از این کوه اسم برده شده است بخون نریمان کمر را به بند برو تازیان تا بکوه سپند اسم خاص اسفندیار که در اوستا سپنتودات 𐬯𐬞𐬆𐬧𐬙𐬋-𐬛𐬁𐬙𐬀 میباشد بمعني بخشیده سپنت (خداي مقدّس) است از آنچه گذشت معنی مجموع کلمه امشاسپند میشود بیمرگ مقدّس یا مقدّس فنا ناپذیر و مقدّس جاودانی

گفتیم که این اسم بیک دسته از بزرگترین فرشتگان مزدیسنا داده شد

---

[1] رجوع شود به Handbuch der Avestasprache von Geiger.
و به Altiranisches Wörterbuch von Chr. Bartholomae
و به Altpersischen Keilinschriften von Fr. Spiegel.
و به Grundriss der Neupersischen Etymologie von P. Horn

[2] یارم سپند اگرچه بر آتش همی فکند از بهر چشم تا نرسد مر ورا گزند
او را سپند و آتش ناید همی بکار با روی همچو آتش و با خال چون سپند (حنظله باد غیسی).

امشاسپندان

امشاسپند اسمی است که بیک دسته از بزرگترین فرشتگان مزدیسنا داده شده است امشاسپندان جمع آن است امشاسپند و امهوسپند و امهوسفند نیز گفته اند زراتشت بهرام گوید ز امشاسپند آنکه بگزیده تر بنزدیک یزدان پسندیده تر در خود اوستا اَمِشَ سپِنتَ 𐬀𐬨𐬆𐬱𐬀. 𐬯𐬞𐬆𐬧𐬙𐬀. آمده است این کلمه مرکّب است از سه جزء نخستین اَ که از ادات نفی است و از برای آن در فُرس و اوستا و پهلوي مثال بسیار داریم در سانسکریت وسایر زبانهاي هند واروپائی هم باندک تفاوتی در سریک رشته از لغات دیده میشود این جزء را امروز در فارسی غالباً به نا تغییر میدهیم مثلاً اَگَاثا از لغات فرس هخامنشی در فارسی میشود ناگاه و کلمه اوستائی و پهلوي اَن آپَ میشود ناب اَخوشنوت و اَکرانَ یعنی نا خوشنود و بیکران اپوثرَ اوستا را باید به بی فرزند وآن اُمت پهلوي را به نومید ترجمه کرد پادشاهان سلسله ساسانی خود را در کتیبه ها و در روی مسکوکات شاهنشاه ایران و آنْ ایران (غیر ایران) میخوانده اند [1] کلمات امرداد و ناهید و انیران که هریک بجاي خود گفته شود دارای همین جزء میباشد

دومین جزء که عبارت باشد از مِشَ بمعنی مرگ است و باکلمهٔ مر Mar که در کتیبه های هخامنشي و اوستا بمعني مردن است از یک ریشه و بُن میباشد و نیز از همین ریشه است کلمات مرتیّا Martiya در کتیبدها ومشیا Mašya در اوستا که بمعني درگذشتنی و فنا پذیر و مردم آمده است در گاتها کلمات مَشَ Maša و مرتَ Mareta نیز بمعني انسان و بشر و درگذشتنی میباشد کلمات مذکور در تفسیر پهلوي به مرتُم ترجمه گردید مردم که در فارسی بجای انسان عربی است بمعني مردنی و درگذشتنی و فنا پذیر است [2]

---

[1] رجوع شود به Grundriss der iranischen Philologie erster Band 2 Abteilung Neupersische Schriftsprache von P. Horn S. 193.

[2] رجوع شود به گاتها یسنا ۲۹ قطعه ۱۱ یسنا ٤٦ قطعه ۱۳ و یسنا ٤٥ قطعه ٥ و یسنا ۲۹ قطعه ۷

[illegible]

[illegible] ∴

[illegible] ∴ [illegible] (1) ∴

[illegible] ∴

[illegible] (1) ∴

[illegible]

[illegible] ∴ [illegible] (1) ∴

[illegible] ∴ [illegible] ∴ [illegible] (1) ∴

[illegible] ∴ [illegible] (1) ∴

[illegible] ∴ [illegible] (1) ∴

[illegible]

[illegible] (1) ∴

ما می ستائیم زبان اهورامزدا را که کلام مقدّس را بیان نمود آن کوه اوشیدم۔ اوشید رنه را شبانه روز با نیاز برازنده زوْر میستائیم اشم وهو. . . . . . راستی بهترین نعمت وهم (مایه) سعادت است سعادت از آن کسی است که خواستار بهترین راستی است °° (سه بار تکرار میشود)

۳۲ سفندارمذ مقدس کارساز را میستائیم . . . [۱] از اینجهت میخواهیم آن کسی را که بزرگتر از همه است آن اهورامزدا را بزرگ و سرور خود قرار دهیم اهریمن تابکار را براندازیم تا خشم اسلحهٔ خونین آزنده را برافکنیم تا دیوهاي مازندران را برانیم و دروغ پرستان ورنه را بر اندازیم تا رایومند و فرهمند اهورامزدا را بلند سازیم تا امشاسپندان را بلند سازیم تا ستارهٔ با شکوه پر فروغ تشتر را بلند سازیم تا مرد پاک را بلند سازیم تا کلیهّ مخلوقات پاک خرد مقدّس را بلند سازیم [۲] °°

۳۳ اشم وهو . . . . راستی بهترین نعمت و هم (مایه) سعادت است از آن کسی است
که خواستار بهترین راستی است
(کسی که ترا بستاید) تو باو فرّ وفروغ باو تندرستی باو دوام بدن وپیروزی بدن باو
دولت بسیار خوشی بخشنده باو نیز فرزندان برازنده باو عمر بلند (و) طولاني
باو فردوس پاکان (و) روشنائی کلیهّ لذّات بخشنده (عنایت کنی) [۳]
اشم وهو . . . .
هزار درمان ده هزار درمان (برساد)
اشم وهو . . . .
ای مزدا بیاری من بشتاب °° °°

---

(۱) چند کلمه در این فقره خراب شده بطوري که معنی درستی از آن مفهوم نمیشود
(۲) تمام جملات این فقره تا سر فقره ۳۳ بدون کم و زیاد از فقرات اوّل و دوم یسناي ۷۲ . بر داشته شده است
(۳) این جمله از یسنای ۲۷ فقره ۹ میباشد به یسنای ۶۸ فقره ۱۱ نیز رجوع کنید

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (۱) :: (۳ بار)

۳۲ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[(درواز گفتن) [illegible]
[illegible]] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] :: ۳۳ [illegible] (۱)
[illegible]
[illegible] (۱)

را نیوشید ما می‌ستائیم قوّهٔ حافظهٔ اهورامزدا را که کلام مقدّس را
حفظ نمود ما می‌ستائیم زبان اهورامزدا را که کلام مقدّس را بیان نمود
آن کوه اوشیدم اوشیدَرنه را شبانه روز بانیاز برازندهٔ زَوْر میستائیم [۱] °°

۲۹ زرتشت گفت باین وسیله شما را بزیر زمین برانم بواسطه دیدگان
سفندارمذ راهزن بزمین افکنده شود °°

۳۰ هزار درمان ده هزار درمان (برساد)
فروهر این مرد پاک را که موسوم است به اسموخوانونت Asmō. X^{v}anvant [۲]
میستائیم پس از آن من میخواهم که مثل مرد معتقدی (فروهرهای) سایر
پاکدینان را بستایم (فروهر) گئوکرنه Gaokerena توانا و مزدا آفریده را
می‌ستائیم گئوکرنه Gaokerena [۳] توانا و مزدا آفریده را می ستائیم °°

۳۱ ما می ستائیم قوّه شنوائی اهورامزدا را که کلام مقدّس را نیوشید،
ما می ستائیم قوّهٔ حافظهٔ اهورامزدا را که کلام مقدّس را حفظ نمود

---

(۱) اوشیدم 𐬎𐬴𐬌.𐬛𐬀𐬨 (Uši. dam) اوشیدرنه 𐬎𐬴𐬌𐬛𐬀𐬭𐬆𐬥𐬀 (Ušidarena) هر دو اسم یک کوه می باشد که در بالاي آن زرتشت بالهام غیبی رسید بقول بندهش در سیستان واقع است در تفسیر پهلوي اوستا اوش داشتار Ušdaštar گردید معنی لفظی آن هوش بخشنده است

(۲) اسموخوانونت 𐬀𐬯𐬨𐬋.𐬓𐬀𐬥𐬎𐬎𐬀𐬧𐬙 Asmō X^{v}anvant اسم یکی از نخستین پیروان زرتشت است در فرودین یشت در جائی که بفروهر همهٔ پاکان و دینداران و ناموران درود فرستاده میشود اسمو خوانونت در سر آنها جای داده شد معني لفظی آن فروغ آسمان میباشد

(۳) اسم درختی است آنرا هوم سفید تصوّر کرده اند در تفسیر پهلوي گوکرن شد بقول بندهش بزرگ ایندرخت درمیان اقیانوس فراخ کرت روئیده است براي آنکه مورد صدمه اهریمنی واقع نشود ماهي کر Kara براي محافظت آن کماشته شده است

[illegible]

٢٩ [illegible]

٣٠ [illegible] (٣) :.

[illegible]

٣١ [illegible]

من ای زرتشت این است شهریور آفریدهٔ من ای زرتشت این است سفندارمذ آفریدهٔ من ای زرتشت اینانند خرداد و مرداد هر دو از آفریدگان من پاداش پاکانیکه بسرای دیگر در آیند از آنان مقرّر گردد ⁘

۲۶ . . . . . ای زرتشت پاک بواسطهٔ قوهٔ روحیّه و علم من [1] زندگانی آینده چگونه خواهد بود و در انجام زندگانی چگونه باید باشد [2] ⁘

۲۷ هزار درمان ده هزار درمان سپندارمذ (برساد) [3] و با (یاری) سفندارمذ خصومت دیو را از هم پاشیده و پریشان کنید گوشهایش را بدرّید دستهایش را بهم به بندید اسلحه اش را در هم شکنید اورا به زنجیر در کشید بطوریکه (هماره) در بند باشد ⁘

۲۸ ای مزدا آیا پیرو دین پاک بدروغ پرست غلبه خواهد نمود [4] پاکدین بدروغ ظفر خواهد یافت دینداران راست به پیروان دروغ چیر خواهند شد ما می‌ستائیم قوّه شنوائی اهورامزدا را که کلام مقدّس

---

(۱) چند لغت در این فقره طوری خراب شده است که معنی از آنها مفهوم نمیگردد (۲) این دو جمله از گاتها یسنا ۲۸ فقره ۱۱ و یسنا ۳۰ فقره ٤ اقتباس گردید (۳) این دعا غالباً در اوستا تکرار شده است در فقره فوق هزار و ده هزار چاره و درمان و درود از طرف سپندارمذ برای دینداران تمنا شده است ولي در جاهای دیگر بطور مطلق آمده ست (٤) این جمله از گاتها یسنا ٤۸ فقره ۲ اقتباس گردید

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٢٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٢٧ [illegible]
[illegible] (٣) [illegible] (٣) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٢٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

اهورامزداي رایومند (و) فرهمند را میستائیم [۱] ینگهه هاتام . . .
اهورامزدا درمیان موجودات از زنان و مردان میشناسد آن کسی را
که براي ستایشش باو بتوسط اشا بهترین پاداش بخشیده خواهد شد
این چنین مردان و این چنین زنان را ما میستائیم ؞

۲۳ یثا اهو ئیریو . . . مانند بهترین سرور (زرتشت) بهترین داور
است کسیکه برطبق قانون مقدّس اعمال جهانی منش نیک را بسوی مزدا
وشهریاري را که بمنزله نگهبان بی چارگان قرار داده شد بسوي
اهوراآورد درود و ستایش و قوّت و نیرو خواستارم از براي
اهورامزدای رایومند و فرهمند اشم وهو . . . راستی بهترین
نعمت و هم (مایه) سعادت است سعادت از آن کسی است که خواستار
بهترین راستی است ؞

۲٤ ای زرتشت تو باید همیشه کسی را که دوست است از دشمن بدخواه حفظ
کني تو نباید روا داري که دوست را بمعرض خطر اندازی مگذار که
ازصدمهٔ برنج افتد مگذار آن مرد آئین شناسیکه از براي ما (و) امشاسپندان
نیاز بزرگ یا کوچکترین فدیه میآورد از مال خود محروم گردد ؞

۲۵ این است و هو من آفریده من اي زرتشت این است اردیبهشت آفریدهٔ

---

(۱) در خصوص دو صفت رایومند و فرهمند رجوع کنید به مقاله هرمزد صفحه ٤۳

[illegible]
[illegible]
[illegible] ::
[illegible]
[illegible]
[illegible] ::
[illegible] (درواز گوفتن) [illegible]
[illegible]
[illegible]

۲۳ [illegible] (۲) [illegible]
[illegible]
[illegible] :: [illegible]
[illegible] (۱)

۲۴ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ::

۲۵ [illegible]

٢٠ کیست آن پیروزمندي که ازروي دستور تو باید مردم را درپناه خود بگیرد بواسطه یک الهام بمن بگو کیست داور نجات دهندهٔ این جهان که باین کار گماشته گردیده چنین داوریکه بنزد او اطاعت ومنش پاک مقام گزیده داوریکه توخوداو را خواستاري ای مزدا [١] ⁂

٢١ درود بفرّ کیانی [٢] درود بآریاویج [٣] درود به سئوکَ (Saoka) [٤] درود به آب دائی تیا (Dāityā) [٥] درود بهٔ آب اردوي ناهید [٦] درود بهمهٔ موجودات پاک یتااهو . . . مانند بهترین سرور (زرتشت) بهترین داور است کسیکه بر طبق قانون مقدس اعمال جهانی منش نیک را بسوی مزداو شهریاری را که بمنزله نگهبان بی چارگان قرار داده شد بسوی اهورا آورد اشم وهو . . . راستی بهترین نعمت وهم (مایه) سعادت است سعادت ازآن کسی است که خواستار بهترین راستي است [٧] ⁂

٢٢ مامیستائیم اهونا وئیریارا [٨] اشاو هیشتا نیکوترین امشاسپند را می ستائیم [٩] توانائی و قوّت و زور و پیروزي و فرّ و نیرو را میستائیم

---

(١) این فقره بدون کم وزیاد از گاتها یسنا ٤٤ قطعه ١٦ برداشته شده است (٢) در خصوص فر کیانی رجوع کنیدبه زامیادیشت و مقالهٔ متعلق بآن (٣) آریا ویج مستشرقین را در سر تعیین این مملکت نیز اختلاف است بقول بند هش در فصل ٢٩ فقره ١٢ مملکت مذکور در آذر بایگان واقع است دانشمند المانی مار کوارت آنرا خوارزم دانسته این مملکت همان است که در نخستین فرگرد وندیداد در فقره سوم از آن یاد شده است و نخستین کشورآفریدهٔ اهورامزدا یاد گردیده است بمناسبت آنکه در فقرهٔ مذکور از زمستان سخت این مملکت صحبت شده است مارکوارت آنرا خوارزم ذکر میکند چه خوارزم در ایران زمین سرد ترین مملکت است رجوع کنید به Ērānšahr von Marquart p. 155

(٤) سئوکَ (Saoka) 𐬯𐬀𐬊𐬐𐬀 فرشته ایست که صحت و خوشی و ترقی و پرورش گماشته گردیده مظهر خوشی ایزدي است در تفسیر پهلوي سئوک گردید (٥) Dāityā دائی تیا اسم رودي است در آریا ویج برخی از مستشرقین آنرا رود ارَس دانسته و برخی دیگر زرافشان (٦) رجوع کنید به یشت اردوي سور ناهید و مقالهٔ متعلق بآن (آبان) (٧) رجوع کنید به مقالهٔ ملحقات یشتها (٨) مقصود از اهوناوئیریا همان نماز معروف یتا اهو وئیریو میباشد (٩) اشاوهیشتا یعنی امشاسپند اردی بهشت رجوع کنید به مقاله امشاسپندان

٢٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

٢١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (١٠) [illegible] (١٠) [illegible]

٢٢ [illegible]
[illegible]

۱۷ کسیکه (آنهارا) در برخاستن یا در وقت خوابیدن در وقت خوابیدن
یا در وقت برخاستن در وقت کشتي بستن یا کشتي باز کردن در وقت
از جائی بجائی رفتن یا (در وقت) از ناحیه و مملکت بسوي مملکت
دیگر سفر رفتن بخواند °

۱۸ بچنین کسی نه در این روز و نه در این شب کارد کارگر شود نه تبرزین
نه تیر نه خنجر نه گرز که از طرف خشمی که باطنش پر از دروغ است
بدو حواله شود سنگ های فلاخن بدو نرسد ⁂

۱۹ و این بیست اسامي مانند جوشن پشت سر و زره پیش سینه بضد گروه
غیرمرئي دروغ و نابکاران وَرِنا [1] و کیاذه تبه کار [2] و بضدّ اهریمن مفسد
ناپاک بکار رود چنانکه گوئی هزار مرد از یک مرد تنها
محافظت کند ⁂

---

(۱) وَرِنا 𐬬𐬀𐬭𐬆𐬥𐬀 (Varena) اسم مملکتی است مستشرقین را در سر تعیین محل آن اختلاف است بقول سنت آن مملکت پتشخوارگر (Patašxvargar) است که عبارت باشد از دیلم یا گیلان حالیه بنابر این مملکت مذکور در ناحیهٔ کوهستانی جنوب قفقاز و ناحیهٔ جنوب غربی دریاي خزر واقع است این مملکت همان است که در نخستین فرگرد وندیداد در فقره ۱۸ از آن یاد شده است چهارمین مملکت روي زمین شمرده گردیده و مسقط الرأس فریدون خوانده شده است رجوع شود به دارمستتر Z. A. 2. 14 و به گیگر G. I. R. Ph. 2, 39.

(۲) کیاذه 𐬐𐬀𐬌𐬌𐬁𐬜𐬀 Kayadha اسم مجرم و گناهکاري است مثل دزد آدم کش وغیره امروز نمی توانیم معین کنیم که چه قسم گناهکار از کیاذه اراده شده

١٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۱۳ پاسبان نام من است پشت و پناه نام من است آفریدگار نام من است
نگهدار نام من است شناسنده نام من است بهترین شناسنده نام من است
پرورنده نام من است کلام پرورش نام من است جویای سلطنت نیکی
نام من است کسیکه بیشتر جویاي سلطنت نیکی است نام من است شهریار
دادگر نام من است دادگرترین شهریار نام من است ∴

۱۴ (کسیکه) نفریبد نام من است (کسیکه) فریفته نشود نام من است
(کسیکه) به ستیزگی غلبه کند نام من است (کسیکه) بیک ضربت فتح
کند نام من است (کسیکه) بهمه شکست دهد نام من است آفرینندهٔ کلّ
نام من است بخشاینده تمام نعمت‌ها نام من است بخشندهٔ بسیار خوشیها
نام من است بخشایشگر نام من است ∴

۱۵ (کسیکه) بارادهٔ خود نیکي کند نام من است (کسیکه) بارادهٔ خود
پاداش رساند نام من است سودمند نام من است نیرومند نام من است
نیرومندترین نام من است پاک نام من است بزرگ نام من است
برازندهٔ سلطنت نام من است بسلطنت برازنده‌ترین نام من است دانا
نام من است داناترین نام من است (کسیکه) دور را نگران است نام
من است این چنین است نامهای (من) ∴

۱۶ وکسیکه از براي من در این جهان مادّی ای زرتشت این اسامي را
آهسته زمزمه کنان وبآواز بلند در روز و شب بخواند°

[illegible] ١٣
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] ١٤
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] ١٥
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] ١٦
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۹ ای زرتشت تو باید شبانه روز مرا با نیاز برازندهٔ زَوْر بستائی [۲] (این چنین) من اهورامزدا برای یاری و پناه بسوی تو آیم سروش مقدّس برای یاری و پناه بسوی تو آید آب ها و گیاه ها و فروهر پاکان (نیز) برای یاری و پناه بسوی تو آیند ⁂

۱۰ ای زرتشت اگر ترا خواهش غلبه نمودن است بخصومت دیوها و مردم و جادوان و پری‌ها به کاوی‌ها و کرپان های ستمکار و راهزنان دو پا و گمراه کنندگان دو پا و گرگهای چهار پا ٭

۱۱ و به لشکر دشمن با سنگر فراخ با درفش بزرگ و درفش بالا برافراشته و درفش گشوده و درفش خونین بدست گرفته پس در همه روزها و شب ها این اسامی را آهسته زمزمه کن ⁂

۱۲ منم پشتیبان و منم آفریننده و نگهبان منم شناسنده و مقدّس ترین خرد چاره بخش نام من است چاره بخش ترین نام من است پیشوا نام من است بهترین پیشوا نام من است اهورا نام من است مزدا نام من است پاک نام من است پاکترین نام من است فرهمند نام من است فرهمند ترین نام من است بسیار بینا نام من است بسیار بینا تر نام من است دوربین نام من است دور را بهتر بیننده نام من است

---

[۲] زور در اوستا 𐬰𐬀𐬊𐬚𐬭𐬀 Zaothra عبارت است از نیاز مایع مثل آب و شیر وغیره که در هنگام رسومات مذهبی بکار برده شود و بخصوصه آب آمیخته بشیر که در وقت یزشنه کردن استعمال گردد بمنزلهٔ آب مقدس عیسویان eau bénite میباشد

٩ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٠ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١١ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

١٢ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۵ زرتشت گفت ای اهورامزدای پاک مرا از آن اسم خود که بزرگتر و بهتر و زیباتر و در روز واپسین مؤثرتر و فیروزمندتر و چاره بخش‌تر و بهتر بخصومت دیوها و مردم غلبه کننده است آگاه ساز ؞

۶ تا آنکه من بهمهٔ دیوها و مردم ظفریابم تا آنکه من بهمهٔ جادوان و پریها چیر شوم تا آنکه کسی بمن غلبه نتواند نمود نه دیو نه انسان نه جادو و نه پری ؞

۷ آنگاه اهورامزدا گفت ای زرتشت پاک کسی که از او سؤال کنند اسم من است [1] دوم کسی که گلّه و رمه بخشنده است سوم کسی که تواناست چهارم بهترین راستی پنجم (مظهر) کلّیه نعم پاک آفریدهٔ مزدا ششم منم خرد هفتم منم خرد مند هشتم منم دانائی نهم منم دانا ؞

۸ دهم منم تقدّس یازدهم (منم) مقدّس دوازدهم اهورا سیزدهم زورمندترین چهاردهم (منم) کسیکه دست خصومت باو نرسد پانزدهم مغلوب نشدنی شانزدهم کسیکه پاداش (هریک را) در خاطر نگهدارد هفدهم (کسیکه) همه را نگهبان است هیجدهم همه را درمان بخش است نوزدهم منم آفریدگار بیستم منم آنکه موسوم است به مزدا ؞

---

[1] یعنی که اهورامزدا سرچشمهٔ علم و معرفت است همه چیز را از او باید درخواست و سؤال نمود

٥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ∴

٦ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ∴

٧ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ∴

٨ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ∴

هرمزد یشت

۱ زرتشت از اهورامزدا پرسید اي اهورامزدا (تواي) مقدّس ترین خرد آفرینندهٔ جهان مادّی اي پاک در کلام مقدس (𐬨𐬀𐬚𐬭𐬀) چه چیز قادر تر چه چیز پیروزمند تر چه‌چیز بلند رتبه ترچه چیز برای روز واپسین مؤثر تر است∘

۲ چه‌چیز پیروزمندترین چه چیز چاره بخش ترین چه چیز بخصومت دیوها و مردم بهتر غلبه کند در سراسر جهان مادّي چه چیز بیشتر در اندیشهٔ (انسان) اثر نماید در سراسر جهان مادّی چه چیز بهتر وجدان را پاک کند ∴

۳ آنگاه اهورامزدا گفت اي سپنتمان زرتشت اسم ما و امشاسپندان در کلام مقدّس قادر تر پیروزمند تر بلند رتبه تر برای روز واپسین مؤثر تر است ∴

٤ این پیروزمند ترین این چاره بخش‌ترین است این است آنچه بهتر بخصومت دیوها و مردم غلبه کند این است آنچه در سراسر جهان مادّی بیشتر در اندیشه اثر نماید این است آنچه در سراسر جهان مادّی بهتر وجدان را پاک کند ∴

۱ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۲ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ::

۳ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۴ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ::

[illegible]

[illegible]

[illegible] (1)

[illegible] (۳)

[illegible] (هر گاه که باشد) [illegible]

از فقره ۱—۶ از اسامی اهورامزدا که بطور عموم مقدّس ترین کلام رحمانی و مؤثرترین ادعیه است صحبت میشود

از فقره ۷—۸ اهورا بیست . اسم خود را براي زرتشت میشمرد در این جا متذکر میشویم که در فقره ۸ گوید دوازد همین نام من اهوراست و در آخر همین فقره گوید بیستمین نام مزداست

از فقره ۹—۱۱ اثر و خاصیّت اسامي فوق بیان میشود

از فقره ۱۲—۱۵ دوباره اهورامزدا سی و چهار اسم دیگرش را براي پیغمبرش ذکر میکند

از فقره ۱۶—۲۰ درتأثیر و قوت اسامی خداست

از فقره ۲۰—۲۲ دعا و ستایش است

فقره ۲۳ نماز معروف یتااهووئیریو . . . . . میباشد

از فقره ۲۴—۳۲ ظاهراً متعلق باین یشت نیست و در بسیاري از نسخ خطي قدیم هم نوشته نشده است بنا بقولي متعلق به بهمن یشت است .

فقره ۳۳ دعاي معروف اشم وهو . . . . . است که این یشت با آن ختم میشود

است در بالای آن بخط میخی نوشته است منم پادشاه کورش هخامنشي اما نقوشیکه از پادشاهان ساسانی در نقش رستم و نقش رجب و غار شاپور از اردشیر اول و شاپور اول و بهرام اول مانده است سواري نگین اقتدار بشاه سوار طرف مقابلش میدهد بی‌شک اهورامزدا از آن اراده شده است چه در نقش مذکور (در نقش رستم) در روی شانه اسب سوار مقابل اردشیر بخط پهلوي نوشته شده است این مجسمهٔ خداوند اهورامزداست هیچ جای تردید نیست از آنکه این نقوش از تأثیر نفوذ یونانیها و رُمها باشد چه آنطوریکه اهورامزدا در اوستا توصیف شده است صورت خارجی و جسمانی نپذیرد پیش از آنکه بتجزیه هرمزدیشت که مختص بخداي بزرگ است برسیم از بوي خوش مورد که در سنّت گیاه مخصوص آفریدگار است نگذریم در کتاب بندهش آمده است که مورت یا سمن مخصوص باور مزداست [1] در کتاب مذکور نیز بهریک از فرشتگان و ایزدان گل یا گیاهي مخصوص است که هریک بجای خویش گفته شود

مورد که همیشه سبز و خرّم است و آسیب خزان نه بیند مخصوص اهورامزداي جاوداني گردید [2] همان اهورامزدائیکه پیغمبرش در گاتها با و مناجات کرده گوید

ای مزدا همان که ترا با دیده دل نگریسته در قوه اندیشه خود دریافتم که توئی سرآغاز که توئی سر انجام که توئی پدر منش پاک که توئی آفریننده راستی که توئی داور دادگر [3]

اینک هرمزدیشت

این یشت که در سر بیست و یک یشت اوستا جاي داده شده است در واقع فهرستی است از اسامی و فضایل اهورا

---

[1] بندهش فصل ۲۷ فقره ۲۴

[2] مورد بخصوصه درمیان اقوام آریائی مقدس است هنوز درالمان در شب عروسی تاجی از شاخه های مورد ساخته بسر عروس میگذارند در خانه های زرتشتیان ایران غالباً درخت مورد دیده میشود

[3] یسنا ۳۱ قطعه ۸

است جمعی از مستشرقین گمان کرده اند که آن اهورامزدا باشد گرچه هیچ جای تعجب هم نیست که ایرانیان در مراوده با بابلیها بزیر نفوذ آنان رفته از برای اهورامزدای غیرمرئی و معنوی خویش بتقلید پروردگاران بابل شکلی درست کرده باشند چه در نقش مذکور اثر صنعت بابل دیده میشود و شباهت آن با نقوش پروردگاران بابل آشکار است ولی هرودت مورخ معتبر یونانی که از حیث زمان بسیار متأخرتر از داریوش بانی نقش مذکور است صراحةً مینویسد «در نزد ایرانیان معمول نیست که مجسمه و معبد و محراب برپا کنند و بنظر آنان کسانیکه آنها را میسازند بعمل خطا و ناصوابی مرتکب میشوند بعقیده من از این جهت که ایرانیان مثل یونانیها اعتقاد ندارند از آنکه پروردگارانشان بشکل انسان باشند [1]

گروه دیگری از مستشرقین میگویند که نقش مذکور فروهر اهورا مزداست وامروز زرتشتیان پیروان اهورامزدا نیز بهمین عقیده هستند شاید از حقیقت هم دور نباشند چنانکه در فروردین یشت و در مقاله متعلق بآن خواهیم دید که همیشه در هر جا وهر حال از فروهر پاکان ونیکان یاری طلب میشود بخصوصه پادشاهان در میدانهای جنگ فتح و پیروزی خود را از پرتو یاری فروهرها میدانسته اند در صورتیکه اوستا از برای خود اهورامزدا فروهری قائل باشد ابداً بعید بنظر نمیرسد که پادشاهان در نقش مذکور برای برتری و پیروزی خویش از نخستین و بزرگ ترین و بهترین و خوب‌ترین و استوار ترین و داناترین و زیبا ترین و دادگرترین و برترین فروهر اهورامزدا یاری خواسته باشند [2] ونیزممکن است که شکل مذکور فروهر خود پادشاه باشد چه در خرابه‌دشت مرغاب در آنجائیکه روزی قصر سر سلسله شاهنشاهان هخامنشی کورش بزرگ برپا بوده است در پهلوی قبرش معروف بقبر مادر سلیمان در روی پاره سنگی شکل مرد بلند بالائی دیده میشود که از دو طرف شهپر های بسیار بزرگ گشوده تاجی مثل تاج فرعونهای مصر بر سرگذاشته دستها را بسوی آسمان بلند کرده

---

[1] Horodote I. 131

[2] فروردین یشت فقره ۸۰

که بمعنی خرد مقدس است و از آن قوه عامله اهورامزدا اراده شده است در مقاله بعد در جزو امشاسپندان صحبت خواهیم داشت و نیز در طي مقاله امشاسپندان معانی کلمات وهمن. و اردی بهشت وشهریور و سفندارمذو خورداد و مرداد که گهی از فرشتگانند و گهی از صفات خاصهٔ اهورامزدا حلّ خواهد شد عجالةً بدو صفت دیگر اهورامزدا که غالباً در اوستا با آنها بر میخوریم اشاره کرده میگذریم ولی آنها کلمه خورنه ونت X^varenah'vant میباشد که در ادّبیات زرتشتیان خره مند شد و در فرهنگهای فارسی فرهمند ضبط است و شعراء قدیم استعمال کرده‌اند معني آن دارنده فر و شکوه میباشد در مقاله زامیادیشت مفصلاً از فر یا خرّه صحبت خواهد شد

دوم کلمه رئونت (ræevant) است که در تفسیر پهلوی رایومند شد و بهمین ترکیب در ادبیات زرتشتیان محفوظ ماند معنی آن دارنده جلال و شکوه و فروغ میباشد ریوند اسم محل قدیم نیشاپور (ابر شهر) که بواسطه آتشکده معروف آذر برزین مهر زیارتگاه مشهور ایران قدیم بوده است از همین کلمه اوستائی رئونت است [1]

همانطوریکه درعهد پیشین ازکلمه بغ بغداد ساخته شده است و امروز از کلمه خدا خداداد درست کردیم در اوستا نیز اهورداد و مزداداد بمعنی آفریده اهورا و ساخته مزدا آمده است اوّلی کم و دومی بسیار استعمال گردیده است [2] کلمه ایزد که در فارسي بمعنی خدا هم میباشد بمعنی شایسته ستایش است در اوستا برای اهورا مزدا استعمال شده است ولی غالباً یزت اسم گروهی از فرشتگان است که اهورامزدا در سر آنها جاي دارد اینک چند کلمه از نقوش و آثاریکه در ایران از روزگاران قدیم بجا مانده و باشکال اهورامزدا معروف است صحبت میداریم

نخست در کوه بیستون در بالای کتیبهٔ داریوش نقش برجسته ای بشکل آدم تاج بر سر با شهپر بزرگ دیده میشود همین شکل درنقش رستم هم موجود

---

[1] رجوع شود به معجم‌البلدان یاقوت و به گاتها ترجه نگارنده مقالهٔ زرتشت صفحه ۲٤

[2] تلفظ درست این دو کلمه Ahuradhāta و Mazdadhāta میباشد

پرستش بغ است در دهم ماه باگ ایادیش مطابق ۲۹ ماه سپتامبر ۵۲۲ پیش از مسیح داریوش بزرگ به کماتای مغ دست یافة وی را با بزرگترین یارانش بکشت تاج و تخت. هخامنشیان را از غصب بیرون آورد [۱] بقول هرودت این روز را عید میگرفتند باسم جشن مغ کشان [۲]

لابد بغ اسم مطلق همه پروردگاران بوده است درکلیه کتیبه هخامنشیان اهورامزدا بغ بزرگ خوانده میشود در خود اوستا فقط چندباری بغ بمعني خدا و ایزد آمده است غالباً بمعني اصلی خود که بخت و بهره و برخ باشد استعمال گردیده است اسمیکه امروز معمولاً بآفریدکار میدهیم خدا یا خداوند میباشد که بعینه مثل اهورا هم اسم باریتعالی است وهم بمعنی امیر و مولا و بزرگ و صاحب میباشد خانه خدا و یاکد خدا و خدایگان غالباً در نظم و نثر فارسی برای امیر و پادشاه. و سرور و صاحب آمده است [۳] خداي در پهلوي ختای میباشد از کلمه ختادَ مشتق شده است یعنی از خود آفریده از خود برخاسته [۴] گفتیم که اولین روز ماه موسوم است به هرمزد همچنین روزهشتم و پانزدهم و بیست وسوم هرماه نیز بشکل دیکری دارای اسم هرمزد است روزهای مذکور موسوم است به دین یا دي که بمعنی آفریدگار است و از کلمه اوستائی دذوه dadhvah مشتق است اشتباه نشود با دین که اسم روز بیست و چهارم ماه است و از کلمهٔ اوستائی دئنَ daena که بمعني کیش و آئین است آمده است در دین یشت از آن صحبت خواهیم داشت براي آنکه سه روز مذکور بهمدیگر مشتبه نشود هریک را به روز بعدش نسبت داده گفتند دین بآذر دین بمهر دین بدین یا دی بآذر وغیره از کلمه سپنتامینو

---

[۱] رجوع شود به Die Keilinschriften der Achämeniden von Weissbach S.19

[۲] Herodote III 79

[۳] زن کازراز چیز شد رهنمای چنین گفت یکروز باکد خدای فردوسی

[۴] رجوع شود به کلمه X^{v}adata در

Altiranisches Wöterbuch von Bartholomae

و به Grundriss der Neupersischen Etymologie von Paul Horn

و به Persische Studien von Hübschmann

و به Études Iraniennes par Darmesteter 1 p. 7

اشخاص هم هست

در یک کتیبهٔ آشور که ازقرن هشتم پیش از مسیح میباشد از یک ماد مزدکّ نام اسم برده شده است و اسم مزدک معروف نیزکه در عهد ساسانیان ادعای پیغمبری نموده و در سال ٥٢٨ یا ٥٢٢ میلادی بفرمان قباد کشته شده است از همین مزدا میباشد

در فروردین یشت بفروهر اوساذن Usadhan پسر مزدیسنا نامی یعني پرستندهٔ مزدا درود فرستاده میشود [1] بخصوصه در عهد ساسانیان اسم هرمزد بسیار معمول بوده است چهار تن از پادشاهان سلسله ساسانی باین اسم نامزد بوده اند نخستین آنان پسر شاپور اوّل [2] یکی از شهرهاي معروف ایران قدیم در ایالت خوزستان موسوم بوده است به رام هرمز بنا شده هرمزد اول بقول حمزه اصفهانی شهر مذکور ازبناهای اردشیر پاپکان است و اصلاً رام اردشیر هرمزد بوده است در زمان یاقوت حموی شهر مذکور رامُز خوانده میشده است امروز محّل مذکور رومز گفته میشود [3] آری هرگوشهٔ از ایران گویاي داستان وگواه فرّ و شکوه و بزرگی دیرین است در ایران قدیم و حالا هم نزد زرتشتیان هر یک از سی روز ماه باسم یکی از فرشتگان و ایزدان است به نخستین روز اسم خداوند داده موسوم است به هرمزد پیش از ظهور حضرت زرتشت اسم معمولی خدای ایرانیان بغ بوده است در کتیبهٔ سارگون پادشاه اشور که از سال ٧٢١ تا ٧٠٥ پیش از مسیح سلطنت داشة اشت باسم یک ایرانی نامزد به بگ داتی بر میخوریم که در جنگی اسیر گشته بفرمان سارگون پوست از بدنش کشیدند بگ داتی درست بمعنی بغداد است که هنوز درکنار دجله یاد آور خداي قدیم ایرانیان است کوه بیستون که امروز در سینه اش بزرگترین کتیبه هاي دنیا نقش و حافظ اعتبار نامه عهد درخشان هخامنشیان است اصلاً بغستان بوده است اسم هفتمین ماه فرس که در همین بغبستان یا بیستون محفوظ مانده است باگ ایادیش بوده است که بمعنی

---

[1] فروردین یشت فقره ١٢١

[2] ورا پادشا نام کرد اورمزد که سر وی بد اندر میان فرزد فردوسی

[3] رجوع شود به معجم البلدان یاقوت و به Ērânšahr von Marquart S. 145.

سر عقاب یک معنی مجازی بسیار عالی اراده کرده است لابد مرغیکه نقل میکند همان است که دراوستا سئن Saena آمده است ودر تفسیر پهلوی اوستا، سیمرغ گردید عجالتهً بهمین اشاره اکتفاء نموده تادر بهرام یشت مفصل تر ازآن صحبت بداریم شاید درتشبیه مذکور هوش عقاب یا اقتدار آن اراده شده باشد نزد بسا ازاقوام قدیم هند و ژرمن عقاب نشانهٔ اقتدار بوده است از جمله علم ایران قدیم نقش عقاب داشته است و رُمها نیزدارای همین لوا بوده اند حالیه علامت المان عقاب است چنانکه روسیّه پیش از انقلاب بولشویکی دارای آن بوده است در کتب مذهبی برهمنان بسا از پروردگاران مثل اندر Indra واگنی Agni بعقاب تشبیه شده‌اند سوم (هوم) نیزدر ریگ وید بهمین مرغ تشبیه گردیده است[1] کریزسموس Chrysosmus (۳٤۷ — ٤۰۷ میلادی) مینویسد مغها درستایش خدای خویش چنین میسرایند « رساونخستین گرداننده گردونه کمال (چرخ جهان) آگاسیاس Agathias (۵۳٦ — ۵۸۲ میلادی) میگوید ایرانیان بدواصول اعتقاد دارند یکی از آن خوبی است و دیگری از آن بدی درمیان موجودات آنچه نیک است از اصل نیک برخاست و این خدای خالق نیکی را اورمیس داتس Ormisdates (هرمزد) مینامند

کلیّه از برای یونانیان فهمیدن خصایص اهورا مزدا آنطوریکه در آئین مزد یسنا است دشوار بوده است بکنه معانی آنچه ایرانیان از خدای قادر ویگانه وغیر مرئی خود ذکر میکرده اند نمیرسیده اند چه خدای بزرگ آنان زوس بکلی از معنویات بری تمام بزرگواری و جلال و جبروتش ظاهر و جسمانی بوده است[2]

از جمله دلایلی که مستشرقین برای قدمت زمان زرتشت ذکرکرده اند یکی همین اسم خدای پیغمبر ایران میباشد که از زمان بسیار قدیم برای تیمّن و تبرک جزء اسامی اشخاص گردیده چنانکه امروز هرمز از اسامی

---

[1] Atharvaveda VII 7

[2] رجوع شود به Die Altepersische Religion und das Judentum von Scheftelowitz S. 8.
و به Zoroastrische Studien von Windischmamn S. 261.
و به Die Religion u. Sitte der Perser nach griech u. rom. Quellen von Rapp. S. 47—53.

سال ۳۰۴ میلادی درگذشته است فیلسوف دیگر يوناني فیثاغورس معروف را که در نیمه قرن ششم پیش از مسیح میزیسته است از شاگردان زرتشت شمرده. درشرح احوالش مینویسد فیثاغورس بخصوصه در راست بودن توصیه مینمود و در سر آن پا فشاري میکرد بعقیده او فقط بواسطهٔ راستی است که انسان شبیه بخداتواند شد زیرا خداوند راچنانکه او از مغها تعلیم یافته است همان خداوندیکه آنان اورمزس مینامند جسمی است مثل نور و روحی است مثل راستی آنچه پرفیریوس از زبان مغ های ایران در وصف هرمزد مینویسد بکلی مطابق آئین زرتشتی است گذشته از آنکه همه مورخین قدیم صفت راستی ایرانیان و مغ ها را ستوده اند خود اوستا بخوبی گواه صدق قول فیلسوف یونانی است درفقره ۸۱ فروردین یشت آمده است «(اهورامزدائیکه) فروغ سفید و درخشان و روح کلام مقدّس است و اشکالیکه پذیرد زیباترین اشکال امشاسپندان است» پلوتارخس Plutarkhos که در سال ۴۶ میلادی تولد یافته و درسال ۱۲۵ درگذشته است مفصلاً از اهورامزدا صحبت میداردبی شک مطالب عمده اش از کتاب مفقود شده تئپونپوس Theopompus مورخ قرن چهارم پیش از مسیح استخراج شده است از جمله مینویسد زرتشت تعلیم داده است که درعالم کون ووجودهرمزس اشبه است به نور و ارمانیوس Areimanios (اهریمن) اشبه است بظلمت وجهل ونیز مورّخ مذکور مینویسد که بقول ایرانیان هرمزس از نور تولّد یافت اوزبیوس Eusebius نقل از فیلوس بیبلیوس Philos Byblius (۸۰—۱۳۰ میلادی) از زبان زرتشت میگوید: «خداوند را سری است مانند سرشاهین اوست نخستین و فنا ناپذیر و جاودانی نه از کسی تولّد یافت و نه چیزی است قابل تقسیم بی مانند و بی نظیر است آفرینندهٔ کلیه چیزهای نیک است خود بهترین نیکی است فریفته نشود و خردمندترین خردمندان است اوست پدر نظم و آئین و عدالت کسی است که از خود تعلیم یافت ساده و رسا و داناست یگانه مُوجد قانون مقدّس طبیعت است» هرچند که ما در اوستا بجائي بر نمیخوریم که اهورا مزدا بعقاب تشبیه شده باشد نظر بسایر اوصافیکه فیلوس ازاهورامزدا میشمارد از

اهورامزدا خوانده دارای فر و شکوه ایزدي میدانستند نمیخواستند که در روی زمین مانند اهورا در عالم مینوی با دیگري در سلطنت شریک باشند آنچه در عظمت اهورامزدا در گاتهای زرتشت میخوانیم تقریباً همان آهنگ را از کتیبه هاي داریوش بزرگ میشنویم فقط داریوش از طرف اهورا برای شهریاری جهان گماشته شد و زرتشت در گاتها براي رهنمائی جهان برانگیخته گردید داریوش گوید« بغ بزرگ است اهورامزدا کسیکه این زمین بیافرید کسیکه آن آسمان بیافرید کسیکه انسان بیافرید کسیکه از برای انسان بخشایش و نعمت بیافرید کسیکه داریوش را پادشاه نمود پادشاه (اقوام) بیشمار فرمانده ممالک بسیار »[1] نیز ممدّ مسئلهٔ فوق خبری است که هرودُت از خشیارشا پسر داریوش بزرگ نقل میکند پس از آنکه خشیارشا غوغاي مصر را فرو نشاند قصد آتن نمود سران و بزرگان و امرای ایران را از براي مشورت به حضور خواند

در طی خطابه مفصل شاهنشاه گوید « پس از فتح آتن و مطیع ساختن ممالک همسایه آن ایران را جز از آسمان حدود و ثغور دیگری نخواهد بود خورشید بجائی نخواهد تابید که بیرون از حدود خاک ما باشد من سراسر اروپا را خواهم در نوردید همه روی زمین را یک کشور خواهم ساخت»[2]

کوس عظمت خدای ایرانیان بهمه جا دمیده افلاطون فیلسوف معروف (٤٢٩ـ٣٤٧ پیش از مسیح) اوّل یونانی است که از اهورامزدا و فرستاده اش زرتشت اسم میبرد ولی غالب مورّخین یونانی معاصرین پادشاهان هخامنش در طی اخبار راجع بایران باهورامزدا نیز اسم خداي بزرگ خود داده زوس گفتند پس از استیلاي اسکندر و بعدها بواسطه وسعت خاک رُم و همسایه شدن با ایران مراوده میان ایران و اروپا زیادتر گردید و غالباً مورّخین خدای ایرانیان را باسم مخصوصش نامیده اُورمزس Oromazes یا هورُمزس Horomazes نوشته اند فیلسوف یونانی پرفیریوس Porphyrius که در

---

[1] Die Keilinschrift der Achämeniden Von Weissbach NRa § 1.

[2] Herodote VII8

مواعظ در آن روز بکلّی نو و مایهٔ تعجب شنوندگان بوده‌است خود زرتشت نیز میگوید که ستایش و نیایشش نو است و پیش ازاو کسی نسروده است [۱] بی‌شک در چنین روزی بآواز بلند بمردم خطاب کردن «ای کسانیکه از نزدیک و دور برای آگاه شدن آمده اید اینک بخاطر تان بسپرید که مزدا در تجلّی است نکند دروغ پرستان شمارا فریفته زندگانی دیگر سراي را تباه کنند» [۲] بسیار خطرناک و سبب انقلاب عظیم بوده است چنانکه از تعاقب مردم مجبور بفرار گردیدو خود گوید« ای مزدا بکدام خاک فرار کنم بکجا رفته پناه جویم . . . . اي اهورا تو مرا مانند دوستی در پناه خود بگیر [۳] بقول مستشرق دانشمند مرحوم آلمانی پرو فسور بار تولومه پیغمبر ایران برای آنکه جان از خطر بدر برد باچند تن از یارانش از بیراه و بیابان راه سیستان پیش گرفت تاآنکه دور از دیار خویش در مشرق ایران بقول سنت در هنگام هجوم ارجاسب دیویسنا که داستان آن مفصلاً در کتب پهلوي و شاهنامه مندرج است شهید مواعظ توحید خویش گردید و در راه خدای یگانه اهورامزدا جان فدا نمود در مدّت عمرش دچار ستیزه و دشمنی اُمرا و پیشوایان دیو یسنا بود و غالباً در گاتها از آنها شکایت میکند [۴] البته جان فشانی زرتشت بیهوده نبود از اثرات مواعظ او قسمت بزرگی از دنیای متمدّن قدیم ره وحدت پرستي پیش گرفت واز پرستش خداي باآن همه عظمت و جبروت که در جهان زبرین و زیرین فرماندهی جز از او نیست و آنچه هست در دست قدرت اوست و مقامش در فضاي بی پایان نور است و آنچه در جهان بدیدگان مسرّت بخشد چه از فروغ خورشید و سپیده دم صبح درخشان جمله از پی تعظیم و تسبیح اوست [۵] در ایرانیان علو همّتي تولید کرد ونفخهٔ از رشادت و دلیری بآنان دمید که در سایهٔ آن بانتهاء درجه اقتدار رسیدند پادشاهان هخامنشی که خودرا درروی زمین مظهر تسلّط و قدرت

---

[۱] یسنا ۲۸ قطعه ۳

[۲] یسنا ۴۵ قطعه ۱

[۳] یسنا ۴۶ قطعه ۱ و ۲

[۴] یسنا ۳۲ قطعه ۹ و یسنا ۴۶ قطعه ۱۱ و یسنا ۴۹ قطعه ۱

[۵] یسنا ۵۰ قطعه ۱۰

میباشد اهورامزدا بواسطه زرتشت اسم خداي یگانه ایرانیان گردید بگروه پروردگاران اریائی که هنوز در هندوستان مقام الوهیّت آنان محفوظ است داغ باطل زده و دیو را که بمعني خداست غول و گمراه کننده خواند

ازآن روز به بعد در ایران زمین خداپرست موسوم است به مزدیسنا مُشرک و پیرو دین باطل دیو یسنا خوانده شد

بعثت زرتشت از طرف اهورامزداي آفریننده زمین و آسمان کسیکه همیشه بوده وخواهد بود کسیکه از همه چیز آگاه و همه‌را بیناست بزرگترین وقایع تاریخی جنس بشراست چه تاآنروز از برای اقوام آریائی تصوّر این مسئله دشوار بود که یک خدا به‌تنهائی بتواند این همه کارهاي مهّم بسازد آسمان باین بزرگی و زمین باین پهنی وکوههای بلند و سراسر دریاهای فراخ و همه جانوران و جنس بشروگیاهها را کار دست یک ارستاد بداند اقوام آریائی از آنچه بهره و سودي داشتند مثل آب وآتش یاآنچه بنظرشان باشکوه و زیبا بود مثل خورشید وماه جمله را خدائی دانسته از پی شکرانه بخشایش و نعمتیکه از این قواي طبیعت بآنان میرسید سجده میبردند هم چنین از قواي دیگر طبیعت که از آنها در بیم وهراس بودند و بسا از آنها آسیب وگزند میدیدند مثل رعد و برق وغیره هر یک را جداگانه پروردگار غضب آلودی تصوّر نموده از برای فرونشاندن قهر وخشم آنان تضرّع و زاری مینمودند فدیه و قربانی میاوردند زرتشت بقوم خود گفت آنچه در بالا و پائین است جمله را یک آفریننده و سازنده است جزاز او کسی شایستهٔ ستایش نیست و آنچه مایهٔ رنج و آسیب تست باآن بستیز جنس زشت و ستمکار از فدیه‌و تضرع تو خوب نگردد نسبت به‌نیک نیکی بجاي آر و نسبت به بدکینهٔ ورز چنان کن که بدي از جهان بر خاسته نابود گردد و سراسر جهان را خونی فرا گیرد تو باید آن کسی را باستایش پارسای خود بستائی که همیشه مزدا اهورا نام دارد [1] کسیکه بضدّ دروغ پرست بازبان و فکرو دست ستیزگی کند خوشنودي مزدا اهورا را بجاي آورد [2] البته این گونه

---

[1] یسنا ٤٥ قطعه ۱۰

[2] یسنا ۳۳ قطعه ۲

فقره ١٤٦ و زامیاد یشت فقرهٔ ٩٢ و فرگرد نوزدهم وندیداد در فقره ٣٤ مزدا اهورا آمده است همین طور است در کلّیه خطوط میخی پادشاهان هخامنشی یعني که همیشه اهورا مقدم به مزدا و پیوسته بآن است مگر بطور استثنا در کتیبهٔ از خشیارشا در فارس اهورا جدا از مزدا دیده میشود [1] اینک به بینیم معنی این دو کلمه که هریک جداگانه یا پیوسته بهمدیگر اسم مخصوص خدای زرتشت گردیده چیست اهورَ در اوستا و اسورَ در وید برهمنان هر دو از ریشه اسو که بمعنی مولا و سرور است میباشد در نزد هندوان اسور غالباً از برای پروردگاران بزرگ استعمال شده است و بخصوصه در وید عنوان وارونا varuna میباشد این عنوان نیز در کتاب مقدّس هندوان فقط چهار بار بانسان داده شده است [2] در اوستا هم کلمه اهورَ بمعنی بزرگ و سرور از براي فرشتگان مثل مهر و آبان نپات آمده است [3] و نیز در گاتها و سایر جزوات اوستا بمعنی امیر و فرمانده و بزرگ از براي انسان استعمال گردیده است [4]

مزدا در اوستا یسنا ٤٠ (هفت ها) فقره اول بمعني حافظه میباشد در خوه گاتها یسناي ٤٥ فقره اوّل مزدَ بمعني بحافظه سپردن و بیاد داشتن است این کلمه در سانسکریت مذس Mēdhas که بمعنی دانش و هوش است میباشد بنابر این وقتیکه مزدا براي خدا استعمال شده از آن معنی هوشیار و دانا و آگاه اراده کرده اند [5] از آنچه گذشت اهورامزدا بمعني سرور دانا

---

[1] Aurahia. Mazdāha
Xerx. Pers. C § 3
Die keilinschriften der Achämeniden Von weissbach

[2] رجوع شود به Dyâus Asura Ahura, Mazdâ und die Asuras S. 84-87 Von Bradke
و به Erânische Alterthumskunde Von Fr. Spiegel Bd. II S. 21-28

[3] رجوع کنید به مهر یشت فقره ٢٥ و فقره ٦٩ و یسنا دوم فقره ٥

[4] رجوع کنید به یسنای ٥٢ قطعه ٩ و بهرام یشت فقره ٣٧ و آبان یشت فقره ٨٥ و تیر یشت فقره ٣٦ و فروردین یشت فقره ٦٣

[5] رجوع شود به کلمه مزداه Mazdāh در Altiranisches Wörterbuch von Bartholomae
و به Die Iraniche Religion von Jackson S. 632-33 (Grundr. der irani-Philologie)
و به Ormazd et Ahriman par Darmesteter p. 26.

از خداوندان هندو مثل اندرا Indra و وارونا Varuna وغیره که روزی معبود و مسجود ایرانیان هم بوده اند مناسبتی ندارد اهورامزدای زرتشت در وحدت و قدرت وخلاقیّت فقط با یهوَ موسی قابل مقایسه است

شاید عظمت اهورا و مشتري را بتوان وجه مناسبت قرار داد چه مشتري از بزرگترین سیّارات بشمار است یا آنکه تأثیر نفوذ یونانی را در آن مدخلیّت داد کلمه هرمزد که امروز در نثر و نظم ما غالباً بمعني خداست پس از گذراندن چندین هزار سال باین ترکیب در آمد نخست از دو کلمه اریائي بمعانی مختلف بتوسط پیغمبر زرتشت اسم خداي یگانه ایرانیان گردید پس از چندین قرن از زبان مخصوص گاتها و اوستا داخل زبان فرس یعنی زبان دورهٔ هخامنشی شد پس از آن به پهلوي انتقال یافت و از آنجا بما فارسی زبانان رسید

از ترکیب خود کلمه قدمت و فرسودگی سفر چندین هزارساله پیداست قرنها لازم بود که کلمهٔ اوستائی ترکیب مخصوصی گرفته تا از پانصد و بیست سال پیش از مسیح به بعد همیشه بشکل معیّن اورمزداه زینت ده کتیبه های پادشاهان هخامنشی شود چه در گاتها که قدیمترین قسمت اوستاست کلمهٔ مذکور دارای ترکیب فرس نیست بسا اهورا و مزدا جدا از همدیگر استعمال شده است مثلاً در یسنا ۲۸ قطعه اوّل مزدا تنها براي خدا آمده است در قطعه هشتم همین یسنا اهورَ تنها استعمال شده است باز در همین یسنا در قطعه پنجم نخست اهورَ و پس از فاصله چندین کلمات دیگر مزدا آمده است درقطعه ششم برعکس اوّل مزدا و پس از فاصلهٔ چندین جمله اهورَ دیده میشوددر قطعه دوم مزدا اهورَ استعمال گردیده است همین طور است در سراسر گاتها در هر جائی از گاتها که این دو کلمه باهم آمده است مزدا مقدّم باهوراست چنانکه در قطعه یازده یسنای ۲۸ پیغمبرگوید «تو ای مزدااهورا مرا از خرد خویش تعلیم ده و از زبان خویش آگاه ساز که روز واپسین چگونه خواهد بود» برعکس گاتها در سایر جزوات اوستا همیشه این دو کلمه باهم آمده آهورا مقدم بمزداست مگر بطور استثنا بتقلید گاتها در فروردین یشت

هرمزد

پیکرش مانند روشنی وروانش بسان راستی است [1]

خُدای یگانه حضرت زرتشت در اوستا موسم است به اهوَرمزَد

در خطوط میخی پادشاهان هخامنشی اورمزداه میباشد امروز در فارسی هرَمزد بفتح میم و هرُمزد بضم میم و اورمزد وهورمزد گوئیم در فرهنگهای فارسی بعلاوه آنکه کلمه مذکور را بمعنی خدا ضبط کرده اند هرمزد و اشکال دیگرآن را نیز مرادف باکلمهٔ برجیس وزاوش دانسته بمعني ستاره مشتري گرفته اند

قدیمترین شعرای ایران هم آن را بمعنی مذکور استعمال کرده اند از آنجمله بوشکور گفته است فروتر زکیوان ترا اورمزد برخشانی لاله اندر فرزد [2]

در ادبیّات فارسی بستارهٔ اسم هرمزد داده شده که نزد یونانیان باسم زوس Zeus و بعدها نزد رمها باسم ژوپیتر Jupiter اسم بزرگترین پروردگار آنان هم بوده است [3] وجه تسمیه ستاره مشتري را بهرمزد نمیدانیم چیست ابداً مناسبتی در اوستا و آئین مزدیسنا بنظرنگارنده نرسید چه اهورامزداي ایرانیان مانند زوس یا ژوپیتر از پروردگاران طبیعت نیست در واقع بهیچ یک از پروردگاران اقوام قدیم شباهتی ندارد نه باخدایان سومر و آکاد واشورو بابل و فنیسی و مصرونه باپروردگاران یونان و رُم حتی باهیچ یک

---

[1] پرفیریوس Porphyrius در توصیف Oromazes اورمزس (اهورامزدا) از زبان مغ های ایران

[2] لغات اسدی فرزد گیاهی است که در تابستان و زمستان سبز است درعربی ثیل خوانند

[3] کلمه زاوش یا زواش که در همه فرهنگها ضبط است و شعرای قدیم بمعنی مشتری استعمال کرده اند بنظر میرسد که مانند کلمات درهم و دینار و الماس و دیهیم وغیره اصلاً یونانی و از زوس zeus مشتق باشد اورمزدی گفت

حسودانت رادادهٔ بهرام نحس ترابهره کرده سعادت زواش

لغات اسدی

این طور اهورا مزدای رایومند فرهمند را خوشنود ساخته اورا ستاش و نیاش ۴۲
میکنیم و خورسند مینمائیم و بر او آفرین میخوانیم

در انجام یشتها اول دعائی بزبان پازند (هرمزد خدای ....) می آید که آهسته خوانده میشود پس از آن نماز معروف یتا اهو 𐬫𐬀𐬚𐬁.𐬀𐬵𐬏... که دوبار تکرار میگردد و جای آن در یسنا ۷۲ فقره ۳۱ است پس از آن یسنیمچه 𐬫𐬀𐬯𐬥𐬇𐬨𐬗𐬀.... که در آن از ایزد مخصوص همان یشت بهمان ترتیبی که در آغاز آن یشت ذکر شده یاد میگردد و سپس اشم وهو .. . می آید در فقره ۳۳ از هرمزد یشت معانی این سه دعا را ملاحظه خواهید کرد پس از آن اهمائی رئشچه 𐬀𐬵𐬨𐬁𐬌 𐬭𐬀𐬉𐬴𐬗𐬀 .... که از یسنا ۲۷ فقره ۹ میباشد پس از آن هزنگرم 𐬵𐬀𐬰𐬀𐬢𐬭𐬇𐬨 .... پس از آن جسیم اَونگهه 𐬘𐬀𐬯𐬀.𐬨𐬉.𐬀𐬎𐬀𐬢𐬵𐬉.𐬨𐬀𐬰𐬛𐬀 .... پس از آن باز اشم وهو . . . برای معانی این ادعیه رجوع کنید بفقره ۳۳ از هرمزد یشت

در متمم این اعتراف .بمناسبت وقت بفرشتهٔ یکی از اوقات پنجگانه روز و بیاران و همکارانش درود فرستاده میشود مثلاً اگر یشتی درهاونگاه سروده شود از فرشتهٔ موکل این وقت و یارانش اینطور یاد میشود « تعظیم و تکریم و خوشنودی و آفرین (باد) بهاونی مقدس و سرور تقدس تعظیم و تکریم و خوشنودی و آفرین (باد) به ساونگهی (𐬯𐬁𐬎𐬎𐬀𐬢𐬵𐬌) و ویسیه (𐬎𐬍𐬯𐬌𐬌𐬀) مقدس [1]

همینطور است در سایر اوقات روز که رفتون و اُزیرن و ایوه ثریترم و اُشهن باشد[2] پس از آن از ایزد مخصوص همان یشت یاد میشود مثلاً در هرمزد یشت

---

[1] رجوع کنید بخورشید نیایش فقره ۱۰

[2] اوقات پنجگانه روز و فرشتگان موکل بر آنها

(۱) هاونی 𐬵𐬁𐬎𐬎𐬀𐬥𐬌 هاونگاه از بر آمدن خورشید تا نیمروز و فرشته موکل بر این وقت نیز هاونی گفته میشود یکی از فرشتگان همکار و یاور او موسوم است به ساونگهی 𐬯𐬁𐬎𐬎𐬀𐬢𐬵𐬌 فرشته ایست که بافزودن چارپایان بزرگ گماشته شده است و دیگری ویسیه 𐬎𐬍𐬯𐬌𐬌𐬀 فرشته ایست که مستحفظ ده است

(۲) رپیثوین 𐬭𐬀𐬞𐬌𐬚𐬎𐬎𐬌𐬥𐬀 رفتونگاه از نیمروز تا عصر یکی از همکاران او موسوم است به فرادت فشو 𐬟𐬭𐬁𐬛𐬀𐬝.𐬟𐬱𐬎 فرشته ایست که بافزودن چارپایان خُرد گماشته شده است و دیگری زنتوم 𐬰𐬀𐬥𐬙𐬎𐬨𐬀 فرشته ایست که مستحفظ ناحیه است

(۳) اوزیه ایرین 𐬎𐬰𐬀𐬌𐬌𐬈𐬌𐬭𐬌𐬥𐬀 اُزیرنگاه از رفتون تا سرشب یکی از همکاران او موسوم است به فرادت ویر 𐬟𐬭𐬁𐬛𐬀𐬝.𐬎𐬍𐬭𐬀 فرشته ایست که بافزودن انسان گماشته شده است و دیگری دخیوم 𐬛𐬀𐬑𐬌𐬌𐬎𐬨𐬀 فرشته ایست که مستحفظ ایالت است

(۴) ائیوی سروثرم 𐬀𐬌𐬡𐬌𐬯𐬭𐬏𐬚𐬭𐬌𐬨𐬀 ایوه ثریترمگاه از سرشب تا نیمشب یکی از همکاران او موسوم است به فرادت ویسپم هوجیائیتی 𐬟𐬭𐬁𐬛𐬀𐬝.𐬎𐬍𐬯𐬞𐬄𐬨.𐬵𐬎𐬘𐬌𐬌𐬁𐬌𐬙𐬌 فرشته ایست موکل بررستنیها و دیگری زرثوشتروتم 𐬰𐬀𐬭𐬀𐬚𐬎𐬱𐬙𐬭𐬋𐬙𐬆𐬨𐬀 فرشته ایست که مستحفظ مرکز حکومت زرتشتوم یعنی رئیس روحانی (مسمغان) است

(۵) اوشهین 𐬎𐬱𐬀𐬵𐬌𐬥𐬀 اشهنگاه از نیمشب تا بر آمدن خورشید یکی از همکاران او موسوم است به برجیه 𐬠𐬆𐬭𐬆𐬘𐬌𐬌𐬀 (برنج) فرشته ایست موکل برحبوبات و دیگری نمانیه 𐬥𐬨𐬁𐬥𐬌𐬌𐬀 فرشته مستحفظ خان و مان است در زمستان که روزها کوتاه است فقط چهار وقت محسوب میدارند رفتون ساقط میشود و هاونگاه از بر آمدن خورشید تا ازیرنگاه امتداد مییابد (رجوع کنید به بندهش فصل ۲۵ فقره ۹) در خصوص اوقات روز رجوع کنید بهیسنا ۱ فقرات ۳-۸ از فقرات مذکور بر میآید که مهر ورام واردیبهشت و آذر و آبم نپات و آبان و آم و بهرام و وُپرتات و سروش و رشن و اشتات نیز از یاران و همکاران پنج فرشتهٔ اوقات روز میباشند در خصوص فرشتگان مستحفظ خان و مان و ده و ناحیه و ایالت و زرتشتوم رجوع کنید بصفحه ۴۳۰ همین کتاب

ملحقات یشتها

در آغاز و انجام هر یك از یشتها نماز ها و ادعیه مخصوصی تکرار میشود که در کلیّهٔ آنها یکسان است مگر اینکه در هر یك از آنها اسم فرشتهٔ مخصوص همان یشت ذکر شده از یشتهای دیگر امتیاز مییابد

نمازهائي که در آغاز می آید بر حسب ترتیب از این قرار است

اول نمازی است بزبان پازند بنام یزدان . . .

پس از آن خشنوتره 𐬑𐬱𐬥𐬀𐬊𐬚𐬭𐬀 . . . . که از گاتها یسنا ۵۰ فقره ۱۱ میباشد معنی آن چنین است از خوشنودي اهورا مزدا و شکست اهریمن آنچه را که موافقتر با اراده اوست (خداست) بجای می آورند

پس از آن فرستویه 𐬟𐬭𐬀𐬯𐬙𐬎𐬌𐬌𐬉 . . . . (فقط در هرمزد یشت میآید) که از یسنا ۱۱ فقرات ۱۷ـ۱۸ برداشته شده است معنی آن چنین است من موظفم که در اندیشه و گفتار و کردار نیك پندار نیك گفتار نیك کردار باشم من مصمم که آنچه از پندار نیك و گفتار نیك و کردار نیك است بجای آورم و آنچه از پندار زشت و گفتار زشت و کردار زشت است دوری نمایم

ای امشاسپندان من ستایش و نیایش تقدیمتان میکنم آنها را در اندیشه و گفتار و کردار نثارتان میسازم آنها را بطیب خاطر تقدیم میکنم و نیز جان خود را [1]

پس از آن نماز معروف اشم وهو 𐬀𐬱𐬆𐬨 𐬬𐬊𐬵𐬏 . . سه بار تکرار میشود که جای آن در یسنا ۲۷ فقره ۱٤ است و معني آن را در فقره ۲۳ از هرمزد یشت ملاحظه خواهید کرد

پس از آن فره وراله 𐬟𐬭𐬀𐬬𐬀𐬭𐬁𐬥𐬈 . . . . که در اعتراف بدین زرتشتي است جای آن در یسنا ۱۱ فقره ۱٤ میباشد معنی آن چنین است من مقّرم که مزدا پرست و پیرو زرتشتم دشمن دیوها و دوستار کیش اهورا هستم

---

[1] این جملهٔ اخیر از گاتها یسنا ۳۳ فقره ۱٤ میباشد

غایت آمال

اینك باید دیدکه غایت آمال و آرزو و انتهای مقصود در مزدیسنا کدام است از پارسائی و پرهیزکاری و راستی و درستی و پاکي وکار وکوشش و دلیری و راد مردی و داد و دهش و دانش و خوش بینی و وطن پرستي و نوع دوستي وغیره نتیجه دنیوی معلوم است که خوشی و آسایش و آرامش و کامرانی و شادمانی و ناز و نعمت و عزّت و سرا فرازی است پس از سر آمدن دورهٔ زندگانی خرم و خوش غایت آمال هم از برای سرای دیگر موافق با مسلك تصوّف ایران در فقره ۲ از یسنای ٤۰ (هفتن یشت بزرگ) این طور بیان شده است « توای اهورا مزدا از برای مادر این جهان و جهان معنوي این پاداش را مقرر داشتی تا بدان واسطه بمصاحبت تو نایل شویم با تو و با راستی جاودان بسر بریم »

زرتشت کلید رستگاري — بسپرد بدست هر یك از ما
فرمود که مرد گردد از کار — شایسته بارگاه مزدا
راهی نبود جز از (اشوئي) — در گیتی پر ز شور و غوغا
زینهار مپوی راه دیگر — هشدار هم از سراب و صحرا
از بهر کمال نفس خود کوش — تا گردي ز آن سعید فردا
آری گردد مطاع آن کس — کوگشته مطیع امر والا
در دل علم (اشا) بر افراز — و از (وهمن) خیمه ساز بر پا
ارکشور بي زوال خواهی — رو آر بدولت (خشترا)
از (ارمتی) آن فرشتهٔ عشق — زنگ دل خود ز کینه بزدا
اي خوش آن کس که عشق وی را — باشد رهبر بکار دنیا
گیرد دستی ز بینوایان — گردد همه را برادر آسا
تا نام ز راستی است پایا — ماند پا دار (مزد یسنا)

اشوئی پاکی تقدس — اشا راستی = اردیبهشت
وهمن منش پاك = بهمن — ارمتی فرشته عشق و تواضع = سفندارمذ
خشترا قدرت و سلطنت ایزدی = شهریور

صفت است يعني منسوب بآريا همين كلمه است كه اكنون ايران گوئيم نگارنده در هر جائي از يشتها كه باين كلمات برخوردم آنها را بآريائي و آريا ترجمه كردم شايد صواب در اين بود كه بايراني و ايران ترجمه كنم تا صراحةً معلوم باشد كه تا بچه اندازه وطن مقدس ما در كتاب مقدس ياد شده است شكی در اين نيست كه ايرانيان خود را در قديم آريائی می ناميده اند داريوش بزرگ در كتيبه فارس (نقش رستم) نيز خود را آريائي خوانده است از اين قرار « من داريوش هستم پادشاه پادشاهان (شاهنشاه) پادشاه ممالك و اقوام بسيار پادشاه اين زمين بزرگ و فراخ پسر گشتاسب هخامنشي از فارس هستم و پسر كسي كه از فارس است آريائي و آريا نژاد هستم » در فرس هخامنشی اريا airya بمعنی ايراني است همچنين هرودت مينويسد (مادها را در قديم آريائی ميگفتند)[1] مختصراً كلمه ائيريه در اوستا و آريا در فرس و ايرانی در فارسی يكی است مطابق آنچه در فوق از كتيبه داريوش نقل كرديم در فقره ۵۶ از تشتر يشت آمده است « اگر تشتر را (فرشته باران را) معزّز بدارند بممالك آريائی (ايران) لشكر دشمن داخل نشود نه سيل نه زهر نه گردونهای لشكر دشمن و نه بيرقهای بر افراشته دشمن » در خصوص كشور مركزی كه موسوم است خونيرث و مسكن ايرانيان است رجوع كنيد بصفحهٔ ۴۳۳ باآنكه علاقمندی ايرانيان نسبت بخاك شان بخوبی از مندرجات اوستا بر ميآيد اما اين علاقه مانع نشده است كه ممالك ديگر هم بنيكی ياد شود در فقرات ۱۴۳ و ۱۴۴ از فروردين يشت در رديف فروهرهای ايرانيان بفروهرهای پاك مردان و زنان ممالك خارجه كه از چهار مملكت آنها اسم برده شده و در جاي خود شرح خواهيم داد درود فرستاده شده است

---

[1] رجوع كنيد به Herodote VII, ۶۲
Aufsätze zur persischen Geschichte von Th. Nöldeke
Leipzig 1887 S. 148

نجات نخواهد دید منتقل گردیم و آن علاقه مخصوصی است «آنچه را که ما امروز وطنپرستی میگوئیم» که نیاگان ما بخاك خویش داشته اند برخلاف آنچه جسته جسته از این و آن شنیده میشود که ایرانیان قدیم علاقهٔ بوطن خود نداشته اند و نمیدانیم که مأخذ این خیال بی اساس از کجاست از کتاب مقدس ایرانیان بخوبی بر می آید که ایرانیان فاقد این حسّ نبوده اند گذشته از آنکه مورّخین قدیم هم ایرانیان را علاقمند بخاکشان ذَکر کرده اند در کتابی که باسم قیصر موری کَیوس Maurikios موسوم گردیده از مورخین بیزانس قرن ششم میلادی نقل شده است که (ایرانیان بوطنشان علاقمند هستند) و بعد شرحی در دلاوری و نظم و ترتیب آنان در جنگ نقل گردیده است و باید بنظر داشت که این اقرار از زبان دشمنان است باآنکه در طي مندرجات خود چندین ناسزا و دشنام برای ایرانیان پسندیده اند ولی اوصاف مشهوره آنان را نمی توانسته اند که منکر شوند [1]

گذشته از این آیا از کتیبه هاي شاهنشاهان هخامنشی این علاقه نسبت بایران مشحون نیست پس تمنّای داریوش از درگاه اهورا مزدا که این (خاك دچار سپاه دشمن و قحطی و دروغ مباد) چه معنی دارد ؟ آیا در عهد خود او که سلطنت مقتدری در روي زمین باقی نگذاشته بود احتمال میرفت که پای دشمن بخاك ایران رسد تاما دعای مذکور را از برای بقای سلطنت خود او تصّور کنیم نه از برای ایران الي الابد

در اوستا مکرراً بکلمهٔ ائیریه 𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀 برمیخوریم چنانکه در خرداد یشت فقره ٥ و آبان یشت فقرات ٤٩ و ٥٨ و ٦٩ و ١١٧ و تشتر یشت فقرات ٦ و ٣٦ و ٥٦ و ٥٨ و ٦١ و مهریشت فقره ٤ و اشتات یشت فقره ٥ و زامیاد یشت فقرات ٥٦ و ٦٩ و وندیداد فرگرد ١٩ فقره ٣٩ وغیره این کلمه صفت است یعني آریائی (ایرانی) همچنین کلمه دیگر ائیرین 𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀𐬥𐬀 که در اشتات یشت فقره ١ ودر دو سیروزه کوچك و بزرگ فقره ٩ وغیره آمده نیز

---

[1] Byzantinische quellen zur Länder-und Völkerkunde 5—15 Jhd von Karl Dietrich Leipzig 1912 S. 36

خرم بآسمان عروج نموده از درگاه اهورامزدا بقا و خوشی و وُسعت رزق باز ماندگان را درخواست نمایند فرشته سخاوت موسوم است به راتّا 𐬭𐬁𐬙𐬁 در فقره ۳ از هفتن یشت کوچک از او اسم برده شده است

در دین یشت از چیستا یعنی علم و معرفت سخن رفته در فقره اول از یشت مذکور آمده است «درسترین علم مزدا آفریدهٔ مقدس را ما میستائیم که راه راست را نموده بسر منزل مقصود میرساند» در فقرات ٦ و ۷ آمده است «زرتشت علم را بواسطهٔ پندار نیك و گفتار نیك و کردار نیك خویش بستود و از اوثبات قدمها و شنوائی گوشها و قوّت بازوان و صحّت بدن و قوّهٔ بینائی درخواست نمود» در هفتن یشت (کوچك) فقرات ۱ و ٦ از خرَ ثوَ 𐬑𐬭𐬀𐬙𐬎 که بمعني خرد و دانش است سخن رفته و از دانش فطری و دانش اکتسابی یادکرده گوید «دانش فطری مزدا آفریده را ما میستائیم دانش اکتسابی مزدا آفریده را ما میستائیم» (بفقره ۱۲٦ از مهر یشت و فقره ۱٦ از سروش یشت ها دخت نیز نگاه کنید) چنانکه ملاحظه میشود علم که اساس سعادت دنیوی و اخروی است در مزدیسنا فراموش نشده است در زامیاد یشت که از فروشکوه سلطنت ایران صحبت میدارد امید و خوش بینی که مشوّق انسان است درکار و کوشش بخوبی پیداست بنا بمندرجات یشت مذکور فرو جلال مختص بایران است و تا جهان پایدار است از آن سلب نخواهد شد و در آخرالزمان این فر بسوشیانس که موعود مزدیسناست تسلیم خواهدگردید

در سراسر اوستا و در جزو آن یشتها از کار و کوشش و آباد نمودن زمین و زراعت و پروراندن گله و رمه و نگهبانی از چارپایان مفید توصیه شده است از پرتو همین اخلاق وقوّه معنوی است که دورهٔ عظمت و اقتدار و جلال ایران بیش از دورهٔ اقتدار دو رقیبش یونان و رُم طول کشیده است

وطنپرستی

در انجام مقال بخصوصه لازم میدانیم که بیك نکته بسیار مهمّی متوّجه شویم و بیکی از اخلاق مندرج در اوستا بچیزی که وطن ما بغایت محتاج آن است و بدون آن هیچ وقت روی

بوده و تا باندازهٔ که در آن زمان توانسته اند خیالات را بزبان و بیان آورند در مهریشت راستی را ستوده و دروغ را نکوهیده اند بطوری که بي اختیار سر تعظیم و تکریم ما در مقابل اخلاق پاك نیاگان ما در وقت خواندن این یشت فرودمی آید

دلیری و عدل و سخاوت وعلم و خوش بینی

دگر درمیان اوصاف پسندیده و اخلاق حمیده چیزي که دقّت آدمي را جلب میکند آن صفت دلیری است سراسر یشتها پر است از پهلوانی و مردانگی و رزمآزمائی و اسب دوانی و تیر اندازی تمام فرشتگان از سرتاپای غرق اسلحه سیمین و زرین اند درهمه جای یشتها از این فرشتگان نیرومند فتح و پیروزی و قوّت دل و اسب تندرو و پایداری تمنّا میشود در دینی که دنیا میدان کارزار خوبي و بدی خوانده شده و در دینی که از انسان خواسته شده که مردانه برضد جنود اهریمن بکوشد لابد باید برشادت وجوانمردي هم توصیه شده باشد همانطوري که آئین مزدیسنا در پارینه ایرانیان را براستگوئی مشهور ساخت همانطور هم بازوي نیرومند آنان را بشرق و غرب عالم مسلّط کرد وهماره آنان را در میدانهاي جنگ مظفّر و منصور نمود اگر خواسته باشیم که اخلاق مندرج در یشتها را یک یک شرح دهیم سخن بدرازا خواهد کشید بناچار دامنهٔ سخن کوتاه گرفته گوئیم که در هر یک از یشتها اخلاق مخصوصي غلبه دارد مثلاً در رشن یشت از عدل و انصاف سخن رفته است در فقرات آن یشت یک یک هفت کشور روي زمین از قلّه کوه هرا و کنار دریاي فراخکرت گرفته تا بآسمان و کره ماه و خورشید و ستارگان و فضاي فروغ بی پایان (انیران) وعرش اعظم (گرزمان) شمرده شده و در هرجائی که رشن یعنی عدالت باشد تمنّاي داشتن آن گردیده است در فروردین یشت به بذل و بخشش توصیه شده است فروهرهای درگذشتگان که در آخر هر سال در هنگام جشن فروردین (نوروز) از آسمان برای دیدن و سرکشی باز ماندگان فرود می آیند بخصوصه امیدوارند که باز ماندگان آنان در راه خدا انفاق کنند تا آنان خوشنود و

و دروغگو هستیم » درجای دیگر گوید « ای کسی که بعد شاه خواهي شد باآن کسی که دروغگو و ستمکار است دوستی مورز اورا بسزای سخت برسان » بازهمین شاهنشاه در فارس (تخت جمشید) گوید « داریوش پادشاه گوید اهورا مزدا و سایربغان باید مرا یاری کنند این مملکت را باید اهورا مزدا از لشکر دشمن و قحطی و دروغ حفظ نماید » مکرراً گوید « این کشور گرفتار سپاه دشمن و قحطی و دروغ مباد »[1] غرض از ذکر این چند فقره این است که چگونه نصایح اوستا در ایرانیان قدیم اثر کرده راستي دوست و از دروغ متنفّر بوده اند[2] این چند فقره اخیر از کتیبهٔ تخت جمشید در کمال وضوح ترجمه ایست از آیات اوستائي بزبان فرس هخامنشی

شقی ترین در میان مردمان کسي است که بصفت زشت درگونت 𐬛𐬭𐬆𐬔𐬎𐬎𐬀𐬥𐬙 یعني دروغگو متصّف باشد بخصوصه حیرت انگیز است که در چنین عهد کهنی نیاگان ما تا باین اندازهٔ بحسن راستی و قبح دروغ پی برده اند مهر فرشته فروغ و موّکل بر عهد و پیمان است با هزار گوش و هزار چشم و ده هزار دیده بان که شبانروز بیخواب در بالای برج بسیار بلندی بپا ایستاده نگران است که هر دروغ گوید و عهد بشکند بسزا رساند در گردونه این فرشته دلیر که دستش بشرق و غرب عالم میرسد هزار تیر و کمان و هزار نیزه و هزار شمشیر و هزار گرز موجود است تمام این اسلحه بر ضد کسی بکار میرود که دروغ میگوید و پیمان خویش نمی پاید مهر دروغگو را بداغ فرزندانش نشاند خانه اش را ویران سازد خیر و برکت از کشت و گله اش برگیرد در میدان جنگ مغلوبش کند از خوشی زندگانی محرومش سازد و از پاداش روز واپسین بی بهره اش نماید بهترین پاداش و سخترین سزا در مهریشت از برای راستگو و دروغگو معیّن شده است تا باندازهٔ که از برای مردمان عهد کهن تصوّر از خوبی و بدی ممکن

---

[1] رجوع کنید به Die Keilinschriften der Achämeniden von Weissbach Leipzig 1911

[2] رجوع کنید بخرمشاه تألیف نگارنده بمبئی ۱۳۰۵ شمسی ص ۶۱ — ۷۳

راستی و دروغ

چیزی که در مزدیسنا بخصوصه توصیه شده و بواسطه اصرار و پافشاری که در سر آن گردیده بطوری که از مختصات این دین شمرده میشود آن مسئلهٔ راستی است ابداً جای تعجب نیست که ایرانیان قدیم در دنیا براستگوئي مشهور بوده اند و حتی دشمنان دیرین آنان یونانیان آن را منکر نشده اند هرودت مینویسد « ایرانیان بفرزندان خود از سنّ پنج سالگی تا بیست سالگی سه چیز یاد میدهند سواری و تیراندازی و راستگوئی » در چند سطر بعد مینویسد « ایرانیان آنچه را که نبایستی بکنند بزبان هم نبایستی بیاورند نزد آنان دروغگوئی از عیوبات بزرگ شمرده میشود و همچنین قرض گرفتن چه بقول آنان کسی که قرض میگیرد بناچار بدروغگوئی می پردازد » ۱

تمام آمال و آرزوی یك مزدیسنا کیش باید این باشد که بدرجهٔ اشوئی 𐬀𐬴𐬀𐬎𐬎𐬀𐬥 برسد یعني راست و پاك باشد راجع براستی محتاج بنشان دادن مثالی در اوستا نیستیم چه هر صفحه اي از کتاب مقدس را که بگشائیم بتعریف راستي و بتکذیب دروغ برمیخوریم همانطوری که انسان باید بکوشد تا بصفت ایزدي راستی متصّف شود همانطور باید از صفت دروغ اهریمنی اجتناب کند دیو دروغ (𐬛𐬭𐬎𐬘 دروج) مهیب ترین غولی است که انسان را گرفتار چنگال قهر خویش میکند انعکاس مندرجات اوستا در مذّمت از دروغ در کتیبه خطوط میخی داریوش در بیستون (بهستان) و فارس نیز دیده میشود شاهنشاه هخامنشي در کتیبه بیستون گوید « تو ای کسی که بعدها شاه خواهی شد مخصوصاً از دروغ بپرهیز اگر ترا نیز آرزوی آن است که مملکت من پایدار بماند هرکه دروغ گفت اورا بسزای سخت برسان » در چند سطر بعد گوید « بیاری اهورا مزدا بسا کارهای دیگر نیز بتوسط من صورت گرفت که همه آنها در این کتیبه نوشته نشد باین ملاحظه که بعدها هر که این را بخواند اعمال من بنظرش گزاف نیاید و همه آنها را باور کند و دروغ تصور نه نماید اینك آنچه بتوسط من انجام گرفت باورکن اهورا مزدا و سایر بغان مرا یاری نمودند زیرا که نه من و نه خاندان من کینور وستمگر

---

۱ Herodote I, 186 & 188

بکسی نمیرسد باید دید که چه اخلاقی در آنها گنجانیده اند که ممکن است بعموم فائده ای برسد

مسائل خارق‌العاده ما به‌الاشتراک تمام ادیان است ما به‌الامتیاز آنها از همدیگر همان مطالب اخلاقی وگذشته از این طرز پرستش و رسوم و آداب است که علامات مخصوصه هریک از آنهاست

رسومات ظاهري در مزد یسنا

ما به‌الامتیاز ظاهري مزدیسنا از سایرادیان یا علامات خارجي آن زَوْر (𐬰𐬀𐬊𐬚𐬭𐬀) و هوم (𐬵𐬀𐬊𐬨𐬀) و برسم (𐬠𐬀𐬭𐬆𐬯𐬨𐬀𐬥) است که عمده اسباب عبادت است در این دین گو آنکه هر یک از آنها اشاره بیك مقصود مخصوصي است که درجاهای خودشان ذکر کردیم ولی همه آنها را باید بهانهٔ (اگر این تعبیر درست باشد) از برای ستایش دانست چه در وقت تهیّه نمودن آب زَورْ و فشردن گیاه هوم و بستن و گشودن شاخه‌های برسم جز اوستا خوانی و حمد و تسبیح خداوند چیز دیگری درمیان نیست همین رسوم وآداب با ادوات و آلات مخصوصی در مندر برهمنان و کنشت یهودیان و کلیسیای عیسویان هم دیده میشود

قطع نظر از این امتیازات ظاهری در مزدیسنا برخلاف تمام ادیان اهمیّت مخصوصي بدنیا و زندگی داده شده یعنی که خوشی دنیوی نقیض سعادت اخروی قرار داده نشده است و شرح آن گذشت دگر از خصایص مزدیسنا فلسفهٔ امشاسپندان و حکمت فروهران است که در دو مقاله راجع بآنها ملاحظه خواهید کرد [1] دگر از خصایص مزدیسنا مسئلهٔ آخرالزمان و ظهور سوشیانس و رستاخیز و برخاستن مردگان و پل صراط و میزان و بهشت و برزخ و دوزخ است که از ایران بسایر ادیان رسیده است

---

[1] راجع بفلسفهٔ امشاسپندان رجوع کنید به پیك مزدیسنان تألیف دینشاه جی جی باهای ایراني بمبئي نوامبر ۱۹۲۷ میلادي

نابود شو ای ناخوشیها فرار کنید ای دیوها بگریزید ای آشوب و غوغا نابود شو
اي تب فرار کن ای مرد ستمکار نابود شو . . . »

پندار و گفتار و کردار نیك

آنچه در مزدیسنا بیش از همه چیز دقّت را جلب میکند آن سه کلمه مقدس هومت و هوخت و هوورشت میباشد که بمعنی پندار نیک و گفتار نیک و کردار نیک است و در هر صفحهٔ از اوستا تکرار شده است هیچ عمل نیکی در دنیا وجود ندارد که بیرون از دائره وسیع این سه کلمه باشد هر که دارای این سه گوهر تابناك شد بگنجینهٔ اسرار ربّانی رسیده انسانی کامل و دارای جمیع صفات ملکوتی است اهورامزدا هیچ دولت و سعادتی را از برای پیغمبر خویش بالاتر از این ندیده که در فقره ۱۸ از آبان یشت آرزو میکند که (زرتشت مقدس پسر پوروشسب هماره برحسب دین بیندیشد برحسب دین سخن گوید و برحسب دین رفتار کند) زرتشت هم بنوبت خود در گاتها (و بعدها هم از زبان وی در سراسر اوستا) توفیق داشتن همین سه چیز از برای پیروان مزدیسنا تمنّا کرده است

مقصود این نیست که در این مقاله از کلیّه اصول مزدیسنا صحبت بداریم این مبحث مفصل تر از این است که در چند ورق بگنجد بلکه مقصود این است که از مندرجات یشتها بطور عموم سخن رانده از هر مطلبی برای نمونه یک دو مثالی از فقرات خود یشتها بدست دهیم تا فهم سایر فقرات آسانتر شود

مطالب خارق العاده مابه‌الاشتراك کلیّه ادیان است

در یشتها بمطالب خارق العاده هم برمیخوریم که بیرون از دائره تصوّرات انسانی است و بسا هم خارج از قواعد علوم متداولهٔ است چنانکه در کتب مذهبی سایر ادیان

مثلاً هیچ مسئلهٔ عجیب تر از توّلد عیسیٰ آنطوری که در آغاز انجیل مسطور است نیست البتّه در سر واقعهٔ ولادت بی نظیرش مکث نباید کرد اما اینکه آنحضرت جان خود را در بالای دار براي پیشرفت مقاصدش فدا نمود بسیار قابل دقّت است در طی مندرجات خارق‌العاده کتب مذهبي که ابداً ضروری از آنها

خوشنودی هریک از آنها توصیه شده است از آنجمله است عدل و عشق و دلیری و زورو پیروزی و سخاوت و شکوه و دین و علم و راستی و درستی و پاکی و تندرستی و بردباری و فرمانبرداري و کلام راستین و سنّت کهن وغیره بخصوصه گروهی ازین فرشتگان در فقرات ۲۱—۲۲ از سروش یشت ها دخت یاد شده اند

باید بنابودکردن آنچه بد و زشت است کوشید

در مقابل این گروه فرشتگان از برای آنچه زشت و بد و نکوهیده و زیان آوراست خواه از مادّیات و خواه از مجرّدات از باد تند و ناخوشی و خواب سنگین گرفته تا بدروغ و آز و خشم بوجود دیوهائی قائل شده اند که ار طرف خرد خبیث برضد انسان بر انگیخته شده اند

برخلاف آئین برهمنی که کشتن هیچ یك از جانوران موذی هم جایز نیست حتی در عید مخصوصی موسوم به (ناك پنچم Nag-pančam) بمار شیر میدهند و جاین‌ها Jain's که فرقه ای از هندوان اند اگر در بدن خود هم حشرات موذی به بینند باید آنها را بحال خود بگذارند (قطع نظر از آنکه طبقهٔ «برهمن» و «ویشناو» Vaishnao ذبح نمیکنند و گوشت هیچ قسم جانداری را نمیخورند) در دین مزدیسنا باید بضدّ آنچه موذی است جنگید و کشتن حشرات از ثوابهای بزرگ بشمار است در ایران قدیم موبدان بایستی همیشه یك چوبدستی سر سیخ که آن را در اوستا خرفستر غن 𐬑𐬭𐬀𐬟𐬯𐬙𐬭𐬀𐬖𐬥𐬀 یعنی حشرات زن وحشرات کش و دژ پهلوی مارگن گویند باخود همراه داشته باشند مار از شفقّت بیجای هندوان استفاده نموده از دست آنان شیر مینوشد ولی در مقابل هرسال بگروهی از آنها زهر خود چشانیده هلاك میکند بخصوصه این گونه ضعف در مزدیسنا راه ندارد سر تسلیم و رضا در مقابل هیچیك از آفات فرود نباید آورد آنچه زشت سرشت و بدنهاد است در روی زمین مزدا آفریده حق زیستن ندارد باید نابود شود و عرصهٔ را از برای یاران ایزدی بدون معارضه گذارد نظر باین معنی در فقرات ۷—۹ از اردیبهشت یشت آمده است «ای باد طرف شمال

قصرهاي صد ستون درخشان و بسترهای معطّر و چرخهای درخشان گردونهای خروشنده و اسبهای شیهه زننده و تازیانه های طنین براندازنده و تیغ و تیر وگرز و نیزه و خود و جوشن سیمین و زرین و لباس فاخر زربفت و تاج و طوق و گوشواره و دست بند گوهر نشان سخن رفته است لابد در دینی که زندگاني حقیر شمرده نشده و خوشی آینده را شرط بدبختی کنونی ندانسته باید بتمام لذایذ دنیوی اقبال نمود و کلیتهً آنچه را که از آن فائده و سودی میرسد دوستار و خواستار بود و همچنین آنچه را که ممکن است از آن ضرري رسدو آنچه را که مایه رنج و گرفتاری و اندوه است دشمن بود و برای نابود کردنش کوشید

آسمان و آنچه در اوست زمین و آنچه براوست مقدس است

بنابر این بسیار منطقي است که در مزدیسنا آسمان و آنچه در آن است از خورشید و ماه و ستارگان وغیره و زمین و آنچه براوست از آب و گیاه و چار پایان و آتش و فلزّ وغیره مقدّس و معزّز باشد و بفرشتگان موکل هر یك از آنها نماز برده شود و شکرانه نعمت بواسطه این گماشتگان بدرگاه آفریدگار مهربان تقدیم گردد در یشتهای خورشید و ماه و ناهید و تیر و گوش و مهر و رام وغیره شکر نعمت بجای آورده خدای را از فروغهای گوناگون و آبها و رستنی ها و چار پایان سپاسگزار اند و حتّيٰ از مناظر طبیعي که چشم انسان از آنها حظی میبرد قدر دانی شده بآنها درود فرستاده شده است چنانکه قلّه کوه و مرغ پران در فقرات ٣ و ٦ از یسنای ٤٢ مورد توّجه و نوازش گردیده است مختصراً آنچه نیک و نغز است مقدس است مکرّراً در اوستا بطور مطلق از جمیع موجودات بخوبی یاد شده است از آنجمله در فقره ٣ از یسنای ٤٢ آمده است (بهمه چیزهای خوب و نیک ما درود میفرستیم) در فقره ٢٢ از سروش یشت هادخت آمده است (پیکرهاي کلیّه آفرینش مقدس را ما میستائیم) معنی شعر سعدي

بجهان خرّم از آنم که جهان خرّم از اوست   عاشقم برهمه عالم که همه عالم از اوست

درست در مزدیسنا مصداق مي یابد این تعظیم و تکریم اختصاصي از برای مادیات ندارد بلکه از برای مجرّدات و صفات نیکو نیز فرشتگانی قائل شده

نه پسندیده اند خود اهورامزدا مطیع اوامر مصدر جلال است در کمال فروتنی برای سرمشق بندگان یکی از فرشتگان خود ناهید را که موکّل آب است نماز آورده وی را میستاید چنانکه در فقره ۱۷ از آبان یشت آمده است همچنین در فقره ۵۰ از تشتر یشت اهورامزدا میگوید من تشتر (فرشتهٔ باران) را مثل خود شایسته ستایش بیافریدم در فقره اول از مهر یشت بعینه همین جمله از برای مهر (فرشتهٔ فروغ) تکرار شده است

جلال وآسایش و خوشی

چون اساس توحید در مزدیسنا بر روی یك سلطنت معنوی قرار گرفته لاجرم بعظمت و اقتدار و جلال اهمیّت مخصوصی داده شده است برخلاف ادیان سامی مزدیسنا از زندگانی مجلّل روگردان نیست زندگانی نیك و شریف است جهان و آنچه در آن است مقدس است خوشی و خرمی از برای نوع بشر موهبت ایزدی است از آنها نباید خود را محروم ساخت فقر و مسکنت کردهٔ اهریمنی است بامید پاداش اخروی چشم از نعم دنیوی نباید پوشید پریشانی و ذلّت در این جهان سرمایهٔ آبرو و اعتبار از برای جهان دیگر نخواهد شد در روز واپسین مزد بکسی بخشیده خواهد شد که از پرتو کوشش خویش زمین را آباد و مردم را شاد میسازد خانهٔ خلد برین در گرو حسن عمل بندگان است آنکس که از پرتو کار و کوشش خویش مایهٔ خوشی و آسایش دیگران را فراهم آورد خود نیز از کار و کوشش دیگران بهره مند گشته درخوشی و آسایش خواهد بود نظر بهمین اصول است که غالباً در کتب دانشمندان و مستشرقین میخوانیم که مزدیسنا دینی است موافق اصول زندگانی عصر حاضر در اوستا مکرراً بفقراتی برمیخوریم که ثروت و خانوادهٔ بزرگ و خانهٔ آباد و فرزندان فراوان و اسب و گردونه و گله و رمه و مزارع حاصل خیز حتیٰ غذاهای گوناگون تمنّا شده است آنچه مورّخین قدیم یونان مثل هرودت و کزنفون و کتزیاس و کورتیوس و دینون وغیره[۱] راجع بجلال ایرانیان نوشته اند بخوبی از یشتها هم پیدا است بسا در آنها از

---

[۱] Rapp: die Religion u. Sitte der Perser nach den Griechi. u. Römi. quellen S. 102-103

ساخته اند و بالاخره در سر انجام از ظهور سوشیانس یعنی موعود مزدیسنا شکست جنود اهریمن و نابود گشتن آن وعده داده شده است چنانکه در فقرات ۸۸ ـ ۹۶ از زامیاد یشت آمده است « پس از ظهور سوشیانس گیتی پر از عدل و حکمت گردد سعادت روی آورد پندار نیک وگفتار نیک و کردار نیک ظفریابد جهان از دروغ پاك شود خشم نابود گردد راستی بدروغ چیر آید منش ناپاك از منش پاك شکست بیند امشاسپندان خرداد و امرداد دیوهای گرسنگی و تشنگی را براندازند اهریمن بگریزد »

سلطنت مینوی و تواضع ایزدی

اهورامزدا با گروه امشاسپندان و ایزدان یك سلطنت روحانی که آن را خشترَ (𐬑𐬱𐬀𐬚𐬭𐬀) گویند آراسته آنچه در عالم بالا و پائین موجود است در تحت حمایت یکی از کارگزاران و گماشتگان ایزدی قرار داده شده است پاسبانی آسمان و خورشید و ماه و ستارگان و فروغ بی پایان (انیران) و هوا و باد و زمین و آب و گیاه و چارپایان و آتش و فلز وغیره هر یک سپرده بفرشتهٔ مخصوصی است و نیز در باطن هر یك از موجودات ایزدی روحی از عالم مینوی که موسوم است بفروهر بودیعهٔ گذاشته شده است دل هر ذرّهٔ که بشکافی آفتابیش در درون یابی این پادشاه حقیقی در عین آنکه در همه جاست در بارگاه قدس که آن را گرونمان (𐬔𐬀𐬭𐬋.𐬥𐬨𐬁𐬥𐬀) یعنی خانه ستایش گویند مقام دارد بخصوصه نظم و نسق در این سلطنت معنوی جالب دقّت است هیچ چیز در عالم خود سر و بیرون از دائرهٔ حکم ایزدی نیست گوئیا همین سلطنت سر مشق پادشاهان هخامنشی بوده که در مدّت بیشتر از دویست سال از پرتو نظم و ترتیب یك قسمت مهمّ روی زمین را در تحت تصرّف خویش داشتند در تاریخ دنیا سلطنتی با آن همه عظمت که طول هم کشیده باشد دگر سراغ نداریم

با آنکه اهورامزدا آفریدگار قادر مطلق تعریف شده و از جلال و جبروت آنچه باید بدو نسبت داده شده ولی از برای ساحت قُدس کبر و غرور

برای آنکه این آفریدگار مورد تعرّض واقع نشود ذات او را بری دانسته اند از آنکه خود او در مقابل مخلوقات نیک خود که بمنزلهٔ فرزندان وی هستند خالق کلّیه دردها و آسیب‌ها هم باشد و انسان را در طی زندگانی گهي اسیر حوادث ناگوار طبیعت و گهی گرفتار چنگال جانوران درنده و زهر حشرات موذی و بسا دچار اندوه و فقر و ناخوشی و بالاخره بمرگ دچار سازد بنا برین آنچه زشت و زیان آور است بخرد خبیث یا اهریمن نسبت داده شده است انسان را اهورا مزدا از روی صُور روحانی عالم پاک فروهر (فروشی 𐬟𐬭𐬀𐬎𐬀𐬴𐬌) بیافرید و او را پاک و بی آلایش ساخت اوصاف رذیله که آئینه ضمیروی را کدر ساخته یا وی را بآفات و مصائب مُبتلی نموده از اثر و سوسه و ضربت اهریمن نابکار است ولی آن جنبه ایزدی و آن روح عالم مینوی که گفتیم فروهر نام دارد و در باطن وی بودیعهٔ گذاشته شده گرد آلایش بخود نپذیرفته پس از جدا شدن روان از کالبد دگر باره بسوی عالم بالا از همانجائی که فرود آمده بازگردد

خدایا راست گویم فتنه از تست
ولی از ترس نتوانم چخیدن

فرشتهٔ نیکی و دیو بدی

انسان در مراحل زندگانی با فرشته نیکی و خوبی و با دیو زشتی و بدي همسفر است آن یک کوشاست که وي را بسر منزل مقصود رساند و آندگری ساعي است که وی را از راه راست بدر برده از کاروان سعادت دور نماید انسان در این میان باید با عزم و اراده مردانه بکوشد که دیو فتنه در او رخنه نیابد و اقلیم وجودش بتصرّف اهریمن بدخواه نیفتد تمام صفحات اوستا نمودار میدانهای جنگ خوبی و بدی است اوصاف پسندیده مثل راستی و درستی و دلیري و رادمردی و دادگري و کوشش در مقابل دروغ و فریب و ترس و رشک و ستم و تن پروری صف کشیده در زد و خورد اند تاجهان پایدار است این ستیزه برقرار است پروردگار مهربان از برای پیروزي بندگان در این میدان کارزار پیغمبر و تعلیماتی فرستاد و بواسطه آئین راستین اسلحهٔ مهلکی بر ضدّ جنود دروغ بدست انسان داد نظر باینکه در مزدیسنا بد بینی و نومیدی راه ندارد انسان را بفتح و ظفر مطمئن

کلمه جادو اراده میکنیم و آن عبارت است از سحر و ساحری در اوستا بشدّت تمام برضد آن سخن رفته و از گناهان بزرگ شمرده شده است بسا از جادوان گروه شیاطین ساحر و گمراه کنندگان و فریفتاران اراده شده است

پری در اوستا پئیریکا (𐬞𐬀𐬌𐬭𐬌𐬐𐬁) نیز تقریباً بهمان معنی است که در فارسی دارد چنانکه سعدی گوید

گر چون تو پری در آدمیزاد گویند که هست باورم نیست

و آن عبارت است از یك وجود لطیف بسیار جمیل و از عالم غیر مرئي که بواسطهٔ حسن جمال خارق العادهٔ خرد انسان را میفریبد این کلمه نیز در گاتها نیامده است در سایر قسمتهای اوستا پری جنس مؤنث جادو است که از طرف اهریمن گماشته شده تا مزدیسنانرا از راه راست منحرف سازد و از اعمال نیک باز دارد چنانکه یکی از این پریها موسوم به خنه ثئیتی (𐬑𐬥𐬄𐬚𐬀𐬌𐬙𐬌) گرشاسب را فریفته است[1] همچنین این پریها در جزو جنود اهریمن برضد زمین و گیاه و آب و ستوران و آتش درکار اند همین پریها هستند که بشکل ستارگان دنباله دار با تشتر فرشته باران در سر ستیزه ورزم اند تا وی را از بارندگی باز دارند و زمین را از خشکی ویران سازند[2]

اساس توحید و آفرینش نیک

در مزدیسنا از طرفی بگروه پروردگاران داغ باطله خورده جلکی از شیاطین فریفتار خوانده شده اند و از طرف دیگر اساس توحیدچنان محکم نهاده شده که کسی را مجال تصوّر شریک و مانندی از برای اهورا مزدا آفریدگار یگانه باقی نمانده است اوست آفرینندهٔ یکتای بی آغاز و بی انجام آنچه بوده از اوست و آنچه خواهد بود از اوست در هرمزد یشت تقریباً شصت اسم از برای اهورا مزدا تعداد شده کلیّهٔ صفاتی که درخود مقام خداي دانا و توانا و مهربان است باو داده شده است

---

[1] ۱ رجوع کنید بمقاله گرشاسب صفحه ۲۰۲ در همین کتاب

[2] ۲ رجوع کنند به تشتر یشت فقره ۸ و بتوضیحات باورقی در صفحه ۳۴۳ همین کتاب

پس از ظهور حضرت زرتشت خدای یگانه وی باهورامزدا موسوم شده و گروه پروردگاران عهد قدیم یا دیوها از گمراه کنندگان و شیاطین خوانده شده اند ولی کلمه دیو در نزد کلیّه اقوام هند و اروپائی باستثنای ایرانیان همان معني اصلی خود را محفوظ داشته دوا Deva نزد هندوان تا بامروز بمعني خداست معنی این کلمه در سانسکریت فروغ و روشنائی است چنانکه زوس Zeus که اسم پروردگار بزرگ یونانیان بوده و دئوس Deus لاتینی که در فرانسه دییو Dieu گویند جملگی یك کلمه است ۱

عجب در این است که هندوان کلمه (دیوانه) را از زبان فارسی گرفته بهمان معني که ما استعمال میکنیم در محاوره بکار میبرند غافل از آنکه این دشنام از کلمه (دِوا) یعنی پروردگار آنان ساخته شده است در اوستا نیز غالباً با دیوها پیشوایان مذهبی که (کرپان) 𐬐𐬀𐬭𐬀𐬞𐬀𐬥 و (کوی) 𐬐𐬀𐬎𐬌 باشند یکجا نامیده شده اند کرپان و کاوی دو طبقه از پیشوایان کیش آریائی بوده که مراسم دینی دیوها را بجای می‌آورده اند درخود گاتها مکرراً زرتشت از آنان شکایت میکنند که اسباب گمراهی مردم میباشند و بواسطه تعلیمات دروغین خویش آنان را میفریبند ۲

گفتیم که در اوستا دیوها و جادوان و پریها در عرض هم اند در این جا موقع را غنیمت شمرده چند کلمه در خصوص آنها گفته میرویم بسر مطلب چه غالباً در یشتها بآنها برمیخوریم جادو در اوستا یاتو (𐬫𐬁𐬙𐬎) است این کلمه در گاتها نیامده اما در سایر قسمتهای اوستها بسیار دیده میشود باستثناي چند فقره ۳ همیشه با پري یکجا آمده است ٤ در پهلوی یاتوکیه (جادوئي) و یاتوك (جادو) گویند یاتو در اوستا بهمان معنی است که امروز در فارسي از

---

۱ رجوع شود به Vergleichendes Wörterbuch der Indogermanische Sprachen von August Fick 1 B 3 umgearbeitete Auflage Göttingen 1874

۲ رجوع کنند به گاتها صفحه ۹۳

۳ رام یشت فقره ٥٦ ویسنا ۱۲ فقره ٤

٤ هرمزد یشت فقرات ٦ و ۱۰ و اردیبهشت یشت فقره ٥ و خرداد یشت فقره ۳ و خورشید یشت فقره ٤ و تشتر یشت فقره ۱۲ و فروردین یشت فقره ۱۳٥ و زامیاد یشت فقره ۲۸ وغیره

آئین مزدیسنا

دین پیغمبر ایران زرتشت اسپنتمان موسوم است به مزدیسنا این کلمه صفت است بمعنی پرستندهٔ مزدا که اسم خدای یگانه است در اوستا مزدیسنَ 𐬨𐬀𐬰𐬛𐬀𐬌𐬌𐬀𐬯𐬥𐬀 آمده و بسا با صفت (زرتشتی) یکجا استعمال شده است [1] یعنی دین آوردهٔ زرتشت بسا هم با کلمهٔ راستی پرست یکجا آمده است [2]

دیو و جادو و
پری و کرپان و
کاوی

مزدیسنا نقطهٔ مقابل دیویسناست که بمعنی پرستندهٔ دیو یا پروردگار باطل است دئوَیسنَ 𐬛𐬀𐬉𐬎𐬎𐬀𐬌𐬌𐬀𐬯𐬥𐬀 در تفسیر پهلوی دیویسن شده و در توضیحات این کلمه افزوده اند «آن دین غیر ایرانی است» در اوستا هم غالباً دیویسنا از برای تورانیان آمده است [3] و بسا با صفت دروغ پرستنده یکجا استعمال شده است [4] در این جا مناسب است که خوانندگان را منتقل سازیم که در هر جای از اوستا که کلمه دیوها آمده از آن پروردگاران باطل یا گروه شیاطین یا مردمان مشرك و مفسد اراده شده است غالباً دیوها با جادوان و پریها یکجا ذکر شده اند که همه از گمراه کنندگان اند دیو بمعني ای که در داستان ملی ماست و غالباً در شاهنامه بآنها برمیخوریم بمرور ایّام آن هیئت عجیب بآنها بسته شده غولهای مهیب گردیده اند از خود اوستا چنان برمیآید که در عهد تدوین کتاب مقدس هنوز اهالی مازندران و گیلان یا قسمتی از آنان بهمان کیش قدیم آریائی باقی بوده بگروهی از پروردگاران یا دیوها اعتقاد داشته اند چه غالباً در اوستا از دیوهای مازندران (مازَنَ 𐬨𐬁𐬰𐬀𐬥𐬀) و دروغ پرستان دیلم و گیلان (وَرِنَ 𐬬𐬀𐬭𐬆𐬥𐬀) سخن رفته است

---

[1] رجوع کنید به یسنا ۱۲ فقرات ٦ و ۸ و فروردین یشت فقره ۸۹ و ویسپرد ٤ فقره ۲ و ویسپرد ۱۵ فقره ۱ وغیره

[2] مهریشت فقرات ٦٦ و ۱۲۰

[3] آبان یشت فقره ۱۱۳ و درواسپ یشت فقرات ۳۰ و ۳۱

[4] آبان یشت فقرات ٦۸ و ۹٤ و ۱۰۹ و وندیداد فرگرد ۷ فقره ۳٦ و فرگرد ۱۹ فقرات ۲٤ و ٤۱ و سروش یشت هادُخت فقرات ٤ و ٦

گفتیم یشت قطعه ایست در تعریف و توصیف خداوند یا یکی از فرشتگان درکتاب دینکرد هم که ذکرش گذشت بغان یشت قدیم چنین تعریف شده است در ویشتاسب یشت از شاه گشتاسب سخن رفته است بی‌شک این قطعه روزی به نسک دهم عهد ساسانیان که موسوم بوده به (ویشتاسپ‌ساستو) متعلّق بوده است تفسیر پهلوی‌گشتاسب یشت که دارای ۵۲۰۰ کلمه است نیز موجود است

همچنین مناسبتی ندارد (هادخت یشت) را که در متن اوستای چاپ وسترگارد در جزو قطعات یشت شمرده شده و در جلد دوم ترجمهٔ زند اوستای دارمستتر ترجمه گردیده یشت بنامیم این قطعه که بدو فرگرد منقسم گشته یشت ۲۱ و ۲۲ شمرده شده در آغاز و انجام آن ادعیه و نمازهائی که در آغاز و انجام هریک از یشتها دیده میشود و ما به‌الامتیاز آنهاست ازسایر قطعات اوستا دیده نمیشود و نیز مثل همه یشتها دارای ترجیعی که در پیش ذکر کردیم نیست گذشته ازاین‌ها مثل یشتهای دیگر در توصیف فرشته یا ایزدی هم نیست این قطعه در فرگرد اول از تأثیر دعای معروف (اشم وهو) و در فرگرد دوم و سوم از احوال روح نیکوکاران و گناهکاران پس از مرگ صحبت میدارد لابد این قطعه درقدیم جزو (هادخت‌نسک) بوده که نسک بیستم اوستای عهد ساسانیان را تشکیل میداده است هوگ (Haug) نیز آنرا از روی نسخ خطي قدیم ترجمه نموده بامتن و تفسیر پهلوی آن‌که دارای ۱۵۳۰ کلمه است در جزو کتاب (اردا ویراف) باسم (هادُخت نسک) منتشر ساخته است [1] همچنین قطعه دیگری که در جزو قطعات یشت در اوستای وسترگارد مندرج و بتوسط دارمستتر ترجمه شده و موسوم است به (آفرین پیغمبر زرتشت) بهتر است که نظر بمندرجاتش جزوي از ویشتاسب یشت مذکور شمرده شود یعنی قطعه ای از دهمین نسک مفقود شده نه یشت ۲۳ چنانکه وسترگارد محسوب داشته است قطعهٔ هادخت نسک وآفرین پیغمبر زرتشت در ترجمه اوستاي اشپیگل نیز در جلد دوم صفحه ۱۸۵ـ ۱۹۲ ترجمه شده است

---

[1] Hoshang and Haug, The book of Ardā·Virāf, with Gōsht-i Fryanō and Hādōkht Nask, texts and translation; London and Bombay, 1872

کلمه است (٦) سروش یشت سر شب (٧) بهرام یشت بسیار جدید است[1]

در چند صفحه پیش گفتیم که کتاب پهلوی زند وهومن یشت از تفسیر پهلوی خرداد یشت و اشتاد یشت اسم میبرد که امروز در دست نداریم

سایر قطعاتی که نیز یشت نامیده شده است

در انجام مقال یاد آور میشویم که گذشته از ۲۱ یشت بچند قطعات دیگر اوستا نیز اسم یشت داده اند از آنجمله یسنای ۲ که راجع است به نثار زورْ و برسم در نسخ خطي برسم یشت نامیده شده است و یسنای ۹ و ۱۰ و ۱۱ که مجموعاً هوم یشت نامیده میشود در این سه فصل از ایزد هوم و گیاه هوم و آشام هوم سخن رفته است بخصوصه فصل اول آن دارای خصایص یشتها ست یشت بیسّم اوستا که موسوم است به هوم یشت و گفتیم که یشت بسیار مختصری است چند جمله آن از فقرات ۱۷ و ۱۸ از یسنای ۹ و فقره ۲۱ از یسنای ۱۰ مذکور برداشته شده است لومل Lommel این سه یسنارا در جزو ترجمه یشتها ترجمه کرده است دگر آنکه یک قطعهٔ اوستائی که در متن اوستاي چاپ وسترگارد (Westergaard) چاپ شده و در جلد دوم ترجمهٔ زند اوستای دارمستتر ترجمه گردیده نیز موسوم است به ویشتاسب (گشتاسب) یشت که مجموعاً ۸ فرگرد است و یشت ۲٤ محسوب شده است در واقع ویشتاسب یشت را نمی توان جزو یشتها شمرد زیرا چنانکه

---

[1] راجع بترجمه های پهلوی یشتها رجوع کنید به
Pahlavi Literature by West in Gr. ir. Phil. B II p, 87-88

متون تفسیر پهلوي خورشید یشت و سروش یشت ها دخت را دارمستتر بخط لاتینی در جلد دوم کتاب «دروس ایراني» چاپ کرده است یك تفسیر سانسکریت و فارسی نیز برای خورشید یشت و ماه یشت در کتاب مذکور مندرج است

Études Iraniennes par Darmesteter, Tome Second p 286—294 & 333--339

برای اطلاعات مفصل تر راجع بتفسیر خورده اوستا که یشتها جزو آن شمرده شده رجوع کنید بمقدمهٔ هیربد دانشمند بهمن جی نسروانجي دهابر بکتاب (زند خورتك اویستاك) در کتاب مذکور متون پهلوي تفسیر خورده اوستا و در جز و آن آنچه از تفسیر یشتها باقی مانده مندرج است:

Zand—i khurtak Avistak edited by Ervad Bamanji Nasarvanji Dhabhar, Bombay 1927

قدیم پر از دلیری و جوانمردی و جاه و جلال است ضعف و عجز و لابه و گریه و زاری و فقر و بی اعتنائی بدنیا در آنها راهی ندارد در مقالهٔ آینده از آئین مزدیسنا و اخلاق مندرجهٔ در یشتها صحبت خواهیم داشت در این جامتّذکر میشویم که داستان ملي ایران حقیقةً یك رشته دروس اخلاقی است از هر نقطه نظري که باشد داستانهای ملی ما که از چندین هزار سال پیش یعني از عهد آریائی پشت بپشت گردیده بما رسیده بمنزلهٔ دُرهای بسیار گرانبهائی است که در گنجینهٔ کتاب مقدس ایرانیان محفوظ مانده است و حجّت متقني است برای اعتبار گفتار یگانه شاعر بزرگ ما فردوسی طوسی دیر زمانی است که داستانهای ملی در اوستا توّجه مستشرقین بزرگ را بخود کشیده هر یک را بنگارش کتاب و رساله و مقالهٔ گماشته است قطع نظر از آنکه دراین داستانها که حاکی خصایص ایرانیان قدیم است فواید چندي است بواسطه مربوط بودن آنها بداستانهای کتاب دینی هندوان وید و بکتاب حماسه آنان مهابهارتا دامنهٔ فائدهٔ آن وُسعت پیدا کرده است [1]

تفسیر پهلوی که از یشتها باقی مانده است

تفسیر پهلوی یشتها مثل قسمت عمدهٔ خود یشتها از دست رفته است تفسیر چند یشت کوچک که باقی مانده از این قرار است

(۱) هرمزدیشت دارای ۲۰۰۰ کلمه (۲) هفتن یشت کوچک ظاهراً ۷۰۰ کلمه است (۳) اردیبهشت یشت بسیار جدید است (٤) خورشید یشت ٤۰۰ کلمه است ماه یشت ٤۰۰ کلمه است (٥) سروش یشت ها دُخت ۷۰۰

---

[1] رجوع کنید بکتابهای ذیل

Arische Periode und ihre Zustände von Spiegel. Leipzig 1887 S. 242—288
Avesta und Shâhname von Spiegel.
Erânische Alterthumskunde von Spiegel, Erster Band S. 514—722
Étude Iraniennes par Darmesteter tome Second p. 217--231
Points de Contacte entre le Mahâbhâreta et le Shâh Nâmah par Darmesteter Paris MDCCCLXXXVII.
Das Iranische Nationalepos von T. Nöldeke Gr. ir. Phil. B. II. S. 131

فکر مخصوصی غلبه دارد در این جا محتاج بشرح و تفصیل نیستیم چه در مقالهٔ راجع بآنها و از ترجمهٔ خود یشتها کاملاً بطرز نگارش و بفکر و مفهوم آنها خواهیم پی برد فقط در این جا برای منتقل کردن اذهان می افزائیم که مثلاً در آبان یشت و تشتر یشت جنبهٔ حوادث طبیعی غلبه دارد و در مهر یشت و فروردین یشت جنبهٔ اخلاقی و در زامیاد یشت جلال سلطنت ایران و رقابت تورانیان و ایرانیان همین مابه الامتیاز در هریك از یشتهای بزرگ موجود است گذشته از این کلیّه مندرجات آنها بر دو قسم است یا در تعریف و توصیف است یا در حکایات و داستانها قسم اولی مشروحاً و با کلمات فراوان و جملات مکرّره بیان شده است قسم دومي بطور اختصار و ایجاز آمده است هرچند که این داستانها مختصراً بیان شده و در بعضی از جا ها فقط بآنها اشاره گردیده ولی باز در برخي از مواقع کامل تر از شاهنامه است بخصوصه در زامیاد یشت فهرست کاملي از پادشاهان کیانی مندرج است و بهمین مناسبت است که در نسخ قدیم آن را کیان یشت نامیده اند آنچه فردوسی و طبری و ابن الاثیر و البیرونی وغیره راجع بداستان ملی ایران ذکر کرده اند در یشتها نیز ذکر شده است از هوشنگ پیشدادی تا گشتاسب حامی زرتشت سخن رفته است آنطوری که این داستانها در اوستا آمده و بسا فقط بذکر اسم پادشاه یا پهلوان و نامآوری اکتفاء شده دلیل است که داستان ملي ایران در عهد کهن هم معروف خاص و عام و شاید هم مدّون. بوده که بیك اشاره مردم پی باصل واقعهٔ میبرده اند چنانکه امروز وقتی که در حافظ میخوانیم شاه ترکان سخن مُدّعیان می شنود شرمی از مظلمه خون سیاوشش باد فوراً ذهن ما بداستان معروف کشته شدن سیاوش بفرمان افراسیاب و در هم افتادن ایرانیان و تورانیان منتقل میشود باوجود این برخی از مندرجات یشتها را راجع باین داستانها باید بتوسط شاهنامه روشن کنیم بخصوصه وجود این داستانها در اوستا بخوبي ثابت میکند که فردوسي در ذکر آنها مغلوب احساسات شاعرانه خود نبوده و اغراقات بیرون از اندازه بکار نبرده است این داستانها در اوستا بمنزلهٔ قصص انبیاء بنی اسرائیل است در تورات و قرآن فرق عمدهٔ که با آنها دارد این است که بنا بخصایص ایرانیان

مثلاً در مهر یشت هر سه قسم وزن شعر موجود است اما بواسطه دخول بعضي کلمات که اصلاً از برای توضیح و تفسیر بوده و بمرور جزو متن پنداشتهٔ شده ترکیب شعری بسیاری از منظومات یشتها را برهم زده آنها را بصورت نثر ساخته است ولی این منظومات را دوباره میتوان بصورت اصلي در آورد و کلمات زیادتی را که اوزان آنها را خراب کرده است تشخیص داد چنانکه بارتولومه و گلدنر از برای برخي از یشتها که ذکر آنها در دیباچه گذشت این کار را کرده اند منظومات اوستا منحصر بگاتها و یشتها نیست در سایر قطعات کتاب مقدس نیز باین منظومات بر میخوریم گلدنر در پنجاه و دوسال پیش از این اوزان شعری اوستاي نو را یعني آن قسمتي از اوستا را که پس از گاتها انشاء شده مورد بحث قرار داده کتاب بسیار نفیسی در این موضوع نگاشته‌است[۱] در سال گذشته دانشمند دیگر آلماني هرتل نواقص را تکمیل نموده اوزان شعری اوستا و ریك وید را معاً در یك کتاب مدّقانه جمع کرده است[۲] بی شك ادخال کلمات درمیان منظومات اوستا در وقتی روي داده که زبان متروك گشته کسی میان نظم و نثر امتیاز نمیداده است هرودت در تاریخ خود در جائی که از طرز ستایش ایرانیان قدیم صحبت میدارد نوشته است که (مغها در وقت ستایش آواز میخوانند و تغنّي میکنند)[۳] لابد تغنّی در نظم ممکن است نه در نثر در آخر هر یك از یشتهاي بزرگ ترجیع های مخصوصی تکرار میشود مثل ترجیعات حالیّه در منظومات فارسي

مندرجات یشتها و داستان ملی

یشتها از حیث مطالب با همدیگر فرق دارد یشتهای کوچك غالباً از ادعیه و نماز هائی که از سایر قسمتهاي اوستا استخراج شده ترکیب یافته است اما یشتهای بزرگ که کلّیةً مستقل و بدیع است هریک بطرز مخصوصی سروده شده و در هر یك

---

[۱] Über Die Metrik des Jüngeren Avesta von Karl Geldner Tübingen 1877

[۲] Beiträge zur Metrik des Avesta und des Ṛgvedas von Johannes Hertel Leipzig 1927.

[۳] هرودت Herodote I, 132

میلاد قرار بدهیم شاید بخطا نرفته باشیم نظر بمندرجات یشتها از آنجمله ذکر داستان ملی در آنها بناچار باید بیک زمان بسیار بعیدی متوجّه شویم و تا بیک عهدي رسیم که هنوز ایرانیان و هندوان یکجا بسر میبرده اند چه نظایر این داستان در ریک وید برهمنان نیز موجود است نظر بزبان یشتها باید عهد انشاء آنها را پس از عهد گاتها قرار دهیم و یک فاصلهٔ چند قرنی میان گاتها و یشتهای قائل شویم یعنی همان تفاوتی که میان اشعار رودکی و حافظ دیده میشود درمیان سرودهاي گاتها و یشتها هم مشاهده میگردد عجالةً بهمین قدر اکتفاء نموده صحّت و سقم احتمال و حدس را بزمان آینده و استکشافات بعد محوّل میکنیم

در آغاز و انجام یشتها ادعیه و نمازهائی افزوده اند که ما به الامتیاز آنها ست از سایر قطعات اوستا در یک مقالهٔ جداگانه از آنها صحبت خواهیم داشت

اوزان اشعار در یشتها

یشتها نیز مانند گاتها منظوم است ولی اوزان آنها باهمدیگر فرق دارد در پنج گاتها اشعار ۱۱ و ۱۲ و ۱٤ و ۱٦ و ۱۹ آهنگی (سیلاب Syllabes) میباشد [1] ولی وزن شعری دراغلب یشتها ۸ آهنگي است و درمیان آنها شعرهای ۱۰ و ۱۲ آهنگی نیز دیده میشود و هر یک از این اوزان منقسم بچندین قسم است. در شعرهای ۸ آهنگي گهی سکته (درنگ) در وسط واقع است (٤ + ٤) وگهی پس از آهنگ سوم یا پس از آهنگ پنجم ندرةً هم پس از آهنگ دوم در شعرهای ۱۰ آهنگي سکته گهي در وسط واقع است ۵ + ۵ و گهي پس از آهنگ ششم در شعرهاي ۱۲ آهنگی دو سکته موجود است جای سکته اولي مثل شعر ۸ آهنگي است یعنی ٤ + ٤ یا ۳ + ۵ یا ۵ + ۳ و جای سکته دومی پس از آهنگ هشتم است این است بطور عموم اوزان شعری یشتها از تفصیل آن باید صرف نظر کنیم چه در صورت تشریح باید هریک از قطعات یشتها را جداگانه مورد بحث قرار دهیم

---

[1] رجوع کنید بگاتها ص ٦٦ — ٦٨

بزرگ گذشته از آنکه دارای علامات بسیار قدیم است از حیث وفور لغات و صحت قواعد صرف ونحوی و تعبیرات و اصطلاحات قسمت مهّم ادّبیات مزدیسنا را تشکیل میدهد و حقیقةً برازنده است که آنها را قصاید غرّاء بنامیم بی شك این یشتها در وقتی سروده شده که هنوز زبان اوستا معمول و مصطلح بوده است برخلاف یشتهای کوچک که احتمال میرود پس از متروك شدن زبان سرودهٔ شده باشد زبان اوستا مدتها پس از متروك شدن چون زبان مقدس بوده درمیان پیشوایان دین و علمای مذهب تدریس میشده و مصنوعي آن را نگاه داشته بوده اند

قدمت یشتها

با آنکه فرق فاحشی میان یشتهای بزرگ و یشتهای کوچک موجود است باز نمی توانیم بگوئیم که اولی کی سروده شده و دومی کي در هیچ یک از آنها بوقایع تاریخي برنمیخوریم ممکن نیست که عهد انشاء یشتها پیش از تشکیل سلطنت هخامنشی باشد که در اواخر قرن ششم پیش از مسیح شروع شده است چه از این سلطنت با آن همه عظمت و اقتدار که قسمت بزرگ دنیا را فرا گرفته بود نه مستقیم و نه غیر مستقیم اسمی نیست و نه هیچ یک از وقایع مهّم آن عهد درآنها اشاره شده است اوستا در هرجای ایران که نوشته شده باشد خواه در مغرب و خواه در مشرق بیرون از قلمرو هخامنشیان نبوده است در یشتها بسا از پادشاهان داستان ملی ایران که در شاهنامه آمده اند اسم برده شده و مکرراً از سلسلهٔ کیانیان و حامي زرتشت گشتاسب نیز یاد گردیده ولی از پادشاهان مقتدر واقعي مثل کورُش و داریوش و خشیارشا وغیره ذکری نیست در صورتی که غالباً بهمین اسامی در جزوات تورات آنهم در کتاب دیني بیگانه از ایران برمیخوریم [1] مثلاً در تفسیر پهلوی اوستا بمطالبی اشاره شده که مدّلل میدارد آن تفسیر در عهد سلطنت ساسانیان صورت گرفته است اگر هم عهد انشاء یشتها را پیش از سلطنت مادها هم یعنی پیش از قرن هشتم پیش از

---

[1] رجوع کنید بتورات کتاب عزرا وکتاب استر وکتاب دانیال باب ششم

در فصل ۱۵ مندرج است شکی نمی ماند که یشتهای حالیّه در قدیم متعلق به نسک یا کتاب چهاردهم اوستا بوده که آن را بغان یشت (یعنی ستایش بغها) میگفته اند اینک دینکرد گوید «بغان یشت نخست در ستایش هرمزد است که در میان بغان بزرگترین است و پس از آن در نیایش ایزدان و سایر موجودات مرئی وغیرمرئی زمین است از آن ایزدانی که روزهای ماه باسامی آنان نامزد است همچنین در شهرت وقدرت و پیروزی و معجزات آنان است و نیز در ذکر بسا از فرشتگانی است که اسامی آنان در وقت نیایش برده میشود و از احترامات و اطاعاتي است که باید نسبت بآنان منظور داشت» [1] این تعریفی که دینکرد از بغان یشت کرده در یشتهای کنوني مصداق می یابد و مدلّل میدارد که هر یک از سي ایزد ماه و بسا ایزدان دیگر را هم یشت مخصوصی بوده است که همه از دست رفته بجز معدود قلیلی بما نرسیده است

وضع یشتهای باقي مانده

این یشتهای باقی مانده نیز از حوادث روزگار ایمن نمانده حال پراگندگی و پاشیدگي از وجنات آنها پیداست باز جای شکر است که صفحات نامهٔ مقدس ایران بکلی از سیل خونی که عرب و مغول در وطن ما جاری ساخته اند فروشسته نشده و سندی ازجاه و جلال نیاگان بدست ما فرزندان رسیده است از یشتهای مفقود شده خبري نداریم راجع بآنچه موجود است گوئیم بیست و یک یشت اوستا در قدمت باهم فرق دارد چهار یشت اولي نسبةً جدید میباشد از حیث عبارت و صحت انشاء بپای یشتهای بزرگ نمیرسد بخصوصه یشت دوم و سوم و چهارم که هفتن یشت (کوچك) و اردیبهشت یشت و خُرداد یشت باشد دارای مطالب مهمّي نیست و بسا از کلمات و جملات آنها هم خراب شده است

دویشت اخیر که هوم و ونند باشد بسیار کوتاه و هر یك دارای دو سه جمله است بطوری که در خصوص آنها حکمی نمی توان نمود بر خلاف یشتهای

---

[1] رجوع کنید به Sacred Books of the East translated by West vol. XXXVII Oxford 1892 p: 84

یشت آمده که زرتشت از هرمزد دادگر حیات جاودانی درخواست [1] در این جا متذکر میشویم که خرداد یشت و اشتاد یشت امروز در جزو یشتها موجود است اما تفسیر پهلوی آنها از میان رفته است شکی در این نیست که مأخذ کتاب زند بهمن یشت بسیار قدیم است چنانکه وست (West) احتمال میدهد قدمت آن تا بعهد خسرو انوشیروان (۵۳۱–۵۷۸ میلادی) یا اندکی پس از او میرسد چه در کتاب مذکور از پادشاهان پس از انوشیروان اسمی برده نشده است هرچندکه گرد آورنده آن مدتی پس از استیلای عرب حتی پس از عهد سلجوقیان میزیسته است قدمت نسخهٔ خطی آن که حالا موجود است تقریباً بپانصد و پنجاه سال میرسد و محققاً این نسخه از روی نسخهٔ قدیمتری نوشته شده است [2] در دینکرد که شرحش در دیباچه گذشت تمام مندرجات اوستا تجزیه گردیده هریک جداگانه شرح داده شده است از این تجزیه و شرح بخوبی برمیآید که مؤلف آن در عهد خود که قرن نهم میلادی باشد تمام اوستای عهد ساسانیان را در زیردست داشته و از میان ۲۱ نسک اوستای قدیم فقط یک نسک در آن زمان موجود نبوده است بنا بمندرجات دینکرد می توان دانست که کتاب مقدس در پارینه بچه عظمت بوده و الحال آنچه در دست است متعلق بکدام یک از ۲۱ نسک مفقود شده میباشد از آنچه در کتاب هشتم دینکرد

---

[1] مندرجات زند بهمن یشت عبارت است از وقایعی که اهورا مزدا از پیش بپیغمبرش خبرداده که چگونه ایران گرفتار پنجه قهر و غلبه دشمنان خواهد شد و چه صدمهها بدین مزدیسنا خواهد رسید و بعد چگونه سوشیانس (موعود مزدیسنا) ظهور کرده ایران روی نجات خواهد دید و مزدیسنا قوّت خواهد گرفت

قسمتی از کتاب مذکور را اشپیگل در جزو کتاب (ادبیات سنتی پارسیان) بآلمانی ترجمه کرده است

Die Traditionnelle Literatur der Parsen von Spiegel, Wien 1860 S. 128 -135

و بعد وست در جزو (کتب مقدس مشرق) بانگلیسی ترجمه نموده است

The Sacred books of the East vol. V Oxford 1880

و بعد دانشمند پارسی بهرام گور انکلیسریا آنرا بانگلیسی ترجمه کرده بامتن پهلوی منتشر ساخته است

Zand-i Vohûman Yasn and two Pahlavi Fragments. published by B. T. Anklesaria Bombay 1919

(۲) رجوع کنید بکتاب مذکور وست ص L-LIX

مندرجات آن فقط تا فقره ٩ که از زمین (𐬰𐬆𐬨 زم) یعنی از کوهها صحبت میدارد با فرشته زمین زامیاد مناسبتی دارد چه از فقره ٩ تا انجام که فقره ٩٦ باشد راجع است بفرکیانی

همچنین رام یشت و دین یشت فقط باسم ایزد ٢١ و ایزد ٢٤ ماه است اما مندرجات اولی راجع است به (وَیو) فرشته هوا و مندرجات دومی در خصوص چیستا یعنی فرشته علم میباشد از اینکه این چند یشت باسم فرشته اي و مطالب آنها متعلق بفرشته دیگری است برای این است که میان این فرشتگان ارتباط تامّی موجود است بمناسب علاقه آنان بهمدیگر چند یشتهای مذکور را باسم مشهور ترین آنان نامزد کرده اند (شاید اصلاً باین وسیله خواسته اند باسم هر یک از ایزدان ماه یشت مخصوصی باشد) مثلاً در فقره ٢١ از دو سیروزه کوچک و بزرگ رام و ویو یکجا نامیده شده اند و در فقره ٢٤ چیستا و دین باهم آمده اند در سایر جاهای اوستا نیز غالباً این فرشتگان را باهم می بینیم

یشتها در قدیم و بغان یشت

بی شک در قدیم چنانکه در سنّت مزدیسنان است از برای هر یک از امشا سپندان و ایزدانی که باسامی آنان سی روز ماه نامیده شده یشتی موجود بوده است و وجود هوم یشت و ونند یشت بخوبی دلیل است که از برای سایر ایزدان معروف نیز یشتی داشته اند بهمن یشت که یکی از کتب پهلوی است و معمولاً (زند بهمن یشت) نامیده میشود نیز شاهد است که در قدیم یشتها بیش از آنچه امروز در دست داریم بوده است بنا بتصریح خود این کتاب که دارای ٤٢٠٠ کلمه است مندرجاتش از روی زند بهمن یشت یعني تفسیر پهلوی بهمن یشت اوستاست در فصل اول فقره ٦ گوید « در زند (تفسیر) وهومن یشت و خوردات یشت و اشتات یشت آمده که که گجستک (ملعون) مزدک پسر بامدات دشمن دین خروج کند و درمیان پیروان دین یزدان فساد برانگیزد» در فصل دوم فقره ١ گوید « در زند وهومن

۷	مرداد	۸	دین بآذر	۹	آذر
۱۰	آبان	۱۱	خورشید	۱۲	ماه
۱۳	تیر	۱۴	گوش	۱۵	دین بمهر
۱۶	مهر	۱۷	سروش	۱۸	رشن
۱۹	فروردین	۲۰	بهرام	۲۱	رام
۲۲	باد	۲۳	دین بدین	۲۴	دین
۲۵	ارد	۲۶	اشتاد	۲۷	آسمان
۲۸	زامیاد	۲۹	مهر اسپند	۳۰	انیران

نخستین روز ماه که هرمزد باشد و روز هشتم و پانزدهم و بیست سوم که دی یا دین باشد باسم خداوند است (ص ۴۲ ملاحظه شود) در مقابل آن هرمزدیشت داریم در مقابل روز دوم و سوم و چهارم و پنجم و ششم و هفتم که بهمن و اردیبهشت و شهریور و سفندارمذ و خرداد و مرداد باشد که مجموعاً امشاسپندان نامیده میشوند فقط برای دوتن که اردیبهشت و خرداد باشد یشتي موجود داریم مگر آنکه خواسته باشیم هفتن یا هفت امشاسپند یشت را برای کلیّه امشاسپندان محسوب بداریم از امشاسپندان گذشته باسم پانزده ایزد ماه هم یشتی داریم و باسم نه فرشته دیگرکه بهمن و شهریور و سفندارمذ و مرداد (از امشاسپندان) و آذر وباد و آسمان و مهر اسپند و انیران باشد امروزه یشتي در دست نیست در عوض باسم دو تن از ایزدان دویشت کوتاه داریم که اسامي آنان در جزو اسامی سی ایزد ماه نیست این دویشت عبارت است از دویشت اخیر که هوم و ونند باشد

برخی از یشتها فقط با سامی ایزدان ماه نامزد شده اما مندرجات آنها راجع بهمان ایزدان بخصوصه نیست مثل اشتادیشت که دارای اسم ایزدي است که پاسبانی روز ۲۶ ماه سپرده باوست ولی موضوع این یشت در فر آریائي (ایرانی) میباشد و بزامیاد یشت اسم ایزد ۲۸ ماه داده شده اما

۸ تیشتریه	𐬙𐬌𐬱𐬙𐬭𐬌𐬌𐬀	تیشتر معمولاً تیریشت گفته میشود
۹ درواْسپا	𐬛𐬭𐬎𐬎𐬁𐬯𐬞𐬀	درواسپ یا گوش یشت
۱۰ میثرَ	𐬨𐬌𐬚𐬭𐬀	مهر یشت
۱۱ سرَئوشَ	𐬯𐬭𐬀𐬊𐬱𐬀	سروش یشت
۱۲ رَشنُوْ	𐬭𐬀𐬱𐬥𐬎	رشن یشت
۱۳ فروَشيْ	𐬟𐬭𐬀𐬎𐬀𐬱𐬌	فروردین یشت
۱۴ ورِثْرَغنَ	𐬬𐬆𐬭𐬆𐬚𐬭𐬀𐬖𐬥𐬀	بهرام یشت
۱۵ وَیو	𐬬𐬀𐬌𐬌𐬎	معمولاً رام یشت نامیده میشود
۱۶ چیستا	𐬗𐬌𐬯𐬙𐬀	معمولاً دین یشت نامیده میشود
۱۷ اَشيْ ونْگوهي	𐬀𐬱𐬌. 𐬬𐬀𐬢𐬎𐬵𐬌	اردیشت
۱۸ آئیرْیَنمْ خوارِنو	𐬀𐬌𐬭𐬌𐬌𐬀𐬥𐬆𐬨. 𐬓𐬀𐬭𐬆𐬥𐬋	معمولاً اشتادیشت نامیده میشود
۱۹ کوَئنمْ خوارِنو	𐬐𐬀𐬎𐬎𐬀𐬉𐬨. 𐬓𐬀𐬭𐬆𐬥𐬋	معمولاً زامیادیشت نامیده

میشود در نسخ خطّي قدیم نیز کیان یشت نامیده شده است

۲۰ هَئومَ	𐬵𐬀𐬊𐬨𐬀	هوم یشت
۲۱ وَننتْ	𐬬𐬀𐬥𐬀𐬥𐬙	وننت یشت

چنانکه ملاحظه میشود بیشتر از این یشتها دارای اسامي ایزدانی است که سی روز ماه نیز دارای اسامي آنان است اسامی این سی ایزد یا فرشته که روزهای ماه در تحت حمایت آنان است نیز در دو سیروزه کوچك و بزرگ (جزو خورده اوستا) مرتباً یاد شده ولی در یشتها این ترتیب رعایت نشده است

برای آنکه آسان تر بتوانیم ترتیب اسامي ایزدان را آن طوری که یشتهای موسوم بآنان ترتیب داده شده و آنطوری که در دو سیروزه آمده و حالا در تقویم رعایت میشود باهمدیگر مقایسه کنیم اسامی ایزدان ماه را مینگاریم

۱ هرمزد ۲ بهمن ۳ اردیبهشت
۴ شهریور ۵ سفندارمذ ۶ خرداد

بمعنی نماز گزار و پرستنده و ستایش کننده است چنانکه در یسنا ۱۲ فقره ۱۵ ویسنا ۱۴ فقره ۱ و اردیبهشت یشت فقره ۱ آمده است از این کلمات اوستائی لغت جشن که بمعنی عید و از کلمه یسنا مشتق است در زبان فارسی بیادگار مانده است   فرقی که درمیان مفهوم یسنا و یشت می توان قرار داد این است که اوّلی بمعنی ستایش و نیایش است بطور عموم دومی بمعنی ستایش پروردگار و نیایش امشاسپندان وایزدان است بالخصوص ۲۱ یشت اوستا نیز چنین چیزی است

هریك از یشتهای بزرگ دارای چندین فصل است که آنها را (کرده گویند واز کلمه اوستائی کَرِتَ 𐬐𐬀𐬭𐬆𐬙𐬀 میباشدکه بمعنی کارد و خنجر است کرده یعنی یك قطعهٔ بریده درست بمعنی sectio لاتینی و فصل عربی است که بمعنی بریدن است مثلاً آبان یشت دارای ۳۰ کرده است

اسامی یشتها و اسامی ایزدان سی روز ماه

اسامی ۲۱ یشت که معمولاً مستشرقین آنها را از روی شماره نامیده یشت یک و دو و سه وغیره میگویند از این قرار است

۱	اهورَمزدَ	𐬀𐬵𐬎𐬭𐬀. 𐬨𐬀𐬰𐬛𐬃	هرمزدیشت
۲	اَمِشَ سپنتَ	𐬀𐬨𐬆𐬱𐬀. 𐬯𐬞𐬆𐬧𐬙𐬀	هفتن یشت
۳	اَشَ وَهیشتَ	𐬀𐬱𐬀. 𐬬𐬀𐬵𐬌𐬱𐬙𐬀	اردیبهشت یشت
۴	هَاورْوَتاتْ	𐬵𐬀𐬎𐬭𐬬𐬀𐬙𐬁𐬝	خرداد یشت
۵	آرِدْوِیسوْرَ اناهیتَ	𐬀𐬭𐬆𐬛𐬬𐬍. 𐬯𐬏𐬭𐬁. 𐬀𐬥𐬁𐬵𐬌𐬙𐬁	اردویسور بانو

معمولاً آبان یشت گفته میشود

٦	هوَرِخشَیْتَ	𐬵𐬬𐬀𐬭𐬆. 𐬑𐬱𐬀𐬉𐬙𐬀	خورشید یشت
۷	ماونگه	𐬨𐬁𐬢𐬵𐬀 .	ماه یشت

یشتها

اوستا مُرکّب است از پنج کتاب یا جز و اول یسنا که مهمترین قسمت کتاب مقدس است و دارای ۷۲ فصل یا (ها) میباشد پنج گاتها جزو آن است دوم ویسپرد مجموعه ایست از ملحقات یسنا که از برای مراسم دینی ترتیب داده شده است و آن مشتمل است بر ۲٤ فصل یا (کرده) سوم وندیداد که مطالب عمدهٔ آن راجع بقوانین مذهبي است هر یك از ۲۲ فصل آن را یك (فرگرد) گویند چهارم یشت که موضوع این کتاب است از آن مفصل تر صحبت خواهیم داشت پنجم خورده اوستا یا خُرده اوستا که از برای نماز و ادعیه اوقات روز و ایام متبرکه سال و اعیاد مذهبي وغیره ترتیب داده شده است مندرجات خورده اوستا مثل سایرجزوات اوستا محدود بحّدی نیست بسا از نسخ خطی قدیم دارای ادعیه ایست که نسخه دیگر نیست همچنین قاعده ای ندارد که چند تا ازیشتها باید در جزو آن باشد ولی بدون استثنا تمام نسخ دارای هرمزد یشت و سروش یشت میباشد[1] و بسا هم کلیّه یشتها را جزو خورده اوستا میشمرند که بنابر این کُلیّهٔ اوستا مرکب از چهار کتاب میباشد اینك یشت که پس از گاتها و هفت ها قدیمترین قسمت اوستا و سرچشمه یك رشته معلومات بسیار نفیسی است راجع بایران قدیم

اشتقاق کلمات یشت و کرد

کلمه یشت در اوستا یشتی (𐬫𐬈𐬱𐬙𐬌) آمده و از مادهٔ کلمه یسنا (𐬫𐬀𐬯𐬥𐬀) ست و در معنی هم با آن یکی است یعنی ستایش و نیایش وپرستش و فدیه یشتن در پهلوي بمعنی ستودن وعبادت کردن و فدیه آوردن است یشتی بمعنی مذکور در خود اوستا مکرراً استعمال شده از آنجمله است در فقره ٥٦ از رام یشت یشتر (𐬫𐬀𐬱𐬙𐬀𐬭)

---

[1] برای اطلاعات مفصل تر رجوع کنید بگاتها ترجه نگارنده بمقالهٔ اوستاص ٤٤-٦٠

که این نامه یکی از باکیزه ترین کتاب فارسی است که در هندوستان بطبع رسیده است بخصوصه طبع آن بسه خط: زند و فارسي ولاتینی و هرسه غریب این مملکت و با حواشی و یادداشتهای عدیده بخط ریزکار آسانی نبوده است

پورداود

بمبئی کولابا (Colaba) فردوس

اول فروردین ۱۳۰۷ شمسی = ۲۱ مارس ۱۹۲۸ میلادی

خاطری آسوده یک دورهٔ تحصیلات مزد یسنا را در این جا طی نمایم و باندازهٔ قوّهٔ خویش معلوماتي ازآئین کهن بیندوزم بجاست از این سرمایهٔ معنوی که در مرکز مزد یسنان فراهم آوردم جاودان سپاسگزارشان باشم در مقابل آن همه زحماتشان بهیچ وجه وسیلهٔ تلافي در خود سراغ ندارم یقین دارم که اگر خدمت مختصری از دستم برآید و عموم ایرانیان اندك فائده ای ازآن بتوانند برد همان را مزد زحمات چندین سالهٔ خویش خواهند شمرد

دیگر از بزرگوارانی که سپاسگزار شان هستم دانشمند معروف پارسي دکتر جیوانجی جمشید جی مدی Modi شمس العلما ست که همیشه درخواستهای مرا اجابت نموده از دادن کتبی که لازم داشتم دریغ نورزیدند و بتوسط ایشان تقریباً بیست جلد کتاب نفیس راجع بمزدیسنا از انتشارات انجمن محترم پارسی پنچایت Parsee Punchayet بمن هدیه شده است و دیگر دانشمند شهیر گشتاسب نریمان (G. K. Nariman.) که همواره بدستیاری ایشان از انتشارات جدید مستشرقین اوروپا مبسوق شدم و کتب آنان را برای استفاده بمن برگذارکردند البته از چنین بزرگواری که عمر خود را برای توسعه معارف وقف کرده اند جز این هم نبایدمنتظر بود

و دیگر هیربد دانشمند بهمن جی نسروانجی دهابر Dhabhar با دقّت عالمانه که مخصوص ایشان است تمام متون اوستائی این نامه را تصحیح نمودند و قسمت فارسی آن را نیز از نظر گذرانده بسی از سهوها مبسوقم کردند و دیگر دانشمند اوستا و پهلوي دان مشهور بهرام گور انکلیسریا Anklesaria که در مدّت چندین ماه و هر روز چندین ساعت در حضور شان کسب فیض نمودم و از اطلاعات وسیعهٔ ایشان بهره مند شدم و دیگر برادر ایشان هوشنگ انکلیسریا صاحب مطبعه ای که نوشتهای من در آنجا بطبع رسیده ایشان در طبع این کتب دقّت مخصوص بکار بردند گوئیا خواستند که کتب مقدس مزدیسنا با طرزی مرغوب و شکلی پاکیزه بوطن زرتشت تقدیم شود می توان گفت

تصرفی تفسیر کرده اند و از برای موارد مشکله جداگانه توضیحاتی افزوده اند بی شك این شکل ترجمهٔ اوستا نه‌در فارسی و نه در زبان دیگر ممکن نیست یعنی که از کلمات پهلوی همچیده معنی ای بدست نخواهیم آورد چه ترکیب جملات اوستا شبیه بفارسی نیست بنابر این در ترجمه تقدّم و تأخّر کلمات قهری است کسانی که بمتن اوستا ملاحظه ای کرده و یا صفحه ای از ترجمه مستشرقین بهر زبانی که باشد خوانده میدانند که نگارنده در این ترجمه فارسی دچار چه اشکالاتی بوده ام بخصوصه که در فارسی کتابی در زمینهٔ مزدیسنا نداریم که که از کلمات و تعبیرات و اصطلاحات علمای متقدمین استفاده کنیم بناچار باید خود با مصالح نو بنائی برپا کنیم و باید طوری این بنا را بسازیم که هم نزدیك به بنای اصلی باشد و هم از بنای زبان فارسی دور نباشد بنابر این نگارنده را جز این که ترجمه فارسی باشد و در آن واحد مطابق اصل متن منظور دیگری نبوده است بچیزی که هیچ خیال نکردم آن زینت نمودن جملات است درمیان نوشتهای متأخرین بعبارات شیرین و دلکش بسیار برمیخوریم ولی از عهد کهن چندین هزار ساله کلامی سراغ نداریم که در عین سادگی دارای چنین اخلاقی باشد: «اهورامزدا گفت ای زرتشت اسپنتمان تو نباید که عهد و پیمان بشکنی نه آن عهدی که تو با یك دروغ پرست بستی و نه آن عهدی که تو بایك راستی پرست بستی چه معاهده با هر دو درست است خواه موحّد و خواه مشرك»

مهر یشت فقره ۲

چون این نامه آخرین کتابی است که در هندوستان منتشر میسازم لازم میدانم در انجام مقال تشکرات فراوان تقدیم اعضای محترم انجمن زرتشتیان ایرانی بمبئی بنمایم که در مدت اقامتم در هندوستان همیشه مورد لطف و محبت شان بوده ام بخصوصه رئیس محترم انجمن دوست دانشمند محترم عزیزم آقای دینشاه جی‌جی باهای ایرانی که متحمّل زحمات بی اندازه شده آنچه لازمهٔ مهمان نوازی بوده درحق من کوتاهی نکردند و از هرقسم اسباب آسایش مرا فراهم آوردند بطوری که توانستم از پرتو مساعی ایشان با حواسی جمع و

باشد مآخذ مندرجات مقالات را نشان دادم تا از برای محصلین بعد راه تحقیق باز باشد همچنین مسائلی که از خود اوستا استخراج شده جای هر یك را معلوم نمودم بیشتر از چهارصد و پنجاه لغت اوستائی در این نامه در طی مقالات و توضیحات فقرات یشتها معنی شده و ارتباط برخی از آنها را با لغات فارسی بیان کردم دگر اینکه از برای گروهی از پادشاهان و دلیران و نامداران که در اوستا از آنان ذکری شده مقالات نسبةً مفصل نگاشتم و تمام مواضع اوستا و قسمتی از کتب پهلوی را راجع بآنان نشان دادم تا از برای صحّت داستانهای ملی از قدیم ترین آثار خطی ایران حجّتی در دست داده باشم بخصوصه قارئین این نامه را متوجه میسازم که از قرأت هیچ یك از پاورقی ها صرف نظر نفرمایند چه دانستن آنها برای فهم مطالب بعد لازم است همچنین لازم است که پیش از مطالعهٔ یشتها بمقالات گاتها تألیف نگارنده نیز ملاحظهٔ بشود چه آن کتاب را باید جلد اول این سلسله محسوب داشت مطالبی که در آنجا مندرج است در یشتها تکرار نشده است در انجام مقال باید یاد آور شوم که در طی یشتها بعبارات ساده آنها نباید نگریست آن الفاظ را فقط باید وسیلهٔ فهم معانی قرار داد این سادگی کلام که در یشتها ملاحظه میشود تخصیصی باوستا ندارد و در کلیّه کتب قدیم همین سادگی بیان و جملات کوتاه و تکرار آنها مشاهده میشود عباراتی که امروز بنظر ما ساده میآید در عهد قدیم دارای فصاحت و بلاغت و کنایه و و استعارهٔ بوده که ما بواسطه انقلاب زمان موافق ذوق خود نمی یابیم چنانکه ساختمان و پوشاك و کلیّه طرز زندگانی عهد قدیم را ساده و دور از سلیقه کنونی می بینیم بعقیده نگارنده در کلام قدماء قطع نظر از معانی یك لذّتی است در سادگی که حتی الامکان باید آنها را بهمان ترکیب اصلی نگاهداشت و آرایشهای جدید را با سادگی قدیم نیامیخت و بلکه تصرفات کردن در آنها را باید نسبت بعلم و معرفت خیانت دانست بخصوصه در کتب مذهبی که مندرجات آنها وحی و الهام تصور میشود اوستا را در عهد ساسانیان کلمه بکلمه بدون هیچ

مندرجات این نامه و طرز تحریر آن

خیال نگارنده این بوده که بیست و یك یشت اوستارا در یك جلد منتشر سازم ولی وقتی که داخل کار شدم لازم دیدم که مطالب را شرح و بسط دهم تا هیچ مسئله ای مبهم نماند بخصوصه که در زبان فارسي هنوز کتابی راجع بمزدیسنا که از روي یك اساس علمی نوشته شده باشد نداریم درکمال شرمساری باید اقرار کنیم که اصلاً کتابي که قابل ذکر باشد در این زمینه بزبان فارسي موجود نیست بنا چار بایستی این کتاب طوری نوشته شود که خوانندگان تا بیك اندازه قانع شده یك فکر مجمل ولي روشن از مزدیسنا بهمرسانند و بفوائد اخلاقی و تاریخی و لغوی آن برخورند نظر باین نکات این کتاب مطوّل شد و در مدّت اقامتم در هندوستان با تمام آن موفّق نشدم اگر هم بانجام میرسید در یك جلد نمي گنجید بنا چار دوازده یشت را در همین جلد منتشر میسازم و بانضمام مقاله فروردین که متعلق است بفروردین یشت که یشت سیزدهم است خود این یشت بسیار مفصل است بامتن و توضیحات بیشتر از صد صفحه جا لازم دارد و این کتاب را بي اندازه بزرگ میکند لهذا آن را برای جلد دوم گذاشته در اروپا منتشر خواهم ساخت درطی ترجمه یشتها بعضي از لغات مذهبي را که مصطلح زرتشتیان است ترجمه نکردم چنانکه عادت ناخوش برخی از مستشرقین است مثلاً «اهورا مزدا» را به سرور دانا و «فروهر» را به روح یا گوهر و «زَورْ» را به فدیه مایع وغیره ترجمه میکنند هر علم وفنّي دارای یك دسته لغات و اصطلاحات مخصوص بخود میباشد که در زمینهٔ همان علم و فنّ باید دانست در هرجائي که بچنین لغاتي بر میخوریم آنها را شرح دادم و توضیحات لازمه را نگاشتم و باین اکتفاء نکرده از برای هر یك از فرشتگان مقالات مفصل نوشتم و باندازهٔ که ممکن بود مطالب تاریخي و لغوی متعلق بفرشته همان یشت را ذکر کردم درمیان آثار مستشرقین هم هنوز کتابی نداریم که مفصلاً از این فرشتگان بزرگ صحبت شده باشد و در یك کتاب مدون گردیده دست رس عموم

باشد از زامیاد یشت و هرمزد یشت در کتاب «تحقیقات آریائی» بنظر نگارنده رسیده است [1] درمیان جزوات خود ترجمه ارت یشت بارتومه را نیز در دست دارم ولی نمی توانم معین کنم که این یشت کی ترجمه شده و در کجا انتشار یافته است چه ترجمه مذکور در جزو سایر مقالات مستشرقین راجع بمزدیسنا باهم جلد شده بدون تعیین تاریخ و اسم مجله یا کتابی [2] از وندیشمان نیز ترجمه چند یشت باقی مانده که در کتب متفرق وی مندرج است از آنجمله ترجمهٔ مهر یشت در کتاب «میترا» [3] و ترجمه فروردین یشت در کتاب «دروس زرتشتی» [4] چنانکه ملاحظه میشود بیشتر از مستشرقین معروف چه از متقدّمین و چه از متأخّرین آنان چند قطعهٔ از اوستا را ترجمه نموده موضوع مباحثات و تحقیقات قرار داده اند و ذکر همه آنها موجب طول کلام خواهد شد درمیان ترجمه یشتها ترجمه لومل که ذکرش گذشت بخصوصه قابل دقّت است این کتاب که چند ماه پیش از این بزبان آلمانی انتشار یافته از روی متن اوستای گلدنر ترجمه شده است و دارای ترجمه تمام یشتها ست و بعلاوهٔ یسنا ۹ و ۱۰ و ۱۱ که نیز هوم یشت نامیده میشود و فرگرد دوم از وندیداد که در داستان جمشید است هر یك از یشتها دارای مقدمهٔ مختصر و مفیدی است [5] این ترجمه با وجود اندك تفاوتی که با ترجمه وُلف ـ بارتولومه دارد بهترین دلیل صحّت این ترجمه اخیر است و یك گوهر گرانبهائی است که بتازگی داخل خزینهٔ کتب مزدیسنا گردید در انجام این مبحث می افزائیم که دانشمند مرحوم پارسی کانگا تمام جزوات اوستا را بگجراتی ترجمه نموده در پنج جلد منتشر ساخته است و یشتها در جزو خورده اوستا در سال ۱۸۸۰ میلادی منتشر گردیده است

---

[1] Arische Forschungen von Chri. Bartholomæ erstes Heft. Halle 1882 S. 99—147 and 149-154.

[2] Beiträge zur Kenntniss des Avesta II von Chr. Battholomæ. Der Aši yašt (yt. 17) S. 560—585

[3] Mithra. von Fried. Windischmann. Leipzig. 1857 S 1—52

[4] Zoroastrische Studien. von F. Windischmann. Berlin. 1863. S 313—324

[5] Die yäšt's des Avesta übersetzt und Eingeleitet von Herman Lommel. Göttingen 927.

چه آنها از برای استفاده عموم که اصلاً با این گونه کتب کاری ندارند نوشته نشده است بلکه از برای یکدسته از متخصصین است

گذشته از این ترجمه‌های کامل ترجمه قطعات مختلف اوستا نیز در جز و کتب و رسائل دانشمندان دیگر موجود است بذکر یك چند فقرهٔ از آنها که دارای ترجمه برخی از یشتهاست اکتفاء میکنیم از آنجمله است ترجمهٔ یشتهای گلدنر که در کتب و رسالات متفرق منتشر شده است

نخست ترجمه پنج یشت که عبارت باشد از آبان یشت و خورشید یشت و تشتر یشت و مهریشت و فروردین یشت در ماه فوریه و مه ۱۸۸۰ میلادی انجام یافته و در مجلهٔ « مقایسهٔ السنه » انتشار گردید [1] در دو سال بعد در جز و کتاب « دروس اوستا » هفت یشت کوچك که عبارت باشد. از اردیبهشت یشت و خُرداد یشت و ماه یشت و سروش یشت و دین یشت و اشتاد یشت و ونند یشت منتشر شد [2] و در دو سال دیگر ترجمه سه یشت دیگر که عبارت باشد از زامیاد یشت و بهرام یشت و ارت یشت در کتابی موسوم به « سه یشت» بطبع رسید [3] چنانکه ملاحظه میشود ۱۵ یشت بتوسط گلدنر نیز ترجمه شده است و ۶ یشت دیگر که عبارت باشد از هرمزد یشت و هفتن یشت و درواسپ یشت و رشن یشت و رام یشت و هوم یشت اگر هم گلدنر آنها را ترجمه نموده درجائی منتشر کرده باشد نگارنده از آنها اطلاعی ندارم ترجمه های این استاد بزرگ که با توضیحات عالمانه آراسته است بسیار معتبر و قابل استفاده است گلدنر در زمینهٔ اوستا خدمات شایان نموده و بگردن عموم ایرانیان حقّ بزرگی دارد تألیفات عدیده او سرچشمه معلومات مزدیسناست

در جزو کتب متعدّده استاد مرحوم بارتولومه ترجمه دو یشت نیز که عبارت

---

[1] Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung herausgegeben von Kuhn.

[2] Studien zum Avesta von Karl Geldner, Strassburg 1882 s. 104—132

[3] Drei yasht aus dem Zendavesta übersetzt und erklärt von K. Geldner Stuttgart 1884

آن ولی نباید چشم بسته نه بآن ترجمه و نه بآن حواشی اعتماد نمود بلکه آنها را باید وسایل تحقیقات شخصی قرار داد صحّت و سقم آنهمه یاد داشتها را در وقت لزوم سنجید چه آثار آن دانشمند مرحوم فارغ از سهوها و خطاهای عدیده نیست بخصوصه آنچه راجع بعقاید شخصی اوست باید اجتناب نمود از آن جمله است عقیده او راجع بقدمت اوستا که آن را بسیار متأخر قرار داد و از اظهار این عقیده غوغائی برانگیخت و تمام علمای معاصر خود را برضد خود بشورانید

چهارم ترجمه اوستای وُلف که ترجمه تمام اوستاست از روی متن اوستای چاپ گلدنر باستثنای پنج گاتها [1] ترجمه پنج گاتها پنج سال پیش از انتشار ترجمه اوستای وُلف بواسطه بارتولومه صورت گرفت [2] از این جهت در ترجمه وُلف لازم باعاده آن نشد چه ترجمه اوستای وُلف نتیجهٔ زحمات بارتولومه است و از فرهنگ لغات ایران قدیم [3] که یکی از شاهکارهای آن دانشمند مرحوم است استخراج شده است معانی لغات اوستائی بدون تصّرف باهمان الفاظ و جملات ازفرهنگ مذکور بارتولومه بترجمهٔ اوستای وُلف نقل داده شده است خودبارتولومه نیز ترجمه مذکور راملاحظه نموده و اصلاح کرده است این کتاب بسیار نفیس جدیدترین و بهترین ترجمهٔ کامل اوستاست که الحال در دست داریم نگارنده در ترجمهٔ یشتها بخصوصه از این کتاب و فرهنگ لغات بارتولومه استفاده کردم و در موارد مشکله مندرجات آنها را ترجیح دادم متأسفانه این کتاب بدون هیچ یاد داشت و توضیحاتی است فقط برای صحّت معانی کلمات و ترکیب جملات بفرهنگ لغات بارتولومه حواله داده شده است بطوری که فهم آن بغایت دشوار و کسی که اطلاع درستی از مزدیسنا و اُنس چندین ساله با آن ندارد از آن بهرهٔ نتواند برد گرچه کلیّهٔ کتب مستشرقین متأخر درهمین حکم است

---

[1] Avesta, die heiligen Bücher der Parsen von Fritz Wolff, Strassburg 1910

[2] Die Gatha's des Avesta, Zarathushtra's verspredigten, übersetzt von Christian Bartholomæ, Strassburg 1905

[3] Altiranisches Wörterbuch von Chri. Bartholomæ, Strassburg 1904

ترجمه ایست از روي سنّت آنچه دستورهای سورت (هندوستان) در سنوات ١٧٥٨–١٧٦١ میلادی باو گفتند همان را نگاشت مقصود این نیست که ترجمه سنّتی بکلّی بیمصرف است برخلاف تفسیر پهلوی اوستا که ترجمه سنّتی است یکی از اسباب فهم کلام مقدس است بلکه مقصود این است که ترجمه سنّتی نسبت بترجمهٔ ای که از روی اساس علم اشتقاق باشد کمتر قابل اعتماد و بیشتر در معرض خطا و لغزش است در جلد سوم از ترجمهٔ اوستای انکتیل یك رشته اطلاّعات راجع بعادات و آداب و رسوم پارسیان آن عهد مندرج است که مطالعهٔ آنها ازهر حیث مفید است

پس از این ترجمه قدیم ترجمه اوستای سایر مستشرقین که دارای یشتها هم باشد بنا بتاریخ انتشار آنها از این قرار است نخست ترجمهٔ اشپیگل در سه جلد که بواسطهٔ یاد داشتهای عدیده همیشه مفید است هر چند که اصل خود ترجمهٔ را باید از کتابهای کهنه شمرد و کمتر قابل استفاده دانست [١] بخصوصه دو جلد کتاب دیگر اشپیگل که در تفسیر ترجمه اوستای خود نوشته است دارای ملاحظات و اطلاعات بسیار مفید است [٢]

دوم ترجمه اوستای دُهارلز در یك جلد بسیار بزرگ با توضیحات لازمه [٣] این ترجمه کم و بیش در تحت نفوذ اوستاي اشپیگل میباشد

سوم ترجمه دارمستتر در سه جلد بزرگ که از بزرگترین آثار ادّبیات مزدیسنا شمرده میشود [٤] هیچ اوستا شناسی از مطالعهٔ این کتب مستغني نیست نه ازبرای خود ترجمه بلکه از برای حواشي و یاد داشتها و توضیحات فراوان

---

[١] Avesta die heiligen Schriften der Parsen, übersetzt von F. Spiegel 3 Bände Leipzig 1852—63

از روی این ترجمه آلماني ترجمه انگلیسی بتوسط بلك صورت گرفته است

Arthur Henry Bleeck London 1864

[٢] Commentar über das Avesta von F. Spiegel 2 Bände, Wien 1864—68

[٣] Avesta, Livre sacré du Zoroastrisme traduit du texte zend par C. de Harlez Paris 1881

[٤] Le Zend-Avesta traduit par James Darmesteter 3 Vol. Paris 1892-93

یشتها که قسمت مهمّ ادبیّات مزدیسنا را تشکیل میدهد منسوب بحضرت زرتشت نیست آنچه در اوستا ازکلام مؤسّس دین شمرده میشود همان‌پنج گاتها ست که در سال گذشته بانتشار آن موفق شده ایم در تورات هم فقط پنج اسفار منسوب بموسیٰ است ما بقی جزوات آن کتاب از سایر انبیاء است در اعصار مختلفه چنانکه وید برهمنان نیز از اشخاص مختلف است در اعصار مختلفه همچنین قدیم ترین کتاب دینی بودائیان تیپیتا کا Tipitaka در آخرین قرن پیش از میلاد تدوین شده است [۱] انجیل نیز پس از عیسیٰ نوشته شده نویسندگان قطعات مختلفه آن نه از یك مملکت اند و نه متعلّق بیك عصر

بیست و یك یشت اوستا در قدمت باهمدیگر مساوی نیست شرح آن در مقالهٔ بعد بیاید

ترجمهٔ یشتها توسط مستشرقین

ترجمه نگارنده مطابق متن اوستای گلدنر (Geldner) است که در سه جلد در سنوات ۱۸۸۶ – ۱۸۹۰ میلادي در آلمان بطبع رسیده است [۲] معمولاً پارسیان هندوستان اوستای چاپ وسترگارد را بکار میبرند [۳]

نگارنده در ترجمهٔ خویش از ترجمهٔ یشتهای کلیّهٔ مستشرقین استفاده کردم باستثنای ترجمهٔ پیشقدم آنان انکتیل دو پرون که صد و پنجاه و هفت سال از انتشار آن میگذرد [۴] گذشته از آنکه این ترجمه کهنه و امروز قابل استفاده نیست

---

[۱] Der Buddhismus nach älteren Pali-Werken von Edmund Hardy, Münster I. W. 1919 S. 7

[۲] Avesta die heiligen Bücher der Parsen, Herausgegeben von Karl F. Geldner I Teil yasna 1886, II Vispered und Khorde Avesta 1889; III Vendidad 1895 Stuttgart

[۳] Zendavesta or The Religious Books of the Zoroastrians, edited by N. L. Westergaard, Copenhagen 1852—54

[۴] Zend-Avesta, Ouvrage de Zoroastre 3 Vol. Paris 1771

کلکر Kleuker اوستا را از روي این ترجمه فرانسوي بزبان آلماني ترجمه نموده در دو جلد در سال ۱۷۸۱—۱۷۸۳ منتشر ساخته است

بیگانه شده ایم چه رسد بیشتها که قدمت انشاء آنها بیش از دو هزار و پانصد سال است و زبان آنها شاید در عهد هخامنشیان هم متروك بوده است گذشته از این‌ها لطماتی که از استیلای اسکندر و عرب و مغول بایران وارد آمده و صدها انقلاباتی که در آنخاك روی داده کتاب مقدس ناگزیر ایمن نمانده حوادث روزگار آن را مانند کاخهای باشکوه شاهنشاهان هخامنشی پراکنده و پریشان نموده است باوجود این همانطوری که امروز از پرتو فنّ معماري مي توانیم از روی خرابه های ایران بدانیم که قصرهای پادشاهان ما اصلاً چگونه ساخته شده بوده همانطور امروز از پرتو فقه‌اللغة و تاریخ و مقایسهٔ ادیان باهمدیگر می توانیم بدانیم که اوستای پریشان کنونی در پارینه چه نظم و ترتیبی داشته و معني این باقی مانده چیست کوشش صد و پنجاه سالهٔ مستشرقین دانشمند و بکار انداختن جمیع و سائل مثل تفسیر پهلوی اوستا و کتب عدیده پهلوی و پازند و فارسی و اخبارات کلیّهٔ مورّخین قدیم و مورخین پس از استیلای عرب راجع بایران و دین آن و کلیّهٔ کتب مذهبي برهمنان و مقایسهٔ لغات السنهٔ هندو اروپائي بایکدیگر و تفتیش در ادیان مختلفه و جمع آوری عادات و رسومات قدیم که هنوز درمیان زرتشتیان برقرار است وغیره وغیره معني اوستا بطور عموم معلوم است اختلاف آراء مستشرقین اوستا شناس متأخّر در سر ترکیب برخی از جملات و معني یکدسته از لغات و تلفظ اصلی آنهاست

در اوقاتی که نگارنده در هندوستان مشغول بترجمه یشتها و تألیف مقالات آنها بودم در همان اوقات دانشمند معروف لومل Lommel در آلمان مشغول بترجمه یشتها بود این کتاب نفیس را که چند ماه پیش تر از انتشار یشتهای نگارنده از طبع خارج شده اینك در زیر دست دارم تفاوت بزرگی با ترجمهٔ کامل اوستای ولف و بارتولومه Wolff-Bartholomae که در شانزده سال پیش ترجمه شده و جدید ترین ترجمهٔ کامل اوستاست ندارد اختلافات موجوده غالباً راجع بعلم اشتقاق است تغییراتي که ممکن است در معانی جملات بواسطه تغییر معانی برخی از کلمات روی دهد طوری نیست که اساس را بهم بزند و معاني مخالف و ضدّ ببخشد

همچنین خواهیم دانست که بنا بدستور آئین کهن دنیا میدان آزمایش قُوای انسانی است هرکه مغلوب دیو سستی گردید لاجرم بانگ فریاد برآورده جهان را زندان هولناك خواند وآنکه در مقابل عفریت ضعف قدم واپس نکشید بجاه و جلال رسید و از اعمال نیک و داد و دهش در این جهان خانهٔ فردای خود را نیز آباد نمود همچنین خواهیم دانست که قضا و قدر شوم. و فضول در مقابل عزم و ارادهٔ انسانی وجود خارجی ندارد سراسر یشتهای اوستا حاکی فرو بزرگی و پارسائی وداد و دهش وکوشش و راستگوئی و دلیری و وطن پرستی نیاکان ماست

یشتها بطورعموم

همان ذوق لطیف سخن سرایان ما که در اشعار عهد سامانیان وغزنویان وسلجوقیان مشاهده میشود درسرودهای یشتها نیزهویداست و با این فرق که غالب قصاید شعراء در مدح پادشاه و وزیر و حاکمی است بامید صله و جائزه‌ای اما یشتها در ستایش پروردگار و نیایش فرشتگان است بامید پاداش روز واپسین از آنکه یشتها را بقصاید شعراء تشبیه کردیم نکند چنین تصوّر شود که کسی آنها را بمیل و خیال خود سروده است مقصود این است که یشتها با تعبیرات شاعرانه سروده شده است مضامین آنها عبارت است از سنّت هائی که از زمان بسیار کهن پشت به پشت میان ایرانیان میگردیده و قدمت برخی از آنها تا بعهد آریائی هند و ایرانی میرسد و نظایر آنها در وید برهمنان نیز موجود است همانطوری که فردوسی داستانها و سنّت‌های قدیم را بنظم درآورده مدّون ساخت همانطور یشتها برشته نظم کشیده شده است یشتها بعد از گاتها و هفت ها قدیمترین جزوات اوستاست برخی از جملات و تعبیرات آن نامفهوم و مبهم است و هیچ جای تعجب هم نیست که این طور است بسا از اشعار خاقانی برای ما امروزه پیچیده و نامفهوم است در صورتی که از حیث زمان فقط هفت قرن از شاعر شیروانی دوریم و زبان فارسی آن عهد تا بامروز فرق قابل ذکری نکرده است با وجود این ضرب المثلهای زمان او از یادها محو شده و از اصطلاحات آن دوره

یکی از فرشتگان مزدیسناست میباشد و شرح آن را در مقالهٔ آئین مهر در رُم (ص ٤٠٧ـ٤٢٠) ملاحظه خواهید نمود دین مزدیسنا از یك طرف بواسطهٔ مربوط بودن بدین برهمنان و از طرف دیگر بواسطه تماسي که باسایر ادیان داشته در تاریخ مذاهب یك مقام بسیار مهمّی پیدا کرده است بطوری که یک رشته از مسائل ادیان موجوده بزرگ را باید بتوسط مزدیسنا حلّ نمود چنانکه یك رشته از مسائل مبهم مزدیسنا باستعانت سایر ادیان روشن تواند شد بنابر این در زبان و تاریخ و دین قدیم ایران یك فائدهٔ عمومي است بطوری که هیچ مورّخ و عالم بفقه اللغة و عالم بتاریخ ادیان از آنها مستغنی نیست گذشته از این فوائد که توّجه یك دستّه از مستشرقین دانشمند را بطرف ایران کشیده است در این سالهای اخیر گروهی از فُضلا و بزرگان اروپا بواسطه غیرت نژادي خود را دوستار پیغمبر بزرگ آریائی زرتشت خوانده مزدسنان نامیده میشوند چنانکه گروهی دیگر بمعلم و مُرّبی دیگر آریائي بودا محبت میورزند وطن ما همیشه یک جنبهٔ معنوی داشته و در آینده هم باید داشته باشد باید بکوشیم که زبان و تاریخ و اخلاق ما در مقابل هجوم عوامل مادی که لازمهٔ هر مملکت متمدنی است قدم واپس نکشد تمدني که عاری از معنویات است خشن و قابل اجتناب است این نکته رابرای این گفتیم تا بخیال برخی خطور نکند که در کیر و دار این عصر چه حاجتي بتحصیلات اوستا و پهلوی است و چه ضرورتی در ادبیات و معنویات است فوائد تحصیلات اوستائي منحصر بفوائد تاریخی و لغوی آن نیست فائدهٔ دیگری که بخصوصه ما میتوانیم از آن برداریم این است که وطن ما بغایت نیازمند اخلاق پاك و صفات پسندیده است خصلتهائي که نیاکان مارا بزرگ و خاك آنان را آباد میداشت از ایران رخت بربست دیو دروغ جای فرشته راستی گرفت کار و کوشش بتن پروري و سُستی مبدّل گردید دلیری و راد مردی بترس و چاپلوسی جای برگذار نمود ثروت و جلال بقلندری و دریوزي تغییر یافت از تعلیمات اوستا سبب سرافرازی پارینه و جهت ذلّت کنوني را خواهیم دانست که از کجاست

اخیر بعقیده نگارنده در عهد هخامنشیان هم متروك و مصطلح عام نبوده مگر آنکه آنرا چندین قرن مصنوعی نگاه داشته زبان مقدس بشمار میرفته است با این همه قدمت هنوز یکدسته از لغات زبان فارسی تقریباً بدون تغییر و دسته دیگر با اندك تفاوتی در اوستا موجود است اوستا در ردیف وید برهمنان و تورات اسرائیلیها قدیم ترین آثار خطی دنیاست تحصیل کتاب مقدس ایرانیان مدتهاست که در مدارس بزرگ ممالك متمدن اروپا برقرار است وید و اوستا بزرگترین و قدیم ترین اسناد زبان هند و اروپائی است .بملاحظه آنکه اروپائیان با هندوان و ایرانیان از یك نژاد اند و زبانهاي آنان و هندوان و ایرانیان را یك مأخذ و آبشخور است برای توسعهٔ علم اشتقاق (فیلو لوكي Philologie) السنهٔ خویش در زمنیهٔ اوستا و فرس خدمات شایان نموده اند بطوری که برای ما امروز از پرتو کوشش آنان راهها ساخته و آماده است فقط ما را بایدکه بخیال استفاده افتاده از این گلستان گلی بچینیم و از این خرمن خوشه اي ببریم دانشمندان اوستادان و ایران شناس اروپا در مقابل علمای سایر علوم و فنون مثل طب و هندسه و نجوم و شیمیا و فلسفه و تاریخ وغیره مشهور دنیا میباشند دائرهٔ خدمات این بزرگواران را نظر باوضاع کنوني ایران نباید تنگ تصور کرد نخست چنانکه گفتیم اوستا یکی از قدیم ترین آثار خطي دنیاست وزبان آن شعبهٔ مهّمی است از السنهٔ قدیم اقوام هندو اروپائی دوم آنکه خود ایرانیان یکی ازطوایف بلند همت و دلیر نژاد هندو اروپائی بوده اند در میدان کار زار جهان از همکنان گوي سبقت ربوده یك قسمت مهّم روی زمین را در تحت تصّرف خود درآورده بوده اند و بواسطهٔ جهانگیری و اقتدار عادات و رسوم خود را در ممالك دور منتشر ساخته اند بخصوصه بواسطه پیغمبر زرتشت ره و رسم وحدت پرستی که تا آن روز درمیان اقوام هند و اروپائی متصّورنبوده بوجود آورده اند بسا از عقاید دینی آنان در میان یهودها نفوذ یافته که بعدها بسایرادیان سامی مثل عیسوّیت واسلام سرایت کرده است گذشته از آنکه دین عیسي مستقیماً در تحت نفوذ مهر که

ستوده نزد ایرانیان قدیم و تا بامروز نزد زرتشتیان مقدس بوده وهست ممکن نیست که شاهنشاهان هخامنشی نسبت باین عناصر شریف چنین جرمی مرتکب شده باشند [1] بخصوصه باید بنظر داشت که تاریخ و زبان ایران علاقهٔ تامی بدین قدیم زرتشتی دارد چه ریشهٔ این درخت کهن سال در سر زمین ایران آبیاری گشته برگ و بری یافته است دینی نیست که از خارج بوطن ما مهاجرت کرده باشد چنانکه آئین بودا از هندوستان بچین رفت و مذهب عیسیٰ از فلسطین باروپا نفوذ نمود و دین اسلام از عربستان بسوی ایران شتافت ما برای روشن نمودن وقایع تاریخی ایران قدیم و جستن اصل و بنیان لغات زبان فارسی محتاج بمزدیسنا هستیم این احتیاج را چینیان زرد نژاد نسبت بآئین آریائی بودا ندارند و نه اروپائیان نسبت بمذهب سامی عیسیٰ تاریخ ما ایرانیان که از قرن هشتم پیش از میلاد شروع میشود یعنی بیشتر از هزار و سیصد و پنجاه سال پیش از استیلای عرب بمزدیسنا مربوط است در این دورهٔ طولانی که عهد سرافرازی ماست دین زرتشتی یکی از عوامل بسیار مهّم آن همه مجد و جلال و بزرگی بوده است هر چند که زبان ما پس از استیلای عرب بالغات سامی آمیخته و آلوده شده ولی ریشه آریائی خود را نباخته و رشته ارتباط آن با فُرس و زبان اوستا و پهلوی از هم نگسسته است بجاست که در مدارس عالی ما تدریس فرس و اوستا و پهلوی معمول گردد همانطوری که در مدارس بزرگ اروپا تدریس زبانهای یونانی ولاتینی که ریشه السنهٔ مغربی است معمول است امید است که بزودی دولت ما چندتن از پارسیان دانشمند اوستا و پهلوی دان را بطهران جلب نموده تحصیل این دو زبان را بر قرار سازد و بملیّت ما روح تازهٔ بدمد زبان فارسی از پهلوی و پهلوی از فرس هخامنشی آمده است زبان اوستا یکی از لهجات ایران قدیم بوده که بسیار نزدیک بسانسکریت و بخصوصه نزدیک بفرس میباشد فُرس زبان رسمی و درباری و زبان اوستا زبان مقدس دینی بوده است این زبان

---

[1] رجوع کنید بمقالهٔ ناهید صفحهٔ ۱۶۱-۱۶۲ و بمقالهٔ آذر صفحهٔ ۵۱۰

همچنین بواسطه عدم اطلاع از مزدیسناست که کتاب جعلی وتقلبی دساتیر باآنکه مندرجاتش برخلاف آئین مزدیسناست و کتابي که اسکندر درُوند و گجستک یعنی اسکندر خبیث و ملعون کلیّهٔ کتب مذهبی پهلوی را از پیغمبران ایران شمرده جزو کتب دینی زرتشتیان پنداشته اند و ناسخ التواریخ مهملات آن را از عقاید ایرانیان قدیم تصور کرده و لغات ساختگی این کتاب جدیدرا که نویسنده اش مزوّر و متقلّبي بیش نبوده در فرهنگهای متأخّرین مثل برهان قاطع و فرهنگ انجمن آرای ناصري لغات زند و پازند ضبط شده است در این سالهای اخیر که ایرانیان برخلاف پارینه از روی محبت اسمی از پیغمبر نیاکان خود میبرند باز بواسطه عدم اطلاع همان هرج و مرج ادبی و لغوی در نوشتهای آنان دیده میشود مثلاً میگویند یاسای زرتشت این ؟ لغت مغولی ترکي را متقدّمین فقط از برای حکم و فرمان ظلم و جور سلاطین مغولی خونخوار وستمکار چنگیز و تیمور استعمال کرده اند [1] ابداً مناسب نیست که بجای آئین ایزدی پیغمبری بکار رود این مقاله گنجایش آن را ندارد که مفاسد عدیده تاریخي و لغوی خودمان را راجع بمزدیسنا در این جا متذکّر شویم بطور عموم باید بگوئیم که مندرجات مورّخین عرب و ایرانی بدون تنقید استاد و متخصّصي قابل استفاده نیست [2] و از لغات دیني زرتشتی که در فرهنگها ضبط است بکلّی باید صرف نظر نمود دگر آنکه پس از دانستن اصول مزدیسنا بخوبی خواهیم دریافت که قسمتی از اخبارات مورّخین قدیم یونان و رُم و بیزانس بی اصل و از روي غرض و دشمنی بوده که درمیان ایران و این ممالك وجود داشته است از آنجمله است بقول هرودت سوزانیدن کمبوجیا لاشهٔ فرعون امازیس Amasis را در مصر برای انتقام و تازیانه زدن خشیارشا آب داردانل را در وقت لشکرکشی برضدّ یونان آتش و آب بخصوصه در مزدیسنا

---

[1] آنهمه یاسهای سخت برفت یار با ما هنوز بر سر جنگ نزاری قهستانی (فرهنگ جهانگیری)

[2] در خصوص مندرجات کتب عرب و ایراني راجع بزرتشت رجوع کنید بکتاب استاد جکسن امریکائي (زرتشت پیغمبر ایران قدیم)
Zoroaster the Prophet of Ancient Iran by Jackson, New York 1901

دیباچه

من چون جهل مردم را ملاحظه نموده و در ستیزه فائده اي ندیدم
بنای تزویر گذاشتم و بسالوس گریستم و دست بت بوسیدم

بتقلید کافر شدم روز چند   برهمن شدم در مقالات زند

از پرتو این تدلیس طرف توجه گشته در بتکده منزل گزیدم تا آنکه روزی کشف کردم که در زیر تخت بت کسی نشسته سر ریسمانی بدست گرفته که از کشیدن آن دست بت بطرف آسمان بلند میشود

پس پرده مطرانی آذر پرست   مجاور سر ریسمانی بدست.» [1]

کاری بارزش ادبی این اشعار نداریم سعدي یکی از بزرگان شعرای دنیا و از مفاخر وطن ماست و زبان دلکش و شیرین او باید سر مشق عموم ما ایرانیان باشد مقصود نگارنده از ذکر این اشعار فقط در این است که چگونه لغاتی متعلّق بمزد یسنا بیجا در ادبیّات ما بکار رفته است چنانکه ملاحظه میکنید پیشواي یک بتکده در هندوستان گهی بصواب برهمن نامیده شده و غالباً بخطا مغ که اسم پیشوای دینی زرتشتی است نخست سعدی بمغی گفت اي برهمن بعد برهمنان بجای آنکه کتاب دینی خود ویدرا بخوانند گبرانی شدند یا زند خوان یعنی زرتشتیان اوستا خوان پس از آن برای دلجوئی نزد برهمنی از اوستا و زند اظهار خوشنودی نمود نه‌ازوید فوراً این برهمنان کشیشان شدند یعنی از پیشوایان دین عیسی بالاخره خود سعدی هم برای مصلحت روزگار کافر و برهمني شد ولی چه برهمنی پیرو تعلیمات زند نه وید طولی نکشید که یکی از آن برهمنهائی که از کشیشان آذر پرست شده بودند ارتقاء جسته مطران شد یعنی به بزرگترین درجهٔ پیشوائی دین عیسی رسید ولی چه مطرانی‌که از روح‌القدس چشم پوشیده آتش می پرستید حقیقةً هم سعدی را نباید ملامت کرد که در سرانجام داستان یکی از این برهمنان مغان گبران یازندخوان کشیشان بیوضو نماز گزار را که مطران آتش پرست شده بود بچاه انداخته با سنگ و کلوخ کشت و بت را از خدمت چنین پیشوای بی ثباتی آسوده ساخت

---

[1] کلیات سعدی چاپ بمبئی ۱۳۰۹ ص ۱۷۵

در غزنه وفات نمود راجع بمسائل دینی مزدیسنا و تقویم و عادات و رسوم زرتشتیان معتبر ترین اسنادی است که از قدیم باقی مانده است گذشته از تاریخ در زمینه ادب نیز اشتباهات نویسندگان و بیجا استعمال کردن لغات دینی مزدیسنا فراوان است که آنهم بی شك ناشي از تعصّب بوده نه تعصّب يك شخص مخصوص بلکه تعصّب عمومی که بالطّبع گریبان گیر یک شاعر و نویسنده هم شده است سعدی در بوستانش از بتکده سومنات در هندوستان صحبت داشته میگوید «بتی دیدم از عاج در سومنات   مرصّع چو در جاهلیّت منات
مردم از اطراف و اکناف بزیارت این بتکده مي آمدند سبب پرستیدن پیکر بی‌هوش و توان را پرسیدم

مغي را که با من سروکار بود   نکو گوی و هم حجره و یار بود
بنرمي بپرسیدم ای برهمن   عجب دارم ازکار این بقعهٔ من

این مغ ازسؤال من خشمگین شده پیشوایان دیگر را خبر کرد

مغان را خبر کرد و پیران دیر   ندیدم در آن انجمن روي خیر
فتادند گبران پازند خوان   چوسگ در من از بهر آن استخوان

و من درمیان آن جماعت مهین برهمن را ستودم بلند   که ای پیر تفسیر استاوزند

مرا نیز با نقش این بت خوشست   که شکلی خوش و قامتي دلکش است

ولی هنر او چیست برهمن درجواب گفت که این بت بخصوصه محترم است برای آنکه درطرف صبح دست بسوی آسمان بلند میکند من برای امتحان شب را در بتکده بسر بردم

شبی همچو روز قیامت دراز   مغان گرد من بیوضو در نماز
کشیشان هرگز نیازرده آب   بغلها چو مردار در آفتاب

چون صبح شد مردم برای مشاهده معجزهٔ بت جمع شدند

مغان تبه راي ناشسته روی   پدیدآمدند از درو دشت وکوی

و نمود میخواند و قصّه ابراهیم و نمرود مي نوشت در همان قرن پیشوای بزرگ زرتشتي آتُر فرن بغ پسر فرخ زات در همان بغداد در عهد خلافت مأمون (١٩٨–٢١٨) کتاب معروف دینکرد را که راجع است بمسائل دینی و عادات و رسومات و سنّت ها و تاریخ و ادّبیات مزد یسنا بزبان پهلوی در ٩ جلد تألیف کرده که هنوز هم موجود و بزرگترین و مهّم ترین کتاب پهلوی است [1] دستور دیگري موسوم به آتُرپت پسر هومت تألیف دینکرد را بانجام رسانیده است آتُر فرن بغ همان است که درحضور مأمون بایك زندیق موسوم به ابالش مباحثه دینی نموده وی را مجاب ساخته و موجب مسرّت مأمون و دربارش گردیده است صورت مباحثهٔ آتر فرن بغ با ابالش موضوع کتاب کوچك پهلوي است مشتمل بر ١٢٠٠ کلمه حاوی هفت جوابی است که دستور مذکور بزندیق داده است این کتاب موسوم است به (ماتیگان گجستك ابالش) و بزبان فرانسه نیز ترجمه شده است [2] باآنکه ابوریحان بیرونی یك قرن بعد از طبری میزیسته و نسبةً از عهد دولت زرتشتی دورتر بوده ولی عشق و محبت وی بایران و تنفّروی از عربها خراب کنندگان مجد و جلال نیاکانش اورا برآن داشت که با دانشمندان و علمای زرتشتی عهد خود در مراوده باشد و مسائل مذهبي را از آنان جویا شود [3] آثارالباقیه کتاب این فیلسوف و ریاضي بزرگ که در ٣ ذي الحجّه ٣٦٢ در خوارزم تولّد یافت و در ٢ رجب ٤٤٠

---

[1] کتاب دینکرد از جلد سوم تا نهم در سال ٤١١ هجری در بغداد پیدا شده دارای ١٦٩٠٠٠ کلمه است وست West مرحوم مستشرق معروف انگلیسی کتاب هشتم و نهم آن را بانگلیسی ترجمه نموده باتوضیحات بسیار مفیدی منتشر کرده است Sacred Books of the East Vol.XXXVII Oxford 1892 در ٥ سال بعد کتاب پنجم و هفتم آن را ترجمه نموده منتشر کرده است Vol. XLVII Oxford 1897 تمام مجلدات دینکرد بگجراتی و انگلیسی بتوسط دستور پشوتن سنجانا و بعد بتوسط پسرش دستور داراب سنجانا ترجمه گردیده در هجده جلد منتشر شده است جلد نوزده هم که آخرین جلد این سلسله خواهد بود هنوز منتشر نگردیده است

[2] Adrien Barthélemy, Gujastak Abalish relation d'une conférance théologique présidée par le calif Mâmoun Paris 1887

[3] رجوع کنید بمقدمهٔ استاد زاخو Sachau درکتاب آثارالباقیه چاپ زاخو Leipzig 1923 و به چهار مقاله عروضي سمرقندی بحواشی محمد بن عبدالوهاب قزوینی ص ١٩٣—١٩٧ چاپ لیدن ١٣٢٧ هجری

پیغمبر بوده است که او را زردشت گویند که این دین آتش پرستی را او درمیان آورد و دعوی کرد که من پیغامبرم و آتش پرستی ایشان را صواب نمود تا بایام گشتاسپ و او شاگرد عزیز علیه‌السلام بود و عزیز علیه‌السلام را مخالف شده بود پس آن استاد زردشت را دعا کرد و گفت خدای تعالی او را علامتی کناد و بنی اسرائیل اورا از میان خویش بیرون کردند و از بیت المقدس بعراق آمد و از عراق ببلخ شد نزد پدر گشتاسپ و دعوی پیغامبری کرد. . . »[1]

برای ما بقی موهومات شرم انگیز و آلوده بتعصّب وی باید رجوع کرد باصل کتاب طبري خود ایرانی است آن هم از طبرستان در آنجائي که مخصوصاً دین اسلام دیر تر نفوذ نمود هرچند که آمُل شهر خود محمد بن جریر طبری نسبةً زود تر از سایر قسمتهاي طبرستان بدست عربها افتاد (در ۱۴۳ هجری) و شاید هم بتوانیم بگوئیم که در عهد او هنوز ثلث جمعیّت ایران زمین قدیم زرتشتی بوده اند و بتوسط علمای بسیار بزرگ زرتشتی که در آن عهد میزیسته اند می توانسته که از خود رفع اشتباه کنند و سبب اشتباهات متاخرین نشود ولی تعصب شوم عربی که در خون ایرانیان تزریق شده بود آن مؤرخ و مفّسررا از این گونه تحقیقیات باز میداشت ولي از باب حق شناسی باید اقرار کنیم که در جزو تاریخ همین طبری که در خصوص آئین ایران قصور کرده تاریخی راجع بساسانیان باقی مانده که مهم ترین اسناد تاریخي ماست همان است که استاد نولدکه آن را بآلماني ترجمه نموده با توضیحات و حواشی بسیار مفید منتشر کرده است برای آنکه هیچ شکی نماند که مندرجات کتب تاریخ ما راجع بمزدیسنا ناشی از تعصب بوده. بمندرجات روضته الصفا که زرتشت را شاگرد یکی از تلامذهٔ ارمیای پیغمبر میشمرد در ذکر سلطنت گشتاسب نیز ملاحظه کنید گوئیا میرخواند از برای عهد گشتاسب هم سنگ تعصب دین اسلام بسینه میزده است همچنین فضل الله نویسندهٔ تاریخ معجم در ذکر پادشاهی گشتاسب یکسره عنان قلم فارسي خراب کن خود را بدست تعصب سپرده راجع بدین قدیم ایران از هیچ گونه ناسزا خود داری نتوانسته است درهمان قرن اندکی پیش از آن که طبري در بغداد افسانه عاد

---

[1] بلعمی صفحهٔ ۲۰۶ چاپ کانپور

مزدیسنا هستند چه گاتها گذشته از آنکه مختصر و دست تطاول زمان ما را از قسمت مهمّ آن محروم کرده مجموعه ایست از دروس اخلاقی و تعلیمات فلسفی بیش از آنچه در آنجا گفته شده مجال شرح و بسط نداشتیم ولی یشتها که موضوع این نامه است نسبةً مفصل و قسمت ادبی اوستا بشمار است زمینه ایست وسیع از برای مباحثات اخلاقی و تاریخی و ادبی و لغوی بخصوصه پس از انتشار گاتها این قسمت از اوستا را برگزیدیم تا یك رشته مطالب در آن گفته آید و یک نظر اجمالی از مجموع مسائل مزدیسنا بهمرسانیم نواقص این نامه در جلد دوم از یشتها تکمیل خواهد شد امید است که بعدها بیاری خداوند بانتشار یسنا ها و خورده اوستا نیز موفق آئیم که کلیّهٔ جزوات اوستا باستثنای وندیداد در پنج جلد منتشر شود دامنهٔ این دین کهن سال باندازهٔ وسیع است که در ده جلد کتاب بزرگ هم تمام مسائل آن را نمی توان فرا گرفت بخصوصه کوشش صد و پنجاه سالهٔ بزرگترین علمای اروپا و صدها کتب مفصّل و نفیس آنان راجع بایران مزدیسنا را یک سر چشمه خشک نشدنی ساخته است حقیقةً سزاوار نیست که ما با وفور این همه مطالب درخصوص دین آباء و اجداد خود بچند کلمهٔ موهوم و بیمعنی مورّخین و نویسندگان قدیم خود بسازیم اگر فقط تنگ بودن دائرهٔ علم و دانش در قدیم سبب موهومات نویسی قدماء میبود عذری است بس موجّه اما بدبختانه در اقوال آنان صراحةً تعصّب عربي دیده میشود درمیان چندین مثال بذکر یک دو فقره تاریخی و یک فقره ادبی اکتفاء نموده ضمناً خواهیم دید که ایرانیان آینده بواسطهٔ تحصیل مزدیسنا باید اغلاط را از تاریخ خود بیرون کنند ودر ادبیات ارزش کلمات را شناخته بجای خود بکار برند

ابو جعفر محمد بن جریر معروف به طبري که در سال ۲۲٤ در آمل تولّد یافت و در سال ۳۱۰ در بغداد درگذشت در تاریخ کبیر خود راجع بزرتشت موهوماتی ذکرنموده که اسباب اشتباه مؤرخین بعد گردیده است عین عبارت فارسی تاریخ بلعمي که ترجمه ایست از تاریخ کبیر و بتوسط ابو علي محمد بن محمد بن عبدالله البلعمي در سال ۳۵۲ انجام یافته این است « و مغان را یکی

شب و روز این اسامی مرا آهسته زمزمه کن منم پشتیبان و منم آفرینندهٔ و نگهبان . . . . . [1] »

نه آنکه فقط از مطالعهٔ این نامه بره و رسم نیاکان خود پی برده جویای اخلاق پاك راد مردان عهد کهن خواهیم شد بلکه امیدواریم که از انتشار این کتاب ضمناً خدمتی بادبیات و زبان و تاریخ ایران هم کرده باشیم

فائده تحصیلات مزدیسنا

در مقدمه گاتها گفتیم « دین و تاریخ و زبان هر سه مربوط بهم است قسمتی از وقایع تاریخی قومی را دین او سبب است » بسا از وقایع تاریخی را بواسطه قوانین مذهبی باید حل نمود چنانکه یك رشته از مسائل مذهبی را بواسطه تاریخ باید روشن کرد همچنین اگر خواسته باشیم که بارزش لغات زبان قومی برخوریم و بمعنی اصلی تعبیرات و اصطلاحات آن پی بریم از دانستن تاریخ و دین آن قوم ناگزیریم سر چشمه زبان فارسی فرس هخامنشی است که بیش از چهار صد لغت از آن باقی نمانده است و پس از آن اوستا ست که امروز دارای هشتاد و سه هزار کلمه است و بخصوصه پهلوی که فارسی از آن مشتق شده است از تفسیر پهلوی اوستا که در عهد ساسانیان نوشته شده امروز متجاوز از یکصد و چهل هزار لغت موجود داریم و بعلاوه کتب بسیار مهم و معتبری بزبان پهلوی در دست است این کتب باستثنای چند جلد تماماً راجع بدین زرتشتی است و تقریباً دارای چهار صد و چهل و شش هزار لغت میباشد کتب پهلوی غیر مذهبی فقط دارای چهل و یک هزار کلمه است درطی مقالات و توضیحات از اغلب این کتب ذکری کردیم

در گاتها که از سرودهای مقدس خود پیغمبر ایران بشمار است موقع بدست نیامده تا نشان دهیم که چگونه مورخین و ادبای آیندهٔ ما محتاج بشناختن

---

[1] هرمزدیشت فقرات ۱۰ — ۱۲

دیباچه

بنام ایزد بخشایندهٔ بخشایشگر

بیاراید این آتش زرتهشت   بگیرد همی زند و استا بمشت
نگهدارد این فال و جشن سده   همان فر نوروز و آتشکده
همان اورمزد و همان روز مهر   بشوید بآب خرد جان و مهر
کند تازه آئین لهراسپی   بماند پی کیش گشتاسپی

(فردوسی)

زهی سرافرازم که از پرتو اهورا مزدا و یاری مهین فرشتگان و پیغمبر پاك سرشت ایران زرتشت اسپنتمان بانتشار جلد دوم از نامهٔ فرخنده اوستا موفق آمده آن را برسم ارمغان تقدیم آستان وطن خویش میکنم هیچ ارمغاني را گرانبها تر از آن ندیدم که سرودهای مقدس کتاب کهن را همان سرودهائی که در طی چندین هزار سال از زبان نیاکان نامدار ما از مرز و بوم ایران برخاسته بعالم بالا بگرزمان برین میرسید بزبان امروزی ایران در آورده بگوش عموم فرزندان آن خاك برسانم و دریا بند آنچه را که خدای یگانه ایرانیان اهورامزدا بپیغمبر برگزیده اش گفت « ای زرتشت اگر ترا آرزوی غلبه نمودن است بخصومت دیوها و مردمان و جادوان و پریها و راهزنان و گمراه کنندگان دو پا و گرگهای چهارپا و بلشکر دشمن و بسنگر فراخ وی و درفش بزرگ و برافراشته و خونین وي پس در همه

این نامه خواهش میشود که اشتباه مذکور را از روی قاعده ای که خواجه نصیر در یک رباعي بیان کرده اصلاح نمایند

آنانکه بفارسي سخن میرانند　　در معرض دال ذال را بنشانند
ما قبل وی ار ساکن جزوای بود　　دال است وگر نه ذال معجم خوانند

☞ بملاحظه آنکه در طي مقالات و توضیحات فقرات یشتها کلمات اوستائی وَرِنَ 𐬬𐬀𐬭𐬆𐬥𐬀 (گیلان دیلم) وَیُو 𐬬𐬀𐬌𐬌𐬎 (فرشته هوا) آپم نپات 𐬀𐬞𐬄𐬨 𐬥𐬀𐬞𐬁𐬙 (فرشته آب) در املاء فارسی مختلف نوشته شده لازم دیدیم در اینجا برای رفع اشتباه ذکر کنیم که کلمات مذکور با املاء فوق مقرون بصواب و مطابق تلفظ درست اوستائی آنها ست

همچنین متذکر میشویم که در املاء فارسی یك دسته از لغات اوستائی که در این نامه استعمال شده غالباً تلفظ پهلوی آنها منظور شده در انجام این کتاب کلیهٔ این لغات با تلفظ اوستائی آنها بخط فارسی مندرج است

دیگر اینکه حرف اوستائی 𐬚 را در جزو کلمات گهی (ثاء) و گهی (تاء) نگاشتیم غالب مستشرقین معادل این حرف را (th) انگلیسی می نگارند که تقریباً مثل (ثاء) تلفظ میشود عربها هم (ثاء) را تقریباً مثل (ثاء) تلفظ میکنند نه مثل ما فارسی زبانان که در کلماتی مثل اثاث و اساس فرقی میان ثاء و سین نمیگذاریم حرف مذکور در پهلوی گهي به (تاء) تبدیل یافته و گهی به (سین) چنانکه میثرَ 𐬨𐬌𐬚𐬭𐬀 (مهر) میتر و گاثَ 𐬔𐬁𐬚𐬁 گاس شد این کلمه اخیر را امروزه ما با (تاء) تلفظ نموده گات یا گاتا میگوئیم چنانکه در اسم پیغمبر ایران 𐬰𐬀𐬭𐬀𐬚𐬎𐬱𐬙𐬭𐬀 زَرَثُوشترَ همین معامله را نموده زرتشت میگوئیم پارسیان حرف مذکور را در وقت قرأت اوستا مثل (تاء) تلفظ میکنند از برای (تاء) معمولی در الفبای زند یا دین دبیره حرف (۴) وضع شده است حرف (𐬚) را اگر مثل (ث) عربی یا (th) انگلیسي تلفظ کنیم بخطا نرفته ایم

دین دبیره
(الفبای زند)

	اوستا	فارسی	مثال از اوستا	املاء فارسی	املاء لاتین	معنی امثال	English
٤١	𐬯	س	𐬯𐬙𐬎	ستُوْ	stu	ستوُدن	s
٤٢	𐬱	شُ مشدّد	𐬱𐬁𐬙𐬀	شات	šāta	شاد	sh̯
٤٣	𐬴	ش	𐬵𐬎𐬀𐬭𐬴𐬙𐬀	ُهوَرْ ْشتَ	hvaršta	کردار نیک	š̌
٤٤	𐬵	ه	𐬵𐬁𐬎𐬀𐬥𐬀	هاوَنَ	hāvana	هاون	h

فرانسه و المانی در سر کلمه نوشته میشود در وسط کلمه 𐬌𐬌 (ی کوچک) و 𐬎𐬎 (واو کوچک) میآید در بعضی از نسخ بجای 𐬫 این حرف دیده میشود 𐬪

در کلمه 𐬎𐬎𐬀 که بمعنی هر دو میباشد برخلاف معمول واو کوچک در صدر کلمه واقع است این کلمه اصلاً 𐬛𐬎𐬎𐬀 دَوَ بوده است بمرور 𐬛 افتاده است

بسا در نسخ خطی دو حرف را باهم نوشته شکل مخصوصی پیدا کرده است مثلاً این طور 𐬱 (ش) و 𐬀 (اَ) = 𐬱𐬀 و حروف 𐬱 و 𐬗 (چ) = 𐬱𐬗 و حروف 𐬱 و 𐬙 (ت) = 𐬱𐬙 و حروف 𐬀 و 𐬵 (ه) = 𐬀𐬵

* * *

برای سهولت و اختصار حروف لاتینی ذیل در مقابل برخی از حروف اوستائي و فرس و پهلوی انتخاب گردید

a = اَ بسته ā = آ باز dh = ذ. č = چ ǰ = ج. ž = ژ. g = گ
gh = غ. s = س. š = ش. th = ث v فرانسه = وَ
u المانی مثل ou فرانسه = اُو. x = خ. z فرانسه = ز.

در کلماتی که v از ردیف خارج شده قدري بالاتر قرارداده شده دلیل است که واو معدوله است مثل x^vafna (خوْفنَ) خواب

☞ در پاورقی صفحه ۷۵ در مصراع دومی از شعر معروف سعدی اشتباهی روی داده (همچنان در فکر اقلیم دگر) چاپ شده معلوم است که باید (همچنان در بند اقلیمی دگر) باشد

☞ در حواشی صفحات ۹۲ و ۹٤ عباراتی از کتاب التفهیم ابوریحان بیرونی مندرج است برخي از دالهای آن جملات (چون نقل از یک نسخهٔ خطّی قدیمی است) باید ذال باشد ولی در مطبعه متوّجه نشده همه را دال درج کردند و در وقت تصحیح هم بنا بعادتي که حالا در فارسی همه ذال‌های قدیم را دال نوشته و دال تلفّظ میکنیم باملاء اصلي کلمات منتقل نشدیم از خوانندگان

دین دبیره

(الفبای زند)

	اوستا	فارسی	مثال‌از اوستا	املاء فارسی	املاء لا تین	معنی امثال	English
۲۱	𐬗	چ	𐬗𐬀𐬱	چَشْ	čaš	چشیدن	ch
۲۲	𐬘	ج	𐬘𐬀𐬟𐬭𐬀	جَفرَ	ǰafra	ژرف عمیق	j
۲۳	𐬰	ز	𐬰𐬁𐬙𐬀	زاتَ	zāta	زاده	z
۲۴	𐬲	ژ	𐬲𐬥𐬎	ژ نو	žnu	زانو	żh
۲۵	𐬢 (۱)	تلفظ مثل ۳	𐬯𐬭𐬁𐬎𐬀𐬫𐬈𐬢𐬵𐬉	سْراوَ نگهِ	srâva-yeñhē	آگاه ساختن، خبر کردن	ñ (ang)
۲۶	𐬙 (۲)	ت	𐬙𐬀𐬥𐬎	تَنوْ	tanu	تن	t
۲۷	𐬚	ث (تَهْ)	𐬚𐬬𐬀𐬑𐬱	ثوَخشْ	thvaxš	تخشا کوشا	th
۲۸	𐬛	د	𐬛𐬭𐬀𐬟𐬱𐬀	دْرَفْشَ	drafša	درفش	d
۲۹	𐬜	ذ (دروسط کلمه)	𐬞𐬎𐬑𐬜𐬀	پوخذَ	puxdha	پنجم	dh
۳۰	𐬥	ن	𐬥𐬁𐬟𐬫𐬀	نافْیَه	nāfya	ناف نژادخویش	n
۳۱	𐬞	پ	𐬞𐬆𐬭𐬆𐬙𐬎	پِرِتوْ	pĕrĕtu	پل	p
۳۲	𐬟	ف	𐬟𐬭𐬀𐬎𐬀𐬱𐬌	فرَوَشیْ	fravaši	فروهر، فرورد	ph or f
۳۳	𐬠	ب	𐬠𐬀𐬖𐬀	بَغَ	Bagha	بغ، خداوند	b
۳۴	𐬎𐬎	و (w انگلیسی)	𐬔𐬀𐬭𐬆𐬎𐬎	گَرِو	garĕw	گرفتن	w
۳۵	𐬨	م	𐬨𐬀𐬭𐬆𐬙𐬀	مَرِتَ	mareta	مرد	m
۳۶	𐬪 (۳)	ی (بزرگ‌در سر کلمه)	𐬪𐬀𐬰𐬀𐬙𐬀	یَزَتَ	yazata	ایزد	y
۳۷	𐬫	ی (کوچک وسط کلمه)	𐬠𐬎𐬰𐬫𐬀	بوزیَه	buzya	بز	Y
۳۸	𐬭	رَ	𐬭𐬀𐬙𐬎	رَتو	ratu	رد (سرداردینی)	r
۳۹	𐬬	و (بزرگ درسر کلمه)	𐬬𐬀𐬟𐬭𐬀	وَفرَ	vafra	برف	v
۴۰	𐬎	و (کوچک دروسط کلمه)	𐬠𐬀𐬉𐬎𐬀𐬭𐬆	بَاوَرِ	baevarĕ	بیور (ده‌هزار)	v

---

[۱] که تلفظ این حرف مثل ۳ (آنگ) میباشد همیشه پیش از 𐬵 (ه) که بحرف 𐬉 ختم شده باشد استعمال میشود حرف 𐬉 همان 𐬈 (اِ) میباشد که در نمره ۷ مرقوم شد و در آخر کلمه باین شکل نوشته میشودو گاهی در وسط کلمه نیز میآید

[۲] حرف 𐬙 (ت) در آخر کلمه تغییریافته باین شکل 𐬝 نوشته میشود مثل 𐬥𐬀𐬞𐬁𐬝 نپات یعنی نوه و در برخی کلمات در اول نیز استعمال شده است در صورتیکه قبل از 𐬐 (ك) یا 𐬠 (ب) باشد 𐬝𐬐𐬀𐬉𐬱𐬀 کیش و 𐬝𐬠𐬀𐬉𐬱𐬀 کینه ورزیدن

[۳] 𐬪 (ی بزرگ) و 𐬬 (واو بزرگ) مثل حرف ماژوسکول majuscule الفبای

دین دبیره

(الفبای زند)

	اوستا	فارسی	مثال ازاوستا	املاً فارسی	املاً لاتین	معنی امثال	English
۱	𐬀	اَ	𐬀𐬵𐬎𐬭𐬀	اَهورَ	ahura	اهورا، خدا	a
۲	𐬁	آ	𐬁𐬙𐬀𐬭	آتَر	ātar	آذر، آتش	ā
۳	𐬌	اِیْ (کوتاه)	𐬌𐬛𐬁	اِیْدا	idā	اینجا	i
٤	𐬍	اِیْ (کشیده)	𐬍𐬭𐬀	اِیْر	īra	حمله، قوه	ī
٥	𐬎	اُوْ (کوتاه)	𐬎𐬱𐬙𐬭𐬀	اُوشْتَرَ	uštra	اُشتر، شتر	u
٦	𐬏	اُو (کشیده)	𐬏𐬚𐬀	اُوثَ	ūtha	چرب	ū
۷	𐬈	اِ (دروسط کلمه)	𐬨𐬀𐬈𐬚𐬀𐬥𐬀	مَثْنَ	maethana	میهن، خانه	e (medial)
۸	𐬆	اِ (کوتاه)	𐬆𐬭𐬆𐬲	اِرِشْ	ĕrĕž	راست، درست	ĕ (broad)
۹	𐬇(۱)	اِ (کشیده)	𐬇𐬨𐬀𐬬𐬀𐬧𐬙	اِمَوَنتْ	ēmavant	توانا، زورمند	ê (long)
۱۰	𐬊	اُ (کوتاه در وسط کلمه)	𐬞𐬊𐬎𐬭𐬎	پاَورُوْ	pouru	پُر، بسیار	ŏ (broad)
۱۱	𐬋(۲)	اَوْ (کشیده)	𐬋𐬫𐬏𐬨	اَوْیوم	ōyūm	یک	ô (long)
۱۲	𐬂	آوُ	𐬞𐬎𐬚𐬭𐬂	پُوثْراو	puthrāo	پور، پسر	āo
۱۳	𐬧(۳)	اَن	𐬀𐬧𐬙𐬀𐬭𐬆	اَنتَرِ	antarĕ	اندر، میان	ñ
۱٤	𐬄	اَ (در بینی تلفظ میشود)	𐬄𐬑𐬥𐬀	اَخْنَ	ãxna	لُگام	ã
۱٥	𐬐	کَ	𐬐𐬁𐬨𐬀	کامَ	kāma	کام، کامه	k
۱٦	𐬑	خَ	𐬑𐬭𐬀𐬙𐬎	خَرَتُو	xratu	خرد	kh
۱۷	𐬓(۴)	خوَ	𐬓𐬀𐬟𐬥𐬀	خوَفْنَ	x^{v}afna	خواب	kh^{v} or q
۱۸	𐬔	گَ	𐬔𐬁𐬨𐬀	گامَ	gāma	گام، قدم	g
۱۹	𐬖	غ	𐬖𐬲𐬀𐬭	غژر	ghžar	موج زدن جاری شدن	gh
۲۰	𐬢	اَنگ (در وسط وآخر کلمه در بینی تلفظ میشود)	𐬟𐬭𐬀𐬚𐬀𐬢𐬵	فرَثنگه	frathañh	فراخی، بزرگی	ñ (ang)

---

۱ 𐬇 این حرف معمولاً در وسط کلمه میآید چنانکه در 𐬔𐬇𐬎𐬱 گئوش geuš بمعنی گاو فقط در گاتها چند لغتی مصدر باین حرف است در سایر قسمتهای اوستا مثال فوق (𐬇𐬨𐬀𐬬𐬀𐬧𐬙) با 𐬀 و یا 𐬆 نوشته میشود

۲ مثال فوق (𐬋𐬫𐬏𐬨) بمعنی یک در مفعول به(accuratif) استعمال شده است

۳ 𐬧 در توی بینی گفته میشود (nasal)خیشومی

٤ این حرف بمنزله خ فارسی است که پیش از واو معدوله نوشته میشود مثل خوار ، خواهر، خواهش

۱۱۷ Seemann, Otto: Mythologie der Griechen und Römer; Leipzig 1910.

۱۱۸ Seignobos, Ch.: Histoire du Peuple Romain; Paris 1909.

۱۱۹ Söderblom, Nathan: La Vie Future d'après le Mazdéisme; Paris 1901.

۱۲۰ Spiegel, Fr.: Avesta die Heiligen Schriften der Parsen 3 Bände; Leipzig 1852—63.

۱۲۱ „ Commentar über das Avesta 2 Bände; Wien 1864—68.

۱۲۲ „ Die Traditionnelle Literatur der Parsen; Wien 1860.

۱۲۳ „ Arische Periode und ihre Zustände; Leipzig 1887.

۱۲۴ „ Avesta und Schahname.

۱۲۵ „ Erânische Alterthumskunde 3 Bände; Leipzig 1871—78.

۱۲۶ „ Altpersischen Keilinschriften; Leipzig 1881.

۱۲۷ Thukydides: Geschichte des Peloponnesischen Krieges aus dem Griechieschen übersetzt von Dr. Johann David Heilmann; Leipzig 1882.

۱۲۸ Tiele: Geschichte der Religion im Altertum, die Religion bei den Irani. Völkern, Deutsche Ausgabe von Gehrich; Gotha 1903.

۱۲۹ Weber Albr.: Überalt-Irânische Sternnamen, Gesammtsitzung von 12 Januar; Berlin; 1888.

۱۳۰ Weissbach, F.H.: Die Keilinschriften der Achämeniden; Leipzig 1911.

۱۳۱ Wesendonk, G. von: Der Mithrakult (der Neue Orient Band 4 Heft 5/6 Berlin).

۱۳۲ West, E.W.: Pahlavi Literature, (G. ir. Phi. II Band).

۱۳۳ Westergaard, N.L.: Zendavesta or the Religious Books of the Zoroastrians; Copenhagen 1852—54.

۱۳۴ Whitney: Zoroaster; the Great Persian; Chicago 1905.

۱۳۵ Windischmann, Fried.: Mithra; Leipzig 1857.

۱۳۶ „ Zoroastrische Studien Herausgegeben von Spiegel; Berlin 1863.

۱۰۰ Meffert, Franz : Das Urchristentum IV Teil ; Gladbach 1921.

۱۰۱ Meynard, Barbier de : معجم البلدان یاقوت Dictionnaire Géographique, Historique et Littéraire de la Perse, Extrait du Mo'djem El-Bouldan de Yaqout; Paris MDCCCLXI.

۱۰۲ Modi, Jivanji Jamshedji : The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees; Bombay 1922.

۱۰۳ Nöldeke, Th.: Geschichte der Perser تاریخ طبری und Araber Zur zeit der Sasaniden aus dem Chronik des Tabari übersetzt ; Leyden 1879.

۱۰۴ „ Aufsätze zur Persischen Geschichte ; Leipzig 1887.

۱۰۵ „ Das Iranische Nationalepos (G. ir. Phi. II Bd.)

۱۰۶ Pausanias : übersetzt von Schubart Langenscheidtsche Bibliothek N. 37 & 38.

۱۰۷ Perrot et Chipiez: Histoire de l'Art dans l'Antiquité Tome V ; Paris 1890.

۱۰۸ Prášek, Justin. V. : Geschichte der Meder und Perser Bände ; Gotha 1906—1910.

۱۰۹ Rapp : Die Religion und Sitte der Perser nach den Griechischen und Römischen Quellen.

۱۱۰ Rawlinson, Geo. : Parthia ; London 1893.

۱۱۱ Reichelt, Hans: Avesta Reader Texts, Notes, Glossary and Index ; Strassburg 1911.

۱۱۲ Réville, Jean : Le Mithriacisme (Revue de l'Histoire des Religions).

۱۱۳ Rezwi, Taher: Parsis : A People of the Book ; Calcutta 1928.

۱۱۴ Sarre, Friedrich : Die Kunst des Alten Persien ; Berlin 1922.

۱۱۵ Scheftelowiz, J. : Die Altpersische Religion und das Judentum ; Giessen 1920.

۱۱۶ Schwenck, Konrad : Mythologie der Perser ; Frankfurt am Main 1850.

۸۲ Jackson, A. V. Williams: Herodotos VII. 61 or the Arms of the Ancient Persians, illustrated from Iranian Sources

۸۳ Jeremias, Alfred : Handbuch der Altorientalischen Geisteskultur ; Leipzig 1913.

۸۴ „ „ Allgemeine Religions-Geschichte; München 1918.

۸۵ Jamasp, Dastoor Hoshang: Vendidâd. Avesta Text with Pahlavi Translation and Commentary Vol. II Glossarial Index ; Bombay 1907.

۸۶ Junker, Heinrich F. J. : Frahang i Pahlavik Heidelberg 1912.

۸۷ Justi, Ferdinand : Geschichte des Alten Persiens; Berlin 1878.

۸۸ „ Iranisches Namenbuch ; Marburg 1895.

۸۹ „ Geschichte Irans von den ältesten Zeiten bis zum Ausgang der Sâsâniden (G. ir. Phi. 2. Bd.).

۹۰ „ Die älteste Iranische Religion, in Preuss. Jahr Bd. 88 S. 58 Nr. 7.

۹۱ „ Handbuch der Zendsprache; Leipzig 1864.

۹۲ Klauber, E. G.: Geschichte des Alten Orient (Weltgeschichte, Heraus. von L.M. Hartmann; Gotha 1919.

۹۳ Kohut, Alexander: Die Talmudisch-Midraschische Adamssage in ihrer Rückbeziehurg auf die Persische Yima und Meshiasage.

۹۴ Kanga, Kavasji Edalji: Complete Dictionary of the Avesta Language ; Bombay 1900.

۹۵ Kluge, Theodor : Der Mithrakult; Leipzig 1911.

۹۶ Lagard, Paul de : Beiträge zur Altbaktrische Philologie.

۹۷ Lindner, Gustav : Das Feuer, Eine Culturhistorische Studie; Brünn 1881.

۹۸ Lommel, Herman : Die Yäšt's des Avesta übersetzt und Eingeleitet; Göttingen 1927.

۹۹ Marquart, J. : Ērānšahr ; Berlin 1901.

۶۳ Geiger, Wilhelm: Aogemadaêca ein Pârsentractat übersetzt u. Erklärt; Erlangen 1878.

۶۴ Georges, Karl Ernst: Lateinisch-Deutsches und Deutsch-Lateinisches Handwörterbuch 2 Bände; Honnover u. Leipzig 1909—1911.

۶۵ Harlez, C. de: Avesta, Livre Sacré du Zoroastrisme; Paris 1881.

۶۶ „ Origines du Zoroastrisme; Paris MDCCCLXXIX.

۶۷ „ Manuel de la Langue de l'Avesta; Paris 1882.

۲۸ Hardy, Edmund: Der Buddhismus nach älteren Pāli-Werken Münster I.W. 1919.

۶۹ Haug, Martin: Essays; London 1878.

۷۰ Hertel, Johannes: Beiträge zur Metrik des Avesta und des Ṛgvedas; Leipzig 1927.

۷۱ Hehn, Victor: Kulturpflanzen und Haustiere; Berlin 1911.

۷۲ Heil, Ferdi.: China, seine Dynastien, Verwaltung und Verfassung; Berlin 1900.

۷۳ Henry, Vic.: Parsisme; Paris 1905.

۷۴ Herodotos: übersetzt von Friedrich Lange; Leipzig 1885.

۷۵ Horn, Paul: Grundriss der Neupersischen Etymologie; Strassburg 1893.

۷۶ „ Neupersische Schriftsprache (G. ir. Phi. 1 Bd. 2 Abt.) Strassburg 1898—1901.

۷۷ Hübschmann, H.: Persische Studien; Strassburg 1895.

۷۸ Houtum-Schindler: Die Parsen in Persien, ihre Sprache und einige ihrer Gebräuche.

۷۹ Jackson, A. V. Williams: The Prophet of ancient Iran; New York 1901.

۸۰ „ „ Persia Past and Present; New York 1906.

۸۱ „ „ Die Iranische Religion (G. ir. Phi. 2 Bd.)

۴۴ Darmesteter, James : Le Zend-Avesta 3 vols, ; Paris 1892—93.

۴۵ ,, Études Iraniennes; Paris 1883.

۴۶ ,, Points de Contacte entre le Mahâbhârata et le Shâh-Nâmah; Paris MDCCCLXXXVII.

۴۷ ,, Haurvatât et Ameretât; Paris 1875.

۴۸ ,, Ormazd et Ahriman ; Paris 1877.

۴۹ Dhabhar, E.B.N. : Zand-i Khūrtak Avistak; Bombay 1927.

۵۰ Dieterich, Karl : Byzantinische Quellen zur Länder-und Völkerkunde 5.—15. Jhd) ; Leipzig 1912.

۵۱ Dieterich, Albrecht : Eine Mithrasliturgie ; Leipzig u. Berlin 1923.

۵۲ Duncker, Max : Geschichte des Alterthums Zweiter Band ; Berlin 1853.

۵۳ Ehni : Der Vedische Mythus des Yama ; Strassburg 1890.

۵۴ Fick, August : Vergleichendes Vörterbuch der Indogermanische Sprachen 1 Band 3 umgearbeitete Auflage; Göttingen 1874.

۵۵ Flandin et Coste : Perse Ancienne Texte.

۵۶ Geldner, Karl F. : Avesta die Heiligen Bücher der Parsen III Bände ; Stuttgart 1886—1895.

۵۷ ,, ,, Studien Zum Avesta ; Strassburg 1882.

۵۸ ,, ,, Drei Yasht aus dem Avesta übersetzt und erklärt ; Stuttgart 1884.

۵۹ ,, ,, über die Metrik des Jüngeren Avesta; Tübingen 1877.

۶۰ ,, ,, Awestalitteratur, Grundriss der Iranischen Philologie II Band ; Strassburg 1896—1904.

۶۱ Geiger, Wilhelm : Ostīrānische Kultur ; Erlangen 1882.

۶۲ ,, ,, Handbuch der Avestasprache ; Erlangen 1879.

و Kârnâmak-i Artakhshîr Pâpakan by Edalji Kersâspji Ântiâ; Bombay 1900.

۲۹ ماتیکان گجستك ابالش Adrien Barthélemy; Gujastak Abalish, Relation d'une Conférence Théologique Présidèe par le Calife Mâmoun; Paris 1887.

۳۰ ماتیکان یوشت فریان رجوع کنید بشماره ۲۱ این فهرست

و Une Légende Iranienne, Traduit du Pehlevi par Adrien Barthélemy; Paris 1888.

۳۱ مینوخرد Mainyo-i-Khard translated by West; Stuttgart and London 1871.

۳۲ یادگار زریران Yātkār-i Zarīrān und sein Verhältnis zu Šāhnāme von Geiger 1890

کتب مورخین قدیم یونان و رُم و مستشرقین آلمان و انگلستان و فرانسه و دانشمندان پارسی هندوستان

۳۳ Ammien Marcellin: traduit en Français III tomes Berlin 1775.

۳۴ Bratholomæ, Christian: Arische Forschungen 1 Heft; Halle 1882 2 Heft; Halle 1886.

۳۵ „ „ Beiträge zur Kenntnis des Avesta.

۳۶ „ „ Altiranisches Wörterbuch Strassburg 1904.

۳۷ „ „ Zarathuštra's Leben und Lehre; Heidelberg 1924.

۳۸ Bradke, P.V. Dyâus Asura, Ahura Mazda und die Asuras; Halle 1885.

۳۹ Casartelli, L.C.: La Philosophie religieuse de Mazdéisme sous les Sassanides Paris; 1884.

۴۰ Clemen, Carl: Die Griechischen und Lateinischen Nachrichten über die Persische Religion; Giessen 1920.

۴۱ Christensen, Arthur: L'Empire des Sassanides; Kobenhavn 1907.

۴۲ Cumont, F.: Textes et Monuments Figurés relatifs aus Mystères de Mithra 2 Vols.; Bruxelles 1894--1900.

۴۳ „ Les Mystères de Mithra, deutsche Ausgabe von Gehrich; Leipzig u. Berlin 1923.

۱۵ لغت فرس تألیف ابوالحسن علي بن احمد الاسدی طوسي بسعی و اهتمام
پاول هورن Paul Horn برلن ۱۸۹۷ میلادی

۱۶ فرهنگ جهانگیري نسخهٔ خطي

۱۷ فرهنگ سروری نسخهٔ خطي فرهنگهای دیگر برهان جامع برهان قاطع
فرهنگ انجمن آرای ناصری

۱۸ معجم البلدان یاقوت حموي رجوع کنید به مینارد Meynard

۱۹ مقدمته الادب تألیف ابوالقاسم محمود بن عمر الزمخشری باهتمام
وتزاشتین Wetzstein چاپ لیپزیک

۲۰ ویس و رامین داستان منظوم فخرالدین اسعد استرابادی گرگانی باهتمام
لیس Lees کلکته ۱۸۶۵ میلادي

کتب پهلوی

۲۱ اردا ویرافنامه The Book of Arda Viraf, with Gōsht-i Fryānō and Hādokht Nask, text and translation by Hoshang and Haug London and Bombay 1872

و Artâ Vîrâf-Nâmak traduction par Barthélemy, Paris 1887.

۲۱ بندهش Bundehesh übersetzt von Windischmann, (Zoroastrische Studien) Berlin ; 1863.

و Bundehesh übersetzt von Ferd. Justi Leipzig 1868.

و The Bundahis translated by West Sacred Books of the East Vol V.; Oxford 1880.

۲۲ دادستان دینیك S.B.E. by West Vol. XVIII Oxford 1882.

۲٤ دینکرد S.B.E. by West Vol. XXIV; Oxford 1885 and Vol. XLVII; Oxford 1897.

از برای ترجمه تمام مجلدات دینکرد رجوع کنید بحاشیه صفحه ط همین کتاب

۲۵ زاد سپرم S.B.E. Vol. V.

۲۶ زند بهمن یشت S.B.E. Vol. V.

و Zand-î vohûman Yasn and two Pahlavi Fragments, by Anklesaria; Bombay 1919.

۲۷ شایست لاشایست S.B.E. Vol. V.

۲۸ کارنامه اردشیر بابکان Geschichte des Artachšir i Pâpakan aus dem Pehlevi übersetzt von Th. Nöldeke, separat Abdruck; Göttingen 1879.

کتابهائی که استفاده شد

کتب فارسی و عربی

١ آثارالباقیه عن القرون الخالیه تألیف ابوریحان بیرونی باهتمام زاخو Sachau چاپ لیپزیگ Leipzig ١٩٢٣ میلادی

٢ کتاب التفهیم فی صناعته التنجیم تألیف ابوریحان بیرونی نسخهٔ خطّی

٣ بحرالجواهر تألیف محمد بن یوسف الطبیب الهروی چاپ طهران ١٢٨٨

٤ تاریخ طبری تألیف محمد بن جریر طبری رجوع کنید به نولدکه Nöldeke

٥ تاریخ بلعمی ابوعلی محمد بن محمد بن عبداله البلعمي چاپ کانپور از بلاد هندوستان

٦ تاریخ سني ملوك الارض والانبیاء چاپ برلن ١٣٤٠ هجری

٧ تاریخ روضة الصفاء تألیف میر خواند چاپ لکهنو از بلاد هندوستان ١٣٣٢ هجری

٨ تحفته المئومنین تألیف حکیم مئومن ١٢٩٠

٩ تورات ترجمه مارتن لوتر Martin Luther

١٠ چهار مقاله تألیف احمد بن عمر بن علی النظّامی العروضی السمّرقندی بسعی و اهتمام و تصحیح محمد بن عبدالوّهاب قزوینی چاپ لیدن از بلاد هلاند ١٣٢٧ هجری

١١ روایات داراب هرمزیار باهتمام هیربد مانکجی رستم جی اُون والا Unvala در دو جلد چاپ بمبئی ١٩٢٢ میلادی

١٢ مجموعهٔ از روایات در دو جلد نسخهٔ خطی

١٣ شاهنامه فردوسی باهتمام ترنر مکان Turner Macan و چاپ دیگر باهتمام آموزندهٔ عکسی از روي خط اولیا سمیع شیرازی پونه ١٣١٩

١٤ صد در نثر و صد در بندهش باهتمام هیربد دهابر Dhabhar چاپ بمبئی ١٩٠٩ میلادی

اعیاد مذهبی شش گهنبار سال ۵۹۴—۵۹۶
جشن نوروز ۵۹۶—۵۹۷
فروردین یشت و کتب پهلوی . ۵۹۷—۵۹۹
اعمال فروهرها ۵۹۹—۶۰۱
فهرست کتب راجع بفروهر ۶۰۲
فرهنگ لغات اوستا ۶۰۳—۶۲۶
غلطنامه در انجام کتاب

تصاویر و نقشه

پیغمبر ایران زرتشت اسپنتمان در آغاز کتاب
نقش حجاری ناهید در فارس درمیان صفحات ۱۵۸—۱۵۹
خرابهٔ معبد ناهید در قصبهٔ کنکاور " ۱۷۶—۱۷۷
نقش حجاري مهر در طاق بستان " ۳۹۴—۳۹۵
مجسمه مهر در قصر واتیکان (رُم) " ۴۱۰—۴۱۱
نقشهٔ جغرافیائی ممالکی که در زیر نفوذ آئین مهر بوده است ۴۲۰—۴۲۱
آتشکاه فیروز آباد " ۵۰۸—۵۰۹
ترجمهٔ دیباچه و مقالهٔ آئین مزدیسنا بزبان انگلیسی

آذر ٥٠٤—٥١٥
آتش بطور عموم ٥٠٤—٥٠٨
اخبارات مورخین قدیم راجع بآتش ٥٠٨—٥١٠
فریاخره ٥١٢--٥١٣
جشن سده ٥١٤—٥١٥
سروش ٥١٧—٥٢٤
خروس ٥٢٠—٥٢٢
سروش یشت ها دُخت ٥٢٥—٥٣٩
ارشتات (فرشته درستی) چیستا (فرشته علم) منتَرَ (فرشته کلام ایزدی)
داتَ (فرشته قانون) اوپین (فرشته سنّت کهن) ٥٣٥
سروش یشت سرشب (یسنا ٥٧) ٥٤١—٥٥٥
برسم ٥٥٦—٥٦٠
اشتقاق کلمهٔ برسم و آداب آن ٥٥٦—٥٥٨
مقصود از برسم گرفتن چیست؟ ٥٥٨—٥٦٠
رشن راست ٥٦١—٥٦٣
رشن یشت ٥٦٥—٥٨١
ور = سوگند (Ordalie) ٥٦٧—٥٧٣
سیمرغ ٥٧٥—٥٧٧
فروهر ٥٨٢—٦٠٢
فروهر یکی از ارواح جاودانی انسان است ٥٨٢—٥٨٣
اشتقاق کلمهٔ فروهر ٥٨٣—٥٨٧
قوای پنجگانهٔ انسان ٥٨٧—٥٨٩
صور اجسام از روی صور عالم معنوی فروشي ساخته شده است ٥٩٠—٥٩٢
فروهر غیر از روان است ٥٩٢—٥٩٣
جشن نوروز اوقات نزول فروهرهاست ٥٩٣—٥٩٤

فهرست مندرجات

اسامي برخي از تورانيان ٣٨٩
هُمای و به‌آفرید دو دختر کی گشتاسب ٣٩١
مهر ٣٩٢—٤٢٠
اشتقاق کلمهٔ مهر ٣٩٢—٣٩٤
مهر نزد برهمنان ٣٩٤—٤٩٥
قدمت مهر ٣٩٥
مهر در کتیبه های هخامنشیان ٣٩٥—٣٩٦
جشن مهرگان ٣٩٦—٤٠٠
مهر در کتب مورّخین قدیم ٤٠٠—٤٠٢
مهر در اوستا ٤٠٢—٤٠٧
آئین مهر در رُم ٤٠٧—٤٢٠
شهرت مهر در ایران و ممالك مجاور ٤٠٧—٤٠٨
آغاز نفوذ مهر از آسیای صغیر با مپراطوری رُم ٤٠٩—٤١٠
انتشار آئین مهر و دورهٔ ترّقی آن ٤١٠—٤١٢
دورهٔ انحطاط آئین مهر ٤١٢—٤١٤
اثرات آئین مهر در دین عیسیٰ ٤١٤—٤١٥
معابد مهر و داستان ظهور وی ٤١٦—٤١٧
آنچه در کیش عیسیٰ از آئین مهر گرفته شده است ٤١٧—٤٢٠
مهر یشت ٤٢٣—٥٠٣
داموئیش اُوْپَمَنَ ٤٢٧
هری رود و زر افشان و جیحون و هفت کشور ٤٣١—٤٣٣
مان پت و ویس پت و زند پت و ده پت ٤٣٥
وراز = گراز ٤٥٩
طبقات هفتگانهٔ پیشوایان دینی ٤٦٩
هوم ٤٧١—٤٧٣

اسامی چند تن از ایرانیان و تورانیان	٢٦٣ ـ ٢٦٥
خاندان نوذر و هوتئوسا زن کی گشتاسب	٢٦٥ ـ ٢٦٧
یوایشت یکي از پارسایان تورانی از خاندان فریان	٢٦٩ ـ ٢٧١
ناخوشی پیس (برص)	٢٧٧
رود دائیتیا	٢٨٣
زریرو نستور	٢٨٧
اندریمان	٢٨٩
چار پایانِ خرد و بزرگ و اعداد صد و هزار	٢٩١
پنام	٢٩٣ ـ ٢٩٥
بَبرْ	٢٩٨ ـ ٢٩٩
خورشید	٣٠٤ ـ ٣٠٩
خورشید یشت	٣١١ ـ ٣١٥
ماه	٣١٦ ـ ٣١٩
ماه یشت	٣٢١ ـ ٣٢٣
تشتر	٣٢٥ ـ ٣٣٢
اسامي ستارگان در اوستا	٣٢٦ — ٣٢٩
ستارهٔ تشتر در تیر یشت	٣٢٩ ـ ٣٣١
چرا تشترستارهٔ باران خوانده شده است؟	٣٣١ ـ ٣٣٤
تیر آرش کمانگیر	٣٣٤ — ٣٣٦
تیریشت	٣٣٧ — ٣٧١
کُشتی = بندی که مزدیسنان بدور کمر بندند	٣٤٧
اشي = فرشته ثروت ونعمت	٣٥٩
گوش = درواسپا	٣٧١ — ٣٧٥
گوش یشت = درواسپ یشت	٣٧٨ — ٣٩١
هوتئوسا = هُوتس زن کی گشتاسب	٣٨٧

عناصر چارگانه ١٥٨—١٥٩
ایرانیان آب را محترم میداشته اند ١٥٩—١٦١
اخبارات نادرست هرودُت ١٦١—١٦٢
ناهید مربوط بایشتار نیست ١٦٢—١٦٤
اشتقاق کلمات اردویسور ناهید ١٦٤—١٦٦
توصیف ناهید از روی آبان یشت ١٦٦—١٦٧
ناهید درکتیبهٔ هخامنشی ١٦٨
آتشکدهای ناهید ١٦٩—١٧٣
شهرت ناهید نزد یونانیان و ستایش وی در آسیای صغیر ١٧٣—١٧٦
اسامی خاص در آبان یشت ١٧٧—٢٣١
هوشنگ پیشدادی ١٧٨—١٧٩
جمشید ١٨٠—١٨٨
ضحاك ١٨٨—١٩١
فریدون ١٩١—١٩٥
گرشاسب ١٩٥—٣٠٧
افراسیاب ٢٠٧—٢١٤
کیکاوس ٢١٤_٢١٦
طوس (ویسه و گنگ‌دژ) ٢١٦_٢٢١
رود رنگها = ارنگ ٢٢٢_٢٢٧
جاماسب ٢٢٧_٢٣٠
ناهد (کلمهٔ عربی) ٢٣٠
مقدمهٔ آبان یشت ٢٣٠ _ ٢٣٢
آبان یشت ٢٣٢ _ ٠٣
تواضع ایزدی ٢٤١_٢٤٣
کیخسرو ٢٥٣

امشاسپندان ٦٩—٩٦
اشتقاق کلمهٔ امشاسپند ٦٩—٧١
سپنت مینو ٧١—٧٢
امشاسپندان و صفات اهورامزدا ٧٣
عدد مقدس هفت ٧٤—٧٩
ذکر اسامی امشاسپندان در تاریخ قدیم و قدمت آنها ٧٩—٨٥
مقام امشاسپندان در اوستا و کتب پهلوی ٨٥—٨٧
بهمن ٨٨—٩١
اردیبهشت ٩١—٩٢
شهریور ٩٢—٩٣
سپندارمذ ٩٣—٩٥
خرداد و امرداد ٩٥—٩٦
مقدّمه هفتن یشت کوچك ٩٧
هفتن یشت کوچك ٩٩—١٠٩
مقدّمهٔ هفتن یشت بزرگ (هفت ها) ١٠٩—١١١
هفتن یشت بزرگ (یسنا ٣٥) ١١٣—١٣٥
کوه هرا ١٣١
جانور عجیب الخلقهٔ خرا ١٣٣
اقیانوس فراخکرت ١٣٣—١٣٥
مقدّمهٔ اردیبهشت ١٣٥
اردیبهشت یشت ١٣٩—١٤٩
خرداد یشت ١٥١—١٥٧
نسا = لاشه و مردار ١٥٣
ناهید ١٥٨—١٧٦

ا ب
جلال و آسایش و خوشی ٣٢ — ٣٢

ب ج
آسمان و آنچه در اوست زمین و آنچه بر اوست مقدس است ٣٢ — ٣٢

ج د
باید بنابود کردن آنچه بد و زشت است کوشید ٣٢ — ٣٢

د
پندار و گفتار و کردار نیك ٣٢

د ه
مطالب خارق‌العادهٔ مابه الاشتراك کلیّهٔ ادیان است ٣٢ — ٣٢

ه
رسومات ظاهری در مزد یسنا ٣٢

و ح
راستی و دروغ ٣٢ — ٣٢

ح ط
دلیري و علم و سخاوت و علم خوش بیني ٣٢ — ٣٢

ط یا
وطنپرستی ٣٢ — ٣٢

یب
غایت آمال ٣٢

یج — یه
ملحقات یشتها ٣٢ _ ٣٢

هرمزد ٣٣ — ٤٦

کلمهٔ هرمزد و قدمت آن ٣٣ — ٣٥

اشتقاق کلمات اهورا و مزدا ٣٥ — ٣٦

اهورا مزدا خداي یگانهٔ زرتشت ٣٦ — ٣٨

اُورمزس یا هورمزس نزد مورّخین یونان و رُم ٣٨ — ٤٠

هرمزجزو اسامی خاص ٤٠ — ٤١

بغ و خدا و سپنت مینو و ایزد و صفات فرهمند و رایومند ٤١ — ٤٣

نقوش و آثار قدیم که باشکال اهورا مزدا معروف است ٤٣ — ٤٥

مندرجات هرمزد یشت ٤٥ — ٤٦

هرمزد یشت ٤٩ — ٦٨

فهرست مندرجات

کتابهائی که استفاده شد	۱۳–۲۱
دین دبیره (الفبای زند)	ا–ج
دیباچه	ه–ید–۱۳
فائدهٔ تحصیلات مزدیسنا	و–ید–۲
یشتها بطور عموم	۲—۴
ترجمهٔ یشتها بتوسط مستشرقین	۴—۸
مندرجات این نامه و طرز تحریر آن	۹—۱۳
یشتها	۱۴—۲۷
اشتقاق کلمات یشت و کرده	۱۴—۱۵
اسامی یشتها و ایزدان سی روز ماه	۱۵—۱۸
یشتها در قدیم و بغان یشت عهدساسانیان	۱۸—۲۰
وضع یشتهای باقی مانده	۲۰—۲۱
قدمت یشتها	۲۱—۲۲
اوزان اشعار یشتها	۲۲—۲۳
مندرجات یشتها و داستان ملی	۲۳—۲۵
تفسیر پهلوی که از یشتها باقی مانده است	۲۵—۲۶
سایر قطعاتی که نیز یشت نامیده شده است	۲۶—۲۷
	یب
آئین مزدیسنا	۲۸—۳۲
دیو و جادو و پری و کرپان و کاوی	۲۸—۳۰
اساس توحید و آفرینش نیک	۳۰—۳۱
فرشتهٔ نیکی و دیو بدی	۳۱—۳۲
	ا
سلطنت مینوی و تواضع ایزدی	۳۲—۳۲

بدوست مُحترم عزیزم
آقای پشوتن دوساباهای مارکر
تقدیم گردید

Dedicated

TO

MY DEAR ESTEEMED FRIEND

PESHOTAN DOSSABHOY MARKER. Esq.,

پندار نیک گفتار نیک کردار نیک
𐬵𐬎𐬨𐬀𐬙𐬀 𐬵𐬏𐬑𐬙𐬀 𐬵𐬎𐬎𐬀𐬭𐬱𐬙𐬀

ادبیّات مزدیسنا

یشتها

(جلد اول)

قسمتي از کتاب مقدس

اوستا

تفسیر و تألیف

پور داود

از سلسلهٔ انتشارات انجمن زرتشتیان ایرانی
بمبئی و ایران لیگ
از نفقهٔ پشوتن مارکر

حق طبع محفوظ است

قیمت جلد معمولی ۳۷ قران جلد خوب ٤ تومان

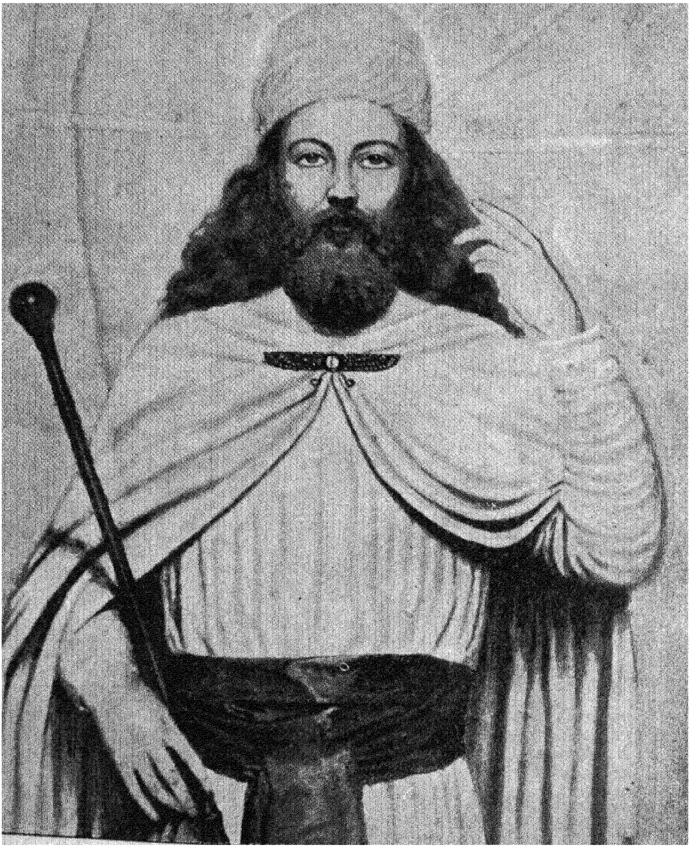

پیغمبر ایران زرتشت اسپنتمان کار یک نقاش پارسی